4.MEBHAS: CERH VE TA'DÎL İLMİ

1. CERH VE TA'DÎL NE DEMEKTİR?

Cerh ve Ta'dîl ilmi râvileri adalet ve zabt yönleriyle inceleyen bir ilimdir. Cerh, kelime olarak, yaralamak, ta'dîl de adalet'i beyân etmek mânâsına gelir. Ancak hadîs ıstılahı olarak cerh, râvinin adalet ve zabt yönünden eksikliklerini, zaaflarını söylemektir, râviyi, rivâyetin sıhhat ve değerine te'sir edecek noksan sıfatlara nisbet etmektir. Ta'dîl ise râvinin adalet ve zabt sıfatlarını taşıdığını ifade etmektir. "Cerh" yerine ta'n, taz'îf, tezyîf gibi başka kelimeler de kullanılır. Keza "tâdîl" yerine de, tevsîk, tezkiye gibi başka kelimeler kullanılmıştır.

Usulcüler, rivâyeti alınacak râvilerin araştırılarak, fâsık olanlarının belirlenip onlardan rivâyet alınmaması, haberlerin behemahâl sika (güvenilir) kimselerden alınması gereğine inanırlar, bunu Kur'an ve hadîslerle delillendirirler: Ayet-i Kerimede: يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا "Ey iman edenler, size bir fâsık bir haber getirecek olursa onun iç yüzünü araştırın" (Hucurât, 6) buyurmaktadır. Bir başka âyette ise: وَأَشْهِدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِنْكُمْ "İçinizden iki âdil şâhid getirin (Talâk, 2) buyrulmuştur. İbnu Abbas'ın merfu bir rivâyetinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) تَأْخُذوا العلم إِ مِمّن تَقبلُون شهادَته "İlmi (hadîsi) şehâdetini kabul ettiğiniz kimselerden alın" diye emreder. Bunu, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den yapılan şu rivâyet te'yîd eder: كَان يأمرنا أن نأخذ إ عن ثقة "(Hz. Peygamber) sâdece sika'dan (güvenilir kişi) hadîs almamızı emrederdi". İbrahim Nehâî der ki: "Muhaddisler, hadîs almak için râvilere gelince, gidişâtına, namazına ve ahvaline bakıp sonra rivâyetini alırlardı."

2- RAVİDE ARANAN ŞARTLAR

Cerh ve t'adîl ilmi, bir bakıma ideal ve kâmil bir mü'minde bulunması gereken vasıtları hadis râvilerinde arayan bir ilimdir. Resûlullah (aleyhasalâtu vesselâm)'a izâfeten rivayet edilen, sünnetin asla uygunluk derecesini tesbit maksadına yöneliktir. Bir râvi söz konusu sıfatları nefsinde cemettiği nisbette güven verir. Öyle ise bu ilmin medarı râvinin kemâlini teşkîl eden bir kısım vasıflardır. Bu sebeple biz bu vasıflar açıklayarak mevzuya girmek istiyoruz.

Râvide aranan vasıflar önce Adalet ve Zabt olmak üzere ikiye ayrılır. Sonra her biri kendi arasında tamamlayıcı kısımlara, teferruata yer verir.

A) ADALET

Adalet'i bir müslümanın Rabbine ve insanlara iyi olmasını sağlayan vasıfları toptan ifade eden bir tabir olarak târif edebiliriz. Allah'a karşı iyi olması Kur'an'ın ve Sünnet'in emirlerini yapıp, yasaklarından kaçmasıyla gerçekleşir. İnsanlara karşı iyi olması ise, halk nazarında değer ve itibarını düşürecek davranışlardan, sözlerden kaçmasıyla gerçekleşir. Neticede bu

da bir bakıma Allah'a karşı iyi olmanın, kâmil mânada dindarlığın bir neticesidir. Zira dinimiz güzel ahlâka, ma'rufa, (âyet ve hadiste yer almamış olsa bile imamlarca güzel sayılmış örfler, âdetler vs.) uymayı da emretmiştir.

Öyle ise adalet, râvî'nin dînî-insânî yönlerini ifâde eder, mânevî değerini ortaya koyar.

Adalet'in bir râvîde hakîkî mânâda sübût bulması, adaleti teşkîl eden sıfatların onda görülmesine ve bunun şehâdeti makbûl kimselerce te'yîd edilmesine bağlıdır.

Hakkında arh vâkî olmayan kimse mecrûh değilse de, adâlet'i de kesin değildir. Böyle bir kimse için iki hâl söz konusudur.

1- Hakkında ta'dîl gelmemiştir: Bu durumda zâhiren adl'dir. Amma bâtınî adaleti bilinmediği için adaletini selbedici kizb, gaflet, fısk vs. zannından uzak değildir. Bu durumdaki kimseye, az ileride tekrar ele alacağımız üzere mesturu'l-adâle dendiği gibi, kısaca mestûr ve hattâ "mechûlü'l-Adâle bâtınen" de denmiştir. Hakkında tâ'dîl gelmediği halde zâhırî adâlete hükmedilmesi, berâet-i zimmet asıldır düsturuna binaendir.

2- Hakkında ta'dîl gelmiştir: Böyle bir râvîde bâtınî adâlet mevcut demektir.

Öyle ise bir râvîde gerçek mânâda adâlet'in varlığı adâlet-i bâtına'nın varlığına bağlıdır. Bu ise dînin emirlerini fiîlen yaşayıp, insanlar nazarında değerini düşürücü söz ve hareketlerden kaçınmayı gerektirir. Bir kimse hakkında "adâlet sâhibidir" diye yapılacak şehâdet onun bu fiilî yaşayışına bağlıdır.

ADÂLETİ SAĞLAYAN ŞARTLAR:

Adâlet'in ne olduğunu kısaca anlattıktan sonra, adâleti tamamlayan şartları açıklamaya geçebiliriz. Biz bunları dokuz başlıkta toplayacağız.

1- Akl.

2- Büluğ.

3- İslâm.

4- Îtikâd.

5- Diyânet.

6- Sıdk.

7- Mürüvvet.

8- Şöhret.

9- Lika (1).

1- AKL: Bu, temyîz'e imkân veren kapasitedir. Hadîsçiler açısından temyiz, söyleneni tam olarak anlayıp, doğru olarak cevap verme kabiliyetidir. Gerek küçük yaştaki çocukta gerek ateh denen bunama haline mâruz yaşlıda ve gerekse mecnûnda bu yoktur. Öyle ise bir kimsenin râvî olabilmesi için öncelikle akl sahibi olması, bu yönden bir eksikliği olmaması gerekir.

2- BÜLUĞ: Muhaddisler, bir kimsenin hadîs dinlemesi için temyîz'i yeterli görmüştür. Ancak öğrendiği hadîsi rivâyet edebilmesi için büluğa ermiş olmayı şart koşmuştur. Eda yaşının 20, 30, 40 ve hatta 50 olmasını şart koşanlar da olmuştur, daha önce temas ettik. Demek ki râvinin hadîs rivâyet edebilmesi için en az büluğ çağını aşmış olması aranmıştır.

3- İSLÂM: Bütün hadisçilerin ittifak ettiği bir şarttır. Dinî mevzularda gayr-ı müslim'in rivâyeti hiçbir surette makbûl değildir. Keza mürtedin rivâyeti de makbûl değildir.

4- İTİKAD: Bu şart râvinin inanç yönünden sâlim olmasını gerektirir. Sâlim

---

1) Sonuncu madde, usûl kitaplarımızda, umûmiyetle açık bir ifade ile adalet'in şartları meyanında zikredilmez. Biz burada zikrini uygun bulduk.

bir inanç, itikadın Kur'an ve Sünnet'in beyanlarına uygunluğuyla mümkündür. Bu ise sâdece Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'e mensûb olanlarda mevcuttur. Binâenaleyh ehl-i sünnet ve'l-Cemâat'in dışında kalan ehl-i bid'a İslâm fırkalarına mensub olan ravîlerden hadîs alınıp alınmayacağı münakaşa edilmiştir.

Bu meseledeki ana fikri: Ehl-i bid'adan bâzı şartlarla hadîs alınır ise de, alınan hadislerin umumî vasfı zayıf olmaktır şeklinde özetleyebiliriz. Ancak, meselenin biraz tafsiline inmenin faydasına inanıyoruz.

Malum olduğu üzere, Sünnet'te olmaksızın müslümanların hayatına giren herşeye bid'at denmiştir. Bu, inanç olabilir, davranış olabilir ve hatta maddî, teknik bir şey olabilir. Bu "bid'a", hayatın gelişmesiyle hâsıl olan bir boşluğu dolduruyor, sünnetle karşılanamayan bir eksikliği gideriyor ise buna bid'at-ı hasene denmiştir. Aksine sünnette mevcut olan bir şeyin

(inanç, davranış, eşya) yerine geçiyorsa buna bid'at-ı seyyie denir.

Hadisçiler ehl-i bid'at deyince, öncelikle ehl-i sünnet dışında kalan İslam fırkalarını kastederler: Mürcie, mûtezile, kaderiye, havâric, şi'a gibi. Bu fırkalara mensup olanlar çok değişik inançlara sahiptirler. Müşterek tarafları, bir kısım îtikâdî-dînî meselelerin çözümünde öncelikle Kur'an ve Hadîs'e müracaattan ziyâde şahsî te'vîl ve yorumlara gitmeleri, akla güvenmeleridir. Bu sebeple kendi aralarında da devamlı bölünmelere mâruz kalmışlardır. Ehl-i Sünnet, bütün meselelerde çözümü Kur'an'a ve Hadise göre yapmayı esas almıştır. Esasen Kur'an'ın emri de budur.

İşte muhaddisler, hadîs alacakları râvinin îtikâd durumuna bakarken, onun sünnete bağlılığını, dindarlığının derecesini aramış olmaktadırlar. Zira, ehl-i bid'at fırkaları'ndan öyle ifratkâr fikirler ileri sürenler olmuştur ki, onları İslâm îtikâdıyla bağdaştırmak zorlaşmış, ister istemez küfre nisbet etmek gerekmiştir.

Onlar arasındaki, îtikadî farklılıklar muhaddislerin bu meselede alacakları tavra müessir olmuştur. Bu sebepledir ki ehl-i bid'atın rivâyeti alınmalı mı alınmamalı mı? sorusuna farklı cevaplar verilmiştir.

1)- İmam Mâlîk ehl-i bid'a'ya mensup kimseden, hiçbir surette hadîs alınamaz kanaatindedir. Râvîleri arasında ehl-i bid'a mevcut değildir.

2)- İmam Şâfiî, ehli bid'a'ya mensup olan kimse yalan söylemeyi câiz görmeyen, kendi taraftarının lehine yalancı şahitliğini helâl addetmeyen biri ise ondan rivâyet alınabileceği kanaatindedir. Yalan söylemeyi helâl addeden Hattâbiye'den

hadis alınamayacağını Şâfiî hazretleri tasrih eder (2). İbnu Ebî Leyla (148/765), Süfyânu's-Sevrî (V.161/777), Kâdı Ebu Yû'suf (V.182/798) da bu görüşte idiler.

3)- Başta Ahmed İbnu Hanbel (radıyallahu anh), alimlerin çoğu, ehl-i bid'adan olduğu halde dâîlik (mezhebinin propagandasını yapan, militan) yapmayan kimselerin rivâyetlerinin ihtiyat tahtında da olsa alınabileceği görüşündedir. Ancak dâîlerin rivâyetleri hüccet olarak kullanılamaz.

4)- Ehl-i Bid'a'dan olduğu halde sıdk ve diyânet'le mâruf olanlardan hadîs alınabileceğinde çoğunluk ittifak eder. Hatibu'l-Bağdâdî'nin el-Kifaye'de kaydına göre, bu gibilerden hadîs almaktan imtina edenleri bazı hadisçiler uyarmıştır. Bunlardan biri Yahya İbnu Saîd el-Kattân'dır. Yahya, ehli bid'a karşısında titizliği ileri götürüp: "Ben bid'atte baş çeken kimselerden hadis almayı terkederim" diyen Abdurrahman İbnu Mehdî'ye güler ve şu uyarıda bulunur: "Öyleyse, Katâde'yi ne yapacaksın? Ömer İbnu Zerr'i, İbnu Ebî Râvid ve bunlar gibi birçok muhaddisi ne yapacaksın?" ve ilave eder: "Abdurrahman bu gibileri terk ederse pek çok hadîsi terketmiş demektir!"

Aynı kanaatte olan Ali İbnu'l-Medînî, sırf bid'a'sı sebebiyle râvileri terketmenin getireceği zararı şöyle ifâde eder: "Kaderî'dir diye Basra, şiîdir diye Kûfe hadisçilerini terkedecek olursan kitapları mahvettin (yani hadis elden gider) demektir".

Hakkında ehl-i bid'a ithamı yapılmış olan kimselerin hadislerini terk hususunda sonraki muhaddisler daha da ihtiyatlı olmak mecburiyetini hissetmiş olmalıdırlar. Zira, bilhassa 218-234 yılları arasında cereyan eden mihne hadisesi başarısızlıkla neticelenip, Kur'an-ı Kerîm'e "mahluk değildir" demenin büyük suç olmaktan çıkmasından sonra, durum tersine dönmüş, mihne devrinde rencîde olanlar, ezilenler, gayzla dolanlar, konuşmak, boşalmak ihtiyacını duymuştur.

---

2) Muhaddislerin ehl-i bid'a karşısındaki hassasiyetlerini ve Hattabiye mensuplarını reddetmedeki haklılıklarını anlamak için onların itikatlarına kısaca bir göz atmak gerekir: Hattâbiye fırkasını Ebu'l-Hattâb Muhammed İbnu Ebî Zeyneb el-Esedî taraftarları teşkil eder. Bunlara göre İmâmet, Caferu's-Sâdık'a kadar Hz. Ali (radıyallahu anh) evladında idi. Bunlara göre imamlar ilahtır. Ebu'l-Hattâb önce, imamların enbiya olduklarını iddia etti, sonra da ilah olduklarını. İddiasına göre Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (radıyallahu anhüma)'in evladı Allah'ın oğullarıdır. Câfer de ilahtır. Fakat Cafer, Ebu'l-Hattâb'ın bu iddiasını işitince onu lânetlemiş ve kovmuştur. Ebu'l-Hattâb bunun üzerine kendi uluhiyyetini iddiaya başlamıştır. Taraftarları, Câfer'in ilah olduğunu iddiadan vazgeçmez fakat Ebu'l-Hattâb'ın Cafer'den de Hz. Ali'den de üstün olduğunu iddialarına ilâve ederler. Hattâbi'ye göre, muhalifleri aleyhine, kendi taraftarları için yalan söylemek ve yalan şehâdette bulunmak câizdir.

Bazı iftirâlara düşenlerin, şahsî hesaplar için bid'a ithamını hemen kullanıverenlerin bile bulunacağı nazardan uzak tutulmamalıdır. Bu sebeple olacak ki, Zehebî: "Bid'a ithamı sebebiyle râvilerin hadîsleri terkedilecek olsa Âsâru'n-Nebeviye'den pek çoğunun gidip yok olacağını" söyler (3).

Şunu da kaydedelim ki -Zehebî'nin de parmak bastığı üzere- Tâbiîn ve Etbauttâbiîn'de görülen "teşeyyü", bid'atu's-Suğra denen ve dinî nokta-i nazardan büyütülmesi mümkün olmayan bir teşeyyüdür. Fitne savaşlarında Hz. Ali (radıyallahu anh)'yi haklı görme, onun efdâliyetine inanma, onun sevgisini diğerlerine takdîm etme esaslarına dayanır. Bunlara, bir de Emevîlerin Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin ahfadına yaptıkları zulmü tasvîb etmemek eklenince Katâde, Abdurrezzak gibi muhaddis olan Selef büyüklerinin mâruz kaldığı bid'a ithamının mahiyeti ortaya çıkar.

Halbuki, bir de bid'ayı kübrâ var ki, bu Hz. Ali (radıyallahu anh) ile savaşanları tekfire, Hz. Ali'yi te'lîh'e (ilahlaştırma) kadar varan aşırı iddialara dayanır. Bu gürûh bid'atçılara göre, Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Zübeyr, Hz. Talha, Hz. Muaviye (radıyallahu anhüm ecmain) gibi İslâma fevkalâde hizmet etmiş, bâzısı sadece mü'minlerin değil,

insanlığın medâr-ı iftiharı olan büyükleri tekfir ederler (haşâ ve kellâ). Hz. Cebrâil (aleyhisselam)'e "vahyi yanlışlıkla Hz. Ali'ye getirmemiştir" gibi ihanet iddiasında bulunanlar, hiçbir delile dayanmadan Kur'an-ı Kerim'e eksiklik ve ziyade iddiâsında bulunanlar hep bu gruptadır. İslam ulemâsı böylelerini tekfir ederek rivâyetlerini almamakta haklıdır. Öncekilerle bunlar karıştırılmamalıdır.

Özet olarak şunu söyleyeceğiz. Ehl-i Sünnet ulemâsı büyük çoğunluğuyla, bu meselede hissî olmaktan kaçınmış, soğukkanlılık ve sağduyu ile hareket etmeyi tercih etmiştir. Ahlâken mazbut, sadûk ve diyâneti yerinde olan kimsenin rivâyetini ehl-i bid'a'dır diye terketmemiştir. Ehl-i bid'a'nın küfrü zâhir olan ve bilhassa mezhebinin, mezhebdaşının menfaati için yalanı helâl addeden takımın hadîslerini terketmiştir.

____

3) Zehebî, Mizanu'l-İ'tidâl'de, Ali İbnu'l-Medini'yi Cehmîlikle itham edip, zayıf olduğuna imâda bulunan Ukeylî'ye sert bir çıkışta bulunur. Bu meyanda şu sözleri sarfeder: "Eğer sen Ali İbnu'l-Medinî, arkadaşı Muhammed (Buhârî), şeyhi Abdürrezzak, Osman İbnu Ebi Şeybe, İbrâhim İbnu Sa'd, Attân, Ebân el-Attâr, İsrâil, Ezherü's-Semmân, Behz İbnu Esed, Sâbit el-Bünânî, Cerir İbnu Abdilhamid gibilerinin rivâyetlerini terkedecek olursan rivâyet kapısı yüzümüze kapanır. Hitâb (-ı nebevî) kesilir ve âsâr ölüme uğrar. Bunu fırsat bilen zındıka ortalığı istilâ eder. Deccal çıkar. Ey Ukeyl! Sende hiç mi akıl yok! Kimi tenkid ettiğinin farkında mısın?..."

5- DİYANET: Râvinin, fiilen dînî yaşayışını ifâde eder. Farzları yapması, haramlardan kaçınması diyânetin tamlığını gösterir. Bunlardaki ihmal, terk veya gevşeklik râvinin adaletini cerheder ve rivâyetinin terkine bir sebeb olur. Çünkü diyânetteki noksanlık, Allah korkusunun eksikliğine delalet eder. Böyle birisi, Resûlullah hakkında yalan söyleyebilir, sıdkından emin olunamaz.

6- SIDK: Ravide aranan en mühim vasıflardan biridir. Doğru sözlü olmak demektir. Bir râvinin adl, yani adâlet sahibi sayılabilmesi için İslâm'dan sonra, ikinci planda aranan vasfı budur. Sıdk'la öncelikle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) konusunda, rivayet hususundaki doğru sözlülüğü kastedilir ise de, imamlara karşı sıdkı da aranmıştır. Metâin-i aşere bahsinde temas edeceğimiz kizb'le ilgili olarak tekrar bu meseleye döneceğiz.

7- MÜRÜVVET: Kişinin ahlâkî yönünü ilgilendirir. Örfen kınanan, hoş karşılanmayan davranışlardan kaçınmaktır. Mahallin geleneklerine, değerlerine, âdetlerine riâyetsizlikler râvinin mürüvvetini zedeler.

Bağdâdî, Kifâye'de der ki: "Alimlerden pek çoğu muhaddîs ve şâhidin, dinen mubâh olan

birçok şeyden kaçınması gerekir demiştir. Giyimde fazla tevâzu (tebezzül), tenezzüh için yollara oturmak, sokakta yiyip içmek, düşüklerle sohbet, yol kavşaklarında tebevvül (akıtma), ayakta akıtma, şakalaşmada ifrât ve mürüvveti zedeleyici kabûl edilen herşey". Âlimler, "Bunları yapanın adâleti gider ve şehâdetinin reddi gerekir" görüşündedirler.

8- ŞÖHRET: Râvinin bilinmesi, tanınması, tamamen mâlum bir kişi olması, demektir. Böyle bir râviye meşhûr denir. Bundan maksad örfi şöhret değil, ıstılâhî şöhrettir. Bu da iki surette tahakkuk eder:

1) Bir râviden en az iki kişinin hadîs rivâyet etmesi onun meşhûr sayılması için yeterlidir. Çünkü, bu kimseden rivâyet, onun varlığı, mevcudiyeti hususunda bir şehâdettir. İki kişinin rivâyeti, râvinin şahsiyeti hususunda iki şehâdet olmaktadır. Malûm olduğu üzere iki şehâdetle, ilim ve sübût hâsıl olur.

2) Râvi hakkında cerh ve tâdilin vâkî olması. Hakkında cerh veya tâdil vaki olmayan kişinin hâli bilinmiyor demektir. Kendisinden iki kişi de hadîs almış olsa, bu çeşit bilinmemezlikten kurtulamaz, böylelerine mestûr (kapalı,örtülü) denir.

Şunu da belirtelim ki, adâleti muhaddisler arasında bilinen ve takdîr edilen İmam Mâlik, Süfyâneyn, Evzâi, Şâfiî, Ahmed İbnu Hanbel, Şûbe, Vekî, İbnu'l-Mubârek,

İbnu Ma'în, İbnu'l-Medînî ve benzerleri hakkında ta'dil'e gerek yoktur. İbnu Abdilberr ölçüyü daha da genişleterek "İlme hizmet ve alâkasıyla mâruf olan her bir ilim sâhibi, cerhi sâbit oluncaya kadar adl kabûl edilir, (ayrıca ta'dîl edilmesi gerekmez)" demişse de fazla kabul görmemiştir. Yukarda ismi geçenlerden ve emsallerinden herhangi birinin ahvâli gizli kalmış bile olsa sormaya gerek yoktur, adâlet üzere olmaları esastır denmiştir. Nitekim İshak İbnu Râhûye hakkında Ahmed İbnu Hanbel'e sorulunca: "İshak gibisinden de sorulur mu?" demiştir. Kezâ İbnu Ma'în'e Ebû Ubeyd hakkında sorulunca: "Ebû Ubeyd hakkında benim gibisinden sual sorulur mu?" Ebû Ubeyd'den, başkaları hakkında sorulur" demiştir.

Bu prensib, ulûm-i İslamiyeye hizmeti geçen pek çok büyük hakkında -çoğu kere beşerî zaafların sevkiyle söylenmiş olan- hissî tenkîdleri itibardan düşürmüş, o büyüklere olan îtimat ve saygının korunmasını sağlamıştır. Bazı Hadîs Meseleleri bölümünde Halku'l-Kur'ân meselesi'nin sonlarında hemen hemen bütün âlimlerin şu veya bu şekilde cerhedildiğine parmak basılmıştır. Demek ki büyükler hakkında rastgele yapılan cerhlere itibar edilmemiştir.

Yine belirtelim ki, Hâdîs ilminde otorite olmuş Buhârî, Müslim gibi büyüklerin herhangi bir râviden hadîs alması, o râvî hakkında Ta'dîl sayılmıştır. O râvîden alan bir başkası olmasa bile "büyük bir muhaddisin hadîs alması onu meçhul olmaktan çıkarır, mehşur kılar" denmiştir.

9- LİKA: Karşılaşma demektir. Râvînin bir kimseden yaptığı rivâyetin mûteber olması onunla karşılaşmasına bağlıdır. Râvi, behemahal karşılaştığı, görüştüğü kimseden hadîs rivâyet

etmelidir. Bir hadîs rivâyet eden kimse bunu karşılaşmadığı birisinden nakledecek olsa, kendisi, ne kadar sika olursa olsun rivâyeti zayıf olur.

Hadîsin sahih olması için rivâyetin birbirini gören şahıslar vasıtasıyla gelmiş olma şartında bütün muhaddisler müttefiktir. Buhârî bu şartın tahakkuk etmediği hadîsi Sahîh'ine almamıştır. Müslim ise muâsır ve görüşme şartları içerisinde bulunan, görüşmediklerine dair açık bir bilgi mevcut olmayan bir sikanın mu'an'an rivâyetini lika'ya hamletmiş, sahîh addetmiştir.

ZABT

Bir râvide adâleti gerektiren sıfatlardan sonra aranan ikinci şart zabt'tır. Zabt, râvinin tahammül ettiği bir rivâyeti edâ anına kadar aldığı şekilde muhâfaza etmesidir.

Şu halde bir kimsenin zâbıt olabilmesi, hıfzından rivâyet ediyorsa hâfız olması, yazılı nüshâdan rivâyet ediyorsa nüshasını tebdîl ve tağyirden mahfuz bulundurması, mânâ ile rivâyet ediyorsa kelimelerin delâlet ettiği mânâ inceliklerini temyiz ve tefrîk edebilecek güçte ve titizlikte olması lâzımdır. Netice îtibâriyle zâbıt'ta aranan husus, rivâyetleri -ziyâde ve noksana yer vermeden- aldığı şekilde aslına uygun olarak edâ etmesidir.

Gerek hâfıza yoluyla muhâfazanın ve gerekse yazı yoluyla muhafazanın kendilerine has bir kısım ârazları vardır. Sözgelimi hâfızaya yanılma, unutma, telkîn, yaşın ilerlemesi veya psikolojik şok ve hastalık gibi ârazların araya girmesiyle hâsıl olan ihtilat hâli gibi şüphelerle hâfıza zabtı bozulacağı gibi, kitabın kaybı, bazı sayfalarının düşmesi, değiştirilmesi veya bazı rivayetlerin araya başkalarınca sokuşturulması gibi durumlar da yazı ile yapılan zabtı bozabilir. Şu halde güvenilecek bir râvinin bu yönleriyle bilinmesi gerekir.

Bir râvi, zâbıt olma durumunu, zabt ve itkân'iyle meşhur olmuş sika muhaddislerin rivâyetlerine muvafık rivâyetler yapmasıyla isbatlar. Rivâyetlerinin büyük çoğunluğunda bu muvâfakat görüldüğü takdirde o râviye zâbıt denebilir. Nâdir muhalefetleri zabt'ına halel vermez ise de artacak olursa zabtının zayıflığına hükmolunur. Adaleti tam bile olsa, rivâyeti ile ihticâc edilmez, belki îtibâr edilir. Yaptığı rivayetlerin yarısından fazlasında, görülecek şekilde hatası artacak olursa rivayeti tamamen terkedilir.

3- METÂİN-İ AŞERE

Bir ravinin güvenilir (sika) olup olmadığı yukarıda belirtilen yönlerin incelenmesiyle ortaya çıkar. Ravinin derecesini düşüren bütün vasıflar, adâlet ve zabt'la alâkalı olarak kaydettiğimiz mezkur maddelerden biriyle ilgilidir ve onlardaki eksikliği ve aksamayı belirtir.

İşte raviyi kusurlayan bu vasıflara Metâin denir (mit'an'ın cemidir). Başlıca on maddede toplandığı için metâin-i aşere de denmiştir.

Bunların beşi adâlet'i yaralayan, beşi de zabt'ı yaralayan kusurlardır.

Şimdi en mühimlerinden başlamak üzere bunları açıklayacağız.

RAVİNİN ADALETİNİ CERHEDEN SEBEPLER

1- KİZB: Raviyi cerheden en ağır suçtur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)

hakkında yalan uydurmaktır. Yani Efendimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'in söylemediği bir sözü veya yapmadığı bir fiili söylemiş ve yapmış göstermek. Bu işi bile bile yapmanın küfür olduğuna kâil olanlar vardır. Bu suretle ortaya konan rivayete mevzu, muhtelak, masnû müfterâ, müfte'al, kizb gibi çeşitli adlar verilmiştir. Türkçemizde umumiyetle "uydurma" diyoruz.

Kizb deyince, öncelikle anlaşılan kizb ale'r-Rasûl ise de, kişinin insanlarla münasebetlerinde yalana yer vermesi de hemen terkini gerektiren ciddi bir kusurdur. Ancak kizb fi'l-lehçe denen bu ikinci çeşit kizble, kizb ale'r-Rasûl denen birinci çeşit kizb arasında fark gözetilmiştir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalanı yakalanan artık, ebediyen metrûktur. Kendisinden hiç bir surette hadîs alınmaz. Ahmed İbnu Hanbel, Ebu Bekr el-Humeydî, Ebu Bekr es-Sayrafî gibi pek çoklarına göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan uyduranın -tevbe etse, yaptıklarına pişmanlığını izhar etse bile- artık ebediyen hadîsi alınmaz. Halbuki dünyevî işlerinde yalanı bilinen kimse tevbekâr olsa onun rivâyetleri alınabilir. Yalnız İmam-ı Nevevî, rivâyet ile şehâdet arasındaki benzerlik ve paralellikten hareket ederek; yalancı şahidlik yapıp sonradan tevbe edenin tekrar şahitliği mûteberdir prensibinden hareketle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan söyleyen kimse bilâhare tevbekâr olsa rivayetinin alınabileceğine hükmetmiştir. Ancak bu konuda aslolan, -tevbekâr bile olsa- kizb fazîhasını işleyen kimsenin ebediyyen terkidir. Tevbesi Allah'la kendi arasında bir iştir.

Mevzu Hadîs bahsinde bu konuya daha geniş yer vereceğiz.

2- TÖHMET-İ KİZB: Yukarıda açıklanan kizb'ten sonra gelen ikinci mühim cerh, kizb ithâmıdır. Bunda ravinin kizb'i açık değildir. Kizbu'r-ravi şeklinde sabit bir keyfiyet yoksa da kizb ithamı altındadır. Bu itham, bir karîneye dayandığı için ciddî bir durum sayılmış ve müttehem bilkizb olan ravinin de rivayeti terkedilmiştir.

Ravinin kizb'le ithamına sebep olan iki husus vardır: Biri, dînin zarûrî olan temel kaidelerine muhalefet eden bir rivayette bulunmasıdır. Onun böyle bir durumda teferrüdü, vaz' ihtimâline karîne kabûl edilmiştir. İkinci husus, insanlarla olan münasebetlerinde yalana yer vermesidir. Yalan gibi dinin şiddetle reddettiği bir davranışa tenezzül eden bir kimsenin dini hususlarda da yalandan çekinmeyeceği, bu hususta gerekli hassasiyeti göstermeyeceği prensip

olarak kabul edilmiş ve bu sebeple bunlar metrûk ve matruh addedilerek rivayetleri terkedilmiştir.

3- FISK: Ravinin söz ve fiillerinden küfrü gerektirmeyen bir kısım kötü davranışların sudûrudur. Farzların terki, haramların irtikâbı gibi. Âlimler kebâirin işlenmesi ile seğâirde ısrârı bir tutarak, küçük günahları ısrarla işleyenlere de "fâsık" demiştir. Bu çeşit isyankârlığa fısk bil-ma'siye denir. Bir de küfre gitmemekle birlikte, ehl-i sünnet'e uymayan iddialarda bulunmak söz konusudur, buna da bid'at veya fısk-ı îtikâdî denir, bunu müteâkiben ayrıca açıklayacağız.

Kısacası fısk, ravinin adâletini ciddî şekilde selbeden ağır cerhlerden birisidir.

4- BİD'AT: Adalet bahsini incelerken yeterince açıkladığımız üzere bid'at, ravinin akide yönünden ehl-i sünnet dışında kalan kelâmî mezheplerden birine mensûb olduğunu ifade eden bir tabirdir. Hadîs ıstılahı olarak, raviyi amelinden ziyâde akide yönünden cerheder. Küfrü gerektiren itikatlara saplanan ehl-i bid'a'nın rivâyetini cumhur terketmiştir. Küfrü gerektirmeyen Fâsıku't-te'vîl'in rivâyeti alınabilir, ancak rivâyet zayıf addedilir.

5- CEHÂLET: Şöhret'i olmayan yâni "bilinmeyen" ravinin sıfatıdır. İki çeşittir:

1- Cehâletu'l-ayn: Bu, ravinin zatının bilinmediğini ifade eder. Bu hal, bir raviden, sadece bir kişinin hadis rivayet etmiş olmasıyla ortaya çıkar. Cehâletu'l-ayn sahibi raviye mechûlü'l-ayn veya mechûlü'z-zât da denir. Böyle birinin rivayeti, fukaha ve muhaddisînin ekseriyeti (cumhur) nazarında makbul değildir. Bunun cehâlet'ten kurtulması iki suretle olur: Ya kendisinden hadîs rivayet eden râvi-i münferid dışında sika biri tarafından ta'dîl edilmesi, yahud kendisinden münferid rivayetle birlikte tezkiye de etmiş bulunan kimsenin, cerh ve ta'dîl'de ehliyetli imamlardan biri olması.

2- Cehâletu'l-hal: Ravi hakkında cerh ve ta'dîl vâki olmadı ise, onu bu yönleriyle tanımıyoruz demektir. Bu duruma cehâletul-hal denir. Bir başka ifadeyle kendisinden iki veya daha fazla kimse hadîs almış bile olsa sika mı, zayıf mı olduğuna dair râvi hakkında açıklama gelmemiş olabilir. İşte bu durumdaki raviye meçhulü'l-hal veya mestûr denir.

Cehâlet kelimesinin örfi manası ile ıstılâhî manası birbirine karıştırılmamalıdır. Istılahta "cehâlet", şöhretin zıddıdır, "meçhul" de muşhur'un zıddıdır.

"Meşhur" yerine mârûf da kullanılır.

İbnu Salâh, mestur tabiri ile meçhûlü'l-hal tâbiri arasında bir fark gözetmiş, adâleti yalnız bâtınen meçhul olan'a "mestur", adaleti zâhiren ve bâtınen meçhul olana da "meçhûlü'l-hal" demiştir.

Adâlet-i zahire, ravi hakkında cerh gelmemesiyle hasıl olur. Çünkü bazı âlimler, hakkında cerh gelmeyen kimselerin adaletine hükmederek rivayetlerini kabul etmiştir. Bağdadî ve Ebu Hanîfe'nin de bulunduğu bu gruba göre, kişinin adl sayılması için hakkında cerh gelmemesi

yeterlidir. Çünkü insanlar hakkında verilecek hükümde beraat-ı zimmet asıl'dır kâidesi esastır. Aksi hükme sevkedecek delil olmadıkça kişi salih kabul edilecektir. Hiç kimse gaybı bilmekle yani, ravi hakkında rivayet edilmemiş olan cerh sebeplerini bilmekle mükellef değildir. Nitekim, ayet-i kerîmede: "Tecessüs etmeyin" (Hucûrât 12) emredilmiştir. Ayrıca bâtındaki adâleti bilmek zordur, zâhirdeki ile iktifa olunur. Ravi hakkında cerh yoksa hüsn-i zanla amel olunarak adalet-i zâhireye hükm olunur."

Bu telakki selef'e aittir. O devir insanları çoğunlukla adâlet sahibi kimselerdir ve nebevî övgüye mazhardır. Müteahhir dönemde insanların ahvali değiştiği için, bu prensip terkedilmiş, mestur olanların zayıf addedilmesi prensip kılınmıştır. Nitekim Ebû Hanîfe (rahimehullah)'nin iki meşhur talebesi İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed bu prensipten ayrılırlar. Şu halde Tâbiîn ve adâlet-i zahire'lerine göre hareket edilerek rivâyetleri makbûl addedilmiş, daha sonra gelenlerden adâlet-i bâtına aranmıştır.

CEHÂLETİN SEBEPLERİ

Ravinin gerek zat ve gerek hal yönüyle meçhul oluşu üç sebebe dayanır:

1. Ravinin isim, künye, lâkab, nisbet, meslek gibi kendisini tanıtıcı, emsâlinden tefrîk ve temyîz edici sıfatları bazan birden fazla olduğu halde bunlardan sadece birkaçı ile tanınmış olur. Kendisinden hadîs alanların, onu, -şu veya bu sebeple- meşhur olmayan bir sıfatı ile zikretmesi halinde işitenler bunun başka bir zat olduğu zannına kapılırlar. Bu yüzden o ravinin hali, zat olarak da sıfat olarak da meçhul kalır. Mesela Muhammed Sâib el-Kelbî'yi bazıları ceddine nisbet ederek Muhammed İbnu Bişr, bazıları Hammâd İbnu Sâib diye tesmiye etmiş, bazıları da zâten ihtilaflı olan künyeleriyle Ebu'n-Nadr veya Ebu Said veya Ebu Hişâm diye tesmiye etmiştir. Böylece rivâyet ettikleri

hadis bir olduğu, şahıs aynı olduğu halde durumu bilmeyenler ravileri farklı kimseler zannetmişlerdir.

Farklı sıfatları birleştirerek bir şahsa izafe veya aynı müşterek vasfı değişik kimselere isnâd hususundaki yanlışlıkları tashih etmek için bazı te'lîfat ortaya konmuştur. Muhaddislerin Mûzıh adını verdikleri bu çeşit kitapların en mükemmeli Hatîbu'l-Bağdâdî'nin Mûzıh'ıdır.

2. Cehâletin ikinci sebebi ravinin mukıll olmasıdır. Rivayeti az olana mukıll dendiği gibi tek râvisi olana da mukıll denir. İster Tâbiîn'den isterse Etbauttâbiîn'den olsun tek râvisi olan mukıll'ın ismi tasrîh edilmiş olsa bile meçhûllükten kurtulamaz. Daha önce de temas edildiği gibi bu gibilerden yapılan rivayetlere Vühdân denir, müstakil kitaplarda cemedilirler.

3. Ravinin ismi bazen ihtisar (kısaltma, özetleme) maksadıyla zikredilmeyerek mübhem bırakılır. Rivayeti yapan zat "Bana falanca haber verdi" veya "Bana bir şeyh haber verdi" veya "Bana birisi haber verdi" veya "Bana bir adam haber verdi" gibi bir siga kullanır. Bu

çeşit mübhem tesmiyeler umumiyetle mukıll olan raviler hakkında yapılır. Mesela Müslim'de "Haddesenâ sâhibun lenâ=bize ashâbımızdan biri söyledi ki", "Huddistü an Yahya İbni Hassân=Yahya İbnu Hassân'ın rivayeti olmak üzere bana haber verildi ki", "Haddesenî men semi'a Haccâcen el-A'vere=Haccâc-ı A'ver'den işiten kimse bana haber verdi ki", "Haddesenî ba'zu ashâbına =ashabımızdan birisi bana söyledi ki", Haddesenî Ricâlun an Ebî Hüreyrete=Ebu Hüreyre'den naklen bir takım kimseler bana söylediler ki", "Belağanî an İbni Ömer=İbnu Ömer'den bana baliğ oldu ki" şeklinde kısaltmalar mevcuttur.

Durumu böyle olan raviye mübhem dendiği gibi rivayetine de mübhem rivayet denir. Başka tariklerde bu isimler sarahat kazanmadığı müddetçe mübhem rivayetler munkatı addedilir ve sahih kabul edilmez. Sözgelimi Müslim'in mübhemleri başka tariklerde tesmiye edildiği için onların ittisaline, sıhhatine söyleyecek söz kalmamıştır.

Hemen belirtelim ki, müteahhirîn nezdinde bir sika'nın, ahbaranî sikatun "Bana sika olan zat haber verdi" diyerek mübhem raviyi ta'dil edici bir ifade kullanmış olması, bu rivayetin makbul addedilmesine yeterli sayılmamıştır. Çünkü bu sika tarafından adâletine hükmedilen bu meçhul ravi bir başkasına nazaran mecrûh olabilir. Böyle cerh ve ta'dilin birleşme hallerinde bazılarınca

esas prensip cerhin takdîmi olması haysiyetiyle, ravi sika değil zayıf addedilir.

Ancak, bu söz, önce de belirttiğimiz üzere, İmam Mâlik, Şâfiî, Buharî gibi (rahimehümullah) müctehid âlimlerden, bu ilmin otoritelerinden vârid olmuş ise ravi hakkında tevsik sayılmış, ravinin meçhul değil meşhur kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu fikir Ebu'l-Hasen İbnu'l-Kattân'a ait ise de, çoğunlukla benimsenmiş, İbnu Hacer'in de ifade ettiği üzere "sahih görüş" kabul edilmiştir.

Üçüncü bir görüşe göre, "Bana bir sika haber verdi" sigasıyla rivayet edilmiş olan mübhem rivayet makbuldür, zira, zâhire temessük esastır. İlk üç nesli Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın tezkiyesi sebebiyle bunlar (yani ravi) hakkında asl olan adalettir. Cerh ise hilaf-ı asl'dır, sübûtu için delil lâzımdır, delil olmadıkça zann ile asl'olan rücu edip cerh'e hükmedilemez. Ebu Hanîfe ve Bağdâdî'nin bu kanaatte olduklarını az yukarıda belirtmiştik.

MEÇHUL KONUSUNDA İSTİSNAÎ HÜKÜMLER

Meçhûl ravi ile alâkalı bahsin daha iyi anlaşılabilmesi için bir iki noktaya ayrıca dikkat çekmede fayda var:

1- MEÇHUL SAHÂBE YOKTUR: Kendisinden, sadece bir tek Tâbiî tarafından hadis rivayet edilmiş olan Sahâbî mevcuttur, ancak bu sahâbî meçhul ve dolayısıyla sırf bu sebeple rivayeti zayıf addedilmemiştir. Mesela "Mirdâs İbnu Mâlik el-Eslemî" (radıyallahu anh)'den sadece oğlu Saîd hadis rivayet etmiştir. Keza "Amr İbnu Tağleb" (radıyallahu anh)'den

sadece Hasan Basrî rivayette bulunur. Bunlar Buhârî'den birkaç örnek. Müslim'den de verelim: "el-Eğarru'l-Müzenî" (radıyallahu anhüm)'den sadece Ebu Bürde hadis almıştır. "Ebu Rifâ'atu'l-Adevî" (radıyallahu anhüm)'den sadece Hâmid İbnu Hilâl el-Adevî; "Rebî'a İbnu Ka'b el-Eslemî" (radıyallahu anh)'den sadece Ebu Seleme İbnu Abdirrahmân rivayette bulunmuştur. Hülâsa bu çeşit rivayetler Sahîheyn'de çok miktarda mevcuttur. Bunlar, kendilerinden hadis alan kimse tek bile olsa, Ashab arasında ma'ruf kişilerdir. Sözgelimi yukarda ismi geçen Mirdas el-Eslemî Bey'atu'r-Rıdvân'a katılmış birisidir. Rebî'a el-Eslemî ise Ehl-i Suffe'dendir, ikisi de marufturlar.

Öte taraftan Ashab'ın adaleti tam olması sebebiyle haklarında ta'dîl ediciye de gerek yoktur, yeter ki sahâbeliği kesinlik kazanmış olsun. Netice olarak

ismen tesmiye edilerek kendisinden tek bir Tâbiîn'in hadis rivayet ettiği Sahâbî -yukarıda belirtilen kaideye mahkûm edilerek- meçhûl addedilmemiştir. Sahâbe arasında mübhemler mevcuttur, ancak bu meçhûl demek değildir.

2- İlim'den başka bir şöhret de raviyi meçhul olmaktan çıkarır. Şöyle ki, ilmî yönü olmadığı için kendisinden sadece bir kişi rivayette bulunmuştur ama o zat, halk arasında bir başka yönüyle meşhurdur. Bu duruma zühdü ile meşhur olan Amr İbnu Dînâr ve şecaatiyle meşhur olan Amr İbnu Ma'dîkerîb misal verilir. Nitekim Hatîbu'l-Bağdâdî, hadis ehli nezdindeki meçhulü şöyle tarif etmiştir: "Hadîsi tek bir cihetten bilinen ve ulema tarafından da tanınmayan kimse". Bu tarif, kendisinden tek bir kişi de rivayet etmiş olsa ulemaca tanınan kimsenin meçhul addedilmeyeceğini gösterir.

3- Bazı âlimler, "Abdurrahman İbnu Mehdî, Yahya İbnu Saîd gibi olmayı prensip edinenler, herhangi bir meçhûl'den hadîs almışsa bu makbuldür, o râvi böylece cehâletten çıkar" demiştir.

4- Zayıf bir görüşe göre de meçhûlün rivayeti alelıtlak makbuldür. Bunu söyleyenler için bir rivayetin makbûl addedilmesinin tek şartı vardır: Râvinin müslüman olması. Bu görüşün zayıflığı açıktır.

B) RAVİNİN ZABTINI CERHEDEN SEBEPLER

Ravi, adalet yönünden olduğu gibi zabt yönünden de beş farklı cerhe maruzdur: Fuhş-i galat, gaflet, vehm, sû-i hıfz, muhâlefet.

Temelde bunlar hep hâfıza ile ilgili menfi durumları ifâde eder. Ravideki bu çeşit kusurlar adaletle ilgili olanlarla kıyaslamada daha hafif kabul edilir. Çünkü kasıtsızdır. Normalde her insan farkına varmadan hata yapar. Nâdir hatalar sebebiyle kimse suçlanamaz, hatta ravi hakkında zayıflatıcı bir sebep olarak zikredilmeyebilir de. Ancak bu çeşit hatalar artar ve bu dikkat çekecek bir hal alırsa, rivâyetlerin selameti bakımından, raviye bakış açısını

değiştirir. Bu hatalar rivayetlerinin yarısına veya yarıdan fazlasına şâmil olacak şekilde artarsa ravinin terkini gerektirecek kadar ehemmiyet kazanır.

Öte yandan hadîslerin sıhhatini belirtmek için kullanılan hasen, zayıf, şâz, münker, muallel.., gibi bir kısım tabirler de ravideki hafıza bozukluğunun çeşidine, derecesine göre kullanılırlar.

Şimdi zabtı bozan bu halleri kısaca açıklayalım:

1- VEHİM: Râvi'nin, mürsel veya munkatı olan bir hadisi muttasıl olarak, yahut da bir hadisin metnini bir başka hadise ithâl ederek rivâyet etmesidir. Bu merfu hadisi mevkûf, mevsul hadisi mürsel olarak rivayet şeklinde de ortaya çıkar. Vehim sahibi bir ravi, vehme senette de düşer, metinde de. Metin ve senetleri çok iyi bilen muhaddisler düşülen hatayı ortaya çıkarabilirler. Vehmin girdiği hadîse usulcüler umumiyetle muallel hadis derler.

2- GAFLET: Dikkatsizlik demektir. Ravinin dikkat ve titizliğini artırdığı takdirde bertaraf edebileceği bir kusurdur. Bu kusur bazan galat'la ifade edilmiştir. Normalde galat, ravinin rivayet esnasında yaptığı hatalara denir.

3- FUHŞ-İ GALAT: Yapılan rivayetlerin yarısında veya yarıdan çoğunda hataya düşülürse hafızanın bu hali fuhş-i galat'la ifade edilmiştir. Buna kesret-i gaflet de denir. Bu hal hafızanın ziyadesiyle bozulduğunu gösterir. Her iki hadisten birinin hatalı olma ihtimalini ortaya kor. Tabiîki böylesi rivayetlere itimad edilemiyeceğinden ravi metruk addedilir. Fuhş-i galat sahibi bir kimsenin rivayetine de münker denir. Bu münker, zaafı şiddetli manasınadır, sikaya muhalif rivayet manasına değil.

4- SÛ'İ'L-HIFZ: Hatası isâbetinden çok olması halidir. Hâfızası böyle olan raviye seyyi'ül-hıfz denir. Hâfıza bozukluğu ravinin sabit bir vasfı, değişmez bir hali olduğu gibi, bazan da geçici bir durum, bir ârızadır. Yaşlılık, hastalık gibi durumlarla arız olur. Önceden hep kitaptan rivayet etmiş, buna alışkanlık kazanmış birinin kitabını kaybetmesinden sonra ezberden rivayet etmeye başlamasıyla da sû-i hıfz ortaya çıkar. Sonradan ârız olan hafıza bozukluğuna ihtilât denir. İhtilât'a duçar olan raviye de muhtalit denir.

Muhtalit raviler muhaddislerce malûmdur. Ravilerin tercüme-i halleri yapılırken, muhtalit oldukları belirtilir. Bunların ihtilattan önceki rivayetleri -başka kusurları olmadığı takdirde- makbuldür. İhtilattan önce kendilerinden hadis almış olan raviler de bu sebeple kusurlanamazlar. Muhtalit'ler hakkında dikkat edilmesi gereken husus, ihtilattan önceki rivayetleri ile ihtilattan sonraki rivayetlerini bilmektir, kimler ihtilattan önce kendisini dinledi, kimler ihtilattan sonra veya her iki devrede de ondan hadis aldı? Bunun bilinmesi mühimdir. İhtilattan sonraki rivayetleri merduddur. Evvel mi sonra mı rivayet ettiği bilinemiyenler hakkında tevakkuf esastır.

Muhtalit olmayıp vasf ı sâbiti sû'i'l-hıfz olan ravilerin bütün rivayetleri merdûddur. Muhtalit oldu mu, olmadı mı? diye ravi hakkında tereddüt edilirse bunun rivayetlerinde de tevakkuf edilir.

Kitabını kaybettikten sonra alışkanlığının hilâfına ezberden rivâyete devam eden kimse de muhtalit sayılır ve onlarla ilgili ahkâma tâbi olur. Bunlardan, kitaplarının kaybolmasından önce kimler hadis aldı, kimler sonradan aldı? bilinmesi gerekir. Sonradan alanların rivayeti haliyle merduddur, terkedilir. Bu gruba girenlerden İbnu Lehî'a (V.174/790), meşhurdur. Kendisi Mısırlı olup büyük bir muhaddistir. İbnu'l-Mübârek, İbnu Vehb, Ebu Abdirrahman el-Mukri, Evzâî, Süfyan, Şu'be gibi büyükler ondan hadis almışlardır. Ancak bir ara yanan evinde kitapları kül olur. Bundan sonra ezberden rivayete devam eder. Fakat vehmi artınca gözden düşer. Ahmed İbnu Hanbel'in: "Çok hadis rivayet etmede, zabt ve itkan'da İbnu Lehî'a gibi bir başka Mısırlı var mı?" takdirine rağmen, İbnu Lehî'a'nın hadisleriyle ihticâc edilmez, sadece mütabaatta kullanılır.

İhtilât'a uğrayan meşhurlardan birkaçı: Abdurrahman İbnu Abdillah el-Mes'ûdî (v.160/776), Atâ İbnu's-Sâib (136/753), Saîd İbnu Ebî Arûbe (v.156/772), Süfyân İbnu Uyeyne (v.198/813), Abdurrezzâk İbnu Hemmâm es-San'ânî (v.211 /826), Ebu Bekr Ahmed İbnu Ca'fer el-Katî'i (v.368/978).

Bunların hayat hikayeleri okunduğu zaman, ihtilatları zâhir olunca etrafındakilerin, hadis rivayetlerini önlemek için ciddî tedbirler aldığı, alanlar oldu ise bunların derhal mimlendiği, kimlerin kendilerinden ihtilat zamanında hadîs aldığı vs. görülebilir.

5- MUHALEFET: Ravinin, gerek senedde ve gerekse metinde başka ravilere muhalif olan rivayette bulunmasıdır. Bu ya sika'nın evsâk'a veya zayıf'ın sikât'a muhalefeti şeklinde olur. Her iki halde de derecesi daha düşük olanın kendinden daha üstün olana muhalefeti şeklinde tecellî eder. Muhalefet, temelde vehim hatasından ileri geldiği için, kendinden üstün olana muhalefet eden ravi za'fını ortaya koymuş olur, dolayısıyla mecrûh addedilir. Rivâyeti de zayıf ve merdûd olur.

Muhâlefet çeşitli şekillerde olur ve ortaya çıkan muhâlif hadisler bu şekillere göre farklı isimler alırlar. Sözgelimi sika bir ravi, kendisinden daha sika (=evsak) bir raviye veya sika ravilere muhalefet ederse, rivayetine şâz,

muhalefet ettiği evsak'ın veya sikaların rivayetine de mahfuz denir.

Sika'ya muhalefet eden zayıf bir ravi ise, rivayetine münker denir. Bu durumda sika'nın rivayetine de ma'ruf denir.

Bazan muhalefet, senedde yapılan değişiklik sebebiyle meydana gelir. Şöyle ki: Bir hadisi, muhtelif isnadlarla bir cemaat rivayet eder. Bir ravi, aynı hadisi, cemaatten sadece birinin

isnâdıyla birleştirerek rivâyet eder ve fakat isnadlar arasında mevcut olan farkları belirtmez. Böylece, bu isnad, cemaat tarafından rivayet edilmiş olan isnadlara muhalif düşer. İsnâdında ortaya çıkan bu muhalefet sebebiyle değişikliğe uğrayan hadise müdrecü'l-isnâd denir.

Bir de müdrecü'l-metn denen muhalefet çeşidi vardır. Bu, ravinin, hadisin metnine birşeyler ilave etmesiyle meydana gelir. İlâve, hadiste geçen garib bir kelimeyi açıklamak maksadıyla olduğu gibi, hadisin ihtiva ettiği bir hükme dikkat çekmek maksadıyla da olabilir. Her iki halde de ilave edilen sözü ravi asıl metinden belirtip ayırmaz. Hadîsi ondan alanlar da ayıklama yapmaksızın rivayet ederler. Böylece o ilave hadisin aslından zannedilir. Ancak tahkik ehli bu hadisi başka tariklerden gelen vecihleriyle karşılaştırmak suretiyle bu ziyâdeyi ortaya çıkarabilirler.

Tahrîf veya tashîf denen bir ameliye ile de hadiste muhalefet hasıl olur. Şöyle ki: Ravi, bazan -herhangi bir kasda mebni olmaksızın- senette geçen isimlerin veya metinde geçen kelimelerin harflerinde değişiklik yapar. Harfleri takdim, tehir, değiştirme, kelimenin tabiatını bozacak şekilde noktaları yanlış koyma veya koymama gibi. Bu durum metinde ise, manayı tağyîr eder, senette ise raviyi değişik gösterir. Rivayet, bazı harflerinde meydana gelen değişikliğe maruz kalmışsa muharref, noktalamada değişikliklere maruz kalmışsa musahhaf ismini alır.

Muhalefet bazan kalb denen bir tasarrufla meydana gelir. Kalb'in çeşitleri var ise de, esas itibariyle, bazı isim, kelime ve hatta ibarelerin senet ve metinde takdim ve tehîre uğramasıyla hâsıl olur. Bu çeşit hadîslere de maklûb denir.

Muhalefet bazan, ravinin, kendisinden daha mutkın ravilerin (veya ravinin) zikretmediği bir ismi senede ilave etmesiyle meydana gelir. Mezîd fi Muttasılı'l-Esânid adı verilen bu hadiste, ziyade ismin olduğu yerde semaya delalet eden semi'tu, ahbaranî gibi bir siga kullanılmamış ise ziyadeli rivayetin tercihi esas olmuştur.

Hangi çeşidinde olursa olsun muhalefet bulunan rivayetlerde sikanın rivayet ettiği hadis tercih edilir. Bazı durumlarda raviler ve senette aranan başkaca şartlar eşit derecede ise birini diğerine tercih zorlaşabilir. Bu durumdaki hadislere muzdarîb denmiştir ve birini tercih ettirici bir karîne çıkıncaya kadar tevakkuf esas alınmıştır.

4- CERH VE TA'DÎL KAİDELERİ

Usûl kitaplarında rivâyeti kabul edilenlerin vasıflarını beyan sadedinde bazı kaideler açıklanmaktadır. Bunlardan bir kısmına, işlenen mevzu ile alâkası sebebiyle başka yerlerde temas edilmiş olsa bile, topluca, kendi sistemi çerçevesinde görülmesinde fayda var. Bu sebeple, Tedrîbu'r-Râvî'de yer verilmiş olan uzun açıklamaların bir kısmından kaçınarak okuyucuyu tatmin edecek asgarî izahla bu kaideleri belirtmeye çalışacağız.

BİRİNCİ KAİDE: Bir rivayetin kabul edilebilmesi için ravisinin zâbıt ve âdil olması lâzımdır. Adaletin gerçekleşmesi için büluğ, akl, İslâm, itikad, diyanet, mürüvvet, sıdk, şöhret, lika gibi şartlar arandığını, bunlardan ne kastedildiğini daha önce açıkladık.

İKİNCİ KAİDE: Bir ravinin adâleti, onun hakkında âdil iki kişinin "âdildir" demeleriyle veya alimler nezdinde adaletiyle iştihâr etmesi ve hakkında senâ edilmiş olmasıyla sabitleşir. Nitekim Tâbiîn ve Etbauttâbiîn'in büyükleri ve meşhurları böyledir.

Ebu Bekr el-Bakillânî şöyle demiştir: "Şâhid ve muhbir, her ikisi de, adâletleriyle meşhur olmadıkları takdirde tezkiyeye muhtaçtırlar, zira durumları meşkuktur, adâlet üzere olmaları da adaletsiz olmaları da câizdir..."

ÜÇÜNCU KAİDE: Râvînin zabtı, çoğunlukla, mutkın olan sika'lara muvafakatıyla bilinir. Nadir rastlanan muhalif rivayetleri zabtını ihlâl etmez. Ancak bunlar miktarca artarsa zabtının zayıflığına hükmedilir ve kendisiyle ihticâc edilmez. Sikalara muvafakatın lafzî olması şart değildir, rivayetler ifâde ettikleri manalarda uygunluk arzetseler bu yeterlidir.

DÖRDÜNCÜ KAİDE: Sahih ve meşhûr olan kavle göre, bir ravi hakkında yapılan ta'dil gayr-ı müfesser de olsa yani sebebi belirtilmemiş de olsa makbûldür. Cerh ise, müfesser olmadan kabul edilmez.

Ta'dîl'de açıklama şartının konmaması adâlet sağlayan sebeplerin çokluğundan

ve dolayısıyla bunları birer birer saymanın zorluğundandır. Bu suhulet konmamış olsaydı muaddil, her şahıs için: "Şunları şunları yapmazdı, şunları şunları irtikab etmemiştir, şunu şunu yapardı..." diye yapılması veya terki fısk olan şeyleri sayması gerekecekti. Bunun nasıl bir zorluk olacağı açıktır.

Ancak cerh buna benzemez. Tek bir menfi işi yapması cerh için yeterlidir. Bunu söylemenin hiçbir zorluğu da yok. Mâlum olduğu üzere, cerh sebepleri hususunda insanlar çok farklıdırlar. Mesela birisi, kendi nazarında cerh sayılan bir sebeple raviyi cerheder, halbuki bu, nefsülemirde (gerçekte) cerh değildir. Öyle ise cârih, cerhin sebebini beyan etsin ki, başkalarına, bu gerçekten kâdih (yaralayıcı) mi, değil mi değerlendirme imkânı tanısın. Söylediğimiz bu prensip İbnu Salâh, Hatîbu'l-Bağdadî, Buharî gibi büyüklerin benimsedikleri sahih görüştür. Fukaha ve usulcüler bu görüş üzerine hareket etmişlerdir. Nitekim, Sahîheyn bahsini işlerken, Buhârî ve Müslim'de bazılarınca cerhedilen zayıf ravilerden söz etmiş ve ilaveten bunlardan bir kısmının, Buhârî ve Müslim nazarında "zayıf değillerdir" diye değerlendirildiğini kaydetmiştik. Aynı davranış Ebu Davud başta diğer muhaddislerde de görülür.

Bu durum, muhaddislerin, cerh sebebi belli edilmeden "zayıftır", "birşey değildir" gibi mücmel

ve mübhem cerhi kabul etmemeyi düstûr edindiklerine delâlet eder. Benimsenen yolun bu olduğunu gösteren bir başka husus daha var. O da şudur: Bir kısım rivayetler gösteriyor ki böyle mübhem cerh'te bulunan carihlerden cerh sebebini açıklamaları taleb edildiği zaman, muhâtabı tatmin eden, gerçekten cerhi gerektiren bir sebep zikredememişlerdir. Hatibu'l-Bağdadî bu meseleye müstakil bir bab tahsîs ederek pek çok misal sunar. Kaydettiği bir örneğe göre, Şu'be'ye: "Falancanın hadisini niye terkettin?" diye sorulunca: "Ben onu, kadana ya binmiş, koşturmak için hayvancağıza ayaklarıyla vuruyor gördüm" der (4). Keza Sâlih el-Mürrî'nin hadisleri hakkında Müslim İbnu İbrahim'e suâl edilince şu cevabı verir: "Salih'le de işin ne? Bir gün Hammâd İbnu Seleme'nin yanında ismi geçmiş idi, Hammâd burnunu sildi." Bir başka rivayet Şu'be'nin şöyle söylediğini bildirmektedir:

"- Minhâl İbnu Amr'ın evine gitmiştim. İçeriden bir tanbur sesi geldi, ben de geri döndüm". Bağdadî yanlışlığı noktalamak için: "Keşke sorsaydın,

---

4) Kadana diye tercüme ettiğimiz kelimenin aslı bir zevn'dir. Ağır yük taşımaya mansus bir at çeşidi diye açıklanır.

adamın belki de bundan haberi yoktu!" der. Şu'be'nin bu çeşit yanlış hareketlerini belirtmek için Bağdadî bir de şu rivayeti kaydeder: "Vekî anlatıyor: Şu'be dedi ki: Kendisinden Ebu İshâk'ın hadis rivayet ettiği Nâciye'ye rastladım. Satranç oynuyordu. Rivâyetini almadım. Sonra (adamcağız ölünce) rivayetlerini bir başkası vasıtasıyla yazdım."

Bağdadî'nin kaydettiği son bir vak'aya göre, Hakem İbnu Uteybe'ye "Zâzân'dan niye hadîs rivâyet etmiyorsun? diye sorulmuş da: "O, çok konuşan biridir" diye cevâp vermiş.

Şüphesiz bunların hiçbirisi ravinin terkini gerektirecek kusurlara girmez.

Sayrafi: "Falanca kezzâbtır" derse bu da yeterli değildir, mutlaka sebebi açıklanmalıdır. Çünkü kizb kelimesi galat manasına da gelir, nitekim "Ebu Muhammed kizbde bulundu" sözü bu manadadır" demiştir.

Bu meseleyi te'yîden İbnu Salâh der ki:

"Şöyle bir itirazda bulunmak mümkündür: "Âlimler, râvileri cerhedip hadîslerini reddetmede hadis imamlarının cerh ve tadil üzerine yazmış bulunduğu kitaplara itimâd ediyorlar. Halbuki bu eserler nâdiren cerh sebeplerini açıklar. Müelliflerin kitaplarda mûtad âdetleri "falanca zayıftır", "falanca bir para etmez" vs. veya "Bu zayıf bir hadistir" veya "Bu, gayr-ı sâbit bir hadistir" gibi bir tabir kullanıp geçmektir. Böyle olunca sebep beyan etme şartı koşmak, bu eserleri iptal etmeye ve çoğu durumda cerh kapısını kapamaya müncer olmaz mı?"

İbnu Salâh, sonra şu cevâbî açıklamayı yapar: "Cerh sebebini açıklamayan cerh ve ta'dîl kitapları, -biz cerhi tesbit ve cerh hükmü vermede onlara itimad etmesek bile- onların

cerhettiği şahısların hadîslerini kabulde tevakkuf etmemize yararlar. Çünkü, ne de olsa, onlarda gelen cerh, bizde raviler hakkında kavi bir şüphe uyandırır, bunun üzerine ravinin halini araştırırız. Şayet şüphe gider, güven hasıl olursa rivayetini kabul ederiz. Nitekim durumu böyle olan nice sahîheyn ravisi vardır."

Sahih olan bu görüş dışında başka görüşler de vardır. Özetle:

1- Yukarıdakinin tersine, gayr-ı müfesser cerh kabûl edilmeli, ta'dîl müfesser olmalı,

2- Cerh de ta'dîl de müfesser olmalı,

3- Cârih ve muaddil cerh ve ta'dîl erbabını bilip anlayan itikad ve amellerinde sağlam kişilerse cerhte de ta'dil'de de sebeb beyan etmek gerekmez. Başka vesîlelerle daha önce de yer verdiğimiz bu görüşü Kadı Ebu Bekr, cumhur'un görüşü olarak nakletmiş, İmâmu'l-Harameyn, Gazâli, Râzî ve Hatib benimsemiş, Ebu'l-Fazl el-Irâkî, el-Bulkînî görüşün "sahîh" olduğunu te'yid edip benimsemişlerdir.

İbnu Hacer bu meseleye bir başka vüs'at kazandırmıştır. Der ki: "Bu ilmin imamlarından biri tarafından tevsîk edilmiş biri, mücmel bir cerhle cerhedilmiş olsa, bu kimse hakkındaki cerhi yapan cârih her kim olursa olsun, müfesser olmadıkça cerhi kabul edilmez. Çünkü onun sikalık rütbesi kesinleşmiştir, bu ancak açıkça beyan edilen bir kusurla izâle edilebilir. Zira bu ilmin imamları, dini durumlarını ve rivayetini iyice tedkîkten geçirmedikleri, gerekli araştırmayı yapmadıkları kimseyi tevsîk etmezler. Onlar bu meselede insanların en uyanıklarıdır, onlardan birinin hükmünü sarîh bir kusur nakzedebilir."

Eğer bir râvi, cerh ve tâdili bilen birisi tarafından gayr-ı müfesser olarak cerhedilse ve bu râvî daha önce ta'dîl edilmemiş idiyse bu cerh onun hakkında kabul edilir. Zira böyle birisi ta'dîl edilmemiş olması sebebiyle meçhûl durumundadır. Bu râvi hakkında cârihin sözünü mûteber kılmak ihmâl etmekten daha iyidir. Cerh ve ta'dîl ilminin zirvesinde yer alanlardan Zehebî: "Bu ilmin âlimlerinden iki tanesi, hiç bir zaman ne zayıf bir kimseye sika demede, ne de sika bir kimseye zayıf demede ittifak etmemişlerdir" der. Nesâî'nin, hadis kabul etmede prensibi, terkinde ittifak edilmemiş ravilerden hadis almaktı.

BEŞİNCİ KAİDE: Cerh ve ta'dilin sübut bulması (kesinlik kazanması) için, sahîh olan kavle göre, bir kişinin beyanı yeterlidir. Çünkü, bir haberin kabulünde aded şartı yoktur, dolayısıyla, o haberin ravisini cerh ve ta'dîl'de de aded şartı koşulmaz. Ayrıca tezkiye (ta'dîl) hüküm makamındadır, hükmün muteber olması için hâkimin iki olması diye bir şart yoktur.

Bazı alimler, "Şehâdette olduğu üzere, cerh ve ta'dîl'de de iki kişinin beyanı olmalıdır" demişse de itibar edilmemiştir. Çünkü açıklanacağı üzere rivayet şehâdetten farklıdır.

RİVÂYET VE ŞEHADET ARASINDAKİ FARKLAR: Daha çok fıkhın konusuna giren şehâdet'le, öncelikle hadisin konusuna giren rivayet bahisleri birbirineyakınlık arzettiği için

aralarındaki benzeyen ve benzemeyen noktaları belirtmeye hadîs usulcüleri ehemmiyet vermişlerdir. Bir kısım zevatı: "ikisi de birdir" demeye sevkedecek kadar, birçok noktada aralarında müştereklik varsa da, İbnu Hacer gibi müdakkiklerin gözünden kaçmayacak bazı farklı noktaları da mevcuttur. Biz, Tedrîb'de tâdad edilen yirmibir aded ahkâm farklarını aşağıya aynen kaydediyoruz.

1- Şehâdette aded şartı var, rivayette yok. (Şehâdet'in ihbarını sahîh kabûl etmek için -tek şâhidin de muteber olduğu bazı meseleler dışında- zina için dört, diğer meseleler için iki şahit şart koşulur). Halbuki, sıhhat şartlarına uygun olarak tek tarîk'ten gelen rivayetle hüküm sâbit olur. Bunun sebebi üçtür.

Birincisi: Müslümanlar, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan söylemekten, daha çok korku hissederler, halbuki yalancı şahitlikten bu kadar korku duymazlar, binaenaleyh şehâdette yalan ihtimalini azaltmak için aded şart koşulmuştur.

İkincisi: Bir çok durumda rivayeti bir tek ravi yapmaktadır. Eğer bu rivayet, münferid diye reddedilecek olsa, bu rivayetin getirdiği zenginlik, dinde olmayacak. Halbuki şehâdette aded şartı sebebiyle hukuk kaybolsa zararı bir kişiyi ilgilendirir.

Üçüncüsü: Müslümanlar arasında birbirlerine karşı düşmanlık mevcuttur, bu durum yalan yere şehâdete sevkedebilir, bu imkânı azaltmak için şehâdette aded gereklidir. Halbuki mümini Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a karşı yalana sevkedecek sebep mevcut değildir, tek kişinin rivâyetine itimâd edilebilir.

2- Şehâdette bazı yerlerde şâhidin erkek olması gerekir, rivayette bu aranmaz.

3- Şehâdette hürriyet şarttır, rivayette şart değildir.

4- Bir kavle göre rivayette büluğ şart değildir.

5- Hattâbiye'den başka herhangi bir ehl-i bid'a'nın şehâdeti -dâî (militan) bile olsa- makbuldür. Halbuki ehl-i bid'a'nın mezhebi lehine yaptığı rivâyet, dâî olsa da, olmasa da kabûl edilmez.

6- Kizb'ten tevbe eden yalancının şehâdeti tevbeden sonra makbûldür, rivayeti makbûl değildir.

7- Bir tek hadiste yalanı tesbit edilen ravinin daha önceki rivayetleri de reddedilir. Yalancı şehâdeti görülen kimsenin önceki şâhitlikleri iptal olunmaz.

8- Bir kimsenin şehâdeti kendisine bir menfaat sağlayacak veya zararı defedecek ise, bu şehâdeti makbul değildir. Bu durumdaki rivâyet kabûl edilir.

9- Kişinin usûl ve füru'u veya kölesi lehine yapacağı şehâdeti dinlenmez. Rivayet ise

makbuldür.

10, 11, 12- Şehâdetin sahîh olması için, şâhitliğin geçmiş bir vak'a üzerine olması, talebedilmesi ve hâkim huzurunda cereyan etmesi gerekir. Rivayette bu şartlar aranmaz.

13- Âlim, ilmine dayanarak râvi hakkında kesin bir cerh veya ta'dil hükmüne varma yetkisine sâhiptir. Şehâdette durum böyle değildir, burada üç ihtimal mevzubahistir, en doğrusu da hududullah'a girenle diğerlerini tefrîktir.

14- Sahîh görüşe göre, rivâyette, tek bir âlimin hükmü ile cerh ve ta'dîl makbûldür, şehadette değildir.

15- Rivâyetle âlimden vâki olan gayr-ı müfesser bir cerh veya ta'dil hükmü makbuldür, şehâdette cerhin kabûlü müfesser olmasına bağlıdır.

16- Rivâyete mukabil ücret almak caizdir, şehadette ise, şâhitliğin edâsı için yol parası ödenmişse masraf alınabilir.

17- Şehâdeti esas alarak hükmetmek şâhid hakkında bir ta'dildir. Hatta Gazâlî, "Sen âdilsin" demekten daha kavî olduğunu söyler. Halbuki, esah olan kavle göre, âlimin rivâyet ettiği şeyle amel etmesi ve buna dayanarak fetva vermiş olması rivayetin sıhhatine delil olamaz.

18- Ölüm, gaybûbet ve bunlara benzer bir sebeple asıl görgü şâhidini dinlemenin imkansız hale geldiği durumlar dışında şâhidin şâhidi'ne itibar edilmez, asıl şâhit dinlenir. Rivâyet bunun aksinedir; çoğunlukla, hayatta kalanlar ölenlerden rivâyet ederler.

19- Bir râvi rivâyet ettiği bir şeyden rücu edebilir. Bu durumda o rivâyet amelden düşer. Hüküm verildikten sonra şehâdetten dönülemez, dönülse, hüküm bozulmaz.

20- İki kişi, katli gerektiren bir meselede şahitlik yapıp ölüme sebep olduktan sonra: "Biz âmden (kasten) yalan söyledik" diyerek şehâdetten rücû etseler, kısâsen katledilirler. Halbuki bir meselede hüküm vermede hâkim zorlukla karşılaşarak tevakkuf edip duraklasa, bir kişi meseleye müteallik Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den bir hadis rivayet etse, Hâkim rivayete dayanarak ölüm kararı verdikten sonra ravi gelip: "Âmden yalan söyledim" diye rivayetinden rücû etse ravinin durumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bağavî'nin el-Fetâvâ'sında "Tıpkı şâhidde olduğu üzere râvi, kısasla öldürülür" der. er-Râfiî'nin nakline göre, el-Fetâvâ ve'l-İmâm"da Kaffâl: "Şehâdetin aksine burada kısas uygulanmaz" der. Zira şehâdet muayyen bir hâdiseyle ilgilidir. Rivâyet ise o hadiseye has olmaz.

21- Dörtten az sayıda şâhid zina hususunda şâhitlikte bulunsalar, râcih kavle göre hadd-i kazf'e (iftira cezası'na) mâruz kalırlar. Tevbe etmedikleri müddetçe şâhitlikleri de kabûl edilmez. Bu kimselerin rivâyetlerini kabûl hususunda iki görüş var: Meşhur olan kavle göre kabul edilir. (Bu meseleyi Mâverdî el-Hâvî'de zikretti, ondan da İbnu'r-Rüf'a el-Kifâye ve'l-İstivâ fi'l-Elfâz'da nakletti).

ALTINCI KAİDE: CERH VE TA'DÎL'İN BİR RAVİDE BİRLEŞMESİ

Yukarıda açıkladığımız cerh ve tadilin sübut bulması meselesi, bizi bu bahsin hassas bir meselesine getirmiştir: Cerh ve ta'dil bir ravide birleşmişse; yani, ravi hakkında hem cerh ve hem de ta'dil vâki olmuş ise hükmümüz ne olacak? Raviyi mecrûh mu addedeceğiz, adl mi?

Bu meseleyi "hassas" olarak vasıflandırmamız mevzuun biraz çetrefilli oluşundandır. Çünkü sorumuz bir kelimelik cevap aramaktadır: "mecruhtur" veya "adildir" diye. Halbuki, bu durumda verilecek hüküm, bazı hususların nazar-ı dikkate alınmasını gerektirmekte ve farklı şekillerde tecellî edebilmektedir.

Bu mesele, oldukça da mühim bir meseledir. Çünkü, raviler çoğunluk itibariyle bu durumdadır. Diyebiliriz ki, "adalet"i veya "zayıflık"ı hususunda âlimlerin ittifak ettiği raviler çok azınlıkta kalır. Geri kalan büyük çoğunluk muhtelefun fih'tir, yani haklarında bazıları "sika" derken bazıları "zayıf" demiştir. Üstelik Buharî, Müslim, İmam Şâfiî, Ebu Hanîfe vs. gibi. İslâmın en yüce şahsiyetleri bile cerh'e mâruz kalan çoğunluk içinde yer alır. Şu halde bu mevzuun noksan anlaşılması çok yanlış neticelere götürebilecektir.

Biz, konunun yanlışlığa meydan verilmeden kavranılması için, öncelikle belirtmek isteriz ki, bu durumda verilecek hüküm dört ayrı şeye bağlıdır:

1- Cerh veya ta'dîl eden,

2- Cerh veya ta'dîl edilen,

3- Cerh veya ta'dîl edenlerin sayısı,

4- Cerh ve ta'dîl'in mahiyeti.

CERH VE TA'DÎL BİR İÇTİHADDIR:

Cerh ve ta'dîlle alâkalı bazı meselelerin kavranmasında yardımcı olacağına inandığımız bir hususu, kısa bir istitradla açıklayacağız, bu husus cerh ve ta'dîl işinin içtihâdî bir ameliye olması'dır.

Ulemâ, CERH VE TA'DÎL İŞİ BİR İÇTİHAD AMELİYESİDİR demekte müttefiktir. Yani, cerh veya ta'dîl'de bulunan kimse, ravi hakkında edinmiş bulunduğu şahsî bilgilerine dayanarak, bir değerlendirme yapar, bir hüküm verir: "Zayıftır", "çok zayıftır", "vehim sâhibidir", "sikadır", "evsaktır", "vasattır", "zabtı iyidir", "zabtı bozuktur" gibi. Nitekim içtihad da böyledir; müçtehid, bir mevzu ile alâkalı bilgilerine dayanıp gayretinin son haddini ortaya koyarak gerçeği belirtmek maksadıyla bir hükme varır.

* Müçtehid hükmünde isâbet de etmiş olabilir, yanılmış da.

* Yanılmasından dolayı mes'ûl değildir.

* Aynı meselede, -bilgileri, nokta-i nazarları, dayandıkları prensipleri farklı olduğu için- iki müçtehid farklı hükümlere gidebilir.

* Farklı hükme ulaşan iki müçtehidden birinin hükmü diğerini bağlamaz, ikisi de isabet ve hata'da eşit şans sahibidir.

Cerh ve ta'dîl alimleri de -ravi hakkında edindikleri şahsî bilgilere göre hüküm verdiklerinden- ihtilafa düşebilirler. Bunlardan birine haklı diğerine haksız denemez.

İşte bazı alimlerce zayıf, bazı alimlerce sika kabul edilmiş ravilere muhtelefun fih denir.

Şimdi asıl konumuza gelmiş oluyoruz: Muhtelefun fih râvînin ve rivâyetinin durumu nedir?

MUHTELEFUN FİH HAKKINDA ULEMANIN KABUL ETTİĞİ UMUMÎ PRENSİB'e göre, Cerh ve ta'dîl bir ravide birleşirse cerh öne alınır; ravi mecrûh rivayeti de zayıf addedilir. "Çünki, demişlerdir, cerheden kimse (cârih), ravinin, ta'dîl eden kimse (muaddil) tarafından bilinmeyen kusurlarını bilmekte ve bu kusurlarına binaen cerhetmektedir, yeter ki cerh, müfesseryani cerh sebebi açıklanmış olsun. Hatta muaddiller sayıca çok bile olsalar adedlerine itibar edilmez. Muaddil zâhire göre ta'dîl etmiştir. Cârih ise, muaddile kapalı olan batınî durumunu bilmekte ona göre hükmetmektedir."

Hatîbu'l-Bağdadî, bu söyleneni Cumhur'un müşterek görüşü olarak bildirir. Hem fakîhler hem de usulcüler bu görüşte ittifak etmişlerdir. Ancak fukaha bir kayıt koyar: Onlara göre cerhin takdîmi, muaddil'den: "Cârihin zikrettiği kusuru ben de biliyordum; evet o hâl, râvide mevcut idi, ancak sonradan tevbe etti ve bir daha da eskiye dönmedi" şeklinde bir açıklamanın olmamasına bağlıdır. Böyle bir açıklama gelmiş ise, ta'dîl takdîm edilir ve râvi sika addedilir. Ancak bu kusurun kizb olmaması gerekir. Zira kizb ithamı yiyen ravi'yi muhaddisler ebediyyen terkederler.

* Keza, cârihin ittihâmını, muaddil muteber bir şekilde reddedecek olursa, yine ta'dîl takdîm edilir. Bu hususa Tedrîb'de şöyle bir misal verilir: Cârih'in: "Falanca gün o, bir çocuk öldürdü" demesine mukabil muaddil'in: "O çocuğu daha sonra sağ gördüm" veya "O gün adamla beraberdik, böyle bir durum olmadı" demesi gibi.

* Keza, Ta'dîl edilen kimse hakkında müfesser olmayan mücmel bir cerh gelmişse, cerhe itibar edilmez. Çünkü daha önce de açıklandığı üzere buradaki cerh sebebi, belki başkaları açısından muteber değildir. Adaleti sâbit olan ravi hakkında mücmel cerh'i alim de yapmış olsa nazar-ı dikkate alınmayacağı kabul edilmiştir.

* Alim olmayanın cerhi ise bilicma merduddur.

* Adaleti meşkuk olan hakkında âlimin cerhi, mücmel bile olsa muteberdir ve mukaddemdir.

* Cerh ve ta'dîlde fikirlerine baş vurulan büyük otoriteler hakkında cerh makbûl değildir, daha önce açıkladık.

Yukarıda kaydedilenler muhtar görüş dediğimiz çoğunluğun görüşüdür. Bu meselede bazı ferdî görüşler de mevcuttur, şöyleki:

1- Cerh ve ta'dîl bir ravide birleştiği zaman muaddiller sayıca çoksa, ravinin adaletine hükmedilir.

2- Carih ve muaddillerden hangisi ilimce önde ise (ahfaz), onun görüşü esas alınır.

3- Cerh ve ta'dîl'den hiçbiri tereccüh edemeyeceğinden, hükme gidilmez.

MÜHİM NOT: Cerh ve ta'dîl ilminde, bir ravi değerlendirilirken, şayet bu muhtelefun fih ise, hakkında söylenenlerden sadece birini, mesela sadece carihlerin sözünü nakledip muaddillerin söylediklerini zikretmemek bu, o şahsa zulüm olduğu gibi ilme de ihanettir.

Bu zulüm ve ihaneti, çeşitli taassubların sevkiyle, İmam-ı A'zam Ebu Hânîfe gibi İslamın en büyük şahsiyetlerinden biri hakkında işleyen kimselere rastlıyoruz. Hakkında, ona diyaneti, hıfzı, fıkıh ve hadis ilmindeki yüce makamı sebebiyle tebcîl eden nice büyükler varken, bunları meskut geçip, mahiyeti meşkuk, sıhhat durumu kesin olmayan bazı cerhedici sözleri neşredenler var.

DİKKAT: Cerh ve ta'dîl bahsinin anlaşılması için şunu da belirteceğiz: Huffâzdan bir kısmı nazarında meşhur ve ma'ruf olan pek çok ravi, diğer bazı huffazca meçhul ilan edilmişlerdir. Çünkü bunlar onları tanımamaktadır. Sahîheyn'den birkaç misal:

* Ahmed an Asım el-Belhî: Buna Ebu Hâtim "meçhuldür" demiştir. Çünkü halini bilmemektedir. İbnu Hibban aynı zatı tevsîk eder ve der ki: "Kendisinden beldesindeki alimler rivayet etmiştir."

* İbrahim İbnu Abdirrahman el-Mahzûmî: İbnu'l-Kattân buna meçhul derken, başkaları ma'ruf demiştir. İbnu Hibban da ona sika demiş bir cemaat de kendisinden hadis rivayet etmiştir.

* Üsâme İbnu Hafs el-Medenî: Bu zâtı es-Sâcî ve Ebu'l-Kasım el-Lâlkâ'î meçhul addetmiştir. Zehebî: "Meçhul değildir, kendisinden dört kişi hadis almıştır" der.

Tekrar hatırlatıyoruz: Cerh ve ta'dîl içtihadî bir ameliyedir.

YEDİNCİ KAİDE: Bir kimsenin "Bana sika olan zat rivayette bulundu" demesi onu tevsîk sayılmaz. Ancak sayılır diyen de olmuştur. Böyle diyen kimse âlim birisi ise, bazı muhakkiklere göre, kendi mezhebine mensûb olanlar nezdinde bu bir tevsîktir.

* Mesela: Şâfiî gibi bir zat أخبرنِي من اتهم yani "Kendisini itham etmediğini birisi bana haber

verdi" diyecek olsa, bu söz sanki اخبرني الثقة yani "Bana sika olan zât haber verdi" demektir. Zehebî, bu sözün tevsîk sayılmayacağını söyler. "Zira, der bu ifadede töhmet reddediliyor ama, onun mutkın veya hüccet olduğu söylenmiyor" İbnu's-Sübkî de bilhassa Şâfiî ayarında olmayanlar hakkında Zehebî'ye hak verir. Sayrafî, Mâverdî, Zerkeşî gibi başkaları da aynı görüştedirler.

* İbnu Abdilberr İmam Mâlik'in benzer bir tabiri için şu açıklamayı yapar:

Mâlik: عن الثقة عن بكير بن عبدالله اشج şeklinde sunduğu bir senetde geçen sika'dan maksad Mahrama İbnu Büheyr'dir.

عن الثقة عن عمرو بن شعيب demişse sika'dan maksadı Abdullah İbnu Vehb'dir, ancak Zührî de denmiştir.

Nesâî ise başka görüşle: "Mâlik, Muvatta'da ne zaman عن بكير demişse, sika'dan maksadı sanki Amr İbnu'l-Hars'tır."

İbnu Vehb'in de şöyle söylediği rivayet edilir:

- Mâlik'in kitabında ne zaman اخبرني من اتهم من اهل العلم yani "Bana, ehli ilimden ittihâm etmediğim biri haber verdi." demiş ise kastettiği kimse el-Leys İbnu Sa'd'dır."

Ebu'l-Hasen el-Âburî de şunu söyler: "Bir ilim ehlinden işittim, şöyle demişti: Şâfiî hazretleri (rahimehullah) اخبرنا الثقة عن ابن إلى ذؤيب dediği zaman buradaki sika'dan kasdı İbnu Ebî Füdeyk'dir. Şayet اخبرنا الثقة عن الوليد بن كيثي demişse kastettiği kimse Ebu Üsâme'dir.Şayet, اخبرنا الثقة عن اوزاعي demişse kastettiği kimse Amr İbnu Ebî Seleme'dir. Şayet اخبرنا الثقة عن ابن جريج demişse kastettiği kimse Müslim İbnu Hâlid'dir. Şâyet اخبرنا الثقة عن صالح مولى التَوأنة demişse kastı İbrahim İbnu Yahyâ'dır."

Suyûtî Tedrîb'te bu ifadelerde gerek Mâlik'in ve gerekse Şafiî'nin daha başka şahısları kastetmiş olduğuna dair İbnu Hacer ve başkalarından da nakiller verir.

Sika'nın, bir kimseden hadis rivayet etmesi, Âmidî, İbnu'l-Hâcib vs. bazı usulcülere göre o kimse hakkında şu şartla tevsîk sayılmıştır:

Hakkında: "sadece sika olandan rivâyet eder" diye rivayet gelmiş olmak. Böyle bir kimsenin bir râviden hadis alması o ravi için ta'dîldir. Sehâvî, bu çeşit açıklayıcı rivayetin nadir kimseler hakkında vârid olduğunu söylemiştir: Ahmed İbnu Hanbel, Bakiy İbnu Mahled, Harîz İbnu Osmân, Süleyman İbnu

Harb, Şu'be, eş-Şa'bî, Abdurrahman İbnu Mehdi, İmâm Mâlik, Yahya İbnu Saîd el-Kattân. Sadece bunların, yalnızca sika'dan hadis aldıklarına dair sarahat mevcuttur.

SEKİZİNCİ KAİDE: Bir âlimin, rivâyet ettiği, hadisle amel etmiş ve ona uygun fetva vermiş

olması hadisin sıhhatine delil olmadığı gibi muhalefeti de ne hadise ne de ravisine bir cerh sayılmaz. Çünkü ameli, ihtiyat için veya bir başka delile mebni olabilir. Ayrıca zayıf hadisle de terğîb ve terhîb gibi bazı hususlarda amel umumiyetle benimsenmiş bir keyfiyettir.

DOKUZUNCU KAİDE: Adaleti zâhiren ve bâtınen meçhul olan ravinin rivayeti cumhur nezdinde makbul değildir. Zâhiren adl olup (ki buna mestur da denir) bâtınî hali bilinmeyenin rivâyetiyle amel edenler olmuştur. Bunlar daha ziyade Şafi'îlerdir. İbnu Salâh, hadis kitaplarının çoğunda, müelliflerin, kendilerinden önce yaşamış, hallerini tahkîk etmek mümkün olmayan raviler hakkında bu prensiple amel ettiklerini belirtmiştir.

ONUNCU KAİDE: Ârif olan kadın ile ârif olan kölenin ta'dilleri kabul edilir. Mürahik de olsa bülûğa ermedikçe çocuğun ta'dili bilicma merduddur. Kadının ta'dilini iltizam eden ulema ifk hâdisesi sırasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Hz. Aişe (radıyallahu anh) hakkında câriyesi Berîre'den "Nasıl tanırsın?" diye sormasını delîl göstermişlerdir.

NOT: Zehebî, Mizânu'l-İ'tidâl'de kadınlarla ilgili bahse girerken dikkat çekici bir tesbit kaydeder: "Kadın ravilerden itham edilen veya alimlerce terkedilen birisini tanımıyorum". İmam Ebû İshâk el-İsferâyînî, kadınların rivayet ettikleri ahkâm ve ehâdis, erkeklerin rivâyet ettikleriyle teânuz edecek olursa kadınlarınkini erkeklerinkine takdîm etmiştir.

ONBİRİNCİ KAİDE: Zâtı ve adaleti bilinmekle beraber ismi bilinmeyen ravi ile ihticâc edilir. Bununla ilgili teferruatı daha önce Şöhret bahsinde açıkladık.

ONİKİNCİ KAİDE: Ravi her ikisi de adl olan ravilerden "Bana falanca veya falanca rivayet etti" diye şekk'li şekilde ifade etse, bu rivayetle ihticâc olunur. Ancak bunlardan biri zayıf ise veya "falan yahut başkası rivayet etti" diyerek meçhul birisine atıfta bulunursa, ihticâc salih olmaz.

ONÜÇÜNCÜ KAİDE: Bid'ası sebebiyle tekfir edilenle bilittifak ihticâc olunmaz. Tekfîr olunmayanlar üzerinde farklı görüşler var ise de çoğunluk onlardan hadis alınabileceğini söylemiştir. Adalet-itikad bahsinde teferruatlı olarak açıkladık.

ONDÖRDÜNCU KAİDE: Fıskından tevbe eden kimsenin rivayeti, tıpkı şehâdetinde olduğu gibi makbuldür. Ancak hadiste kizbe tevessül eden kimse tevbe de etse rivayeti makbul olmaz. Bu hususta Ahmed İbnu Hanbel, Buhari'nin şeyhi el-Humeydî, es-Sayrafî... hep bu görüştedirler es-Sem'ânî: "Bir kimse tek bir hadiste yalan söylese önceki rivayetlerini de terketmek vacibtir" der.

Hadiste kizb meselesine ulemanın gösterdiği bu titizliği Suyûtî, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalandan şiddetle zecretmek gayesine müteveccih olduğunu belirtir. "Çünkü, der, bunun sebep olacağı zarar büyüktür, hadislere giren bir yalan kıyamete kadar takip edilecek bir yol olur" der.

ONBEŞİNCİ KAİDE: Sika bir râvi, sika bir şeyhten rivayette bulunsa, ancak şeyh "Ben ona

böyle bir rivayette bulunmadım" diye cezm sigasıyla rivayeti inkâr etse, bu rivayetin reddi gerekir. Ancak sikanın o şeyhten yaptığı diğer rivâyetleri makbuldür. Bu vak'a ravinin cerhini gerektiren bir husus da değildir. Çünkü şeyhin reddinde, râvînin de şeyhi reddetme manası vardır. Böylece iki sikanın birbirine muhâlefeti söz konusu olur: Teârazâ-tesâhatâ ikisi de o meselede birbirini amelden düşürür. Bilâhare şeyh aynı hadisi rivayet etse veya bir başka sika rivayet ettiği halde şeyh reddetmese o rivayet sahih addolunur.

Bu meselede başka görüşler de ileri sürülmüştür.

ONALTINCI KAİDE: Birisi bir hadis rivayet etse, bilahare de böyle bir rivayet yaptığını unutsa, sahih kavle göre, onunla amel caiz olur. Hanefilerden bir kısmı caiz olmaz demiştir. Hatta Hanefiler bu prensipten hareketle, Ebu Davud, Tirmizi ve İbnu Mace'de gelen bir Ebu Hüreyre rivayetiyle ameli reddetmişlerdir. Reddedilen bu hadis Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şahidle birlikte yemine dayanarak hüküm verdiğini bildirmektedir. Redde sebep olan unutma hâdisesi, hadisin ravilerinden olan Süheyl İbnu Ebî Salih'de vâki oluyor. Süleyman İbnu Bilâl anlatıyor: "Süheyl ile karşılaştığım zaman kendisinden bu hadisi sordum. Bilmiyorum dedi. Senin rivâyetin olduğunu Rebî'atu'r-Re'y söyledi dedim. Eğer bunu benden Rebia rivayet ettiyse sende

Rebîâ'dan Rebî'a'nın da benden rivâyet ettiğini belirterek rivâyet et dedi."

Belirtildiğine göre Süheyl hâfızasını zayıflatan bir hastalığa duçar olduktan sonra bu hadisi rivayet ettiğini unutur.

Dikkat edilirse Süheyl, cezmederek rivâyeti reddetmiyor. "Rebî'a söylediyse doğrudur, yalnız ben hatırlıyamıyorum" mealinde konuşuyor.

Bu çeşitten yaptığı rivayeti zamanla unutanlara sıkça rastlanmıştır. Hatîbu'l-Bağdâdî ve Dârakutnî'nin Ahbâru men Haddese ve Nesiye (Tahdîs Edip Unutanlar) adında te'lifleri bile vardır.

İmam-ı Şafi'î de rivayet ettiği bir kıssayı talebesi Muhammed İbnu'l-Hakem rivayet edince önce inkâr etmiş, sonra hatırlayınca ikrar etmiş, Şu'be ve Ma'mer gibi hayatta olanlardan rivayeti mahzurlu bularak İbnu'l-Hakem'e şu tavsiyede bulunmuştur: "Hayatta olan kimseden hadis rivayet etme. Zira ona unutma ârız olup (seni telzîb etmiyeceğinden) emin olunamaz".

ONYEDİNCİ KAİDE: Ücret mukâbili hadis rivayet eden kimsenin rivayeti Ahmed İbnu Hanbel, İshak İbnu Râhuye ve Ebu Hatim er-Râzi'ye göre makbul değildir. Ancak Buharî'nin şeyhi Ebu Nuaym Fazl İbnu Dükeyn, Ali İbnu Abdilaziz el-Bağavî gibi diğer bazılarına göre makbuldür. Ebu İshak eş-Şirazî "Hadis rivayetine kendini vererek, ailesinin geçimi için kazanç imkânı bulamayanlar için caizdir" diye fetva vermiştir. Fetvasını da, yetime bakan vasînin, fakir ise, yetimin malından alabileceğine dair Kur'ân-ı Kerîm'de gelen cevaza dayandırmıştır (Nisa, 6).

ONSEKİZİNCİ KAİDE: Hadisi tahammül esnasında olsun edâ esnasında olsun gevşek ve lâübali olan kimselerden hadis alınmaz. Sözgelimi tahammül sırasında veya rivayet etmiş olduğu hadisleri talebesi mukabele kasdıyla okurken uyuklaması, tashîh edilmemiş bir asıldan rivâyet etmesi, hadiste telkîn'i (5) kabul ettiğinin bilinmesi, elinde sahih bir asl'ı olmadığı için rivayetlerinde çokça hata yapması, rivayetlerinde şaz ve münkerlerin çokluğu gibi haller hep ravinin gevşekliğine delildir. İbnu'l-Mübârek, Ahmed İbnu Hanbel, el-Humeydi, İbnu Hibbân ve başkaları demişlerdir ki: "Kim bir hadiste hata yapar ve hatası da kendisine bildirilirse buna rağmen ravi, hadisi rivayette ısrar ederse bütün hadisleri sâkıt olur; kendisinden artık hadis yazılmaz". İbnu Mehdi

---

5) "Şu hadisi sen rivayet etmiştin" dendiğinde, rivayet etmemiş olduğu halde -farkedecek durumda olmadığı için- "evet" demesidir.

Şu'be'ye sorar: "Kimin hadis rivayeti terkedilir?" Şu cevabı verir: "Galat olduğunda icma edilen bir hadisi rivayette devam edip muhalif rivayette başkaları icma ettiği halde nefsini itham etmeyen kimseden"

CERH VE TA'DÎL CAİZDİR

Cerh ve ta'dîl, ilk nazarda, İslamın şiddetle yasakladığı gıybet ve tecessüs'e benzemektedir. Bu sebeple, cerh ve ta'dîl âlimlerini "insanları gıybet ediyorsunuz, günaha giriyorsunuz" şeklinde tenkîd edenler bile çıkmıştır. Ancak, ulema, dinin yalandan korunması için girişilen bu işe Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan örnek göstermiştir. Tedrîbu'r-Ravî'de açıklandığı üzere, ta'dlîl'in örneği, Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüma) hakkında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ifâde buyurdukları: إن عبد الله رجل صالح "Abdullah sâlih bir kişidir" sözüdür. Cerh'e örnek de Uyeyne İbnu Hısn (veya Mahreme İbnu Nevfel) hakkında, huzura girmek üzere izin isteyince, Hz. Aişe (radıyallahu anha)'ye, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın söylemiş oldukları بئسَ اخو العشيرة وبئسَ إبن العشيرة "Kavminin kötü kardeşi, kavminin kötü evlâdı" sözüdür.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın verdiği bu örneği esas alan bir çok Sahâbî ve Tâbiîn ve Etbauttâbiîn (radıyallahu anhüm) rical hakkında cerhedici söz sarfetmiştir. Bazı rivayetlerde gelmiş olan: "Raviler hakkında (cerhedici) ilk söz sarfeden Şu'be'dir, onu Yahya İbnu Saîd el-Kattân, onu da Ahmed ve İbnu Maîn takib etmiştir" açıklaması, bu işi sistematik olarak ilk ele alanın Şu'be olduğunu gösterir.

Ebu Bekr İbnu Hallâd, Yahya İbnu Saîd'e: "Hadislerini terkettiğin şu kimselerin seni Allah'a şikayet etmelerinden korkmuyor musun?" der. Yahya: "Onların beni şikâyet etmelerini, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadisimden yalanı niye defetmedin?" diyerek şikayetçi olmasından çok daha iyidir." cevabını verir.

Ebu Turâb en-Nahşebî, Ahmed İbnu Hanbel'e:

"Ulemayı gıybet etme!" demiş, Ahmed (radıyallahu anh) da "Bak hele! Bizim yaptığımız gıybet değildir, ümmetin hayrına bir iştir" cevabını vermiştir.

Sûfilerden biri de İbnu'l-Mübârek'e: "Sen gıybete giriyorsun!" diye ihtar etmek isteyince: "Kes sesini! Biz bu adamları açıklamasak, hakla batıl nasıl bilinecek?" diye çıkışır.

Ancak, İbun Dakîku'l-Îd'in de parmak bastığı gibi, cerh ve ta'dilde ölçüyü kaçırma, hissiyata düşme ihtimali her an vâriddir. Şöyle der: "Mü'minlerin şerefleri (a'râz), cehennem çukurlarından bir çukurdur, ulemadan iki tâife (düşmek üzere) uçurumun kıyısında durmaktadır: Muhaddisler ve hâkimler".

Maalesef, imamlardan bir çoğu, bir kısım sikaları bile, cerhi gerektirecek hiçbir sebep olmadan cerhetmekten çekinmemişlerdir. Nesâî'nin Ahmed İbnu Sâlih el-Mısrî hakkındaki cerhi gibi. Onu: "Gayr-ı sikadır, güvenilmez de!" diyerek cerhetmiştir. Halbuki Ahmed İbnu Sâlih sika'dır, imam ve hâfız birisidir. Kendisiyle Buhârî ihticâc etmiş, alimlerin ekserisi ta'dil etmiştir. Ebu Ya'la el-Halilî: "Huffâz, Nesâî'nin sözünde haksız bir yüklenme olduğunda ittifak etmiştir, böylelerinin onun hakkındaki sözü muteber bir cerh sayılmaz" der. İbnu Adiy de: "Nesâî'nin böyle demesinin sebebi şudur" diyerek açıklar: "Nesâî onun meclisine katılmıştı, kovdu. Bu hadise onu Ahmed İbnu Sâlih hakkında konuşmaya sevketti". İbnu Salâh da: "Kinli nazar kötülükleri ortaya çıkarır" diyerek meseleyi izâh etmiştir.

İbnu Dakîku'l-Îd'e göre, sika râvileri de cerhetmeye sevkeden beş sebep vardır:

1- Hissiyât ve garazdır. En kötüsü de budur. Müteahhirin arasında sıkça görülen bir âfettir.

2- Akîde ve inanç ayrılığı.

3- Mutasavvife ve ehl-i ilmi'z-zâhir arasındaki ihtilâf.

4- İlimlerin mertebeleri hususundaki cehâlet. Bu da çoklukla müteâhhirîn'de görülmektedir. Zira eskilerin ilimleriyle meşgul olmaktalar. Bu ilimler arasında hesap, hendese, tıb gibi hak olanlar olduğu gibi, tabiatla, uluhiyetle, müneccimlikle ilgili bâtıl olanlar da var.

5- Verâ yokluğu sebebiyle zanla amel etme...

5- CERH VE TA'DİL ELFÂZI

Hadîs ilminin ana gayelerinden biri, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen sözlerin sıhhat (yani bu nisbetteki doğruluk) derecesini ortaya çıkarmak olduğu göz önüne alınınca, mevzuumuz olan cerh ve ta'dil elfâzı'nın ehemmiyeti anlaşılır. Çünkü hadîslerin sıhhat durumu senede ve dolayısıyla senedde yer alan râvilerin hallerine tâbidir. İşte bu haller cerh ve ta'dîl elfazı ile ifade edilir.

Önceki bahiste bir râvinin hangi noktalardan incelendiğini, râvinin güvenilir (sika) sayılması için ne gibi vasıflar arandığını belirttik. Bu cümleden olarak Adalet ve Zabt şartları üzerinde durduk. Adalet şartının tamamlanması için, akıl, büluğ, diyanet, îtikad vs. gibi vasıfları açıkladık.

İşte cerh ve ta'dîl ile, usûl-i hadîs ile meşgûl olan İslam âlimleri, hadîs râvilerini, mezkûr sıfatları taşımadaki derecelerine göre bazı tâbirlerle tavsîf etmişlerdir. Bu tabirlere cerh ve ta'dîl elfâzı denmiştir. Demek ki bu tabirlerden her biri râvi hakkında ya cerh veya ta'dîl ifade edecektir. Keza râviyi, ya adalet yahut da zabt yönünü belirterek değerlendirecektir. Mamafih adâlet veya zabt belirtmeksizin sadece güven veya güvensizlik ifâde eden tabirler de mevcuttur. Sika veya zayıf tâbirleri gibi.

Tâbirler sayıca çoktur. Bunda başlıca iki âmil rol oynamıştır: 1-Râvilerin araştırılan yönleri çoktur. 2- Ulema, bu tâbirleri kendi arzularına göre vazetmişlerdir. Her biri aynı maksadı ifâde için farklı kelimeler kullanmıştır. Arap dilinin zenginliği, İslâm âleminin genişliği, ulaşım imkânlarının sınırlı oluşu gibi durumlar mahallî ve ferdî kullanımların farklılaşmasında müessir olmuştur. Seyahat bahsinde belirttiğimiz üzere ıstılah birliği, zamanla, her tarafta geliştirilen ilimlerin -seyahatler sâyesinde- belli merkezlerde toplanmasıyla tahakkuk etmiştir.

Istılahları, onlardan güdülen maksadlara göre tasnif edip derecelemeye tâbi tutan ilk âlimin Abdurrahmân İbnu Ebî Hâtim Muhammed İbnu İdris er-Râzî (327/938) olduğu kâbul edilir. İbnu Ebî Halim'den sonra, usûl sâhasında eser verenler, tasnîfi daha da mükemmelleştirip zenginleştirerek kitaplarında bu meseleye temâs etmişlerdir: Hatîbu'l-Bağdadî, İbnu Salah, el-Irakî, Nevevî, İbnu Hacer gibi.

KAÇ TABAKA? Elfazın önce a)Ta'dîl ifade edenler, b) Cerh ifade edenler diye ikiye ayrılacağı mâlumdur. Ancak bu kaba ayırımda kalınmaz. Bunlardan her birine giren elfaz kendi aralarında altışar gruba taksim edilmişlerdir. Böylece, bütün cerh ve ta'dil elfazı cem'an on iki tabakaya ayrılmış olmaktadır. Ta'dil tabakasından başlayınca en üst tabaka, en ziyade güven ifâde eden, en kıymetli tabakayı teşkîl eder. Tedrîcen derecesi düşerek devam eder. Sözgelimi ta'dîlin altıncı tabakası cerh'in birinci tabakasına yakındır. Cerhin altıncı tabakası zayıflıkta en düşük dereceyi teşkîl eder: Yalancıların ve hadîs uyduranların tabakası.

ÜÇ HÜKÜM: Cerh ve ta'dil elfazı 12 tabakaya ayrılırsa da bunların herbirine ayrı bir hüküm terettüp etmez. Bütün bu elfazdan neticede üç hükme ulaşılır:

1-İHTİCAC: Râvi'nin kesinlikle sika olduğuna delalet eden tâbirler, bu râvinin naklettiği hadîsin sahîh olduğunu ve dolayısıyla rivâyetiyle âlimlerin âmel edebileceğini, o hadisleri delil olarak kullanarak hüküm çıkarabileceğini gösterir.

2-İTİBAR: Râvi'nin bazı küçük kusurları olduğunu, rivâyeti ile tek başına amel edilemeyeceğini ancak bu durumdaki başka hadisleri kuvvetlendirebileceğini veya kendisi,

başka hadislerle kuvvetlendiği takdirde kullanılabilir hâle geleceğini ifade eder. Bazı muhaddisler bir de İHTİBAR mertebesinden bahsetmiştir. Yani, hadîsin bir aslı var mı, yok mu araştırmaya değer olduğunu ifâde eder. İtibâr'dan fazla bir farkı yoktur.

3- TERK: Râvi'deki zayıflık'ın fazlalığını ifâde eder. Terk'i ifâde eden tabirlerle vasfedilmiş olan râvinin hiçbir rivâyetiyle hiçbir surette ihticâc ve hatta îtibâr edilemez. Onun rivâyetleri kizb'tir, uydurma'dır. Bu vasıfları belirtilmeden "hadîs" adıyla rivâyet edilmeleri "haram"dır.

MÜHİM NOT: Bir hadîs hakkında kullanılan "Bu hadîs sahîh değildir", "Bu hadîs sâbit değildir", "Bu hadîs gayr-ı sâbittir" gibi değerlendirmeler, bu tabiri kullanan şahsa veya tabirin geçtiği kitaba göre farklı hüküm ifade eder:

1- Bunlar ve bunlara yakın tâbirler zu'afâ ve mevzûat kitaplarında geçiyorsa, rivâyetin mevzu yani uydurma olduğuna delâlet eder.

2- Bu tâbirler ahkâm kitaplarında geçiyorsa, hadîsten ıstılâhî sıhhat'in nefyini ifâde eder. Bu durumda bir hadîs'e sahîh değildir denmesi, hadisin hasen veya zayıf da olmadığı mânasına gelmez.

3- Buraya Irâkî'nin İhya'nın hadislerini tahriçte kullandığı "Bu hadis'le ilgili bir asl'a rastlamadım" sözü de dahil edilebilir. Araştırıcı onun görmediği kitapta rastlayabilir. O halde mevzu'dur diye cezmetmelidir.

TA'DÎL ELFAZI (6)

BİRİNCİ MERTEBE: En üstün mertebe olup, mübâlağaya delâlet eden bir tâbir veya efdaliyet ifade eden ef'al vezninden bir kelime kullanarak vazedilmiş olan tabirlerdir.

---

6) Okunuşlarını ve kısmen mânâlarını Latin harfleriyle kaydedeceğimiz bu tâbirlerin, kalıp halinde Arapça asıllarıyla verilmesi daha uygundur. Anlamada kolaylık olsun diye böyle yaptık. Son ciltte, Istılahlar fihristinde asıllarıyla vereceğiz.

Evsaku'n-nâs (insanların en güvenileni), Ezbatu'n nâs (zabtı en kuvvetli olan), Esbetu'n-nâs (insanların en sağlam, en titizi), İleyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt (adâlette ve sağlam zabtedişte ulaşılabilecek en son derecededir), Velâ ehadun esbetu minhu, (Ondan daha sağlamı yok). Men mislu fülân (onun bir benzeri var mı?), ve lâ a'rafu lehu nazîran (onun bir benzerini daha bilmiyorum), gibi ifâdeler, tabirler.

İKİNCİ MERTEBE: Tevsîk (ta'dil) ifâde eden kelimelerin tekrarıyla elde edilir.

Sikatun sikatun (güvenilir kimsedir, güvenilir kimsedir).

Sikatun Sebtun (sika'dır, sebt'tir), Sikatun hüccetun (sikadır, hüccettir), Sikatun hâfizun (sikadır, hâfızdır), Sebtün hüccetün, sebtün hâfızun, sikatun mutkinun, fülanun lâ yüs'elü anhu (ondan da sorulur mu?) gibi tabirler.

ÜÇÜNCÜ MERTEBE: İçerisinde sika, sebt, hâfız, hüccet, mutkın, imâm, adl, zâbıt, keennehu mushaf (sanki o, kitaptır) gibi tabirlerle tekrarsız olarak ifâde edilen mertebe.

Bu üç mertebedeki tabirler kimin hakkında kullanılmışsa, rivâyetiyle ulemâ ihticâc eder, amel eden rivâyeti münferit de olsa hadîsi sahîhtir.

DÖRDÜNCÜ MERTEBE: Bu mertebede şu tabirler yer alır: Mahalluhu's-sıdk (Böylesine sâdık denebilir), Lâ be'se bihi (fena sayılmaz), Leyse bihi be'sun (onda bir beis yok), Mütemâsikun (orta hallidir), sikatun inşâallah (inşaallah sika'dır), Me'mûnun (itimad edilir), Hıyârun (hayırlısı)dır, hiyâru'l-halk (insanların hayırlısıdır).

BEŞİNCİ MERTEBE: Bu mertebede şu tabirler vardır: Şeyhun (bir râvidir), İlâ's-sıdkı mâ hüve (doğruluktan uzak değildir), Ceyyidü'l-hadîs (rivayeti ceyyid (hasen)dir). Hasenü'l-hadîs (hadîsi hasendir), Sadûkun seyyiü'l-hıfz (sadûktur hıfzı kötüdür), Sadûkun yehimu (Sadûktur vehme düşer), Sadûkun Lehu evhâm (sadûktur vehimler yapar), Sadûkun yuhtiu (sadûktur hata yapar), Sadûkun teğayyere bi-âhirihi (=âhiretin=aharatin) (Sadûktur ömrünün ve meslekteki meşgalesinin sonuna doğru zabt ve hıfzına bozulma ve teşevvüş gelmiştir), Sadûkun rumiye bi't-teşeyyü' (evi'l-ircâ ve nahvehümâ) Sadûktur ancak şiîlik (veya mürcie'lik gibi bir bid'a) isnâd edildi, Fülanun ravâ anhu'n-nâs (Falancadan herkes rivayette bulundu), Vasatun mukâribu'l-hadîs (vasattır, hadiste orta hallidir).

ALTINCI MERTEBE: Bu mertebede şu tabirler yer alır: Sâlihu'l-hadis (hadis rivâyetine sâlihtir), Sadûkun inşaallah (inşaallah sadûktur), Ercû ennehu lâ be'se bihi (Fena olmadığını ümîd ederim), Mâ a'lemu bihi be'sen (onda bir beis görmüyorum), Suveylihun (sâlihçedir), Makbûlün (makbûldür), Leyse bi-baîdin mine's-Savâb (Doğru olmaktan uzak değildir), Yurvâ hadîsuhu (hadîsi rivâyet edilir), Yuktebu hadîsuhu (hadîsi yazılır) vs.

NOT 1: Ta'dil elfazının 1. 2. ve 3. mertebesinde yer alanlar ihticâc ifâde eder. 4. 5. ve 6. mertebede yer alan tabirler i'tibâr ifâde eder.

NOT 2: Teâruz hâlinde, bir üst mertebedeki tâbirle ta'dil edilen râvi, bir alt mertebedeki tabirle ta'dil edilen râviye tercîh edilir.

NOT 3: Bu tabirlerin bazı hususî kullanılışları vardır. Bunların bilinmesinde gerek var. Mesela Yahya İbnu Mâin şöyle der: "Ben birisi hakkında Lâ-be'se bihi dersem o sikadır, zayıftır dersem sika değildir, hadîsi yazılmaz". Nitekim, Zehebî'nin Tezkiretu'l-Huffaz'da İmam Azam'ı tevsîk ederken İbnu Maîn'in bu tabiri kullanmış olduğu görülür. İbnu Maîn, keza Şâfiî Hazretlerini de leyse bihi be'sün tâbiriyle tevsîk etmiştir.

NOT 4: Cerh ve ta'dil lafızlarından bazılarının mertebesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Merva

tevsîkin altıncı mertebesinde yer alan ercû ennehu lâ be'se bihi ile mâ a'lemu bihi be'sen tabirlerini cerh elfazı addedenler de olmuştur.

CERH ELFAZI

Râvilerin zayıf olduklarını belirtmek için kullanılan tabirler de altı mertebeye ayrılır. Birinci yani en üst mertebesi tevsîk'e yakın olan ravileri, en alt mertebesi şiddetle zayıf olan râvileri gösterir:

BİRİNCİ MERTEBE: Durumu nisbeten iyi olan râviyi ifade için kullanılan tabirlerdir: Leyyinü'l-hadîs (Leyyin yumuşak demektir), fîhi lîn (onda leyyinlik var), fihi mekâl (hakkında menfi söz var), Ta'rifu ve tünkiru (Sen onu, bazan ma'ruf hadis, bazan da münker hadîs rivâyet ederken görürsün), Leyse bizâlike (bu konuda zayıftır), Leyse bi'l-metîn (metin değildir), Leyse bi-hücce (hüccet değildir), Leyse bi-umde (umde değildir), Leyse bi-mardiyyin (hali

arzu edilmez), Li'z-za'fu mâ hüve (zayıf olmaktan uzak değil), Fîhi hılf (hakkında muhâlefet var), Tekellemû fihi (hakkında menfi söz ettiler), Mat'ûnun fihi (hakkında ta'n ettiler), Seyyiü'l-hıfz (hafızan fenâdır), Fîhi za'fun (onda zayıflık var), Leyse bi-zâke'l-kaviyy (bu o kadar kavi değil).

İKİNCİ MERTEBE: Tedrîbu'r-Râvi, bu mertebede tek tabir kaydeder: Leyse bi-kaviyyin (kavî değildir). Bu tabir Leyse bi-zâke'l-kavî tabirinden bir derece daha zayıf olana delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MERTEBE: Râvi hakkında şu tâbirler kullanılırsa bu onun öncekilere nazaran daha da zayıf olduğunu gösterir. Za'îfu'l-hadîs (hadisi zayıftır), fe-dûnun leyse bi-kaviyyin (düşüktür kavi değildir).

Bu mertebeye Zeynu'd-Dîn el-Irâkî şunları dâhil eder: Za'îfun (zayıftır), Münkeru'l-hadîs (-Buhârî'den başkası nezdinde- hadisi münkerdir), Hadîsuhu münkerun (rivâyeti münkerdir), vâhin (zayıftır), Za'âfûhu (onu zayıf addettiler), muzdaribu'l-hadîs (hadîsi muzdaribtir), Lâ yuhteccu bihi (onunla ihticac edilmez), Mechûlün (mechuldür),

Bu üç mertebenin rivâyetleri atılmaz. Bunlarla itibâr edilir.

DÖRDÜNCÜ MERTEBE: Rüdde hadîsuhu, (hadîsi reddedildi), Reddü hadîsehu (hadîsini reddettiler), Merdûdu'l-hadîs (hadîsi reddedilmiş kimsedir), Zaîfun cidden (çokça zayıftır), Vahin bi-merre (büsbütün zayıftır), Tarahû hadîsehu (hadîsini attılar), Mutarrahun (atılmıştır), Mutarrahu'l-hadîs (hadisi atılmış kimsedir), İrmi bihi (kaldır at), Leyse bi-Şeyhin (hiçbir değeri yok), Lâ-yüsâvî şey'en (hiçbir şeye değmez). Lâ şey'un (değersizdir).

BEŞİNCİ MERTEBE: Daha da zayıf olan bu mertebe için şu tabirler kullanılmıştır: Fülânun müttehemun bi'l-kizbi evi'l-vaz'ı (Falanca kizb (veya vaz'la) müttehemdir), Sâkıtun (düşüktür), Hêlikun (yok olucudur), Zâhibun (gidicidir), Zâhibu'l-hadîs (hadîsi gidicidir), metrûkun (terkedilmiştir), metrûku'l-hadîs (hadisi terkedilmiştir), Terekûhu (onu terkettiler),

fihi nazarun ve seketû anhu (Buhârî kullanınca bu mertebeyi ifade eder), Lâ yu'teberu bihi (Onun'la i'tibâr edilmez), Lâ yu'teberu bi-hadîsihi (onun hadîsiyle i'tibâr edilmez), Leyse bi's-Sika (Sika değildir), Gayru sikatin (sika değildir), Ve lâ-me'mûn (güvenilmez), vs.

ALTINCI MERTEBE: En fena mertebe budur, şu tabirlerle ifade edilir: Kezzâbun (yalancıdır), Yekzibu (yalan söyler), Deccâlun (yalancıdır), Vazzâ'un (uydurucudur), Yeza'u (uydurur), Yaza'u'l-hadîs (hadîs uydurur).

Son üç mertebe (4., 5. ve 6. mertebeler) çok zayıf râviler içindir. Bunlardan biri, hangi râvi hakkında kullanılmışsa o râvinin hadîsi i'tibar ve istişhâd için dahî alınmaz. Onlardan hadîs rivâyeti kesinlikle câiz değildir. Halini beyan ve hadisini reddetmek maksadıyla rivâyet olunabilir.

DİKKAT: Bazı âlimler, yukarıda kaydedilen tabirleri hususî şekilde kullanmışlardır. Ekseriyete göre vazedilen prensiplerin sıkça istisnaları olabileceği, hatta aynı tâbiri aynı âlimin farklı mânalarda bile kullanabileceği nazardan uzak tutulmamalıdır. Usul kitapları bunlardan bazılarına dikkat çeker. Mesela:

1- Leyse bi-şey'in tâbirini İbnu Maîn diğer âlimler gibi hadisi terkedilecek râvi için (yâni dördüncü mertebedeki râvi için) kullanırken, bazan da rivâyeti az olan râvî için kullanmıştır.

2- İmam Şâfiî ve İbrahim Müzenî'nin hadîsuhu leyse bi-şey'in tâbirini kezzâb mânasında kullandıkları belirtilmiştir. İmam Şâfiî kezzâb tabirini galiz bulmuştur, aynı mâna ve maksadı dördüncü mertebedeki bir tabirle ifade etmiştir.

3- Keza İmam Buhârî'nin de, Kezzâb, Deccal tâbirlerini kaba bularak bunlarla ifâde edilen maksadı şu üç tabirden biriyle ifâde ettiği belirtilmiştir: Münkeru'l-hadîs, fihi nazarun, seketû anhu. Usulcüler bu meseleye hep dikkat çekmişlerdir. Ancak Buhârî'nin bu tabirleri her zaman metrûkler hakkında kullanmadığını Abdurrahman el-A'zamî yaptığı bir tahkîkte misallerle göstermiştir.

4- ŞEDÎDÜ'Z-ZA'F: Bir râvinin terkedilmesini, hiçbir surette hadîsinin alınmamasını gerektirir derecede zayıf olması hâline muhaddîsler şiddetli, aşırı zayıflık mânasına şedîdü'z-za'f tabirini kullanırlar.

Hangi vasıflar, râvi'yi şedîdüz-za'f'la tavsîfi gerektirir meselesine gelince, Nevevî'nin Müslim Şerhi'nin mukaddimesinde kaydettiğine göre, bir kısım âlimler, şu üç vasf'ın şedîdü'z-za'f olduğunu, bunlardan sadece biriyle tavsif edilmiş bulunan râvinin terkedilmesi gerektiğini söylemiştir:

1- Töhmet (müttehem bi'l-kizb, müttehem bi'l-vaz').

2- Fuhş-i galat (aşırı hâfıza bozukluğu).

3- Gulât-i şiâ (Ehl-i bid'a'nın tekfîr edilen takımı).

Demek ki, zaaf ifâde eden elfaz'ın 4., 5. ve 6. mertebelerinde yer alan tâbirler bu üç mefhumdan birini ifâde etmektedir.

6- İBNİ HACER'İN 12'Lİ RİCAL TAKSİMİ

İbnu Hacer el-Askalânî, yukarıda kaydedilmiş olan 12'li elfaz taksiminden hareketle, hadîs ravilerinin tamamını 12 mertebeye ayırır. Esas itibâriyle Kütüb-i Sitte müelliflerinin hadis almış oldukları ravilerin isimlerini ve bu sıhhat mertebelerinden hangisinde yer aldıklarını göstermek maksadıyla te'lif ettiği Takrîbu't-Tehzîb'in mukaddimesinde mezkur tabloyu sunar. Başka âlimlerimiz de zaman zaman, bir râviden bahsederken, İbnu Hacer'in onun hakkındaki değerlendirmesini "İbnu Hacer'e göre... mertebede yer alır" diyerek kaydeder geçer, mahiyetini açıklamaz. Biz mezkûr taksimi aşağıya kaydetmede fayda umuyoruz:

1. Mertebe: Sahabe'dir, şerefleri sebebiyle bunu tasrîh ederim.

2. Mertebe: Medhini, ya ef'al vezninden bir tabirle te'kîd ederek: Evsaku'n-nâs gibi, veya aynı tevsîk sıfatını lafzan tekrar ederek: Sikatun sikatun gibi veya mânen tekrar ederek: Sikatun hâfızun gibi ifade edilenler.

3. Mertebe: Tek bir sıfatla tavsîf edilenler: Sikatun, mutkınun, sebtun, adlun gibi.

4. Mertebe: Üçüncü dereceden azıcık düşük olanlar, bunlara şu tabirlerden biriyle işâret edilmiştir: Sadûkun, lâ be'se bihi, leyse bihi be'sun.

5. Mertebe: Dördüncü dereceden azıcık düşük olanlar; bunlara şu tabirlerden biriyle işaret edilmiştir: Sadûkun seyyiu'l-hıfz, sadûkun yehimu, lehu evhâm, yuhtiu, teğayyere bi-aharetin, herhangi bir bid'a ithamına maruz kalan da buraya dahildir: Şiîlik, kaderiye, nasb, mürcie, cehmîlik, bunlardan dâî olanlar ayrıca belirtilir.

6. Mertebe: Çok az hadîs rivayet etmiş ancak, hakkında, rivâyetinin terkini gerektirecek bir kusur sâbit olmamış râviler tabakası, bunlara şu tabirle işâret edilmiştir: Makbûlun haysü yütâbau ve illâ fe-Leyyinü'l-hadîs. Yani Mütâbaat için makbûldür, değilse hadisi zayıftır.

7. Mertebe: Kendisinden birden fazla râvinin hadis aldığı ve fakat tevsîk edilmemiş bulunanlar, buna mestûr veya meçhûlü'l-hâl tabirleriyle işaret edilmiştir.

8. Mertebe: Hakkında mu'teber birinin tevsîk'i olmamakla birlikte mutlak (gayr-ı müfesser) cerh gelmiş olanlar, bunlara zayıf kelimesiyle işâret edilmiştir.

9. Mertebe: Kendisinden tek kişinin hadis rivayette bulunduğu, hakkında tevsîk de gelmemiş kimseler, bunlara meçhûl kelimesiyle işâret edilmiştir.

10. Mertebe: Hiçbir suretle tevsîk edilmemiş ve fakat hakkında bir cerh vaki olmuş kimseler, bunlara metrûk veya metruku'l-hadis veya vâhi'l-hadîs veya sâkıt tabirlerinden biriyle işaret edilmiştir.

11. Mertebe: Kizble ittiham edilenlerin mertebesi.

12. Mertebe: Mutlak şekilde kizb'i veya vaz'ı beyan edenler.

7- CERH VE TADÎLDE TESAHÜL VE TEŞEDDÜD

Gerek cerhte ve gerekse ta'dilde alimler aynı mizaçla hareket etmemişlerdir. Bir kısmı mütesâhil (fazla gevşek), bir kısmı da müteşeddid (çok sıkı) davranmıştır. Râvilerin tevsîki hususundaki ihtilafın bir kısmı buradan gelir. Zira mütesâhil olanın, cerhi mucib görmediği veya hatif bir cerh sebebi kabul ettiği kusuru, müteşeddid olan, ciddî bir kusur kabul edip râviye yüklenebilir.

Bu ikisinin dışında mutavassıt denen ifrat ve tefrîtten kaçınan bir üçüncü grup daha vardır.

Bilhassa muhtelefun fih raviler hakkında verilecek hükmün tesbîtinde bu hususun iyi bilinmesi, cârihlerin mizaçlarının da nazar-ı dikkate alınması gerekir. Müteşeddidlerin sika addettiği ravinin sikalığına kesin gözüyle bakılabilirse de zayıf addeddikleri hakkında, hemen onlara kapılmayıp, öbürleri ne demiş araştırmak gerekir. Eğer, öyle bir râviyi cerh ve ta'dîl üstadlarından hiç kimse sika kabul etmemişse zayıf demektir. Tevsîk edeni de varsa müteşeddid'in hükmüyle acele etmeyip, araştırmaya devam etmek gerekir. Bu noktada cerh sebeplerinin bilinmesi çok işe yarar. İşte bunun için olacak ki âlimlerimiz cerh sebebinin açıklanması üzerinde ısrar etmişler, mübhem cerh'in kabul edilmeyeceği prensibini ittifakla benimsemişlerdir. Nesaî, Ebu Davud, Ahmed İbnu Hanbel gibi ehl-i hadîs'in, terkinde ittifak edilmeyen râvilerin hadîsini kabul etmeyi prensip edinmeleri bu noktada mânidardır.

Bu hususta Suyûti şu açıklamayı sunar: "Raviler hakkında cerh ve ta'dilde bulunanların her tabakasında müteşeddid de eksik değildir, mutavassıt da.

Birinci tabaka'da Şu'be ve Süfyân-ı Sevrî var. Şu'be, Süfyân'dan eşed'dir; (daha şiddetlidir).

İkinci tabaka'da Yahya'l-Kattân ve Abdurrahman İbnu'l-Mehdî var. Yahya, Abdurrahman'dan eşeddir.

Üçüncü tabaka'da Yahya İbnu Ma'în ve Ahmed İbnu Hanbel var. Yahya, Ahmed'den eşed'dir.

Dördüncü tabaka'da Ebu Hâtim ve Buhârî var. Ebu Hâtim, Buhârî'den eşeddir.

Bu hususla ilgili olarak Nesâî şöyle demiştir: "Bana göre, bir râvi, terkedilmesi için hepsi icma etmedikçe, terkedilmemelidir. Sözgelimi bir râviyi İbnu Mehdî tevsîk ettiği halde

Yahya'l-Kattân taz'îf etmişse, Yahya'nın bilinen teşeddüdü sebebiyle râvi terkedilmemelidir" (7).

Cerh ve ta'dîl meselesinde Tirmizi ile Hâkim en-Neysâburî mütesâhil, Dârakutnî ile İbn-i Adiyy de mutavassıt olanlardan sayılır.

Müteşeddidler meyanında yukarıda Suyûtî'nin saydıkları dışında Nesâî, İbnu'l-Kattân, İbnu Hibbân, İbnu Hazm, vs. başkaları da var. Böyle birçokları cerhte aşırılıkları ve taannütleriyle meşhurdurlar. Bunların bilhassa teferrüd ettikleri cerhleri iyi düşünmek gerekir. Zehebî, Mizan'da bir çok râvinin haksız yere cerhedildiğini ifade ederken her seferinde İbnu Hibbân'a çatar ve "Ölçüyü bu zat hakkında da kaçırdı", "...âdeti üzere burda da haddini aşarak... demek cüretini gösterdi" vs. der. İbnu Hacer de bazıları hakkında ölçüyü kaçırdığını belirtmek için: "İbnu Hibban bazan sika'yı da cerheder, öyle ki ağzından çıkanın ne olduğunu bilmez" der.

Zehebî, İbnu'l-Kattân'ın ölçüsüzlüğüne de zaman zaman parmak basar. Hişâm İbnu Urve'yi anlatırken Mîzan'da, Hişâm'ın sika olduğunu belirttikten sonra şunları söyler: "Ebu'l-Hasan İbnu'l-Kattân'ın: "Hişâm ve Süheyl İbnu Ebî Sâlih, hayatlarının sonunda muhtalıt oldular" şeklindeki sözünün hiçbir değeri yoktur. Evet imam biraz değişmiş, hafızası gençliğindeki keskinliği muhafaza edememiş ve ezberlediklerinden bazısını unutmuş ise ne olmuş? İnsan

---

7) İbnu Hacer der ki: "Nesaî'nin bu sözü. zihne, onun çok geniş hareket ettiği düşüncesini getirmektedir. Ama mesele öyle değildir. Ebu Davud ve Tirmizî'nin hadis aldığı nice şahıstan Nesaî kaçınmıştır. Keza Sahiheyn'de rivâyeti olan birçoklarından bile hadis almamıştır..." Nesaî'nin ricâl hususundaki titizliğini ilgili bahiste anlattık.

unutmaktan mâsum mu sanki? Hişam ömrünün sonunda Irak'a gelince bildiklerinden büyük bir kısmını rivâyet etti. Bu esnada az miktarda hadisi tam olarak takdis edemedi. Bu kadarcık yanılma, İmam Mâlik, Şu'be, Vekî' gibi büyük sika'ların başına da gelmiştir. Körlüğü bırak da sika imamları, zayıf ve acizlerle karıştırmaktan vazgeç. Hişam Şeyhülislâmdır. Ey İbnu'l-Kattân, Allah, sana karşı bize sabr-ı cemîl versin!"

Mevzumuzun bütünlüğü için Sehâvî'nin Fethu'l-Muğis'te Zehebî'den nakli esas alarak sunduğu bir açıklamayı kaydedeceğiz.

"Zehebî, ricali cerh ve ta'dil eden ulemayı üç kısma ayırmıştır:

1- İbnu Mâin ve Ebu Hâtim gibi râvilerin hepsini ele alanlar,

2- Mâlik ve Şube gibi râvilerin çoğunu ele alanlar,

3- İbnu Uyeyne ve Şâfiî gibi bazı ravileri ele alanlar.

Bunların hepsi üç kısımdır:

Birinci Kısım: Cerhte aşırı, ta'dîl de titiz olanlar. Bunlar raviyi iki üç hatası sebebiyle bile cerhederler. Bu gruba girenlerden biri, bir şahsı tevsîk etti mi onun sözüne dört elle sarıl, tevsîkine itimat et, uy. Amma birini taz'îf edince, bu taz'îfde başkası ona muvafakat ediyor mu araştır, eğer uyuyorsa ve bunu bu meselenin ehillerinden hiç biri tevsîk etmiyorsa, o şahıs zayıf demektir. Biri tevsîk etmiş ise, işte bu, "cerh müfesser olmadıkça kabul edilmez" sözü kendisi için söylenmiş bir kimsedir. Yani, bir kimse farzedelim ki mesela İbnu Maîn, ona, sebebini beyan etmeden "zayıftır" demiş olsun sonra da Buhârî veya bir başkası bu şahsı tevsîk etmiş bulunsun. İşte bu durumda İbnu Maîn'in sözü geçersizdir". Böyle bir râvinin rivâyetinin sahîh veya zayıf addedilmesinde ihtilâf edilir. Bu noktada, cerh ve ta'dîl ilminin büyük otoritesi olan Zehebî şunu söyler: "Bu ilmin ulemasından iki tanesi zayıf bir raviyi "sîka" addetmede veya sika bir râviyi "zayıf" saymada birleşmemişlerdir..."

İkinci Kısım: Müsâmahakâr olanlar Tirmizî ve Hâkim gibi"..

Sehâvî, İbnu Hazm'ı da buraya ilave eder ve der ki: "Çünkü o, Tirmizî, Ebu'l-Kâsım el-Bagavî, İsmail İbnu Muhammed es-Saffâr, Ebu'l-Abbâs el-Esamm vs. meşhurlara "meçhul" demiştir". (İbnu Hazm, İbnu Mâce'ye de "meçhul" demiştir).

Üçüncü Kısım: Mu'tedil olanlar. Ahmed İbnu Hanbel, Darakutnî, İbnu Adiy gibi."

DİKKAT 1. Cerh'de aşırılık bazılarında bütün râvilere karşı olmayıp, belli mezhep, belli bölge mensuplarına karşıdır. Bu çeşit cerhi daha kolay değerlendirmek mümkündür.

Mesela İbnu Hacer: "Cûzecânî'nin, Kûfîler hakkındaki cerhi muteber değildir" der.

Keza Zehebî'nin de te'liflerinde Sûfilere ve velîlere karşı cerhte aşırı gittiği, böyleleri hakkındaki onun cerhlerine mutavassıt büyüklerin cerhi refâkat etmedikçe kabul edilmeyeceği, başta Tâcüddin Sübkî olmak üzere bir kısım alimlerce ifâde edilmiştir. İbnu Teymiyye'nin de Sûfilere karşı amansızlığı mâlumdur.

DİKKAT 2. Bir kısım muhaddis de, bâzı râvileri cerhederken onların rivâyet ettiği hadîslere karşı teşeddüt ve taannüt'e düşmüşlerdir. Bunlar râvide gördükleri basit bir iki kusur veya bir başka hadîse karşı muhâlefeti sebebiyle hadîs hakkında "mevzu" hükmünü vermekte çok acele davranmışlardır. Mühimlerini bilmekte fayda var:

1- İbnu'l-Cevzi, el-Mevzû'âtu'l-Kübra ile el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye de bu davranışıyla meşhurdur.

2- Ömer İbnu Bedr el-Mevsılî, Risâletün fi'l-Mevzû'ât'ıyla meşhurdur.

3- er-Radıyyu's-Sağânî el-Lüğavî, el-Mevduât'ında.

4- el-Cûzecânî, Kitabu'l-Ebâtîl'de.

5- İbnu Teymiyye el-Harrânî "Minhâcu's-Sünne'de.

6- Mecdüddîn Fîruzâbâdî el-Lügavî el-Kâmus ve Sifrü's-Se'âde vs. eserlerinde.

İHTAR: Her müslüman şunu bilmeli ki, eserleriyle şöhret yapmış, ismi duyulmuş bir çok kimseler bile bir kısım meselelerde ifrat ve tefrîtten kendilerini koruyamamışlardır. Bu sebeple Ashab hakkında, Selef büyükleri hakkında hadîs ve sünnete ittiba konularında İslâmî vicdanımıza uymayan şeyler işitince tahkîk etmeden kabullenmemeli, ilmiyle âmil, diyâneti tam âlimlerin fikrini almadan kesin hükme gitmemek en selâmetli yoldur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), mü'minin ferâset sahibi olduğunu belirtir. Şu halde karşısına getirilen bir mesele, işittiği bir söz ferasetine çarpmış, içinde bir burukluk, bir tuhaflık doğurmuş, itirâza sevketmişse behemahal tevakkuf edip araştırmalı, güvenilir kişilere ve kitaplara başvurmalıdır.

Bilinmelidir ki, neticede şu noktalara getirici her fikir batıldır; ne kadar aklî (!) ve dinî(!) bir çerçeve ile sunulsa da bunda bir bit yeniği vardır, kuşku ile karşılanmalıdır:

1- Kur'an ve sünnet arasında ayırım yapıp sünneti hafife almak.

2- Sünnet'e ittibayı hafife almak, küçümsemek,

3- Ashab-ı Kirâm'a, selef büyüklerine, mezhep imamlarına hürmeti kırmak, onlara saygısızlık ifade etmek.

4- Müslümanlar arasına husumet sokmak, ırkî, coğrafî, târihî farklılıkları, mezhep farklılıklarını büyütüp arayı açmak, düşmanca hisler, duygular uyandırmak.

5- Din hizmeti veren ekiplere, gruplara karşı istihza, alay, küçümseme, düşmanlık hisleri telkin etmek.

6- Müslümanların geleceği hakkında ümidsizlik ve yeis vermek.

7- Gayr-ı İslâmi değerlere kıymet vermek, tebcil etmek, bunların ehemmiyeti, İslâmîliği hususunda dinden delil getirmek. Sözgelimi Batı'nın din yerine dikmeye çalıştığı hümanizm, laisizm, demokrasi, hürriyet gibi, kullanana göre farklı mânâ ve tatbikata mazhar mefhumlar ve bunlara bağlı değerler gibi. Bunların din adına tebcîli dine ihanettir.

5. MEBHAS: HADİSLERİN TAHAMMÜL VE EDÂSI

1-TAHAMMÜL VE EDA NEDİR?

Hadîslerin şeyhten alınması ve talebeye aktarılması bir kısım âdab ve tarzlara tâbidir. Belki de bu hususî durumları ifade maksadıyla, hadîs öğrenim ve öğretimi için "taallüm" ve "ta'lîm" tabirleri pek kullanılmaz. Nitekim hiçbir usul kitabında taallümu'l-hadîs veya talimu'l-hadîs tâbirine yer verilmez. Bunların yerine "tahammül" ve "edâ" tabirleri kullanılır. Birincisi hadîsin şeyhten (râviden) alınmasını, ikincisi de alınmış olan (bilinen, öğrenilmiş bulunan) hadîslerin tâlibe aktarılmasını ifâde eder.

Tahammül, lügat olarak yüklenmek, sırtına almak manasına gelir. Edâ da, üzerindeki borcu ödemek, bir vecibeyi yerine getirmek manasına gelir. Şu halde, hadîs öğrenimini ifâde için kullanılan kelimeler bile gösteriyor ki, buradaki alma-verme ameliyesi mahiyetçe, bir başka ilim maddesinin taallüm ve ta'lim'inden farklıdır. Bir başka ifade ile tahammülü'l-hadîs, "taallumü'l-hadîs" demek değildir, tıpkı edâ'u'l-hadîs'in de ta'lîmu'l-hadîs olmadığı gibi.

Tahammül'de iradî olarak bir vecîbe, bir yük altına girme var. Eda ise, borcu ödemek, bu vecîbeyi yerine getirmek sûretiyle yükten kurtulmayı ifâde eder.

Şu halde, hadîs'in öğrenilmesi, sıradan bir ilim öğrenme değil, iradî olarak bir sorumluluk altına girmektir. Onu ehil kişiden, en uygun şartlarda almak, eda edinceye kadar aldığı şekilde korumak, en uygun şartlarda, âdabına muvafık şekilde eda etmek hadîs tâlîm ve taallümünün hususîyetlerini teşkîl eder.

Hadîs talibinin taşıması gereken şartları ve uyması gereken âdâbı daha önce zikrettiğimiz için burada, sâdece tahammül ve edâ yolları ile bunlara muvâfık sevk sigaları üzerinde duracağız.

HADÎS TAHAMMÜL VE EDÂ YOLLARI:

Muhaddisler, hadîslerin sekiz surette tahammül edileceğini belirtmişlerdir:

1- SEMA: Tâlibin, şeyhi bizzat dinleyerek almasıdır. Şeyh bunu, imlâ ettirmek suretiyle veya ezberden okumak veya bir kitaptan okumak suretiyle yerine getirir. Bunların hepsi bir ise de imlâ'nın daha sıhhatli olacağı söylenmiştir. Bütün cemâhîr'i ulema nezdinde (8) hadis tahammül yollarının en üstünü budur.

Kadı İyaz: "Sema yoluyla (dinleyerek) tahammül edilen hadîsi eda ederken, râvinin حدثنا haddesenâ, أخبرنا ahbaranâ, أنْبأنا enbeenâ, سَمِعْتُ فُناً semi'tü fülânen, قال لنا kâle lenâ, ذكر لنا zekere lenâ sigalarından birini kullanabilir" der. Ulema, çoğunluk itibariyle, bu tabirlerden her birinin semaya yani hadîsi dinleyerek aldığına delâlet ettiğini belirtmiştir. Ancak İbnu Salâh: "Buna olduğu gibi iştirak edemeyiz. Doğru olanı, bu lâfızlardan, şeyh'ten sema olmaksızın tahammül edilenler için kullanılması şayi olanları sema için kullanılanlardan tefrîk etmesidir. Aksi takdirde, hepsinin mutlak olarak sema için kullanılması iltibasa ve vehme sebep olur" demiştir. Zeynü'd-Dîn el-Irâkî, İbnu's-Salâh'ı teyiden: "Enbeenâ tâbirinin icâzet yoluyla tahammülde kullanılması şâyi olduktan sonra, bu sîganın mutlak şekilde semâda kullanılması, bunun icâzetle alınmış olacağını zannetmemize sebep olur. Hatta, icâzet

yoluyla tahammül edilen hadîsle ihticacı caiz görmeyenler bu rivayeti atabilirler" der.

Hatîbu'l- Bağdadî, bu tabirleri en üstününden başlamak suretiyle şöyle bir hiyerarşik derecelemeye tâbî kılar:

1- سَمِعْتُ فُناً يَقُول =Falandan dinledim diyordu ki,

2- حدثنى فن = Fülan bana söyledi ki,

3- اخبرني فن =Fülan bana haber verdi ki.

---

8) Cemâhîr, "cumhur"un cemidir. Cumhur ekseriyet demektir. Cemahhir, cumhurlar, yani usulcülere, muhaddislere, fukahâya mahsus cumhurlar demektir. Demek ki, farklı ihtisaslara mensup alimlerden azınlıkta kalan bâzıları, sema'dan başka tahammül yolunun daha üstün olduğunu söylemiştir.

4- انبأنا (نبّأنا) فن =Fülan bize haber verdi ki,

5- ذكر لي فن ، قال لي فن =Fülan bana söyledi,

6- ذكر ، قال =Söyledi.

NOT 1. Sevk sigâsı müfred ise حدثني ، اخبرني "bana söyledi", "bana haber verdi" gibi, bu durumda hadisi şeyhinden dinlediği zaman yalnız olduğunu ifâde eder. Eğer siga cem' ise حدثني (حدثنا) فن إمء bize söyledi, bize haber verdi şeklinde, şeyhten o hadîsi dinlerken yanında başkalarının da bulunduğunu ifâde eder.

NOT 2. Şeyh imlâ ederek tahdîs etmişse حدثني (حدثنا) فن إمء = Bana (veya Bize) falan kimse imla ettirerek söyledi... " diye imlâen'i ilave etmesi gerekir. Irâkî'nin ifâdesi ile sema'da imla vukuunu bildirmesi râviye vâcib değilse de imlayı tasrîh eden rivâyetler daha kıymetli, daha mûteber sayılmıştır.

NOT 3. Ulema, سَمِعْتُ ile حدّثني tabirlerini eşit değerde görür ve tâlibin şeyhi, kulağıyla işitme durumunda kullanır.

اخبرني lafzı da pek çoğu tarafından حدثنا makamında kullanılmıştır. Ancak اخبرنا tabirinin arz için kullanılması şâyi olduktan sonra meşrik ulemasının çoğu bu iki tabir arasında fark gözetmiştir. Evzâî, İbnu Cüreyc, Şâfiî, Müslim, Abdullah İbnu Vehb el-Mısrî, Nesâî gibi büyük muhaddisler aradaki tefrîki gözetenlerdendir. Onlara göre ihbâr lafzı tahsisde olduğu gibi be-tahsîs şeyhten semayı değil, şeyhin huzurunda okumayı da ifade ettiğinden aralarında tam bir eşitlik değil umum-husus münâsebeti vardır. Her tahdîs aynı zamanda ihbâr ise de her ihbar tahdîs demek değildir.

أنبأنا ve نبّأنا tâbirleri aynı mânâdadır ve اخبرنا tâbirinde olduğu üzere, daha ziyade arz'da kullanılmıştır.

2- KIRÂAT ALA'Ş-ŞEYH (ARZ). Burada tâlib, şeyhten öğrendiği hadîsleri, bilâhare rivâyet edebilmek için, şeyhin huzurunda okumasıdır. Tıpkı, Kur'an-ı Kerim'in mukriye arzına benzediği için çoğu âlimler buna arz da demiştir. Ancak İbnu Hacer, Kıraâtlı arz'ı iki ayrı tahammül yolu kabul edip, aralarında umum-husus münasebeti görür. "Zira, der, kırâet, "arz"dan ve diğer tahammül yollarından daha umumîdir, arz ancak kırâetle mümkündür..."

Her hal u kârda kırâet'in vukuu, tâlibin, şeyhten tahammül etmiş bulunduğu merviyyatı şeyhin huzurunda, ezberden veya elindeki nüshasından şahsen okuması, veya mecliste hazır bulunan bir başkasının okuması, şeyhin de bunu, ezberden veya elindeki yazılı nüshadan bizzat veya mecliste hazır bulunan bir başkası tarafından tâkip edilmesiyle meydana gelir. Bu işe, kırâet veya arz ala'ş-şeyh, okuyan kişiye de kârî denir.

Görüldüğü üzere, okunanın ezberden tâkibi câiz addedilip, fiilen de çokça tatbik edilmiş ise de, İbnu Hacer, takip işinin elde bulundurulacak kitaptan yapılmasının daha uygun olacağını, hâfızanın kişiyi aldatabileceğini söyler. Ahmed İbnu Hanbel ise, Kâri'nin okuduğunu bilip ve anlayacak seviyede olmasını şart koşar. İmamu'l-Harameyn ise şeyh'in, kâri herhangi bir tahrîf ve tashif yapacak olsa derhal müdâhale edecek uyanıklık ve kapasitede olması şartını koşar. Bu şartlar yerine gelmedikçe, kırâet yoluyla tahammül sahîh olmaz.

Tedrîb'de "rivâyet sahîhse" kaydıyla zikredilmiş bulunan birkaç istisna dışında (9) selef ulemasının, arz'ı, muteber bir tahammül yolu kabul ettiği belirtilir. Bunlar arasında başta Kütüb-i Sitte imamları, dört mezhep imamları, Saîd İbnu'l-Müseyyib, Ebu Seleme İbnu Abdirrahman, Sâlim İbnu Abdillah İbni Ömer, Hârice İbnu Zeyd, Urve İbnu'z-Zübeyr, Zührî, Atâ İbnu Ebî Rebâh, Mekhûl, Hasan Basri, Ebu Ubeyd el-Kâsım İbnu Sellam vs.

Usulcüler, bu meselede, Hz. Enes, İbnu Abbâs ve Ebu Hüreyre gibi Ashab'ın ileri gelenlerinden (radıyallahu anhüm ecmaîn) bazılarının da arz'ı fiilen kabul ettiklerini belirttikten sonra Resûlullah'tan da örnek verirler. Buna göre, Benû Sa'd İbnu Bekr kabîlesinden elçi olarak gelen Zımâm İbnu Sa'lebe, İslâm üzerine öğrenmiş bulunduğu esâsları, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a teker teker arzeder ve doğru olup olmadığını sorar. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) her seferinde sadece "evet" cevabını verir "...Senin ve senden evvelkilerin Rabbi aşkına söyle bütün halka seni Allah mı gönderdi? dedi. Resûlullah: "Evet" buyurdu. Zımâm: "Allah aşkına söyle senenin, şu mâlum ayında oruç tutmayı sana Allah mı emretti?" dedi. Resûlullah: "Evet" buyurdu..."

Âlimler, arz mı yoksa şeyhin kendisini dinlemek mi daha üstün, yoksa ikisi de eşit mi? diye münakaşa etmişlerdir:

1- İmâm Mâlik, ashâbı, Medineli şeyhleri, Hicaz ve Kûfe ulemasının çoğu, Buhârî; ikisi de mertebece eşittir, aralarında fark yoktur demiştir. Râmahurmuzî

---

9) Bunlar: Ebu Asım en-Nebil (V.212/827), Vekî İbnu'l-Cerrâh, Muhammed İbnu Selâm el-Beykendî (225/839), Abdurrahman İbnu Sellam el-Cümehî'dir.

İbnu Abbas ve Hz. Ali'nin de bu görüşte olduklarını belirttikten sonra Hz. Ali'nin: "Alim üzerine kıraat, kendisinden dinlemek gibidir" dediğini kaydeder. İbnu Abbas da şöyle buyurmuştur: "(Benden öğrendiklerinizi) bana okuyun, zira sizin bana okumanız benim sizlere okumam gibidir". Buna yakın bir ifâde Şâfiî hazretlerinden (radıyallahu anh) rivayet edilmiştir. Arzın semadan farksız olduğuna inanan İmam Mâlik, şeyhine arzettiği kitapları rivâyet ederken tâlibin: حدثني demesini de tecvîz etmiştir.

2- İbnu Salah, el-Irâkî, Nevevi, Suyûtî gibi meşrıklıların cumhûru, sema'ı arz'a tercih etmiş bu görüşün en doğru görüş olduğunu söylemiştir.

3- Ebu Hanîfe, İbnu Ebî Zi'b ve başkalarının görüşüne göre arz, semâ'dan üstündür. Dârakutnî, İbnu Fâris ve Hâtîbu'l-Bağdadî'nin rivayetlerine göre İmam Mâlik'de bu görüşte imiş. Keza Dârakutnî, Leys İbnu Sa'd, Şu'be, İbnu Lehî'a, Yahya İbnu Sa'îd Ebû Hâtim, Yahya İbnu Abdillah, Abbas İbnu'l-Velîd İbni Yezid vs. bir çoklarının da bu görüşte olduklarını anlatmıştır.

Kitâbu'l-Bedî'in sâhibi Muzafferuddîn Ahmed İbnu Ali el-Bağdadî (694/ 1294) arz ve kıraatın eşit mertebede olduğunu belirttikten sonra şunu söyler: "İhtilâf edilen husûs şeyhin kendi kitabından okumasıdır. Zira o da tâlib gibi hata yapabilir. Öyle ise yanında okunması ile kendisinin okuması arasında fark kalmaz. Ancak şeyh hıfzından okuyacak olursa bu, bilittifak arzdan üstündür". İbni Hacer de: "Sema'ı tercih'in yeri, tâlib ile şeyhin eşit olması veya tâlibin daha âlim olması durumundadır. Çünkü talebe işittiğini daha iyi öğrenir. Tâlibin ilmi daha az olduğu takdirde okuyup arzetmesi uygundur. Zirâ bu, zabtına daha ziyâde yardım eder. Bu sebepten, tâlibin, imlâ hâlinde şeyhi dinlemesi en üstün dereceyi teşkil eder. Çünkü bu takdirde şeyh ve talebe her ikisi de dikkatli bulunurlar" der.

Arz yoluyla hadîs tahammül eden râvinin edâ sigaları, en üstünden en düşüğe doğru tedricen şöyle sıralanır:

1- Bizzat okumuş ise: قرأت على فن Falanın huzurunda okudum. Kendi hazır iken başkası okumuşsa: قُرَءَ عليه وأنا اسْمَع Falanın huzurunda okunurken ben de oradaydım".

Bundan sonraki sikalarda sema bahsinde kullanılmış olan سمعْت lafzından sonra gelen elfazı hep kırâet tâbiriyle kayıtlayarak kullanmak gerekir:

2- حدثنا بقراءتي veya حدثنا قراءة عليه وانا اسمع

3- اخبرنا بقراءتي veya اخبرنا قراءة عليه وانا اسمع

4- اَنْبأَنا)نَبّأنا(قراءة عليه وانا اسمع veya أنبأنا)نَبّأنا(بقراءتي

5- قال لنا قراءة عليه وانا اسمع veya قالَ لَنا بقراءتي

ذكر لَنَا قراءةً عليه وانا اسمع veya ذكر لَنا بقراءتي

Görüldüğü üzere arzda sâdece سمعتُ lafzının kullanılması uygun görülmemiştir.

Arz yoluyla tahammül edilen hadisleri eda ederken kırâet lafzıyla kayıtlamadan sema yoluyla tahammül edilen hadislerin edasında kullanılan اخبرنا ، حدثنا sigalarını aynen kullanma hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbnu'l-Mübârek, Yahya İbnu Yahya et-Temîmî, Ahmed İbnu Hanbel ve Nesâî bu makamda bu iki siganın mutlak olarak kullanılmasını câiz görmezler. Öte yandan Zührî, Mâlik, Süfyan İbnu Uveyne, Yahya İbnu Saîd el-Kattân, Buhârî, Süfyan Sevrî, Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed Şeybânî, bir kavle göre Mâlik, Sa'leb, Tahâvî Ebu Nu'aym İsfehânî, bir kavle göre Ahmed İbnu Hanbel gibi Hicazlı ve Kûfeli âlimlerin çoğu her iki siganın birbirinin yerine kullanılmasını câiz görürler.

Üçüncü bir grup arz yoluyla tahammülde قرات lafzını kullanmadan اخبرنا demeyi tecvîz ederler, fakat حدثنا demeyi uygun bulmazlar. Şâfiî ve ashâbı ile Müslim, İbnu's Salâh ve Nevevî'nin dediklerine göre meşrik ulemasının cumhuru buna kâildir.

Netice olarak denebilir ki, müteahhirin nazarında, حدثنا deyince sema, اخبرنا deyince arz kastolunur. Mütekaddimîn nazarında أنبأنا tabirî de اخبرنا makamında kullanılmıştır. Aliyyül-Kârî de mütekaddimin ilk müteahhirîn arasında orta bir tabakanın أنبأنا tabirini mutlak şekliyle arzda, mukayyed olarak da şekliyle أنْبأنا اجازةً icâzet'de kullandıklarını belirtmiştir.

3- İCAZET VE ÇEŞİTLERİ

Tahammülü'l-hadîs'te arz-ı kırâat'den sonra gelen mühim bir yoldur. Bu, muhaddis'in, rivayet hakkına sahip olduğu hadîslerin veya kitapların tamamını yahut bir kısmını rivayet etmesi için, birisine, yazılı veya sözlü olarak müsaade etmesidir. Tarifte de görüldüğü üzere burada ne sema ne de arz söz konusu değildir.

Rivayeti için izin verilen rivâyâta; mücâz, izni veren zâta mücîz, iznin verildiği kişiye de mücâzün-leh denir.

İcâzetin muhtelif çeşitleri vardır:

1- Muayyen şeyin rivâyet edilmesi için muayyen bir zâta izin verilmesi. Şu siganın ifade ettiği gibi:

اجزتلك البخاريّ = Sana Buhârî'yi rivâyet etmen için izin verdim veya اجزتك ما اشتملت عليه فهرستى = Sana fihristimde olan kitapları rivâyet etmene izin verdim veya اجزت لِفُنٍ الكتابَ الفُنِيّ = Falan kimseye falanca kitabı rivâyet etmesi için izin verdim.

Bu çeşit icâzet, münâveleden mücerred en yüce icâzet çeşididir. Cemâhir-i ulema bu çeşid icâzetin câiz olduğu hususunda müttefiktir. Âlimler de bununla âmel etmişlerdir. Ebu'l-Velîd el-Bâci ve Kadı İyaz bu hususta icma olduğunu söylemiştir.

Muhtelif cemaatlere mensup bazıları ise buna karşı çıkmış, câiz olmaması gerektiğini söylemiştir. Muhaddislerden Şû'be gibi. O: "İcâzet caiz olursa ilim için seyahat ortadan kalkar" der. İcâzeti caiz görmeyenler arasında İbrahim Harbî, Ebu Nasr el-Vailî, Ebu'eş-Şeyh el-Isbehânî; fakihlerden de Kâdı Hüseyn, el-Mâverdî, Ebu Bekr el-Hocendî, Ebu Tâhir ed-Debbâs da zikredilir. İmam Şâfii'den yapılan iki rivayetten birine göre o da karşı çıkmıştır. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un da rıza göstermediklerini Amîdi nakleder. Keza Malik'in de bu düşüncede olduğunu el-Kâdı Abdu'l-Vehhâb nakletmiştir. İbnu Hazm da "Bu bid'attır, caiz olamaz!" demiştir. Bunlara göre birine "Benden işittiğin şeyleri rivâyet etmene izin verdim" demek, "Benim ağzımdan yalan söylemeye sana izin verdim" demekten farksızdır. Çünkü şeriat, işitilmeyeni rivâyeti mübâh addetmez.

Ancak, bazıları da mûcîz ve mücâz kitabı biliyor iseler caizdir, aksi halde câiz değildir demiştir.

Hatibu'l-Bağdadî, icazetin cevazına bazı âlimlerin sünnetten delil getirdiklerini kaydeder. Onlara göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Berae sûresini bir sahifeye yazdırıp, hac sırasında halka teklif etmesi için Hz. Ebu Bekr (radıyallahu anh)'e verip arkadan da Hz. Ali'yi göndermesi hadisesi buna delildir. Çünkü Hz. Ali, Sâhîfe'yi Hz. Ebu Bekr'den alınca ne Resûlullah'a ne de Hz. Ebu Bekr'e okumadı. Mekke'ye varınca sahîfe'yi açıp halka okudu. Şu halde surenin tebliğini Hz. Ali icâzetle yapmış olmaktadır. Tebliğden önce sema veya arz mevzubahis değil.

Râmahurmuzî'nin rivâyetine göre, el-Kerâbîsi, İmam Şâfiî (radıyallahu anh)'ye müracaatla kitaplarını huzurunda okumak ister. Şafiî buna rıza göstermez ve: "Git Za'feranî'den kitapları al, istinsah et, ben sana rivâyet izni verdim!" der.

İCAZET Mİ ÜSTÜN, SEMÂ MI? Cumhura göre, ihtiyaca binâen câiz olduğu kabul edilen münâveleden âri icâzet için farklı fikirler ileri sürülmüştür: Zerkeşi'nin Ahmed İbnu Meysere el-Mâlikî'den yaptığı rivâyete göre, normal şekilde yapılan bir icâzet, şartlarına riayet edilmeyen semadan daha iyidir.

Zerkeşi, icâzeti semaya -mutlak olarak- üstün görenlerin olduğunu da kaydetmiştir. Yine Zerkeşî'nin zikrettiği üçüncü bir görüşe göre icâzet ile sema ve arz arasında fark yoktur. Bakî İbnu Mahled böyle düşünenlerdendir ve şöyle demiştir: "İcâzet, benim nazarımda, babamın nazarında ve hatta dedemin nazarında da sema gibidir."

En makulünü Tûfî söylemiş olmalı, meseleyi açıklayarak neticeye bağlamalıdır: "Selef devrinde sema (gerekli ve) evlâ idi. Ancak hadîsler kitaplar halinde tedvîn edilip sünen toplanmış olduktan ve te'lifler şöhret kazandıktan sonra, sema ile icâzet arasında fark

kalmamıştır."

2- Muayyen olmayan rivâyetleri muayyen kimseye rivâyet izni: Bu çeşit icâzet şu sigalarla ifade edilir: اجزت لك جميع مَسْمُوعاتي = Bütün işittiklerimi rivayet etmen için sana izin verdim. Veya: اجزت لك جميع مروياتي "Bütün merviyyatımı rivâyet etmen için sana izin verdim".

Bu tarz bir icâzetin câiz olup olmayacağı daha çok ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Ancak cumhur bunu da câiz görmüş, şartına uygun olarak yapılan rivâyetin sahîhliğini kabul etmiştir.

3- İzni herkese şamil kılan bir icâzet çeşididir. Bir nevi icâzet-i amme'dir. Bunda şu ifâde kullanılır: اجزتُ للمسلمين = "Müslümanlara rivayet izni verdim veya اجزت لكل واحد = "Herkese rivâyet izni verdim", veya اجزتُ لمن ادرك زماني "Zamanıma yetişmiş olanlara rivâyet izni verdim".

Bunun câiz olup olmayacağı müteahhirîn ulema tarafından şiddetle münâkaşa edilmiştir. Nevevî'ye göre "Şu beldenin ilim tâliblerine..." veya "Daha önce bana okumuş olanlara izin verdim" şeklinde sınırlayıcı bir ifade kullanmış olsaydı cevaza yakın olurdu. İbnu's Salâh da bunun menedilmesine meylederek: "Ne seleften ne de müteahhirînden hiç kimsenin buna uyduğunu işitmedik, icâzet aslında zayıf bir tahammül yoludur, bu şekilde hududu genişletilince zayıflığı daha da artar" demiştir.

Ancak başta İbnu Mende olmak üzere, Ebu't-Tayyib et-Taberî, Ebu Abdillah İbnu Attâb, Ebu'l-Velîd İbnu Rüşd el-Mâlikî, Ebu'l-Haccâc el-Mizzî, Ebu Abdillah ez-Zehebî gibi birçokları bunun cevazını kabul etmiştir.

Zeynü'd-Dîn el-Irâkî, bir kısım hadîs cüzlerini, Bağdatlı ve Mısırlı bir kısım âlimlerin icâzet-i ammeye dayanarak yaptıkları rivâyetten kıraet yoluyla ahzettiğini belirtmekle birlikte, bu tarzın sıhhati hususunda mütereddit olduğunu ve "o tarîklerden rivayet hususunda tevakkufu ihtiyar ettiğini" söyler. Keza İbnu Hacer el-Askalâni de bu suretle tahammül edilen hadisi pek zayıf addettiğini şu şekilde ifade etmiştir: "Gerçi icâzet-i âmme-i mutlaka ile rivayeti büsbütün terketmek daha iyi ise de, hadîsin mu'dal olarak rivâyeti yerine ona binâen rivâyet evlâdır".

Görüldüğü üzere ulema çoğunluk itibariyle icâzet-i âmme suretiyle hadîs tahammülüne kesin bir dille "caîz değildir" dememiş, sıhhatini -ihtiyatla da olsa- kabul etmiştir.

4- Meçhul bir kitab için muayyen bir kimseye veya muayyen bir kitab için meçhul bir şahsa rivâyet izni verilmesi. Meselâ şeyh, rivâyet etmekte olduğu birçok sünen kitabından, hangisi olduğunu tasrîh etmeksizin: اجزتك كتاب السنن "Sana, Sünen kitabını rivâyet etmene izin verdim" demesi veya Muhammed İbnu Hâlid ed-Dımeşkî adında pekçok insan bulunduğu halde hiçbir tasrihe yer vermeden, اجزت لمحمد بن خالد الدمشقى Muhammed İbnu Hâlid ed-Dımeşkî'ye izin verdim..." demesi.

Her iki tarz ifadeyle yapılan icâzet bâtıldır. Tasrîh edici bir karineye yer verildiği takdirde sahîh olur.

İcâzet'te isimleri belirtilen bir cemaate veya bir ferde izin verse, bunları şahsen tanımasa, neseblerini, sayılarını bilmese de icâzet sahîh olur. Nitekim, hadîs tahammülünün en kuvvetli yolu kabûl edilen sema'da, rivâyetin sahîh

olması için, şeyh'in dinleyenleri ismen, neseben tanıması şart değildir. Şeyh onları şahsen tanımasa da onların bilâhare yapacakları rivâyet sahîh olur.

5- el-Irâkî ve el-Kastalânî'nin müstakil bir icâzet çeşidi addettikleri beşinci nevi bir icâzet şu sigayla ifade edilmiştir: اجزتُ لمنْ يشاءُ فنٌ Falan'ın dilediği kimseye izin verdim". Burada izin muayyen veya gayr-ı muayyen bir kimsenin arzusuna bağlı kılınmaktadır. Görüldüğü gibi, izin verilen şahıs belli değildir. Bu sebeple bunun da bâtıl olacağına hükmedilmiş, bunun اجزت لبعض النّاس "Halktan birine izin verdim" demekten farksız olduğu belirtilmiştir. Böyle hükmeden el-Kadı Ebu't-Tayyib vekâletin tâlîk edilemeyeceği prensibine dayanmıştır.

Ancak Ebu Ya'lâ İbnu'l-Ferra el-Hanbelî ile Ebu'l-Fazl Muhammed İbnu Ubeydullah İbni Umrus el-Mâlikî gibi bazıları, "arzusuna bağlı kılınan zât, arzusunu izhâr edince cehâletin ortadan kalkacağını" ileri sürerek bu tarzın sahîh olacağını söylemiştir. Bu düşüncede olanlar kendilerine sünnetten delîl de gösterirler: Hz. Peygamber efendimiz (aleyhissalâtu vesselâm) Mûta gazvesine Zeyd İbnu Hârise'yi komutan tayin edince: Şayet Zeyd öldürülürse Cafer, Cafer de öldürülürse İbnu Ravâha komutan olacak" diye tenbihlemiş idi.

Şeyh'in أَجزْتُ لمن يشاءُ اجازة "İcâzeti arzu eden herkese izin verdim" demesi de batıl bir tarz ise اجزْتُ لِمنْ يشاءُ اجازة عنّى "Benden icâzet isteyen herkese izin verdim" şeklindeki bir icâzetin câiz olacağı kabul edilmiştir. Zira burada icâzeti başkasının arzusuna tâlik mânâsı yoktur, çünkü her icâzetin gereği zâten, rivâyeti, mücâzün leh'in arzusuna bırakmadır.

Keza: اجزتُ لِفُنٍ كذا إن شاءَ روايتهُ عنى "Falan kimse falan şeyi benden rivayeti arzu ederse kendisine izin verdim" veya اجزتُ لك إن شِئْتُ او احببتَ او ارَدْتَ "Sen arzu edersen, sana icâzet verdim" denmesi halinde mücâz (izin verilen rivâyet) belirlenmiş, tâlik işi de belli bir şahsın arzusuna yapıldığı için böyle bir icâzetin câiz olduğu söylenmiştir.

6- Ma'dum'a yâni henüz mevcut olmayana icâzet. Bu şöyle ifade edilmiş olabilir: اجزت لمن يولد لفن "Falanın doğacak çocuğuna izin verdim". Bu tarzın sıhhati hususunda müteahhirîn ihtilâf etmiştir. Şaz olarak cevaz veren olmuş ise de sahîh olan bâtıl olduğudur.

Ancak ma'dum mevcûda atfedilir ve: اجزت لفن ولولده ولعقبهِ ما تناسلوا "Falana ve nesli devam ettikçe evlad ve soyuna izin verdim" şeklinde olursa caiz olacağını daha çok kabûl edenler çıkmıştır. Bunlar kendilerine, Ebu Dâvud'un kendisinden icâzet isteyen bir kimseye: اجزتُ لك وَودِكَ ولِحَبلِ الحبلةِ "Sana da, doğacak çocuklarına da izin verdim" sözünü de delîl olarak gösterirler. Ancak bunun mübâlağa maksadıyla söylenmiş olacağına dikkat çekilmiştir.

7- Şeyhin, henüz tahammül etmemiş olmakla beraber ilerde tahammül edeceği merviyyata verdiği rivâyet iznidir. Kadı İyaz: "Ben bunu tenkîd edeni görmedim, üstelik müteahhirinden buna başvuran da gördüm" der ve Kurtuba kadısı Ebu'l-Velîd'in bunu yasakladığını anlatır, kendisi de bunun uygun bir icâzet olmadığını söyler. Nevevî de: "Doğru olan bu icazetin caiz olmamasıdır" der.

Ancak, şeyh: اجزْتُ لك مَا صحّ وما يصِحُّ عندَكَ من مَسْمُوعاتِي "Nazarında benden olduğu sabit olan ve alacak olan bütün rivâyetlerim için sana izin verdim" diyecek olsa bu icâzetin sahîh olduğu, Dârâkutnî ve başkalarının da yaptığı, Tedrîb'te belirtilir.

8- İcâzetü'l-Mücâz'dır. Yani icâzetle tahammül olunmuş rivâyete verilen izindir. اجزتُكَ مُجازاتي "Bana izin verilmiş olan bütün rivayet için sana izin verdim" demesi veya اجَزتُكَ جَميعَ ما أُجيزَ لِي روايتهُ "Rivayet etmem için bana icâzet verilmiş olsa bütün rivâyet için sana izin verdim" demesi ile verilen izindir.

Bu çeşit icâzetin caiz olmayacağına dair Hâfız Ebu'l Berekât el-Enmârî telifde bile bulunmuştur. Ancak, çoğunluk itibariyle cevazına hükmedilmiştir.

DİKKAT: Bulkînî'nin de açıkladığı üzere icazetin tahakkuku için, kendisine icâzet verilen kimsenin (mücâzün-leh) icazeti kabul etmesi şart değildir. Keza icazeti verdikten sonra şeyh'in bundan vazgeçmesi icâzeti iptal etmez.

Âlimler: "Mücîzin, izin vermediği şeyi bilmesi, mücâzun leh'in ilim ehlinden olması müstahsendir" demiştir. Başta İmam Mâlik, bir kısmı ise bunu şart koşmuştur. İbnu Abdilberr: "Sahîh olan şudur ki "İzin verilen kimse, nisbet edilmesi müşkil olmayan belli bir sanatta mâhir olmalıdır" der.

4- MÜNÂVELE: Hadîs tahammülünde dördüncü, usulü münâveledir. Bu, şeyhin, rivâyet edilmesine izin vereceği bir kitabı tâlibin eline vermesidir. Usûl

uleması, her prensibe sünnetten bir örnek bulma gayretini bunda da göstererek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın , Bedir Savaşı'ndan önce Batn-ı Nahl denen mevkiye gönderdiği seriyyenin (askerî birlik) komutanı Abdullah İbnu Cahş (radıyallahu anh)'a verdiği mektubu zikretmişlerdir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) mektubu verirken iki gün sonra açmasını ve içinde yazmış olduğu emirlere göre hareket etmesini söyler. Resûlullah'ın sünnetinde bunun benzeri başka vak'a da var.

Münâvele iki çeşittir: İcâzet'e makrûn münâvele, icâzetten mücerred münâvele.

İcâzete makrûn münâvele, icâzet çeşitlerinin en a'lâsıdır. Şu şekilde olur: Şeyh, mesmu'âtını hâvi "asl"ını veya onunla mukabele edilmiş "fer"i (10) tâlibe verir ve şöyle der: "Bu benim mesmu'atım'dır" veya: "falancadan yazdığım rivayetimdir bunu rivâyet et! - veya: "Bunun benden rivâyeti hususunda sana izin verdim". Sonra da bu "asl"ı onun yanında temliken veya istinsâh etmesi için bırakır. Temliken vermediği takdirde bilâhare Şeyh'e "asl"ı iâde edeceği

tabiîdir.

Bunun bir başka sûreti şöyle cereyan eder: Tâlib, şeyhten işittiklerini yazmış bulunduğu nüshayı, kendi rivâyetlerine uygunluğunu kontrol ettirmek üzere Şeyh'e verir. Şeyh bunu gözden geçirerek kontrol eder ve tekrar tâlibe iâde eder ve: "Bu benim hadislerimdir..." veya "...Rivâyetimdir, bunu benden rivâyet et!" veya "...Bunun rivâyet edilmesi hususunda sana izin verdim" der.

Bu tarza birçok hadîs âlimi, münâvele değil arz demiştir. Daha önce de geçtiği üzere Şeyh'e okuma tarzına da arz denmiş idi. Bu sebeple ikisini tefrîk etmek için buna arzı'l-münâvele, ötekisine de arzı'l-kırâa denmiştir.

Bu münâvele, kuvvet yönüyle, bazı muhaddislere göre, semâ gibidir: Zührî, Rebî'a, Yahya İbnu Sa'îd el-Ensârî, Mücâhid, Şa'bî, Alkame, İbrahim, Ebu'l-Âliye, Ebu'z-Zübeyr Ebu'l-Mütevekkil, İmam Mâlik, İbnu Vehb, İbnu'l-Kâsım vs. gibi. Ancak, sahîh görüş'e göre, münâvele semâ'dan da, kırâat'dan da düşüktür: Sevrî, Evza'î, İbnu'l-Mubârek, Ebu Hanîfe, Şâfiî, Büveytî, Müzenî, Ahmed, İshâk, Yahyâ İbnu Yahya bu ikinci görüşü iltizam edenlerdendir.

---

10) Asl: Şeyhin elinde bulunan nüsha. Fer': Tâlibin elindeki nüsha. Tâlib, fer'ini şeyhin asl'ından istinzâh etmiştir.

İcâzete makrun münâvele'nin bir başka şekli şudur: şeyh, mesmuâtını hâvi kitabı tâlib'e verir ve rivayetine müsaade eder, sonra şeyh derhal geri alır. Bu münâvele mertebece öncekinden düşüktür. Tâlib, bilâhare bu kitabı, veya bununla mukâbelesi yapılmış ve uygunluğu kesinlik kazanmış bir fer'ini ele geçirebildiği takdirde rivayeti câizdir. Ancak, Tâlib bunu, şartına uygun şekilde rivâyet etse de, bunun değeri, herhangi bir kitabın icâzet-i mücerrede ile rivâyetinde elde edeceği mertebeden daha üstün bir mertebeye ulaşamaz.

İcâzete makrun münavele'nin bir başka şekli şöyledir: Tâlib, şeyhe bir kitap getirip verir ve şöyle der: "Şu kitap senin maneviyatındır. Muhtevâsını münâvele ile bana ver ve rivâyetine müsâade et". Şeyh, tâlibe olan itimadına binâen, muhtevayı kontrol etmeden tâlibe kendi adına rivayet izni verir. Bu tarzda, tâlib bilinen sika birisi ise ve şeyh onun bu vasfı sebebiyle böyle davranmışsa hem münâvele, hem de icâzet sahîhtir. Aksi durumda, yani tâlib ihbârına itimad edilmez birisi ise münâvale de icâzet de batıldır.

İcâzetten mücerred münâvele'ye gelince, bu, şeyhin, tâlibe rivâyete iznini ifade eden bir tâbir kullanmaksızın: "Bu benim sema'ımdır" veya "Bu, benim hadisimdendir" diyerek kitabı sunmasıdır. Fukahâ ve usulcülerin sahîh olan kavline göre bundan rivâyet câiz olmaz. Üstelik bunlar, câiz olduğunu söyleyen muhaddisleri ayıpladılar da. Esasen muhaddislerin de hepsi değil bir kısmı câiz görmüştür. Fahreddin-i Râzi bu meselede daha açık sözlüdür. Ona göre bir şeyh'in kitabını rivâyet için ne izin ne de münâvele şarttır. Bir muhaddisin bir kitabı

göstererek: "Bu benim falan şeyhten sema'ımdır" demesi kâfidir. Bu sözü işiten bir kimse o kitabı ondan rivayet edebilir. "Zira, der, bu işâret izin ifâde etmekten uzak değildir."

İcâzet ve münâvele ile tahammül edilen hadisleri edâ ederken kullanılması gereken görüşler ileri sürmüş, sema için kullanılan اخبرنا ve حدثنا tabirlerinin mutlak şekilde münâvele için de kullanılabileceğini söyleyenler bile olmuştur (Zührî ve Mâlik gibi). Ancak, cumhur, münâveleyi tasrîh eden bir kayıtla ihbar ve tahdîs sigalarının kullanılabileceğini kabul etmiştir. Büyük ekseriyetiyle tatbîkat da öyle olagelmiştir. İcâzeten, münâveleten tabirleri en ziyade kullanılan kayıtlardır:

حدثنا اجازة (haddesena icâzeten) Bize icâzet yoluyla rivayet etti.

حدثنا مناولة (haddesena münâveleten) Bize münâvele yoluyla rivayet etti.

أَخْبَرَنَا إجازة (Ahberenâ icâzeten) Bize icâzet yoluyla rivayet etti.

أَخْبَرَنَا مُنَاولةً وإجازةً (Ahberenâ münâveleten ve icâzeten) Bize icâzete makrun münâvele yoluyla haber verdi ki...

أخبرَنا مُنَاولةً وإذْناً Ahberenâ münâveleten ve iznen.

أَخْبَرنا مُنَاولةً في اذنه Ahberenâ münâveleten fi iznihî.

اخبَرَنا مُنَاولةً فِيما أذِن لي فيه Ahberenâ münâveleten fî-mâ ezine lî fîhi: İcazete makrun münavele ile bana haber verdi ki...

حدثنا مُناولةً فيما أطلق لي روايتهُ Haddesenâ münâveleten fî-mâ etlaka lî rivâyetehu.

حدثني مُناولةً سَوّغ لي أن اَرْوىَ عنهُ

اخبرني مُناولةً اباع لي اَن ارْوِىَ عنهُ Münâvele yoluyla rivâyet etti ve kendisinden rivâyet etmeme izin verdi.

اخبرني مُناولةً اجازَنِى روايتهُ

NOT:

* اخبرنا ve حدثنا tabirlerinin mutlak şekilde münavele için kullanılması uygun görülmemiştir. Hatta اخبرنا mukayyed olarak kullanmayı uygun görmeyenler de var. Onlara göre اخبرنا sadece semâ'ya has olmalıdır.

* Müteahhirîn'den bazıları münâvele için انبأنا ıstılahlaştırmışlardır. Mütekaddimîn nazarında ise انبأنا ile اخبرنا arasında fark yoktur.

* Müteahhirînden bazıları lafzan vâkî olan icâzet için اخبرنا مشافهةً ، شافهنى yazılı olan icâzette ise كَتبَ إليّ ، انبأنا كتابةً ، أنبأنا في كتابةٍ tabirlerini kullanmışlardır.

5- KİTABET: Bu, şeyhin mesmu'âtını tamamen ya da kısmen yazıp veya yazdırarak hazır veya gâib birisine göndermesidir.

Kitabet de iki suretle olur: Biri icâzetten mücerred kitabet, diğeri de icâzete makrûn kitâbet.

İcâzete makrun olana şöyle yazar: اجَزْتُك ما كتبتُ لك "Sana yazdığımı rivayete sana icazet verdim" veya: اَجَزْتُكَ ما كتَبْتُ إلَيْكَ veya اجزتُك ما كَتَبْتُ بهِ إلَيكَ bunlar gibi icâzeti ifade eden başka tabirler. Bu tabirler kuvvet ve sıhhat yönüyle münâvele-i makrûne'ye denktir.

İcâzetten mücerred kitabet'e gelince, bunun sıhhati hususunda ihtilâf edilmiştir. Alimlerden bir kısmı bunun caiz olmadığını beyân etmişse de asl olan câiz olmasıdır. Eyyûb Sahtiyânî, Mansûr İbnu Mü'temir, Leys İbnu Sa'd... gibi. Tâbiîn ve Etbauttâbiîn'den bir çokları cevazına kâildirler. Onlardaki tatbikattan başka, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in de valilerine gönderdiği ahkâm tebliğ eden mektuplar da bunun cevâzına delil olmaktadır.

İcâzetten mücerred kitabetle ilgili sîgalar şöyledir: اَخْبَرَنَا فُنٌ مُكَاتَبَةً (ahbaranâ fülânun mükâtebeten)= Falan bana yazarak bildirdi veya اخبرنا فن كتابة قال veya كَتَبَ إليّ فن قال حدّثنا

Bütün bu sîgalar icâzet manasını ihsan ettiği için mevsul addedilmiştir. Burada da mutlak şekilde اخبرنا denebileceğini söyleyenler olmuş ise de, aslolan kitabeti belirtecek bir kaydın konmasıdır.

6- İ'LAMU'Ş-ŞEYH: Bu, Şeyh'in, tâlibe: "Bu hadis -veya kitap- benim mesmuâtımdır" diye bildirmesi, fakat kendisinden rivayet etmesine iznini bildirmemesidir. Muhaddislerden, fukahâ ve usulcülerden pek çoğu, bunu, tâlibin rivayet edebileceğini söylemiştir: İbnu Cüreyc, İbnu's-Sabbâğ eş-Şâfiî, Ebu'l-Abbâs el-Ğamrî gibi Zâhiriye'den bazıları da: "Şeyh şâyet: "Bunlar benim merviyatımdır, sakın rivâyet etmiyesin" diyecek olsa bile yine de rivayet etmesi caizdir" demiştir. Ancak bu durumda, sahih olan, rivayetin caiz olmayacağıdır. Ne var ki, senedce sahihse onunla amel gerekir.

7- VASİYYET: Ahz ve tahammülün yedinci şeklidir. Bir şeyhin, rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden kitap veya cüz'ü, vefat ederken veya bir sefere çıkarken bir şahsa vasiyet etmesidir. Seleften -İbnu Sîrin, Ebu Kitâbe gibi bazıları musâ-leh'in (kendisine vasiyet edilen kimse), kendisine vasiyet edilen bu kitaptaki hadisleri rivayet edebileceğini söylemiştir. İbnu's-Salâh bunu "gerçekten oldukça uzak bir te'vîl" olarak tavsîf eder. İbnu Ebi'd-Dem (642/1244) İbnu's-Salâh'a karşı çıkarak "Vasiyye mertebece vicâdeden hilafsız daha üstün bir tahammül yoludur. Şâfiî başta, bir çokları nezdinde ma'mulün bîh (amel olunan, tatbik edilen) bir hadis tahammül metodudur" der. Bu görüş esastır.

8- VİCÂDET: Vicâdet, lügat olarak bulmak demektir. Istılah olarak, bir kimsenin, bir muhaddis veya bir şeyhin hattıyla yazılmış bir kitabı veya bazı hadisleri ele geçirmesi

demektir. Yazı sâhibi ile bulanın (vâcid) muasır olup olmaması, aralarında hoca-talebe münasebetinin geçip geçmemesi aranmaz. Bulan kişi bulduğu hadisleri sema veya icâzete delalet edecek bir tabirle rivayet edemez. Şöyle bir sîga kullanması gerekir:

وجدت)او قرات(بخط فنٍ)أو كتابه في بخطه(حدثنا فنٍ (vecedtü (veya kara'tu) bi-hattı fülânin (ev fî kitâbihi) haddesena fülânun...) ondan sonra sened ve metni kaydeder.

Nevevî bu tarz sîgalara gerek eskilerin ve gerekse yenilerin kitaplarında sıkça rastlandığını ifâde eder. Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde oğlu Abdullah'ın, kendisinden vicâdet yoluyla yaptığı rivayetlere sıkça rastlanır.

Vicâdet aslında munkatı gruba girer. Ancak وجدت بخط فن sözünden dolayı ittisal şaibesi de mevcuttur. Bazıları mütesâhil (gevşek) davranarak: عن فن قال şeklinde bir sîga kullanıp vicâde yoluyla tahammülü hatırlatmaktan uzaklaşmıştır. Tabiîki buna cevaz verilmez.

Vicade yoluyla tahammülün sıhhati bulunan rivayetin sahibine nisbetindeki doğruluğa bağlıdır. Bulan kimse aradaki mutâbakatı sağlıklı şekilde sağlayabilirse cezm ifâde eden tâbirler kullanır: قرات بخط فنٍ عن فنٍ. .. veya ما وجدْتُهُ بخط فنٍ

Şayet yazının musannıfa (veya raviye) ait olduğunda kesin kanaate varamamışsa بَلَغَنِى عَنْ فنٍ "Falancanın şöyle şöyle söylediği bana ulaştı.." وجدْتُ عن فنٍ veya قرأت في كتابٍ اخبرني فُنٌ أنّه بخطّ فنٍ veya ظننت أنّه بخطّ فُنٍ veya ذكر كاتِبُهُ أنّه تصْنيفُ فنٍ Falanın قرأت في كتابٍ اخبرني فنٍ veya فُنٍ hattıyla olduğunu falanın bana haber verdiği yahut zannettiğim yahut kâtibinin fülanın dediği bir kitapta okudum."

Yahut قيل بخط فن "Fülanın yazısı olduğu söylenen yahut قيل إنّه تصنيفُ فُنٍ Fülanın tasnîfi olduğu söylenen bir kitapta..." vs.

Vâcid'in (bulan'ın) bulduğu hadis musannıfın hattıyla değilse ذكر فن veya قال فن اخبرنا فن ... diyerek hadisin senedini sevkeder. Bu tarzda rivayet edilen hadisler ittisal şâibesi olmayan munkatı hadistir.

Vicâdetin icazete makrun olduğu da vâkidir. Bu durumda şu sîga kullanılır: وجدت بخط فن واجازَةُ لي "Falan hadisi falancanın hattıyla buldum, o da hana rivayet etmem için izin verdi."

Vâcid, bulunan nüshayı aslıyla, bizzat veya güvenilir biri vasıtasıyla mukabele ederek sıhhatinden emîn olmadan قال فن gibi cezm ifade eden bir sevk sigası kullanmamalıdır.

Tedrîbu'r-Râvi'de Nevevî ve Suyutî Hazretleri, kendi devirlerindeki insanların, bulunan nüshaların sıhhat durumunu ciddi bir tahkike tâbi tutmadan aşırı bir müsâmaha ve gevşeklikle hareket ederek onlardan cezm sîgasıyla قال فن veya ذكر فن diyerek hadis rivayet ettiklerini kaydederler. Bu işi yapan kimsenin âlim, mutkin ve metinde vaki olacak değişme ve sakatlıkları yakalayabilecek güçte biri olması halinde böyle davranmanın caiz olacağını da belirtirler.

VİCADET'LE AMEL:

Vicâdet yoluyla elde edilen hadislerle amel edilebilir mi? sorusu bahsimizin mühim bir meselesini teşkil eder. Çünkü, günümüzde bile, zaman zaman ismi bilindiği halde kütüphanelerde mevcud tek nüshasına rastlanmayan kitaplardan bazılarının kısmen veya tamamen ortaya çıktığına, bulunduğuna şâhit olmaktayız. Acaba bu kitapların muhtevasıyla amel edilebilir mi?

Bu soruya Nevevî ve Suyûtî'nin müşterek eserleri olan Tedrîb'de şu cevap verilir:

Vicâde ile amel konusunda, Mâlikî muhaddislerin çoğunluğundan ve başkalarından caiz olmayacağı rivayet edilmiştir. Şâfiî ve ashâbının meseleye eğilenlerinden, cevazına dair rivayet gelmiştir. Hatta Şafii mezhebine mensup muhakkiklerden bazıları daha ileri giderek, bulunana güven hâsıl olduğu takdirde amelin vacib olduğunu söylemişlerdir."

Nevevî, "Bu zamanda geçerli olabilecek görüş de budur" der.

Tahkik sonucu güvene ulaşılan bulunmuş kitaplarla amel meselesinde, Şafiîler gibi düşünen İbnu's-Salâh şöyle makul bir gerekçe de söyler: "Bu meselede amel, sadece rivâyet yoluyla gelen hadislere bağlı kalsa, menkulle amel kapısı kendiliğinden kapanır. Çünkü bunun gerçekleşmesi için koşulan şartların tahakkuku zordur."

İmâmü'd-Dîn İbnu Kesir, tefsîrinin baş kısımlarında, Vicâde ile amel edilmesi gereğine Sünnet'ten bir delil kaydeder. Hadis'te Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Ashab'a (radıyallahu anhüm) sorar:

- Kimlerin imanı Allah'ı (celle şânuhu) daha çok memnun kılar?

- Melâikelerin....

- Onlar Rablerinin nezdinde bulunsunlar da inanmasınlar bu olacak şey değil!.

- Peygamberlerin!

- Onlar vahiy getirsinler de inanmamış olsunlar mümkün mü?

- Öyleyse bizlerin imanı!...

- Ben aranızda olduğum halde nasıl inanmazsınız, olacak şey mi?

- Öyleyse onlar kimlerdir, Ey Allah'ın Resulü?

- Onlar, o kimselerdir ki, sizlerden sonra gelirler, bir takım kitaplar (suhut) bulurlar ve o kitaplarda mevcut olanlara inanırlar!".

DİKKAT: Vicâde yoluyla elde edilen kitaptan rivâyetle, mevcut, mevsûk ve meşhur kitaplardan rivâyet karıştırılmamalıdır. Bazı muhaddisler bir hadisle amel için behemehal sema yoluyla (yani rivayetle) elde etmek gerekir demiş ise de fukahanın tamamı şu görüşte ittifak etmiştir: "Hadîsle amel, onun sema yoluyla alınmasına mütevakkıf değildir. Bilakis, nüsha nazarında sahîh ise, dinleyerek almamış bile olsa, onunla amel sahîhtir" Ebu İshâk el-Isferâyînî, mûtemed kitaplardan -musannıfına kadar ittisâl şartı olmadan- hadîs naklinin cevâzına dâir ulemanın icma ettiğini belirtmiştir. Bu icma, hadis kadar fıkıh kitaplarına da şâmildir.

MÜKAŞEFE VE RÜYA: Hadis almanın muhaddislerce kabul edilen ve usul kitaplarında âdab ve şartları belirtilen hadis alma yolları yukarıda açıklanan 8 yoldan biri ile olur. Bunlar dışında başka bir yol bilinmez. Bazı kitaplarda rastlanan mükâşefe ve rüya yoluyla Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den telakki edildiği söylenen sözlere hadis denemez, onların, dini hiçbir değeri yoktur. Rüyayı sâdıka hak ise de, sika bir kimse rüyasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bazı sözler öğrenmiş olsa da buna hadis denemez. Rüya sadece gören kimse için bir kıymet taşır. Halbuki hadis kıyamete kadar, herkes için din ortaya koyar. Bunun yolu da objektif şartlara göre, belli kaidelere göre her zaman kontrolü tahkiki mümkün olan rivayetten geçer. Bunun aksini söyleyen,sübjektiviteyi esas alan tek bir sünnî muhaddis çıkmamıştır.

6. MEBHAS: HADÎSİN NEVİLERİ

HADÎSE FARKLI NOKTA-İ NAZARLAR

İlmu'l-hadîs'i: "Kabul ve red yönünden rivayetleri inceleyen bir ilim" olarak tarif etmiştik. Bu târif bize, hadîs ilminin, öncelikle, kabul ve red yönünden hadîsleri bazı derecelere ayırdığını ifâde eder. Ancak, hadîslerle ilgili, rastladığımız bazı taksimlerde kabul ve red gâyesini hemen göremeyiz. Hadîs çeşidini ifâde etmek üzere vazedilmiş bir kısım tabirler incelenince, nihâî hedef kabul ve red vasıflarını tesbite yönelse bile bâzı taksimlerin farklı nokta-i nazarlara göre yapıldığı görülür.

Şu halde bu bahiste bu nokta-i nazarları belirtecek, böylece, daha önceki bahislerde açıklanmış olan bir çok hadis ilimlerinin hedefini aydınlatmış olacağız.

Hadîsin çeşidi, hadîse yöneltilen nokta-i nazara göre değişir. Hadîsler, ulemâ tarafından başlıca dört nokta-i nazara göre tasnîf edilmiş, isimlendirilmiştir:

1- İlk kaynağına göre hadîs çeşitleri: Merfu, mevkûf ve maktu hadîsler.

2- Senetteki ittisal durumuna göre hadîs çeşitleri: Muttasıl ve Munkatı hadîsler.

3- Sened sayısına göre hadîs çeşitleri: Mütevâtir ve âhad hadîsler.

4- Sıhhat durumuna göre hadîs çeşitleri: Sahîh, hasen, zayıf ve mevzu (uydurma) hadîsler.

1- İLK KAYNAĞINA GÖRE HADÎS ÇEŞİTLERİ

Şurası muhakkak ki hadîs deyince hatıra gelen ve öncelikle kastedilen ilk şey, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in söz, fiil ve takrirleridir. Bilhassa hadîs kelimesi mutlak olarak kullanılınca anlaşılan budur. Ancak, gerek mütekaddim ve gerekse müteahhir olsun, bütün muhaddisler, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den başka, onu takibeden ilk üç neslin söz fiil ve takrirlerine de hadîs veya sünnet demekte müttefiktirler. Alimlerimizin, bu davranışta, yine hadîslere dayandığını ve husûsen -bir kısım âlimlerce mütevâtir olduğu kabul edilmiş olan- "Ümmetimin en hayırlı nesli benim asrımdakilerdir, sonra bunu takip eden nesil, sonrada onu tâkip eden nesildir" hadîsinin esas alındığını belirtmiştik.

Bu duruma göre, Sahâbe, Tâbiîn ve Etbaûttâbiîn'in söz, fiil ve takrirleri de sünnet'tir.

Ancak şu kadar varki, bu sünnetler'in hepsi aynı değerde değildir. Muhaddîsler, hem aradaki hiyerarşiyi belirtmek hem de iltibasları önlemek için bu nesillerin sünnetlerini ayrı ayrı tabirlerle ifâde etmişlerdir:

1- Merfu hadîs: Bir fiil veya söz veya takrir Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ait ise, ona nisbet edilmiş ise buna merfu derler. Hadîs kelimesi mutlak kullanıldığı takdirde de merfu hadîs kastedilir: "Hadîste geldiğine göre" tabiri ile "Merfu hadîste geldiğine göre" tâbiri aynı şeyi ifâde eder: Bu söz Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a âittir.

2- Mevkuf hadîs: Rivâyet edilen söz, fiil veya takrir'in kaynağı sahâbî ise buna mevkuf hadîs denir. Sözgelimi Ashab'tan birinin fetvası, menkıbesi, şaka veya fıkra nevinden bir davranışı vs. rivâyet edilmişse bütün bunlar mevkuf hadîs çeşidine girer. Nitekim Hz. Ali'ye ait sözler, İbnu Abbas'a ait açıklamalar, Hz. Ömer'e ait ibretli menkıbeler vardır. Bunların hepsine mevkûf hadîs veya mevkûf sünnet denir. Eskiden yapılmış bazı kitaplarımızda "...hadîsi anlattı ve Hz. Ali'ye vakfetti" veya "mevkuf bir sünnette (veya hadîste) geldiğine göre..." gibi ifâdelere rastlarız. Bu ve benzeri ifâdeler, hadîsin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ait olmadığını, ismi geçen sahâbî'ye ait olduğunu ifade eder.

3- Maktu hadîs, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn'e ait rivâyetlere verilen addır. Bunlar da söz, fiil veya takrîr olabilir. Hadîsle ilgili ıstılahların yeterince istikrarını

bulmadığı bir sırada İmâm Şâfiî hazretleri (radıyallahu anh) maktu tâbirini munkatı mânasında kullanmıştır. Hadîs ilminde kendisinden istifâde etmiş olan muhaddislerden bâzıları bu kullanışta onu taklîd etmişlerdir. Binaenaleyh Abdullah İbnu Humeydî (v. 219/834), Taberânî (260/873) ve Dârâkutnî (385/995) gibi bazı hadîs imamlarının te'lîfatında bu durum görülür.

BİLİNMESİ GEREKEN BİRKAÇ NOKTA

Birinci Nokta: Merfu hadîs, mevkuf'tan, mevkuf da maktu'dan üstündür. Bilhassa tearuz halinde bu durum ehemmiyet taşır.

İkinci Nokta: Bir hadîsin merfu veya mevkuf veya munkatı olması, sıhhat yönüne te'sîr etmez. Sıhhat için başka şartlar aranır. Sözgelimi merfu bir hadîs sahîh olabileceği gibi zayıf veya mevzu da olabilir. Merfû demek, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ait olduğu belirtilmiş demektir, böyle bir hadîs pekala uydurulmuş olabilir. Öte taraftan Tâbiînden nakledilen bir söz sahîh olabilir.

Üçüncü Nokta: Bir hadîsin merfu veya mevkuf olduğu bazı durumlarda zor teşhîs edilir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki..., yaptı ki... ifadesiyle yapılan bir rivâyetin merfu olduğu açıktır ama haberler her zaman bu tarzda olmayabilir. Bu sebeple bazı ihtilâfa rağmen âlimlerin çoğunluğu tedkik sonucu şu suretle gelen rivâyetlere de merfu demişlerdir:

1- Sahâbe'den biri, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrine izâfe ederek: "Biz vaktiyle şöyle böyle derdik, şunları şunları yapardık, şu görüşü beyan ederdik". Alimler ashabdan vârid olan bu çeşit ifâdeleri, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bunlardan haberdar olduğu ve fakat müdâhale etmediği şeklinde yorumlayarak takrirî merfû olduğuna hükmetmiştir. İbnu Mâce'den gelen şu hadîs buna örnektir: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde biz at eti yerdik".

كنا نأكل لحوم الخيل على عهد النبي صلى الله عليه وسلم

Keza sahâbenin: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) içimizde iken şöyle şöyle yapmakta beis görmezdik" sözü de merfu sayılmıştır. Misal olarak Muğîre İbnu Şu'be'nin şu hadîsi kaydedilmiştir:

كان اصحابُ رسول اللَّه صلى الله عليه وسلم يَقْرَعُونَ بأبَهُ با‘ظافير

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashabı, huzuru nebevî'ye girmede kapıya tırnaklarını vurarak izin isterlerdi"

Tabii bu sözleri Tâbiîn söyleyecek olsa hadîs merfu sayılmaz.

2- Keza Sahâbe'den sâdır olan şu sözler de ref'e delalet eder:

امرنا بكذا "Falan şeyi yapmakla emrolunduk."

نهينَا عن كذا "Falan şeyden nehyolunduk".

من السنة كذا "Falan şey sünnettendir".

Ancak sünnet burada olduğu gibi mutlak değil de Ashâb'tan biriyle kayıtlı ise merfu sayılmaz: "Ebu Bekir ile Ömer'in sünneti böyle idi" cümlesinde olduğu üzere.

Bu çeşit sözler Tâbiîn'den sâdır olsa haber merfu-mürsel olur.

Keza Ashâb'ın şu sözleri de ref'e delâlet eder.

"Biz şöyle şöyle yapardık."

"Falan iş Allah'a itaattır" veya "masiyettir".

3- Rey ve ictihâd'da bulunulması mümkün olmayan, gaybî durumla ilgili açıklamalar da HÜKMEN MERFU sayılmıştır. İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'un şu rivâyeti buna misaldir: "Her kim bir sihirbazın, yahud -gâipten haber verebilir diye- bir kâhinin yanına giderse Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'e indirileni inkâr etmiş olur."

4- Tâbiîn'den biri senedi Sahâbî'ye ulaştırdıktan sonra يرفَعَهُ "senedi ref ederek" yahut: ينميه "isnad ederek", yahud يبلَغ به Senedi sâhibine (yani Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ulaştırarak" veya يرَويهِ "Rivayet ederek" veya رواهُ Rivayet etti veya رواية "Rivâyet ederek söyledi" diyecek olursa hadîs merfû'dur.

Bu sözlerden biri, sened, Tâbiî'ye ulaştıktan sonra söylenecek olsa rivâyet yine merfu sayılır ancak senetden sahâbe düştüğü için merfu-mürsel olur.

Basra muhaddislerine ve husûsan İbnu Sîrîn'e has bir siga var: Senette sahâbeyi zikrettikten sonra mükerrer olarak "قال قال" dendikten sonra hadîs zikredilir. Burada birinci kâle'nin kâili sahâbe, ikincinin kâili Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'dir . Hadîs, tabiiki merfu'dur.

2- **SENETTEKİ İTTİSAL DURUMUNA GÖRE HADÎSLERİN ÇEŞİTLERİ**

Hadîsler, senetteki ittisâl durumuna göre önce ikiye ayrılır.

1 - Muttasıl (veya mevsûl) hadîs. Buna müsned de denir. Hadîsi kitabına alan müelliften, hadîsin kaynağına kadar, senette kopukluk yoksa buna muttasıl hadîs denir. Muttasıl hadîslerde rivâyet, hep birbirini gören râviler tarafından nakl edilir.

Muttasıl mânasında mevsûl ve müsned tâbirleri de kullanılır.

2- Gayr-ı muttasıl (munkatı) hadîs. Bu senedin herhangi bir yerinde kopukluk olan hadîsdir. Senedde meydana gelen kopukluğun durumuna göre çeşitli isimler alır:

I- Muallak hadîs: Şayet kopukluk senedin baş tarafında ise bu adı alır. Daha teknik olarak tarifi şöyledir: "Senedin başından (musannıf tarafından) bir veya daha fazla râvi düşmüşse veya mübhem bir râvi (11) yer almışsa bu rivâyete muallak denir". Kitâbında muallak

hadîslerin çokluğu ile Buhârî şöhret yapmıştır. O'nun, meselâ: "Ömer İbnu Abdilazîz demiştir ki" veya "Ebu Hureyre (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den şunu rivâyet etti..." demesi hadîsi ta'lîk'tir. Aradaki bir çok râviler atlandığı için hadîs muallak olur. İmam Mâlik'in Muvatta'da بلغني عن الثقة "Bana sika kişiden ulaştı ki..." diyerek sunduğu rivâyetler de muallâk'a girer.

Bunlara Malik'in belâğ'ı veya cemî olarak belâğât'ı denir.

2- Mu'dal hadîs: Senetteki kopukluk peşpeşe iki veya daha fazla râvinin düşmesiyle meydana gelmişse buna mu'dal denir. Bu çeşit hadîsler için munfasıl tâbiri de kullanılmıştır.

3- Munkatı hadîs: Senedinde peş peşe olmaksızın iki veya sahâbeden sonra bir râvinin düşmüş bulunduğu hadîs. Görüldüğü üzere bu tabirin bu şekilde daha husûsî kullanımı da var.

4- Mürsel hadîs: Senetten sahâbî düşmüş ve Tâbiî'nden olan bir zât, rivâyeti doğrudan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yapmış ise bu rivâyete mürsel denmiştir. Ancak mürsel tabirinin munkatı mânasında da kullanıldığını ayrıca göreceğiz.

---

11) Mübhem râvi: Kişiyi, teşhise yarayacak isim, künye, nisbet, lakab gibi bir husus olmaksızın recülün (bir adam), bir Yemenli, Cüheyne kabilesinden bir kadın" diyerek zikretmişse, buna mübhem denir.

3- **SENET SAYISINA GÖRE HADÎS ÇEŞİTLERİ**

Bir hadîs ne kadar çok sayıda senetle (tarîk'le) gelirse o hadîs o nisbette mûteber ve kıymetlidir. Zira her yeni tarîk öbürlerine destek ve takviye olur. Böylece hadîsin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbeti güç kazanır, zannîlik azalır. Bu sebeple muhaddisler, hadîsleri bu açıdan da sınıflamaya tabi tutarak: Önce ikiye ayırmışlar:

1) Mütevâtir hadîsler.

2) Âhâd hadîsler (mütevatir olamayanlar).

Sonra, Âhad hadîsleri de tekrar üçe ayırmışlardır:

1) Meşhur hadîsler,

2) Azîz hadîsler,

3) Ferd hadîsler,

Şimdi bunları açıklayalım:

1) MÜTEVÂTİR HADÎSLER:

Mütevatir haber, yalan üzerine ittifak etmeleri aklın mümkün olamayacak kadar çok sayıda râvi tarafından rivâyet edilen mahsûsâtla (beş duyu ile) ilgili haberlere denir.

Mütevâtir haber kesin bilgi ifâde eder. Çünkü tevâtür yoluyla gelen haberin doğruluğundan hiç kimse şüphe edemez, aklen aksini düşünmek mümkün olmaz. Bunun en güzel örneği Kur'an-ı Kerîm'dir. Binlerce insan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in huzurunda yazmış, ezberlemiş, vefâtında da aradan fazla zaman geçmeden derhal kitap hâline getirilmiş, kimse "eksikti", "fazlaydı" diye itiraz etmemiş ve bu şekilde binlerce yazılı nüsha ve ezberlerle ihtilafsız olarak zamanımıza ulaşmıştır. Keza bir kısım târihi hadîseleri bizzat yaşamasak bile, vukuu hususunda tereddüt etmeyiz. Mesela İstiklâl Savaşı böyledir. Buda, Konfiçyus, Aristo, Eflatun adında bazı şahısların yaşamış olduklarıyla ilgili haberler de mütevâtire örnek verilebilir. Şu halde bu durumları, bâzı hadîslere de uygulama imkânı olunca, bu hadîslere mütevâtir hadîs denmektedir.

Mütevâtir hadîsler bazı noktalarda diğer haberlerden ayrılır. Sözgelimi, mütevâtir olmayan bir haberin râvisinde cerh ve tadîl yönünden bazı şartlar

aranır: Müslüman olacak, fâsık olmayacak, zabtı sağlam olacak vs. gibi. Mütevatir haberin ravilerinde bu şartlar aranmaz. Yalan üzerine ittifakları aklen mümkün olmayan bir cemaat rivâyet etmişse râvinin ahvalini aramaya hacet kalmaz. Böyle bir şart konmuş olsaydı, müslümanların kendileri dışında yazılan tarihe itibar etmemesi gerekirdi.

Ancak haberin mütevâtir olması için başka şartlar aranmaktadır, şöyle ki:

1- Haber mahsûsât'la ilgili olmalıdır, ma'kûlât nevine giren haberlerde tevâtür olmaz. Bu şu demektir. Bir meselenin tevatür'e girebilmesi için beş duyudan herhangi biri ile algılanacak, hissedilecek çeşitten olmalıdır. İnanca, kanaate giren, düşünceye, akla bağlı olan şeylerde tevatür olmaz. Sözgelimi asırlar boyu, yüzbinler, belki de milyonlarca kişinin bir puta inanıp tapınması, onun, hak olduğuna delil olmaz.

2- Haberin râvi sayısı her tabakada tevâtür için şart olan miktardan aşağı düşmemeli. Bunu tarafeyn ile vasatın istîvâsı diye ifâde etmişlerdir. Burada kastedilen şudur: Bir haberi, beş duyudan biri veya bir kaçı ile ilk müşahede edenlerle son anlatanlar ve bunların arasına girenler daima "yalan üzere ittifak etmesi aklen muhal olan kalabalık cemaat" vasfını korumalıdır. İlk görenleri (veya işitenleri) sayıca az olduğu halde sonradan şüyu bulsa ve fevkalâde artsa, bu haber, mütevâtir sayılmaz. Keza aksi durumda da tevatür söz konusu olamaz; yâni ilk müşâhidleri çok olduğu halde sonradan azalsa veya bir ara azalıp tekrar çoğalsa yine tevatür söz konusu olamaz. Muhaddislerin buna verdikleri en güzel misal إنما اعمال بالنّيات "Ameller niyetlere göredir..." hadîsidir. Bu hadîsi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivâyet eden sâdece Hz. Ömer (radıyallahu anh)'dir. Ancak hadîs, sonradan

fevkalâde şüyû bulmuş, Etbauttâbiîn döneminde ravisi yüzleri aşmıştır. Hadîs'in sahîh olan tek senedi Hz. Ömer'den Alkame ondan Muhammed İbnu İbrahim, ondan da Yahya İbnu Saîd şeklindeki tarîkidir. Hadîs sahîh olsa da mütevâtir değildir.

LAFZÎ VE MANEVÎ MÜTEVATİR: Hemen belirtelim ki, tevâtür iki çeşittir: Lafzî ve mânevi. Eğer bir hadîs aynı lâfızlarla çok tarîkden gelmiş ise buna lafzî mütevatir denir. En güzel misâli de: مَن كذبَ عليّ مُتَعَمّداً فاليَتَبَوّأ مقعدهُ من النّار hadîs-i şerifidir. Aliyyu'l-Kâri'nin el-Esrârû'l-Merfu'a'da kaydına

göre ikiyüzden fazla tarikden gelen bir hadîstir. Her tabakada râvi sâyısı tevâtür derecesini korumuştur.

Keza نَضّر الله امرأ سمع مقالتي فوعاها "Allah sözümü işitip aynen ezberleyen sonra da başkasına işittiği şekilde rivâyet eden kişinin kıyamet günü yüzünü taze kılsın" hadîsi de lafzî mütevatire bir başka örnektir.

Aynı lafızlarla olmadığı ve hatta farklı hadîslerle ilgili olduğu halde aynı mâna ve hükme delâlet eden rivâyetler sayıca çoğalır ve tevâtür derecesine ulaşırsa buna MANEVÎ MÜTEVATİR denir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın duasıyla yiyeceklerin bereket kazanması hâdisesi buna misâldir. Bir çok durumlarda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın duasıyla yemek bereketlenmiş, az yemekten çok sayıdaki insan istifâde etmiştir. Bu hadîslerin hiçbiri tek başına mütevâtir değildir. Ama hepsiyle ilgili bütün rivâyetler toplanacak olsa, yekûnu tevâtür derecesine ulaşır ve "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın duası ile taamların bereketlenmesi" hadîsesi mütevâtir derecesine çıkar.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti içerisinde lafzî mütevatir sayıca azdır. Ancak manevî mütevâtir'le sâbit olan sünnet çoktur. Namazların vakitleri, beş vakit oluşu, rek'at sayıları gibi dînî evamirin tatbîkatıyla ilgili pek çok mesele için, ayrı ayrı rivayetler sayıca az da olsa ümmetin tatbîkatına mukârin ve müşârik oldukları için hepsi mânen mütevâtir cümlesindendir.

Kezâ haber-i vâhidle sabit olan mucizeler de bir bakıma mânen mütevâtir'dir. Zira bunlar cemaatin huzurunda cereyân etmiş. Rivayette bulunanlar hiçbir zaman tekzib edilmemişlerdir. Bu, bir nevi cemaat adına bir rivayettir ve öbürlerinin sükûtu zımmî beş tasdîk yerine geçer. Ve üstelik Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın mazhar olmakla şerefyab olduğu mucizeler çoktur. Bu yönüyle de "mucize göstermiş olması" mânen mütevâtir bir keyfiyettir.

MÜHİM NOT: Serahsî'nin, Usûl'ünde belirttiğine göre, Hanefi fakîhleri, haber-i mütevatir'in zaruri ilim ifâde edeceğine kanidirler. Eğer, haber-i mütevâtire rağmen kesin ilme ulaşmayan olursa onun aklında noksanlık var demektir. Binaenaleyh mütevatir hadîsle sâbit olan bir meseleyi inkâr, küfürdür.

Ancak, asıl itibariyle âhâd olmasına rağmen sonradan ümmetin ittifakla kabûlü ve kendisiyle

amel etmesi sebebiyle mütevatir derecesine çıkan bir hadîs söz konusu ise, bunun kesinliği tevâtürle değil istidlâlle sübut bulmuştur. Bu çeşit rivâyetler amel yönünden vücub ifâde ederse de îtikad yönünden kesin

ilim değil "kalbî tuma'nîne" ifâde eder, dolayısıyla inkâr eden tekfir edilmez. Şafiîler, bu çeşit tuma'nîne ifâde eden (yâni ihtilaflı olan mütevatirlere) mükteseb demişlerdir.

Mütevâtir bahsi ile alâkalı olarak, Hanefi mezhebinde olanların şunu da vâzıh olarak bilmesi gerekir: Hanefi uleması aslen haber-i vâhid bile olsa, Tabiîn ve Etbauttabiîn nesillerince makbûl addedilmiş ve amel edilmiş bir rivâyeti hükmen mütevâtir addetmiş ve onunla amelin vücûb ifâde ettiğini söylemiştir. "Çünkü, der Serahsî (12) ikinci ve üçüncü asırlarda akdedilen icmalar da şer'an uyulması gereken delîl olmaktadır". (Bu ifâde dahi selef telâkkîsinin iyi anlaşılmasını gerekli kılmaktadır).

DİKKAT!: Bir rivâyetin mütevatir sayılması için en az kaç tarîkten rivâyet edilmiş olması gerekir? sorusuna rakamla kesin cevap verilememiştir. "Yalan üzerine ittifakları aklen muhâl olan bir cemaat" denmiştir. Herhalde aslolan, bunun rivâyet edilen habere, rivâyeti yapan ravîlere ve bir de rivâyeti işitenlere tâbi şartlara göre değişebileceğidir.

Yine de bir fikir verebilmek için, ileri sürülen rakamları kaydedebiliriz: 3, 5, 7, 10, 15, 20, 40, 50, 70... vs. Ehl-i Bedir adedince üçyüz küsur diyenler de olmuştur. Hiçbiri görüşünü, sünnetten veya başka mûteber bir kaynaktan alınma ciddî bir delîle dayandırmaz.

Mütevatir haberin asgarî tarîk sayısı ihtilaflı olduğu için mütevatir hadîslerin sayısı da münakaşalı olmuştur. Hattâ bazılarınca mütevatir kabûl edilen bir hadîs diğer bazılarınca haber-i vâhid kabul edilebilmektedir.

TE'LİFÂT: Mütevâtire hadîsler üzerine muhtelif te'lifât yapılmıştır. Suyûtî, önce el-Fevâidu'l-Mütekâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire'yi te'lif etmiş sonra bunu el-Ezhârû'l Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire adıyla ihtisar etmiştir. Bunu da tekrar, senetlerini atıp, sadece metinlerini bırakarak Katfu'l-Ezhâr adıyla ikinci sefer ihtisar eder. İçerisinde 112 kadar mütevatir hadîs mezkûrdur.

Ebu'l-Feyz Mevlâna Ca'fer el-Hasenî el-İdrîsî (1345/1926) -ki el-Kettânî diye meşhurdur- Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir adlı te'lifinde 310 hadîsin mütevâtir olduğunu söyler. Sayı, bir kısım mânevî mütevatirlere de yer verdiği için kabarmıştır.

---

12) Serahsî'de âhâdu'l-Asl (ilk tabakada âhâd), mütevâtirü'l-Fer' (müteakip asırlarda (Tabiîn ve Etbauttâbiîn'de mütevâtir) tâbirleri kullanılır.

Ebu Abdillah Muhammed İbnu Muhammed İbnu Ali (v. 953/ 1546) -ki İbnu Tûlûn diye meşhurdur, el-Leali'l-Mütenâsire fi'l-Ehâdîsi'l-Mütevâtire'yi yazmıştır. Bu eseri, Ebu'l-Feyz

Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî ez-Zebîdî Laktu'l-Leâlî'l-Mütenâsire fi'l-Ehâdîsi'l-Mütevâtire adıyla özetlemiştir.

2- ÂHAD HADÎSLER (HABER-İ VAHİD)

Vâhid (cemi âhâd) lügat olarak "bir" demektir. Binaenaleyh haberi vâhid tabiri de lügat açısından, "bir kişinin rivâyet ettiği hadîs" mânasına gelir. Ancak, hadîs ıstılahı olarak, "haber-i vâhid, mütevâtir olmayan haber" demektir. Böyle olunca iki tarikden de gelse üç tarikden de gelse rivâyete, haber-i vâhid denir. Cemi olarak kullanınca ahbâr-ı âhâd denir.

Haber-i vâhid; "Meşhur", "Aziz" ve "Garîb" olmak üzere üç kısma ayrılır. Şimdi bunları görelim:

(1) Meşhur haber: Her tabakada (Sahâbî, Tâbiîn, Etbauttâbiîn) râvi sayısı en az üç olan rivâyetlere denir. Bu tarif muhaddislere göredir. Fukahâ ise böyle bir hadîse müstefîz der. Mâmafih, iki târikle rivâyet edilen hadîslere de müstefîz diyen fakîhler olduğu gibi müstefîz demek için dört tarîki şart koşan fakîhler de olmuştur.

İlk asırda bir tek tarîki olsa bile sonradan ümmetin kabulüne mazhar olarak şüyû bulan hadîslere de lügat mânasına yakın olarak meşhur denmiştir.

Yeri gelmişken bir kere daha hatırlatalım: Meşhur hadîs tabiri, bir de halk arasında hadîs diye çokça şüyû bulmuş sözler için kullanılır. Müştehir de denen bu sözlerin ilk asırda bilinen bir aslı olabileceği gibi olmayabilir de. İkinci ve üçüncü asırlarda mütevâtir derecesinde şöhrete eren bu rivayetler, sahîh bir hadîs olabileceği gibi "hadîs" ismi verilmiş bir atasözü, bir feylezof veya hakîm sözü, bir tabîb sözü de olabilir. Mesela, bazen Hz. Ali (radıyallahu anh)'ye ve bazan da, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilerek söylendiğine sıkça rastlanan "Çocuklarınızı yarına göre yetiştirin" "meşhur hadîsi (!)"nin araştırma sonunda Eflatun'a ait bir söz olduğunu tesbit ettik.

Metinlerde sıkça rastlanacak olan meşhur kelimenin bizi hataya düşürmemesi için kelimenin ihtiva ettiği bütün bu mânâları iyi kavramanız gerekir.

HÜKMÜ: Haber-i meşhur, ekseriyete göre, tıpkı haber-i vâhid'in a'ziz ve ferd çeşitlerinde olduğu üzere, ilm-i zannî ifâde eder. Bazıları yakîn ifade eder demişlerdir. Tevatür'ü açıklarken de belirttiğimiz gibi, "yakîn değil tuma'nine ifâde eder" diyen de olmuştur. Tuma'nîne, yakîn'le zan ortası bir mertebedir. Bu görüş müteahhirîn'in müşterek görüşüdür. Netice olarak haber-i meşhurla sâbit olan bir şeyin inkârı fısk olsa da tekfir îcâbettirmez.

(2) Haber-i azîz: Bu, her tabakada en az iki râvisi olan hadîsdir. Daha teknik tarifiyle ibtidadan intihaya kadar râvisi ikiden az olmayan haberdir. Şu halde herhangi bir tabakada iki raviye sahipken diğer tabakalarda daha fazla râviye sâhip olsa hatta hadd-i tevâtüre ulaşsa o habere yine azîz denir.

Yalnız şurası da var ki, meşhur ve azîz haberde sahâbe tabakasında üç veya iki râvi şart tutulmamıştır. Umumiyetle muhaddisler ilk tabakada tek râvi de olsa, sonraki tabakaların durumuna bakarak rivâyete meşhûr veya azîz demişlerdir.

Bir hadîse aziz-i meşhur dendiği de olur. Bu ilk tabakada iki râvisi olduğu halde sonradan çok râvizi olan hadîslere verilen bir unvandır. نحنŒ ا خرون السابقون يوم القيامة "Biz kıyamet günü, önce gelen sonuncular olacağız" hadîsi buna misaldir. Çünkü bunu sahâbe'den Huzeyfe İbnu'l-Yemân ile Ebu Hüreyre (radıyallahu anhüma) rivâyet ettiği halde sonradan bunu yedi Tâbiî rivâyet etmiştir. Böylece hadîs birinci tabakada azîz iken arkadan meşhur olmuştur.

(3) Haber-i Garîb: Hangi tabakada olursa olsun tek bir şahsın rivâyette teferrüd ettiği (yalnız kaldığı) hadistir. Esâsen garîb, lügat olarak, "yalnız", "vatanından uzakta bulunan" kimse mânasına gelir. Böylece bir rivâyete, kendisine benzeyen bir başka rivayet bulunmadığı veya muhâlefet etmek sûretiyle emsâline katılmadığı için "yalnız kalmış" mânasına garîb denmiş olmaktadır.

"Garîb"e ferd veya münferid de denir.

Teferrüd (veya garâbet), senedin sahâbeye bakan cihetinde veya esnâsında olmasına göre iki çeşittir: Mutlak veya nisbî garâbet. Şöyle ki:

1- Ferd-i Mutlak: Eğer garâbet, senedin aslında yani Sahâbî'ye bakan cihetinde, daha açık tâbiriyle Tâbiîde ise tek râvisi var, ikinci bir râvisi yok demektir. Tâbiî'nden sonra râvi sayısı artar veya artmayıp tek kalabilir. Her iki halde de hadîs, ferd-i mutlak vasfını korur.

Mesela vela'yı (13) başkasına hibe etmeyi veya satmayı yasaklayan hadîs ferd-i mutlaktır. Çünkü bu hadisi Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh)'den sadece Abdullah İbnu Dinâr rivâyet etmiştir. İbnu Dinâr'dan ise pek çok kimse rivâyet etmiştir.

Keza, "İman altmış küsur şûbedir, haya da imandan bir şubedir" hadîsi de ikinci bir örnektir. Bunu Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den sadece Ebu Sâlih, Ebu Sâlih'ten de sâdece Abdullah İbnu Dinâr rivâyet etmiştir.

2- Ferd-i Nisbî: Bu, teferrüdün bir cihete nazaran vukûa gelmesiyle hâsıl olur. Yâni senedin herhangi bir yerinde bir şahsın rivâyette teferrüd ettiği hadîstir. Ferd-i nisbîye ıstılahda garîb de denir. Burada teferrüd, hadîsi sahâbeden alan kimsede değil senedin ondan sonra gelen devamındadır. Nisbî teferrüdde hadîs başka vecihlerden aziz veya meşhur olarak gelmiş bulunabilir. Bir veçhindeki duruma göre bu vasfı olmasına mânî değildir. Her halukârda, teferrüdün durumuna göre, nisbî teferrüd üç şekilde meydana gelebilmektedir.

1- Bir şahsın diğer bir şahısta teferrüdü. Mesela Abdurrahman İbnu Mehdî'nin Sevrî'den, onun da Vâsıl'dan, Abdullah İbnu Mes'ud'un şu rivâyetiyle teferrüd etmesi gibi:

Abdullah İbnu Mes'ud diyor ki: "Ey Allah'ın resulü, en büyük günah hangisidir?" diye sordum.

Şu cevabı verdi: Seni yaratmış olduğu halde, Allah'a şirk koşmandır. Tekrar sordum, sonra hangisidir? "Komşunun karısıyla zina etmendir" cevabını verdi".

2- Bir şehir halkının bir şahıstan teferrüdü. Bu sözden, mezkûr şehre mensub birinin hadîsi rivâyette teferrüd ettiği anlaşılır.

Bunun misali İbnu Büreyde'nin şu rivâyetidir:

"Ebu Büreyde'den Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şu sözünü duyduktan sonra bir meselede hüküm veremem. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: "**Kadılar üç sınıftır. İki sınıfı cehennemlik, bir sınıfı da cennetliktir. Cehenneme gideceklerden biri bilerek haksız hüküm veren kadı, öteki de bilmeyerek haksız hüküm veren kadıdır. Cennetlik olanı ise, hakkıyla hüküm veren hâkimdir.**

---

13) Bir köle azad edilince, köle ile eski efendisi arasında hukuki bir bağ devam eder. Kölenin ölümü halinde eski efendisi köleye vâris olabilir. İşte azadlıktan gelen bu şer'i bağa velâ-yı ıtak denir. Bir de velâ-yı muvâlât vardır, bu bir yabancı ile yapılan akid sonu teessüs eden karâbet, hükmî akrabalıktır.

El-Hâkim en-Neysâbûrî: "Bu hadîste Horasanlılar teferrüd etmiştir, zira son kısımlardaki râvîler Mervlidir."

3- Bir şehir halkının diğer bir şehir halkından rivâyetiyle meydana gelen teferrüd. Bazan "Bu hadîsi rivayette Ehl-i Basra, Ehl-i Kûfe'den veya Horasanlılar, Kûfelilerden rivâyette teferrüd etmiştir, diye beldelere nisbetle teferrüdden bahsedilir.

Buna örnek, Mısırlı olan Hâlid İbnu Nizâr'ın Mekkeli olan Nâfi İbnu Ömer'den yaptığı şu meâldeki rivayettir: "Allah'ın en ziyâde nefret ettiği kimse sığırın yiyeceğini diliyle toplaması gibi, (belağatla halkı aldatarak) geçimliğini) diliyle sağlayan beliğ kimsedir".

Bu hadîsin senedi Nâfi İbnu Ömer el-Cumahî an Bişr İbni Âsım an Ebîhi an Abdillah İbni Amr İbni'l-As an-Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şeklindedir. Hâkim en Neysâburî: "Bu hadîs, Mısırlıların Mekkelilerden teferrüd ettiği rivâyettir, zira Hâlid İbnu Nizâr Mısırlı, Nâfi İbnu Ömer ise Mekkelidir" demiştir.

NOT 1: Muhaddislerin ıstılahında çoğunluk itibariyle Ferd tâbiri mutlak kullanılınca ferd-i-mutlak kastedilir. Ferd-i nisbî de garîb kelimesiyle ifâde edilir.

NOT 2: Garîb kelimesinin başka bir kullanılışı daha vardır. İltibası önlemek için bir kere daha hatırlatmalıyız: Garîbu'l-hadîs tabirinde garib, hadîslerde geçtiği halde, mânâsı herkesçe anlaşılmayan, az kullanılan, izâha muhtaç kelime demektir.

NOT 3: Bir hadîsin garib olması zayıf olmasına delâlet etmez. Hadîsin meşhur veya azîz olması sıhhatini garantilemez. Sadece mütevâtir hadîs sahihtir, onun sıhhatinde tereddüde düşülmez, hakkında sıhhat araştırılması yapılmaz. Bunun dışında kalan hadîslerin -sened sayısı yönünden- vasfı ne olursa olsun sahîh de olabilir zayıf da. Binaenaleyh tek bir tarîkden gelmiş olan ferd (veya garib) hadîs teferrüdü, yalnızlığı sebebiyle "zayıftır" denemez. Muttasıl bir senede sahipse, rivâyet eden raviler sika ve bir başka rivâyete muhalif de değilse bu hadîs sahîhtir.

NOT 4: Hadîsin birçok tarikten gelmesi onun sıhhatini güçlendirir. Meselâ iki ayrı zayıf tarîkden gelen (azîz) bir hadîsle tek bir zayıf tarikden gelen hadîsin durumu bir değildir. Keza üç ayrı tarikten gelen ve her biri tek tek alındıkta üçü de zayıf olan hadîsle, aynı şekilde iki ayrı zayıf tarîkden gelen zayıf hadîsin durumu bir değildir. Üç tarikden gelen daha kuvvetlidir. Sözgelimi üç tarîkli zayıfla iki tarîkli zayıf teâruz etseler (birbirine zıt hüküm taşısalar) üç tarîkli hadîs râcih düşer ve kabûl edilir; iki tarîkli olan mercûh düşer ve reddedilir.

4- SIHHAT DURUMUNA GÖRE HADÎSLER

Mütekaddimîn, hadîsleri sahîh ve zayıf diye ikiye ayırmıştır. Müteahhir ulema ise sahîhle zayıf arasına üçüncü bir mertebe ilâve etmiştir: Hasen. Mütekaddimînin taksiminde hasen hadis, umumiyetle zayıflar kısmına dâhil edilir ve zayıflar ikiye ayrılırdı: Sâlih, gayr-ı sâlih. Sâlih kısmı, zayıf hadîsle ilgili bahiste açıklanacağı üzere mütâbaat yoluyla kuvvetlendirilip, sahîh-li-gayrihî denen bir mertebeye yükseltilerek amel edilirdi. Gayr-ı sâlih zayıfa da, merdûd denirdi.

Şu halde yeri gelmişken belirtelim ki bir kısım selef'in: "Zayıf hadîsle amel reyle amelden üstündür" sözünde kastedilen zayıf hadîs, sâlih yani müteahhirinin dilinde hasen vasfını alacak olan hadîstir. Meseleye buradan bakınca araya ciddi bir ihtilaftan ziyâde ıstılah farklılığının girmiş olduğu görülür. Çünkü merdûd zayıf'la mütekaddim ulemâ da ameli reddetmiştir. Nitekim, zayıf hadîsi, re'ye tercîh etmeleriyle meşhur Ahmed İbnu Hanbel ve Nesâî'yi, ilgili bahislerde tanıtırken, terkinde ittifak edilmiş râviler'den hadîs almadıklarını bilhassa belirtmiştik. Zaten metruk, zaafı şiddetli olan, bu yüzden ulemanın hepsi tarafından ittifakla terkedilmiş bulunan râvi demektir (14).

İlk defa Meâlimu's-Sünen'de Hattâbi (v. 388/998) tarafından yapılıp sonradan İbnu's-Salah tarafından da benimsenmiş olan taksime göre, hadisler, sıhhat nokta-i nazarından üçe ayrılırlar:

1- Sahîh hadîs.

2- Hasen hadîs.

3- Zayıf hadîs.

14) Metrûk ve merdûd tabirleri zaman zaman biri diğerinin yerine kullanılan -müterâdif denebilecek kadar- mânaca birbirine yakın iki ıstılahtır. Ancak çoğunluk durumda "metrûk" râvî'nin; "merdûd" da rivâyetinin vasfı olmaktadır.

Aslında "hadîs" tabîrine layık olmamakla birlikte, sırf ümmet-i merhûmeyi uyarmak gayesine mâtuf olarak, kitâplara alınarak tedkîk konusu edilen dördüncü bir kısma daha kitaplarımızda yer verilmiştir: Mevzû, yani uydurulmuş hadîs.

DİKKAT: Bu taksim, zâhire göre yapılmıştır. Nefsülemre yani hakikat-ı hâle göre yapılmış olsa idi, İbnu Kesîr'in dediği gibi sahîh ve kizb olmak üzere ikiye ayrılması daha muvafık olurdu.

1) SAHÎH HADÎS

Bir hadîsin sahîh olması için ulema tarafından şart kılınan vasıfları eksiksiz taşıyan rivayete sahîh denir. Hadîsin sahîh olması, onun Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbeti zâhirde (nefsülemirde değil) kesin olması demektir.

Bir hadîsi sahîh kılan şartlar, "sahîh"in târifinde tâdâd edilmiştir: "Adalet ve zabt yönünden sika olan râvilerin muttasıl bir senetle şâz ve illetten âri olarak yaptıkları rivâyete sahîh denir.(15)"

Tarife dikkat edince, hadîsin sahîh olabilmesi için beş şartın arandığını görürüz:

1- Senette yer alan bütün râvilerin adalet sahibi olması,

2- Senette yer alan bütün râvilerin zabt sâhibi olması,

3- Senedin ilk kaynağına kadar muttasıl olması yâni birbirini görmüş, dinlemiş, hadîsi şeyhinden görerek almış ve talebesine görerek vermiş kimselerden meydana gelmesi.

4- Hadîs şâz olmamalı, yani gerek senedinde ve gerekse metninde başka rivâyetlere veya nasslara muhalefet etmemeli. Şaz burada muhâlefet demektir.

5- Hadîste illet bulunmamalı. İllet, herkesin göremeyeceği sıhhati bozan gâmız kusur demektir.

Tarifte geçen adâlet, zabt, muttasıl tabirleri önceki bahislerde yeterince açıklanmıştır. Şaz ve illet tabirlerini daha geniş olarak zayıf hadîsle ilgili bahiste açıklayacağız.

15) Târif İbnu's-Salâh'a ait ise de, Suyûtî, Müslim'den almış olacağını, çünkü, "Müslim Sahîh'inde hadisin sahîh olması için rivayeti baştan sona kadar sika'nın sika'dan muttasıl bir senetle nakletmesini, rivâyetin şâz ve muallel olmasını şart koşmaktadır" der.

NOT 1: Sahîh'in tarifinde ulema arasında bazı farklılıklar görülür. Bu durum, bir hadîs için verilecek "sahîh" hükmüne tesir eder. Neticede birinin sahîh kabûl ettiği bir hadîsi bir diğeri zayıf sayabilir. Nitekim bâzı hadîsler hakkında bu ihtilafa düşülmüştür. Ancak şunu da bilelim ki mezkûr ihtilâfın kaynağı sadece koşulan şartlarda ortaya çıkan farklılık değildir; bâzan, konulan bu şartların hadîste bulunup bulunmadığı hususunda da ihtilafa düşülmüştür.

NOT 2: Tarife bâzıları "şâz"dan sonra münker kelimesini de dâhil ederse de, tarifi ortaya koyan İbnu's-Salâh ve Nenevî nazarında şaz ve münker aynı mânaya gelmektedir. Sonradan bu iki kelime, farklı derecelerdeki muhalefet için kullanılmıştır. Binaenaleyh İbnu's-Salâh'a göre şâz'ın içinde münker dâhildir.

SAHÎHİN KISIMLARI

Sahîh hadîsler iki kısımdır: Li-zâtihi sahîh, Li-gayrihi sahîh.

Sahîh li-zâtihi: Yukarıdaki tarifte zikredilen bütün şartları eksiksiz taşıyan sahîhe denir. Bunların sıhhati hususunda ulema arasında ihtilâf yoktur. Esâsen yapılan sahîh tarifiyle de bunlar kastedilir.

Sahîh li-gayrihi: Sıhhat şartlarından bazıları eksik olmakla birlikte dıştan gelen bir destekle derecesi yükselen ve "sahih" addedilen hadîstir. Kusurlu hadîse destek olan ikinci rivâyete âzıd (destekçi) denir. Meselâ Muhammed İbnu Amr İbni Alkame Ebu Seleme'den o da Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in "Ümmetime meşakkat vereceğimi bilmesem her namaz vaktinde misvâk kullanmalarını emrederdim" buyurduklarını rivayet ediyor. Bu hadîsi rivayet edenlerden Muhammed İbnu Amr adâlet yönü mükemmel olmakla birlikte zabt; yönüyle zayıftır. Bazı cârihler bu sebeple onu zayıf addetmişlerdir. dolayısıyla yukarıdaki hadîs bu senedle zayıf kabûl edilmiştir. Ancak aynı hadîs Muhammed İbnu Amr'ın yer almadığı başka senedle de gelmiştir. Bu ikinci rivâyet, birinci rivayetin hâsıl ettiği şüpheyi izâle etmekte böylece birinci rivayet'e olan güven artmakta ve derecesi yükselmektedir. Bir başka ifadeyle, hadîs zayıfken sahîhli gayrihi olmuştur. Rivâyetin derecesini yükselten bu ikinci hadîse âzıd denir.

2) HASEN HADÎSLER

Hasen sahîhle zayıf arasında yer alan bir hadîs çeşididir. Makbûl ve muhteccün bîh gruba dâhildir. Tarifine gelince, ulemanın ittifak ettiği bir tarif yoktur denebilir. Umumiyetle râvilerinden birinde zabt yönünden biraz zayıflık olan hadîse hasen denmiştir. Hasen tâbirini ısrarla ve sistemli şekilde kullanan Tirmizî'nin târifi bile herkesçe aynı şekilde benimsenememiştir. Onun târifi şöyle: كل حديث يُروت يكون في اسناده من يُتّهم بالكذب و

يكون الحديث شاذاً ويُروى من غير وجه نحو ذلك فهو عندنا حديث حسن

"Senedinde müttehem bi'l-kizb bulunmayan ve şâz da olmayan, buna benzeyen bir başka vecihten de rivâyet edilmiş olan hadîsdir."

Bu târifte, rivâyetin, ikinci bir târikden de gelmiş olması şart koşulmaktadır. Nuhbetu'l-Fiker'de İbnu Hacer'in tarifi ise şöyledir: "Adalet şartını hâiz olmakla berâber zabt yönünden, sahîh hadîs râvilerinin derecesine ulaşamayan kimselerin, muttasıl isnâdla rivâyet ettikleri şâz ve illetten âri hadîslere hasen denilmiştir".

* Görüldüğü üzere, müteahhirînin anlayışını temsîl eden bu târîfte, Tirmizî'nin tarifinde yer verilen "ikinci bir tarikten gelmiş olma" şartı mevcut değildir.

* Dikkat edilirse, burada sahîh hadîste aranan bütün şartlar, bir eksiği ile, aynen aranmaktadır. Bu eksik şart, zabtla ilgilidir: Sahîh hadîs râvilerinin zabt yönüyle mükemmel olması gerekirken burada râvî zabt yönüyle zayıftır.

Hasen'in tarifinde düşünülen ihtilafı göstermek için birkaç tarif daha kaydedelim: Hâttâbî "Hasen, mahreci bilinen, ricali meşhur, hadisin ekseni bunun etrafında dönen, ulemanın çoğunluğunca kabul edilmiş hadîstir" der. Mahrec hadîsin ilk rivayet edildiği yere (veya şahsa) denir. Ricalin şöhretinden maksad sıdk ile şöhretidir. "Hadîsin ekseni bunun etrafında döner" demek, bir bakıma muhâlefet edilmemiş, yani şâz olmayan mânasına gelir. Ulemanın çoğunluğunca kabûl edilmesi râvide hem ittiham olmadığını (zira ittiham bi'l kizb herkesçe terki gerektiren bir kusurdur) ifâde eder hem de ufak bir kusurun varlığını; zira bu kusur sebebiyle bazılarınca terkedilmiş olmaktadır. Esâsen, kusursuz olsa idi ulemanın hepsinin kabûlüne mazhar olurdu ve hadîse sahîh denirdi.

İbnu Ebî Hâtim der ki: "Babam Ebu Hâtim'e bir hadisin durumunu sordum. İsnâdının hasen olduğunu söyledi. Bununla ihticâc edilir mi? diye sordum

"Hayır!" dedi. Bu tarifte de hasen ile kendisiyle tek başına amel edilemeyecek bir hadis kastedildiği görülmektedir.

İbnu'l-Cevzî, hasen'i هُو الذي فيه ضعفٌ قريب محتملٌ ويعمَلُ به "Göz yumulabilecek vasat bir za'fı bulunan ve kendisiyle amel edilen" hadîs olarak tarif etmiştir.

Bütün bu târifler, hasen'i sahîhten ayıran kesin bir vasıf, açık bir had koyamamakla tenkîd edilmiş, ayrıca aralarında yeterli uyumun olmadığına da dikkat çekilmiştir.

En büyük tenkit de Tirmizî'ye yöneltilmiştir: Kitabının "İlel bölümü"nde yaptığı târife -ki yukarıda Arapça aslıyla kaydettik- Sahîh'inde uymamıştır. El-Irakî: "Kendi yaptığı tarife

göre, hasen hadîs en az iki ayrı tarike sahip olması gerekirken Tirmizî, Sahîh'inde tek bir tarîk'ten gelmiş bulunan hadîslere de "hasen" demektedir" der ve şu misali kaydeder:

عن اسرائيل عن يوسف بن ابي بردة عن ابيه عائشة: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا خرج من الخء قال غفرانك

Tirmizî hadîsten sonra şu değerlendirmeyi yapar: "Bu hadîs hasendir, garibtir. Biz bunu sâdece İsrâil... hadîsi olarak bilmekteyiz... Bu babta da Hz. Aişe'nin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan naklettiği bu hadîsten başka rivâyet bilmiyoruz."

Hülasa, İbnu Salâh, Tirmizî, Hattâbî ve İbnu'l-Cevzî'nin tariflerini kaydettikten sonra şöyle bir neticeye varır: "Hasen'in tarif mevzuunda dikkatle durdum ve bu zevatın kelamlarını etraflıca inceleyip, kullandıkları yerleri mülahaza ettim. Şu açıklığa vardım: Hasen hadîs iki kısımdır: Birinci kısım: Senedinde, ehliyeti iyice bilinmeyen mestûr bir râvi bulunan, -ancak bu mestûr, rivâyetlerinde çok hata yapan (muğaffel) veya, hadîsinde kizble müttehem birisi olmayacak, ayrıca fıskla ithamını gerektiren bir başka kusuru da bulunmayacak- bununla birlikte, hadîsin metni, bu ayarda bir başkasının bir başka tarîkden rivâyetiyle de kuvvetlenmiş olduğu bilinecektir, işte bu mütabaatin desteği sâyesinde şâz ve münkerlikten kurtulmuş olur. Tirmizî'nin tarifi bu vasıftaki hadîslerle alakalıdır. İkinci kısım: Râvileri sıdk ve emânetle meşhur olmakla birlikte, zabt ve itkândaki kusuru sebebiyle sahîhin derecesine ulaşamayan, fâkat durumu, münferid rivâyetinde münker sayılanlardan daha iyi olan râvilerin hadîsleridir ki, bütün bu kayıtlarla birlikte, hadîsin illetten şüzûzdan ve nekâretten (16) sâlim olması da şarttır. Hattâbî'nin tarifi de bu ikinci kısımdaki hadîslerle ilgilidir." İbnu Salâh ilâve eder, "Bizim bu açıklamamız, hasen konusunda bize kadar ulaşan sözlerin hepsini içine alır".

İbnu Salâh'ın bu yorumuna da itirazlar yapılmıştır.

HASEN'İN KISIMLARI:

Hasen hadîs de, tıpkı sahîh gibi iki kısımdır: 1- Hasen li-zâtihi, 2-Hasen li-gayrihi.

Hasen li-zâtihi: Bütün şartlarında sahîh gibi olduğu halde sâdece râvisini zabtındaki hafif bir kusuru sebebiyle sahihlik mertebesini kaybeden hadîstir. Daha vâzıh olarak: Adâlet yönü tam olmakla birlikte zabtında hafif bir kusur bulunan râvilerin muttasıl bir senetle şaz ve illetten sâlim olarak yaptıkları rivayetler diye de açıklanabilir.

Bu çeşit hasenler ikinci bir tarîkten rivâyet edilecek olursa sahîh li-gayrihi mertebesine yükselirler.

Böylece Tirmizî'ye yapılan itirazların bir kısmı anlaşılmış oluyor. Çünkü onun tarifine göre bu hadîs, hasen'dir.

Hasen li-gayrihi: Zaaf derecesindeki fazlalık sebebiyle "zayıf" addedilen bir hadîs başka

tariklerden gelen benzerlerinin desteğiyle giderilip hasen derecesine yükseltilen hadîstir. Yukarıda İbnu Salâh'tan kaydettiğimiz açıklamada rivayet ehliyeti yeterince bilinmeyen mestur râvilerden gelen hadîsle başka tarîkden benzerleriyle kuvvetlendirilince hasen li-gayrihi olur. Bunu derecesi li-zâtihi'den düşüktür. Çünkü mestur olmaktan dolayı gelen zaaf daha ciddi bir zaaftır. Bu gruba giren râviler, adâlet bahsinde görüldüğü üzere haklarında açık bir cerh gelmediği için "berâeti zımmet asıldır" kaidesiyle adâletine hükmedilen kimselerdir. dolayısıyla mestur'un adaleti, zımnî bir adalettir, dolayısıyla bundaki zaaf meşhur bir râvinin zabtındaki hafif bir zaafta ileridir. Müteyakkız hadîs uleması, hâricî bir destekle kuvvet kazanan mestur ile, yine hârici bir destekle kuvvet kazanan meşhur zayıf'ı (fakat zaafı hâfız dan ve hafif olmak kaydıyla) bir tutmamış, birinciye hasen li-gayrihi diyerek hasen li-zâtihi dediği ikinciden aşağı tutmuştur.

____

16) Açıklaması Zayıf Hadîsler kısmında geleceği üzere şüzûz "şâz olma hali", nekâret de "münker olma hali" dir. Yani şâzlık, münkerlik de diyebiliriz.

İbnu Hacer'in açıklaması da burada kayda değer. Sahîh hadîs'i: "Adalet ve zabtı tam olan râvinin şâz ve illetten sâlim olarak yaptığı rivayettir" diye tarif ettikten sonra "Zabt azalırsa hadîs, hasen li-zâtihî olur, zayıf hadîs, âzıd (destek olan bir başka rivâyet) ile hasen mertebesine çıkarsa, bu da hasen li-gayrihi" olur" der.

Tekrar edelim: Sahîh'le hasen li-zâtihi arasında zabttaki hafif bir kusurdan başka fark gözükmüyor. Hasen li-gayrihi ise behemahal bir başka destekle durumu takviye edilen zayıf'tır ve bu zaaf sadece zabt'la kayıdlı değildir, adâlet'te de olabilmektedir.

Bu açıklamadan sonra daha iyi anlaşılacağı ümidiyle müteahhir ulemaca yapılan birkaç hasen tarifi daha kaydedeceğiz:

1- Şerefü'd-Dîn Hüseyn et-Tîbî (v. 743/1342): "Hasen hadîs, sika derecesine yakın kimsenin müsned -veya sika kimsenin de mürsel- olarak rivayet ettiği ve birden fazla tarîkden gelen söz ve illetten sâlim rivâyettir."

2- İzzü'd-Dîn İbnu Cemâ'a (v. 767/1365): "Hasen hadis, muttasıl bir senetle illetsiz olarak rivâyetle birlikte, senedinde, rivâyetine şâhidi bulunan bir mestur râvi veya itkan derecesine ulaşamayan bir meşhur râvi yer alan hadîstir."

3- Takiyyu'd-Dîn Ahmet Şumunnî (v. 872/1472): "Hasen hadîs: Şâz ve muallel olmamak şartıyla, durumu, münferid rivâyeti, münker sayılanlardan daha iyi olan, zabtı zayıf râvi-i adl'in rivâyet ettiği, muttasıl habere denir."

NOT 1: Muhaddisler, bir hadisi değerlendirirken bazan: "Hasenü'l-isnâd" veya "sahîhu'l-isnâd" derler de hasen hadis veya sahîh hadîs demezler. Bu ifadeleriyle sened yönünü belirtirler. Yani hâdîs, senedi itibâriyle hasen veya sahîhtir, ama metindeki şüzûz ve illet

sebebiyle hasen veya sahîh değildir. Bu sebeple hasenu'l-isnâd veya sahîhu'l-isnâd denmiştir. Nevevî, "Bu tabiri, kendisine güvenilen bir hâfız söylemiş ise zâhir olan metninde sıhhat veya hüsnüne delâlet etmendir" der.

NOT 2: Tirmizî, Ali İbnu'l-Medinî ve Ya'kûb İbnu Şeybe gibi bâzıları, hadîsleri değerlendirirken hasen tabirini başka kelimelerle birleştirerek mürekkep tabirler teşkil ederler: "حديث حسن صحيح " gibi.

Bu tabirde bir hadîs hem sahîh hem de hasen gösterilmiş olunca, müşkil bir durum ortaya çıkar. Ancak denir ki: "Bu durum, hadisin iki ayrı senetle geldiğine delalet eder: Hadîs, birine göre sahîh, diğerine göre hasendir."

Ancak aynı tabiri, muhaddislerin, bir başka veçhi olmayan hadîs için de kullandıkları görülmüştür. Bu durumda İbnu's-Salâh şu açıklamayı sunmuştur: Bu durumda, hasen kelimesi ıstılahî değil lugavî mânasında kullanılmış olmalıdır. Nitekim İbnu Abdilberr, Muâz İbnu Cebel (radıyallahu anh)'in rivayet ettiği: "İlim öğrenin, çünkü onun öğrenilmesi Allah'a karşı haşyet, aranması da ibâdettir..." hadîsini kaydettikten sonra: هذا حديث حسن جداً ولكن ليس له اسناد قوي "Bu cidden hasen bir hadîstir, ne var ki, kuvvetli bir isnâdı yoktur" der. İşte burada hasen "Lafzen güzel" demektir, zira bu, Abdurrahîm el-Ammî'den mevzu hadîs rivayet ettiği bilinen kezzâb Musâ el-Belkavî'nin rivâyetidir. El-Ammî de metrûkîndendir.

NOT 3: Bağavî el-Mesâbîh'te, hadîsleri ikiye ayırır: Sıhâh ve hısân. Sıhâh tâbirini Sahîheyn'den aldığı hadîsler için, hısân tâbirini de sahîheyn dışındaki kitaplardan aldığı hadîsler için kullanır. İbnu Salâh, bunun Bagavî'ye has bir kullanış olduğunu, ulemâca benimsenmiş ıstılâhî mânada kullanmadığına dikkat çeker. "Çünkü der, Sahîheyn dışındaki sünenlerde sahîh olduğu gibi hasen, zayıf ve münker hadîsler de mevcuttur". Öyle ise hepsine hısân demek câiz değildir.

NOT 4: Nevevî, "Hasen hadîsleri tanımada Tirmizî'nin sahîh'i en mühim kaynaktır, çünkü çokça kullanarak, hasen üzerine dikkatlerini çeken odur" der.

Ancak, daha önce açıklandığı üzere bu tâbiri ilk kullanan değildir. Hocalarından Buhârî, Ahmed İbnu Hanbel ve bunlardan da önce yaşamış olan Şâfiî, Yakub İbni Şeybe, Ebu Ali et-Tûsî gibi başkaları da kullanmışlardır.

Nevevî, Ebu Dâvud'un, Sünen'inde sükût ettiği hadîslerden, başka mutemed âlimlerce, "sahîh" veya "zayıftır" diye durumları hükme bağlanılmamış olanların da hasen sayılacağını belirtir. İlâveten der ki: Ahmed İbnu Hanbel, Ebu Dâvud et-Tayâlîsî ve başkalarının (Ubeydullah İbnu Mûsa, İshâk İbnu Râhûye, Dârîmî, Abd İbnu Humeyd, Ebu Ya'lâ el-Mevsilî, el-Hasen İbnu Süfyân, Bezzâr'ın) Müsnedleri kendileriyle ihticac ve içlerindekine itimâd meselesinde Usûl-i Hamse ve (İbnu Mâce gibi) benzerlerine dâhil edilemez.

Suyûtî, Tedrîb'de, hasen hadîsleri tanımada Sünen'üd-Dârâkutnî'nin de iyi bir kaynak sayılabileceğini, zira orada pek çok hadîs hakkında "hasen" değerlendirmesinin yapıldığını

belirtir.

SAHÎH VE HASENLE İLGİLİ ALTIN KAİDELER

Sahîh ve hasen hadîslerle ilgili olarak muhaddislerce beyan edilen tarifleri, şartları, bunlardan kastedilen mânaları gördük. Mevzuun hakkıyla anlaşılmasında bu teknik bilgilerin yeterli olmadığı açıktır. Hadîsle ilgili pek çok meselede farklı görüşler mevcuttur, burada da öyle. Üstelik tatbikat bâzen nazariyata tamamen uymaz, bu meselelerde durum aynı. Sözgelimi, nazarîyata göre, bir hadîsin sahîh olması için senetli ve muttasıl olması lâzım. Halbuki tatbikatta, "ümmetin kabûlüne" veya fukahânın ameline mazhar olan zayıf rivâyetler de "sahîh" ve hattâ "mütevatir" kabul edilmiş olmaktadır. Şu halde, mevzuun tam anlaşılabilmesi için, tatbikata yönelik bazı örneklerle bir kısım prensiplerin daha bilinmesinde fayda var. Nitekim, Tedrıbü'r-Râvi'de Suyûtî bu hususa sayfalar boyu açıklama tahsîs eder. Biz, bu açıklamaları bâzı yeni ilâvelerle zenginleştirip sistemleştiren Zafer Ahmed et-Tehânevî'den bir pasajı biraz özetleyerek kaydedeceğiz.(17)

Tahânevî meseleleri 13 kâide halinde sunar. Biz, ehemmiyetine dikkat çekmek için bunlara "Altın Kaideler" dedik. İfadeler teknik olmakla birlikte dikkatlice okununca kolayca anlaşılacağına inanıyoruz.

1- Tedrîbü'r-Râvî'de denir ki: "...bu hadîs sahîhtir" sözünün mânâsı: Onun senedi, mezkûr evsâflarla birlikte muttasıldır, biz onu isnâdının zâhirine göre kabûl ediyoruz. Bu kabûlümüz, nefsü'l-emirde de onun mutlak olarak sahîh olduğunu ifâde etmez. Çünkü sikanın da unutması ve hatâya düşmesi mümkün ve câizdir. Öyle ise "haber-i vâhid katiyyet ifâde eder" diyene hak veremeyiz.

Eğer: "Bu hadîs, gayr-i sahîhtir" dense bunun mânâsı "Onun isnâdı mezkûr şartlara göre sahîh olmadı" demektir, yoksa nefsü'l-emirde yalandan ibâret olduğu için zayıftır mânâsına gelmez. Çünkü, kâzibin sıdkı, çok hatâ yapanın da isâbeti câiz olduğu gibi...".

Derim ki: Sıhhatine delâlet eden bir karîne olduğu vakit zayıfla amel câizdir, kezâ zayıflığına delâlet eden bir karîne olduğu vakit sahîhle amel terkedilir. Bu mesele müteâkip paragrafta îzâh edilecek.

---

17) Tahânevî'nin kitabını Abdülfettah Ebu Gudde tahkîk ederek kıymetli dipnotlar eklemiştir. İktibas'taki dipnotlar Ebu Gudde'ye aittir. Bu kıymetli eser YENİ USUL-İ HADİS adıyla tarafımızdan Türkçeye kazandırılmıştır.

2- "Fethu'l-Kadîr"de Muhakkik İbnu'l-Hümâm şöyle der: "Müslim, tabında, cerh şâibelerinden sâlim bulunmayan pek çoklarından rivâyette bulunur. Kezâ Buhârî'deki pek çok râvi, tenkîdlere mâruz kalmıştır. Râviler hakkındaki hükümler, ulemânın haklarında yürüttükleri ictihâda mebnîdir. Bu söylenenler, koşulan şartlar için de mûteberdir, öyle ki birinin mûteber

addettiği bir şartı diğeri reddeder. Böylece diğerinin rivâyet ettiği hadîs, onun nazarında bu şartın hiç bulunmadığı bir rivâyet olur. Ve bu rivâyet, o şartı bulunduran hadîse muâraza için aynı değerdedir. Birinin zayıf bulup öbürünün sika addettiği râvi için de durum aynıdır. Evet müctehid olmayanla, râvinin durumunu bizzat tanımayanlar, ekseriyetin ittifâk ettiği husûsu kabûlde beis görmezler. Fakat şartı kabûl ve red husûsunda ictihâd sâhibi ile râvinin durumunu bilen kimse ancak kendi reyine mürâcaat eder ve şöyle der: "Senedce sahîh olanın nefsülemirde zayıf olduğuna delâlet eden bir kârine ile zayıflatılması veya hasen olanın da başka karînelerle sahih mertebesine yükseltilmesi niye câiz olmasın?" Nitekim ekâbir-i Sahâbe'nin söylediğimize muvâfık düşen amellerinden, herhangi bir hadîsin muktezâsiyle ameli terketmiş olmalarından misâller verdik. Selefin büyükleri de aynı şekilde hareket etmişlerdir."

3- Öyle ise, İbnu'l-Hümâm'ın Tahrîr'inde ve daha başkalarında rastladığımız gibi, müctehid, nazarında sahîh olan hadîsle istidlâl eder, ictihadda bulunur.

"Tedrîbü'r-Râvi'de denir ki: "Ebû'l-Hasan İbnu'l-Hassâr Takrîbu'l Medârik Alâ Muvattâ'ı Mâlik'de der ki: "Fakîh, bir hadîsin senedinde kezzâb yoksa, bu hadîsin Kur'ân'dan bir âyete veya bir kısım şerî esâslara uygunluğu sebebiyle, sıhhatine hükmedip, onun kabûlü ve kendisiyle amel cihetine gidebilir".

Demek ki: Bunun gibi olanlar Sahîh li-gayrihi addedilir, Sahîh li-zâtihi değil. Suyûtî'nin Tedrîb'de mezkûr kavline muttasıl olarak ifâde ettiği sözleri de bunu göstermektedir.

Hâfız, et-Telhîsu'l-Habîr'de Beyhâkî'nin tenkitten geçirdiği hadîs hakkında şunları söyler: "Bu hadîsle Ahmed ve İbnu'l-Münzîr ihticâcda bulundular. O ikisinin bu hadîs hakkındaki cezmlerinde bu hadîsin onlar nezdinde sahîh olduklarına dâir delîl vardır."

Derim ki: Bir hadîs hakkındaki her bir müçtehidin cezminde bu

hadîsin onun yanında sahîh olduğuna dâir bir delîl mevcuttur.

İbnu'l-Cevzî Tahkîk'inde şöyle der: "Hadîsi bir muhaddîs tahkîk eder, herhangi bir hâfız da onunla ihticâcda bulunursa onun sahîh olduğunda şüphe yoktur. Nasbu'r-Râye'de de aynı şey söylenir.

Derim ki: İmâmu Muhammed İbnu'l-Hasan veyâ muhaddisu'l-hâfız et-Tehâvî'nin kendisiyle ihticâc ettikleri her bir hadîs, zikredilen bu asla göre hüccettir ve sahîhtir. Çünkü onlar, muhaddis ve müctehid kimselerdir.

Muhakkik İbnu Hümâm Fethu'l-Kadîr'de şöyle der: "Zayıf rivâyet, sıhhatine delâlet eden bâzı karînelerle takviye gördüğü takdirde sahîh olur."

"Bir başka yerde aynı meâlde şunları söyler: "Şunu ifâde etmek gerekir ki zayıf ve sahîh diye verilen hüküm zâhirî bir hükümdür. Nefsülemirde ise, zâhiren zayıf olduğuna hükmedilen

bir rivâyet sahîh olabilir. "Yânî onun sıhhatine delâlet eden bâzı karîneler ortaya konduğu takdirde. Nitekim kendisi buna yukarıda zikredilen sözünün devâmında bir misâl verir. Bu misâlde Hz. Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'nin "kedi, kabı yaladığı takdîrde tathîri için üç sefer yıkamanın kifâyet edeceğine" dâir mezhebinin sübût ve kesinliği, bu bâbta kendisinden merfû olarak rivâyet edilen hadîsin sıhhatini ifâde eden bir karînedir. Ve bu, râvinin ceyyid mertebesine çıkardığı zayıf hadîslerdendir.(18) Yine aynı kitapta şöyle denmektedir. "Hülâsa, gayr-ı merfû veyâ sübût yönüyle bir diğer merfûya nazaran mercûh durumda olan merfû, bunun Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den olduğuna ve üzerine müstemir bulunduğuna delâlet edecek bâzı karîneler mevcut olduğu hallerde kendi benzerlerine takdîm edilirler."

---

18) Muhakkik İbnu'l-Hümâm, Feth'de, Hidâye sâhibinin bu husûstaki kavli zımnında (1, 214-215) şunu der: "Eğer sarığının kıvrımı veya elbisesinin uç kısmına secde etse câiz olur". Bunu söylemezden önce buna delâlet eden hadîsleri tahrîc eder ki bunların bir kısmı zayıftır. Merhûm şöyle der: "Bu hadislerin bazıları üzerine tenkîdler yapılmışsa da sağlam olanlar diğerlerini takviye ederler. Eğer hepsi birden zayıf olsaydılar, tarîklerinin çokluğu sebebiyle yine de hasen sayılacaklardı. Bunun caiz olduğuna dair söylediğimiz dışında başka rivayet ve görüşler de mevcuttur. Bu cümleden olarak, Hasan-ı Basrî'nin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashâbından naklettiği ve Hz. Buhârî'nin de tâlikan rivayet ettiği şu hadîse bakalım: "Hasan dedi ki: Halk sarık ve başlık üzerine secde ediyordu." Bununla merfular hakkındaki zan kuvvet bulur. Çünkü zayıfın manası nefsülemirde batıl olmayı tazammun etmediği müddetçe, nefsülemirde sahîh olabileceğinin câiz olması sebebiyle bunu gerçekleştirecek bir karînenin ortaya çıkması da mümkündür. Böylece zayıf ravi, bu muayyen metinde ceyyid mertebesine yükselerek kuvvetlendiği için kendisiyle amel edilir."

4- Bâzan hadîs, ulemânın, makbûl bulmasıyla sahîh olarak hüküm alır, sahîh bir senedi olmasa bile İbnu 'Abdilberr, el-İstizkâr'ında, Tirmizî'den Buhârî'nin denizle ilgili هو الطهور ماءه hadîsini sahîh addettiğine dâir rivâyetini anlatırken şöyle der: "Ehl-i hadîs bununkine benzeyen isnâdı asla tashîh (sahîh kabul) etmezler."(19) Fakat bu hadîs benim indimde sahîhtir, çünkü âlimler onu makbûl bulmuşlardır."

Derim ki: Kabûl, bâzan kabûlle olur, bâzan üzerine amelle olur. Bu sebeple muhakkik İbnu Hümâm, Fethu'l-Kadîr'de şöyle der: Tirmizî'nin, "onun üzerine Ehl-i ilmin ameli câri olmuştur" sözü, medlûlü bulunan hadîsin rivâyet edildiği bu târik sebebiyle zayıf bulunmuş olmasına rağmen, aslının kuvvetli olmasını gerektirir."(20) Suyûtî, Ta'akkubât'da şöyle der: "Tirmizî hadîsi (21) tahrîc eder ve şöyle der: Senedinde yer alan Hüseyin'i, Ahmet ve başkaları tazîf ettiler. Fakat ehl-i ilim onunla amel etmiştir. Bu sözüyle Tirmizî, mezkûr hadîsin ehl-i ilmin sözleriyle desteklenmiş olduğuna işâret eder.

Pek çok muhaddîs, bir hadîsin sıhhatine delâlet eden husûslardan birini ehl-ilmin o hadîs hakkındaki sözü olarak izâh ederler. Bu durumda hadîsin îtimâda şâyân bir senedi yoksa

bile sıhhate zarar vermez."

Yine aynı eserde şu nakledilir: "Tirmizî dedi ki: İbnu'l-Mubârek ve başkaları tesbîh namazının lüzûmuna kâni oldular ve onun fazîletiyle ilgili rivâyetleri

---

19) Derim ki: Aksine, isnâdım da metnini de tashih ettiler. Bunu, Leknevî'nin el-Ecvibetu'l-Fâdıla'sının sonuna ilâve ettiğim "Ulemânın kabûl edip medlûlleriyle amel ettikleri hadîslerin bu sayede tashih edilmiş olduklarına binâen onlarla amel etmek vaciptir" unvanını taşıyan kısımda izah ettim. Bu konu ile ilgili oldukça geniş, yeterli şevâhid ve nusûsa şâmil olan bu izah 228-238. sayfalar arasında on sayfa tutan bir hacimde yer almıştır. Oraya bakılırsa şeyhimiz müellifin burada temas ettiği meselenin orada tamamlanmış olduğu görülecektir. Şu hadisler de senetçe zayıf oldukları halde sahih addedilip hükmüyle amel edilmiştir: إذا اِخْتَلَفَ المُتَبَايِعَانِ فِى الثمن والسلعة قائمة تحالفا وتراد البيع وصية لوارثالدية عى

20) İbnu'l-Hümâm, "Feth"in "Faslu'l-Evvel min Fusûli Kitâbi't-Talâk" bahsinin sonunda (3, l43) şöyle der: "Yine hadisi tashih eden hususlardan biri, onun uygunluğu hususunda ulemânın amelidir". Tirmizî, Talâku'l-Emeti Sintân" hadîsini rivayet ettikten sonra: "Hadîs garîbtir, fakat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ashâbından ve onlardan sonra gelenlerden bir kısmı bununla amel etmiştir" der. Dârakutni'nin Sünen'inde (4, 40) de şu ifâde mevcuttur: "Kâsım ve Sâlim şöyle dediler: Bununla müslümanlar amel ettiler." Sâlim de şöyle der: "Hadîsin Medîne'de iştihâr bulması senedin sıhhatini aratmaz."

21) Yani İbnu Abbâs'ın: "Özürsüz olarak iki namazı cemederse kebâir kapılarından birini açmış olur" meâlindeki rivayeti.

zikrettiler. "Beyhakî de şöyle der: "Abdullah İbnu'l-Mübârek onları kılardı. Sâlihler bu hadîsi birbirlerinden alıp öğrendiler. Kezâ bu durumda da merfû hadîs için bir takviye vardır".

Eğer bir hadîs, ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmuşsa bu, bizim nezdimizde mütevâtir hadîs hükmündedir. Cessâs Ahkâmü'l-Kur'an'ında şöyle der: "Ümmet bu iki hadîsi (22) âhad tarîkden gelmiş olmasına rağmen, amele hüccet kılmış, böylece tevâtür mevkiini kazandırmıştır, çünkü, ulemânın haber-i vâhidden hüsnü kabûl gösterdikleri bizce mütevâtir mânasını tazammun eder, sebebini muhtelif yerlerde açıkladık.

5- Sahîh hadîsler sadece Buhârî ve Müslim'in sahîhine münhasır kalmaz. Tedrîbu'r-Râvî'de ifâde edildiği gibi, diğer kitaplarda da sahîh hadîsler mevcuttur: "Buhârî ve Müslim kitaplarında bütün sahîhleri toplamazlar, böyle bir arzunun peşinde de değillerdi. Buhârî: "Kitabım el-Câmi'e sâdece sahih olanı koydum, uzun olur endişesiyle pek çok sahîh hadîsi de dışarıda bıraktım" der. Müslim de: "Ben bu kitâbıma nazarımda sahîh olan herşeyi koymadım, ancak üzerinde icmâ edilen hadîsleri koydum" der. Bunlarla üzerinde icmâ edilen

sıhhat şartlarının bulunduğuna kanî olduğu hadîsleri kasteder, bâzıları nezdinde hadîslerin bir kısmında mezkûr icmâ zâhir olmasa bile (Bunu İbnu Salâh söyler).

Nevevî, sahîh'ten murâdın metin ve senedinde sikât'ın ihtilâf etmediği rivâyet olduğunu söyler, râvîlerinin tevsîkinde ihtilâf olmayan değil der. İbnu Salâh da: "Bunun delîli şudur ki: Ebû Hüreyre'nin فاذا قرأ فانصتوا rivâyeti için "Bu sahîh midir?" diye sorulunca: "Nezdimde bu sahîhtir" cevabını verdi. Tekrâr: "Sen onu buraya niçin koymuyorsun?" denilince yine yukarıdaki cevâbı verdi.

Derim ki: Sahîheyn'in veyâ sâdece birisinin rivâyet ettiği bir hadîsin bunlardan bir başkasının tahrîc ettiği sahîh hadîse muâraza etmesi câizdir.

Muhakkik İbnu Hümam, Fethu'l-Kadîr'de diyor ki: "Bir hadîs sıhhatte Sahîheyn'e iştirâk ediyorsa ve Buhârî'de muârızı da varsa, muârızının buna takdîmi şart değildir. Takdîm için Buhârî'de bulunmuş olmanın dışındaki tercîh

---

22) Yâni Ebu Dâvûd (2, 257) ve İbnu Mâce (1, 672)'nin Hz. Aişe'den rivayet ettikleri hadis: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: Câriyenin talâkı iki talâktır, iddeti de iki hayız müddetidir." İbnu Mâce (1, 672) ve Dârakutni (4, 38)'nin hadîsleri: "İbnu Ömer diyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: Câriyenin (emet) talâkı ikidir, iddeti de iki hayız müddetidir."

sebepleri aranır. Şu meşhûr söze gelince; "Hadîslerin en sahîhi Sahîheyn'de yer alan, sonra Buhârî'de, sonra Müslim'de bulunan, sonra bunların dışında olup ikisinin şartına uyan, sonra bunlardan birinin şartına uyan hadîslerdir". Bu söz bir tahakkümdür, buna uymak câiz değildir. Çünkü, en sahîh olma keyfiyeti onların koyduğu şartlara râvîlerin uymuş olmasından ileri gelmektedir. Durum böyle olunca, onların koştukları bu şartların bu iki kitâbın dışında yer alan bir hadîsin râvîlerinde bulunduğu farzedilse bu hadîsin de Sahîheyn'dekilere eşit derecede sahîhlik hükmü alması gerekmez mi? Ayrıca bunlardan ikisinin veyâ birinin "Bu şartları üzerinde toplayan muayyen bir râvînin gerçek hâle mutâbakatı kesin olduğu söylenemez. Gerçek ve fiilî durumun bunun hilâfına olması da mümkündür" meâlinde hükümleri de vardır. (23)

Derim ki: Sahîheyn'de yer alan hadîslerin en sahîh oldukları kabûl edilse bile bu, muâraza durumunda iltifât edilmeyen bir keyfiyettir. Tıpkı iki kişinin bir meselede karşılıklı olarak delîller ikâme etmeleri gibi. Her ikisinin şâhidi de adûl olmasına rağmen birininki diğerininkine nazaran daha dindâr, dahâ muttakî. Her iki tarafın şâhidleri şerî adâlet ölçülerine dâhil olduktan sonra bu ikincinin beyyinesi şâhidlerindeki mezkûr ziyâde vasıflardan dolayı öbürüne tercîh edilemez. Tercîh için hâricî başka şeyler aranır.

---

23) Muhakkik el-Kemâl İbnu'l-Hümâm'ı onun talebesi bulunan Allâme İbnu'l-Emîri'l-Hacc merhûm, et-Takrir ve't-Tahbîr fi şerhi Kitâbi't-Tahrîr (3, 30) kitabında te'yîd eder ve sonra şöyle der: "Üzerine dikkat çekmemiz gereken meselelerden biri de şudur: Sahîheyh'in diğerlerinden daha sahih olma keyfiyeti bunlardan sonra gelenlere atf ı nazar edilerek verilen bir hükümdür, kendilerinden önce gelen mütekaddimîn müctehidlerine atfı nazarla değil. Bu durum bütün sarâhatına rağmen bazılarınca bilinmiyor veya bu noktada hataya düşülüyor (Allâhu âlem bissevâb... (özetle). Şeyhimiz İmâmu Kevserî merhûm, Hâzimî'nin Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse'sine yaptığı tâlikâtta (s.59) İbnu Emîri'l-Hâcc'ın yukarıda zikrettiğimiz ibâresini naklettikten sonra şunu söyler: Burada İbnu Emîri'l-Hâce demek istiyor ki: Şeyheyn ve diğer "Sünen" sahipleri huffâzdan birbirine muâsır olan bir gruptur. Bunlar İslâm fıkhının tedvîninden sonra ortaya çıktılar ve hadîslerden bir kısmını topladılar. Kendilerinden önce yaşamış olan müctehid imamlar hadîs ve diğer malzeme yönüyle daha zengin kimselerdi. Önlerinde hudûdsuz bir merfû, maktû, mürsel hadîsler deryâsı, Sahâbe ve Tâbiîn'den menkûl fetvâ hazînesi mevcuttu. Müçtehidin nazarı bir kısım hadîslere gafil değildir. Önümüzdeki "Cevâmi" ve "Musannafât" silsilesine nazar etsek onlardaki her bir babta müçtehidînin istiğna etmediği bütün hadîs çeşitlerini bulabiliriz. Kütüb-i Sitte müelliflerinden önce yaşamış olan bu Cevâmî ve Musannafât'ın sahipleri, bu mezkûr müçtehidlerin ashâbı (arkadaşları) veya arkadaşlarının arkadaşlarıdırlar. Onlar için hadîslerin senetlerini kontrol çok kolaydı, çünkü Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e çok yakındılar. Bu sebeple bir müçtehidin her hangi bir hadîsle ihticâc etmesi onu tashîh manasına gelir. Kütüb-i Sitte'ye ihtiyaç duyulması ve onlarla ihticâc edilmesi sadece onlardan sonra gelen kimselere nazaran ortaya çıkan bir meseledir (Allâhu âlem).

Öyle ise, Sahîheyn'dekilerin en sahîh olması veyâ Buhârî'dekilerin Müslim ve diğerlerine nazaran daha sahîh olması meselesi icmalî olarak ve mecmûunu nazara aldığımız takdîrde doğrudur. Tafsîlî olarak tek tek hadîsleri nazara aldığımız takdîrde doğru değildir. Bu husûs Tedrîb'de şu şekilde tasrîh edilir.

"Bâzan mefûk (fâik ve üstün olmayan) bir habere onu fâik kılan bir şey ârız olur. Meselâ Sahîheyn'in garîb bir hadîsi tahrîcde ittifakları, Müslim veyâ bir başkasının meşhûr bir hadîsi veyâ senedi esahhu'l-esânid vasfını alan bir hadîsi tahrîc etmeleri gibi. Bu hadîs daha öncekini yaralayamaz. Çünkü bu, icmâl îtibâriyledir. Zerkeşî der ki: "Buradan şu anlaşılıyor ki, Sahîhû'l-Buhârî'nin, Müslim ve diğerlerine tercîh edilmesinden murâd bunun bir bütün olarak, diğerlerine bir bütün hâlinde tercîh edilmesidir, yoksa birincide mevcut her bir hadîsin, diğerlerinde mevcût her bir hadîse tercîh edilmesi şeklinde değildir".

Yine Tedrîb'de geldiğine göre Hâkim şöyle der: Sahîh hadîs on kısma ayrılır. Bunlardan beşi üzerinde ittifâk vardır, Buhârî ve Müslim'in seçtikleri... Beşincisi eimmeden bir grubun babalarından ve atalarından rivâyet ettikleri hadîsler olup, rivâyet ne babalarından ne de dedelerinden tevâtür bulmayıp, kendilerinde bu dereceye ulaşan hadîsler. Şu senetlerde olduğu gibi:

بهز بن حكيم عن ابيه عن جده( )عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده( )اياس بن معاوية بن(

قرة عن ابيه عن جده)

Bunların ecdâdı Sahâbe, afâdı sikâttır. Bu gruba girenler de kezâ kendileriyle ihticâc edilebilecek hadîslerdir. Sahîheyn dışındaki imamların kitaplarına tahrîc edilmişlerdir.

Derim ki: Bu de kezâ Sahîheyn dışında da sahîh hadîslerin varlığına sarîh bir delîldir.

6- Suyûtî, Cem'ul-Cevâmî'in dibâcesinin el-Akvâl kısmında şöyle der: "Buhârî için (خ), Müslim için (م), İbnu Hibbân için (حب), Hâkim'in Müstedrek'i için (ك), Ziyâu'l-Makdisî'nin "el-Muhtâre"si için (ض), remizlerini koydum. Bu beş kitapta yer alan hadîslerin hepsi sahîhtir. Herhangi bir hadîsi onlara nisbet etmek aynı zamanda sahîh olduklarını ifâde etmek olur. Müstedrek'in tenkîd edilmiş olan rivâyetleri bu kâideden hâriçtir. Zâten onlara ayrıca dikkat çektim.

Mâlik'in Muvattâ'ında, İbnu Huzeyme'nin, Ebû 'Avâne'nin ve İbnu's-Seken'in Sahîh'lerinde, İbnu'l-Carûd'un el-Münteka'sında ve Müstahrecât'da (24) geçenler de böyledir. Onlara yapılan bir isnâd da sıhhat vasfını tazammun eder. Müsnedü Ahmed'de yer alan bütün hadîsler makbûldür. Onlar arasında zayıf olanlar hasene yakındır..." (Kenzu'l-Ummâl'den, özetle).

---

24) Müteâkip bahiste "Sahîheyn" veyâ ikisinden biri üzerinde yapılan Müstahrecât'ın büyük bir kısmı beyan edilecek. Fakat bu husûsta bir iki noktaya daha temâs etmek gerekmektedir. Müstahrecât'da zikredilen hadîslere sahîh hükmünün verilmesi isâbetli değildir. Çünkü onlarda sahîh ve zayıf bulunduğu gibi Buhâri ve Müslim'in şartlarına uyanlar, ikisinin şartına da uymayanlar var. Şu halde onlarda bulunanın hepsine birden sahih sıfatını ıtlâk etmek uygun değildir. Hâfız İbnu Hacer, İbnu Salâh'ın Mukaddime'sine yazdığı Nüketi'nde bazı Müstahrecât'ın durumunu ve onların istihrâc yollarını îzah sadedinde şöyle der:

"Ebû Avâne'nin kitâbı, bâzı kimseler onu Müslim üzerine yapılan Müstahrec olarak isimlendirse de bâbların hepsinde müstakîl olan çok sayıda hadîs mevcûttur. Müellif bunlardan pek çoğuna işâret etmiştir. İçerisinde sahih, hasen, zayıf ve mevkûf rivâyetler mevcuttur.

el-İsmâîli'nin kitâbında müstakîl zâid hadîs yoktur. Ancak bazı metinlerin içerisinde zâide rastlanır. Bunun hakkında sıhhat hükmü râvîlerin ahvâline bağlıdır. Meselâ, Zührî'nin bir kısım arkadaşları târikiyle Zührî'den Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadîsi İsmâili bâzı ziyâdelerle Zührî'nin başka arkadaşları tarîkiyle istihrâc eder. Bu sonuncular, haklarında tenkid vâkî olan kimselerdir. Onların ziyâdeleriyle ihticâc yapılmaz.

Müellif (yânî İbnu Salâh) sonra şöyle der: "Müstahrecât sahipleri, hadîsin elfâzından aynen

Şeyheyn'e muvâfakât aramadılar. Buna da sebep olanların bu hadîsleri Buhârî ve Müslim cânibinden rivâyet etmemiş kılmalarıdır. Böylece ziyâdenin sahîh olduğuna dâir hüküm, sahîh hadîs için râvîlerde şart koşulan sıfatların, müstahrec müellifi ile, üzerine istihrâcta bulunulan asıl kitap sâhibinin birleştikleri râvilerde sübût bulmasına mütevakkıftır. İstihrâc sâhibi ile, aslın sâhibinin birleştiği kimse arasında, râvi sayısı ne kadar çok olursa o nisbette tenkîd ihtimâli artar.

Keza istihrâc yapanın asrı ile üzerine istihrâc yapılan aslın asırları birbirinden ne kadar uzak olursa isnâd uzar ve ricâli arttıkça da onu tenkîd eden kimse onların ahvâlini fazlaca araştırmaya mecbûr kalır.

Meselâ Buhârî, Ali İbnu'l-Medini'den, Süfyân İbnu Uyeyne'den Zührî'den bir hadîs rivâyet etmiş olsa, İsmâilî de aynı hadîsi bâzı şeyhlerinden, Hakem İbnu Mûsa'dan, Velîd İbnu Müslim'den, Evzâî'den, Zühri'den rivâyet etmiş olsa ve Evzâi'nin hadîsi İbnu Uyeyne'nin hadîsine bir ziyâdeye şâmil olsa buna cahîh hükmü Velid'in Evzâi'den, Evzâî'nin de Zühri'den dinlemiş olmasının tasrîhine bağlıdır. Çünkü Velîd İbnu Müslim, şeyhleri ve şeyhlerinin şeyhleri üzerine tedlîsde bulunanlardandır.

Kezâ, onun sıhhatı, el-İsmâilî'nin şeyhi hakkında sahîh sıfâtlarının sübûtuna mütevâkkıftır. Müstahrec'te bulunan bütün hadîsleri buna kıyâs et. Bu hüküm geri kalan bütün müstahrecât için aynıdır.

Bâzılarını, râvilerinde gerekli şartlar ictimâ etmese bile, hadîsin aslını bulduğu şekilde tahric etmekle iktifa etmiş gördüm. Hatta Ebû Nuaym'ın ve başkalarının Müstahrec'inde birçok zayıflardan rivâyet edildiğini gördüm. Çünkü onların bu müstahrecâtdan maksadları âli isnâd elde etmektir, bu ziyâdeleri tahrîc etmek değildir. Ziyâdeler bulunan âli isnâd da tesâdüfen yer almıştır (Allâhu âlem).

Tedrîbü'r-Râvî'de denilir ki: -Sahîh meselelerinden- üçüncüsü: Sahîheyn üzerine tahrîc edilen kitaplar, İsmailî'nin, Berkânî'nin, Ebu Ahmed el-Gıtrifî'nin, Ebû Abdillâh İbnu Ebî Zühl'ün, Ebû Bekr İbnu Merdûye'nin Buhârî üzerine; Ebû 'Avâne el-İsferânî'nin, Ebû Câfer İbnu Hamdân'ın, Ebû Bekr Muhammed İbnu Recâ'en-Nisâbûrî'nin, Ebû Bekr el-Cevzakî'nin, Ebû Hâmid eş-Şârekî'nin, Ebû'l-Velîd Hassân İbnu Muhammed el-Kureşî'nin, Ebû 'İmrân Mûsâ İbnu'l-'Abbâs el-Cüveynî'nin, Ebû Nasr et-Tûsî'nin, Ebû Sa'îd İbnu Ebî Osmân el-Hîrî'nin Müslim üzerine, Ebû Nuaym el-İsbehâ'nî'nin, Ebu Abdillâh İbnu'l-Ahrâm'ın, Ebu Zerri'l-Herevî'nin, Ebu Muhammed el-Hallâl'ın, Ebû Alî el-Mâsercisyî'nin, Ebû Mesûd Süleymân İbnu İbrâhim el-İsbehânî'nin, Ebû Bekr el-Yezdî'nin Buhârî ve Müslim'den her biri üzerine; Ebû Bekr İbnu Abdân eş-Şirâzî'nin tek bir ciltte her ikisi üzerine müstahrecleri vardır. Müstahreclerin iki faydası var: 1-Âli İsnâd, 2-Sahîhe ziyâde. Zirâ müstahreclerde geçen ziyâdeler de sahîhtir, çünkü iki farklı isnâda müsteniddir.

Yine Tedrîb'de şöyle denir: Hâfız Ebû Abdillâh el-Hâkim, Müstedrek'inde Sahîheyn'in veya ikisinden birinin şartına uygun veyâ onların şartlarına uymadığı halde sahîh olan zevâidi

toplamıştır. Bâzan bu kitâbına, nazarında sahîh olmayan hadîsleri de zaaflarına dikkati çekerek kaydeder. Hâkim, tashîh husûsunda mütesâhil (gevşek)'dir. Zehebî, Müstedrek'ini hülâsa eder ve birçok hadîsi zayıf ve münker bulur. Bunda geçen mevzû hadîsler için de müstakil bir cüz tertîpler. Bu cüzde yüze yakın hadîs mevcuttur. Hâkim'in tashîh ettiği bir hadîs hakkında diğer mûteber hadîsçiler nezdinde sahîh veyâ zayıftır diye bir hükme rastlamazsak ve zâfını gerektiren bir illeti zâhir olmazsa onun hasen olduğuna hükmederiz..." (özetle).

Derim ki: Zehebî bu husûsta bizi yeteri kadar doyurmuştur. Onun ikrâr ettikleri sahîhtir. Sükût edip üzerine hüküm yürütmedikleri İbnu Salâh'ın dediği gibi, hasendir.

Nesâî'nin Müctebâ'sı da sahîh olması kuvvetle muhtemel olanlardandır. O, bütün ülkelerde okunan bir kitaptır. Nesâî'den rivâyet eden Muhammed İbnu Mu'âviye el-Ahmer şunu nakleder: "Nesâî dedi ki: "Kitâbu's-Sünen"in tamamı sahîhtir, bâzıları ise mâlûldür. Ancak o bunların illetini belirtmemiştir. Müctebâ diye bilinen müntehâbın hepsi sahîhtir.

Hâfız Ebû'l-Fazl, İbnu Hacer der ki: "Nesâî'nin kitâbına, Ebû Âli en-Nîsâbûrî,Ebû Ahmed İbnu'Adiyy, Ebû'l-Hasan ed-Dârakutnî, Ebû'Abdillâh el-Hâkim, İbnu Mende, 'Abdü'l-Ganî İbnu's-Saîd, Ebû Yâle el-Halîlî, Ebû Alî İbnu's-Seken, Ebû Bekri'l-Hatîb ve başkaları Sahîh ismini ıtlâk ediyorlar.

Sindî de, "Nesâî" üzerine yaptığı Tâlîk'ında şöyle der: "Hülâsa, sahîh ıtlâkı, en-Nesâiyyu's-Sağîr içindir. Bu kitâp Şâi' diye meşhûrdur. Bunda da hasen hadîsler sahîh diye tesmiye edilmiştir. Zayıf ise son derece nâdirdir ve eğer zikredildiği bâbda ondan başka rivâyet yoksa hasen addolunur. Bu çeşit hadîsler musannıf ve Ebû Da'vud nazarında re'yu'r-ricâlden daha kavîdir (Allâhu âlem)."

7- Eğer hadîs muhtelefun fih ise, yânî bâzıları tashîh veya tahsîn etti, bâzıları taz'îf etti ise bu hadîs hasendir. Muhtelefun fih olan yânî bâzılarınca tevsîk, bâzılarınca da taz'îf edilmiş bulunan râvî de hasenu'l-hadîsdir, rivâyetleri hasen addolunur.

Tedrîbur'Râvî'de denir ki: "(Tenbîh): Hasen hadîs de, sahîh hadîs gibi muhtelif derecelere sâhiptir. Zehebî der ki: En üstün mertebesi Bahzu'bnu Hakîm'in babasından, dedesinden; Amr İbnu Şuayb'ın babasından, dedesinden; İbnu Ishâk'ın et-Teymî'den yaptığı rivâyettir. Böylelerine sahîh denir, ancak sahîhin en düşük derecesindedirler. Bundan sonra tahsîn veyâ zîf'i husûsunda ihtilâf edilenler gelir. Hâris İbnu Abdillah, Âsım İbnu Damre, Haccâc İbnu Ertât ve benzerlerinin hadîsleri gibi.

Derim ki: Muhammed İbnu Ebî Leylâ, Hasan İbnu Umâre Şüreyhu'l-Kâdî, Şehru'bnu Havşeb ve benzerleri gibi tevsîk ve tazîf husûsunda haklarında ihtilâf edilenler. Bunlar çoktur. Zehebî'nin dediğine göre -ki Zehebî nakd-i ricâl hususûnda tam ihtisâs sâhibi kimselerdendir (25). "Bu mevzûnun

---

25) Evet Zehebî'nin nakd-i ricâlde otorite olduğuna bu sahanın pek çok imamı şehâdet etmiştir. İki çizgi arasına alınan Zehebî hakkında söz Hâfız İbnu Hacer'e aittir, Nuhbe'ye Nüzhetü'n-Nazar adıyla yazdığı şerhin Merâtibu'l-Cerh ve't-Tâdîl bahsinde (s.136) geçer. (Mezkür eser, "Laktu'd-Dürer" kenarında neşredilmiştir). Aynı sözü talebesi Sehâvî alır ve Zehebî hakkında Fethu'l-Mugîs'de (s.482) tekrar eder. Keza aynı sözü, Suyûti alarak el-Hâvî li'l-Fetâvâ'da (1, 348) dercedilmiş olan el-Mesâbihu fi Salâti't-Terâvih" cüzünde Zehebi hakkında tekrar eder.

Zehebî'nin talebesi olan İmâm Tâcü'd-Dîn es-Sübkî, Tabakâtu'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ'sında (5, 216) Zehebî'nin tarihçesi ile ilgili bahiste şöyle der: Şeyhimiz, üstadımız, imam, hafız, Şemsü'd-Din Ebû Abdillâh et-Türkmânî, ez-Zehebî, asrın muhaddisidir, hadîste eşi olmayan bir ummândır. Zorluklar karşısında kendisine sığınılan bir büyüktür. Hıfz bakımından yegane imamdır. Mana ve lafızda asrın altınıdır. Cerh ve tasdîl mevzuunun şeyhi ve bütün yollarda ricâlin yürümesini sağlayan destektir. Sanki bütün imamlar bir yerde toplanmışlar da Zehebî onlara bakmış ve orada hazır olanlardan onları huzurunda bulunmuş olanın ihbarını nakletmeye başlamış gibidir."

Şeyhlerimizin şeyhi, Hint muhaddisi, İmâmu'l-Asr eş-Şeyh Enver Şâh el-Keşmîrî ed-Deyvebendî (vefâtı 1352) hayretengiz bir derecede büyük olan Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhu'l-Buhârî'sinde (1, 179) derki: "Zehebî, hakkında: "Eğer o bir tepe üzerinde dursa ve bütün raviler kafilesi önünden geçse hepsinin isimlerini ve atalarının isimlerini birer birer sayar" denen kimsedir." Keşmirî bu manayı yukarıda Sübkî'den zikrettiğimiz sözden almışa benziyor. Allah, Şemsü'd-Dîn hâfız Zehebî'ye ganî ganî rahmet eylesin. Hakkında şöyle söylemek ne kadar isâbetli olur:

Ey felek! Onun gibisi gelir diye yemîn etmiştim,

Hanis oldun yemîninde, kefârette bulun.

âlimlerinden ikisinin zayıfın tevsîki ve sikanın taz'îfi üzerine ittifak ettikleri görülmemiştir.(26) Bu sebeple Nesâi'nin prensibi, terkedilmesi için âlimlerin üzerine ittifâk etmediği ricâlden rivâyette bulunmaktı." Sahâvî'nin Fethu'l-Muğîs'inden naklen er-Ref'u ve't-Tekmîl'de geçer. Münzirî, Terğîb'inin mukaddimesinde şöyle der: "Derim ki: Eğer bir hadîsin isnâdındaki râviler sika ve aralarında da hakkında ihtilâf edilen biri varsa onun isnâdı hasendir, yâhut müstakîmdir, yâhut Lâ be'se bihi'dir (beis yok)", keza haklarında ihtilâf edilen râvîlere tahsîs ettiği bâbta da megâzî sâhibi Muhammed İbnu İshâk İbnu Yesâr'ın târihçesi üzerine uzunca yazdıktan sonra şöyle der: "Hülâsa bu zât, hakkında ihtilâf edilenlerdendir, hasenu'l-hadîsdir."

Kays 'İbnu Talk'ın babasından rivayet ettiği hadis hakkında İbnu'l-Kattân'ın sözlerinden naklen Zeyle'î der ki: "Hadîs, muhtelefun fih'tir. Hakkında hasen denmesi daha doğru olur,

sahîh olduğuna hükmedilemez (Allâhu âlem)." Yine burada İbnu Dakîku'l-Iyd'ın şu sözü nakledilir: "Bu hadîs (yânî, اذنان من الرأس) iki cihetten mâlûldür: Biri Şehru'bnu Havşev hakkındaki cerhedici söz, ikincisi ref'i hakkındaki şüphedir. Fakat Şehr'i, Ahmed, Yahyâ, 'İclî, Yâkub İbnu Şeybe tevsîk etmişlerdir. Sinan İbnu Rebî'a'ya gelince Buhârî kendisinden tahrîcte bulundu. O, telyîn edildi ise de İbnu'Adiyy hakkında: "O, bence Labe's bihdir". der. İbnu Maîn de: "Kavî değildir, hadîsi bizce hasendir" der.

Ebû Dâvud hâşiyesinde أقيلوا ذوا الهيئات عثراتهم ا الحدود hadîsinin altında şu ibâre vardır: "Bu hadîs, Hâfız Sirâcü'd-Dîn el-Kazvînî'nin, Bağavî'nin el-Mesâbih'inden tenkîd ederek zayıf hükmünü verdiği hadîslerden biridir. İbnu

---

26) Yani zayıfın tevsîki hususunda ulemâ ittifak etmemiştir. Aksine, zayıfı bazıları tevsîk etti ise diğer bazıları da taz'îf etmiştir. Keza sikanın taz'îfi hususunda da ulemânın ittifâkı vaki olmamıştır. Bazıları taz'îf etti ise diğer bazıları tevsîk etmiştir. Burada "ikisi" kelimesiyle hepsi (el-cemîu) kastedilmiştir, şu sözde olduğu gibi: "Bu işte iki kişinin ihtilaf ettiği görülmez." yani herkes o meselede müttefiktir, hiç kimse ona itirazda bulunmaz demektir.

'Adiyy der ki: "Bu hadîs, bu senediyle münkerdir, onu Abdülmelik'ten başkası rivayet etmemiştir. " Münzirî de "Abdülmelik zayıftır" der. Hâfız Selâhuddîn el-'Alâî ise: Bu 'Abdülmelik İbnu Zeyd hakkında Nesâî: "Lâ be's bihi" (Onda bir beis yok) der. Onu İbnu Hibbân da tevsîk etmiştir, hadîsi inşâllah hasendir, bilhassa ondan Nesâî'nin yaptığı tahrîcler. Çünkü o, kitabında ne münker, ne vâhî hadîsi ne de metrûk kimsenin hadîsini tahrîc etmez." der.

Muhakkik İbnu'l-Hümâm Feth'de der ki: "Dârakutnî, 'Ubeydullâh 'İbnu 'Abdillâh o da İbnu 'Abbas'dan şunu tahrîc eder:

انما حرم رسول الله صلى الله عليه وسلم من الميتة لحمها فاما الجلد والشعر والصوف ف بأس به

ve bunu Abdü'l-Cebbâr İbnu Müslim'in zâfı sebebiyle ta'lîl eder. O, memnû'dur. İbnu Hibbân ise onu sikalar arasında zikreder. Her hâl ü kârda hadîs, hasen mertebesinden aşağı düşmez.

Suyûtî, Ta'akkubât'da Hz. Ayşe'den merfû olarak gelen ينبغي لقوم فيهم أبو بكر ان يؤمنهم غيره (içerisinde Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh)'in bulunduğu bir cemâata ondan başkasının imâmlık yapması câiz değildir) hadisi hakkında, İbnu Cevzî'yi -ki bu hadîsi, senedinde kendisiyle ihticâc edilmez dediği İsa İbnu Meymûn ve metrûk dediği Ahmed İbnu Beşîr bulundukları için tâlîl etmiştir- reddetmek için şunları söyler: "Bu hadîsi Tirmizi tahric etmiştir. Ahmed İbnu Beşir'le Buhârî ihticâcda bulunmuştur ve ulemânın çoğunluğu da onu tevsîk etmiştir. Dârakutnî der ki: "Zayıftır, hadîsiyle i'tibâr edilir". İsa'ya gelince, hakkında

Hammâd: "Sikadır" der. Bir seferinde Yahyâ onun için "Lâ be's bihi" (onda bir beis yok) demiştir. Bu ikisinden başkası ona taz'îf ederler, fakat kizble ithâm etmezler. Mezkûr hadîs hasen'dir".

Hâfız, Tehzîbü't-Tehzîb'de Kâtibu'l-Leys 'Abdullah İbnu's-Sâlih'in tarihçesi meyanında şöyle der: İbnu'l-Kattân onun için "sadûkdur, rivayet ettiği hadîslerin derecesini düşürecek hiç bir menfî vasıf, hakkında isbât edilemez. Ancak ne var ki muhtelefun fihdir, hadîsi de hasendir" demiştir.

Derim ki: Bu ibârelerin hepsi daha önce de tekrar ettiğimiz şu hükmümüzün doğruluğuna bir delîl teşkîl eder: "Eğer râvi muhtelefun fih ise kendisi hasenu'l-hadîsdir. Eğer sözü fazla uzatmış olmaktan endîşe etmeseydim meseleyi tafsîl ederek başka nakillerde de bulunurdum. Ricâl, ilel, ve mevzûât üzerine yazılan taakkûbât kitaplarını mütâlaa eden kimse bu beyân ettiğimiz esas hakkında asla şüpheye düşmez.

8- Hasen hadîs, kuvvetçe sahîhden mâdûn olmasına rağmen, ihticâcda onun gibidir. Bu sebeple bir gurup âlim onu sahîh nevine dâhil ettiler: Hâkim, İbnu Hibbân, İbnu Huzeyme gibi. Böyleleri bu nevdeki hadîslerin sıhhatı mübeyyen ve kesin olanlara nazaran dûn mertebede olduklarını da söylemekten geri durmazlar. Bu ifâde Tedrîbu'r-Râvî'de mevcuttur. Hâfız İbnu Hacer Şerhu'n-Nuhbe'de şöyle der: "Hasen'den olan bu kısım kendisiyle ihticâcta sahîhe iştirâk eder, onun dûnunda olsa da. Kezâ bir kısım farklı derecelere ayrılmakta da sahîhin müşâbihidir."

9- Hasen li-zâtihi olan bir hadîs, birden fazla vecihle rivâyet edilmiş ise, bu öteki vecih tek de olsa kuvvetlenerek hasen derecesinden sahîh derecesine yükselir. Bu kaide de Tedrîb'de ifâde edilmiş ve Şerhu'n-Nuhbe'de sarahâte kavuşturulmuştur.

10- Zayıf bir hadîs, başka tarîklerden de rivâyet edilmişse ve bu öteki tarîk tek de olsa bunlar berâberce hasen derecesine yükselir ve kendisiyle ihticâc edilebilir.(27)

---

27) Tariklerinin artmasıyla zayıfın kuvvetleneceği konusundaki bu mutlak ifade (çünkü hangi çeşit zayıfın kuvvetleneceği sınırlanmamış) tarîkin mücerred sayıca artma keyfiyetinin, hadîsi zayıflıktan hasen mertebesine yükselten icbârî bir durum olduğu intibâını vermektedir. Nitekim birçok müteahhirîn ulemâ bu hususta yanılmışlardır. Tedrîb ve Şerhu'n-Nuhbe'den zikredeceğimiz müteâkip delillerde ve 80. sayfada Tedrîb'den sarih olarak gelecek delillerde görüleceği üzere, müellif asla aynı şeyi kastetmiyor.

Hafız İbnu Salâh, Ulûmu'l-Hadîs'inde der ki: "Zayıf bir hadîsin muhtelif vecihlerle rivayet edilmiş olması ondaki her bir za'fın izâlesi için kafi değildir. Za'afların muhtelif nevileri vardır:

1- Bazı za'flar bu sayede izale olur. Eğer za'f, ravisi ehl-i sıdk ve diyanet olmakla beraber, hıfzındaki zayıflıktan neş'et ediyorsa onun rivayet ettiği hadisi bir başka vecihle de rivayet

edilmiş bulursak anlarız ki bu hadis o ravinin doğru olarak ezberlediklerindendir. Onun bu hadisi zabtedişinden dolayı hıfzı tenkîd edilmez. Keza za'fı irsâl cihetinden geliyorsa aynı şekilde rivayet edildiği bir başka vecih sebebiyle zaafdan kurtulur. Hafız bir imam tarafından irsâl edilen bir mürsel hadis de böyledir, çünkü bu hadiste bir başka vecihle gelecek rivayetle izale olacak az bir zaaf mevcûttur.

2- Bir başka zaaf çeşidi, zaafın kuvvetli olması ve zayıflatıcı vasfın mükâvim ve mücbir bulunması sebebiyle, mezkûr şekilde izâle olmaz. Bu çeşit zaaf râvinin kizble müttehem veya hadisin şaz olmasından neş'et eder."

Hafız İbnu Hacer, en-Nüket alâ İbni's-Salâh'da birinci kısma yani turukun taahhüdü ile za'fı giden zayıf hadisler gurubuna talik olarak şunu söyler: "İchâr edici için, onun müchir olup olmadığını bize bildirecek zabtı kuvvetli bir ravi zikretmedi ise onun hakkında kayıt: "Bunun kabûl ve redde muhtemel bulunduğunun" söylenmesidir. Nerede, ihtimal iki şık için de eşit olursa bu hadis zaaftan kurtulmaya sâlih olur. Nerede red ciheti kuvvet kazanırsa o hadis de zaaftan kurtulamaz. Eğer kabul ciheti galebe çalarsa o zaman rivayetimiz bu kısma girmez, hasen li-zâtihi babında mütâlaa olunur. Allahu âlem." Şeyhimiz müellifin ibaresinin yanlış anlaşılmaya meydan vermemesi için şöyle olması evlâdır: "Ravileri sûi hıfz v.s ile mevsûf olan zayıf bir hadîs başka tarîklerden de rivâyet edilmişse... Kezâ ihtilât tedlîs irsâl ve benzerleri sûi hıfzın hükmüne girerler."

Yine Tedrîbu'r-Râvî'de şöyle denmektedir: "Münferid olma halinde kendileri bir hüccet teşkîl etmeyecek olan iki tarîki olan hadîsle ihticâc etmede bir garâbet yoktur. "Müsned bir vecihle rivâyet edilen mürsel de veya kendi şartına uygun bir başka mürselin de ona muvâfakatı durumlarında olduğu gibi ki bunu bilâhare îzâh edeceğiz.

Yine Tedrîb'de şöyle denir: "Keza, eğer hadîsin za'fı irsâl veya tedlîs veyâ meçhûl ricâlin senedde yer etmesi gibi sebeplerden ileri geliyorsa, bir başka vecihle gelmiş olmakla zaaf kalkar, fakat hasen li-zâtihinin dûnunda kalır."

Şerhu'n-Nuhbe'de de şöyle der: "Seyyi'ü'l-Hıfz olan birisi îtibâr etmeye elverişli mûteber birisine tâbî kılınınca, mûteber onun fevkinde veya mislinde olmalıdır, dûnunda değil. Durumu temyîz edilemeyen muhtelit, mestûr, mürsel isnâd, içerisinden hazfedilen kısmı bilinmeyen müdelles vs. bütün bunların hadîsleri kendilerinin dûnunda olmayan bir başka vecihle rivâyet edilince hadîsleri hasen olur, fakat hasen li-zâtihi değil. Onun böyle tavsîf edilmesi ister mütâbi ister mütâba'in her iki tarafa da itibâr edilmesiyledir. Çünkü onlardan her birinin rivâyetleri hem doğru ve hem de yanlış olabilir, iki ihtimâl de birbirine eşittir. Haklarında îtibâr'da bulunulanlardan (mûteberûn) biri cânibinden olanlardan birine muvafık düşen bir rivâyet vâkî olduğu takdîrde mezkûr iki ihtimâlden biri üstün gelir ve bu, hadîsin mahfûz olduğuna delalet eder, tevakkuf derecesinden kabûl derecesine yükselir Allâhu âlem.

Mâ sebete bi's-Sünne'de Hâfız Irâkî'den naklen şöyle denir: "Beyhakî'nin sözünün zâhirine

göre, muharremin onuncu günüyle ilgili olan tevessün hadîsi İbnu Hibbân'dan başkasının reyince hasendir. Çünkü o, bunu birçok Sahâbeden farklı tariklerde merfû olarak rivayet eder ve ilâveten der ki: "Bu isnâdlar gerçi zayıftırlar, ancak birbirlerine zammedilince kuvvet hâsıl olur. İbnu Teymiyye bunu inkârla "tevessün hadîsinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivayet edilenlerden hepsi bildiğin sebebe binâen bâtıldır" der. Ahmed'in sözü de aynı: "O, sahîh değildir" -yani li-zâtihî sahîh değil- Buradaki değildir sözü onun hasen li-gayrihi olmasını nefyetmez. Hasen li-gayrihi ile ihticâc edilir. Bu husûs hadîs ilminde açıktır." (Irâkînin sözü).

Muhakkik Feth'de der ki: "Bu kadar çok tarîkden gelen hadîsler, zayıf bile olsalar metinleri hasen olur. Nasıl olmasın ki, onlar içerisinde zâten hasenden daha aşağı dereceye düşmeyecek olanlar var." Yine aynı kitapta şu ifadeye rastlanır: "Bu sayıca fazla tarîkler ondan fazla Sahâbeden gelmektedir. Bunlardan her biri zayıf olsaydı bile, hepsi berâber mütâlaa edildikte hüccet olma durumları sabit olurdu. Kaldı ki bir kısmı hasen mertebesinden aşağı düşmüyor.."

Tedrîbu'r-Râvî'de şöyle denir: "Ravînin fısk veya kizbinden dolayı zayıf olan hadise kendisi değerinde bir başka hadîsin muvâfakat etmesinin değeri yoktur, çünkü böyle bir zaaf kuvvetlidir ve sebebi kolayca izâle olamayacak cinstendir. Ancak tarîklerin mecmûu ile münker veya asılsız olmaktan kurtulur. Bu hususu Şeyhu'l-İslâm, yani Hâfız İbnu Hacer açıklar ve der ki: "Bâzan tarîkler sayıca artar ve hadîsi mestûr ve seyyiul hıfz mertebesine yükseltir. O şekilde ki eğer onun için, içerisinde muhtemel yakın bir zaaf varsa bunlar tümüyle hasen derecesine yükselirler.

Allâme muhaddis Şarânî -ki Hâfız Suyûtî'nin talebesidir- el-Mîzân'da şöyle der: "Muhaddislerin cumhur'u, tarîklerin çoğalma durumunda zayıf hadisle ihticâc ettiler ve onu bazan sahîh'e, bazan da hasen'e ilhâk ettiler. Zayıfın bu nev'ine, Beyhakî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'sında rastlanır. Bu kitap, imamların ve onların ashabı olan âlimlerin sözleriyle ihticâc için te'lif edilmiştir. Çünkü bir imam ve onun mukallidlerinden birinin bir sözüne delil teşkil edecek sahih veya hasen bir hadis bulmazsa falanca falanca tarîkden bir zayıf hadis rivayet eder ve bununla iktifa ederek der ki: "Bu tarîkler birbirlerini takviye ederler".

11- Ebu Dâvud'un herhangi bir mütâlaa yürüterek derecesini beyan etmediği hadîsler. Bunlar da kendileriyle ihticaca elverişlidirler.(28)

Münzirî, et-Tergîb'in mukaddimesinde şöyle der: "Ebu Dâvud'a nisbet ettiğim ve hakkında beyanda bulunmadığım her hadis, Ebu Davud'un da dediği gibi hasen mertebesinden aşağı düşmez. Bazan da Sahîheyn'in veya ikisinden birinin şartına muvafık düşer.

---

28) Bu bahisle ilgili açıklamayı Bazı Hadis Meseleleri adlı bölümde Ebu Davud'un Salih Tâbiri kısmında kaydettik.

Allame Şevkânî, Neylü'l-Evtâr'ında der ki: "Daha önce de zikrettiğimiz üzere, hadîs imamlarından bir kısmı, Ebu Dâvud'un meskut geçtiği hadîslerin ihticâc'a sâlih olduğunu beyan etmişlerdir.

Tedrîbü'r-Râvî'de denir ki: Hasen olduğu zannedilenlerden kezâ Sünenü Ebî Dâvud vardır. Kendisinden gelen rivayete göre o, Sünen'inde sahîh hadîsi, sahîhe benzeyeni, sahîhe yakın olanı zikretmiş, içerisinde vehnu şedîd olanları da ayrıca belirtmiştir. Haklarında hiçbir şey söylemedikleri de sâlihtir."

Münzirî, Ebû Dâvud'da geçen يزال الله مقب على العبد وهو في صته ما لم يلتفت فاذا التفت انصرف عنه

"Namazda kul sağa sola bakınmadıkça Allah ona yaklaşmaya devam eder, bakındığı vakit ondan yüz çevirir" hadîsi için şu bilgiyi verir: "Senedinde yer alan Ebu'l-Ahvâs'ın ismi bilinmiyor. Zührî'den başkası ondan rivayette bulunmadı. Yahyâ İbnu Ma'în: ليس بشئ "ehemmiyetsizdir" demiştir. El-Kerâbîsî: "âlimler nezdinde metîn değildir" demiştir. Nevevî, el-Hülâsa'da: "O, hakkında câhil olunan kimsedir, fakat hadîsini Ebû Dâvud taz'îf etmemiştir, binâenaleyh nezdinde hasendir" der (Zeyleî'den naklen).

12- Hafız İbnu Hacer'in Fethu'l-Bârî'de zikrettiği ve hakkında sükût ettiği el-Ehâdisu'z-Zâide. Bunlar onun nezdinde sahîh veya hasendir. Nitekim bunu mukaddemesinde şöyle tasrîh eder: "Sonra, ikinci olarak, bu hadis hakkında ona müteallik tetümmât (ekler) ve ziyâdâttan metne ve isnâda âit fevâid, gâmız olanı açıklama, semâ husûsunda tedlîsde bulunanı tasrîh, daha önce ihtilât etmiş bir şeyhten hadîs derleyen kimsenin mütebâatı kaabilinden bir kısım sahîh maksadları tahrîc ederim. Bu tahrîclerimin her birisi başlıca mesânid, cevâmi, müstahrecât, eczâ ve fevâid mecmualarındandır. Tahrîcte bulunduğum hadîsler sahîh veya hasen hadîs şartlarına uyar..".

Şevkânî, Neylü'l-Evtâr'da Havle Bintü Hakîm'in rivâyet ettiği

انها سألت النبي صلى الله عليه وسلم عن المرءة ترى في منامها ما يرى الرجل

hadisi hakkında der ki: "Hâfız İbnu Hacer, bunu el-Feth'de zikreder ve fakat üzerine hiç konuşmaz." Keza Yâle İbnu Umeyye'nin rivayet ettiği

ان رسول الله صلى الله عليه وسلم رأى رج يغتسل بالبراز

hadîsi hakkında da şunu söyler: Bezzâr bunun benzerini İbnu Abbâs'tan uzun olarak tahrîc eder. Bunu Hâfız İbnu Hacer el-Feth'de zikreder fakat üzerine konuşmaz". Burada Hâfız İbnu Hacer'in el-Feth'de zikredip üzerine konuşmadığı hadîsin sıhhat ve hüsnüne delîl mevcuttur Allâhu âlem.

Derim ki: Kezâ Hâfız İbnu Hacer'in et-Telhîsu'l-Habîr'inde zikredilen hadîslerdeki sükûtu da onların sıhhat veya hüsnüne delîldir. Çünkü Şevkânî merhûm, Hâfız İbnu Hacer'in el-Feth'deki sükûtuyla ihticâc ettiği gibi bazan da et-Telhîs'deki sükûtuyla ihticâc etmektedir. Neylü'l-Evtâr'a bir göz atmakla bu husûs derhal anlaşılır.

13- Ulemânın: "Bu bâbta bundan daha sahîh hadîs yoktur" sözü, o hadîsin sıhhatını gerektirmez." Bundan maksad, bu babda onun diğer rivayetlere nazaran en sahîh olduğunu ifade etmektir. Alimler bu sözden umumiyetle bu manayı kastederler (el-Cevheru'n-Nakiyyu'dan).

Derim ki: Bunun zayıf olması caizdir, ancak diğerlerinden daha iyidir. Fakat mevzû olması asla caiz değildir.

İTİBAR, İSTİŞHAD, MÜTABAAT

Hasen ve Zayıf hadîslerle ilgili bahislerde sıkça geçen bir kaç tâbir var. İ'tibar, istişhâd, i'tizâd. Bunlar bir hadîs çeşidi ifâde etmezler. Ancak başta mütâbi, şâhid, âzıd gibi sıkça geçen tabirler bir kısım başka meselelerin kavranmasında onların neye delâlet ettiklerinin bilinmesi gerekir.

İ'tibâr, lügatte bir şeyi incelemek, saymak, mukayese ve imtihan etmek gibi mânalara gelir. Hadîs ıstılâhı olarak, ferd bilinen bir hadîsin bir başka vecihten de gelip gelmediğini hadîs kaynaklarında araştırma faaliyetidir. Bu maksadla, mu'cem, müsned, sünen, câmi, cüz vs. her çeşit kaynağa başvurulur. Kaydedilen tarif'e ferd-i sahîh dahi girmekte ise de, i'tibâr çoğunlukla zayıf ve hasen hadislerle ilgili olarak geçer. Çünkü hadîsi ikinci bir tarîkten bulmak, onu kuvvetlendirir: Zayıf'sa hasen li-gayrihî mertebesine, hasen'se sahîh li gayrihî derecesine yükseltir. Böylece hadîs, amel edilemez iken, kendisiyle amel edilebilir hâle gelir. Bu sebeple i'tibâr'ı: "Hadîsin sıhhat durumunu kuvvetlendirmek, derecesini yükseltmek için bir benzerini başka tarîklerden arama faaliyeti" diye tarif edebiliriz.

Her zayıf hadîs i'tibâr'a sâlih degildir. Hadîsin zaafı şiddetli olursa onun kuvvetlendirilmesi için araştırma yapılmaz. Kizb ile ittiham edilen, ehl-i'bid'anın gulat kısmında olan veya fuhş-ı galat sâhibi bulunan râvilerin rivâyetleri i'tibâr'a elverişli değildir.

Öyle ise, i'tibâra elverişli olan bir rivâyeti kuvvetlendirecek benzer rivâyet (mütâbi), derece yönüyle, en azından ona (mütabaaleyh) denk veya ondan daha üstün derecede olmalıdır. Daha düşük derecede olursa kuvvetlendiremez. Zaten zayıf'ın daha düşüğü şedîdü'z-zaaf demektir. Vasfı hu olan hadîslerin metrûk ve merdûd addedilmesi gerektiğini daha önce belirtmiştik.

Mütabaat: İ'tibâr sonunda zayıf hadîslerimizi takviye edecek bir başka rivâyet buldu isek hâsıl olan bu yeni duruma uygunluk mânâsına mütâbaat denir. İ'tibâr edilen hadis mütâbaaleyh adını alır ve kuvvetlenir. Zayıfsa hasen li-gayrihi mertebesine yükselir, hasen'se sahîh li-gayrihi mertebesine yükselir. Keza sahîhse ferdlikten çıkıp azîz olur.

Şunu da bilelim ki, mütâbaat, aynı Sahâbî'nin rivayetinde, münferid olduğu zannedilen râvinin şeyhinde veya şeyhinin şeyhinde hâsıl olabileceği gibi bir başka Sahâbî'nin rivayetiyle de olabilir. Senette teferrüt ettiği zannedilen şahsın şeyhinden aynı hadîsi rivâyet eden bir başka şahıs bulunduğu takdirde buna mütâbaat-ı tamme denir, şeyhinin şeyhinden veya daha yukardan bir mütâbi bulunduğu takdirde buna da mütâbaat-ı kâsıra denir.

Mütâbaat sağlayarak zayıfı kuvvetlendirmiş olan ikinci rivâyet'e mütâbi, şâhit veya âzıd kelimelerinden biri kullanılır. Bazı âlimler bu tâbirlerin arasında fark görür: Kuvvetlendiren ikinci hadîs, zayıf hadise hem lâfız hem de mâna yönüyle benzerlik arzetmişse mütâbi, lâfzan değil de sâdece mânen destek sağlamışsa şâhid demiştir. Ama ekseriyet nazarında aslolan, mütâbi ve şâhid tâbirlerinin âzıd gibi destekçi, takviye edici mânasında müterâdif olarak her iki durum için de kullanılmış olmasıdır. Ancak, şâhid kelimesiyle, sahâbisi ayrı olan bir başka senedle gelmiş bulunan mütâbi rivâyetin kastedildiği de olmuştur.

Şunu da kaydedelim ki, usulcüler i'tizâd (mütâbaat) yoluyla zayıfın kuvvetlenmesinde, buna bir kıyâsın muvafakat etmesini veya inkâr'sız intişâr etmiş olmasını yahut da onunla o zamandaki insanların amel etmekte olmasını şart koşmuştur.

İbnu's-Salâh'ın örneğini kaydedelim: Muhammed İbnu Amr Ebu Seleme'den, o da Ebu Hüreyre (radyallahu anh)'den Resûlullah (aleyhissalâtuvesselâm)'ın şu hadîsini rivayet eder: "Ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, her namazda misvâk kullanmalarını emrederdim". Senedde yer alan Muhammed İbnu Amr sıdkı ve diyaneti ile meşhurlardan ise de itkân'ı tam değildir. Bu sebeple bâzı nâkidler kendisini hâfıza bozukluğu cihetinden zayıf addetmişler, bazıları da sıdkı ve büyüklüğü sebebiyle sika addetmişlerdir. Netice olarak hadîsi hasen'dir. Ancak hadîsin bir başka cihetten rivâyeti ona sahîh hükmünü verdirmiştir. Hadîse olan mütâbaat, Ebu Seleme'den Muhammed'in rivâyetine değil, bilâkis, Ebu Hureyre'den Ebu Seleme'nin rivâyetinedir. Ebu Hureyre (radıyallahu anh)'den aynı hadîsi A'rac, Sa'id İbnu'l Makberî, babası (el-Makberî) ve başkaları da rivâyet etmiştir. Verilen bir başka örnek Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in atıyla ilgili bir Buharî hadîsidir. Rivayet "Übey İbnu'l-Abbas İbni Sehl İbni Sa'd an Ebîhi an ceddihi" senediyle gelmiştir. Burada ismi geçen Übey'i Ahmed İbnu Hanbel, Yahya İbnu Ma'în ve Nesâî hıfzının bozukluğu sebebiyle zayıf addetmişlerdir. Bu sebeple hadîs hasendir. Ancak hadisi kardeşi Abdu'l-Müheymin de rivayet etmiştir. Bu mütâbaatla hadîs, sahîh'lik mertebesine yükselmiştir.

BAZI TÂBİRLER

Makbul hadîsleri ifâde için kullanılan, sahîh ve hasen tabirleri dışında başka tabirler de var. Karşılaşıldığı zaman yeni bir hadîs çeşidi sanılmamalıdır. Ceyyid, kavî, sâlih, ma'ruf, mahfûz mücevved, sâbit, müşebbeh veya müşbih gibi.

Ceyyit: İbnu's-Salâh bu tâbiri sahîh mânâsında kullanmıştır. Böyle olunca cevdet'den murad

sıhhat olmaktadır. Ancak, bazıları, hasen li-zâtihi mertebesinden yükselmiş olmakla beraber sahîhlik kazanmasında tereddüt edilen hadis için ceyyid demiştir. Sahîh vasfını taşıyandan düşüktür.

Kavi de ceyyîd gibidir.

Sâlih, daha ziyade Ebu Davûd'la ilgili bir tabir olup, sahîh ve hasen, her ikisine de şâmildir. Çünkü ikisiyle de ihticâc edilir. Keza i'tibâr'a elverişli olan zayıf'a da sâlih denmiştir.

Ma'rûf: Münker'in mukâbilidir. Yâni, zayıf râvi, sika râviye muhâlefet ederse, sika'nın rivâyeti ma'rûf, zayıf'ın rivâyeti münker'dir.

Mahfûz: Şâz'ın mukâbilidir. Yani sika, râvi, kendisinden daha üstün (evsak) olana muhalefet ederse evsak'ın rivâyeti mahfûz adını alır.

Mücevved ve sâbit sahîh'e şâmildir.

Müşbih (müşebbeh): Hasen ve hasene yakın olan zayıf hadîs için kullanılır. Ceyyid'in sahîhe nisbeti ne ise, bunun da hasene nisbeti öyledir.

SİKANIN ZİYADESİ

Farklı tarîklerden gelen hadîsler karşılaştırılınca biri diğerine karşı noksan veya ziyadeler ihtiva edebilir. Böyle bir durumda ziyade'nin hükmü nedir?

Muhaddis ve fukahâdan cumhurun mezhebi, bu ziyadeyi sika râvi yapmışsa mutlak olarak makbûl addeder. Bu ziyâde, hadîsi önce ziyadesiz olarak zikretmiş olan râviden veya bir başkasından gelmiş, şerî bir hükme müteallik olmuş veya olmamış, sâbit bir hükmü değiştirecek mahiyette olmuş veya olmamış, ziyâdenin bulunmadığı bir haberle sâbit olan ahkâmın nakzını gerekli kılmış veya kılmamış farketmez, ziyâde makbûldür. İbnu Tahir, bu ziyade söz üzerinde ittifak olmalı, iddiasında bulunmuştur. Mutlak şekilde makbûl değildir diyen de olduğu gibi, "Hadîsi, daha önce nâkıs şekilde rivâyet etmiş olanların dışındakilerden gelen ziyâde makbûldür, bir kere nakıs olarak rivâyet edenden vâki ise, makbûl değildir" diyen de olmuştur. İbnu's-Sabbağ bu sonuncu durum hakkında: "Bu râvi, rivâyetleri iki ayrı mecliste aldığını, birinde nakıs, diğerinde ziyadeli olarak işitmiş bulunduğunu tasrîh etse de ziyade makbuldür" der.

İbnu's-Salâh ziyade'yi bir kaç kısma ayırmıştır:

1- Sıhhate muhalefet eden ziyade, bu şâz kısmına gireceği için reddedilir.

2- Muhalefet olmayan ziyâde: Bir sikanın, hadîsin bir kısmıyla teferrüdü gibi. Bu makbûldür. Hatib bu kısmın makbûl addedilmesinde ulemanın ittifak ettiğini aynen belirtir.

3- Bir hadisin diğer râvilerince zikredilmeyen ziyadesi: Makbûl olduğu belirtilen bu üçüncü çeşid ziyâdeye, bir de örnek kaydedilir: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: "Arz bana hem mescit ve hem de temiz kılındı" hadisini Ebu Mâlik el-Eşca'î şöyle rivâyette teferrud etmiştir: "....toprağı temiz kılındı". Bu üçüncü çeşit birinciye de benzer, ikinciye de. Orta bir ziyade çeşididir.

3) ZAYIF HADÎS VE ÇEŞİTLERİ

Sahîh ve hasen hadiste aranan vasıfları tamamen veya kısmen ihtiva etmeyen rivâyetler zayıftır. Konunun kavranması için mezkûr vasıfları hatırlatmak yerinde olur: 1-2-Râvinin adalet ve zabt yönlerinin tam olması, 3- Senedin muttasıl olması, 4- Başka rivâyetlere muhalif (şâz ve münker) olmaması, 5- İlletten sâlim olması, 6- Hasen hadîsler için şart koşulan mütâbaat yâni, ikinci bir tarîkten gelen rivâyetle desteklenmesi.

Şu halde bu altı vasıftan biri veya bir kaçı eksik olunca hadîs, zayıf addedilmektedir. Ancak, bu vasıfların eksikliği çok farklı durumlarda hadîse ârız olduğu için zayıf hadîsin çeşitleri sayıca çok artmıştır. Sözgelimi sâdece râvinin adalet yönünü göz önüne alacak olsak, adâletini bozacak olan sebeplerin ne kadar çeşitli ve çok olduğunu anlarız: Yaş durumu, akıl durumu, diyanet, itikad, mürüvvet, lika, sıdk... vs... durumları.

Daha önce belirtildiği üzere sahîh ve hasen hadîsler arasında sahîh, esah sahîh li-zâtihi, sahîh li gayrihi; hasen li-zâtihi, hasen li-gayrihi gibi sıhhatca farklı dereceler ortaya çıktığı gibi, zayıf hadisler arasında zaîf, ez'af veya vâhî, evhâ tâbirlerinde de görüldüğü üzere farklı dereceler kabul edilmiştir. Hatta zayıflar arasındaki derecelerin, sahih ve hasen hadisler arasındaki derecelerden çok fazla olduğu söylenmiştir. Nitekim İbnu Hibhân'ın tâdadında bu çeşitler 50'ye, İbnu's-Salâh'da 47'ye ulaşmıştır. Şerefü'd-Dîn el-Münâvî, fiilen mevcut olmasa bile, aklen 129'a ulaşabileceğini göstermiş, 81 çeşidin mevcudiyetinin de imkân dahilinde bulunduğunu belirtmiştir. Bu türlü hesaplamaların amelî hayatta herhangi bir ehemmiyeti yoktur. Ancak bazıları, müstakil bir isim ve tarifle bilinmekte, hangi şartlarda ve ne sûretle amele elverişli olduğu usûl kitaplarında tedkîk ve ta'lîm konusu yapılmaktadır. Muallâk, Mürsel, Mu'dal, Munkatı, Müdelles, Muallel, Şaz, Münker, Müdrec, Metrûk, Maklûb, Muzdarib, Musahhaf, Muharref zayıfın meşhur olan çeşitlerindendir. Biz daha ziyâde bunları kısa kısa tariflerle tanıtmaya çalışacağız. Bu tabirler her çeşit dinî kitaplarda geçer. Bunları bilmeden dinî metinleri yeterince ve hakkıyla anlamak mümkün değildir.

MÜRSEL HADÎS

Mürsel, lügat olarak irsâl kökünden gelir, bu da göndermek mânâsındadır. Böyle olunca, ıstılahta, "asıl kaynağını görmeden yapılan rivâyet" mânâsınagelir. Hatîbu'l-Bağdâdî, Kîfâye'de, munkatı olarak yapılan bütün rivâyetleri irsâl'le ifâde eder. Onun açıklamasına göre inkıta mânâsındaki irsâl üç sûrette vukua gelmektedir.

1- Râvînin, muasırı olmadığı kimseden, rivâyette bulunması. Arada zaman bakımından fark

olduğu için buradaki inkıta ve irsâli anlamak, görmek zor değildir.

2- Râvi, muâsırı olmakla beraber, hiç karşılaşmadığı kimseden rivayet yapacak olursa bu da bir irsâl'dir.

3- Râvi, bazan, karşılaştığı bir kimseden işitmediği hadîsi rivâyet edebilir. Bu da bir irsâl olur ve irsâl'in en kötüsüdür. Çünkü önceki iki durumda irsâl'i görüp, inkita'ya ve dolayısıyla hadîsin zayıflığına hükmetmek zor olmaz.

İrsâl-i celî: Hadisteki irsâl, hemen görülüp anlaşılabilecek durumda ise buna irsal-i celî denir. Kişinin muâsırı olmayandan veya karşılaşmadığı kimseden yaptığı rivâyet gibi.

İrsâl-i hafi: İrsâl, sâdece hadîs mütehassıslarının anlayabileceği kadar kapalılık arzediyorsa buna irsâl-i hafi denir. Râvinin karşılaştığı kimseden dinlememiş olduğu hadîsi rivâyet etmesi gibi. İrsalin bu çeşidi daha ziyâde tedlîs bahsine girdiği için, bazı açıklamaları müdelles hadîs bahsine bırakıyoruz.

Sahabe Mürseli: Mürsel hadîs zayıf hadisler sınıfına girerse de, iltibâsa meydan vermemek için sahâbe mürseli'nin bundan müstesna tutulduğunu hemen belirtmemiz gerek. Çünkü bir çok sahâbe, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan bizzat işitip görmediği bir kısım sünnet'i rivâyet etmiştir. Sözgelimi, İbnu Abbâs (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatı sırasında 8 yaşlarında bir çocuk olduğu halde, çok miktardaki rivâyetiyle miksirûn arasında yer alır ve üstelik kendi doğumundan önceki hâdisleri de, kimlerden dinlediğini belirtmeden, sanki bizzat görmüş veya dinlemiş gibi anlatmıştır. İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'ın rivâyetleri üzerinde yapılan incemeler, bunlar arasında sâdece yedi tânesinin şahsî görgü ve müşâhadesine dayandığını, gerisinin ise mürsel olduğunu ortaya koymuştur. Bu hadîslerin sıhhati hususunda hatıra gelebilecek suali, ûlema "sahâbe mürseli sahîhtir" diye cevaplar ve bu hususta hiçbir tereddüde yer bırakmaz.

Tâbiin'in Mürseli: Muhaddis, fakîh, usulî her çeşit ulemânın ıstılahında yaygın olan kullanışa göre, mürsel deyince, Tâbiîn'e mensub herhangi bir zâtın:"Resûlullah buyurdu ki...", "Resûlullah yaptı ki..." diyerek, hadîsi hangi sahâbî'den dinlediğini belirtmeden yaptığı rivâyete denir. Azınlıkta kalan bir kısım âlimler: "Bu çeşit rivâyet Tâbiîn'in büyüklerinden olursa mürsel'dir ama küçüklerinden olursa munkatı'dır mürsel değildir" demiştir. Bundan böyle kaydedeceğimiz açıklama bu mürselle ilgili olacaktır.

Mürselin hükmü: Mürsel, muhaddis olsun fukaha olsun çoğunluk nezdinde prensip olarak zayıftır. Nevevî, aynen şöyle der: "Mürsel, cemâhîr-i muhaddisin, Şâfiî, fukaha ve ashâb-ı usûlden çoğu nezdinde zayıf hadistir. İmam Mâlik ve bir grup başkasıyla Ebu Hanîfe şöyle demişlerdir: "Mürsel, bir başka vecih'ten müsned olarak gelmişse veya önceki rivâyetten farklı bir tarikle mürsel olarak ikinci bir tarîkten gelmişse sahihtir".

İbnu Cerir: "Tâbiîn'in tamamı mürseli kabûl etmek gerektiği hususunda icma ederler ve üstelik aksini söyleyen tek rivâyet de gelmemiştir. İkiyüz yılının başına kadar imamlardan

kimse aksini söylemedi" der. Burada zımnen mürselle amelî ilk reddedenin Şâfiî (radıyallahu anh) olduğu imâ ediliyor ise de, ondan iki farklı görüş gelmiştir: 1- Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in mürselleri hariç, diğer mürsellerle ihticacı reddederdi. Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in irsallerini kabûl sebebine gelince: 1- O'nun mürselleri başka tarîkten mevsûl olarak gelmiştir, 2- Çünkü o, bir cemaatten veya sahâbenin büyüklerinden dinlemiş olduklarını veya en azından bunların sözlerince desteklenmiş olanları veya herkesçe bilinir hale gelmiş olanları, veya asrındaki imamların amellerine uygun olanları irsal ederdi. 3- İbnu'l-Müseyyeb'in mürselleri incelenince bunları Ebu Hüreyre'den aldığı anlaşılmıştır. Ebu Hüreyre ile arasındaki sıhriyyet sebebiyle (çünkü Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin kızı ile evli idi) onunla irtibatı fazla idi: Bu sebeple onun irsalleri sanki Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ye isnâd etmiş gibi olmaktadır.

Ancak Şâfiî'nin mezheb-i cedid denen sonraki görüşüne göre Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in mürselleri de nazarında makbûl değildir.

Mürsel mevzuunda, Beyhakî'nin bir açıklamasını burada kaydetmede fayda var. Ona göre, mürsel rivâyet Tâbiîn arasında cârî idi. Ancak dahilî fitne hareketlerinin kızışması sonucu imanlar bozulup bid'a ve yalan artınca, mürsel rivâyetin zayıflığına hükmedilmiştir. Bu husûsa delîl zımnında Beyhakî İbnu Sîrin'in şu sözünü kaydeder: "Bir zamanlar hadîs rivâyet eden kimseden isnâd sorulmazdı. Ancak fitne patlak verince, hadisin isnadı soruldu, ehl-i sünnet rivayet etmişse hadisi alınır, ehl-i bid'a rivayet etmişse hadisi terkedilir".

Niçin mürsel rivayet?: Mürselleriyle meşhur olan Hasan-ı Basrî'nin sened soran bir kimseye kızarak verdiği cevap da niçin irsal yaptıkları hususunda bir bilgi verir: "Be adam! Ne size yalan söylüyoruz ne de bize yalan söylendi. Biz Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashabından üç yüz kişinin katıldığı orduyla birlikte Horasan'a gazveye çıktık (onlarla sohbet ettik, bu sırada çok şey öğrendik, onlar yalan söylemediler, biz de sohbetlerde işitmiş olduklarımızı rivâyet ediyoruz)".

Bu rivâyet, sohbetler yoluyla güvenilen ciddî zatlardan öğrenilmiş olan mesâili senetleyerek sunmanın zorluğunu göstermektedir. Bu mürsillerin, -belki de râvisini temyiz edememe endişesinden dolayı- o kıymetli bilgilerini ketmedip, rivâyet etmemeleri de uygun olmazdı. Nitekim bu sebeple olacak ki Tabiîn'den bir çoğu irsâl yoluyla rivâyetten geri durmamışlardır.

Yine Hasan Basrî'den gelen bir başka açıklama, niçin? sorumuzun cevabına bir başka vüs'at kazandıracaktır: Yunus İbnu Ubeyd, Hasan-ı Basrî'ye sorar: - Ey Ebu Sa'îd! Sen: "Resûlullah buyurdu ki, diye rivâyette bulunuyorsun, halbuki sen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la karşılaşmadın!" Hasan Basrî şu cevabı verir: - Sen bana, daha önce başkası tarafından sorulmayan bir şey sordun. Senin bana yakınlığın olmasa cevap vermezdim. Nasıl bir devirde yaşadığımızı biliyorsun. Haccâc'ın zamanında, "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki" diye yaptığım bütün rivâyetler Ali Ebî Tâlib (radıyallahu anh)'dendi. Ancak ben o zamanki terör sebebiyle rivâyetlerimi Hz. Ali'ye nisbet edemezdim".

Mürsel rivâyetle meşhur olanlara gelince, Medinelilerden Saîd İbnu Müseyyeb,

Mekkelilerden Ata İbnu Ebî Rabâh, Basralılardan Hasanu'l-Basrî, Kûfelilerden İbrahim İbnu Yezîd en-Nehâî, Mısırlılardan Saîd İbnu Ebî Hilâl, Şamlılardan Mekhûl var. İbnu Maîn'e göre bunlardan İbnu Müseyyeb'in mürselleri en sıhhatli olanıdır. Çünkü o, sahâbe çocuğu olmaktan başka Aşere-i mübeşşere ile karşılaşmıştır. Ayrıca Hicaz ehlinin fakîh'i ve müftüsü, yedi meşhur fakîh'in birincisidir. İmam Malik bu yedilerin icmâını bütün ümmetin icmaı addederdi. Mütekaddimîn imamlar İbnu Müseyyeb'in mürsellerini tedkik edince sahîh senetlerle başkalarınca rivâyet edildiğini görmüşlerdir. Bu şartlar, onun dışındaki mürsellerin irsallerinde mevcut değildir.

Ûlema, mürsel rivâyeti değerlendirirken, bütün mürselleri aynı kefeye koymamıştır. Mürsillerin durumunu nazar-ı dikkate aldığı gibi, aynı mürsilin mürselleri arasında da tefrik yapmıştır. Mesela Hasanu'l-Basrî'nin "Resûlullah buyurdu ki" şeklinde cezm sigasıyla sunduğu rivayetleri, tamrîz sigasıyla sunduklarından üstün tutmuştur. İrâkî der ki: "Hasanu'l-Basrî'nin mürselleri ûlema nazarında rüzgâr gibidir." Nehaî'nin mürselleri için İbnu Maîn: "Şa'bî'nin mürsellerinden daha iyidir" demiş, Sâlîm İbnu Abdillah, Kasım ve Saîd İbnu'l-Müseyyeb'inkilere daha hoş olduğunu ifâde etmiştir. Ahmed İbnu Hanbel de "La be'se bihâ" "fena değiller" der. Yahya İbnu Sa'îd: "Zührî'nin mürseli başkalarının mürsellerinden fenâdır çünkü o hâfızdır, râvînin ismini söylemeye gücü yettikçe, isim söyler, isim vermiyorsa bu, isim söylemeyi uygun bulmadığından ileri gelir." Yahya da Katâde'nin irsallerini değersiz bulur ve "O rüzgâr gibidir" derdi. Aynı Yahya: "Saîd İbnu Cüheyr'in mürselleri bana Ata'nın mürsellerinden daha iyi" derdi. Kendisine Mücâhid'in mürselleri mi, Tavus'un mürselleri mi daha iyi diye sorulunca: "Onlar birbirlerine çok yakın!" diye cevap verdi.

Suyûtî Tedrîb'de, mürsel hakkında ulemâdan vârid olan hükümleri on maddede hülâsa eder: 1- Mutlak olarak hüccettir. 2-Bazı kayıdlarla hüccettir. 3- İlk üç asrın mürselleri hüccettir. 4- Adl'dan başka kimseden rivâyet etmemekle bilinen zâtın mürseli hüccettir. 5- Sadece Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in mürselleri hüccettir. 6- Bir bâbda başka rivâyet yoksa mürsel hüccettir. 7- Müsnedden daha kavîdir. 8- İrsalle amel vâcib değildir, mendûbtur. 9- Sahâbi mürseli hüccettir...

Mürsel hadîsleri bâzıları müstakil kitaplarda tedvîn etmiştir. Ebu Davud Sicistânî ile İbnu ebî Hâtim'in te'lifleri Kitâbu'l Merâsîl adını taşır. Ebu Saîd Selâhu'd-Din el-Alâî'nin kitabı da Câmi'u't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl adını taşır.

MUNKATI'HADÎS

Fuhaha ve muhaddislerin cumhurunca makbûl olan tarife göre, isnâdının herhangi bir yerinde kopukluk (inkıta) bulunan hadîstir. Bu tarife göre, mürsel, muallak, mu'dal rivâyetler de munkatı sayılır. Ancak, Nevevi'nin belirttiği üzere munkatı deyince, çoğunluk itibâriyle, sahâbeden rivâyette bulunan tâbüden önceki kopukluklara munkatı denmektedir. İmam Mâlik'in İbnu Ömer'den rivâyeti gibi. Mâlûm olduğu üzere, İmam Mâlik etbauttâbiîn'dendir ve İbnu Ömer'le görüşmemiştir.

Bazılarının, Tâbiî'nden önceki râvinin düştügü veya mübhem (29) bir ismin zikredildiği hadise munkatı dediğini de bilmeliyiz. Keza, bâzıları, Tâbiî veya Etbauttâbiî'den yapılan fiil, kavl nevinden rivâyetlere munkatı demiştir. Halbuki buna müteahhir ûlemânın maktu hadîs dediklerini daha önce belirtmiştik.

İnkıta bazan açıktır, kolayca anlaşılabilir, bazan hafidir, sadece ihtisâs sahipleri görebilir. Normalde bir başka vecihten ziyade bir iki isimle aynı hadisin gelmiş olmasıyla inkıta' anlaşılır.

Suyûtî, Müslim'in sahîh'inde on küsur hadiste inkıta' olduğunu ve fakat, hepsinin Müslim'de veya başkalarında farklı vecihlerden muttasıl olarak rivâyet edildiğini söyler ve hadîsleri teker teker gösterir. Suyûti'nin verdiği misâle göre: "Humeydu't-Tavîl, Ebu Râfi'den, O da Ebu Hureyre (radıyallahu anh)'den rivâyet ettiğine göre, Ebu Hüreyre Medine sokaklarının birinde Hz. Peygamberle karşılaşmıştı..." hadîsi munkatıdır. Doğrusu şöyledir: "Humeydu't-Tavîl, Bekru'l-Müsenî'den, Bekr Ebu Râfi'den, o da Ebu Hüreyre'den...". Önceki senette Bekr el-Müsenî düşmüştür. Ancak hadîs, doğru şekliyle, Kütüb-i Hamse'de, Ahmed İbnu Hanbel'le İbnu Ebî Şeybe'nin Müsned'lerinde gelmiştir.

MU'DAL HADÎS

Senedinde ard arda iki veya daha fazla râvi'nin düşmüş olduğu hadîslere mu'dal denir. Mu'dal'da iki râvinin ard arda düşmüş olması gerekir. Araya fazla girerse iki yerde inkıtası olana munkatı denir. Mu'dal hadîse munkatı da denmiştir. Fukaha ve başkalarından mürsel diyen de olmuştur.

Her hal û kârda mu'dal, zayıf hadîstir ve za'fı munkatı'dan fazladır. Bunlar kavî ve ceyyid olan tariklerden destek görmedikçe kendileriyle amel edilemezler.

---

29) Mübhem isim: Râvinin recülun (bir erkek), imre'etün (bir kadın), recülün min Cüheyne (Cüheyneli bir adamı) şeklinde zikri, bu çeşit zikirler de munkatı sayılır.

Nevevî, İmam Malik'in bir rivâyetini mu'dal'a örnek olarak kaydeder: "Malik der ki: Bana Ebu Hureyre (radıyallahu anh)'den ulaştığına göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur: "Güzelce yedirilmek ve giydirilmek kölelerin hakkıdır, yapamıyacakları iş de verilmemelidir". Hadîs mu'daldır, çünkü İmam Mâlik'le Ebu Hüreyre arasında iki râvî düşmüştür. Zira bu hadîsi, yine İmam Mâlik, Muvatta dışında "Muhammed İbnu Aclân'dan, o da babasından (Aclan), o da Ebu Hüreyre'den..." tarikiyle rivâyet etmiştir.

İbnu's-Salâh'ın Hâkim'den nakline göre, Tâbiîn'den birinin, muttasıl olarak rivâyet ettiği merfu bir hadîsi Etbauttâbiîn'den biri, maktu olarak yâni o Tâbiî'nin sözü olarak rivâyet edecek olsa bu rivâyet mu'dal'dır. Verilen misâle göre: "Kıyâmet günü, kişiye: "Sen şu şu işlemi yaptın!" denince "Ben öyle bir şey yapmadım" diye inkâra kalkar. Bunun üzerine ağzı mühürlenir de

âzâları konuşmaya başlar" hadîsini A'meş, Şa'bî'den sanki onun sözü imiş gibi rivâyet etmiştir. Halbuki Şa'bî bu hadîsi merfû olarak rivâyet etmiştir. Nitekim hadîs, Fudayl İbnu Amr an Şa'bî an Enes an Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) tarîkiyle muttasıl ve merfu olarak rivâyet edilmiştir.

DİKKAT: Mu'dal, munkatı ve mürsel hadîslerin çokça rivâyet edildiği eserler Saîd İbnu Mansûr'un (V.227/841) Sünen'i ile, İbnu Ebî'd-Dünya'nın (V. 281/893) te'lîfatıdır.

MÜDELLES HADÎS

Bir râvinin, karşılaşıp görüştüğü kimseden işitmediği bir şeyi veya muasırı olduğu halde karşılaşmadığı bir kimseden işitmiş gibi bir şey rivayet edecek olursa, bu rivâyete müdelles hadîs denir. Bu işi yapana müdellis, bu davranışa da tedlîs denir.

Tedlîs kelime olarak Deles: kökünden gelir, kararma, gölgelenme demektir. Tedlis satılan malın kusurunu müşterinin gözünden gizlemek, ayıbı örtmek mânâsına gelir. Istılah olarak, hadîsin senedinde yer alan bir râvinin ismini -hadis ilminin mütehassıslarından başkasının anlayamayacağı bir tarzda- iskat ederek, dinleyen üzerinde sema yoluyla almış intibâını verecek tarzda hadîsi rivayet etmesidir.

Kısacası, Istılah olarak tedlis, rivâyet edilen hadiste mevcut bir kusuru gizlemek için başvurulan bâzı hîlelerin müşterek adıdır. Tedlîs zayıflardan vâkî olduğu gibi bazı sikalar da yapmıştır.

Tedlis önce ikiye ayrılır:

1- Tedlîsü'l-İsnâd: Hadîsçiler arasında en ziyâde görülen şekli olup, yukarda belirtildiği gibi kişinin, karşılaştığı şeyhten işitmediği bir rivâyeti sanki işitmiş intibaını verecek bir tarzda "Falanca söyledi ki (Kâle fülanun...) veya "Fülandan... (an fülânin) veya "falanca demişti ki (Ennefülânen kâle) veya benzer bir tâbirle rivâyet eder. Hadîsin durumunu güzelleştirmek için senetten şeyhini iskat edebileceği gibi zayıf veya küçük olan şeyhin şeyhi vs. başkalarını da iskat edebilir. Bu ikinci durumda yani müdellis senetten çıkarılan râvinin muasırı değilse bu rivâyet, tedlîs değil irsâl-i celi veya ta'lik'dir.

Hâkim'in Ma'rifetu Ulumi'l Hadîs'te kaydettiği örneğe göre: "Ali İbnu Haşrem şöyle der: "Süfyan İbnu Uyeyne'nin yanındaydık. Süfyan: "Zührî dedi ki..." diyerek ondan bir hadîs rivâyet etti. Süfyan'a: "Bunu Zührî'den şahsen işittiniz mi? diye sorulunca şu cevabı verdi:

"- Hayır! Bunu Zührî'den Ma'mer işitmiş, ondan da Abdurrezzak işitmiş, ben de Abdurrazzek'tan işittim".

Aslında Süfyan ile Zührî muâsırdır ve görüşmüşler de. Ancak ondan hadîs almışlığı yok. Süfyan Abdurrezzak'tan, Abdurrezzak Mamer'den, o da Zührî'den hadîs almıştır. Burada, görüldüğü üzere Süfyan, iki şeyhini atlayarak hadîsi doğrudan Zührî'den rivâyet ederek

tedlîste bulunmuştur.

Âlimler, tedlîsin en kötüsü olarak isnadda yapılan tedlîsi zikrederler. Çünkü, burada aldatma ihtimali kuvvetlidir. Şu'be'nin bu yüzden: "Tedlîs yapmak benim nazarımda zina yapmaktan daha büyük bir cürümdür" dediği rivâyet edilir.

İsnad'da yapılan tedlîs, ihticaca elverişli olmayan rivâyeti, elverişli hale soktuğu için, müdellis, bu davranışıyla sika bile olsa kendisini lekelemiş olmaktadır. Şu'be "tedlîs yalanın kardeşidir" der. Bu sebeple bir kısım muhaddis ve fukaha, müdellisi mecruh addetmiş, tek bir hadîste bile olsun tedlîs yaptığı takdirde ebediyyen terkedilmesi gerektiğine hükmetmiştir.

Ancak, mürsel hadîsle ameli câiz görenler müdellisin rivâyetini makbûl addetmişlerdir.

Ancak müdellis olmakla beraber hazfettiği (çıkardığı) rivâyetleri de sika olanların -ve mesela Süfyan İbnu Uyeyne'nin- müdelles rivâyetlerini, mürselle ihticâc etmeyi reddedenler de kabul etmektedir. İbnu Abdilberr nadîs imamlarının Süfyan İbnu Uyeyne'nin tedlîslerini kabûl etmekte ittifak ettiklerini belirtir. Çünkü Süfyan'ın müdellesleri İbnu Cüreyc, Ma'mer İbnu Râşid ve emsâli sikalardandır. Bu, tıpkı Tâbiîn'in büyükleri tarafından yapılan irsaller gibidir. Süfyan da yalnız sikattan irsal yapmış gibi olmaktadır.

Bir sika, sikadan ve gayr-ı sikadan rivâyet yapıyorsa, bunun semâyı ifade eden haddesenâ, ahbarenâ, semi'tu gibi sigalarla yaptıkları rivâyet kabûl edilmiştir. Nitekim Sahîheyn ve diğer mûteber kitaplarda A'meş, Katâde, Süfyan-ı Sevrî, Süfyan İbnu Üyeyne, Hüşeym, Velîd İbnu Müslim ve emsallerinden müdelles olarak yapılan çok sayıdaki rivâyet mevcuttur. Cumhura göre, tedlîs -makbûl olmasa da- haram da değildir. Râvi adl ve zâbıt olduktan semâını da başka rivâyet verileriyle söyledikten sonra onun müdelles rivayetinin de sıhhatine hükmetmekten başka çare yok.

Bazıları da şöyle demiştir: Müdellis zayıf râviyi gizlemek için tedlîs yapmışsa bu haramdır, râvi cerhedilir. Bu maksadla tedlîs yapmadı ise, bunda bir mahzûr yoktur.

Tedlîsü't-Tesniye

Râvi, rivâyetini makbûl ve sahîh göstermek için senette bulunan, şeyhi dışındaki bir kimseyi zayıf veya kendisinden küçük olduğu için rivâyet sırasında atlamasıdır. Böylece rivâyeti, sâdece sika râvilerden müteşekkil bir senedle rivâyet etmiş olur. Bu tedlîse teşviye tedlisi dendiği gibi güzelleştirme mânâsında tecvîd de denmiştir. Tecvîd tabirini daha çok kudema kullanmıştır. Tesniye tabirini de ilk defa İbnu'l-Kattân'ın kullandığı belirtilir.

Usûl kitaplarının kaydettiği misallerden biri şöyle: "Heysem İbnu Hârice der ki: Ben Velid İbnu Müslim'e: "Sen Evzâî'nin hadîslerini berbat ettin" dedim. "Nasıl?" diye sordu. Dedim ki: "Sen ani'l-Evzaî an Nâfi", keza "ani'l-Evzâî aniz-Zührî", keza "ani'l-Evzâî an Yahya İbnu Saîd" diyerek rivayet ediyorsun. Halbuki senden başkaları Evzâ'î ile Nafi'nin arasına Abdullah İbnu

Âmir el-Eslemî'yi, Evzâî ile Zührî'nin arasına İbrahim İbnu Mürre'yi idhâl ediyorlar". Bunun üzerine: "Evzâ'î'yi ben, bu gibilerinden rivâyet edebilecek mertebeden yüksek gösteriyorum. Fena mı?" cevabını verdi. Bende:

"Bu adamlar zayıflardan aldıkları ve Evzâ'î kendilerinden münker hadisler rivâyet ettiği halde sen o râvileri iskat ile o hadisleri Evzâî, sikattan rivayet etmiş gibi gösterirsen, Evzâî'nin kendisi için zaif denmez mi? dedim. Lakin o, sözüme hiç aldırmadı".

A'meş ile Süfyan-ı Sevrî'nin de ara sıra bunu yaptığını Hatîb nakletmektedir. Her hal-u kârda bu tedlîs, tedlîslerin en kötüsüdür. Her çeşit ciddî aldatmalara açık bir rivâyet tarzıdır.

TEDLÎSU'Ş-ŞÜYUH:

Muhaddis, rivâyetine dikkatleri çekmek için şeyhinin ma'nıf olan isim, künye, lakab, nisbet gibi evsafını kullanmayıp, herkesçe bilinmeyen bir vasfını kullanır. Verilen misal şöyle: Kıraat imamlarından Ebu Bekr İbnu Mücâhid: "Haddesena Abdullah İbnu ebi Abdillah" der. Ebu Abdillah'dan murâdı Sünen sahibi Ebu Davûd'un oğlu Hafız Ebu Bekr İbnu ebî Davûd'dur. Ama böyle bir rivayette Ebu Abdullah'la Ebu Bekr İbnu Ebi Davûd'un kastedildiği anlaşılamaz.

Râvi, bunu, şeyhi zayıf olduğu için hakkında: "Zayıflardan rivâyet ediyor" dedirtmemek için yapmışsa tedlîsu's-şüyuh'un en fenasıdır. Bazılarınca bu, râvi hakkında cerh sebebi ise de bazıları cerhi gerektirmeyeceği kanaatini izhâr etmiştir.

Râvi, bazan da; şeyhi yaşça kendisinden küçük olduğu için bunu gizlemek maksadıyla bu tarz tedlîse başvurur.

Râvi, bazan, meşâyihi miktarca fazla göstermek kasdıyla aynı şeyhin herkesce bilinmeyen isim, künye, lakab ve nisbetlerini zikreder.

Râvi, bazan da, ilim seyahatine gitmiş zannını uyandırmak için, "Bana falan kişi Haleb sokağında rivayet etti" der. Muhatabında Haleb'e gitmiş zannını uyandırır. Halbuki, bu, Kahire'deki bir sokağın ismidir. Keza: "Bana falanca Mâverâünnehr'de rivayet etti" der, nehir sözüyle kasteddiği Dicle'dir. Buna tedlîsü'l-bilâd dahi denmiş ise de tedlîsu'ş-Şuyûh'dan addedilmiştir.

Bu çeşit davranışlara, çoğu kere latife yapmak arzusuyla başvurulmuştur.

TEDLÎSU'L-ATF: Râvi bâzan: Haddesenâ fülan ve fülan diyerek iki ismi beraberce zikreder. Ama aslında ikinci râviden hadîs dinlememiştir. Buna tedlîsü'l-atf denmiştir.

TEDLÎSÜ'S-SÜKÛT: Râvi, "Haddesena", "semi'tu" veya "haddesenî" dedikten sonra sükût eder ve bir miktar durduktan sonra bir isim söyler, mesela A'meş der. Aslında A'meş'den hadîs dinlememiştir, ama bu suretle dinlemiş zannını uyandırır. Buna da "tedlîsu's-Sükût"

denmiştir.

MUALLEL HADÎSLER

Hatalı olarak ma'lul da denir. Hadîs, zâhiren sıhhatli gözüktüğü halde, herkes tarafından görülemeyen, ancak ihtisas, hıfz, keskin nüfuz ve sezgi sâhibi otoriteler tarafından keşfedilebilen sıhhati bozan bir kusur taşıyorsa buna muallel hadîs denir. Bu çeşit kusura da muhaddîsler illet demişlerdir. İllet, keşfi zor son derece gâmız bir kusur olduğu için, hadîste illet iddiasında nâdir şahıslar bulunmuş bu sahada fikir beyan edebilmiştir. Ali İbnu'l-Medînî, Ahmed İbnu Hanbel, Buhârî, Ya'kûb İbnu Şeybe, Ebu Hâtim, Ebu Zür'a, Dârakutnî.

Hâkim: "Bir hadîs, cerhe söz düşmeyen bir çok cihetlerden illetli kılınabilir, bizim nazarımızda hadîsi ta'lilde hüccet, (cerhte olduğu gibi objektif sebepler değil) hıfz, fehm, ma'rifet (gibi tamamen sübjektif, herkese izah edilemeyecek amiller)dir" der. Hatta Abdurrahman İbnu Mehdî, bu işin sübjektifliğine telmîhen: "Hadîste illeti bilmek bir ilham işidir, hadîste illet iddia eden âlime: "Neye dayanarak bunu söyledin? diye sorulsa hüccet gösteremez" der.

İlleti bilmek, hadîsçilerce mühim bir keyfiyettir. Nitekim İbnu Mehdi: "Tek bir hadisteki illeti keşfetmem, nazarımda, bilmediğim yirmi yeni hadîs öğrenmekten daha iyidir" demiştir.

İllet Nasıl Bilinir: Kusurun gâmız olması sebebiyle bir hadîsin muallel olduğunu söylemek zor bir iştir. Bunu muallil, râviye başkalarının muhalefet etmiş olmasından başka mevsul'de irsâle merfu'da vakfa veya bir hadîsin diğer bir hadîse girmiş olması gibi muhtelif durumlara delalet eden karinelerle, zann-ı gâlib sahibi olarak hadîsin adem-i sıhhatine hükmeder. Bazan kesin hükme varamayıp, sıhhat hususunda tevakkufu ihtiyar eder.

Hadîsin sıhhatini bozucu bir hükme gitme işi, hadîsin bütün senetlerini cemedip, râviler arasındaki ihtilafı görüp sonra da ravilerin zabt ve itkan durumlarını iyice tedkikten geçer.

İllet'e daha ziyade senedde rastlanır, az da olsa metinde de rastlanmıştır. Nevevî'nin kaydettiği senetle ilgili örneğe göre: "Alış veriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkça (akdi bozmada) muhayyerdirler" hadîsini Ya'la İbnu Ubeyd, Süfyan-ı Sevrî'den Süfyan Amr İbn-i Dînâr'dan" şeklinde rivâyet etmiştir. Halbuki Ya'la hadîsi rivâyet ederken bir hata yapmış, Abdullah İbnu Dînârı "Amr İbnu Dînâr" yapmıştır.

Hâkim metin ve isnadda bulunabilecek illetleri bazı misallerle îzah eder. Biz misallerden sarf ı nazar ederek, hadîste illetin nasıl meydana gelmiş olabileceğini göstermek için Suyutî'nin Tedrib'deki özetlemesini kaydedeceğiz.

1- Sened görünüşte sahîh ise de, içinde yer alan râvilerden birinin, hadîsi rivâyet ettiği şeyhle görüşüp görüşmediği kesin değildir.

2- Sika râvinin mürsel olarak rivâyet ettiği bir hadîsin ikinci bir tarîkden müsned olarak

gelmesi ve bu müsned rivâyetin zahiren sahih olması,

3- Belli muayyen bir sahâbenin rivâyeti olarak bilinen bir hadîs, ayrı ayrı memlekete mensup olan râvilerin birbirlerinden rivâyetleri sırasında, bir başka sahâbeye nisbet edilerek rivayet edilmesi.

4- Sahâbî'den bilinen bir hadîsin Tâbiî'ye nisbet edilerek rivayet edilmesi.

5- An'ane ile rivayet edilen bir hadîste râvi düşmesi olmuştur. Bu durum, aynı hadîsin sahîh olarak bir başka tarîkden gelmesiyle anlaşılır.

6- Bir râvi bir hadisi müsned olarak rivâyet etmiş olduğu halde, o râviden bir başka şahıs bunu gayr-ı müsned olarak rivayet eder ve hadîs bu şekliyle bilinir.

7- Bir isnadda râvilerin isimleri muntazaman zikredilirken ikinci bir isnadda bir râvinin ismi mübhem kalır.

8- Bir şeyhle karşılaşıp bir kısım hadîsler aldığı halde, o şeyhten almadığı hadisleri de doğrudan ona nisbet ederek rivâyet edecek olursa aradaki şahsı zikretmediğinden bu hadîsler muallel olur.

9- Bir râvinin hadîsleri aldığı muayyen bir tarîki vardır. Ancak o tarîkte yer alan ricalden biri değişik bir yoldan da hadîs rivâyet eder. Böyle durumlarda râvi dikkatsizliği yüzünden, bunu da mutâdı olan tarîkle rivâyet edecek olursa, hadîsi muallel olur.

10- Hadîs bir tarîkte merfu, başka bir tarîkde mevkûf gelmiştir.

Bu on çeşit illete misal veren hâkim, hadîste illet sebeplerinin bunlarla sınırlanmadığını, daha da artacağını söyler.

Son olarak şunu belirtelim ki, ulûmui'l-hadîsin bu en zor şubesinde eser verenler eksik olmamıştır. Buhârî, Ahmed İbnu Hanbel, Tirmizi, Müslîm, Ebu Bekr el-Esrem, Ebu ali en-Neysâburî, İbnu Ebî Hâtim er-Râzi, Ebu Abdillah el-Hâkim, Ebu Bekr el-Hallâl ve Ebu Yahyâ es-Sâcî, Kitâbu'l-ilel ismiyle eserler vermişlerdir. Dârakutnî'nin de Tilmizi el-Hâfız Ebu Bekr el-Berkânî tarafından cemedildiği bilinen müsnet tarzında tanzîm edilmiş 12 ciltlik bir İlel'i mevcuttur. İbnu'l-Cevzi'nin el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye adında üç ciltlik bir eseri mevcut ise de, bir çok hadîs hakkındaki "illet'lidir" hükmüne alimler katılmamışlardır. Hafız İbnu Hacer'in ez-Zehrü l-Matlûl fı'l-Haberi'l-Ma'lûl adlı İlel'i burada zikre değer.

MUZDARİB HADÎS

Izdırab, lügat olarak, denizde dalgalanan istikrar bulmaksızın inip çıkması mânâsına gelir . Hadîste ızdırab da buna benzer. Rivâyetin sıhhatle zaaf arasında kalması, bir tarafı tercih ettirecek bir karînenin bulunmamasıdır. Nevevî, "Birbirine müsâvi muhtelif vecihlerden rivâyet

edilen hadîs" diye tarif eder. Bu, aynı râviden iki farklı şekilde yapılan rivâyet şeklinde olabileceği gibi iki ve daha fazla râviden de olabilir. Müsâviden maksad değer yönüyle eşit,birini diğerine tercîh ettirici bir karinesi bulunmayan demektir. Aksi takdirde biri tercih edilir ve ızdırap kalkardı. Mesela bir râvinin hıfz yönüyle üstünlüğü, râviyi aldığı şeyhle olan sohbetinin öbürüne nazaran fazlalığı gibi tercih ettirici bir sebep bulunduğu takdirde o rivâyet tercih edilir ve ızdırap kalkar.

Hadîste ızdırap, sıhhatin şartı olan zabt'ın noksanlığına delil olduğu için muzdarib rivâyet zayıf addedilir.

Izdırab bozan metinde bazan senette bazan da her ikisinde birden olabilir. Suyûtî'nin Tedrîb'te senetteki ızdırabla ilgili kaydettiği örneklerden biri, özetle, Ebu İshâk vasıtasıyla rivâyet edilmiş olan: "Beni, Hûd ve ona benzer sûreler ihtiyarlattı" hadîsidir. Bu hadîs, sadece Ebu İshak es-Sebî'i vasıtasıyla rivâyet edilmiş olmakla beraber, hadîsin birbirine muhalif on kadar isnadı vardır. Sözgelimi bazı isnadlar rivâyeti, Ebu Bekir'in, bazıları Saîd İbnu Ebî Vakkas'ın, bazılan ise Hz. Aişe (radıyallahu anhüm ecmain)'nin müsnedi olarak gösterirken, bazıları da irsal eder. Bunlar arasında bir tercih imkânı bulunmadığından hadisin muzdarib olduğuna hükmedilmiştir.

Metinde görülen ızdıraba gelince, Suyûti en iyi misâl olarak namazda besmele okunup okunmayacağı ile ilgili hadîsi zikreder:

Buhârî'de gelen rivâyete göre, "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer (radıyallahu anhüma), her üçü de namaza Elhamdu lillâhi Rabbi'l-âlemin ile başlıyorlardı. Bu hadis'te besmele ile alakalı bir sarahat yok: Okunacak mı, okunmayacak mı? Ancak, İmam Şâfi'î (radıyallahu anh) el-hamdu ile Fatiha suresinin kasdedildiğini ve besmelenin de bu sûreye dâhil olduğunu söyleyerek okunması gerektiğine hükmetmiştir.

Öte yandan Müslim ve İmam Mâlik, yine Hz. Enes (radıyallahu anh)'ten kaydettikleri aynı hadîste, namazın başında ve sonunda besmele okunmadığını tasrîh etmişlerdir.

Ancak, hadîs, sadece Buharî, Müslim ve Malik'in rivayet ettiği iki şekilden ibâret değildir. Bazı rivayetlerde: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'in arkalarında namaz kıldım" ziyadesi mevcuttur. Bazılarında sadece Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer zikredilirken bazılarında bunlara Hz. Osman (radıyallahu anh) da ilâve edilmektedir. Hatta daha enteresanı bâzı rivâyetlerde "Besmeleyi okumuyorlardı" ibâresi yerine "açıktan okumuyorlardı (cehretmiyorlardı)" denirken diğer bâzılarında besmelenin "okunduğu" ve "cerhedildiği"nin söylenmiş olmasıdır.

Görüldüğü gibi birbirinden çok farklı olan bu rivâyetler, râvilerinin sıhhat durumu yönünden eşittirler. Birini diğerine tercihte işimize yarıyacak bir müreccih'e, bir üstünlük karînesine sâhip değiliz. Ayrıca bu işte te'vîl yapma imkânı da yoktur, çünkü te'vîl de bir karineye dayanır. Neticede bu rivayetler muzdarib olmaktadır.

NOT: Suyûtî bir husûsa dikkat çeker ve der ki: "Muzdarib hadîs bâzan sahîh olabilir. Şöyle ki, hâdisteki ihtilâf, senette yer alan sıka bir şahsın ismi, babası veya künyesinde olabilir. Bu durum onun sıhhatini bozmaz. Neticede hadîs, muzdarîb ismini alsa da sıhhat bakımından sahîhlik mertebesinden düşmez. Sahiheyn'de bu durumda birçok hadîs mevcuttur. Zerkeşî de bu meselede ısrar etmiş ve şüzûz, kalb ve ızdırab'ın sahîh ve hasen kısmına da girebileceğini söylemiştir".

MAKLÛB HADÎS

İsnadında bir veya birkaç râvinin isim veya nesebleri yahutta metninde bazı kelimeleri, bilerek veya bilmeyerek takdîm-tehire uğramış veya senet ve metinleri değiştirilmiş hadîslere maklûb hadîs denir.

Maklûb kelime olarak kalb kökünden gelir. Alt-üst olarak demektir. İsmi Mef'ül olan maklûb kelimesi, istılahda, hadîste meydana gelen bir alt-üst olma işini ifade eder.

Bu durum, senetle vukûa geldiği gibi metinde de vukûa gelir. Kalb, bazan kasden bozan da sehven ârız olur. Senette Ka'b İbnu Mürre diyecek yerde Mürre İbnu Ka'b denmesi sehven vukûa gelen bir kalbtir. Ancak, halkın rağbetini artırmak için, Sâlim'den meşhur olan hadîsi Nâfi'den rivâyet etmek, kasde mebni bir kalbtir. Âlimler, böyle garabet maksadıyla, senetten birinin atılarak, yerine aynı tabakadan birinin konması işine sarakat (hırsızlık) demişlerdir. Bunu yapana da sârik (cemi: sürrâk) denir.

Bunun örneği Amr İbnu Hâlid el-Harrânî'nin, Hammâd en-Nasîbî ani'l-A'meş an Ebî Sâlih an Ebî Hüreyre tarîkinden merfû olarak rivâyet ettiği şu hadîstir: "Yolda müşrîklerle karşılaştınız mı, onlara önce siz selam vermeyin...".

Bu hadîs maklûbdur ve bunu Hammâd kalbederek A'meş'e mal etmiştir. Halbuki rivâyet Süheyl İbnu Ebî Sâlih an Ebîhi şeklinde meşhurdur ve Müslim'de böyle gelmiştir. Müslim bu şekilde Şu'be, Sevrî, Cerîr İbnu Abdilhamîd, Abdü'l-Aziz ed-Derâverdi'nin rivâyetleri olarak kaydeder, hepsi de hadîsi Süheyl'den rivâyet ederler.

Muhaddisler, garib rivâyetlerin peşine düşmeyi bu yüzden tavsiye etmezler. Çünkü, nâdiren sahîhine rastlanır.

Kalb bazan metinde meydana gelir. Bunun örneği, Habîb İbnu Abdirrahmân'ın halası Üneyse (radıyallahu anhâ)'den yaptığı şu merfu rivâyettir: "ümmü Mektum ezân okuduğu zaman yiyip içmeye devam edin. Ne zaman Bilâl okursa yiyip içmeyi kesin..." Bu hadîsi Ahmed İbnu Hanbel Müsned'de, İbnu Huzeyme, İbnu Hibbân da Sahîh'lerinde rivâyet ettiler. Hadîsin meşhur olan şekli, İbnu Ömer ve Hz. Aişe (radıyallahu anhüma) tarafından rivâyet edilmiştir ve şöyledir: "Bilâl geceleyin (erkenden) ezan okur, İbnu Mektum'un ezanını işitinceye kadar yiyip içmeye devam edin...". Bunun hilafına olan rivâyet mahlûktur.

Ancak, İbnu Hibbân ve İbnu Huzeyme hadîsi maklûb addetmediler. Hz. Bilâl ile Hz. Ümmü

Mektum (radıyallahu anhüma) arasında münâvebe olabilir ihtimalini ileri sürerek iki rivâyeti cemederler. Ancak bazı rivâyetlerde: "Ümmü Mektum âmâ idi, kendisine haydi ezanı oku, sabah oldu diye ihtar edilmedikçe ezan okumazdı" diye gelen sarahatler karşısında hadîsteki kalb ihtimalinin devamına hükmetmek daha doğrudur.

Hâfız Sirâcu'd-Dîn el-Bukînî, kalbin bu çeşidine ma'kus adını vermiştir. Kalbin bir de kalb-i mürekkeb denen şekli vardır. Bu, bir hadîsin senedini alıp bir başka hadisin metninin başına koymaktır. Muhaddisler, bu çeşit davranışların kasda mebnî olmasını şiddetle yasaklamışlardır. Ancak hocanın talebesini imtihan veya muhatabın hadîs bilgisini denemek maksadıyla yapılabileceğini de söylemişlerdir. Nitekim, Buhârî'yi işlerken de belirttiğimiz gibi, Bağdat ûleması, yüz kadar hadîsin senetleriyle metinlerini değiştirip kalb ederek, Buhârî'ye sorarlar. Buhârî bunları yerli yerine koyar.

Bu çeşit imtihan Buhârî'den başka nice muhaddislerin başından geçmiştir.

ŞÂZ HADİS:

Şâz kelimesi, lügat olarak cemaatten ayrılan, yalnız kalan mânâsına gelir. Istılahda oldukça farklı şekillerde kullanılmıştır. Nevevî, şu târifleri kaydeder.

1- Şâfiî ve Hicâz ûlemasından bir cemaat'e göre sika bir kimsenin nâsın rivâyetine muhalif rivayetidir, başkasının rivâyet etmediği şeyi rivâyet etmesi değil.

2- Ebu Ya'la el-Halîli der ki: Hadis lâfızlarının kabul ettiği tarife göre, şâz, tek isnâdı bulunan rivâyettir, sika veya gayr-ı sika rivayet etmiş, farketmez. Şayet gayr-ı sika rivâyet etmişse metruktur, sika rivâyet etmişse tevakkuf edilir, ancak onunla ihticâc olunmaz.

3- Hâkim Ebu Abdillah der ki: "Şâz sika'nın teferrüd ettiği rivâyettir, öyle ki mütâbiî de yoktur". Suyûtî: "Hakîm'le el-Halilî'nin tariflerini, adl ve zabıt râvilerin teferrüdleriyle bağdaştırmak zordur" der ve "Niyetler amellere göredir..." hadîsi ile "Velâ'nın satışını yasaklayan" hadîsleri zikrederek, bunlar gibi ûlemânın amele esas kıldığı pek çok sahîh hadîsin varlığını hatırlatır ve ilave eder:

"Doğru olanı, tafsîl etmektir. Böyleleri, teferrüdleriyle kendilerinden daha çok hadîs bilen (ahfaz) ve zabt yönüyle daha üstün olan (ahfaz) birisine muhalefet ederlerse bu çeşit şâz'lar merdûddur, eğer râvi adl, hâfız, mevsûk olur, kimseye de muhâlefet etmezse rivâyeti sahîhtir, zabt yönüyle tevsîk edilmemiş, ancak zâbıt derecesinde olmaktan da uzak değilse rivâyeti hasendir, uzaksa rivayeti münker şâzdır, merdud'dur".

Nevevî açıklamasını şöyle noktalar: "Velhâsıl: merdud şâz, muhalif olan ferddir. Keza, râvilerinde, teferrüdden hâsıl olan eksikliği giderecek güven ve zabt bulunmayan münferid rivâyettir.

Şu halde, müteahhir ûlemanın kabûlünde şâz, kendinden kuvvetliye sikanın muhalefet ettiği

hadîstir. Tercih durumunda dâima mercûh'tur.

MÜNKER HADÎS

Münker de şâz gibi farklı tarifleri yapılmış bir ıstılahtır: Nevevî bunları kaydeder:

1- Ebu Bekr el-Berdîcî'ye göre münker: "Metni, râvisinden başka biri tarafından rivâyet edilmemiş olan hadîstir".

2- Bir çokları tarifi böyle mutlak bırakmış olmasına rağmen İbnu Salâh şu açıklamayı getirir: "Doğru olanı, aynen şâz'da olduğu gibi tafsîl etmektir. Münker de iki kısma ayrılır. Çünkü, bu da şâz mânâsında bir kelimedir."

a) Sikaların rivâyetlerine muhâlefet eden münferid rivâyettir. Şu misalde olduğu gibi: Hemmâm İbnu Yahya, an İbni Cüreyc, ani'z-Zührî, an Enes senediyle şu hadîsi rivâyet eder: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) helâya girince yüzüğünü çıkarırdı". Ebu Davûd hadîsi kaydettikten sonra: "Bu münker bir hadîstir. Zira bu hadîs, biraz farklı bir şekilde şu tarîkden biliniyor: an İbni Cüreyc, an Ziyâd İbni Sa'd, ani-z-Zührî, an Enes: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) gümüşten bir yüzük yaptırdı sonra onu çıkarıp attı".

Ebu Davûd der ki: "Hadîsteki vehim, Hemmâm'dan ileri gelmektedir. Bunu Hemmâm'dan başka rivâyet eden yok."

Hadîsi tahric eden Nesâî de şunu ilave eder: "Bu gayr-ı mahfûz bir hadîstir: "Hemmâm İbnu Yahya sika birisidir, sahîh rivâyet sahipleri kendisiyle ihticâc etmiştir. Fakat burada nâs'a muhalefet ederek İbnu Cüreyc'ten bu metni bu senetle rivâyet etmiştir. Halbuki nâs, İbnu Cüreyc'ten Ebu Dâvud'un işâret ettiği hadîsi rivâyet etmiştir. Bu sebeple hadîsin münker olduğuna hükmetti."

Râvileri, teferrüdündeki kusuru müsâmaha ile karşılamaya sevkedecek kadar güven verici ve itkân sahibi olmayan münkere gelince bunun örneği Nesâî ve İbnu Mâce'nin, Ebu Zükeyr Yahya İbnu Muhammed İbnu Kays'tan kaydettiği rivâyettir. Yahya, Hişâm İbnu Urve an Ebîhi, an Âişe tarikiyle merfû olarak geldiğine göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur: Taze hurmayı, kurusuyla beraber yiyin. Zira Ademoğlu onu yeyince şeytan öfkelenir...". Nesâî der ki: "Bu münker bir hadîstir. Bunun rivâyetinde Ebu Zükeyr teferrüd etmiştir, sâlih bir şeyh'tir. Müslim kendisinden rivâyet kaydetmiştir, ancak, teferrüd ettiği hadîsi, hoş karşılanacak derecede sika değildir. Bilakis, imamlar, hakkında zayıf olduğunu belirten mutlak ifadeler kullanmıştır." İbnu Maîn: "Zayıftır" der. İbnu Hibban "Onunla ihticâc edilmez" der. Ukeyli: "Hadisiyle mütabaat bile yapılmaz" der. İbni Adiyy ondan dört tane münker rivâyet göstermiştir.

NETİCE olarak İbnu Hacer el-Askalânî, bu iki tabir hakkında şunu söyler: "Şâz ve münker hadîsler, muhalefette müşterek iseler de, şâz, sika'nın veya sadûk'un rivayeti, münker de zayıfın rivâyeti olmak haysiyetiyle ayrılırlar". İbnu Hacer, ayrıca bunları eşit göreni gafletle

itham eder.

Müteahhirûn, münker'in muhalefet ettiği mukabil rivâyete ma'ruf, şaz'ın muhalefet ettiği mukabil rivâyete de mahfuz demiştir.

Münker'in kullanılışıyla ilgili olarak şunu da bilmekte gerek var: Hadîs aslında zayıf olmadığı, bilakîs hasen olduğu halde: "Falan kimsenin rivâyet ettiği en münker hadîs şudur (enkeru mâ ravâhu fülânun)" denebilmektedir. Mesela İbnu Adiyy der ki:

انكر ما رَوَى بُرَيْد بن عبداللَّهِ بن أبي بُرْدَة إذا ارَادَ الله بامة خيرا قبض نبيّهَا قبلها

"Büreyd İbnu Abdillah İbni Ebî Bürde'nin en münker rivâyeti şudur: Allah bir ümmetin hayrını murad etti mi, peygamberlerini onlardan önce kabzeder". Bu tarîk hasendir, râvileri de sikadır. Hadîsi bazı âlimler sihâh'larına almışlardır. Nitekim bu hadîs, Müslim'in Sahîh'inde mevcuttur. Şu halde bu ifâde, râviyi övme sadedinde kullanılmıştır. "Onun en münker rivâyeti bu ise, gerisini sen düşün" mânâsında takdîrkâr bir söz.

METRUK HADÎS

Şedîdü'z-za'f denen ittihâm bi'l-kizb, fuhş-i galat (kesretu'l galat, fartu'l-gatlet), gulâtu-ş-şîa ve hatta fısk gibi bir sebeple mecrûh olan râvinin tek başına rivâyet ettiği hadîse metrûk denir. İbnu Hacer: "Sadece Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan ithamı değil, insanlarla konuşmasında yalan söylemesi de râvinin terki için yeterli bir sebeptir" der.

MÜDREC HADÎS

Derc ve idrâc kelimeleri dilimize girmiştir. Bir şeyi bir şeye sokmak, ilave etmek mânâsında kullanırız. Istılah'ta hadîsin aslında bulunmayan bazı kelime ve ibâreleri hadîse dahil etmek mânâsına gelir. Bu durumda müdrec hadîs, metin veya senedine, aslında olmayan, ziyâdeler ilave edilmiş hadis diye tarif edilebilir.

Tarifden de anlaşıldığı üzere idrâc senede de olabilir metne de. Hadîs bu durumlara göre müdrecü'l-metn veya müdrecü'l-isnâd ismini alır. Müdrecü'l-metn, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîsini kaydettikten sonra, râvi hemen arkaya kendisinin veya bir başkasının sözünü kaydeder. Araya herhangi bir fâsıla, açıklayıcı bir ibâre koymadığı için, ilâve kısım hadîs metninin devamı zannedilir. Arkadan gelenler de bunu olduğu gibi rivâyet ederler.

Bu durumda, hadîsin müdrec olduğu birkaç yolla anlaşılır.

* Hadîs, başka tarîklerden gelen veçhiyle karşılaştırılır.

* Duruma muttalî olan muhaddislerin açıklaması vardır.

* Bazan derci yapan râvi bunun derc olduğunu açıklamıştır.

* Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in böyle bir şeyi söylememiş olacağı aklen bilinir.

Buna örnek İbnu Mes'ud'un rivâyet ettiği, namazda okunacak teşehhüdle ilgili hadîstir: "...İbnu Mes'ud der ki: Hz. Peygamber elimden tuttu ve bize teşehhüdü öğretti. ...bunu okuyunca -veya bunu yerine getirince- namazını ifa etmiş olursun, dilersen kalk, dilersen otur".

Ebu Dâvud'un rivâyetinde Züheyr İbnu Mu'aviye, bu son kısmı merfu hadîsle birleştirerek tek bir metin olarak rivâyet eder. Hadîsi Züheyr'den alanların çoğu hep bu şekilde rivâyet ederler. Hâkim der ki: "Bu, İbnu Mes'ûd'un kendi sözünün hadîse derc'idir." Beyhaki ve Hatib de aynı şeyi söylerler. Üstelik, aynı hadîsi Züheyr'den rivâyet eden Şebâbe İbni Sevvâr, asıl hadîs metniyle İbnu Mes'ûd'un sözünü ayırmış ve araya "Abdullah (radıyallahu anh); buyurdu ki" dedikten sonra "Bunu okuyunca..." diyerek arka kısmın İbnu Mes'ûd'a ait olduğunu belirtmiştir. Bu açıklayıcı rivâyet Dârakutnî'de mevcuttur. Dârakutnî ayrıca; Şebâbe hakkında "sika" diyerek bu ziyadeye güvenilmesi gerektiğini belirtir.

Şu halde Şebâbe'nin rivâyeti, diğer müdrec rivâyetlerden esah'dır, açıkladığı husus da doğruya daha yakındır. Çünkü hadîsi bu şekilde rivâyet eden başkaları da mevcuttur.

Metinde görülen bu idrâc bâzan metnin baş kısmında, bazan ortasında, bazan da sonunda olur. Ancak çoğunlukla sondadır. En az gözükeni metnin ortasındaki idractır.

Ortada vukuu bulan idrâc umumiyetle râvînin hadis metnini tamamlamadan metinde geçen bir kelimeyi açıklamak veya çıkardığı bir hükmü beyanda istical etmesinden ileri gelir. Bunun örneği, vahyin başlangıcı ile alakalı Hz. Aişe (radıyallahu anha) rivâyetine Zührî'nin dercidir. Hz. Aişe, rivâyette Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Hira mağarasında yaptığı gece ibadetlerini anlatırken: وكانَ يخلو بَغار حِرَاءٍ فيتحنث فيه "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Hira mağarasına çekilir orada tahannüs ederdi" ifadesine yer verir. İşte Zührî, hadîsi rivayet ederken bu ibârenin ardından ilave eder: وهوَ التعبد اللّيالِي ذوات العدد "Bu (tahannüs), birkaç gece devam eden ibadettir". Aslında bu açıklama Zührî'nin şahsî sözü ve eklemesidir, gayesi de tahannüs'ün ne mânâya geldiğini açıklamaktır.

Müdrecü'l-İsnâd'a gelince. Bunun da muhtelif şekilleri vardır:

Biri şöyledir: Bir râvide (iki Sahabî'den veya bir Sahabî'den iki farklı senedle) menkul iki ayrı metin mevcuttur. Râvi bu iki metni rivâyet ederken, bu isnadlardan biriyle rivâyet eder, veya hadîslerden birini kendi senediyle rivâyet ederken, diğerinden bir parça ilâve eder. Bunun misali Saîd İbnu Ebî Meryem'in, Mâlik ani'z-Zührî an Enes tarîkiyle merfûan rivâyet ettiği: "Birbirinize buğzetmeyin, hasedleşmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinizi kıskanmayın..." meâlindeki hadîstir. Metinde geçen "Birbirinizi kıskanmayın(velâ tenâfesû)" lafzı müdrectir. Bunu İbnu Ebi Meryem, Mâlik'in an Ebî'z-Zinâd ani'l-A'rec an Ebî Hüreyre ani'n-Nebiyyi (Sallallahu aleyhi vesellem) tarîkiyle rivayet ettiği bir başka hadîsten almıştır.

Hadîs şöyle başlar: "Zandan sakının, zira zan, en yalan sözdür, tecessüste bulunmayan, birbirinizi kıskanmayın, hasedleşmeyin..." İki hadîs de Mâlik tarîkinden gelmiştir ve müttefekun aleyh'tir. Birincide "Birbirinizi kıskanmayın (velâ tenâfesû)" ibâresi mevcut değildir, ikinci rivâyette mevcuttur. Hatib: "Burada İbnu Ebî Meryem vehme düştü" der.

Müdrecü'l-İsnâd'ın bir başka çeşidi, râvinin bir hadîsi, senedinde veya metninde ihtilaf eden bir cemaatten dinlemiş olmasına rağmen onların hepsi müttefik imişler gibi, hepsini de zikrederek sadece bir senedle rivâyet etmesidir. Burada aradaki ihtilafa dikkat çekilmez.

Bunun misâli, Tirmizî'nin Abdullah İbnu Mes'ud'dan kaydettiği: "Dedim ki, Ey Allah'ın Resulü, en büyük günah hangisidir? Bana: "Allah (celle şânuhu) seni yaratmış iken, O'na ortak koşmandır" diye cevap verdi" hadîsidir.

Bu hadîsi Tirmizî rivâyet ederken şöyle bir sened kullanır: an Bündâr, an İbni Mehdî an Süfyâni's-Sevrî, an Vâsıl ve Mansûr ve'l-A'meş an Ebî Vâil, an Amri'bni Şurahîl an Abdillah: "Dedim ki..."

Burada Vâsıl'ın rivâyeti Mansur ve A'meş'in rivâyetine müdrectir. Halbuki Vâsıl Buharî'deki rivayetinde Amr'ı zikretmiyor, bilakis rivâyeti Ebu Vâil an Abdillah tarîkinden gösteriyor. Şu'be, Mehdî İbnu Meymun, Mâlik İbnu Miğvel ve Sa'îd İbnu Mesrûk da Vâsıl'dan bu şekilde rivâyet ederler. Yahya İbnu Sa'îd el-Kattân da rivâyetinde, Buharî gibi bu üç tarîki ayırmıştır. Tirmizî her üç tarîki birleştirerek müdrecü'l isnadda bulunmuş, hatalı bir davranışa yer vermiştir.

Müdrec'in, usül kitaplarında misalleriyle gösterilen başka şekilleri de var. Hangi çeşidi olursa olsun, kasten idrâc'ın haram olduğu açıktır. Sâdece kelime açıklamasına yer veren idrâc'a, şahsî açıklama olduğunu belirten bir kaydın olması şartıyla, müsâmaha edilmiştir. Kasıdsız idrâclar râvinin zabtını bozan bir durum olarak değerlendirilmiştir. Hadîsciler, idraca âmden yer verenin adaleti sakıttır, kelimenin yerini değiştiren de kezzâblar zümresine dâhildir der.

4) SAHÎH, HASEN VE ZAYIF ARASINDA MÜŞTEREK HADÎS NEVİLERİ

Hadîs çeşidini gösteren bir kısım ıstılahlar var ki onlar hadîsin sıhhat durumunu belirtmezler. Taşıdığı vasıflara göre sıhhati tayin edilir. Sözgelimi daha önce gördüğümüz şâz tâbiriyle belli vasıflar taşıyan zayıf kastedildiği halde, merfu hadîs deyince sâdece Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilen bir rivâyet kastederiz. Bu, sahîh olabileceği gibi zayıf ve hatta münker ve mevzu da olabilir.

Biz bu guruba dahil edilen hadislerden bir çoğunu daha önceki bahislerde, başka başlıklar altında işledik. Burada, daha ziyâde, işlenmeyenler üzerinde duracağız.

MERFU, MEVKUF VE MAKTU HADÎSLER:

Bunlar İlk Kaynağına Göre Hadisler bahsinde işlenmiştir. Burada şunu ilave edeceğiz. Bazı

müellifler mevkuf ve maktu hadisleri, "Zayıflar kısmına dahil ederler. Onların bu işte nokta-i nazarları", mevkuf ve maktu hadîsin amel nokta-i nazarından vücub ifâde edip etmeme durumudur. Merfû yani Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ait sünnet'le, Sahâbe ve Tâbiîn ve Etbauttâbiîn'e ait sünnet elbette aynı kesinlikte ameli mûcib değildir. Usûl kitapları bu hususta müttefiktir. Ancak bu, o rivâyetlerin zayıflığından ileri gelmez. Rivâyetin za'fı, ya senetteki kusurdan veya muhâlefetten gelir. Senedi sıhhat şartlarına uyan, meselâ Hz. Ömer'le ilgili bir rivâyete zayıf dememek gerekir.

Öte yandan, sahîh dahi olsa, her merfu hadîs amel nokta-i nazarından vücûb ifâde etmez. Rivâyetlerin -merfu olsun, mevkuf veya maktu olsun- amel durumu daha çok fıkhı ilgilendiren ayrı bir konu. Ancak şu kadarını bir kere daha tekrar edeceğiz: Ayette ve merfu sünnette olmayan hususlarda, Ashâb'ın, ihtilaf girmeyen ameli, hüccettir. Tâbiîn ve Etbauttâbiîn için de aynı şeyler söylenmiştir. İcma-ı ümmet'in manâsı biraz da budur. Selefin, rüchan hakkı olmasaydı fıkhî mezhepler teşekkül etmezdi. Unutulmamalı ki, Fıkhî mezhepler Tâbiîn ve Etbauttâbiîn nesillerinin eseridir.

MÜSNED HADÎS

Farklı mânâlarda kullanılmış bir tabirdir. Hatîbu'l-Bağdâdî: "Müsned ehlü'l-hadîs nezdinde, senedi müntehâya kadar muttasıl olan hadîs" diye târif eder. Bu tarifin içine merfu, mevkuf ve maktu da dahildir. Şu halde burada kastedilen senedin zâhiri ittisalidir. İçerisinde gizli inkıta bulunan rivâyet de buraya girer; müdellis bir râvinin mu'an'an rivâyeti gibi. Keza likâsı kesin olmayan muâsırdan yapılan rivâyet de böyledir.

2- Ancak çoğunlukla müsned, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yapılan rivâyetlere ıtlak olunmaktadır. Bu mânâda müsned, merfû mânâsındadır. İbnu Abdilberr daha açık olarak: Muttasıl veya munkatı, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan yapılan her çeşit rivâyete müsned dendiğini belirtir.

3- Hâkim ve bir grup muhaddis de: Sadece merfû muttasıl olan rivâyetlere müsned deneceğini söylemiştir.

Ayrıca,bir tasnîf çeşidine de müsned dendiğini bir kere daha belirtelim. Muttasıl (mevsul): Senetteki İttisal Durumuna Göre Hadîsler bahsinde incelendiği üzere, ilk kaynağına kadar kesintisiz ulaşan hadîstir. Bu hadîs zayıf da olabilir, çünkü ittisâl sıhhat için gerekli ise de yeterli şart değildir. Zira şüzûz, illet, mecrûh, râvi gibi durumlar hadîsi zayıf kılabilir.

MU'AN'AN HADÎS:

Râvi, hadîsi tahammül ve ahz yollarından hangisiyle aldığını belirtmeksizin an fülan an fülan diyerek sevkederse bu hadîse mu'an'an denir. Bazıları bu hadîse mürsel demiştir. Her hâl-u kârda, hadîs, sarîh olarak ittisal ifade etmediği için ilk nazarda "zayıf"tır. Nevevî: Muhaddis, fukahâ ve usulcülerin cumhurları, mu'an'an hadîsin iki şartla muttasıl sayılacağını söylediğini ve amel edilen sahîh görüşün de bu olduğunu belirtir. Mezkûr şartlara gelince:

1- Mu'an'ın (hadisi mu'an'an olarak rivâyet eden), müdellis olmamalıdır.

2- Mu'an'ın'la şeyhi birbirini görebilecek durumda olmalıdır. Müslim'in bu görüşte olduğunu belirtmiştik.

Mu'an'an rivâyetin muttasıl sayılması için likanın sübûtunu, sohbetin uzun olmasını ve şeyhinden rivâyetinin bilinmesini şart koşma meselesi ihtilâflıdır. Bazıları bunlardan hiçbirini -Müslim gibi- şart koşmaz. Bâzıları sadece lika'yı şart koşar. Buhârî, İbnu'l-Medînî ve Muhakkikin bu gruba girer. Uzun müddet sohbeti şart koşan da olmuştur. Keza şeyhinden mu'an'ın'ın muttasıl rivâyet etmekle mâruf olmasını şart koşan da olmuştur. Ebu Amr ed-Dânî bu görüştedir.

Netice olarak, İbnu Hacer mu'an'an rivayete mutlak şekilde "munkatı" demenin teşeddüd olacağını, mu'âsara'yı (aynı asırda yaşamış olma) yeterli görmenin de tesâhül (gevşeklik) olacağını, en doğru yolun Buharî gibi, lika, adâlet ve zabt şartlarını aramak olduğunu belirtir.

"An" harfi'nin müteahhir muhaddislerce hususî bir kullanılışı var. Daha ziyade icâzet'le tahammül edilen rivâyetlerin sevkinde an kullanılmıştır. Yâni bir ravinin : قرأت على فن عن فن demekten muradı, bu hadîsi ondan icâzetli rivâyet ettiğini belirtmektir.

MÜ'EN'EN RİVÂYET

Bu da,mu'an'an gibidir. Râvî, semâ'yı tasrîh eden bir sigadan kaçınıp enne diyerek rivayet ettiği hadîse mü'en'en denmiştir. Meselâ قالَ حدثنا البزهريّ انّ ابن المسيب حدثه بكذا şeklinde bir ifade kullanması İmam Mâlik e göre mu'an'an gibidir. Ancak Ahmed İbnu Hanbel ve diğer bazıları an ile enne'nin geldiği sigaların aynı olmayacağını söylerler. Hatta bunlar sema açıklık kazanmadıkça enne ile yapılan rivâyet munkatı'dır derler.

Ancak cumhur: "enne ittisal ifâde etmede tıpkı an gibidir, mutlak olarak gelmişse, önceki şartlar tahtında bunda da sema'ya (ittisâle) hükmolunur" demiştir.

İcâzetle tahammül edilen rivâyetin sevk sigası olarak, tıpkı "an" gibi "enne"nin de kullanıldığını husûsen mağriblilerin an ve enne her ikisini sema ve icâzette kullandıklarını, Suyûtî Tedrib'de kaydeder.

MÜSELSEL HADÎS:

Hadîsi rivayet ederken senette yer alan ricâl, bazan râvinin, bazan da rivâyetin sıfat ve hallerini devam ettirerek hadisi rivayet ederler. Her râvi aynı sıfat ve halleri aynen devam ettirdiği için "zincirleme" mânâsına müteselsil denir.

Râviler de teselsül eden sıfat ve haller söz veya fiille ilgili olduğu gibi, isim, nisbet gibi başka şeylerle de olabilir. Bazan hem fiil ve hem söz beraber olur. Hem fiil ve hem söz beraber

teselsül eden müteselsîl hadîse örnek Hz. Enes (radıyallahu anh)'in şu rivayetidir. Der ki: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz buyurdular ki: "Kul, hayır ve şerriyle, tatlı ve acısıyla kadere inanmadıkça imanın halâvetini bulamaz." Sonra Resûlullah (aleyhissalâtuvesselâm) sakalından tuttu ve dedi ki: Hayrıyla-şerriyle, acısıyla-tatlısıyla kadere inandım". Bu hadîsin bütün râvileri aynı şekilde hem hadîsi rivâyet ederler ve hem de sakallarını tutarak inandıklarını beyan ederler.

Rivâyetin sıfatıyla ilgili bir örneği Bağdadî, Kifaye'de kaydeder:

إني سمعت ابا الحسن علي بن عبدالعزيز الطاهري يقول : سَمِعتُابا بكر احمد بن جعفر بن سلم الحتلى يقول سمعت الفضل بن الحباب الجمحي يقول سمعت عبد الرحمن بن بكر بن الربيع بن مسلم يقول سمعت محمد بن زياد يقول ثمعت اباهريرة يقول: سمعت ابا القاسم صلى الله عليه وسلم يقول »الولد للفراش وللعاهر الحجر«.

Burada sevk sigası müteselsilen semi'tu yekûl diye tekerrür etmektedir. Bazı müselseller de "ahbaranâ veya "ahbaranâ fulânun ve kâle vallahi" şeklindedir. Teselsül bazan râvilerin isimlerinde, sıfatlarında ve hatta nisbetlerinde cereyan eder. Öyle ki senette yer alan her ravinin adı mesela Muhammed'dir, veya sıfatları hep fakîh'tir, huffazdır, şâirdir veya nisbetleri Dımeşkî'dir. Mısrî'dir, Kûfi'dir, Irâkî'dir.

Müselsellerin en üstünü ittisâle delalet edenleridir. İbnu Hacer, râvilerinin sıfatı "hâfız" olan rivâyetlerin kesin ilim ifade edeceğini söyler.

Hadîste teselsül zabtın kuvvetine delildir. Aslında teselsül senedle ilgili bir sıfattır. Merfu, mevkuf gibi tâbirler metinle ilgili sıfatlar olduğu gibi. Bu sebeple, hadîste teselsül zabtın sıhhatine delalet etse de hadîsin sahîh sayılması için yeterli şart değildir. Çünkü sıhhat hükmü metin ve senedin müştereken sahîh olmasıyla ortaya çıkar. Nitekim en sağlam senetten de gelse metinde bir illet, bir şüzûz, bir nesh hâli mümkündür.

MUSAHHAF VE MUHARREF HADÎSLER

Tashîf ve tahrîf, hadisin isnad ve metnine ârız olan bir kısım hataların adıdır. Bu hatalar lafzâ müteallik olabileceği gibi, göze müteallik de olabilir. Lafza müteallik tashifin mukabili tashîfu'l-mânâ'dır, göze müteallik olan tashîfın mukâbili de tashî-fu's-sem'dir. Ebu Ahmed el-Askerî bu çeşit hatalara karşı daha dikkatli olunması için "Kimse tashîf ve hatadan uzak değildir" demiştir.

Tashîf nedir? Lügat olarak, bir kelimenin harflerini kavuşturmak suretiyle sahife üzerinde yapılan hata mânasına gelir.

İsnad'da yapılan hataya örnek İbnu Ma'în'in el-Avvâm İbnu Mürâcim ismini el-Avvâm İbnu Müzâhim diye söylemesidir. مراجم imlâsında nokta hatası yapılarak مزَاحم Mürâcim ismi

Müzâhim diye okunuyor.

Keza metinde yapılan tashîfe örnek de Zeyd İbnu Sâbit'in bir rivâyetinde yapılmıştır.

ان النبي صلى الله عليه وسلم احتجر في المسجد

Yani Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) mescidde hasır vs.'den kendisine bir hücre teşkil etti" hadîsinde geçen ihtecere (hücre teşkil etti) kelimesini İbnu Lehî'a tashîf ederek ıhteceme (احتجم =hacamat oldu) şekline sokmuştur. Keza مَن صَامَ رمَضَان واتْبَعَهُ سِتّاً من شوّال "Kim ramazan orucunu tutar, buna Şevvâl'den altı gün ilâve ederse..." hadisindeki سِتًّا (altı) kelimesi es-Sûlî tarafından tashif edilerek شيئاً (bir miktar) diye okunmuştur.

İşitmeye müteallik tashif'in örneği, "Asımu'l-Ahval" hadîsi'ni rivâyet ederken bazılarının "Vâsıl'l-Ahdab" hadîsi diye söylemiş olmasıdır. Keza Şu'be, Hâlid İbnu Alkame hadîsi diyeceği yerde tashîfu's-sem yaparak Mâlik İbnu Arfata demiştir.

Tashîfu'l-mânâ'ya örnek olarak Muhammed İbnu'l-Müsenna el-Anezî'nin kabilesiyle iftihar için söylediği şu sözü örnek verilir:

نحن قوم لنا شرف نحنُ من عنزة صلى إلينا رسول الله عليه وسلم

"Biz Şerefli bir kabîleyiz, yani biz Anezî'deniz, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bize muteveccihen namaz kıldı".

Bu sözdeki tashîf şuradan ileri gelir: Resûlullah'ın Aneze'ye müteveccihen namaz kıldığına dâir rivayet mevcuttur. Muhammed İbnu'l-Müsenna, hadiste geçen aneze ile kendi kabîlesinin kastedildiğini sanmıştır. Halbuki bu, harbe demektir ve namaz sırasında sütre olarak öne dikilmiştir. Daha enteresanını Hâkim nakletmektedir. O, bir bedevînin, bunu anze (ki keçi demektir) okuyarak, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın "bir keçiye" müteveccihen namaz kıldığını anladığını, sonra da hadîsi, mânâyı esas alarak rivayet suretiyle, katmerli hata işlediğini görmüştür.

DİKKAT: İbnu Hacer bu çeşit hataları ikiye ayırır: 1- Noktaların değiştirildiği hadisler, O buna musahhaf der. 2- Şekil baki kalmakla birlikte harflerde yapılan değişiklikler, buna da muharref der. İbnu Hacer'in bu tefrikine rağmen, aslolan noktalarda olsun, harflerde olsun yapılan değişikliklerin tahrîf veya tashîf kelimeleriyle ifade edilmesidir. Esasen nokta değişikliği de neticede harf değişikliğine müncer olmaktadır.

Dârakutnî hadîslerde yapılmış olan bütün nokta ve harf değişikliklerini gösteren bir te'lîf ortaya koymuş, Kur'an'da rastladığı tashifatı da orada göstermiştir. Eserin adı Kitâbu'l-Tashîf'tir.

ÂLÎ HADİSLER:

Senedde yer alan râvilerin azlığı sebebiyle Hz. Peygamber'e yakınlığı fazla olan hadîslerdir. Bu hadîsler hakkında gereken açıklamayı isnâd'la ilgili bahiste yaptık. Burada şunu ilâve edeceğiz: Bir hadîsin âlî olması ona kıymet kazandırır ise de, her âlî hadîs sahîh mânasına gelmez. Bazan âlî senette yer alan zayıf râvi sebebiyle hadîs zayıf addedilir ve hadîsin nâzil fakat sahîh tarîkten gelen vechi buna tercih edilir.

NÂZİL HADİSLER:

Nâzil, âlî'nin zıddıdır. Senette râvi sayısı fazla olan hadislere denir. Senette nüzûl (râvi sayısının çokluğu) hata ihtimâlini artırdığı için bu çeşit hadîsler âlî'ye nisbeten kıymetçe düşük ise de "zayıf" demek değildir. Hadis hakkında verilecek "zayıf" veya "sahîh" şeklindeki nihâî hüküm râvilerinin durumuna bağlıdır. Bu sebeple gerek â1î ve gerekse nâzil hadîsler zayıf hasen-sahîh arasında müşterek olan gruba girer.

Nâzil hadîslerle ilgili teferruata da isnad bahsinde yer verdiğimiz için burada kısa kesiyoruz.

MEŞHÛR VE MÜSTEFÎZ HADÎSLER:

Meşhûr kelimesi, lügâvî mânâda kullanılarak, sened adedine bakılmadan belli bir devrede, belli bir çevrede yaygınlık kazanmış olan hadîsler için kullanıldığı gibi, râvi sayısı her tabakada en az üç olmak üzere fazla olan ve fakat mütevâtir seviyesine de ulaşmamış olan hadîs için de kullanılmıştır. Fakihler, bu ikinci durumdaki hadîsler için -daha önce açıkladığımız üzere- müstefîz tabirini kullanmışlardır. Bu hadîsler kesinlikle sahîh demek değildir. Sâdece mütevâtir hakkında "sahîh" diye cezmedilir.

AZÎZ HADÎS:

Daha önce belirtildiği üzere, her tabakada râvi sayısı en az iki olan hadislere denmiştir. Sıhhatçe zayıf olabileceği gibi hasen veya sahih de olabilir.

Ancak bir hadis tek başına alındığında zayıf bile olsa, başka tarîklerden de gelince hasen veya sahîh li-gayrihi derecesine yükselir.

FERD (GARİB) HADÎSLER:

Muhaddisler, tek bir tarîkden gelen, yâni herhangi bir tabakada râvi sayısı teke düşen hadîslere ferd veya garîb derler. Bilhassa mütekaddimîn'in ıstılahında, şâz ve münker tâbirleri de ferd mânâsında, yani herhangi bir tabakada râvi sayısı teke düşen hadîs için kullanılmıştır. Haber-i vâhid, haber-i münferîd tabirleri de aynı mânâda ıstılahlaşmıştır. Müteahhir ulemâ, bu tabirleri özde aynı kalmakla birlikte, bazı nüans farklılıkları getirerek ıstılahlaştırmıştır. Gerekli açıklamalar, Sened Sayısına Göre Hadîsler bahsinde yapılmıştır.

MÜTÂBİ, ŞÂHİD VE ÂZID HADÎSLER:

Ferd olarak bilinen bir hadîsin râvisine, sika olan ve rivâyeti kabûl edilen bir başka râvinin uygunluk göstererek (mütâbaat ederek) diğerinin şeyhinden (veyâ bir başka sahâbi'den) rivâyet ettiği hadîse mutâbi, şâhîd veya âzıd denir. Mütâba' denen önceki hadîs bunlar sayesinde kuvvetlenir. Gerek kuvvetlenen (mütâba') ve gerekse kuvvetlendiren (mütâbi, şâhid, âzıd) hadîsin sahîh veya zayıf olması gerekir diye bir ön şart yoktur. Bunlar sahîh de olabilir, zayıf da. Sahîh, mütâbaat'la daha güçlü hâle gelir; zayıf, hasen derecesine yükselir; hasen de sahîh li-gayrıhî derecesine yükselir. Mütâbaat'ın sahîh olmasında aranan şart, kuvvetlendiren'in kuvvetlenen'e nazaran eşit veya yüksek seviyede olmasıdır. Daha düşük derecede olursa mütabaat olmaz.

Bu bahsi de geniş olarak İ'tibâr bahsinde işledik.

5) MEVZÛ HADÎSLER

TARİFİ, BİLİNMESİNİN GEREĞİ: Bu bahis, bazı usûl kitaplarında, zayıf hadislerle ilgili bölümde incelenir ve sanki zaafda en düşük dereceyi teşkil ettiği ifade edilir. Biz mevzu hadîs'i zayıfın bir derecesi olarak değil, müstakil olarak ele almayı uygun gördük. Zira zayıf hadîs tâbiri, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan olma ihtimalini taşıyan bir rivâyete delâlet eder: Halbuki mevzu dedik mi, burda hiçbir ihtimal kabul etmiyor, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) adına uydurulmuş bir yalan olduğunu peşinen ifâde ediyoruz. Bu sebeple mevzuya hadîs kelimesini izâfe ederek mevzu hadîs diye terkib ortaya çıkarmak da esasen yanlış bir davranış olmaktadır. Usulcüler bidayette, hadîs kelimesi yerine, yakın mânâya gelen kavl kelimesini kullanarak el-kavlu'l-mevzu diye ıstılahlaştırmış olsalar herhalde daha iyi bir yol tutmuş

olurlardı. Biz, oturmuş ıstılahların değişmesine, bu meselede bid'ata taraftar olmadığımız için yanlışlığa dikkat çekmekle yetineceğiz.

Esâsen hadîs uleması, usul kitaplarında mevzu hadîs diye bir bahsin açılmasını, bu çeşit rivâyetlere karşı ümmetin dikkatini çekerek, onun şerrinden ve zararından müslümanların korunmasını sağlamak maksadıyla tecviz etmişlerdir. Bu bölümlerde hadîs uyduranlar (vazzâin) kimlerdir, hangi maksadlarla hadîs uydurmuşlardır, mevzû hadîsler nasıl bilinir, İslam âlimlerinin bu meseleye karşı gösterdiği hassasiyet ve aldığı tedbirler nelerdir? gibi pek çok mesele açıklanır. Konuyla ilgili olarak te'lif edilen belli başlı eserler tanıtılır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında hadîs uydurmanın, yalan söylemenin hükmü nedir? belirtilerek bu işten tahzîr edilir.

MEVZU HADÎSLERİN ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e yalan nisbet etme fazîhası pek çok hadîsta temas edilerek şiddetle yasaklanmış bir husustur. Lafzan mütevâtir hadîslerin en başında yer alan: مَنْ كذَب عليّ مُتعمّداً فاليَتَبَوّأ مقعدَهُ من النّار "Kim bile bile bana yalan isnad ederse ateşteki yerini hazırlasın" hadîsi bu hususu göstermeye kâfidir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)

kendisi hakkında söylenecek yalanların başka çeşit yalanlara benzemediğine, bunun cezasının çok daha büyük olacağına da dikkatleri çekmiştir. Sahiheyn'de gelen bir rivayet aynen şöyle:

إن كِذباً علىّ ليسَ كَكِذْبٍ علَى احدٍ من كذَب عليّ مُتَعمّداً فَلْيَتَبَوّأ مقْعَدَهُ من النّار

"Benim hakkımdaki yalan, bir başkasının hakkında söylenen yalana benzemez. Kim bile bile bana yalan nisbet ederse ateşteki yerini hazırlasın".

Bir diğer hadîs de şöyle: مَن حدّثَ عنّي بحديثٍ يرى أنّه كذِبٌ فَهُو احدُ الكَذّابين **"Her kim yalan olduğu bilinen bir sözü benden rivâyet ederse, o yalancılardan biridir" .**

Şu halde, böylesi nebevî uyarılar varken gerçek mü'minlerin, bile bile Resûlleri (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında hadîs uydurmaları çok uzak ihtimaldir. Hele Sahâbe gibi İslâmın en küçük bir meselesi için hayatını ortaya koyan, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın tek bir hadisinde düştüğü tereddüdü izâle için bin bir zahmetle dolu günler, haftalar, aylar süren seyahati göze alan, gerçek ve kâmil mânâdaki mü'minlerden bunu beklemek çok daha uzak bir ihtimaldir. Nitekim, sahabîliği kesinlikle bilinen birisinin kizb ala'r-Resûl fazîhasına tevessül ettiğine dair hiçbir rivâyet gelmemiştir. Ashab arasında çıkan dahilî kavgalara rağmen, hiçbiri diğerine böyle bir itham yöneltmemiştir.

Çünkü vâki değil; çünkü Ashab (radıyallahu anhüm ecmain)'ın tamamı bilâ istisna udûl'dür, adâlet sâhibidir.

Hadîs uydurma işi, fitne hadiselerinin çıkmasından sonra, daha Sahâbe'nin sağlığında başlamıştır (30). Nitekim daha önce de kaydettiğimiz, İbnu Sîrin'e ait bir rivayeti, konumuzla olan alakası sebebiyle, bir kere daha hatırlatacak olursak vaz'ın başlangıcıyla ilgili bir fikir edinebiliriz.: "İlk zamanlarda halk isnâd sormuyordu. Ne zaman ki, müslümanlar arasında fitne patlak verdi o zaman, hadîs rivâyet edeni sorup, sünnet ehlinden olanların rivayetlerini alıp, bid'at ehlinden olanların rivayetlerini terketmeye başladılar". Müslümanlar, Üçüncü Halîfe Hz. Osman (radıyallahu anh)'ın şehadetiyle başlayıp, Cemel, Sıffin harpleri, Hz. Hüseyin'in şehadeti (Hicrî 61), Abdullah İbnu'z-Zübeyr Vak'ası (hicri 64) vs. şeklinde devam eden dahili kavgaların hepsine "fitne" demiştir. Hadîs uydurma işi bunlardan hangisiyle birlikte başlamıştır. İbnu Sîrîn hangisini kasdetmiştir? Bunu kesinlikle iddia etmek biraz zordur. Bu sebeple hadîs vaz'ına temas eden Nevevî, Suyûtî gibi kadîm İslam müellifleri bu meseleyi "Şu tarihte başlamıştır" diye rakama bağlamaktan kaçınırlar. Yenilerin iddiası da zandan, tahminden öte bir değer taşımaz.

Ancak şurası kesin gözükmektedir ki, vaz' (uydurma) faaliyetlerinin başka sebepleri olsa da sonradan şia hareketlerine dönüşecek olan dahili fitne bu sebeplerin başında yer alır ve belki de birincisini, ilkini teşkîl eder.

Sahâbe'nin büyük bir titizlikle girmekten sakındığı bu hadiseler esas itibariyle sonradan

müslüman olanlar tarafından tezgâhlanıp, tahrîk edilmekte idi. Her hizip kendi taraftarlarını haklı göstermek için onların lehinde, muhalif taraftarı da haksız ve kötü göstermek için aleyhlerinde hadîs uyduruyordu. Bu işte baş çeken, Yemenli ve Yahudîlikten dönme olan Abdullah İbnu Sebe idi. O, hilâfet hakkının, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra Hz. Ali'ye ait olduğunu iddia ediyor, diğerlerini, haksız, gâsıb ilân ediyordu. Demek ki bu faaliyetler daha Hz. Osman'ın sağlığında başlatılmış olmakta idi.

---

30) Aliyyu'l-Kâri, el-Esrâru'l-Merfü'a'da مَن كَذَبَ عَلَىَّ hadîsinin muhtelif vecihlerinden 102 adedini kaydeder. Bunlardan bazıları, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında, bir kimsenin evlenmek istediği bir kızı alabilmek için, kızın ailesine giderek: "Beni Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) gönderdi. istediğin kadınla evlenmemi emretti..." mahiyetinde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) adına yalan söyler. Kızın ailesi, meseleyi tahkik edince yalan söylediği anlaşılır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu herifi idama mahkûm etmek ve lâşesini de yaktırmak suretiyle cezaların en şiddetlisini verir. Belki de bu ibretâmiz cezanın te'siriyle, hiçbir münafık Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan uydurmaya cesâret edemez. Aliyyü'l-Kâri farklı şekillerde gelen rivâyetler özde birleşirler. Aynı hâdiseyi anlatmış olmaları kuvvetle muhtemel gözüküyor.

Şüphesiz, ilk hadîs uydurma işi şi'a tarafından başlatıldığı gibi, ilk uydurulan hadîsler de Hz. Ali (radıyallahu anh)'in şahsıyla, onun tebcîliyle, tafdiliyle ilgili idi. Bu hususu bizzat, şiî müellifler de te'yid etmektedir. Nitekim şiîlerce mutemed kabûl edilen Nebcü'l-Belâğa şârihi, İzzü'd-Dîn Hîbetu'llâh İbnu Ebi'l-Hadîd (v.665/ 1257) aynen şöyle demiştir: "Bil ki, fazîletler ile alâkalı yalan hadîslerin aslı şi'a cihetinden gelmiştir. Onlar bidâyette imamların hakkında muhtelif hadîsler vazetmişlerdir. Onları hadîs uydurmaya sevkeden âmil, hasımlarının düşmanlığı idi... Ne zaman ki, Bekriyye, şi'a'nın bu faaliyetini gördü, onlar da kendi imamları hakkında şi'a'nın hadîslerine mukâbil başka hadîsler vazettiler".

Böylece şi'a tarafından açılan bir fitne gediğinden, yâni hadîs uydurma kapısından, sünnîsi, zâhidi, fakîhi, zındığı, tüccarı, kavmiyetçisi vs. her çeşit meşreb, mezhep ve îtikâda mensup insan girecek, İslamı tahrîb vâdisinde yol alacaklardır.

HADÎS VAZ'ININ SEBEPLERİ

Hadîs vaz'ını, şia, bir kısım dini-siyasî maksatlarla başlattıktan sonra, değişik gâyelerle o işe tevessül edenler çok olmuştur:

1- Dindarca mülahazalar: Nevevî, başta bunu zikreder ve bu mülahazalarla hadîs uyduranların verdiği zararın hepsinden fazla olduğunu belirtir. Bunlar halk tarafından zühd ve takva sahibi bilinen, bu yüzden de halkın güvenini kazanmış kimselerdir. Allah'ın rıza ve sevabını umarak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan uydurmuşlardır. Yahya İbnu Sa'îd el-Kattân: "Onlar kadar yalan söyleyen bir başkasına rastlamadım" demiştir.

Bunlar, kendilerine câiz olanla olmayan hududu tefrîk edecek ilme sahip olmadıkları için, saf kalplilikle, her duyduklarına inanarak, doğruyu yanlıştan ayırdetme cihetine gitmediler. Tedrîb'in kaydettiği örneğe göre Nuh İbnu Ebî Meryem'e teker teker her sûre için İbnu Abbâs'tan rivâyet ettiği fezâille ilgili rivâyeti "nereden aldın?" diye sorulunca: "Ben, demiştir, insanları Kur'an'dan yüz çevirmiş, Ebu Hanîfe'nin fıkhı, İbnu İshâk'ın Meğâzî'si ile meşgûl gördüm de bu hadîsi Allah rızası için uydurdum". (31) Nuh İbnu ebî Meryem'in pek

---

31) Yeri gelmişken belirtelim: Sahîh hadîslerde Kur'ân'ın bazı sûrelerinin fazileti belirtilmiştir. Ama bütün sûreler için teker teker fazîlet beyan edilmemiştir. Şu surelerin fazîletiyle ilgili hadis mevcuttur. 1- Fatiha Sûresi, 2-8 Seb'u'l-Tıval (Bakara, Âl-i İmrân, Nisa, Mâide, En'âm, A'râf, Tevbe). 9- Kehf, 10- Yâ-sîn, 11- Duhân, 12- Mülk 13- Zelzele, 14- Nasr, 15- Kâfirun, 16- İhlâs, 17-I8 Muavizateyn. Bunlar dışındaki hadîsler mevzudur.

çok ilmi nefsinde cemeden bir zât olduğu hakkında el-Câmi lakabının bu sebeple kullanıldığı belirtilir. Keza zühdü ve takvasıyla tanınıp halkın teveccühüne mazhar olan ve öldüğü zaman Bağdad sokakları cenazesine katılan imamlarla dolan Meysere İbnu Abdirrabbih de uydurduğu hadîslerden sevap uman birisi idi. Ölümüne yakın: "Allah hakkında hüsn-i zanda bulun" diye telkin edilince: "Nasıl hüsn-i zan etmem, Hz. Ali'nin fazileti üzerine yetmiş hadîs uydurdum" diye iftihar etmiştir. Muhaddisler, dinî salâbetine, sünnete karşı titizliğine rağmen, tergib hadisleri vaz'eden Ebu Bişr Ahmed İbnu Muhammed el-Fakih el-Mervezî, Vehb İbnu Hafs gibi kimselerden örnekler verirler. Ehl-i Bid'a'dan Kerramiye fırkası Tergib ve terhib hadîslerini uydurmayı câiz görmüştür. Kendilerine delîl olarak مَنْ كذَب عليّ مُتعمّداً فاليَتَبَوّأ مقعدَهُ من النّار "Kim bile bile bana yalan nisbet ederse ateşteki yerini hazırlasın" hadîsinin bazı vecihlerinde gelmiş olan ليضل به النّاس "...İnsanları saptırmak maksadıyla..." ziyâdesini alıp: "Hadisteki yasak ve tehdîd insanları saptırmak maksadıyla hadîs uyduranlaradır, biz ise imamların aleyhinde değil, lehinde (yâni saptırmak için değil, hidâyete sevketmek için) yalan söylüyoruz" demişlerdir. Hadîste yalancılığıyla meşhur Muhammed İbnu Saîd el-Maslûb: "Kelam güzel olduktan sonra onun için bir senet uydurmanın hiçbir mahzuru yoktur" demiştir.

2- Dîni yıkmak maksadıyla zındıkların uydurması: Mevzu hadîslerin epey bir kısmı bu cânibten gelir. Hammad İbnu Zeyd, Zındıkların ondört bin hadîs uydurduğunu belirtir. Hadîs uyduran zındıklardan Abdu'l-Kerîm İbnu Ebî'l-Avcâ, Halife Mehdî zamanında idam edilmek üzere yakalandığı zaman "Aranıza dört bin hadîs soktum, bunlarla helâli haram, haramı da helâl kılıyorum" der. Muhammed İbnu Sa'îd eş-Şâmî el-Maslub Hz. Enes (radıyallahu anh)'ten merfu olarak şu hadîsi rivayet etmiştir: "Ben peygamberlerin sonuncusuyum, benden sonra, Allah'ın dilediği dışında peygamber gelmeyecektir". O buradaki müstesna'yı hadîse ilave etmiştir. Çünkü, mensubu bulunduğu zındıka peygamberlik iddiasında idi.

3- Mezheb gayretiyle hadîs uyduranlar: Bazı kimseler de kendi mezhepleri lehine hadîsler uydurmuşlardır. Hattâbiye, Râfıza, Sâlimiyye gibi. İbnu Hibbân, senetli olarak kaydettiği bir rivayette, bid'asından tevbe ederek ehl-i sünnete rücû eden bir kimsenin şu sözünü

kaydeder: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerini kimden aldığınıza iyi dikkat edin. Zira biz, bir fikre varınca, hemen onu hadîs kılığına sokup rivâyet ederdik". Hatîbu'l-Bağdadî râfızaya mensup birisinden bir başka itiraf nakleder: "Biz, hadîs uydurmak için hususî toplantılar tertip ederdik". Hâkim, Mürcie'nin reislerinden Muhammed İbnu'l-Kâsım et-Tâyekânî'nin, mezhebleri üzerine hadîs vazedip Mehâmilî'ye nisbet eden bir senetle rivâyet ettiğini kaydeder.

Mezhep taassubu her seferinde ehl-i bid'ayı tahrik etmemiş, bilakis ehl-i sünnet mezhebine mensup olanlar da, maalesef hadis uydurmaktan çekinmemişlerdir. Bunlardan biri Me'mun İbnu Ahmed el-Herevî'nin Şâfiî hazretleri aleyhine uydurduğu senedi Hz. Enes'e ulaşan şu merfu rivayettir: "Ümmetimden, Muhammed İbnu İdris adında birisi çıkacak. Onun ümmetime zararı iblisten daha çok olacaktır." Aynı rivâyetin devamı Ebu Hanife'nin medhiyle ilgili: "Ümmetimde Ebu Hanife denen biri daha çıkacak, o ümmetimin lambasıdır, ümmetimin lambasıdır."

4- Halife ve umerâya yakınlık elde etmek için: Bu maksadla hadîs uyduran menfaatperestler de çıkmıştır. Kazanmak istediği makam sâhibinin düşünce ve davranışına uygun hadîs uydurma örneği Gıyâs İbnu İbrâhim'den verilir: Güvercinle eğlenceyi seven Halife Mehdî'yi, bir gün güvercinle meşgul görünce şu hadisi rivayet eder: "Şunlar dışında yarış yasaktır: Ok, deve, at ve kuş yarışı". Gıyâs, hadîse "kuş" kelimesini ilave etmiştir. Halife bundan sonra güvercini kestirir ve oyunu terkeder. İlaveten der ki: "Bu yalana onu ben sevkettim" Aynı rivayette halifenin doğrulup: "Senin hatan, yalancı kafandır" dediği de belirtilir.

Hâkim'in rivayetine göre, aynı Mehdî, Mukatil'in kendisine: "Dilersen Abbas (radıyallahu anh) hakkında sana hadîs uydurayım" demiştir.

5- Geçim kaynağı olarak hadis uyduranlar: Bunlar bir kısım vaazlar ve kıssacılardır. Mescidlerde halkın ilgi ve alakasını çekecek konuşmalar yapıp bu sayede gelir elde ederlerdi. Bu maksadla, konuşmalarına uydurma hadislerle renk katıp dinleyenleri hoşlandırmak isterlerdi. Bir seferinde Ahmed İbnu Hanbel ve Yahya İbnu Ma'în böyle birisiyle Bağdad'daki Rüsefa mescidinde karşılaşır. Vaiz: "Bize Ahmed İbnu Hanbel ve Yahya İbnu Maîn anlattı ki diye başlayıp Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ulaşan senedi zikrettikten sonra: "Her kim lailahe illallah derse her kelimesinden Allah-u teâla bir kuş yaratır ki gagası altından, tüyü mercandan..." diyerek yirmi sayfa çeken bir hikâye uydurur. Ahmed İbnu Hanbel ve Yahya İbnu Maîn birbirlerinin yüzüne bakıp, "Bunu herife sen mi rivâyet ettin?" diye sorarlar. Her ikisi de hayır! der. Ve neticeyi beklerler. Herif vâzını bitirip hediyelerini toplar. Çıkacağı sırada Yahya İbnu Ma'în "Gel!" diye eliyle işaret eder. Adamcağız, yeni bir bahşiş ümidiyle yaklaşır. Yahya ile aralarında şu konuşma geçer:

- Bu hadisi sana kim söyledi?

- Ahmet İbnu Hanbel ile Yahya İbnu Ma'în.

- Yahya İbnu Ma'în benim. Bu da Ahmet İbnu Hanbel. Biz şimdiye kadar bu anlattığını Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözü olarak hiç işitmedik. İlla da yalan uyduracaksan bizden başkasını araya koy.

- Yahya İbnu Ma'în sen misin?

- Evet benim!

- Ben çoktandır Yahya İbnu Ma'în ahmaktır diye işitir dururdum. Şimdi anladım ki bu doğru imiş.

- Peki benim ahmak olduğumu nasıl anladın?

- Sanki dünyada sizden başka Yahya İbnu Ma'în ile Ahmed İbnu Hanbel yok mu? Ben bu adamdan başka on yedi Ahmed İbnu Hanbel'den hadîs yazdım."

Bu söz üzerine Ahmed İbnu Hanbel utancından ve adamdaki hayasızlık ve pervasızlığın derecesinden hayret ederek eliyle yüzünü kapar ve Yahya İbnu Maîn'e: "Aman, bırak gitsin" der. Adam müstehzî bakışlarla oradan uzaklaşır.

6- İmtihan maksadıyla uydurmalar: Bazıları evlatları, evlatlıkları ve kâtipleri tarafından imtihan olundular. Bu sayılanlar, şeyhi denemek için hadîs uydurarak evraklarının arasına sokuşturdular. Onlar da farkına varmadan rivâyet ettiler. Abdullah İbnu Muhammed İbnu Rebîa el-Kudâma ve Hammâd İbnu Seleme gibi. Hammâd'i, evlatlığı İbnu Ebî'l-Avca denemek maksadıyla aldatmış, kitaplarına birşeyler sokuşturmuştu. Ma'mer'i de râfızî olan yeğeni yanıltmıştı. Şöyle ki kitaplarına Zührî an Ubeydillah an İbni Abbâs senediyle gelen şu rivâyeti sokuşturdu: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Ali (radıyallahu anh)'ye baktı ve şöyle dedi: Sen dünyada da, ahirette de efendisin. Seni kim severse, beni de sever. Benim sevgilim Allah'ın da sevgilisidir. Senin düşmanın benim de düşmanımdır. Benim düşmanım Allah'ın düşmanıdır.Benden sonra sana buğz edene ne yazık!" Abdurrezzak bunu Ma'mer'den rivâyet etmiştir. Bu, İbnu Ma'în'in de dediği gibi bâtıl, mevzu bir rivâyettir.

7- Fetvalarına delil için: Bazıları şahsî düşünceleri doğrultusunda verdikleri fetvaya makbûl rivâyet bulamayınca kendileri hadîs uydurarak, fetvalarına delil diye zikretmişlerdir. Hâfız Ebu'l-Hattâb İbnu Dıhye'nin böyle yaptığı söylenmektedir. Akşam namazını kasretme mevzuundaki hadîsi uydurmuş olması mevzubahistir.

8- İstiğrab için: Bazıları, halkın hayretini tahrîk ederek kendilerinden hadîs dinlemeyi sağlamak için senetleri kalbetmişlerdir. İbnu Ebî Hayye, Hammâd en-Nasîbî, Bühlûl İbnu Ubeyd, Asram İbnu Havşeb gibi.

9- Ticarî maksadlarla: Bazan, bir kısım ihtiyaç maddeleriyle ilgili methedici rivâyetlere rastlanır. Bunların o mallara rağbeti artırmak için uydurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Suyûtî, pirinç, mercimek, patlıcan ve herise (etli yemek) ile ilgili hadîslerin mevzu

olduğunu belirtir.

10- Kabîle, aşiret, şehir, cinsle ilgili uydurmalar. Her ne kadar, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bazı kabile, aşiret, belde ve şehirlerle ilgili övgü ve zemm ifade eden hadîsleri mevcut ise de bunlar mahduddur. Sonradan yapılan uydurmalarla o çeşit rivâyetlerin sayıları ve şümûlü artırılmıştır. Şu veya bu ırkı veya aşîreti öven veya kötüleyen hadîsleri ihtiyatla karşılamak, güvenilir hadîs kaynaklarından tahkîk etmek gerekir. Gayr-i ciddî kimselerin, -şöhrete bile ermiş olsa- eserlerinde rastlanan bu çeşit rivâyetlere itibar etmemek gerekir. Mesela Arap ediplerinden meşhur Câhız'ın Türklerin biri lehine, diğeri aleyhine rivâyetlerle dolu olarak te'lif ettiği iki ayrı kitabı meşhurdur. Bunlardan alınarak, bazan lehte bazan aleyhte Türklerle veya Araplarla ilgili rivâyetlere itibar edilmemelidir.

Cinsle ilgili olarak da, halk arasında eskiden beri mevcut olan kadın erkek cinsiyet ayrılığını konu edinip birbirlerinin aleyhine söylenen sözlerin hadîs olarak da rivâyet edildiğine rastlanabilir. Bütün bunların ciddi kaynaklarda görülmedikçe muteber addedilmemesi gerekir.

MEVZU HADÎS NASIL BİLİNİR?

Bir hadîsin mevzu olduğunu bilmenin birkaç yolu vardır. Tedrîb'de şunlara yer verilir:

1- Uyduranın itirafıyla: Vazzâ'lardan bazıları, yaptığı işi iyi görerek, bazıları da pişman olup, tevbe ederek hadîs uydurduklarını itirâf etmişlerdir. Nitekim Fazâilu'l-Kur'ân'la ilgili hadîsleri uyduran zat, bunu bir fazîlet, bir dindarlık olarak ifade etmiştir. Müemmel İbnu İsmâil'in anlattığına göre, Ubey İhnu Ka'b (radıyallahu anh)'dan rivâyet edilen Kur'ân-ı Kerîm'in sûrelerinin faziletiyle ilgili uzun bir hadîsi, bir şeyhten duyunca, "Kimden işittin?" diye sorar. İlk kaynağını bulmak üzere azmeder. Bu maksadla, her seferinde değişen şehir isimleri söylenir. Ama Müemmel yorulmadan önce Medâin'e, oradan Vâsıt'a, oradan Basra'ya, oradan Abâdân'a varıp sonunda mutasavvuf bir grupla zikr yapan şeyhi bulur. Orada Müemmel: "Bu hadîsi sana kim söyledi?" diye sorunca şu enteresan cevabı alır:

"Bunu bana kimse söylemedi. Ancak, baktık ki halk Kur'ân'a rağbet etmiyor. Biz de insanları Kur'ân'a yöneltmek için bu hadîsi uydurduk".

Keza Ömer İbnu Sabîh, Hz. Peygamber (aleyhisselâtu vesselâm)'e nisbet ederek rivâyet ettiği bir hutbeyi bizzat uydurduğunu söylemiştir.

İbnu Dakîku'l-Îd vaz'ı itiraf edenin ikinci sözünde de yalancı olabileceğini beyanla, itirafın, vaz'ı için kesinlikle hükmetmeye yeterli olmadığını söylemiştir ise de bu itiraz ulemâca benimsenmiştir.

2- Râvinin haliyle: Bazan hadîs uyduranlar muasır olmadıkları kimselerden hadîs rivâyet edince yalancı oldukları derhal yüzlerine vurulmuştur. İrakî şöyle açıklar: Birisi birinden hadîs rivâyet edince doğum tarihi sorulur, rivâyet ettiği şahsın kendisi doğmazdan önce öldüğünü

söyleyince, onun doğumunu söylemesi, yalanını itiraf yerine geçer. Verilen örneğe göre, üçüncü asır yalancılarından Me'mun İbnu Ahmed, Hişâm İbnu Ammâr'dan hadis rivayet edermiş. İbnu Hibban kendisine: "Sen Şam'a ne zaman geldin?" diye sorar. Memun: "İkiyüz elli senesinde!" deyince İbnu Hibbân taşı gediğine koyar: "Kendisinden hadîs rivâyet ettiğin Hişâm ikiyüzkırkbeş yılında vefat etmiştir..."

3- Rivâyet ve râvide mevcut karineler: Bazı uydurmalar Kur'ân'ın, mütevatir ve sahîh sünnetin, icmâ-ı ümmetin veya akıl ve sağduyunun hükümlerine tevîl kâbil olmayacak şekilde zıtlık arzeder (cem ve te'vîli kâbil zıtlıklar için hemen vaz hükmüne gidilmez). Meselâ:

* Mütevatir rivâyetin râvilerince tekzîb edilen bir rivâyet.

* Büyük bir cemaati ilgilendiren ciddî bir meselenin sadece bir kişi tarafından rivâyeti.

* Küçük bir hataya büyük bir tehdîd veya basît bir amele büyük bir mükafat va'di (ki kıssacıların hikâyelerinde rastlanan bu durumlar mânâdaki rekaket denen şeydir).

* Râvi'nin râfızî, rivâyetinde Ehl-i Beyt'in fazîleti veya muhaliflerinin rezîletiyle ilgili olması.

* Dinde bir asıl mahiyetindedir, ama bir kişi rivâyet etmektedir. Râfizîlerin, İmamet'in Hz. Ali (radıyallahu anh)'ye ait olduğu iddiaları gibi.

İbnu'l- Cevzî şöyle der: "Bir hadîsin ma'kûl'a mugayir, menkûl'e muhâlif, usul'e (sünen, müsned, sahîh, câmi... gibi kaynaklara) aykırı olduğunu görürsen bil ki bu hadîs mevzudur". Burada ma'kûl meselesinde dikkat gerekir, herkes kendi aklına göre hareket edecek olursa pek çok şeyi gayr-ı ma'kûl bulabilir. Usul kitaplarında ma'kûl'a aykırının misâli, merfu olarak rivâyet edilen şu sözdür: "Tufan sırasında Hz. Nuh (aleyhisselâm)'un geçmişi, Beytullah'ın etrafında yedi kere tavaf etti. Sonra Makam-ı İbrahîm'de iki rek'ât namaz kıldı".

Yine akla muhalif sınıfa verilen ikinci bir örnek de şudur: "Allah atı yarattı. Sonra koşturdu. At koşunca terledi. Atın terinden de kendisini yarattı". Suyutî, "Böyle bir rivâyeti değil müslüman, aklı olan bir kimse bile uydurmaz" der.

Bunu uyduran Ebu'l-Mühezzim hakkında Şu'be şöyle der: "Ben onu gördüm, kendisine tek kuruş (dirhem) verilse elli hadîs uyduruverecek birisiydi". Bunu rivâyet eden Muhammed İbnu Şüca'ın da dinde sapık olduğu belirtilir.

4- Rivâyetin lafz ve mânâsındaki rekâket (bozukluk, çapraşıklık): Mevzu hadîs'i teşhisde bu da mühim bir husustur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın "Mü'minin ferasetinden kaçın, o Allah'ın nuruyla bakar" buyurur. Belli bir teslimiyet ve irfâna eren mü'min, bir hadîsin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a ait olup olmıyacağını çok kesin olmasa bile, az-çok sezebilir. Hele, hadîsle meşgul, hadîs ilmi olan birisi olursa. Biraz dil zevki, biraz hadîs kültürünü alan kimse bu teşhîsi daha kolay yapabilecek bir mümâreseye sahiptir denebilir.

Nitekim, bazı âlimler, bu meselede daha ikna edici açıklamalarda bulunmuşlardır. Rebî İbnu Hüseyin şöyle der: "Hadîste gündüz aydınlığı gibi bir ziya vardır, ona derhal ünsiyet edersin, uydurma sözlerde ise gece karanlığı gibi bir karanlık vardır ondan da nefret edersin". İbnu'l-Cevzî'yi de: "Münker hadisten, çoğunlukla, ilim-tâlibinin tüyleri ürperir ve kalbi nefret eder" der. Bülkînî, İbnu'l-Cevzî'yi te'yiden: "Bunun şâhidi şudur: Bir kimse bir başkasının iki yıl boyu hizmetini yapsa, onun neyi sevip neyi sevmediğini öğrenmiş olur. Biri çıkıp da, sevdiğini bildiği bir sey için: "O, falan şeyi sevmezdi" diyecek olsa hâdim derhal bu sözü tekzîb eder" der.

Rivâyette görülen, lafz yönünden bozukluk (rekâket) da, o sözün, ifadesi fasîh olan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan gelmediğine delildir. Ancak, İbnu Hacer, bu işte mânânın esas alınması kanaatindedir. Rivayete lafz yönüyle fasîh bile olsa, mânâdaki rekâketin vaz' hükmüne yeterli olduğunu belirtir. "Çünkü, der, bu dinin her şeyi güzeldir, rekâket ise çirkinliktir". İlave eder: "Tek başına lafzî rekâket, vaz'a delalet etmez, çünkü hadîs, mânen rivâyet edilmiş ve aslî elfâzı, fasîh olmayan elfazla değiştirilmiş olabilir." veysi

UYDURMA FAALİYETLERİNİN NETİCESİ

Hemen belirtelim ki, İslam âlemleri hadîs uydurma faaliyetlerinden korkmamışlar, onların Resûlullah'ın sünnetine, birşeyler sokuşturarak müslümanlara yutturabilecekleri telaşına düşmemişlerdir. Çünkü hadîs uyduranların hâli halktan bazılarına saklı kalsa da cehâbize denen mütehassıslara gizli kalmamıştır... Onlar hadîslerini tâ bidayetten beri yetkililerden icâzet yoluyla devralmışlar, râvilerini çok yönlü olarak tedkîk edip öğrenmişlerdi.

Ekseriyet itibâriyle, bir hadîs'i muhtelif tarîklerden bilmekteler, hangi bölgelerde hangi hadîsler yaygındır, kimler ne çeşit hadîs rivayet etmektedir, bilmekteler. Hadîsleri senetleriyle ezberledikleri için derhal kontrol edebilmektedirler.

Bu durumda yeni bir rivâyetin gözlerinden kaçması kolay değildir. Nitekim İbnu'l-Mübârek'e: "Bu mevzu hadîslerle ne yapacağız?" diye endişe izhâr edilince: Cehâbizemiz ne güne duruyor, onlar için varlar. Ayet-i kerime: "Zikr'i biz indirdik, biz koruyacağız" (Hicr, 9) demiyor mu?" şeklinde cevap vermiştir.

Bu hadîs uydurma faaliyetleri, İslâm ulemasının "din" bildiği "hadîs"in korunması hususunda, hamiyetini tahrîk etmiş, daha çok gayret ve teyakkuza sevketmiştir. Cerh ve ta'dîl ilmi, senet ilmi bu endişeli gayretin eseridir. Meseleye bu açıdan bakınca uydurma faaliyetlerinin, netîce itibâriyle faideli olduğunu söyleyebiliriz. Nasıl ki, beşeriyetin terakkisinde, şeytanın varlığı bir zenberek ve kamçı olmuşsa, vazzâ'lar (uydurucular) da İslâm ulemasına müşevvik ve kamçı rolünü oynamış, daha verimli olmalarına sebep olmuştur.

HADÎS UYDURMANIN HÜKMÜ

Hadîs vaz'ının sebepleri boşluğu altında birinci maddede "Dindarca mülâhazaları" işledik. Bazı saf ve câhil dindarlarla bazı ehl-i bid'a fırkalarının dine hizmet (!) mülâhazasıyla hadîs

uydurmayı câiz gördüklerini belirttik ve hattâ bazı örnekler de kaydettik.

İlk nazarda makul bile görülebilecek bir durum. Ancak İslâm uleması buna kesinlikle cevaz vermemiştir. Veremez de. Çünkü, dinimiz, tergîb ve terhîb işinde de (32) bir noksanlık bırakmamış ki, bazı kendini bilmezler bu eksikliği tamamlamaya ihtiyaç duysun. Kur'an ve makbûl rivâyâtta her hususa giren yeterli miktarda tergîb ve terhîb edici unsurlar, ifadeler gelmiştir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ıtlakı üzere "her çeşit uydurma"yı yasaklaması esastır. Bâzıları istisna edilemez. Ancak saptırmak için yapılan uydurma daha büyük, daha korkunç bir cinâyet olmaktadır. Resul (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında ne suretle olursa olsun, yalan söylemenin haram olduğunda ulema müttefiktir. Cüveyrî, hiçbir kayda tâbi tutmadan hadîs uyduran kimseyi kesin bir dille tekfir eder. Cumhur'a göre tergîb veya terhîb hadisleri uyduran tekfîr edilmez ise de, haram veya helâl'le ilgili vaz'edenin tekfir edileceğinde icmâ vardır. Mevzu hadîsin, uydurma olduğunu belirtmeden rivâyet etmenin haram olduğunda da ittifak vardır. Sâdece zayıf hadîsten tergîb, terhîb ve fezâile girenlerin "zayıf olduğu söylenmeden" rivâyet edilebilir.

---

32) Tergîb iyi amellere teşvîk, terhîb kötü amellerin sonucundan korkutma demektir.

7.MEBHAS: HADÎSTE NESH

NESH NEDİR?

Nesh, dinde Şâri tarafından konmuş eski bir hükmün, yine Şâri tarafından konulan yeni bir hükümle kaldırılmasıdır. Hüküm, Kur'an-ı Kerim tarafından da konmuş olabilir, sünnetle de konmuş olabilir. İslam uleması önceki hüküm hangi kaynaktan gelmiş olursa olsun, sonraki bir hükümle kaldırılabileceği hususunda müttefiktir. Zira mesele, hem âyet ve hem de hadîslerle beyan edilmiş, örnekler verilmiştir. Şu âyet, neshi kesin bir dille te'yid eder: "Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz" (Bakara s.106).

Ehl-i sünnet âlimleri; bu âyete ve Kur'ân'da gelen açık örneklere dayanarak nesh'i ittifakla kabul ederken başta Mutezile, bazı itikadî mezhepler, yukardaki âyeti eski şeriatlerin neshiyle te'vîl ederek İslâm'da nesih olamıyacağını iddia etmişlerdir.

Şâtıbî, küllî kaideler ve müebbet hükümlerde nesih olmamakla birlikte, cüz'î hükümlerde nesih'in olacağını söyler. Ona göre, nesih iki maksadla olur:

1- Ahkâmdaki kolaylığı, suhûleti (tahfif) kaldırıp yerine zor ve ağır hükümler (tağlîz) koymak. Nitekim Nisa sûresi 160. ayette yahudilere bir kısım helalin haram kılındığı belirtilir.

2- Ağır hükümden (tağlîz) vazgeçilir, yerine hafif hükümler (tahfif) konur. Enfal sûresinin 66. âyetinde bunun örneği görülür.

Sünnî ulemânın ihtilaf ettiği husus daha ziyâde Kur'ân ve Sünnet arasındaki nâsîh-mensûh münasebetidir. Sünnet Kur'ân'ı veya Kur'ân Sünnet'i neshedebilir mi, nezhedemez mi? Hangi âyetler nâsihtir, hangileri mensuhtur? Bu sorularda ihtilaf etmişlerdir. Bazan görüş farkları ciddidir.

Bu kısa açıklamadan sonra asıl mevzumuza gelerek şunu söyleyeceğiz: Kur'ân'da olduğu gibi, sünnette de nesh olmuştur. Nesh vak'ası, doğrudan ahkâmla alâkalı olduğu için mühim kabûl edilmiş, bidâyetten beri meseleye yer verilmiştir. Nâsih ve mensuh hadîsleri bilmenin ehemmiyetini belirtmek üzere şu rivâyet nakledilir: Hz. Ali (radıyallahu anh), halka kıssalar anlatan (Kâss) birisine rastlar. Ona: "Nâsih ve mensûh'u biliyor musun?" diye sorar. Öbürü "Hayır" diye cevap verince: "Öyleyse mahvolmuşsun ve başkalarını da mahvediyorsun!" der. Aynı rivâyet İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'tan da yapılmıştır. Hz. Huzeyfe'den yapılan rivâyete göre, kendisine bir mesele sorulduğu zaman: "Fetva'yı, nâsih ve mensûhu bilen kimse verir" der ve soruya cevap vermekten kaçınır. Kendisine: "Pekiyi bunu kim bilir?" diye tekrar sorulunca: "Ömer (radıyallahu anh)" diye cevap verir.

Nâsih ve mensûh'u bilmek mühim olduğu nisbette zordur. Değme âlim bu mevzuda söz sâhibi olamamıştır. Ahmed İbnu Hanbel gibi bir hadîs otoritesi: "Şâfiî'nin ders halkasına oturuncaya kadar biz mücmeli müfesserden, nâsih hadîsi de mensûhtan ayıramıyorduk" diyerek hem Şâfiî'nin bu meseledeki yerini hem de kendi aczlerini ifade eder.

NESHİN ÇEŞİTLERİ

Ulemânın ittifak ettiğini belirttiğimiz nesh çeşidi içerisinde mevzumuza girenler şunlardır: 1- Sünnetin sünnetle neshi. 2- Sünnetin Kitapla neshi.

1- Sünnetin sünnetle neshi: Bu üç şekilde cereyan etmiştir:

1) Mütevatir hadîsin, mütevâtir hadîsle neshi,

2) Haber-i vâhid'in, haber-i vâhidle neshî,

3) Haber-i vâhid'in, mütevâtir hadîsle neshi.

Ayrıca, mütevâtir hadîs'in haber-i vâhidle neshi meselesi üzerinde durulmuş, aklen kabul edilse de fiilen örnek gösterilememiştir. Esasen bu meselelerde umumiyetle benimsenen prensip şudur: Nas, kendi kuvvetinde veya kendisinden daha kuvvetli bir nasla neshedilebilir.

Hadîs'in hadisle neshine bâzı örneği Neshin Bilinme Yolları'nı açıklarken vereceğiz.

2- Sünnetin Kur'ân'la neshi: Bunun örneği, Zeyd İbnu Erkam'ın şu açıklamasıdır:

"Resûlullah'ın zamanında biz namaz kılarken konuşur, birbirimize ihtiyaçlarımızı söylerdik. Ne zaman ki: "Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'ın divanına tam huşu ve taatle durun" (Bakara, 238) âyeti indi, namazda sükût etmekle emrolunduk."

Sünnet'in akılla neshedileceğine dair mûtezilî bir iddia var ise de ehl-i sünnet uleması bunu reddeder ve meşru nesh çeşitleri arasında zikretmez. İslâm dinî ilahî menşelidir, vahye dayanır. Aklın vahyi neshetmesi diye bir şey söylenemez. Akl, ancak te'vîl yani muhtemel mânalardan birini tercîh eder.

NESHİN BİLİNME YOLLARI

Herhangi bir hadîsin neshedilip edilmediği birkaç sûretle bilinir:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in açıklaması ile. Bunun en bâriz örneği, kabir ziyaretiyle ilgili hükümdür. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bidâyette yasak etti ise de sonradan bu yasağı kaldırmıştır:

كُنْتُ نَهَيْتُكُم عن زِيارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُهَا

"Size kabirleri ziyâret etmeyi yasaklamıştım. Artık onları ziyâret edebilirsiniz".

2- Ashab (radıyallahu anhüm)'ın açıklamasıyla: Bir hadîste neshin varlığına, hadîsi sevk sırasında Ashab'ın ihbârı delâlet eder:

كَانَ آخِرُ اَمْرَيْنِ من رسولِ الله صلى الله عليه وسلم تَرَكُ الْوُضُوء ممّا مَسّت النارُ

"Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in en son yaptığı iki işten biri ateşte pişen bir şey yenince abdest almayı terketmek oldu".

Keza Ubey İbnu Ka'b der ki: "İslâm'ın başlangıcında, bir ruhsat olarak, gusül, meninin gelmesiyle gerekli oluyordu. Sonra (haşefe'nin haşefe ye duhulüyle meni gelmese de) gusül emredildi".

Usulcüler, Sahâbe'nin ihbariyle neshin kesinleşmesi için, ikinci hükmün -misallerde de görüldüğü üzere- muahhar olduğunun tasrîhini şart koşarlar. Mesela, onlara göre, Sahâbî'nin: "Bu nâsihtir" demesi yeterli değildir, zira şahsî içtihâdiyle de bu sözü söylemesi mümkündür. Ancak, muhaddisler, buna gerek duymazlar, çünkü şahsî reyle nesh hükmü verilemez, o hâdisenin muahhar olduğu bilinerek nâsih olduğu söylenmiştir. Ashab ise, nesh târihini bilmeden şerî bir hüküm için rastgele "nâsihtir" demeyecek kadar Allah'tan korkan verâ sâhibi kişilerdir. Irâkî, bu mülahaza ile ehl-i hadîsin Ashab hakkında bir kayıt koymasını daha uygun görür.

3- Bazan nâsih, iki müteârız hadîsin vürud târihlerinin bilinmesiyle anlaşılır: Muahhar olan

nâsih mukaddem olan (önceki) mensûh'tur. Şeddâd İbnu Evs'in merfu olarak rivâyet ettiği şu hadîs gibi اَفكر الحاجم والمحجوم "Hacamat yapan (doktorun) da, hacamat olan kişinin de orucu bozulur". İmam Şâfiî, bu hadisin, İbnu Abbâs'ın rivayet ettiği şu hadisle neshedildiğine hükmeder:

إنّ النبيّ صلى الله عليه وسلم إحتَجمَ وهوَ مُحْرم صَائِمٌ

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ihramlı ve oruçlu iken hacamat oldu". Bu nâsihtir çünkü, İbnu Abbâs (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a hicretin onuncu yılında Veda haccı sırasında o ihramda iken refakat etmiştir. Ayrıca, Şeddâd'ın rivâyetinin bazı vecihlerinde şu açıklama var: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu sözü, Mekke'nin fethi sırasında, sekizinci hicrî senede söylemişti". Öyle ise, İbnu Abbâs'ın rivâyeti nâsih, öbürü mensûh'tur.

4- Nesh bazan ulemanın icmasıyla sabit olur. Bu maddenin misali, dördüncü seferde içki içenin öldürülmesi ile ilgili hadîsdir. Ebu Dâvud ve Tirmizî'de gelen hadîs şöyle: مَن شَرِبَ الخَمْرَ فاجْلِدُوهُ فَإِنْ عَادَ في الرّابعةِ فاقْتُلُوهُ Meâlen: "Kim hamr içerse dayak cezası verin. Dördüncü sefer tekrar ederse öldürün". Ulemadan hiçbiri bununla amel etmemiştir. Böylece ortaya çıkan icma ile hadîs mensûh addedilmiştir. Ancak, bu hususa itiraz edilmiş, icmanın kendisi neshedilemiyecegi gibi, icma ile bir başka hükmün de neshedilemiyeceği söylenmiş, "neshle ilgili icmanın varlığı, neshedici bir başka âmilin varlığına delîl olur" denmiştir. Nitekim mensuh addedilen ilk hükmün, bizzat Hz. Peygamber'in tatbikatıyla neshedildiğini te'yid eden Hz. Câbir'den bir rivâyet gösterilmiştir.

Tirmizî'den kaydedildiği üzere Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in rivayeti şu şekildedir. Resûlullah şöyle emretmiştir: "Bir kimse hamr (sarhoş eden şey) içerse, onu kamçılayın, dördüncü sefer içecek olursa, o zaman öldürün". Bilâhare Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e dördüncü sefer hamr içmiş bir adam getirildi. Ona dayak tatbik etti, öldürmedi". Tirmizî Kabisa'nın da buna benzer bir rivâyette bulunduğunu, bu çeşit amel hususunda ulemânın hiç ihtilaf etmediğini belirtir. Bu tatbikatı te'yid eden çok delil bulunduğunu belirten Tirmizî, Resûlullah'ın bir hadîsini kaydeder: "Allah'ın bir, benim de

Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdet eden müslüman kişinin kanı şu üç sebep dışında kesinlikle helâl olmaz: "Cana can kısas, zina eden evli, İslamdân irtidad eden".

Şu halde, mezkûr hadîsin icma ile neshi değil, bizzat Resûlullah'ın sünneti ile neshi söz konusu olmuştur, denmek istenmektedir.

8.MEBHAS: İHTİLAFU'L HADÎS

Hadîsler bazan birbirine zıd hükümler ifade ederler. Bu hâli, teâruz, ihtilaf, zıdlık gibi kelimelerle ifâde ederiz. Bu çeşit hadîsler, ayrı bir inceleme konusu teşkil ederler. Bunları inceleyen hadîs dalına muhtelifu'l hadîs ilmi denir. Ancak şunu hemen belirtelim ki, karşımıza

çıkan her ihtilaf bu ilmin şümûlüne girmez. Sözgelimi zayıf veya metruk bir hadîs, sahîh bir hadîse muhâlefet etse, sahîh'e zayıf muhalefeti pek ciddiye alınmaz.

Öyle ise istılâhi mânada ihtilaf, makbûl hadîslerde söz konusudur. Bu sebeple İbnu Hacer şöyle bir tarif sunmuştur: "Makbûl bir hadîsin, kendisi gibi makbûl bir hadîse, araları zorlanmaksızın cem ve te'lîf edilebilecek şekilde muaraza etmesine muhtelifu'l-hadîs denir".

Târife dikkat edersek teâruzdan bahsedebilmek için birkaç unsur olmalıdır:

1- İki adet makbûl rivayet.

2- Hadîslerin aynı meseleye temas etmesi, fakat zıt hükümler ifade etmesi.

3- Bu zıtlığın zâhirde olması, her ikisinin de barıştırılabilir olması.

NOT: Bazan hadîs, aynı konuda gelen ikinci bir hadîse değil, Kur'an ve Sünnetle gelen umumî prensiplere, ahkâma da muhâlefet edebilir. Bunun tetkîki de yine muhtelifu'l-hadîs konusuna girer.

İHTİLAFI GİDERME YOLLARI

İhtilafu'l-hadîs'i, "Zâhirde olan bir zıtlık" diye tavsîf edince, bunun giderilebileceği peşinen kabul edilmiş olmaktadır. Esâsen, hadîste gerçek mânâda, yani giderilmesi mümkün olmayan ihtilafın varlığı kabul edilemez. Çünkü, hadîs vahye dayanmaktadır, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) sıradan bir insan değildir, Cebrâil (aleyhisselam)'in murakabe ve irşâdı altındadır. Öyle ise O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) sözlerinde bazı zıtlıklar görüyorsak, bu zâhirdedir, hadîsi intikal ettiren râvilerdendir, anlaşılmayan,bize gizli kalan, mâlûmatımızın yetişmediği bazı hususlar var demektir. Öyle ise, yapılacak iş bu kapalılıklara açmak, eksik olan bilgimizi tamamlamaktan ibârettir. Nitekim bu konuya hakkıyla hâkim, dirayet sahiplerinden İbnu Huzeyme çok kesin bir ifade ile şöyle demiştir: "Ben birbirine zıt iki hadîs bilmiyorum, kimin yanında varsa bana getirsin ben aralarını te'lif edivereyim".

Hadîsler arasında görülen teâruzu gidermede sırayla şu yollara başvurulur:

1- Cem ve te'lif,

2- Nesh,

3- Tercih,

4- Tevakkuf,

NOT: Muhaddislere göre bu sıra hiyerarşiktir ve uymak icabeder. Yani müteârız hadisleri

cem ve te'lif imkânı aranmadan nesh ihtimali üzerinde durulmaz. Cem ve te'lif etme imkânı bulunmadığı, bundan ümid kesildiği hallerde nesh yoluyla da ihtilaf giderilemezse, "Tercîh"e başvurularak birini diğerine üstün kılma imkânları aranır. Bundan da sonuç alınamazsa "tevakkuf" edilir. Yani, her ikisiyle de amel edilmez. Birini üstün kılacak bir karîne'nin bulunmasına kadar her ikisi de amel dışı bırakılır.

1- CEM VE TE'LİF

Cem Arapçadan dilimize de geçen bir kelimedir, dağınık şeyleri biraraya getirmek, toplamak demektir. Te'lif de buna yakın bir mâna taşır. Istılah olarak, müteârız iki hadîs arasındaki ihtilafı aklî ve naklî delillerle gidererek her iki hadîsle de amel etme imkânını göstermektir. Cem ve te'lîf, bir barıştırma işidir, iki hadîs arasında görünen zıtlığın gerçekten değil, zâhirde olduğunu açıklama ameliyesidir.

Bu nasıl gerçekleştirilir? Ulemâ bu meselede üç metod ortaya koymuştur: Tahsîs, Takyîd, Haml.

1) TAHSİS:

Bir lafzın şümûlüne giren mânalardan bir kısmını, o lafzın şümülünden dışarı çıkarmaktır. Bu iş muhassıs (tahsîs edici) denen bir delille yapılır. Bunlar sayıca çoktur. Teferruata girmeden birkaç örnek vereceğiz:

a) Hadîsin hadîsle tahsisi:

مَن نَامَ عن صَةٍ أو نسَيتَها فَلَيُصَلّها إذا ذَكرَها "Kim namaz vakti uyur veya unutursa kaçırdığı namazı hatırlayınca kılsın" hadîsi, ikindi namazından sonra gün batıncaya kadar, sabah namazından sonra da gün doğuncaya kadar namaz kılmayı yasaklayan hadîsi tahsis etmiş, o mekruh vakitlerde unutularak veya uyuyarak kaçırılan farzların eda edilebileceğine işaret etmiştir. Keza abdest aldıktan sonra veya bir mescide girildiği zaman kılınması tavsiye edilen iki rekatlık nâfile ile ilgili rivâyetlerin de önceki yasağı, bu iki çeşit nâfileler dışındaki nafilelere tahsîs ettiği belirtilmiştir.

b) Hadîs'in Kur'an'la tahsisi:

Hadiste "Ben, insanlar Lailaheillallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum" buyrulur. Ayet-i Kerîme ise: "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyenlerle boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar savaşın" (Tevbe, 29) buyurmaktadır. Yani, hadîs, lâilâheillallah deyinceye kadar savaşmayı, âyet ise, ehl-i Kitab'la cizye verinceye kadar savaşmayı emretmekte, ortaya bir teâruz çıkmaktadır. Hadisin bu ayetle tahsîs edildiği kabul edilerek şöyle te'lif edilir: Âyet ehl-i kitab'a farklı muameleyi işaret ederek Lailahe illallah deyinceye kadar mücadeleyi ehl-i kitap dışındaki müşriklere

tahsîs etmiştir.

c) Hadîsin Kur'an'ı tahsisi:

Nisa sûresinin 23. ayetinde kişiye haram olan evlenmeler teker teker sayıldıktan sonra 24. âyetinde bunlar dışında kalanların helâl kılındığı وَأُحِلّ لَكُم مَا ورَاءَ ذَالِكُم denilerek ifade edilir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) erkeğe, nikahı altında bulunan kadının teyze veya halasını nikahlamayı yasaklayarak, âyetin umumi ruhsatını tahsîs etmiş, daraltmıştır.

d) Hadîsin kıyasla tahsisi:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra, bedevîlerden bir kısmı "namaz kılarız, fakat zekat vermeyiz" diye itiraz etmeleri üzerine, Hz. Ebu Bekr onlarla savaşmaya azmedince Hz. Ömer: "Resûlullah: "Ben insanlarla Lâilaheillallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum, bunu dediler mi malları da canları da emniyettedir" buyurdu, onlar zekât vermedi diye savaşamayız" diye menfi kanaat beyan eder. Ancak Hz. Ebu Bekr (radıyallahu anh) zekatı namaza kıyas ederek harbetme kararında ısrar eder. Hz. Ömer dahil, Ashab bu karara katılırlar. Ulema bu örnekten hareketle "...Lailahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum" hadisinin ifade ettiği âmir hükmün bu kıyasla tahsîs olunduğu neticesini çıkarmıştır."

2) TAKYİD:

Takyîd, mutlak bir ifâdenin içine giren mânalardan bazılarını dışarı çıkarmak suretiyle mukayyed tarafından açıklanması, diye tarif edilir. Hadîs ıstılahı olarak, mutlak ifadeli iki müteârız hadisi, birbirine zıt olan kayıtlara tâbi tutarak aralarındaki ihtilafı gidermektir. Bu bazan biri mutlak, diğeri mukayyed iki hadîs arasında cereyan edebilir. Bu durumda mutlak olan mukayyede göre tefsir edilerek ihtilâfın halli yoluna gidilir.

Mesela اَلْمَاءُ طَهُورٌ َ يُنَجّسُهُ شَئٌ "Su temizdir onu hiçbir şey kirletmez" hadîsinde "su" mutlaktır. Akar-durgun, az-çok, vasıfları değişmiş veya değişmemiş, yağmur, kuyu, dere, deniz vs. suyu hepsi buna dahildir ve "temiz olduğu" ifâde edîlir.

Öte yandan: "Su iki kulle miktarında olunca pislik tutmaz" hadîsi, belirtilen miktardan daha az olan suyun kirlenebileceğini ifade etmektedir.

Şu halde bu iki hadîs müteârızdır.

Diğer taraftan َ يُنَجّسُ الْمَاءَ إِ مَا غَيّرَ رِيحَهُ أو طَعْمَهُ "Rengi veya tadı değişmedikçe su pislik tutmaz" hadîsi, rengi ve tadı değişen suyun -miktarı ne olursa olsun- pis sayılacağını ifade etmektedir.

Şu halde ikinci hadîste zikredilen "miktar (ki iki kulledir)" ile bu sonuncu hadîste zikredilen

"evsaf (ki renk ve tad değişmesidir)" birinci hadise nazaran iki ayrı "kayıt"tır ve orda gelen mutlak temizlik ifadesine zıddır.

İşte bu üç hadisle ilgili olarak yapılacak cem ve te'lif işlemine hamlu'l-mutlak ale'l-mukayyed veya kısaca "takyîd" denir.

Takyîd yoluyla yapılan bu cem işleminin sonucunu şöyle ifâde ederek, aradaki ihtilafı kaldırırız: "İki kulle veya daha fazla olan su, kıvam, renk, koku, tad gibi aslî vasıflarından biri (duyu organlarının hissedeceği ölçüde) değişmedikçe, herhangi bir şeyle kirlenmez. Bu miktardan az olan su, içerisine pislik düştü mü evsafı değişmese de kirli sayılır. Keza evsâfından biri değişen su, iki kulleden çok da olsa kirlenmiş demektir".

3) HAML

Haml, tearuz eden hadislerin vürud (varid olma) şartlarını değerlendirerek te'liflerini sağlamaktır. Burada, herbir müteârız hadîsin, taalluk ettiği hâdiseye konması esastır. Bunun bir misâli dağlama usulüyle tedaviyi tecvîz eden: "Tedavî usullerinizden en faydalı olanlar kan aldırmak, bal şerbeti ve dağlamadır" hadîsi ile buna müteârız olan: "Vücudunu dağlattıran.... Allah'a tevekkül etmemiştir" hadîsidir. Bu hadîsler iki farklı hâdiseye hamledilerek te'lîf edilmiştir: Birinci hadîs kanın durmaması, vücudun iltihaplanması gibi dağlamayı gerektiren halde buna ruhsat ifâde eder, ikinci hadîs ise hastalanmadan önce, hastalanmayı önlemek için veya ciddî bir ihtiyaç hasıl olmadan zan üzerine dağlamaya başvurmayı yasaklar, çünkü dağlama tehlikeli, ağır bir tedavi metodudur.

Cem ve te'lîf le ilgili olarak sunduğumuz bu çok muhtasar açıklama, mekanizmanın işleyişi ve gâyesi hakkında kısa bir fikir vermek içindir. Konuyu yeterli şekilde kavramak isteyenlerin usûl bahislerine müracaat etmeleri gerekir.

Özetlemek istersek cem ve te'lif mütearız hadîslerin hepsi ile amel imkânlarını bulup çıkarmayı gaye edinen bir ameliyedir.

2- NESH

Müteârız hadîslerin aralarında mevcut ihtilaf cem ve te'lîf yoluyla halledilemez ve her ikisiyle de amel etme imkânı gösterilemezse, bunlardan birinin nâsih, diğerinin mensûh olduğu ihtimâli üzerinde durulur. Şu halde ihtilaf'ı, neshi göstererek çözme yoluna gitmek cem ve te'lif'ten tabiat itibariyle farklı bir metoddur. Öncekinde, her ikisiyle de amel imkânı ararken bu ikincide, birini amelden tutmak suretiyle diğerini muteber kılma imkânı aranmaktadır.

Nesh mekanizması nasıl işler meselesine gelince, bu konuyla ilgili bilinmesi gereken husûslara bundan önceki Hadîste Nesh bahsinde temas ettiğimiz için burada tekrar etmeyeceğiz.

3-TERCİH

Müteârız iki hadîs arasındaki ihtilafı cem ve te'lîf etmeyince, acaba biri nâsih diğeri mensuh olamaz mı? ihtimali üzerinde durduk, araştırdık ve sonunda gördük ki, buna hükmetmek de mümkün değil. İşte bu andan itibaren, ihtilafı gidermek için başvuracağımız mühim bir metod mevcuttur: Tercih.

Tercih, lügat olarak, meylettirmek, galib getirmek, birbirine denk olan şeylerden birinin üstünlüğünü tesbît etmek gibi mânalara gelir. İstılah olarak, teâruz halindeki hadîslerden birini diğerine üstün kılacak bir vasfı ortaya çıkarıp buna dayanarak onu öne alıp diğerini terketmek mânâsına gelir.

Anlaşılacağı üzere, tercîh'in işlemesinde hadîsin sıhhatine tesir eden hususların bilinmesi esastır. Teâruz, makbûl ve birbirine denk olan hadîsler arasında söz konusu olduğu için, normalde eşit denklikte olan iki hadîsten birini diğerine üstün kılmada dayanılacak delilin, hadîste sıhhat için aranan şartlar ve beyan edilen vasıflar çerçevesinde olacağı, bir başka ifadeyle objektif bir karîne olacağı açıktır.

Tercîh sebepleri çoktur. Bazı âlimler bunu 110'a kadar çıkarmıştır. Suyûtî, Tedribu'r-Râvî'de bunları yedi başlık altında sunar. Başka çeşit gruplamalar varsa da, tâdâd edilen maddeler netice itibâriyle aynıdır. Biz Suyutî'yi esas alarak bu konuda bilgi vermeye çalışacağız:

I. KISIM: RÂVİNİN HALİYLE İLGİLİ TERCİH SEBEPLERİ:

1- Râvinin çokluğu. Yani müteârız hadislerden hangisi daha çok tarîkten gelmişse o tercih, öbürü terkedilir. Çünkü aynı şeyi rivâyet edenlerin çokluğu, yalan ve vehim ihtimâlini azaltır.

2- Senette araya giren vasıtaların azlığı. Yani âlî isnad nâzil isnâda tercîh edilir.

3- Râvinin fıkıh bilmesi. Rivâyeti mâna ile de yapsa, bu vasıftaki râvî, fıkhı olmayana tercîh edilir. İmam Azam'ın buna ayrı bir ehemmiyet verdiğini belirtmiştik.

4- Râvinin Nahiv bilmesi. Böyle bir âlim bir kısım yanlışlıklardan kendini koruyabilir.

5- Lügat bilmesi.

6- Hıfzı olması. Hâfızadan rivâyet eden kitaptan rivayet edene tercîh edilir.

7- Râvilerin hepsi fakîh veya nahivci veya hâfız iseler hangisî bunların birinde daha önde ise o tercîh edilir.

8- Zabtta üstün olan tercîh edilir.

9- Şöhreti olan tercîh edilir. Çünkü şöhret râziyi kizbten korur, takvanın da koruduğu gibi.

10- 20- Verâ sahibi, itikadca düzgün (ehl-i bid'a olmayan), ehl-i ilimle düşüp kalkan, ehl-i

ilimle düşüp kalkması daha çok olan, erkek olan, hür olan, nesebce meşhur olan, ismi zayıf râvi ile iltibas edilmemiş olan (hele temyizi de zor ise), ismi tek olan, bu sebeple bir başkasıyla karıştırılmayan,

21- Adâleti rivâyetle sabit olan, tezkiye veya rivâyetiyle amel veya kendinden hadîs rivâyetiyle adâleti sabit olana tercih edilir.

22- Râviyi tezkiye eden ravinin rivayetiyle amel etmişse ve muârız rivâyeti yapan râviyi tezkiye eden zat bunun rivâyetiyle amel etmemişse önceki tercih edilir.

23- Adaleti hususunda ittifak edilen, ihtilaflıya;

24- Adalet sebebi açıklanan, açıklanmayana,

25- Tezkiye edenleri çok olan, az olana;

26- Tezkiye edenleri âlim olan, olmayana;

27- Tezkiye edeni, insanların halini çok araştıran, az araştırana;

28- Râvi anlattığı vak'anın kahramanı ise (çünkü bu başından geçeni daha iyi bilir, aynı hadiseyi duyarak anlatan zıt düşünce yanıldığına veya yanlış işittiğine hamledilir).

29- Rivâyet ettiği şeyle mübaşereti olmuş ise;

30- Sonradan müslüman olanın haberi (nesh ihtimaline binâen). Ancak müslümanlığı eski olanın salâbet ve bilgisi daha kuvvetlidir, daha çok güven verir de denmiştir.

31- 40- Hadîsini araştırma ve rivâyette daha iyi olan, şeyhine daha yakın olan, daha çok beraber olan, kendi beldesinin şeyhlerinden dinlemiş olan, şeyhinden şifahen alan, mana ile rivâyete cevaz vermeyen, sahâbenin büyüklerinden alan, kazaya müteallikse Hz. Ali (radıyallahu anh)'den alan, Haram-helâlle ilgili ise Hz. Muâz'dan alan, Ferâiz,le ilgili ise Hz. Zeyd (radıyallahu anhüm ecmaîn)'den alan, isnât Hicâzî ise, râvileri tedlîse yer vermemekle meşhur bir beldeden ise, tercîh olunur.

II. KISIM: TAHAMMÜL'LE İLGİLİ TERCÎH SEBEPLERİ

1- Tahammül vakti: Hadîslerin tamamını büluğdan sonra tahammül eden, bâzısını büluğdan önce bazısını büluğdan sonra tahammül edene tercih edilir. Çünkü ihtilaflı hadîs önce öğrendiklerinden olma ihtimali vardır. Büluğdan sonraki öğrenmenin daha kuvvetli olacağı kabul edilir.

2- Birinci sema ile diğerinin arz yoluyla veya birinin arz diğerinin kitabet veya birinin münâvele diğerinin vicâde yoluyla tahammül etmesi, öncekiler tercih edilir.

III. KISIM: RİVÂYETİN KEYFİYETİ İLE İLGİLİ TERCİH

1- Lafzan rivâyet edilen mânen rivâyete takdîm edilir.

2- Lafzan rivâyeti şüpheli olan mânen rivayeti bilinene.

3- Vürud sebebi beyan edilen, beyan edilmeyene tercih edilir, çünkü bu durum râvinin rivayete olan ihtimamına delâlet eder.

4- Râvinin, tereddüt etmeden benimsediği rivâyet, böyle olmayana,

5- Elfazı ittisâle delâlet eden (ve mesela haddesena, semi'tü gibi bir siga), delalet etmeyene,

6- Merfu ve mevsul olduğunda ittifak edilen, edilmeyene,

7- İsnadında ihtilaf edilmeyen, edilene,

8- Lafzında ızdırab olmayan, olana,

9- İsnadla rivâyet edip marûf veya azîz (nadir bulunan) bir kitaba nisbet edilen rivayet meşhur bir rivâyete tercîh edilir.

IV.KISIM: VÜRÛD VAKTİNE GÖRE TERCİH

1- Medenî (yani Medîne'de vürûd eden) bir hadîs Mekkî hadîs'e,

2- Resûlullah'ın şânının yüceliğine delâlet eden, za'fına delâlet edene,

3- Tahfîfî tazammun eden tercîh edilir. Çünkü tahfif emrin müteahhir olduğuna delildir. Sebebine gelince, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), başlangıçta câhiliye âdetlerinden uzaklaştırmak için şiddetli bir üslubla yasaklamakta idi, sonradan tahfife meyletti. Bunun aksini esas alanlar da olmuştur (Amidî, İbnu'l-Hâcib gibi).

4- İslam'dan sonra hoş karşılanabilen, daha önce hoş karşılanabilene tercih edilir. Çünkü bunun müteahhir olması daha zâhirdir.

5- Târiki belli olmayan hadiseyi rivâyet, eskiliği belirlenmiş olana tercih edilir.

6- Resûlullah'ın vefatına yakın bir tarihte olduğu belirtilen rivâyet, tarihi belirtilmemiş olana tercih edilir.

Bu altı tercih vesilesinin çok kuvvetli olmadığı belirtilmiştir.

V. KISIM: HABERİN LAFZINA GÖRE TERCİH SEBEPLERİ

1- Hâss olan âm olana,

2-Tahsîs edilmeyen âm, tahsîs edilmiş olana (çünkü tahsîsten sonra, geri kalan efrâda delaleti zayıftır).

3- Mutlak olan, bir sebebe mebni vârid olana,

4- Hakikat, mecaza,

5- Hakikata benzeyen mecâz, böyle olmayana,

6- Şer'î olan hakikat, şer'î olmayana,

7- Örfi olan hakikat, lügavî olana,

8- Delâlete muhtaç olmayan, muhtaç olana,

9- İçinde iltibas az olan, çok olana,

10- Delâlet ettiği mâna için var'edildiğinde ittifak edilen ihtilâf edilene,

11- Hükmün illetine işaret eden, etmeyene,

12- Muvafakatı belli olan, muhalefeti belli olana,

13- Hükmünü açıkça ifade eden, etmeyene,

14- Hitâbı teklifi olan, vaz'î olana,

15- Hükmü, ma'kulu'l-mânâ olan, olmayana,

16- Elif-lâm ile muarref cem, ismu'l-mevsûl olan mâ ve men'e,

17- İlletin zikri takdim edilen veya kelimenin iştikâkı hükmüne delalet eden, böyle olmayana,

18- Tehdîde mukarin olan, olmayana,

19- Tehdîdi şiddetli olan, hafif olana,

20- Tekrar ile te'kîd edilen, edilmeyene,

21- Fasîh olan, olmayana,

22- Kureyş lehçesiyle olan, başka lehçe ile olana,

23- Kastedilen mânaya iki veya daha fazla yönden delâlet eden, tek yönden delâlet edene,

24- Kasda vasıtasız delalet eden, vasıtalı delalet edene.

25- Muârızı da beraber zikredilen, zikredilmeyene,

26- Kavl, fi'le,

27- Kesin hüküm ifade eden (nas), böyle olmayana,

28- Fiilin iştirak ettiği kavl, böyle olmayan kavle,

29- Râvinin herhangi bir tefsirini taşıyan, bunu taşımayana,

30- Hükmü, bir sıfata dayanan, bir isme dayanana,

31- Kendisinde ziyade bir açıklama bulunan böyle bir ziyadede bulunmayan rivayete tercih edilir.

VI.KISIM: HÜKÜMLE İLGİLİ TERCİH SEBEPLERİ

1- Tahrîme delalet eden, ibâheye veya vücuba delalet edene,

2- İhtiyata uygun olan, diğerine,

3- Hadd'e delalet eden, haddi nefyedene,

4- Aslın hükmünü ve berâet-i asliyeyi takrîr eden, başka bir hükmü nakledene tercih edilir.

VII. KISIM: HARİCİ SEBEPLERLE TERCİH

1- Kur'an'ın zâhirine veya bir diğer sünnete muvafık dinen veya şeriat, kıyas, ümmetin ameli veya Hülâfa-i Râşidin'in uygulaması tarafından kabul edilen veya bir başka mürsel veya munkatı rivayetin refakat ettiği hadîs tercih edilir.

2- Sahabeyi tenkîd manası taşımayan rivayet, taşıyana tercih edilir.

3- Hükmüne ittifak edilen bir nazîri bulunan rivayet, bulunmayana,

4- Nazîrini Sahîheyn'in tahrîc etmiş olduğu rivâyet, böyle olmayana tercih edilir.

TEVAKKUF

Müteârız iki hadîsin ihtilafı, beyan edilen hiyerarşik metodların (cem ve te'lif, nesh, tercih) hiçbiriyle çözülmezse, başvurulacak son metod tevakkuf'tur. Aslında tevakkuf, bir çözüm metodu değil, çözümsüzlüktür. Yani her iki hadîsi de amel dışı bırakmak. Birini diğerine tercih ettirecek bir karîneyi bizzat buluncaya veya bir başka muhaddisin veya fakihin bulmasına kadar her iki rivâyeti de amel dışı tutmaktır.

Esâsen hadîste gerçek mânada (nefsülemirde) ihtilaf yoktur diyenler açısından fiilen çözümü olmayan müteârız hadîs var mıdır? diye sorulacak olsa ulemânın ittifak ettiği bir hadîs gösterilemez. Buna rağmen usulcüler, nazarî açıdan da olsa tevakkuf tabiri üzerinde dururlar. Hatta tercih'e taraftar olmayanlar, -Suyutî'nin kaydettiğine göre- teâruz halinde tahyîr (iki hadisten birine ihtiyar etmek) veya tevakkuf gerekir demişlerdir. Fıkıhçıların "tesâkut" dedikleri, teâruz sebebiyle birbirlerini amelden düşürme hadisesi de belli bir ölçüde, tevakkuf'a benzer. Ancak, tesâkutla ilgili bütün fukahanın ittifak ettiği örnek mevcut değildir. Şu halde bu açıdan ele alınca da tevakkufla ilgili ameli bir örnek bulmak mümkün olmayacaktır. Mesela "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatına kadar, sabah namazında kunut yaptığı"nı ve "biraz kunut yapıp sonra terkettiği"ni haber veren Hz. Enes (radıyallahu anh)'in rivâyetlerinin "iki haber tearuz edince "tesâkut"la her ikisi de amelden düşer" kaidesince amelden kaldıklarını ve geriye Hanefîlerin benimsediği İbnu Mes'ud ve başkalarından "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) iki ay müddetle bazı Arap kabîlelerine beddua ederek kunut yaptı, sonra terketti" hadîsinin kaldığını Ebu Hafs Ömer en-Nesefî söyler. Fakat tatbikatta Şafiîler bu görüşle amel etmezler.

DİKKAT

1- Muaraza'dan salim olan sahîh hadîse muhkem denir. Bunun en güzel örneği:

يَقْبل الله صة بغير طهور و صدقة من غلول

"Allah, temizlik olmadan namaz kabul etmez, ganimetten (devlet malı) çalınanla da sadaka kabul etmez" hadîsidir.

2- Bir konuda ihtilaflı olan iki hadîs te'lif edilemeyince, ikisini de bırakarak ittifak edilene dönmek usulcülerce benimsenen bir prensiptir. Bunun ihtiyata ve amelî ihtiyaca daha muvafık olacağı söylenir.

İHTİLAF ÜZERİNE TE'LİFAT

Müteârız hadîslerin ihtilafını gidermek üzere muhtelif eserler yazılmıştır. Bu sahada ilk kitabı İmam Şafiî'nin, -el-Ümm adlı eserinin bir bölümü olarak te'lif ettiği bilinmektedir, eserin adı: Kitâbu İhtilâfı'l-Hadîs'tir.

2- İbnu Kuteybe de (V.276/889) Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis'i de ilk yazılanlar arasında yer alır. Kendisi hadisçi olmadığı için eseri bazı tenkitlerden azâde bulunmamıştır. Dilimize tercüme

edilmiştir.

3- Ebu Yahya Zekeriyya es-Sâcî'nin (V. 307/919) (eseri hacimlicedir).

4- Ebu Ca'fer Muhammed İbnu Cerir et-Taberî (V.301/913).

5- Ebu Ca'fer Ahmed İbnu Muhammed İbni Selâme et Tahâvî (V.321/933). Kitabın adı: Müşkilü'l-Asâr'dır, matbudur.

6- Osman İbnu Saîd ed-Dârimî (V.280/893).

HADÎSİ ANLAMAK İÇİN NELERE DİKKAT ETMELİ

1- GÜVENİLİR KAYNAK: Dinimizin, Kur'an-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynağı olan Hadîs-i Şerifleri kavrayıp onlardan istifâde etmenin çok kolay bir iş olmadığı geçmiş bahislerde anlaşılmıştır. Zira, Hadîslerin bir kısmı sahîh, bir kısmı hasen, bir kısmı da zayıftır. Mevzu (uydurma) olanlar da ayrı bir grup teşkil etmekte.

Bu sebeple öncelikle, hadîsin kaynağına dikkat etmeye ve sıhhati hususunda âlimlerin şehadet ettiği kitaplara yönelmeye gerek var. Kütüb-i Sitte, Muvatta gibi kaynaklar bu mevzuda en güvenilir kaynakları teşkil eder. Bunların hadîsleri makbûldür.

Ancak makbûl bir hadîsle de hemen amel etmemize mâni bazı ihtimaller var, şöyle ki:

* Hadîs mensûh olabilir.

* Hadîs bir başka rivayetle muhalefet halinde olabilir.

* Hadîsi âlimler farklı farklı anlamış olabilir.

* Mezhebimizde amel edilmemiş olabilir.

2- GÜVENİLİR ŞERH: Bu ihtimaller bizi, ister istemez, hadîsleri güvenilir şerhlerden okumaya sevk edecektir. Hele hadîs ahkâma müteallik ise, haram, helal bildiriyorsa ve alış-veriş, şüf'a, gibi muâmelât ve kul hakkını ilgilendiren konulara giriyorsa, şerhe müracaat bir zarûret olur.

3- EHLİYETLİ TERCÜME: Bir hususa daha dikkat çekeceğiz. O da hadîslerde Arap dilinin gereği olarak Hz. Peygamber'in yer verdiği teşbîhli ifâdeleridir. Teşbihli, mecazlı ifâdelere hadîslerde sıkça yer verilmiştir. Bu çeşit rivâyetlerde, kullanılan kelimelerin lügat manası değil, bunun gerisinde asıl kastedilen mânanın araştırılması gerekir. Bir Arap için bunu yakalamak kolay olsa bile, en azından anlamın bir kısmında kastedilen manayı yakalamak bir gayr-ı Araba zorluk arzeder. Bu durum da bizi, şerhlere müracaata sevkeder. Hadîsleri tercümeden okuyanların da, şerhe veya ehliyetli kimselerin yaptığı tercümelere başvurması

gerekir. Çünkü ehliyetli kişi mutlaka lafzî mânada takılıp kalmaz, hadîsin kasteddiği gerçek mânâyı arar. Aramayan tercümeci zâten ehliyetli değildir. Bu hususun ehemmiyetini belirtmek için bir başarısız tercüme örneği vereceğim. Daha önce bir başka vesileyle zikri geçen: ابغض الرجال إلى الله البليغ الذي يتخلل بلسانه تخلّل الباقرة بلسانها hadîsi bir kitapta aynen şöyle tercüme edilmiştir: "Allah Teâla'nın en çok sevmediği kimse, sığırın diliyle yalanması gibi, dilini dişleri üzerinde dolaştıran hatiptir".

Şurası muhakkak ki, hatîbin dilini dişleri üzerinde dolaştırması, örf, adet yönüyle hoş karşılanmamış olsa bile, Allah'ı en ziyade gazaba sevkedecek bir davranış bir fısk, bir isyan olamaz. Öyle ise Resûlullah (aleyhissalâtu vesselam) bir başka şey kastedmiş olmalıdır: Geçimliğini diliyle toplamak, yani belâgatı, güzel ifâdeyi insanları aldatma vasıtası yapmak gibi... Hadisin metninde "diş" kelimesinin bulunmayışı, tercümenin bozukluğunu zaten katmerleştirir.

4-METOD BİLGİSİ: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinde hâkim olan beyan metodunun bilinmesi, hadîsleri hakkıyla anlamada kolaylık sağlar ve yanılmaları asgariye indirir. Metod kelimesiyle kastettiğimiz hususları bir kaç madde hâlinde şöyle özetleyebiliriz:

I - Muhatab'a Göre Hitap: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bilhassa ahlâkiyat ve içtimaî münasebetler ve güzel amelleri beyan ve onlara teşvîkle alakalı hadislerinde muhatabları, içinde bulunulan şartları iyi bilmek gerekir. Bu hususun ehemmiyetine binâen, muhaddisler, esbâb-ı vürud dediğimiz. Hadislerin beyanına veya sünnetin vukûuna sebep olan âmilleri bilme işini, ulûmu'l-hadîsin müstakil bir şubesi kılmışlardır. Esâsen sâdece hadîs değil, bütün sözlerin değerlendirilmesinde "Kim söylemiş, kime söylemiş, ne makamda, hangi maksadla, ne zaman söylemiş?" gibi bir kısım sorulara cevap aranır, söz böylece, içtimaî çerçevesine oturtularak anlaşılmaya çalışılır.

Sözgelimi, en efdal amel hangisidir? sorusu Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e farklı zamanlarda farklı şahıslar tarafından sıkça sorulur. Birçoğuna her seferinde "cihad" dediği, bir defasında "hiçbir amel'in fazilette cihada yetişemeyeceği" de belirtildiği halde, bir zâta "oruç" diye cevap vermiş, bir başkasına "hicret", bir başkasına "secde", "Allah'a iman"... "vaktinde kılınan namaz", Hz. Aişe (radıyallalhu anhâ)'ye "hacc" yaşlı bir kadın olan "Ümmü Hânî (radıyallahu anha)"ye "Günde yüz kere Allahuekber, Sübhanâllah, Elhamdülillah, demektir" diye cevap vermiş. Resûlullah'ın muhatap ve içtimaî şartları nazar-ı dikkate alma prensibi göz önüne alınmadığı takdirde aynı soruya verilen cevapların farklılığı şaşırtıcı olabilir.

2- İstikballe ilgili haberler teşbihe dayanır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendisinden sonra çıkacak pek çok içtimaî fitneleri, bu fitnelerin liderlerini bir kısım teşbihlerle anlatmıştır. Sözgelimi kötülükte baş çekecek, dîne zarar verecek şahısları Deccal olarak isimlemiş, bunlara karşı çıkıp, tahribatlarını tamir edecek kimselere de Mehdî demiştir. Yeryüzünün her tarafında, her bir cemiyet ve hatta cemaatlerde bile kıyâmete kadar gelecek kötüler ve iyiler hep Deccal ve Mehdî olarak isimlendirilir. Bilhassa Deccâl

üzerinde daha çok durulur. Bununla ilgili bilginin ferdler üzerinde hâsıl edeceği müsbet tesiri artırmak için, rivâyetler sanki tek Deccal çıkacakmış gibi bir tasvirde bulunur. Ve ayrıca çıkacak bu şahısların, zamanlarında kullanacakları teknik imkânlar onların şahsî güçleri imiş gibi ifâde edilir. Böylece, Deccal deyince, zihinde, insanüstü, harika güce sâhip, kabul edilmesi aklı zorlayan bir mahlûk imajı canlanmaktadır. Bu durum, bazı safdilleri hurâfemsi inançlara iterken, bir kısım teslimiyeti zayıfları da ahir zamanla ilgili bu ve benzeri hâdisat ve eşhası inkara sevketmektedir.

Öyle ise mûteber kitaplarımızda gelen istikbâle matuf ihbarâtı mecâzi tasvirler kabûl edip, Kur'an ve Hadîs'in umumi prensipleri çerçevesinde asıl maksadı aramak gerekmektedir. Aksi takdirde safsataya veya inkâra düşülerek, o çeşit hadîslerin vermek istediği dersten mahrum kalınır.

3- Hadîslerde rakamlar: Hadisler çeşitli vesilelerle rakamlar verir: 7 büyük günah, fıtrattan 5 şey, münafığın 3 alameti... gibi. Bu çeşit rakamlar gerçek bir miktara delalet etmez. Sözgelimi, ayrı ayrı hadîslerde 3'er, 4'er, 5'er, 7'şer gruplamalar halinde verilen bu büyük günahlar tedkik edilse, her seferinde farklı günahların zikredildiği görülür. Bütün hadîslerde büyük "günah" kelimeleri kullanılarak zikredilenlerin sayısı, bazı tahkiklerde 17'yi bulmuştur. Diğer taraftan âyet ve hadîslerin getirdiği ölçülere vurunca "büyük günahlar" listesine dahil edilen günahların sayısını ûlema çok artırmış ve mesela Zehebî yetmiş tanesini teker teker saymıştır.

Aynı şekilde gayb alemiyle ilgili bir kısım rakamlar hadîslerde zikredilmiştir. Cennetle, cehennemle, Kürsî ve Arşla ilgili genişlik, uzaklık veya yakınlık ifâde eden, sualsiz cennete gireceklerin miktarını belirten, bir kısım meleklerin adedini gösteren ve yüksek miktarlara ulaşan rakamlar var. Ulema, yaptığı tahkike dayanarak bunların da, değişmez, sâbit miktarları belirtmek için değil, kesretten kinaye olmak üzere kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Şu halde küçük rakamların çoğu durumlarda ta'limde kolaylık olsun diye listelemeler yapmak maksadıyla kullanıldığını, büyük rakamların da çokluğu ifade (yani kesretten kinâye) için kullanıldığını nazar-ı dikkatten uzak tutmamak gerekir.

4- Tebliğde yardımcı unsurlar: Din nazarında ehemmiyetli sayılan bir kısım meseleler vardır. Bunlar kaçınılması gereken kötülükler sınıfına girdiği gibi, yapılması gereken iyilikler sınıfına da girebilir. Ne var ki, bunlara terettüp eden iyilikler veya kötülükler sayıyla, rakamla ifade edilemez. Ayrıca bunların şümûlü zamana, zemine, ferde göre de değişebileceğinden tatminkâr, sabit bir açıklaması da yapılamaz. Ama mü'minlerce berikilerin "iyilik", ötekilerin "kötülük" olarak benimsenmesi, benimsettirilmesi gereklidir.

İşte bu maksadla, hadîslerde bâzı yardımcı unsurlar kullanılmıştır. Bunlar, dinimizin ısrarla üzerinde durduğu, çokça ehemmiyet verdiği ve dolayısıyla önemleri mü'minler tarafından yeterince anlaşılıp, kabul edilmiş olması gereken, çoğu kere inanca giren şeylerdir.

İşte iyilik veya kötülük hususlarında ehemmiyet ve ciddiyetlerinin benimsettirilmesi istenen her ne varsa, bu umumen kabûl edilmiş, bilinen şeylerle, onun arasında bir irtibat, bir benzerlik kurulur. Böylece o şey dahi, herkesçe hemen bilinen, kavranan bir durum kazanır. Mesela şu hadîs-i şerife nazar edelim: "Allah ve âhirete inanan ya hayır konuşsun ya sükut etsin". Bu irşâdla hayırlı konuşmamak, mü'minin nazarında, birden ebedi hayatı için yegâne muteber sermayesi olan imanını tehlikeye atan ciddi bir tehlike oluvermektedir. Sadece hakkı konuşan, her konuştuğu Hak olan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ağzından bunu işitmek bir mü'min nazarında fevkâlade müessir bir şeydir. Dünyanın en iyi konuşan en belagatlı bir hatibi, en zeki aydın bir muhatabına sükut etmenin faydaları, mâlâyânî konuşmanın zararları üzerine yapacağı uzun açıklamalarla elde edemeyeceği tesiri, Resûlullah'ın bu kısa sözü, zekaca vasat, hatta vasatın altında ümmî bir mü'minde hâsıl eder.

Şeytan unsuru da bu maksadla en ziyade kullanılan tebliğde müessiriyet unsurlarından biridir. Kötülük ve çirkinlikleri ifade için onları şeytana nisbet edip şeytana benzetme usulünün eskiden beri Araplarda cârî bir örf olduğunu belirten İslam âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısım ayetlerinde de bu maksatla şeytan kelimesinin kullanıldığını belirtirler. Mesela:

Şeytan unsuru da -tebliğde müessiriyet düşüncesiyle- en ziyade kullanılan unsurlardan biridir. Kadı İyâz şahıs cinsinden olsun, fiil cinsinden olsun her kötü şeyin "şeytan"la veya "şeytanın ameli"yle ifade edildiğini belirtir. Kur'ân-ı Kerim'de şeytan kelimesinin birçok ayette bu maksadla kullanıldığını söyleyen Kadı İyâz, Kur'an'dan bazı misaller de verir: "Hz. Eyyub (aleyhisselam)'un kıssasında geçen"...Doğrusu şeytan bana yorgunluk ve azab verdi" diye seslenmişti" (Sa'd 41) ayetini zahiri mânasıyla benimsememiz mümkün değildir. Çünkü, Hz. Eyub'u şeytan'ın hasta ettiğini, vücuduna hastalığı onun koyduğunu söylemek asla câiz değildir. Çünkü bunlar, Allah'ın irade ve izni ile vukûa gelir... Keza (Hz. Musa'nın hizmetçisi tarafından söylenen) "...Onu söylememi şeytandan başkası unutturmadı" (Kehf, 63)... Keza, cehenem'deki zakkum ağacını tasvir için sarfedilen "Muhakkak ki o, çılgın ateşin dibinde bitip çıkacaktır, ki tomurcukları şeytanların başları gibidir" (Saffet, 64-65) kelam-ı ilâhi de böyledir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) aynı şekilde pek çok çirkinlikleri, isyan fiilleri, pis şeyleri şeytana nisbet ederek mü'min nazarında o şeylerin fenâlığın kolayca tesbit etmiştir. Çünkü şeytan ve şeytanın kötülüğü mü'minler nezdinde mâlumdan, temel bilgilerinden biridir, imanın bir parçasıdır.

"Yattığınız zaman şeytan herbirinizin ensesine üç düğüm atar ve her bir düğümü vururken: "Gecen uzun olsun!"... der. Uyanıp Allah'ı zikrederse düğümün biri çözülür, abdest alırsa bir düğüm daha çözülür, namaz da kıldı mı hiçbir düğüm kalmaz, hepsi çözülür, böylece dinç olarak sabaha erer, geceleyin kalkmadığı takdirde, tembel uyuşuk bir ruhla sabaha erer".

Yanında geceyi hep uykuyla geçiren birisinden bahsedilince Hz. Peygamber (aleyhissalâtu

vesselâm): "O, kulaklarına şeytanın akıtmış olduğu birisidir" buyurmuştur.

Mescide saçı sakalı karmakarışık gelen bir zata kendisine çeki düzen vermek üzere çıkmasını eliyle işaret ettikten sonra: "Böyle (kendinize çeki düzen vermeniz) şeytan gibi saçı sakalı karışık olmaktan daha iyi değil mi?" der.

Hergün karşılaşılan bir ihtiyatsızlığa da Hz. Peygamber bu tarzda dikkat çeker: "Birbirinize silahı çevirerek şakalaşmayın. Zira bilemezsiniz, şeytan boşandırıverir de kendinizi cehennem çukurunda bulursunuz".

Örnek çok. Resûlullah, bu üslubla, "melek", "sadaka", "hicret", "eski milletler", "cahiliye" , "kıyamet günü", "kıyamet alâmeti" gibi, müslümanlarca ehemmiyeti çok iyi bilinen, imanının bir parçası hâlini almış birçok unsurları geniş çapta kullanmıştır. Bunlarla ilgili açıklamaya burada gerek görmüyoruz. Ancak hadîsleri açıklarken yeri geldikçe ve gerektikçe dikkat çekecek, bazı izahlar sunacağız.

Şu halde, hadîsleri okurken, metnin lugâvî mânasına bağlanıp kalmaktan ziyade, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın asıl kasdının ne olabileceğini tefekkür etmek, araştırmak daha uygundur. Ancak bunu yaparken bâtınilerin yaptığı gibi işi ifrata götürüp, İslamın umumi prensiplerine ters düşen tevillere kaçmak da doğru değildir.

Cenab-ı Hakk'ın ihlas ve iyi niyet sahiplerini daima doğruya hidayet edeceğine inanabiliriz. Şu halde bize düşen; aşkla, samimiyetle Resul-i Ekrem (aleyhisselatu vesselam)'i anlamak için adım atmak, gayret göstermektir.

Bir bahçeye giren, istediği daldan meyve alamasa da, nasibsiz kalmaz, ulaşacağı dallar bulabilir, sepetini doldurabilir. Bütün iş sepeti doldurmak arzusuyla, Sünnet Bahçesi'ne girmektedir. Rahmet-i Rahman kimseyi boş çevirmeyecek kadar zengindir, engindir.

SON SÖZ:

Cenab-ı Hakk'ın inayetiyle, Kütüb-i Sitte Muhtasari Teysiru'l-Vüsûl'ün Şerhli tercümesi için hazırladığımız Mukaddime'nin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Kitapta geçen harfler adedince Rabbimize hamdediyor, bundan böyle yapılacak müteakip çalışmalarda da yardımını diliyor, hayırlı neticelere erdirmesini rahmetinden taleb ediyoruz. Çünkü bütün hayırlar O'ndadır.

Ya Rab! Rahmeten li'l-Âlemîn olan Rasul-i Ekrem (aleyhi efdalu's-salât ve etemmu't-Teslîmat)'in hürmetine kusurlarımızı, eksiklerimizi affeyle! Yazılanlara te'sir halket, rıza-yı bârine vesîle kıl! Kur'ân'ın yolunda, Sünnet'in cadde-i kübrasında gitmek nasibiyle, bütün insanlığın bu ilahî nurdan hissedar olmasını müyesser kıl, bizlere de hizmet nasib et, ihlâs-ı etem ver. Amin.

TEYSÎRU'L-VÜSÛL İLÂ CÂMİ'İL-USÛL

MİN HADÎSİ'R-RESÛL

Müellifi

Abdurrahman İbnu Ali el-Ma'ruf bi-İbni Deybe eş-Şeybânî ez-Zebîdî eş-Şâfi'î

(Vefatı: 944/1537)

Bu eser

Mecdü'd-Dîn Ebu's-Se'âdât Muhammed İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin

(vefatı: 906/1500)

"CAMİ'U'L-USUL MİN HACÎSİ'R-RESÛL SALLALLAHU ALEYHİ VESSELEM

adlı kitabın muhtasarıdır

MÜTERCİMİN SUNUŞU

Muhterem okuyucu,

Elinizdeki şu kitab Kütüb-i Sitte'nin tekrar hadîslerinin atılmasıyla ortaya konmuş Teysîru'f-Vüsûl ilâ Câmi'u'l-Usûl adında özet bir kitabın açıklamalı tercümesidir.

Bu kitabın asl'ını, İbnu'l-Esir el-Cezevî (v. 606/ 1209) hazırlamış idi.(33) İbnu'l-Esîr'in eserinin adı Câmi'u'l-Usûl'dür. Bu eser, en mûteber hadîs mecmûalarını birleştirdiği, aynı mevzuya giren bütün makbül hadîsleri bir araya getirdiği için, ortaya konduğu andan itibâren büyük bir alâkaya mazhar olmuştur.

CAMİ'U'L-USÛL'ÜN MÂHİYETİ:

Câmi'u'l-Usûl aslında bir ihtisar çalışmasıdır, yâni bir özetlemedir. Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, Nesaî, Tirmizi ve Muvatta'da yer alan hadîslerî tek bir kitap hâline getirmiştir. Eserde iki husûsiyet var:

1 - Kütüb-i Sitte'de geçen mükerrer hadîslerden sâdece biri alınıp, diğerlerine işaret edilmiştir. Böylece hacim azalmış. senetlerin de atılmış olması, hacmi daha da küçültmüştür.

2- Hadîsler yeni bir tanzime tâbi tutularak, aynı konuya giren bütün hadîsler bir araya getirilmiştir.

---

33) İbnu'l-Esîr'in eseri de Rezîn İbnu Mu'âviye es Sarakastî el-Endülüsî'nin (v.535/1140) et-Tecrid Li's-Sihâh ve's Sünen'ine dayanır. İbnu'l Esîr, bundaki senedleri atıp, Rezîn'in ihmâl ettiği hâdisleri ilave etmek ve bazı kelime ve îrab açıklamalarıyla da zenginleştirmek suretiyle Câmi'ul-Usûl'ü ortaya koymuştur. Yani bu da aslında bir tezhîb çalışmasıdır. Usûl denen altı kitabı ilk defa birleştirme şerefi Endülüslü Rezîn'e aittir. (Rezîn'i, Rüzeyn ve Rezzîn şeklinde okuyanlar da olmuştur. Doğrusu Rezîn'dir).

CÂMİ'U'L-USÛL'ÜN BİR KUSURU

Yukarda kaydettiğimiz iki faziletli hususiyetinin yanında eserin bir de kusur addedilen hususiyeti vardır: Hadislerde geçen -ıstılahta garîb denen- anlaşılması müşkil kelimeler ve bazı i'rab husûsiyetleriyle ilgili uzun açıklamalar getirmiştir. Bazan "gereksiz" dedirtecek dereceye varan bu açıklamalar o kadar fazladır ki, eserin normal hacmini kat kat aşmaktadır. Nitekim az sonra Takdim kısmında, bu eserin müellifi İbnu Deybe'nin açıklamaları esnasında göreceğimiz üzere, Teysîru'l-Vüsûl'ü ihtisâr edenlerden Kâdî'l-Kudât İbnu'l-Bârezî, kitabın hacmini dörtte bire indirebilmiştir.

İslâm uleması, Câmi'u'l-Usûl'ün kıymetini takdir etmiş, ancak daha kullanışlı hale getirmek için, zaten kendisi ihtisar olan bu eseri tekrar ihtisar etme ihtiyacı duymuş, çok çeşitli ihtisarlar yapmıştır. Keşfu'z-Zünun bunlardan tam 7 adedini tanıtır.

Bu ihtisarlardan en güzeli, (Kâtîp Çelebi'nin ifâdesiyle ahsenü'l-İhtisârât), Allah'ın izniyle Türkçemize kazandırmaya çalıştığımız Teysîru'l-Vüsûl'dür. Teysîru'l-Vüsûl'ün müellifi, bu eserin Câmi'ul-Usûl'ün hacmini üçte bire indirdiğini belirtir. Dörtte bire indirene nazaran biraz daha hacimlidir. Çünkü gerekli yerlerde bâzı kelime açıklamalarını korumuştur.

İBNU MACE'Yİ DE İLÂVE ETTİK

Tercümemizin bir hususiyeti İbnu Mâce'nin ilâvesidir. Çünkü Teysîru'l-Vüsûl'de Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı Muvatta'dır. Halbuki Hanefiler muhitinde Kütüb-i Sitte deyince altı kitap olarak Muvatta değil İbnu Mâce'nin Sünen'i kastedilir. Bu sebeple Teysîru'l-Vüsûl'deki bu eksikliği gidermek maksadıyla İbnu Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye ziyade olan hadislerini en sonda müstakil bir bölüm şeklinde , yine açıklamalı olarak ilâve ettik. Böylece bu kitabımız, Kütüb-i Sitte'den hiçbirine ihtiyaç duyurmayacak bir muhteva kazandığı gibi, sıhhat bakımından Sahîheyn'den sonra üçüncü derecede yer alan Muvatta'yı da ihtiva etmektedir.

ESERLE İLGİLİ BAZI AÇIKLAMALAR

1- BAZI METİN FARKLILIKLARI:

Teysîru'l-Vüsûl'de birkaç kaynağa atfedilerek kaydedilmiş olan bir metni o kaynaklardan bazılarında kelimesi kelimesine aynen bulamayız. Bazen metnin

hangi kaynaktan alındığını belirtse de çoğu kere belirtmez. Şu halde kitaptaki metni aynen

bulabilmek için kaydedilen bütün kaynakları görmek gerekebilir.

Ancak, bazan tek kitap tarafından rivayet edilmiş olduğu belirtilen hadisler var. Onları kaynağında bulduğumuz zaman, bazı kere Teysîr'deki metinle asıldaki metin arasında bir kısım noksan ve ziyadeye rastlıyoruz. Sözgelimi, sâdece Ebu Dâvud tarafından rivayet edildiği belirtilen bir hadisi Ebu Dâvud'daki aslıyla karşılaştırdığımız zaman, -fıkha tesir etmeyen- bazan ziyade, bazan noksan kelimelere rastlayabiliyoruz. Bu farklılığın neden ileri geldiği merak konusudur. Kur'ân-ı Kerîm dışındaki kitapların el yazma nüshalarında bir kısım farklılıklar devamlı olagelmiştir. Bu sebeple, müellifin çalışmayı yaparken elinde bulundurduğu nüshadan ileri gelme ihtimali var ise de, bazı noksanların esere hâkim olan ihtisâr düşüncesinden ileri gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Teysîr'de, Câmi'u'l-Usül'ün yer verdiği pek çok lügat ve i'rab açıklamalarının atıldığını ve hatta, aynı hadisin farklı vecihleri olarak kaydedilen bir kısım rivayetlerin bile -değişik bir fıkıh ihtiva etmemesi sebebiyle- atıldığını belirtmiştik. Bu esprinin hadis metinlerine dahi sirayeti mümkündür. Istılahtaki taktî denen bu husus, câizdir. Örnek olarak 76 numaralı hadis, Ebu Dâvud'daki aslı ile karşılaştırılabilir.

Ancak, bazan da hadis, aslına nazaran bazı -açıklayıcı- ziyadelere şâmil olmaktadır. Bu maksadla 365 numaralı hadisi misal vereceğiz. Ebu Dâvud'daki aslı daha vecîzdir ve مَنْ اَسْلَفَ شَىْءً فَ يَصرِفْهُ الى غَيْرِهِ şeklindedir. Bu farklılıkların gerçek sebebini ortaya çıkarmak ayrı bir araştırma konusudur. Biz, tercümede Câmi'ul-Usûl'deki metni esas aldık. Gereken durumlarda aslına dikkat çektik.

Şu halde asılla karşılaştırma durumunda zaman zaman bir kısım farklılıklara rastlanabileceğinin önceden bilinmesinde fayda var. Burada hemen şunu da ilâve edelim: Teysîr'in, tercümede esas aldığımız baskısında bazı dizgi hatalarında da rastlanmaktadır. bu hatalar, maalesef harekeler kadar harflerde de görülmektedir. Arapça metni, yeniden dizmek Türkiye şartlarında zor ve belki de daha ziyâde yeni dizgi hatalarına sebep olacağı için, fotoğraf usulüyle aslından aynen almayı uygun gördük. bu sebeple çok fâhiş hataları düzeltme cihetine gittik.

2- ESERİN TERTİBİ

Teysîru'l-Vüsûl fıkhın ana konularına göre kitaplar halinde tertiplenmiştir. Bu ana konular kitap içerisinde alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Meselâ en başta Kitâbu'l-İman yer alır. Zira İman kelimesi, Arap alfabesinin ilk harfi olan elif harfiyle başlar. Birçok konuyla ilgisi olan hadisler için en sona koyduğu Kitâbu'l-Levâhık'tan önceki son bölüm Kitâbu'l-Yemîn'dir. Çünkü "Y" harfi Arap alfabesinde sonuncu harftir. Biz tercümede alfabetik sıra iddiasını yapamıyoruz, gerek de yok. Teysîr'in aslî düzeni ne ise ona uyduk. Kitabın orijinal tertibini bozmamak için İbnu Mâce'nin ziyâde hadislerini en sona müstakilen koymayı uygun gördük. Fihrist kısmında istediğimiz konuya temas eden hadisleri numaralarıyla bir arada göstereceğiz.

Ana konular (kitaplar) da tekrar fasıllara, fasıllar da bablara ayrılmıştır. Hadisler bablara göre, her seferinde 1'den başlamak üzere numaralanmıştır. Biz, bu numaralamayı aynen koruduk, ayrıca ilk hadisten son hadise kadar devam eden müteselsil numara ilâve ettik. Açıklamalarda zaman zaman daha önce geçen veya daha sonra gelecek olan hadislere atıf yapınca müteselsil numarayı esas aldık. Hatta en sondaki fihristlerde de hadis numarası verilmişse müteselsil rakamlar esastır.

3- AÇIKLAMALAR

Çalışmamızın esas gayesi, hadisleri imkân nisbetinde günümüz insanının anlayacağı hâle getirmektir. Bu sebeple biraz kapalılık taşıyan hadislerde veya teşbîhli olarak ifâde edilen hadislerde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın asıl muradı nedir? Vermek istediği mesaj ve ahkâm nedir? Bunu kısaca belirtmeye çalıştık. Açıklamaları, geçmiş asırlarda yapılmış şerhlerden almaya gayret ettik. (34) Hadislerin, ayetler ve başka hadislerle açıklanması nevinden şahsî açıklamalar ilâve ettiğimiz de olmuştur. Türkçemizde bu neve giren yeni çalışmalarda çoğu kere Arapça şerhlerde rastlanan lügate ve îrâba müteallik tahlillerin aynen aktarıldığına rastlanmaktadır. Biz bu çeşit teferruattan kaçındık. Meselenin tavzîhi, hadisteki bir îcâzın gösterilmesi gereği gibi mutlak bir ihtiyaç dışında okuyucunun büyük çoğunluğuna faydalı olmayacak teferruattan kaçındık.

---

34)Faydalandığımız şerh, fıkıh, tefsir vs. kaynakları en sonda belirteceğiz.

Buna rağmen, günümüz insanının belli başlı meseleleri sırasına giren bazı dinî-içtimâî mevzuları yeri geldikçe, daha önceki çalışmalarımızdan iktibaslar sûretiyle genişçe işledik. Bunlar daha ziyade terbiyeyi ve ictimâî münasebetleri ilgilendiren meselelerdir ve ihtisas sahamıza girerler. Bu çeşit tahlîller, temelde hep hadis ve ayetlere dayandığı için, eserin umumî havası ile tam bir uyum içinde oldukları görülecektir. Misâl olarak, emr-i bilma'ruf bahsini ele alalım. Kitapta bu mühim bahisle ilgili sekiz aded hadis mevcut. Hadisleri kısa kısa gerekli açıklamalara kavuşturduktan sonra, bu konuyu enine boyuna tahlîl eden uzunca bir pasajı İslâm Işığında Anarşi kitabımızdan kaydettik. Keza Bina Bölümü'nde sekiz hadis kaydedilmiş. Günümüzün en mühim meselelerinden biri hâlini almış bulunan mesken meselesinin anlaşılmasında bu sekiz hadisi yeterli bulmadık. Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye adlı çalışmamızdan genişçe bir bahsi bazı kısaltmalarla iktibas ettik. Böylece o mevzu her yönüyle aydınlatılmış oldu. Bu çeşit tahlillere sıkça yer verdiğimizi burada belirtmek isteriz.

Açıklamalarla ilgili olarak şu hususun bilinmesinde de fayda var: Her hadis için mutlaka bir açıklama koyma cihetine gitmedik. Gerekli görülen hadislere, yeteri kadar koyduk. Bazan, aynı konuya giren birkaç hadis için bir açıklama koyduk. Açıklamayı, çoğunlukla, benzer hadislerin sonuncusunu müteakip kaydetti isek de birinci hadisi veya ortadaki hadisi müteâkiben yaptığımız da olmuştur. Bunu, hadisin arzettiği mübhemiyet durumuna göre

düzenledik. Aynı bâba giren herbir hadise kısa kısa açıklamalar yaptığımız da olmuştur.

Bazı açıklamaları, hadis metni içerisinde iki parantez arasına dercettiğimiz bir kısım kelime ve cümlelerle yapıp, onunla yetindik. Bunlar ya başka bir hadisten alınmadır, ya da âlimlerimizin açıklamalarından metin dâhilinde yapılan bu ilâvelere rağmen izahı gereken fıkhî bir yönü kalmışsa açıklamaya yer verdik, değilse öyle bıraktık.

4- HADİSLERİN KAYNAGI:

Teysîru'l-Vüsûl'ün Arapça aslı, hadisi kaydettikten sonra bu hadisin, altı kitaptan (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî, Muvatta) hangilerinde geçti ise onu bazı kısaltmalarla belirtmiştir: "Bu hadisi, Buhârî rivayet etmiştir". "Sahîheyn rivayet etmiştir". "Beş kitap... Altı kitap rivayet etmiştir"gibi. Ama bu kitapların hangi bölümünde hangi babta geçmiştir hiçbir açıklama yoktur. Biz bu hadislerin kitaplardaki yerlerini, hadis bulmada rehber sayılan Concordance'ın (Mu'cemu'l-Müfehres Li-Elfâzıl-Hadisi'n-Nebevî) esaslarına uygun şekilde göstermeye çalıştık. Bunu yaparken Câmi'u'l-Usül'ün Abdu'l-Kâdir el-Arnavud tarafından yapılan tahkikli neşrinden istifade ettik. Ancak bu tahkîkte, hadislerin yerlerini göstermede el-Arnavud'un takip ettiği usûl, Concordance sistemine uymadığı için, onu aynen alamadık, ilâve bir çalışma ile mutâbakat elde ettik. Hemen kaydedelim ki pek nadir de olsa, hadisin Teysîru'l-Vüsûl'da zikredilen kaynakta bulunmadığı durumlar da olmuştur. Bunlar muhtemelen müellifin zühûlüdür.

HADİSLERİ NASIL GÖSTERDİK?

Hadislerin, kaynak kitaplardaki yerini gösterirken el-Mucemu'l-Müfehres Li-Elfâzı'l-Hadisi'n-Nebevî'nin usûlünü esas aldığımızı söylemiştik. Yine de bu hususu biraz açıklamak gerekecek, çünkü onun usûlü bütün kitaplarda aynı değildir. Şöyle ki:

Bu hadis miftahında Buhârî, Ebu Dâvud, Nesâî, İbnu Mâce ve Tirmizî'nin hadisleri bablarına göre, Müslim ve Muvatta ise bölüm içerisindeki hadis numarasına göre gösterilmiştir.

Biz, şerhte bu değerleri korumakla birlikte hadis bulmada daha da kolaylık sağlamak için bazı ilâveler yaptık ve kendi ilâvelerimizi parantez içerisine aldık. Şöyle ki:

1- Müslim'e, Muhammed Fuad Abdü'l-Bâkî'nin tahkikli neşrinde ki müteselsil numarayı kaydettik. Mesela bir hadisi şöyle göstermişsek: Müslim, libâs 4, (2067); bu, Kitabu'l-Libas bölümünün 4. hadisi demektir. 2067 rakamı da aynı hadisin müteselsil numarasıdır ve bu numara kitapta da parantez içerisine alınmıştır.

2- Muvatta'da bölüm isminden sonra gelen rakam, Müslim'de olduğu gibi hadis'in bölüm içindeki numarasıdır. Bu numaradan sonra gelen parantez içerisindeki rakamlardan birincisi cilt, ikincisi sayfa numarasını gösterir. Mesela Muvatta, İsti'zan 25, (2, 973) şeklinde gösterilen bir hadis 2. cilt, 973 sayfada demektir. Aynı zamanda hadis, Kitâbu'l-İsti'zan'ın 25. hadisidir. Muvatta'daki Muhammed Fuad Abdü'l-Bâki'nin tahkiki ve onun el-Mu'cem'e

uygun olarak yaptığı numaralama esas alınmıştır.

3- Ebu Dâvud'un hadislerini bab numaralarına göre gösterdik, parantez içerisine de, hadisin müteselsil numarasını kaydettik. Ebu Dâvud'un bu numaraları, Sünen'in 1388/1969 yılında Humus'ta beş cilt halinde yapılan baskısından alınmaktadır. Bu baskının hâmişinde Hattâbî şerhi de mevcuttur.

4- Nesâî'nin hadislerini de bab numarasına göre kaydettik, ancak parantez içerisindeki rakamlarla da, o babın bulunduğu cilt ve sayfa numaralarını gösterdik. Nesâî'nin Sünen'inde, hâl-i hazır piyasada mütedâvil olan şerhli baskısını esas aldık. Şerh, kitabın hâmişi şeklinde sayfa altlarına konmuştur ve Suyûtî'ye aittir. Ayrıca, Suyûtî'nin şerhini müte-âkip de Sindi'nin hâşiyesi dercedilmiştir. Bu baskıda bablara numara verilmemiştir, bu sebeple bulmada kolaylık olur düşüncesiyle babların cilt ve sayfa numaralarını parantez içerisine koyduk.

5- Tirmizî'nin hadislerini bab ve müteselsil hadis numaralarıyla gösterdik. Bunda, Sünen'in 1387/1967 Humus baskısı esas alınmıştır.

6- İbnu Mâce'nin hadislerini göstermede bab ve müteselsil hadis numaraları esas alınmıştır. Burda da bölüm adından sonraki rakam bab'a, parantez içerisindeki rakam da müteselsil numaraya delalet eder. Numaralar, Muhammed Fuad Abdü'lbâkî'nin tahkikli neşrinden alınmıştır.

7- Buhârî'nin hadisleri sâdece bab numaralarıyla gösterilmiştir. Bu numaralar, Buhârî'nin, Mu'cemu'l-Müfehres'in değerlerine uygun olarak İsmâil Lütfi Çakan tarafından 1979 yılında numaralanan İstanbul baskısından alınmıştır.

Eserin Türk okuyucusuna âzamî şekilde faydalı olması, muhtemel hatâların asgariye düşmesi için elimizden gelen gayreti gösterdik. Buna rağmen mükemmele ulaştık diyemiyoruz. Bir kısım hataların -ihtiyarımız dışında- vukuunu da mümkün görüyoruz. Bu çeşit hata ve eksikliklerde Rabbimizin affını okuyucularımızın müsâmahasını ve bizleri uyarmasını diliyoruz. Müteâkip baskılarda hatalar böylece düzeltilme imkânına kavuşmuş olacaktır.

İbrâhim Cânan

نَضَّرَ للّه اَمْراً سَمِعَ مَقَاَلَتِى فَوَعَاهَا

"Sözümü işitip ezberleyen kimsenin (kıyamet günü) Allah yüzünü taze kılsın" (Hadis-i Şerîf)

TAKDİM

Allah'a hamdolsun ki, Câmi'u'l-Usûl min Hadisi'r-Resûl adlı kitapla ilgili çalışmanın sonuna gelmeyi müyesser kıldı. Eserin hacmini ihtisâr ederek üçte bire indirdik. Hadislerin tanzimi daha güzel, ibâreleri daha tatlı oldu. İhtisar işini uzun kaçan ve (gereğinden) fazla olan

açıklamalarda yaptık, hadislerin miktarında değil.

Muvaffak kıldığı için Rabbime hamdediyor, kusurlarım için mağfiret taleb ediyorum. Ya Rab, bundan sonra da Muînim ol, yardımını esirgeme, günahlarımı affet. Bu nâciz hizmetimi de kabul buyur. Mükerrem Habibin Muhammed Mustafa (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadisine hizmet etmek gibi bir nimeti nasib ettiğin için sana nasıl hamdedeceğimi bilemiyorum. Beni O (aleyhissalâtu vesselâm)'na ümmet kıldığın, dâvetine buyur diyenlerden ve söyledikleriyle yetinenlerden eylediğin için hamd ve minnetim sonsuzdur.

Şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur. Bir'dir, Tek'dir, ortaktan şerîkten müstağnidir. Ben bu şehâdetimi kabirdeki suale ve her çeşit korkulu berzâh ahvâline karşı hazırlamışımdır. Yine şehâdet ederim ki, Hz. Muhammed, O'nun mümtaz kulu ve kerim peygamberidir. O, ümmetine karşı şefkatle doludur, Allah nezdinde şefaatcidir ve şefaati de makbuldur, çünkü Allah'ın habibidir. İnsanlara indirileni onlara açıklayıcı ve onları, kendileri için taşıdığı engin şefkatiyle en büyük emelleri olan hayra, cennete ulaştırmaya rehberdir.

Ya Rab! Şu Habib'ine, O'nun Âl-i mutahhar ve Ashâb-ı Güzîn'ine ve kendisine hicretle delâlet edenlere -menkul hadisler rivayet edildikçe- salât ve selamını bol kıl, daim kıl, nurlu ve ebedî kıl, âlemler durdukça kesilmesin, sönmesin, ufûle mâruz kalmasın. Amin.

BU KİTABIN ASLI: CAMİ'U'L-USÛL (35)

Muhterem okuyucu, geçmişte ve günümüzde, değerli imamlarımızın te'lif ettikleri pekçok hadis kitabına muttali oldum. Ama Câmi'u'l-Usûl min Hadisi'r-Resûl (aleyhissalâtu vesselâm) kadar zengin muhtevalı ve hoş tertiplisini görmedim. Bunu büyük allâme Mecdü'd-Dîn Ebu's-Seâdât İbnu'l-Esîr (v, 606/1209) te'lif etmiştir. Onda, altı meşhur ana kitabın hadislerini bir araya getirmiştir: Buhârî ve Müslim'in iki Sahîh'i, İmam Mâlik'in Muvatta'sı, Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin Sünen'i, Ebû İsa et-Tirmizî'nin Câmi'i, Ebû Abdirrahman en-Nesâî'nin Sünen'i. Allah bu eserleri telif edenlere rahmetini bol kılsın. Eser, tâlibleri için eksiksiz ve mükemmeldir, arayacakları pekçok ilim ve mesâili içine almaktadır, bulmalarında yardımcı ve rehberdir. Allah, müellifinin emeğini meşkûr, âkibet ve âhiretini mesrûr eylesin.

CÂMİ'U'L-USÛL'ÜN BİR İHTİSARI: TECRÎDU'L USÛL

Câmi'u'l-Usûl, latif bir üslûbla pekçok güzellikler ve faideler sunmaktadır. Bu kıymetli eseri, Hama kadısı Kâdî'l-Kudât Şerefü'd-Dîn Hibetullah İbnu'l-Bârezî (rahimehullah) ihtisar ederek, hacmini dörtte bire indirdi. Eserin adı: Tecrîdu'l-Usûl min Hadisi'r-Resûl'dür. Tâlibler, kitabın ihtisârındaki güzellik ve haber ve eser'lerin(36) seçimine olan itimadları sebebiyle hemen ilgilenip, elden ele dolaştırdılar.

Kâdî'l-Kudât kitabının girişinde özetle şunu söyler: "Ebu'l-Hasan Rezîn İbnu Muâviye el-Abderî, mezkûr altı ana kaynağı bir araya getirdi. Onun eseri bu sahada en geniş ve en faydalı bir kitap oldu. Şöyle ki bu te'lif, ulemanın hadisleriyle istidlâl ettiği ve rivayetlerini her meselede hüccet ve dayanak kıldığı altı ana kaynağı ihtiva etmektedir. Sonra eş-Şeyh el-

İmâm el-Âlim Mecdü'd-Dîn Ebu's-Seâdât el-Mübârek İbnu Muhammed İbni Muhammed İbni Abdi'l-Kerîm el-Cezerî Sümme'l-Mevsılî -ki İbnu'l-Esîr diye bilinir- (rahimehullah), Rezîn'in, bu altı ana kaynağı ihtiva eden eseri üzerinde düşündü.

---

35) Bu takdim kısmındaki ara başlıklar, altı İmam'ın menakıbına kadar tarafımızdan konmuştur.(mütercim)

36) Haber burada merfu hadîs, eser de, mevkuf hadîs demektir.

Yeni bir tertibe kavuşturmaya karar verdi. Allah'a kasem olsun, tertib ve tehzîb'i güzel yaptı, tafsil ve bablara ayırma işlerinde fevkalâde başarılı yenilikler getirdi. Eserini müstakil bir te'lif olarak: Câmi'u'l-Usül min Hadisi'r-Resûl adıyla ortaya koydu. Bu seçmelerin seçmesi mümtaz bir kitaptır.

Bu kitabı tahsil ve rivayet için elimizden gelen gayreti gösterdik. Mütâlaasıyla da olsa onunla meşgul olmaya azmettik. Binler şükür, Allah rivayetini müyesser kılıp da, kitab üzerinde kafa yorunca onu dalgaları yaman bir deniz, geçitleri çetin bir kara bulduk. Onun bu hâli, bize günümüz insanının himmetsizliği sebebiyle, ehemmiyeti büyük olan bu kitaptan yüz çevirmeye bir dâvetnâme gibi geldi.

Bunun üzerine harekete geçip, kitabın içinde mevcut ahbâr ve âsâr'ı (yani Resul'e nisbet edilenlerle Ashab'a nisbet edilenleri) tecrid hususunda Allah'a istihârede bulunduk, telhis ve ihtisârını gerçekleştirebilmek için yardımını taleb ettik. Kütüb-i Sitte hadisleri dışında garîb kelimeler ve i'rabla ilgili açıklamalar nevinden ziyadeleri attık. Tekrar ve lüzumsuz uzatmaları iptal ettik. Kitap Tecrîdu'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Resûl diye tanındı.

Eserde kitap (bölüm) ve bablar miktarca çok olduğu için, bunları, alfabetik sıraya göre tertibledik, tâ ki, bir konuyu arayan kimse kitap ve babların birçoğunu tetkike mecbur kalmadan, hemen bulsun. Bunu, her konunun ilk harflerini esas alarak yaptık. Hemen belirtelim ki, ilk harf deyince kelimenin aslî harflerini kastediyorum, harf-i tarifler buna dâhil değiller. Bu sıralamayı ister istemez şu durumda bozduk; eğer işlenen konu bir başka harfle başlayan kitaba dâhil ise, kendi harflerinin gerektiği yere değil, ait olduğu kitabın altına koyduk. Sözgelimi ganimet maddesini Kitâbu'lcihâd'da zikrettik. Böyle yapmasaydık cihada giren bablar başka yerlere dağılmış olacaktı.(37)

İbnu'l-Esir, Câmi'u'l-Usül'e Levâhik (ilâveler) adını taşıyan bir bölüm koydu. Bu arada, birçok hükümler ihtiva etmesine rağmen hiçbir hükmün galebe çalmadığı hadisler yer alır. Kitapta, keza, kavl, fiil, şahıs ve mekân için vârid olan övgü hadislerini cem'eden bir başka bölüm daha var, bu bölüm Kitâbu'l-Fezâil adını taşır, ve "F" harfinde yer alır.

---

37) Takdir edilir ki, Arapça'ya ve Arap harflerine göre yapılan bir sıralama, kitap ve Türkçe'ye ve latin harflerine çevrilince alfabetik düzen kaybolur. Biz kitabın tertibini aynen koruduk. Fakat aranan konuyu bulmak için son cilde alfabetik fihrist koyacak, her bab başlığını koyu hurufatla yazacak, karşısında asıl işlendiği yeri de koyu rakamla göstereceğiz.

Müellif İbnu'l-Esîr bir hususa dikkat çeker: Rezîn'in kitabında, onun bir araya getirmiş olduğu ana kaynaklarda yer almayan bir kısım hadisler mevcuttur. Rezîn, bunların râvilerini yazmış fakat kaynağını, nereden alındığını belirtmeden öylece bırakmıştır.

Kâdî'l-Kudât der ki: "Ben iki fasıl dışında tertib hususunda İbnu'l-Esîr'e uydum. Mezkur iki fasıldan biri, faziletlerle alâkalıdır: Herhangi bir yerde fezâille ilgili hadisler kaydedilmişse, onları "Kitâbu'l-Fezâil"e aktardım, geri kalanları eski bablarında bıraktım. İkinci tasarrufuma gelince: Bir râviden aynı hadisi, altı kitabın da almış bulunduğu ayrı ayrı alâmetlerle belirtilmiş olunca alâmetleri kaldırıp onlara bedel ق (kaf) harfini koydum. Bu harfle, altı kitabın o râviden hadisi almakta icma ettiklerini ifade ettim. Buhârî ve Müslim isimlerini olduğu gibi korudum, bir lafz'da bunlar ittifak etti ise "Bu ikisinin lafzıdır" diye belirttim, ihtilaf etti iseler, Buhârî'yi takdim edip: "Bu Buhârî'nin lâfzıdır" diye belirttim. Bu ikisi diğer kitaplara karşı teferrüd edince de böyle yaparak, bunları takdim edip, öbürlerinin ziyadelerine dikkat çektim."

CÂMİ'U'L-USÛL'ÜN BİR KUSURU

Ben, Câmi'u'l-Usül ve onun yukarıda kaydettiğim Tecrid'i olmak üzere her ikisini de tedkik ettim. Her iki kitabın da kendisine has bir tertîb ve açıklama güzelliğine sahib olduğunu müşâhede ettim. Gördüm ki, her ikisinin müellifi de hadisi rivayet eden sahâbînin ismini kitabın hâşiye kısmıda kaydedip altı kitaptan hangileri bu hadise yer vermiş ise, -yazarların çoğunun ihtilaf ve kargaşaya düştüğü- rümuzlarla belirtmektedir. Böylece, bir kısım takdim-te'hirler, noksan ve tekrarlar meydana gelmektedir. Bu durum eserlerden istifadeyi zorlaştırmakta, talebenin ekseriyetini başka kitaplara da müracaat etmeye mecbur kılmaktadır. Bu hâl, her iki eserin de okunma veya dinlenme zevkini azaltmakta kendilerinden istifâde etmeyi zorlaştırmaktaydı.

Bu vaziyeti görünce, bunlardaki hadislerden faydalanmayı kolaylaştırmak düşüncesiyle Allah'a istihârede bulundum. Böyle bir çalışmanın hayırlı olacağına kanaatim geldikten sonra istifâde etmek isteyeceklere suhûlet sağlamak, dinlemek isteyeceklere de daha câzib kılmak üzere harekete geçtim. Beni buna asıl sevkeden âmil Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetini ihya arzusu, Sünnet-i Muhammediye ile iktifa etme sevgisi idi.

YENİ ESERİN TERTİB ŞEKLİ

Ben eserimde, hadisi kaydederken önce, onu rivayet eden sahâbînin ismini verdim. Hadisin sonunda, o hadisi kitabına almış olan Kütüb-i Sitte imamlarını belirttim. Bu açıklayıcı bilgiyi,

galattan ve iltibastan emin olmak için hadis metinlerinin arasına dercettim. Bu, insan mizacına hoş gelecek bir davranıştır. Bir hadisi tahric etmede altı imam da ittifak etmişse "Bunu Altılar tahric etmiştir" diye belirttim. Hadisi sâdece İmam Mâlik tahric etmemişse "Beş İmamlar tahric etmiştir" dedim. Mâlik dışında altıdan veya Beş'ten biri tahric etmemişse onu ismen belirterek "Altılar veya beşler tahric etmiştir, falanca hâric" dedim. Bir hadisi tahrîcte Buhârî ve Müslim ittifak etmişse: "Şeyheyn tahric etmiştir", bu ikisine Mâlik katılmışsa "Üçü tahriç etmiştir..." dedim. Şeyheyn'e bir başkası katılmışsa ismini vererek: "Şeyheyn ve falanca tahric etmiştir" diye belirttim. Hadisi Buhârî ve Müslim dışında kalanlar tahric etmişse "Dörtler tahric etmiştir" dedim. Bunlara Mâlik de katılmamış ise: "Ashâb-ı Sünen tahric etmiştir" dedim. Dördü tahric eder de onlardan, Mâlik dışında biri tahrîc etmezse onu ismiyle belirterek: "Dördü tahrîc etti, falan hâric" dedim. (38)

Bu söylediğim tertibe uymaksızın Altı imamdan münferid rivayet eden oldu ise, onu da ismen belirttim. İmam Mâlik'in ismini zikrederek başlattığım rivayeti, "İmam Mâlik rivayet etmiştir" diyerek hadisin sonunda bir kere daha kendisine nisbet etmeyi gerekli bulmadım. Rezîn'in ilâve ettiği rivayetler için "Rezîn'in rivayetidir" diye (bidayette) kendisine nisbet etmekle yetindim, sonunda tekrar ona havâle etme gereğini duymadım.

Mânâsı birbirine yakın fakat elfazı farklı rivayetlerden sâdece birini aldım. Mânâları ve elfazı farklı olanlardan herbirinin korunması gerekir. Mükerrer olan rivayetlerin en şümullü olanını aldım. Eğer, tahricinde veya râvisinin isminde ihtilâf vâki olmuş ise, bu durumda Kâdı'l-Kudât'ın tercihine itimad ettim, ancak onun asl'ı olan Cami'u'l-Usûl'den garib kelimeler ve mânanın açıklanması; galat ve iltibasların tashîhleriyle ilgili çok şey aldım, tâ ki eserin fayda ve semeresi artmış olsun, okuyanı bir başka kitaba mürâcaattan müstağnî kılsın!

---

38) Biz tercümede kısaltmalara yer vermedik. Çünkü, hadîslerin, rivâyet edildiği kitaplarda teker teker yerlerini gösterdik.

Eserimi, Teysîru'l-Vüsûl ila Câmi'i'l-Usûl min Hadisi'r-Resûl (aleyhissalâtu vesselâm) diye isimlendirdim.

İCÂZET SENEDİM

Kâdi'l-Kudât (rahimehullah)'ın Tecrîd'ini bana icâzet yoluyla, şeyhimiz el-İmâm el-Allâme el-Muhaddis Zeynü'd-Dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Ahmed ibni Abdillatîf eş-Şercî ve el-İmâm el-Hâfız el Hücce Şemsü'd-Dîn Ebu'l-Hayr Muhammed İbnu Abdirrahmân es-Sehâvî (rahimehümâ'llâh teâla) şifâhî olarak mükerrer seferler rivayet edip dediler ki: "Kitabı bize şeyhimiz el-İmam el-Allâme ez-Zâhid Şerefuü'd-Dîn Ebu'l-Feth Muhammed İbnu Kâ'dı Tîbe ve Hatîbuhâ (Tîbe'nin kadı ve Hatîbi'nin oğlu) el-İmâm el-Allâme Zeynü'd-Din Ebu Bekr İbni'l-Hüseyn el-Osmânî el-Merâğî el-Medenî haber verdi ve dedi ki: "Kitabı bana babam haber verdi ve dedi ki: Kitabı, bana, müellifi Kâdî'l-Kudât Şerefu'd-Dîn Hibetullah İbnu Abdi'r-Rahîm

el-Bârezî, Hamâ'dan yazarak haber verdi ve dedi ki: Bana Câmi'u'l-Usûl'ü, eş-Şeyh el-İmâm el-Âlim Zeynü'd-Dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Ebî'l-Kerîm Hibetullah el-Vâsıtî (rahimehullah teâla) kendisine tamamını kıraatımla bana haber verdi, dedi ki: Bana müellifi, el-İmâm Mecdü'd-Dîn Ebu's-Seâdât İbnu'l-Esîr (rahimehullah teâlâ) kitabın tamamını sema ile haber verdi. Allah'a hamdolsun rivayetimiz böyle, hem Kâdî'l-Kudât'ın Tecrîd'ine ve hem de onun asl'ı olan Cami'u'l-Usûl'e ittisal peyda etti. Allahu Teâla'dan, bu amelimize ihlâs vermesini, rızasına uygun kılmasını ve bizi fazl u keremine garketmesini diliyoruz.

Önce Kütüb-i Sitte imamlarının menkıbelerini anlatarak başlıyorum. Onlar ne yüce kişilerdir. Zira kendileriyle Allah, kullarının sıkıntısını gidermiştir. Onların ilimlerinden Müslümanlar dâima istifâde etmekteler. Ümmetin itimadını onların te'lifatı kazandı. Allah bu yüce zatların emeklerini meşkur etsin, rahmetinin en genişiyle muâmelede bulunsun. Rab Teâla'dan dileğimiz bizi de onlara dâhil etmesidir. Onlara olan sevgimiz hürmetine, engin mükâfaatına bizi de ortak etsin! O, İşiticidir, Alîmdir, Yakındır, dualara cevap vericidir. Allah'tan başka yardımcım yok. O'na tevekkül ettim. O'na döneceğim.

ALTI İMAM'IN MENÂKIBI VE AHVÂLİ

İMAM MÂLİK:

Ebu Abdillah Mâlik İbnu Enes İbni Mâlik el-Asbahî, Dâru'l-Hicre denen Medîne'nin imamıdır. 95 yılında doğdu, 179 yılında Medine'de vefat etti. Öldüğü zaman 84 yaşında idi. O, fıkıh ve hadiste Hicaz bölgesinin ve hatta bütün imamların imamı idi. İmam Şâfiî gibi bir zatın (rahimehullah) onun ashabından biri olması, şeref olarak ona kâfidir. İlmi, İbnu Şihâbi'z-Zührî ve Yahya İbnu Sa'îd el-Ensarî, Nâfi mevla İbnu Ömer (radıyallahu anhüma) ve başkalarından almıştır. Kendisinden ilim alanlar sayılmayacak kadar çoktur. İmam Şâfiî (rahimehullahu teâla), Muhammed İbnu İbrahim İbnu Dînâr, İbnu Abdirrahmân el-Mahzûmi, Abdulaziz İbni Ebî Hâzım gibi. Bunlar onun ashabından, kendi nazirleridirler. Ma'n İbnu İsâ el-Kezzâz, Abdü'lmelik İbnu Abdilazîz el-Mâcesûn, Yahya İbnu Yahya el-Endülüsî, Abdullah İbnu Mesleme el-Ka'nebî, Abdullah İbnu Vehb, Esbağ İbnu'l-Ferec; bunlar Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, Tirmizî, Ahmed İbnu Hanbel, Yahya İbnu Maîn gibi hadis imamlarının şeyhleridirler.

Tirmizî, Câmi'inde Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den şunu rivayet eder: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: "İnsanların, ilim talebi için hayvanlara binip seyahate çıkacakları zaman yakındır. O vakit, Medine âliminden daha bilginini bulamazlar." Tirmizî: "Bu hadis hasendir" der. Abdurrezzak ve Süfyân İbnu Uyeyne: "Hadiste zikredilen kimse Mâlik İbnu Enes'tir" demişlerdir. Mâlik (rahimehulla) der ki: "Kendinden ilim yazdığım kimselerden pek azı bana gelip ilim ve fetva sormadan vefat etmiştir." Bir gün İmam, Rebî'a İbnu Ebî Abdirrahmân'dan hadis rivayet etti. Dinleyenler onun hadislerinden daha çok rivayet etmesini istediler. Bunun üzerine: "Rebîa'yı ne yapacaksınız? O şu kemerin altında

uyumaktadır" dedi. Rebîa'ya gidip: "Mâlik'in kendisinden hadis rivayet ettiği Rebî'a sen misin?" dediler. O: "Evet!" dedi. Kendisine "Nasıl olur da Malik senden istifade ederken, sen kendinden istifade etmezsin?" dediler, şu cevabı verdi:

---

39) Mukaddime cildinde bu imamları etraflıca tanıtmış olmamıza rağmen, burada, kitabın orijinal aslında mevcut olan kısa terceme-i halleri aynen tercümeyi uygun bulduk. Eserin bütünlüğü için de bu gereklidir. Okuyucuların normal karşılayacağını ümid ediyoruz(mütercim).

"Bilmiyor musunuz, bir miskal devlet, ilim sahibi olmaktan hayırlıdır." Mâlik (rahimehullah), ilme ta'zim göstermede aşırı bir derecedeydi. Hadis rivayet edeceği zaman abdest alır, (en iyi elbiselerini giyer), koku sürünür, büyük bir vakar ve heybetle kürsüye otururdu. Kendisi saygı telkin eden mehîb bir görünüşe sâhipti. Hakkında bir Medineli şöyle demiştir:

يدع الجواب ف يراجع هيبة والسائلون نواكس اذقانادب الوقار وعز سلطان التقى فهو المطاع وليس ذا سلطان

Çoğu kere suale cevap vermez, heybetinden tekrar sorulamaz da, sual edenler başları eğik ayrılırlar. Vakârın âdabı ve saltanatın izzeti korkmaktır. O, iktidar sâhibi olmasa da kendine itaat edilir.

Yahya İbnu Saîd el-Kattân: "İmamlar arasında hadisi, Mâlik kadar sahîh olan yoktur" demiştir. Şâfiî (rahimehullah) de: "Âlimler zikredilince, Mâlik onların arasında yıldız gibi parlar" demiştir.

Rivayete göre Halife, Mansur, onu mükreh'in boşamasıyla ilgili hadisi rivayetten meneder. Sonra bu yasağa uyup uymadığını kontrol için, gizli bir adam vasıtasıyla bu konuda hadis sordurur. Mâlik büyük bir kalabalık içerisinde hadisi rivayet eder: "Mecbur edilen (mükreh) kimsenin talâkı mûteber değildir." Mansur onu kamçıyla dövdürtür, fakat o, hadis rivayetini terketmez.

Hârun er-Reşîd, hac sırasında Mâlik'ten Muvatta'yı dinlerdi. Kendisine Üçyüz dinar ihsanda bulundu ve: "Benimle gelmen lâzım. Zira, ben halkı Muvatta ile amele sevketmeye azmettim, tıpkı Hz. Osman (radıyallahu anh)'ın, Kur'ân'la amele sevkettiği gibi" dedi. İmam Mâlik ona şu cevabı verdi: "İnsanları Muvatta ile amele sevketmek mümkün değildir. Zira Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashabı (radıyallahu anhüm), kendisinden sonra her tarafa dağıldılar. Böylece her memlekette, Ashab tarafından götürülen bir ilim mevcut. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da şöyle buyurmuştur: "Ümmetimin ihilâfı rahmettir". Seninle gitmem de imkânsızdır, çünkü Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): "Bilselerdi, Medine onlar için daha hayırlıdır" buyurmuştur. İşte vermiş olduğunuz dinarlar, olduğu gibi duruyor. Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şehrine bedel dünyayı verseniz kabûl etmem" der.

Şâfiî (rahimehullah) der ki: "Ben Mâlik'in kapısında Horasan atlarından ve Mısır katırlarından öylesini gördüm ki, daha güzeline hiç rastlamadım. Kendisine: "Bu ne güzel binek!" dedim. "Bu sana benden hediye olsun!" dedi. Ben: "Onlardan bir tane de kendine ayır gerekince binersin" dedim. Bana: "Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yattığı bir toprağa hayvan ayağıyla basmaktan Allah'a karşı haya ediyorum" cevabını verdi."

İmam Mâlik'in menkîbesi saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Allah'ın rahmeti üzerine olsun!

BUHÂRÎ

Ebu Abdillah Muhammed İbnu İsmâil İbni İbrâhim İbni'l-Muğîre el-Cu'fî el-Buhârî: Kendisine Cu'fî denmesi dedesinin babası olan el-Muğîre'den gelir. Muğîre aslen mecusi idi, Cu'fî olan Yeman el-Buhârî vâsıtasıyla İslâm'a girdiği için onun nisbetini aldı. Cu'fî ise Yemen'de bir kabilenin atasıdır.

Buhârî, 194 senesi Şevvâl'inin 13'ünde, Cuma günü doğmuş, 256 yılının Ramazan bayramı gecesinde vefat etmiştir. Öldüğü zaman 62 yaşındaydı. Erkek evlad bırakmadı. Her memlekette bulunan bütün muhaddislere ilim almak için seyahatler tertipledi. el-Hâfız Mekkî İbnu İbrâhim el-Belhî, Abdullah İbnu Osmân el-Mervezî, Ubeydullah İbnu Mûsâ el-Absî, Ebu Nuaym el-Fadl İbnu Dükeyn, Ali İbnu'l-Medînî, Ahmed İbnu Hanbel, Yahya İbnu Maîn vs.'den hadis yazdı. Kendisinden de pekçok kimse hadis aldı. Firebrî der ki: "Buhârî'nin kitabını 90 bin kişi dinledi, ancak onu kendisinden, benden başka rivayet eden kalmadı."

Buhârî ilim almaya on yaşındayken başlamıştır. On bir yaşındayken de aldıklarını meşâyih'e arzetmeye başladı. Der ki: "Sahîh adlı kitabımı altı yüz bin hadisten tahric ettim. İçine koyduğum her hadis için iki rekat namaz kıldım."

Bağdad'a geldiği zaman oradaki muhaddisler, imtihan niyetiyle kendisine geldiler. Yüz hadis alıp bunların metin ve senetlerini değiştirdiler. Bunları on kişiye dağıtıp, Buhârî'ye okumalarını söylediler. Onlardan biri atılıp kendisine bir hadis sordu. Buhârî "Bilmiyorum" diye cevap verdi. Diğer birini daha sordu. O, yine "Bilmiyorum" diye cevap verdi, böylece onuncu hadisini de sordu. Buhârî her seferinde "Bilmiyorum" diye cevap verdi. Sonra ikinci şahıs aynı şekilde on hadis sordu. Böylece on şahsın onu da, onar hadis sordular anlamıştı. Âlim olmayanlar bu durumu idrak edememişlerdi. Sorular bitince, Buhârî, birinci zata yönelip: "Senin ilk hadisin şöyle olacaktı, ikinci hadisin şöyle olacaktı" dedi ve onunu da doğru şekliyle gösterdi. Değiştirilen her senede metnini koyarak doğrulamıştı. Sonra diğer şahıslara yönelerek, onlara da aynı şekilde hadislerinin doğru şekillerini haber verdi. Bunun üzerine bütün halk onun hâfızasının kuvvetini ikrar edip, fazilet ve üstünlüğünü kabul etti.

MÜSLİM

Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccâc İbnu Müslim el-Kuşeyrî en-Neysâburî 204 yılında doğdu, 261 yılı Receb ayının 24'ünde, 57 yaşında olduğu hâlde vefat etti.

İlim talebi için, birçok beldelere seyahatler yaptı. Yahya İbnu Yahya, Kuteybe İbnu Saîd, İshâk İbnu Râhuye, Ahmed İbnu Hanbel, Ka'nebî, Harmele İbnu Yahya vs. pek çoklarından hadis aldı. Birçok seferler Bağdat'a geldi ve orada hadis rivayet etti. Kendisinden de pek çokları hadis aldı. Hadis bilgisinde, muasırlarına takdîm edilirdi. "el-Müsned'i (Sahîh-i Müslim) işiterek aldığım üçyüzbin hadisten seçtim" demiştir. Hatîbu'l-Bağdâdî: "Müslim, Buhârî'nin yolundan gitti. Onun ilmine hasr-ı nazar etti ve onu örnek aldı" der.

EBU DÂVUD

Süleyman İbnu'l-Eş'as İbnu İshâk el-Esedî es-Sicistânî ilim almak için seyahatler yaptı. Hadis cemetti ve pekçok eser te'lif etti. Irak, Şam, Mısır ve Horasan ulemasından hadis yazdı. 202 yılında doğup, Basra'da 275 yılında Şevval ayının 16'sında vefat etti. Hadisi, Buhârî ve Müslim'in meşâyihinden aldı: Ahmed İbnu Hanbel, Osman İbnu Ebi Şeybe, Kuteybe İbnu Saîd gibi hadis imamları; kendisinden de oğlu Abdullah, Ebu Abdirrahmân en-Nesâî, Ebu Alî el-Lü'lü'î vs. pekçokları hadis aldı.

Kitabı es-Sünen'i, Ahmed İbnu Hanbel'e arzetti. Ahmed, beğendi ve istihsan etti. Ebu Dâvud (rahimehullahu teâla) der ki: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan beşyüzbin hadis yazdım. Bunlardan 4800 hadis seçtim ve bu kitaba koydum. Kitapta sahih, sahihe benzeyen ve sahihe yakın olan rivayetler mevcuttur. Kişinin dinini doğru tutması için bu hadislerden dört tanesi kâfidir. Biri "Ameller niyetlere göredir...." hadisi, ikincisi: "Kişinin İslâm'ının güzel oluşu mâlâyani'yi terketmesine bağlıdır" hadisi, üçüncüsü: "Kişi kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe gerçek mü'min olamaz..." hadisi, dördüncüsü de: "Helâl olan şeyler açıklanmıştır, haram olan şeyler de açıklanmıştır..." hadisidir.

Ebu Dâvud, ilim, ibadet ve verâ'da en yüce bir derecede idi. Rivayet edilir ki cübbesinin bir yeni çok geniş diğer yeni dar idi. Kendisine bunun sebebi sorulunca: "Geniş olan, kitaplar için, diğerinin ise geniş olmasına hâcet yok" diye cevap verir. Hattâbî der ki: "Din ilminde Ebu Dâvud'un Sünen'inin bir misli daha te'lif edilmemiştir. Mezhepleri farklı olmasına rağmen, bütün ulemanın hüsn-i kabûlüne mazhar oldu." Ebu Dâvud: "Kitabıma ulemanın terk hususunda ittifak ettiği tek hadisi almadım" demiştir. İbnu'l-A'rabî de: "Bir kimsenin yanında -Ebu Dâvud'un Sünen'ini kastederek- şu kitapla Kur'ân'dan başka birşey olmasa bile başka bir ilme ihtiyaç duymaz" der.

Hadis uleması, Ebu Dâvud'dan önce Câmi'ler, Müsned'ler vs. te'lif ettiler. Bu kitaplar, sünen ve ahkâma varıncaya kadar herşeyi ihtiva eden ahbâr, kasas, mev'îze, âdâb vs. bütün rivayetleri cemederler. Onlardan hiçbiri sâdece, Sünen hadislerini (merfu olan ahkâm hadislerini) müstakil bir eserde toplamayı düşünmedi. Ebu Dâvud'a nasîb olan, kimseye nasib de olmadı. İbrâhim el-Harbî, Ebu Dâvud bu kitabı te'lif ettiği zaman: "Hz. Davud (aleyhisselam)'a demir yumuşatıldığı gibi, Ebu Dâvud'a da hadis yumuşatılmıştır" demiştir.

TİRMİZÎ

Ebu İsa Muhammed İbnu İsâ İbni Sevre et-Tirmizî, 200 yılında doğdu ve 279 yılı Recebinin 13'ünde Pazartesi gecesi Tirmîz'de vefat etti. Hâfız âlimlerden biridir. Kuteybe İbnu Sa'îd, Muhammed İbnu Beşşâr, Ali İbnu Hucr gibi hadis imamlarının büyükleriyle karşılaştı. Kendisinden de pek çokları hadis aldı. Hadis ilminde çok sayıda te'lîfatı var. es-Sahih'i kitapların en güzeli, en çok faydalar taşıyanı, tekrarı en az olanıdır.

Tirmizî (rahimehullah teâla) der ki: "Bu kitabı Hicaz, Irak ve Horasan ulemasına arz ettim, hepsi de beğendi ve istihsan etti. Kimin evinde bu kitab varsa, sanki evinde, konuşan bir peygamber vardır."

NESÂÎ

Ebu Abdirrahmân Ahmed İbnu Şu'ayb İbni Ali İbni Bahr 215 yılında doğdu. 303 yılında Mekke'de öldü. Hâfız imamlardan biridir. Kuteybe İbnu Sa'îd, Ali İbnu Haşrem, İshâk İbnu İbrâhim, Muhammed İbnu Beşşâr, Ebu Dâvud es-Sicistânî vs.'den hadis aldı. Kendisinden de pek çokları hadis rivayet etti. Hadis sahâsında çok sayıda eser vermiştir. Şâfiî mezhebine mensuptur. Şâfi'î mezhebi üzerine (haccı anlatan bir) Menâsik'i vardır. Kendisi verâ sâhibi, titiz ve dindar bir kimseydi. Hâfız Ali İbnu Ömer: "Ebu Abdirrahmân en-Nesâî, devrinde muhaddis olarak adı geçen herkese mukaddemdir" demiştir. Aralarında Ahmed İbnu Hanbel'in oğlu Abdullah'ın da bulunduğu bir kısım şüyûh ve huffâz Nesâî ile ilgili olarak Tarsus'ta toplanıp, kendisini intihab ettiklerini yazdılar. Ümerâdan biri Sünen kitabı hakkında kendisine: "Tamamı sahih mi?" diye sordu. Şu cevabı verdi: "Kitapta sahih, hasen ve bunlara yakın olanlar var." Öbürü:

- Öyleyse bana sâdece sahihleri yaz! dedi. Bu taleb üzerine el-Müctebâ'yı yazdı. Bu, Sünen'den bir seçmedir. İsnadında illet var diye söz edilmiş bulunan bütün hadislerini terkederek Müctebâ'ya almadı.

Bu yazdıklarımız, mezkur imamların kıymetlerinin büyüklüğüne ve hadis ilmindeki mertebelerinin yüceliğine delâlet eden pekçok ahvâlden birkaç tanesinin kısa bir hatırlatılmasıdır. Allah hepsine rahmetini bol kılsın.

BİRİNCİ KİTAP
İMAN VE İSLÂM HAKKINDA

*

BİRİNCİ BAB
İMAN VE İSLÂM'IN HAKİKAT VE MECAZ OLARAK TARİFLERİ

BİRİNCİ FASIL
İMAN VE İSLÂM'IN FAZİLETİ

İKİNCİ FASIL
İMANIN HAKİKATI

ÜÇÜNCÜ FASIL

MECAZ HAKKINDA

*

İKİNCİ BAB

İMAN VE İSLÂM'IN HÜKÜMLERİ

BİRİNCİ FASIL

KELİME-İ ŞEHÂDET VE ONUN DİL İLE İKRARININ HÜKMÜ

İKİNCİ FASIL

BİAT AHKAMI

ÜÇÜNCÜ FASIL

MUHTELİF AHKAMLAR

BİRİNCİ BAB
İMAN VE İSLÂM'IN HAKİKAT VE MECAZ OLARAK TARİFLERİ

BİRİNCİ FASIL
İMÂN VE İSLÂM'IN FAZİLETİ

-1- عن عُبادَةَ بن الصامتِ ا'نصاريّ رضىَ الله عنهُ قال: قال رسولُ الله #]مَنْ شَهِدَ أنْ َ إلَهَ اّ اللهُ وَحْدَهُ َ شَرِيكَ لَهُ، وَأنّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأنّ عِيسى عَبْدُ اللهِ وَرَسُولُهُ وَكَلمتُهُ ألْقَاهَا إلى مَرْيمَ وَروحٌ منهُ، وَالْجَنَّةَ حَقٌ، وَالنَّارَ حقٌ: أدْخَلَهُ اللهُ الْجَنَّةَ عَلَى مَا كَان عَلَيْهِ مِنَ الْعَملِ[أخرجهُ الشيخانِ والترمذى.وَفِى أخرى لمسلم]مَنْ شَهِدَ أن َ إلَهَ اّ اللهُ وَأنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللهِ حرَّمَ اللهُ تَعَالى عَلَيْهِ النَّارَ[.

1. (1)- Ubade İbnu's-Sâmit el-Ensarî (radıyallahu anh) hazretleri demiştir ki: "Hz. Peygamber aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular:

"Kim Allah'tan başka ilâh olmadığına Allah'ın bir ve şeriksiz olduğuna ve Muhammed'in onun kulu ve Resûlu (elçisi) olduğuna, keza Hz. İsâ'nın da Allah'ın kulu ve elçisi olup, Hz. Meryem'e attığı bir kelimesi ve kendinden bir ruh olduğuna, keza cennet ve cehennemin hak olduğuna şehâdet ederse, her ne amel üzere olursa olsun Allah onu cennetine koyacaktır."[1]

Müslim'in bir başka rivayetinde şöyle buyrulmuştur:

"Kim Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet ederse Allah ona ateşi haram kılacaktır."[2]

AÇIKLAMA:

İmana müteallik en câmi hadislerden biri budur. Hadiste İslâm inancının temel prensipleri beyan edilmekten başka belli başlı batıl inançlar da reddedilmiş olmaktadır:

1- Hz. Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in risâleti: Bu İslâm inancının birinci akidesi sayılabilir. Zira tevhid'e yani Allah'ın birliği inancına İslâm dışında da rastlanabilir.

2- Tevhid inancı: Hz. Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in peygamberliğine inancın en zarûri

gereği Tevhîd'dir. Yâni kâinatı yaratan, tedbir ve terbiye eden Bir'dir. Herçeşit yardımcıdan, ortaktan müstağnîdir. Tevhid inancına prensip olarak başka dinlerde ve hatta felsefî sistemlerde bile rastlanabilir. Ancak İslâm'daki mutlak ve saf tevhid inancı başka hiçbir sistemde yoktur. Mutlak tevhid inancı iddia eden Yahudiler bile, Müslümanlardan çok farklıdır: Öncelikle Yahudileri düşünen onları kayıran millî bir ilâh düşüncesi galebe çalar. İslâm ulûhiyete milliyet izâfe etmez. Allah âlemlerin Rabbi'dir: Her millet, her canlı, her cansız bu "âlemler"e dahildir ve onun bir parçasıdır. Hayrı ve şerri, güzeli ve çirkini, ateşi ve soğuğu, arzı ve semâyı büyüğü ve küçüğü yaratan O'dur, tanzîm eden, terbiye eden O'dur.

Sonra Yahudiler, *"Üzeyr Allah'ın oğludur"* diyerek (Tevbe: 9/30) kaba bir üslubla tevhîdden uzaklaşırlar, iddia ettikleri vahdaniyet inançlarını lekelerler.

3- Bu hadiste, İslâm inancının üçüncü ana rüknü olan âhiret inancı da ifade edilmekedir: "Cennet haktır, cehennem haktır."

4- Hz. İsa'nın şahsiyeti: O'nun babasız yaratılışı, Yahudilerin Hz. Meryem'e iftiralarına sebep olurken Hıristiyanların da, O'nun babasının Allah olduğunu iddia etmelerine sebep olmuştur. Bir tarafta tefrit bir tarafta ifrat.

İslâm, Hz. İsâ (aleyhisselam)'nın yaratılan bir kul olduğunu te'yid ederek, hem Yahudilerin zina iftirasını reddeder, hem de O'na "Allah'ın oğlu" diyerek ifrata giden Hıristiyanları.

Bu hadiste görüldüğü üzere, Hz. İsa (aleyhisselâm) Allah'ın bir kelimesidir, yani "ol!" demesiyle oluvermiştir. Yâ-Sin suresinin 82. ayetinde ifade edildiği üzere Allah birşeyin olmasını dileyince "ol!" der, o şey hemen olur. O şeyin olması için "ol" emrinden başka bir sebebe ihtiyacı yoktur. Normalde herşey yine irâde-i ilâhî ile cereyan etmekte ise de bir kısım sebeplere bağlanmıştır. Aslında müsebbeb dediğimiz neticenin hâsıl olması için sebep zarurî değildir. Allah, müsebbeb'i, sebep perdesi olmadan da yaratır. Fakat, bu imtihan âleminde vukuâta her seferinde bir sebep perdesi koymak âdetullah'tır, ilâhî kanundur. Cenâb-ı Hak bu kanuna bağlı olmadığını Kur'ân-ı Kerîm'de muhtelif âyetlerde ifade etmiştir.

İşte Hz. İsa (aleyhisselâm) bunun müşahhas bir örneğini teşkil eder. Hz. Meryem'de tecelli eden "ol!" emri ile Hz. İsa (aleyhisselâm) babasız olarak yaratılmıştır.

Hz. İsa (aleyhisselâm) için "Allah'tan bir ruh" denmesini de, *"Ruh Rabbim'in emrindendir"* (İsra: 17/85) âyeti ışığında anlamak gerekir. Çünkü ruh'un yaratılışı "ol!" emrinin tecellisiyle olmaktadır, sebep perdesi yoktur. Hz. İsâ (aleyhisselâm)'nın yaratılışı için de diğer insanların tâbi kılındığı sebep çerçevesinin haricine çıkılarak "ol!" emrinin tecellisi haber verilmiş olunca "Allah'ın Meryem'e üfürdüğü bir ruh" tâbiri uygun düşer. Nevevî'nin kaydettiği üzere, İslâm âlimleri, Hz. İsâ (aleyhisselâm)'ın Ruhullah veya Kelimetullah diye Allah'a izafesi'nin sâdece teşrif yâni Hz. İsâ'nın şerefini belirtmek gayesi güttüğünü belirtmişlerdir. Nitekim başka ayetlerde Nâkatullah (Allah'ın devesi) ve Beytullah (Allah'ın evi) tâbirleriyle deve ve ev teşrîf için Allah'a izâfe edilmişlerdir. Binâenaleyh, bu tabirlerle Hz. İsâ (aleyhisselâm)'nın teşrîfi, O'nun ilahlaştırılmasına veya Allah'ın bir parçası sayılmasına Kur'ânî bir delîl teşkîl etmez. Aksi takdirde bu izafetten hareketle kâinatı da Allah'ın bir parçası görmek gerekir. Çünkü herşey Allah'ındır, O'na izâfe edilebilir.

5- Hadisin diğer bir hükmü, imanlı olarak kabre girildiği takdirde, büyük günah işlemiş bile olsa, kulun ebedî olarak cehennemde kalmayıp, az da olsa yaptığı hayır sebebiyle cennete gideceği inancıdır. Bu ifâdede büyük günah işleyenler hakkında ileri sürülen ifrat ve tefrit fikirler reddedilmiş olmakta, Ehl-i Sünnet inancına esaslı bir açıklık ve delil getirilmektedir.

"Her ne amel üzere olursa olsun Allah onu cennetine koyacaktır" ifadesini Nevevî "Netice olarak"

diye tevil eder. Yâni, "yaptığı kötülüklerin cezasını çektikten sonra, neticede cennete girecektir" demek oluyor.[3]

-2- وعن أبى سَعيدِ سَعْدٍ بن مالك بنِ سِنانٍ الخُدْرىّ رضى الله تعالى عنهما أن النبي # قال:]يَخْرُجُ مِن النَّارِ مَنْ كَان في قَلْبهِ مِثقالُ ذَرَّةٍ مِن إيمانٍ[قال أبو سعيد]فَمَنْ شكَّ فليقرأْ: إن الله يظلمُ مثقالَ ذرَّةٍ[أخرجه الترمذى وصححه.

2. (2)- Ebu Sa'îd İbnu Mâlik İbni Sinân el-Hudrî (radıyallahu anh) hazretleri demiştir ki: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular:
"Kalbinde zerre miktarı iman bulunan kimse ateşten çıkacaktır."
Ebu Sa'îd der ki: "Kim (bu ihbarın ifade ettiği hakikatten) şüpheye düşerse şu ayeti okusun*: "Allah şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz..."* (Nisa: 4/40).[4]

AÇIKLAMA:

Önceki hadisle ilgili açıklamanın son kısmında temas edildiği üzere, Ehl-i Sünnet akidesine göre, bir kimse mü'min olarak son nefesini verebildiği takdirde ebedî olarak cehennemde kalmayacaktır. Her günahkâr mutlaka cehenneme gidecektir de denemez, çünkü Allah dilediğini affeder. Affa mazhar olamayanlar günahı miktarınca cezasını çeker. Ancak, mü'min idiyse, yeri ebedî cehennem değildir. Hadisi rivayet eden sahâbî, bu müjdeli haberde tereddüde düşeceklere bir ayeti delil olarak göstermektedir. [5]

-3- وعنه رضى اللّه تعالى عنه قال: قال رسولُ اللهِ #:]مَنْ قَالَ: رَضِيتُ بِاللّهِ تَعَالَى ربّاً، وَبِا"سْمِ ديناً، وَبِمُحَمَّدٍ # رسوًَ وَجَبَتْ لَهُ الجَنَّةُ[أخرجه أبو داودَ.

3. (3)- Yine Ebu Sa'îd (radıyallahu anh) hazretleri der ki: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular:
"Kim: 'Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, Resûl olarak Hz. Muhammed'i seçtim (ve onlardan memnun kaldım)' derse cennet ona vâcib olur".[6]

AÇIKLAMA:

Bu hadisi de önceki hadislerdeki kayıt ve şartlar çerçevesinde anlamak gerekir:
1- Mü'min olarak kabre girmek.
2- Hususî mağfirete mazhar olmadığı takdirde, kötü fiillerinin cezasını çekmiş olmak.
Bu kayıtlara yer verilmediği takdirde başka naslarla tesbit edilen prensiplere ters düşülür. İslâm'ın emirlerini yerine getirenle getirmeyen arasında fark kalmaz.
Kimler imanlı olarak kabre girer, farzları yapmayanların, yasaklardan kaçmayanların, lafla müslüman

olduğunu söylediği halde, İslâm'ın emirlerini yapmakta kibirlenenlerin, meselâ tesettür, miras hukuku gibi bir kısım dinî emirleri "vakti geçmiş" veya "Araplar'a has" telakkî edenlerin kabre imanlı olarak girme şansları ne kadardır? kesin bir şey söylenemez.
Hadis, beşerî muâmelatta, bir kişiyi mü'min kabul etmede asgari bir ölçü vermektedir. O yönden mühimdir. Ayrıca büyük günah işleyenlerin uhrevî durumlarını açıklama meselesinde de önemli bir prensip vazetmiş olmaktadır. [7]

ـ4ـ وعنه أيضاً رضى الله عنه قال: قال رسولُ الله #:]إذا أسْلَمَ العَبْدُ فحَسُنَ إسْمُهُ كَتَبَ اللهُ لَهُ كلُّ حَسنَةٍ كَانَ أزْلَفَهَا، وَمُحِيَتْ عَنْهُ كلُّ سَيئَةٍ كَانَ أزْلَفَهَا، وَكَانَ بَعْدَ ذلِكَ القصاصُ: كلُّ حسَنَةٍ بعشْرِ أمثالها إلى سبعِمائةِ ضِعْفٍ، وَالسَّيئةُ بمثلِهَا إّ أن يتجاوَزَ اللهُ عنْها[أخرجه البخارى تعليقاً، والنسائى مسنداً.ومعنى »أزلفها« قرّبها.

4. (4)- Yine Ebu Sa'îd (radıyallau anh) hazretleri der ki: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular:
"Bir kul İslâm'a girer ve bunda samimi olursa, daha önce yaptığı bütün hayırları Allah, lehine yazar, işlemiş olduğu bütün şerleri de affeder. Müslüman olduktan sonra yaptıkları da şu şekilde muâmele görür: Yaptığı her hayır için en az on misli olmak üzere yediyüz misline kadar sevap yazılır. İşlediği her bir şer için de, -Allah affetmediği takdirde- bir günah yazılır." [8]

AÇIKLAMA:

Tercümede geçen *"bunda samimi olursa"* ifadesinin Arapça aslı "İslâm'ı güzel olursa"dır. Yani: "Kul Müslüman olur, İslâm'ı da güzel olursa..." şeklindedir.
Âlimler, samimi olmayı (veya İslâm'ın güzel olmasını) "itikad ve ihlâsıyla tam olması, zâhiren ve bâtınen İslâm'ın ferde girmesi, ibadet sırasında Rabbinin kendisine yakınlığını hatırlaması, idrak etmesi..." diye açıklamışlardır.
Buhârî'nın rivayetinde, geçmiş günahlarının affedileceği belirtildiği halde hayırlarının da yazılacağı kaydı mevcud değildir. Ancak hadisin Kütüb-i Sitte dışında gelen vecihlerinde de yukarıda kaydedilen şekilde eski günahlarının affedileceği, hayırların hesaba geçeceği tasrih edilir.
Buhârî'nin bu ziyadeyi kasden iskat ettiği çünkü, kâfirken işlenen hayırların Allah'a yakınlık vesilesi olacağı meselesini Buhârî'nin, başka kaideler açısından, müşkilatlı bulduğunu söylemişlerdir. Ancak Nevevî ve Kadı İyâz bu yoruma katılmazlar. Nevevî şunu söyler: "Gerçek olan, muhakkik ulemanın icma ettiği husustur: Kâfir, sadaka, sıla-i rahm gibi hayır ameller işlemiş ise Müslüman olduktan sonra bu onun hayırlar defterine yazılır, yeter ki Müslüman olarak da ölmüş olsun." Kaidelere aykırılığı iddiasını da reddeden Nevevî "Bu iddia müsellem (benimsenmiş) değildir. Çünkü, kâfirin dünyadaki amellerinin bir kısmı muteber addedilmiştir. Mesela kefâretü'zzihâr bunlardan biridir.[9] Kafir, Müslüman olmazdan önce, bu kefâreti yerine getirmiş ise, Müslüman olunca iade etmez" der.
İbnu Hacer, Nevevi'yi haklı bulur ancak o, neticeye bir başka yorumla ulaşır: "Kişinin Müslüman olunca, önceki amellerinin sevab olarak yazılması bir lütfu ilâhidir, bu, onlardan önceden sâdır olan amellerin kâfirken makbul olmasından dolayı değildir. Hadis, işlenen amelin sevabının yazılacağını

belirtiyor, o amelin makbul olduğuna temas etmiyor. Kâfirken yapılan iyi amelin makbûl olma keyfiyeti İslâm olma şartına bağlanmış olması da muhtemeldir: Müslüman olursa makbûldür, olmazsa değildir. Bu görüş daha kavî'dir."
İbnu'l-Münîr, "iyi amelden dolayı küfür hâlinde sevab yazılır" iddiasının kaidelere aykırı olduğunu belirtmiştir. Çünkü, Kur'ân ve hadiste gelen naslar, "Kâfir, eski inancı üzerine ölürse, sâlih amellerinden hiçbirisinin kendisine faydası olmaz, hepsi hebâen mensur (faidesiz olarak) gider" diye kesin bir hükme varmıştır.
Hz. Aişe, İbnu Cüd'ân hakkında önceden yaptığı hayırlı amellerin ona faydası olmayacak mı? diye sorunca Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): *"O, hiç bir zaman: "Rabbim, günahlarımı kıyamet günü mağfiret buyur!" dememiştir."* diye cevap vermiştir. Bu hadisten de, mü'min olduğu takdirde önceki hayırlı amellerinden istifâde edeceği istidlal edilir. İman olmadıkça, kâfirin hayırlı amellerinden istifâde edemeyeceği istidlal edilir. İman olmadıkça, kâfirin hayırlı ameli makbûl değildir.
Ancak şu söylenebilir: Nasıl ki cennetin mertebeleri var, cehennemin de var. İman derecelere şâmilse küfür de derecelere sahiptir. Kâfir'in zalim ve sefihleri ile mazlum ve hayır sâhipleri aynı derecede yer almayacaktır. Yerleri mekân ve mahal olarak cehennemdir, fakat oradaki dereceleri, mevkileri, azabtan duyacakları hisseleri, bir değildir, farklıdır. [10]

-5- وعن أبى هريرة: عبدالرحمن بن صَخر الدوسى رضى اللّهُ عنه أن رسول الله # قال:]إذا أحْسَنَ أحَدُكُمْ إسْمَه فكلُّ حسنةٍ يعملُها تُكْتَبُ لهُ بعشرِ أمْثالِها إلى سبعمائة ضعْفٍ، وكلُّ سيئةٍ يعملها تُكتَبُ بمثلها حتى يَلقى اللَّه تعالى[أخرجه الشيخان.

5. (5)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) hazretleri anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Sizden biri içiyle dışıyla Müslüman olursa, yaptığı herbir hayır en az on mislinden, yedi yüz misline kadar sevabıyla yazılır. İşlediği her bir günah da sâdece misliyle yazılır. Bu hâl, Allah'a kavuşuncaya kadar böyle devam eder."[11]

AÇIKLAMA:

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına karşı rahmetinin, mağfiretinin genişliğini ifade eden mühim hadislerden biri budur. Maamafih aynı mâna ayet-i kerîmede de ifade edilmiştir: *"Kim bir hayır yaparsa ona on katı verilir, kötülük yapan da misliyle cezalandırılır."* (En'âm: 6/160). Hayırların yediyüz misli artırılacağı şu âyette ifade edilmiştir: *"Mallarını Allah yolunda sarfedenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tânenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir"* (Bakara: 2/261).
İyi niyetle kulluğa yöneldiğimiz takdirde Cenâb-ı Hak bizlere adaletle değil, mağfiretle muamele etmektedir: Bir suça karşı bir günah, fakat bir hayra karşı en az on olmak üzere 700 misli ve daha fazla sevap! Şühesiz bu, adâlet değil, lütuftur. Halbuki, Cenâb-ı Hak dileseydi yapılan hayırlar için hiçbir şey yazmayabilirdi ve bu gerçek adâlet de olurdu. Çünkü yapılan hayır, Allah'ın vermiş bulunduğu nimetlerin karşılığı olamaz: Hayat, sıhhat, maddî imkânlar gibi nice nimetler vermiş,

istifade ediyoruz. Hava, su, güneş, yiyecekler vs. hep O'nun mülküdür. O'nun mülkünü kullanıyoruz, onun mahlukâtında tasarrufta bulunuyoruz. Bunlara karşı minnet, şükür ve kulluk borcumuz var. Yapılan hayırlar hiçbir surette nimetlere bedel olamaz, borcumuzu ödeyemeyiz. Öyle ise, ibadetler, hayırlar temelde geçmiş nimetlerin karşılığıdır. Gelecek nimetlerin yatırımı değildir. Ancak Cenâb-ı Hak lütfuyla gelecekte ücret vâdetmiş, cennet vâdetmiştir. Şu halde gelecek nimetler mahz-ı lütuf ve rahmettir.
Bu lütuf ve rahmetin büyüklüğü hayır amellerin en az on misliyle yazılmasında kendini gösteriyor. İhlâsımız nisbetinde, şartların ağırlığı nisbetinde Rabbimiz hayırları yediyüz ve hadsiz şekilde katlıyacağını da belirtmiştir.[12]

-6- وعن مُعَاذ بن جبل ا'نصارى رضـى اللّه عنه قال: قال رسولُ اللّهِ #:]مَنْ كَانَ آخِرُ كَمِهِ َ إلَهَ إّ اللُّه دَخَلَ الجَنَّةَ[أخرجه أبو داود.

6. (6)- Muâz İbnu Cebel el-Ensârî (radıyallahu anh) hazretleri anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Kimin (hayatta söylediği) en son sözü Lâ ilâhe illallah olursa cennete gider"[13]

AÇIKLAMA:

İslâm uleması, bu ve benzeri hadislerde zikredilen "Lâilâhe illallah" tâbirinden maksadın kelime-i şehâdet olduğunu belirtirler. Yani kişiyi kurtuluşa götürecek şey sâdece Allah'ın birliğini te'yid değildir. Buna Muhammedu'r-Resûlullah cümlesi de dâhil olmalıdır. Bunlar, birini diğerinden ayırmak mümkün olmayan bir bütün teşkil ederler.
Münâvî, ölüm anında, her çeşit dünyevî ve nefsânî arzuların sönmüş olması sebebiyle, kelime-i şehâdeti teluffuzun ihlâslı, içten gelerek olacağını, bu sebeple Allah tarafından kabul göreceğini belirtir.
Bu çeşit müjdeli hadisler, ibadeti, tevbeyi sona bırakmayı gerektirmez. Kulluk edebi her an samimi olarak Allah'a ilticayı âmirdir. Ayrıca nasıl bir son bizi beklemektedir? Normal yaşlanarak, şuuru yerinde olarak can verebilecek miyiz, yoksa beklenmedik bir yaşta, hiç umulmadık bir anda mı ölüm yakalayıverecek? Günümüzde inanan pekçok insan gençlik gafletiyle şeytanın bu iğvasına kapılır. İbadeti, tevbeyi ihtiyarlığa bırakır. Son nefeste ihlâsla yapılacak tevbenin, telaffuz edilecek kelime-i şehâdetin yetebileceği söylenir.
Bektaşivari sözlerle kendini oyalayan nicelerinin umulmadık kazalara kurban gittiğini görmekteyiz.
Şunu da unutmamak gerekir, bu çeşit hadisler, kişinin eksik bıraktığı ibadetler, kul hakkıyla ilgili günahlar sebebiyle mâruz kalınacak azabtan garanti vermiyor. "Cennete gitmek" garantisi veriyor. Ehl-i Sünnet akidesi, az da olsa, bir hayır yapan mü'minin, cezasını çektikten sonra cennete gideceğini kabul eder. Mü'min olarak kabre giren bir kimse ebedî olarak cehennemde kalmayacaktır.[14]

-7- وعن أبى ذر: جُندب بن جُنادةَ الغِفارىِّ رضى اللّه عنه أن النبى # قال:]أتانى جبريلُ عليهِ

السم فبشَّرَنى أنهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أَمَّتِكَ يُشْرِكُ باللهِ شيئاً دخلَ الجَنَّةَ. قُلتُ: وَإنْ زَنَى وإنْ سرَق؟ قال: وإن زنى وإن سرَق. قُلتُ: وإن زنى وإن سرَق؟ قال: وإن زنى وإن سرَق. ثم قال في الرابعةِ: على رَغم أنف أبى ذرّ] أخرجه الشيخان والترمذى.»الرغم« الذل والهوان.

7. (7)- Ebu Zerr (Cündeb ibnu Cünâde el-Gıfârî) (radıyallahu anh) hazretleri anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Bana Cebrâil aleyhisselam gelerek "Ümmetinden kim Allah'a herhangi bir şeyi ortak kılmadan (şirk koşmadan) ölürse cennete girer" müjdesini verdi" dedi. Ben (hayretle)
"zina ve hırsızlık yapsa da mı?" diye sordum.
"Hırsızlık da etse, zina da yapsa" cevabını verdi. Ben tekrar:
"Yani hırsızlık ve zina yapsa da ha!" dedim.
"Evet, dedi, hırsızlık da etse, zina da yapsa!"
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) dördüncü keresinde ilâve etti:
"Ebu Zerr patlasa da cennete girecektir."[15]

AÇIKLAMA:

Bu hadisin Buhârî'nin Kitâbu'l-Libâs'ta gelen vechinde Ebu Zer Gıfarî (radıyallahu anh) hazretlerinin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i ziyaret sırasında uyumakta olduğu belirtilir. Binaenaleyh Rasûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hadiste ifade buyurduğu müjdeyi Cibrîl (aleyhisselâm)'den rüyasında almış olmalıdır.
Ebu Zer hazretlerinin ziyade hayreti ve tekrar tekrar bu hayretlerini ifadesi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bir başka hadislerinden ileri gelmektedir. Orada: *"Zâni, zina ettiği sırada mü'min olduğu hâlde zina etmez, içki içen, içki esnasında mü'min olduğu hâlde içki içmez..."* buyurmuştur.
İslâm uleması, büyük günahları değerlendirirken Ebu Zerr (radıyallahu anh)'in hatırladığı bu ikinci hadisi te'vil etmiş, öncekini esas almıştır. Yani zina eden kimse iman-ı kâmil sâhibi olarak zina etmez demektir. Böyle te'vil edilmediği takdirde zâhirine göre anlayıp Hâricî görüşü benimsemek gerekir ki; "Büyük günah işleyen kâfir olur" demektir. Ulema büyük günah işleyene kâfir demez. "Günahkârdır, tevbe ederse, Allah affedebilir" der. İmam-ı Âzam bu meselede imanla ameli ayrı mütâlaa eder. İman, kalble tasdik, dil ile ikrardır. Bu oldu mu, amele bakılmadan Müslümanlığına hükmolunur. Büyük günah işlese bile mü'mindir, her an tevbe ile rücu edebilir. Önceki hadiste de ifade edildiği üzere son sözü Lâilâhe illallah olduğu takdirde, günahlarından aff-ı İlâhiye mazhar olmasa bile cezasını çektikten sonra yine de cennete gidecektir.
Hadiste, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu kayıtlara yer vermeksizin nihâî durumu ifade etmiştir. Tebliğde bu tarz, âsi kula ümid vermek ve onu tevbeye teşvik etmek gayesini güder.
Bu hadisin, bazılarına, fazla ümid vererek, günaha sevkedeceği şeklindeki mütâlaayı yersiz buluruz. Çünkü kulluk edebini idrâk eden bir insan Allah'ın affına güvenip günah işlemez. O edebi takınamayan idraksize zaten söz te'sir etmez, hevâsının kurbanı demektir. Bu hadis Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği en muteber, en sahih hadislerdendir. Rabbülâlemin adına konuşan Resûlu Ekremimiz (aleyhissalâtu vesselâm) hakikatten, hayırdan başka kelam etmez.[16]

-8- وعن جابر بن عبداللّهِ ا٬نْصَارِىّ رضى اللّه عنه قال: قال رسول اللّهِ #:]ثِنْتانِ موجَبتانِ. فقال رجل يا رسُولَ اللّه: ما الموجبتانِ؟ قال: من مَاتَ يُشْرِكُ باللّهِ شيئاً دخل النَّارَ، ومَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللّهِ شيئاً دَخَلَ الجَنَّةَ[أخرجه مسلم.

8. (8)- Câbir İbnu Abdillah el-Ensârî (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"İki şey vardır gerekli kılıcıdır!" Bir zat:
- Ey Allah'ın Rasûlü! gerekli kılan bu iki şeyden maksad nedir? diye sordu: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselam):
"Kim Allah'a herhangi bir şeyi ortak kılmış olarak ölürse bu kimse ateşe girecektir. Kim de Allah'a hiçbir şeyi ortak kılmadan ölürse o da cennete girecektir" cevabını verdi"[17]

AÇIKLAMA:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tebliğ edeceği bir hakikatı beyan etmezden önce, bu hadiste olduğu gibi, dikkatleri çekecek, merak uyandıracak, soru sorduracak bir üslub kullanırdı. Zihinler böylece hazırlandıktan sonra esas hakikatın tebliğine geçerdi. Böylece öğrenilen mesail unutulmayacak şekilde zihinlerde yer ederdi.
Bu gayenin tahakkuku için, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselam) çok farklı metodlara, tarzlara başvurmuştur.[18]

-9- وعن أبى هريرة رضى اللّه عنه قال:]قلتُ يا رسُولَ اللّهِ: مَنْ أسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعتِكَ يومَ القِيَامةِ؟ قال: لقد ظننتُ أن يسألَنى عن هذا أوَّلُ منكَ لما رأيتُ من حرصِك علَى الحديثِ: أسعدُ الناس بشفاعتى يوم القيامةِ: مَن قالَ ٠ إلَهَ إٌ اللّهُ خَالِصاً من قَلْبِهِ[أخرجه البخارى.

9. (9)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) hazretleri anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e "Ey Allah'ın Resûlü, kıyamet günü senin şefaatinle en ziyâde saadete erecek olan kimdir?" diye sormuştum. Bana:
"Hadis'e karşı sende olan aşkı görünce, bu hususta senden önce bana bir başkasının sualde bulunmayacağını tahmîn etmiştim" açıklamasını yaptıktan sonra şu cevabı verdi:
"Kıyamet günü benim şefaatimle en ziyade saadete erecek olan kimse, samimi olarak ve içinden gelerek 'Lâ ilâhe illallah' diyen kimsedir"[19]

-10- وعن صُهَيْب بن سنان رضى اللّه عنه. أنّ رَسُولَ اللّهِ # قال:]عجباً ٬مْرِ المُؤْمنِ إنَّ أمْرَهُ كلَّهُ له خيرٌ، ولَيس ذلك ٬حدٍ إٌ للمؤمنِ: إن أصَابَتْهُ سراءُ شَكَرَ فكَانَ خيراً، وإن أصابتهُ ضراءُ صَبَرَ فكَانَ خيراً[. أخرجه مسلم.

10. (10)- Süheyb İbnu Sinân (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular:
"Mü'min kişinin durumu ne kadar şaşırtıcıdır! Zira her işi onun için bir hayırdır. Bu durum, sâdece mü'mine hastır, başkasına değil: Ona memnun olacağı birşey gelse şükreder, bu ise hayırdır; bir zarar gelse sabreder bu da hayırdır"[20]

AÇIKLAMA:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) mü'minde bulunması gereken iki mümtaz sıfatı bu şekilde beyan etmektedir: Şükür ve sabır. Sağlık, nimet, makam, evlad, başarı gibi hoşuna giden her neye mazhar olursa bunu Allah'tan bilerek şükretmek gerekmektedir. Böylece, ucb, fakr, istiğna gibi mazmum hallere düşmekten korunur. Hastalık, idbâr, musibet, kaza gibi hoşa gitmeyen hâllerle karşılaşınca da bunun bir imtihan olduğunu, bunlarla kendisini Rabbinin imtihan ettiğini düşünür, bağırıp çağırmaz, kendisini düzeltmesinin yollarını arar.[21]

-11- وعنْ أبى هريرة رضى اللّه عنه: أنّ رَسُولَ اللّهِ # قال:]وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ َ يَسْمَعُ بى أحدٌ من هذه ا'مّة يهودىٌّ وَ نصرانِىٌّ ثم يموتُ ولم يؤمنْ بالذى أُرسلتُ به إّ كانَ من أصْحَابِ النَّارِ[. أخرجه مسلم.

11. (11)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Muhammed'in nefsini kudret eliyle tutan zâta yemîn ederim ki, bu ümmetten her kim -Yahudî olsun, Hristiyan olsun- beni işitir, sonra da bana gönderilenlere inanmadan ölecek olursa mutlaka cehennem ehlinden olacaktır"[22]

AÇIKLAMA:

1- Bu hadis, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gelmesinden sonra, daha önceki bütün dinlerin neshedilip, hükümden kaldırıldığını açık bir şekilde ifade eder.
2- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e inanıp-inanmamaktan dolayı sorumluluk bunu işitmeye bağlıdır. Uzak ve ıssız yerlerde yaşayan ve bu sebeple Risâlet-i Muhammediye'yi işitmeyenler sorumlu tutulamazlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: *"Biz elçi göndermedikçe kimseye azab etmeyiz"* (İsra: 17/15) buyrulmaktadır.
Hadiste Yahudî ve Hıristiyanların be-tahsîs zikri -Nevevî'nin belirttiği üzere- İslâm dininin bütün insanlığa şümulünü tebârüz ettirmek içindir. Zira bunlar kitap sâhibi semâvî dinlerdir. "Öyle olmalarına rağmen bu iki din mensubu İslâm'a girmekle mükellef olursa, semâvî aslı tamamen kaybolmuş kitapsız din mensupları daha ziyâde dehâlete mecburdurlar" denmiş olmaktadır.[23]

12- وعن وَهب بن مُنبّه]وَقِيلَ له: أليسَ لا إلَه إلاّ اللهُ مِفْتاحَ الجَنَّةِ؟ قال: بلى، ولكن ليسَ مِفتاحٌ إلاّ وله أسنانٌ، فإذا جئتَ بمفتاحٍ له أسنانٌ فُتِحَ لك، وإلاّ لم يُفْتَحْ لكَ[. أخرجه البخارى معلقاً.

12. (12)- Vehb İbnu Münebbih'in anlattığına göre kendisine:
"Lâilâhe illallah cennetin anahtarı değil mi? dendi de:
"Evet, öyledir ama dişsiz anahtar olur mu? Dişleri olan anahtarın varsa kapın açılır, yoksa kapalı kalır, açılmaz" cevabını verdi.[24]

AÇIKLAMA:

Vehb İbnu Münebbih "diş" teşbihiyle, ibadet ve dolayısıyla "zahmet"i kasdetmiştir. İbadet olmadan, zahmet çekmeden sâdece lâilâhe illallah demekle cennete gidilemeyeceğini ifâde etmek istemiştir. Ne var ki Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) *"Lâilâhe illallah cennetin anahtarıdır"* buyurduğu gibi, yukarıda 7 numaralı Ebu Zerr hadisinde de görüldüğü üzere bu kelimeyi samimiyetle benimseyen kimsenin de kurtuluşu söz konusudur. Bazı şârihler, Buhârî'nin bu rivayeti koymakla "ölüm ânında ihlâsla söylenen Lâilâhe illallah sözünün önceden işlenen günahları affettireceğine işaret ettiğini" söylerler. Çünkü ihlâs, tevbe ve nedâmeti müstelzimdir. Lâilâhe illallah'ın söylenmesi bu duruma alem olur.
Kişinin, nerede, ne zaman ve nasıl son nefesini vereceği bilinmediği için, bu çeşit rivayetlerden hareketle, "yaşlılık hâlinde yapılacak tevbe'ye güvenmek, günah amellerde ısrar etmek doğru değildir. Kulluk edebine de yakışmaz.
En doğrusu, "dişi bulunmayan bir anahtarın, hiçbir kapıyı açamayan düz bir çubuktan başka birşey olmaması" gibi amelin refakat etmediği Lâilâhe illallah sözüyle de kurtuluşa erişilemeyeceği düşüncesiyle hareket etmek, ibadetsiz vakit geçirmemektir.
Ancak bu ve benzeri hadislerin kullanılma yer ve durumlarını da bilmek gerekir: Ömrünü gafletle geçirenlerin, bir lütf-u ilâhî olarak âniden intibaha ve tevbeye geldikleri zaman, eski günlerin hacâleti altında ezilerek ye'se düşmemeleri için bu çeşit tebşîrata ihtiyaçları vardır. İntibaha gelen gâfil ve günahkârların bu çeşit teselliye olan ihtiyaçlarının şiddetinden olacak ki pekçok hadis ve ayet bu meseleye yer verir ve gönüllerine serinletici su serper:
"Ey Muhammed, de ki: "Ey kendilerine kötülük yapıp aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü o bağışlayıcıdır, merhametlidir" (Zümer: 39/53).
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) sıdk ile tevbe eden kimsenin, annesinden doğduğu gün gibi günahlardan temizleneceğini ifâde etmekten başka, Cenâb-ı Hakk'ın, tevbe edenin tevbesi sebebiyle, her eşyası üzerinde bulunan bineğini çöl ortasında kaybeden kişinin çaresizlik içinde bîtap düşüp uyuduğu esnada yanına gelen bineğini uyandığı sırada başucunda bulunca sevincinden ağzından çıkanı bile tartamayıp: *"Ey Allah'ım sen benim kulumsun ben de senin Rabbinim!"* demesi anındaki kadar sevindiğini ifade eder.
Kur'ân-ı Kerîm, intibaha gelen günahkârları psikolojik şoktan kurtarmak için tesellide daha da ileri bir ufuk gösterir, önceden işlenen günahların sevaba çevrilebileceğini müjdeler:
"....Tevbe eden, inanıp sâlih amel işleyenlerin kötülüklerini, iyiliklere çevirir, Allah bağışlar ve

merhamet eder" (Furkan: 25/70).

Evet burada günahların silinmesi, yok farzedilmesi mevzubahis değil, Rahmet-i ilâhiyenin bir başka mertebede tecellisi söz konusu: İşlenen günahların sevaba dönüşmesi.

Ulema ayet-i kerîme'ye başka açıklamalar da getirmiş ise de, Râzi'nin kaydettiği dört te'vilden biri de bizim yukarıda kaydettiğimiz mânadır. Bu mânayı esas alan Saîd İbnu'l-Müseyyeb ve Mekhûl, görüşlerine Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) hazretlerinin rivayet ettiği şu hadisi de delil olarak zikrederler: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"Bir kısım kimseler günahlarının çok olmasını temennî edecekler!" buyurmuştu.

"Bunlar kimlerdir?" diye sordular. Şu cevabı verdi:

"Onlar Allah'ın seyyiatlarını sevaba tebdil ettiği kimselerdir."

Bir başka hadiste şöyle anlatılır:

"Adamın birine kıyamet günü küçük günahları gösterilir ve hesaba çekilir. Adamcağız "büyük günahlarım da ortaya çıkacak mahvolacağım" diye düşünürken Gaffâru'z-Zünûb: "Şu kulumun işlediği her kötülüğe karşı bir hasene yazın" diyecek. Beklenmeyen bir lütuf karşısında adam tamaha kapılacak ve "Benim büyük günahlarım da vardı, onları göremiyorum, keşke onlar da ortaya çıksa da karşılığında haseneler verilse" diyecek."

Bu sözleri söylerken Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) o derece güler ki arka dişleri bile görülür." [25]

-13- وعن عبداللّهِ بن مَسْعودٍ الهذلى رضى الله عنه، وسأله رجلٌ ماالصراطُ المستقِيمُ؟. قال: تركَنَا مُحمَّدٌ في أدناهُ وطرَفُه في الجنّةِ، وعن يمينه جَوادٌّ، وعن يساره جوادٌّ وثَمّ رجالٌ يَدْعُونَ مَنْ مرَّ بهم، فمنْ أَخَذَ في تلكَ الجوادِّ انتهَتْ بِهِ الى النّارِ، ومَنْ أَخَذَ علَى الصّراطِ المسْتَقِيم انْتَهى بِهِ إلى الجَنَّةِ، ثُمّ قرأ ابنُ مسعود: »وَأنَّ هذا صِراطِى مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَ تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ. اŒيةَ«. أخرجه رزين»والجواد« جمع جادة، وهى: الطريق.

13. (13)- Abdullah İbnu Mes'ud el-Hüzelî (radıyallahu anh)'nin anlattığına göre, bir adam kendisine "Sırat-ı müstakim (doğru yol) nedir?" diye sordu. Ona şu cevabı verdi:

"Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm), bizi sırat-ı müstakimin bir başında bıraktı. Bunun öbür ucu ise cennete ulaşmaktır. Bu ana yolun sağında ve solunda başka tali yollar da var. Bunlardan her birinin başında bir kısım insanlar durmuş oradan geçenleri kendilerine çağırıyorlar. Kim bu dış yollardan birine sülûk ederse yol onu ateşe götürecektir. Kim de sırat-ı müstakîme sülûk ederse o da cennet'e ulaşacaktır." İbnu Mes'ud bu açıklamayı yaptıktan sonra şu ayeti okudu: *"İşte bu benim sırat-ı müstakimimdir, buna uyun. Başka yollara sapmayın, sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırırlar...."* (En'âm: 6/152)[26]

İKİNCİ FASIL
İMÂNIN HAKİKATİ

-1- عن عبدالله بن عمر بن الخطاب رضى الله عنهما، وقال له رجلٌ: أَ تَغْزُو؟ فقال: إنى سمِعْتُ رسُولَ اللهِ # يَقُولُ]إنّ ا‘‘سمَ بُنِىَ علَى خمسٍ: شَهادَةِ أنْ َ إلَهَ إّ اللهُ، وَأنّ مُحمّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُه، وإقَامِ الصَّةِ، وَإيتاءِ الزَّكاةِ، وَحجِّ البَيْتِ، وصَوْمِ رَمَضَانَ[. أخرجه الخمسة إ أبا داود .

1. (14)- Abdullah İbnu Ömer İbni'l-Hattâb (radıyallahu anh)'ın anlattığına göre, bir adam kendisine: "Gazveye çıkmıyor musun?" diye sorar. Abdullah şu cevabı verir:
"Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i işittim, şöyle buyurmuştu:
"İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, Kâbe'ye haccetmek, Ramazan orucu tutmak" [27]

-2- وعن يحيى بن يَعْمُرَ قال: كَانَ أوّلَ مَن قال في القَدَرِ بالبصرةِ مَعْبَدٌ الجُهَنِىُّ، فانطَلَقْتُ أنا وَحُمَيْدُ بنُ عبدِ الرحمن الحِميرىُّ حاجَّيْنِ أو معتمِرَيْنِ. فقلْنا: لو لَقِينا أحداً من أصحابِ رسُولِ اللهِ # فسألناه عما يقولُ هؤءِ في القدرِ، فَوُفِّقَ لنا عبدُاللهِ بنُ عمر رضى الله عنهما داخَ المسجِدَ فاكتنفتُهُ أنا وصَاحِبِى: أحدُنا عن يمينهِ واŒخرُ عن يسارهِ: فظننتُ أنّ صاحبى سَيَكِلُ الكَمَ إلىّ. فقلتُ يا أبَا عبدِالرحمن: إنه ظَهَرَ قِبلَنَا أناسٌ يقروئنَ القرآنَ وَيَتَقَفَّرُونَ العلمَ، وذَكَرَ مِنْ شأنِهِمْ، وأنه
م يزعمونَ أنْ قَدَرَ، وَأن ا‘مْرَ أُنُفٌ فقال: إذا لَقِيتَ أولئك فأخْبِرْهُمْ أنِّى برئٌ منهم وأنهم بَرَاءٌ مِنِّى، والّذِى يَحْلِفُ بِهِ عبدُاللهِ ابْنِ عُمرَ: لو أنّ ‘حدِهم مثلَ أحُدٍ ذهباً فأنفقَهُ ما قَبلَ اللهُ منه حتى يُؤمِنَ بالْقَدَرِ.ثُمّ قال: حَدَّثَنِى أبى عُمَرُ بنُ الخطابِ رضى الله عنه قال: بَيْنَمَا نَحْنُ جُلوسٌ عِنْدَ رسُولِ اللهِ # إذْ طَلَعَ عَلينَا رجلٌ شَديدُ بيَاضِ الثِيابِ شَديدُ سوادِ الشّعرِ يُرَى عليهِ أثرُ السفرِ، وَ يعرفُهُ مِنَّا أحَدٌ حتى جلَسَ إلى النبىّ # فأسندَ ركبَتَيْهِ إلى رُكْبَتَيْهِ، ووَضَعَ كَفَّيْهِ عَلى فَخذَيْهِ. وَقالَ: يامحمّدُ أخْبِرْنِى عنِ اسْمِ. فقال: ا‘‘سْمُ أنْ تَشْهَدَ أن َ إلَهَ إّ اللهُ، وأنّ محمّداً عَبْدُهُ ورسُولُهُ، وتقِيمَ الصّةَ، وتُؤتِى الزّكَاةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، وَتَحُجَّ البَيْتَ إنِ اسْتَطَعْتَ إليهِ سَبِيً. قال: صَدقتَ. فَعَجِبْنَا لَه يَسألُهُ ويُصَدِّقُهُ. قال: فأخْبِرْنِى عنِ ايمَانِ. قال: أنْ تُؤْمِنَ باللهِ وَمَئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلهِ وَاليَوْمِ اŒخِرِ، وَتُؤمنَ بالْقَدَرِ خيْرِهِ وَشَرِّه. قال: صدقتَ. قال: فأخْبِرْنِى عَنِ ا‘‘حْسانِ. قال: أنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأنّكَ تَرَاهُ، فإن لمْ تَكُنْ تَراهُ فإنّهُ يَراكَ. قال: فَأخْبِرْنِى عنِ السّاعةِ. قال: ما الْمَسْؤلُ عَنْهَا بأعْلَمَ منَ السائلِ. قال: فأخْبِرْنِى عَن أمَاراتِهَا؟ قال: أن تَلِدَ ا‘مّةُ رَبّتهَا، وأنْ تَرَى الحُفَاةَ العُراةَ العالَةَ »وليسَ عندَ مسلم العالَةَ« رعاء الشّاءِ يتطاوَلُونَ في البنيَانِ. قال: ثم انطلق فَلَبِثْتُ مليّاً. هذا لفظ مسلمٍ، وعندهم: فَلَبِثْتُ ثثاً ثم قال: يا عُمَرُ أتَدْرِى مَنِ السّائلُ؟ قُلتُ: اللهُ ورَسُولُهُ أعْلَمُ. قال: فَإنّهُ جِبْريلُ عليهِ السّمِ أتاكمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينكُمْ؛ أخرجه الخمسة إّ البخارى.
وزاد أبو داودَ في أخرى بعد صوم رمضان: واغتسالَ من الجنابةِ.ولهُ في أخرى: وَسألهُ رجلٌ

من مُزينَةَ أوجُهينةَ فقال: يا
رسُولَ اللهِ فيمَ نَعْمَلُ، في شئ خَ وَمَضَى، أو في شئ يُسْتَأنَفُ اŒن؟ قال: في شئ خَ وَمَضى، فقال الرجلُ، أو بعضُ القومِ: ففيمَ العمَلُ؟ قال: إنّ أهلَ الْجَنّةِ يُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أهلِ الْجَنّةِ، وإنّ أهلَ النّارِ يُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أهلِ النّارِ.وأخرجَ البخارى رحمه اللهُ تعالى نحْوَهُ عن أبى هريرة، وهى روايةٌ لهُمْ إّ الترمذى رحمه الله تعالى، وفيه: أن تعبدَ الله تُشْرِكُ بِهِ شيئاً: مكانَ أن تشْهَدَ.وفيه: فإذا كَانَ الحُفاةُ العُراةُ رؤسَ الناسِ.وزادَ في خمس يعْلمها إّ اللهُ تعالى وَتَ إنّ اللهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ اŒية.وفي أخرى بعد العُراة: الصمّ البُكْمَ ملوكَ ا'رْضِ.وَعند النسائى رحمه اللهُ تعالى قال: والَّذِى بعَثَ محمّداً بِالْحَقِّ هادياً وبشيراً مَا كُنْتُ بأعْلَمَ بهِ من رجلٍ مِنْكُمْ، وإنّه لجبريلُ عليه السّمُ نزل في صورةِ دِحيةَ الكلبِيّ.وَمَعْنى »يَتَقفَّرونَ« يتتبعون، وقوله »أُنُفٌ« بضم الهمزة والنون: أى مُحْدَثٌ لم يسبق علم الله تعالى به. وكَذَبَ أعداء الله تعالى، بل علمُ الله تعالى سابقٌ للمعلوماتِ كلِّها.

2. (15) Yahya İbnu Ya'mer haber veriyor: "Basra'da kader üzerine ilk söz eden kimse Ma'bed el-Cühenî idi. Ben ve Humeyd İbnu Abdirrahmân el-Himyerî, hac veya umre vesîlesiyle beraberce yola çıktık. Aramızda konuşarak, Ashab'tan biriyle karşılaşmayı temenni ettik. Maksadımız, ondan kader hakkında şu heriflerin ettikleri laflar hususunda soru sormaktı. Cenâb-ı Hakk, bizzat Mescid-i Nebevî'nin içinde Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh)'la karşılaşmayı nasib etti. Birimiz sağ, öbürümüz sol tarafından olmak üzere ikimiz de Abdullah (radıyallahu anh)'a sokuldu. Arkadaşımın sözü bana bıraktığını tahmîn ederek, konuşmaya başladım:

"Ey Ebu Abdirrahmân, bizim taraflarda bazı kimseler zuhur etti. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'i okuyorlar. Ve çok ince meseleler bulup çıkarmaya çalışıyorlar." Onların durumlarını beyan sadedinde şunu da ilâve ettim: "Bunlar, "kader yoktur, herşey hâdistir ve Allah önceden bunları bilmez" iddiasındalar."

Abdullah (radıyallahu anh):

"Onlarla tekrar karşılaşırsan, haber ver ki ben onlardan berîyim, onlar da benden berîdirler." Abdullah İbnu Ömer sözünü yeminle de te'kîd ederek şöyle tamamladı: "Allah'a kasem olsun, onlardan birinin Uhud dağı kadar altını olsa ve hepsini de hayır yolunda harcasa kadere inanmadıkça, Allah onun hayrını kabul etmez."

Sonra Abdullah dedi ki: Babam Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh) bana şunu anlattı:

"Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yanında oturuyordum. Derken elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir adam yanımıza çıkageldi. Üzerinde, yolculuğa delalet eder hiçbir belirti yoktu. Üstelik içimizden kimse onu tanımıyordu da. Gelip Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in önüne oturup dizlerini dizlerine dayadı. Ellerini bacaklarının üstüne hürmetle koyduktan sonra sormaya başladı:

Ey Muhammed! Bana İslâm hakkında bilgi ver! Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açıkladı:

"İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullah'a haccetmendir." Yabancı:

"- Doğru söyledin" diye tasdîk etti. Biz hem sorup hem de söyleneni tasdik etmesine hayret ettik. Sonra tekrar sordu:

"Bana iman hakkında bilgi ver?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açıkladı:
"Allah'a, meleklerine, kitablarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanmandır. Kadere yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna da inanmandır." Yabancı yine:
"Doğru söyledin!" diye tasdik etti? Sonra tekrar sordu:
"Bana ihsan hakkında bilgi ver?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açıkladı:
"İhsan Allah'ı sanki gözlerinle görüyormuşsun gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu görmesen de O seni görüyor." Adam tekrar sordu:
"Bana kıyamet(in ne zaman kopacağı) hakkında bilgi ver?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu sefer:
"Kıyamet hakkında kendisinden sorulan, sorandan daha fazla birşey bilmiyor!" karşılığını verdi. Yabancı:
"Öyleyse kıyametin alâmetinden haber ver!" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şu açıklamayı yaptı:
"Köle kadınların efendilerini doğurmaları, yalın ayak, üstü çıplak, fakir -Müslim'in rivayetinde fakir kelimesi yoktur- *davar çobanlarının yüksek binalar yapmada yarıştıklarını görmendir."*
Bu söz üzerine yabancı çıktı gitti. Ben epeyce bir müddet kaldım. -Bu ifade Müslim'deki rivayete uygundur. Diğer kitaplarda "Ben üç gece sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'la karşılaştım" şeklindedir- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)
Ey Ömer, sual soran bu zatın kim olduğunu biliyor musun? dedi. Ben:
"Allah ve Resûlü daha iyi bilir" deyince şu açıklamayı yaptı:
"Bu, Cebrail aleyhisselâmdı. Size dininizi öğretmeye geldi."[28]
Ebu Dâvud, bir başka rivayette "Ramazan orucu"ndan sonra *"cünüblükten yıkanmak"* maddesini de ilâve eder.
Yine Ebu Dâvud'un bir başka rivayetinde şu ziyâde vardır: "Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bir adam sordu:
"Ey Allah'ın Resûlü, hangi işi yapıyoruz, olup bitmiş (levh-i mahfuza kaydı geçmiş) bir işi mi, yoksa (henüz levh-i mahfuza geçmemiş) şu anda yeni başlanacak olan bir işi mi?" Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Olup biten bir işi" dedi. Adamcağız -veya cemaatten biri- yine sordu:
Öyleyse niye çalışılsın ki? Hz. peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şu açıklamada bulundu:
"Cennet ehli olanlara cenetliklerin ameli müyesser kılınır, ateş ehli olanlara da cehennemliklerin ameli müyesser kılınır."
Benzer bir hadisi, Buhârî (rahimehullah) Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den kaydeder. Bu hadise Tirmizî hâriç diğerlerinde de rastlanır. Mevzubahis rivayette, "şehâdette bulunman" yerine *"Allah'a ibadet edip hiçbir şeyi ortak koşmaman"* ifadesi yer alır.
Bu hadiste ayrıca *"Yalın ayak, üstü çıplak kimseler halkın reisleri olduğu zaman"* ziyadesi de mevcuttur.
Şu ziyade de mevcuttur: *(Kıyametin ne zaman kopacağı), Allah'tan başka hiçkimse tarafından bilinmeyen beş gayıptan (mugayyebât-ı hamse) biridir* buyurdu ve şu ayeti okudu: *"Kıyamet saatini bilmek ancak Allah'a mahsustur. Yağmuru O indirir. Rahimlerde bulunanı O bilir. Kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Ve hiç kimse nerede öleceğini bilmez..."* (Lokman: 31/34)[29]

Bir başka rivayette "üstü çıplaklar" tâbirinden sonra *"sağır ve dilsizler arzın melikleri (kralları) oldukları zaman"* ziyadesi vardır.
Nesâî'nin Sünen'inde şu ziyade mevcuttur: "Dedi ki: *Hayır, Muhammed'i hakikatle birlikte irşad ve hidayet edici olarak gönderen zât'a yemin olsun, ben o hususta (kıyametin ne zaman kopacağı hususunda) sizden birinden daha bilgili değilim. O gelen de Cibril aleyhisselamdı. Dıhyetu'l-Kelbî suretinde inmiştir."* [30]

AÇIKLAMALAR:

Yukarda kaydedilen rivayet, kader mevzuu üzerine yapılan münâkaşaların, daha Ashâbın sağlığında başladığını göstermektedir. Nitekim ehl-i kitaptan aldığı kaderi inkâr fikrini ilk ileri süren kişi bilinen Ma'bedu'l-Cühenî'nin ölümü hicri 80'dir. Bu devrede henüz birçok sahâbe hayattadır. Öyle ise Ma'bed pekçok sahâbe ile karşılaştı ve görüştü.[31]

1- İSLÂM-İMAN TARTIŞMASI:

Mütekaddimînden olsun müteahhirînden olsun, İslâm âlimleri iman nedir, İslâm nedir, bunların ikisi bir mi, ayrı mı çokca münâkaşa ederler. Meseleye naslardan hareketle çözüm bulmaya çalışanlar da bu müşkilâtı kesinlikle halledememişlerdir. Zira Cibrîl hadisi olarak bilinen yukarıdaki hadiste Hz. peygamber (aleyhissalâtu veselâm) dinin kalbe ve inanmaya taalluk eden esaslarını "iman" olarak, amele taalluk eden esaslarını da "İslâm" olarak açıklamasına rağmen başka hadislerde (meselâ az ilerde gelecek 18 numaralı hadis görülmelidir) de iman açıklanırken amele giren meselelere yer verildiği görülür. Aynı durum âyetler için de söz konusudur.
Nitekim Zührî, "İslâm kelimedir, iman ameldir" diye hükmetmiş, delil olarak da: *"Bedevîler ‘iman ettik' derler, sen ey Muhammed onlara de ki: ‘Hayır siz inanmadınız' öyle ise ‘boyun eğdik' deyin henüz iman kalplerinize girmedi"* (Hucurât: 49/14) âyetini göstermiştir.
Bazı âlimler İslâm ve imanın aynı şey olduğunu söylemişler, delil olarak da *"Bunun üzerine, suçlu milletin arasında bulunan mü'minleri çıkardık. Zâten orada Müslümanların kaldığı tek ev vardı"* (Zâriyât: 51/36) âyetini göstermişlerdir.
Mevzuya temas eden, ilk hadis şârihlerinden Hattabî şu açıklamayı yapar: "Doğru olanı, mutlak hükme gitmeyip kayıtlı ve sınırlı konuşmaktır. Müslüman kişi, bâzı ahvâlde mü'mindir, bazı ahvâlde gayr-i mü'mindir. Fakat mü'min kişi, her durumda Müslümandır. Öyle ise her mü'min mutlaka Müslümandır, ama her Müslüman mutlaka mü'min değildir. Meseleye bu zâviyeden bakınca ayetlerin te'vili düzelir, konunun münâkaşası mutedil bir hâl alır. Naslar arasında ihtilaf da ortadan kalkar.
İmanın aslı tasdîk, İslâm'ın aslı itaat etmek ve boyun eğmektir. Kişi zâhirde itaat eder de içinden boyun eğmez, bazan da içinden boyun eğdiği hâlde zâhirde mutî değildir.
"Keza Hattâbî, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: *"İman yetmiş küsur şubedir"* hadisi ile alakalı olarak şunu söyler: "Bu hadise göre, şer'î iman, şubeleri ve yüksek-alçak cüzleri bulunan bir mânaya isimdir. Bu durumda iman ismi, bu cüzlerin hepsi için kullanıldığı gibi, bazıları için de kullanılmaktadır. Hakikat, bütün şubelerin mevcudiyetini gerektirir ve hepsine şâmil olur, tıpkı şerî namaz gibi. Nitekim onun da şubeleri ve cüzleri vardır. Bu cüzlerden bir kısmı için de "namaz" ismi kullanıldığı halde hakikat bütün cüzlerin mevcudiyetini gerektirir ve hepsini içine alır. Bu duruma Hz.

Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şu sözü delalet eder: *"Haya imandan bir şûbedir."* Bu hadis, iman noktasında mü'minlerin kimisi üstün, kimisi geri olmak üzere çok farklı mertebelerde bulunduklarını da ifâde etmektedir.
İmam Bağavî hazretleri de şunu söyler: "Cebrail'in İman ile İslâm'dan sorup Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cevap verdiği hadiste, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), "İslâm" kelimesini amelden görünenlere isim yapmıştır. İman kelimesini de itikada giren bâtınî şeylere isim yapmıştır. Böyle bir taksîm amellerin imandan bir kısım olmayışından, kalb ile tasdik'in de İslâm'dan olmayışından, ileri gelmez. Aksine bu, hepsi tek birşey olan bir bütün hakkında yapılmış bulunan bir tafsil, bir ayırımdır. Bunların toplamı dîni teşkil eder. Bu sebeptendir ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur: *"Size Cebrail gelerek dininizi öğretti."*
"İman" ve "İslâm" isimleri tasdik ve amel her ikisini de kuşatırlar. Bu hususa da şu ayet delîl olur:
"Allah nezdinde mûteber din islâm'dır" (Âl-i İmrân: 3/19).
"Size din olarak İslâm'ı uygun gördüm" (Maide: 5/3).
"Kim din olarak İslâm'dan başkasına yönelirse bu ondan kabul edilmeyecektir." (Âl-i İmrân: 3/85). [32]

2- İHSAN:

Hadiste *"Allah'ı görüyor gibi ibadet etmendir"* diye târifi yapılan ihsan, mâneviyatta yüce bir mertebeye alem olmaktadır. İslâm dini, müntesiblerini, bu hedefe ulaşmak için gayret göstermeye teşvik eder. Dinin kemali, sadece farzların ifası ile gerçekleşmiyor. Kul, daha ileri mânevî mertebelerin varlığını bilecek ve onları elde etmek için gayret gösterecektir. Bu hadis, iman ve İslâm'ın ötesinde, tefekkürî bir mertebeye dikkat çekmektedir; İhsan mertebesi...
Nefsi, manevî kirlerden tezkiye ve tathir ile ruhu yücelterek ilahî kurbiyeti elde etmeyi kendine gâye edinen İslâm tasavvufunda geniş tahlîl ve izahlara tabi tutulan ihsan için şu kadarını söyleyebiliriz: Kişi bilhassa ruhî ve fikrî idmanlarla, ilahî murâkabe ve müşâhede altında olduğunu idrak etmeyi zihninde her an canlı ve sâbit kalacak bir alışkanlık hâline getirebilir. Mükerrer âyet ve hadisler söz ve fiil olarak her ne yapmakta isek, an be an kayda geçtiğini, hatta zihnimizden geçip fiile dökülmeyen duygu, düşünce ve niyetlerimizin bile yazıldığını, âhirette ömrümüzün her ânından bu yazılanlara göre hesap vereceğimizi beyan ederler. Hiçbir mü'min bu gerçeği inkâr edemez. Ancak hareketlerini her an bu düşüncenin tesiriyle yönlendiren mü'min çok azdır.
Öyle ise ihsan mertebesi'ne ulaşmak bu ilâhî murâkabeyi her an hissedecek bir idman ve gayrete bağlıdır.
İhsan, kolay görünse de kazanılması oldukça zor bir mertebedir. Ancak zorluğu nisbetinde kıymetli ve yücedir.
Bunu elde etmek için gösterilecek her gayret, atılacak her adım kişiyi yüceltecek, dünyevî ve uhrevî kazancını artıracaktır. Mü'min kişi, herşeye ümitle bakmakla emrolunmuştur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gösterdiği her hedef beşerî gücün hâricinde değildir. Binaenaleyh ihsan mentebesini kazanmak ümîd ve gayreti hepimizin hem hakkı hem de vazifesidir. Cılız ayaklarıyla hac yoluna düşen karıncaya "Senin bacakların küçük, ulaşamazsın" denilince "Belki varamam bu doğru, ama o yolda ölemez miyim?" demiştir. Bu temsil, gücümüzün dışında görsek bile ihsan mertebesine talib olmanın gereğini anlamada yeterlidir.

Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) yüz kişiyi öldürdükten sonra Allah'a tevbe etmek üzere yola çıkan kâtilin daha tevbe mahalline varmadan yarı yolda ölüş hikâyesini tasvir eden ve attığı her adımın boşa gitmeyip, işine yaradığını ifade eden bir üslubla hâdiseyi anlattıktan sonra, hikâyeyi, tevbe azimlisi azılı kâtilin kurtuluşu ve rahmet-i Rahmân'a mazhar oluşuyla noktalar (Bak. 958 numaralı hadis).[33]

3- KIYAMET ALÂMETLERİ:

Yukarıdaki hadisin anlaşılmasında bir kaç noktanın daha açıklanması gerekmekterdir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) "Kıyametin ne zaman kopacağı?" gibi normalde herkesi meşgul eden ama pratikte hiçbir faydası olmayan meseleyi kesin bir dille Allah'tan başka hiç kimsenin bilemiyeceğini ifade ettikten sonra alâmetlerine geçiyor:

Köle kadınların efendilerini doğurması: Bundan çıkarılan muhtelif mânalardan, İbnu Hacer tarafından tercîh edilen birine göre kıyamete yakın, ukuk artacak yani evlatlar annelerine, efendinin kölesine yaptığı tarzda, kötü muamele yapacaktır. Bir diğer yoruma göre de köle kadınlardan doğan çocuklar en yüksek makamlara çıkarak, komutan, vâli, sultan... olacaklar. İslâm tarihi böylesi büyüklerin örnekleriyle doludur.

İbnu Hacer, kıyamete yakın ictimaî nizamın iyice bozularak ahvâlin tersine döneceğini, süfelanın (cemiyetteki ayak takımının) itibarlı makamları ele geçirerek hâkim mevkiye geçeceklerini anlar ve bu mânânın hadisten çıkarılabilecek mânâların en doğrusu olduğunu, zira hadisin devamında beyan edilen, çobanların zenginleşip bina yarışına girmesi vaziyetinin de ictimaî bozulmaya delil olarak bunu te'yîd ettiğini söyler.

Davar çobanlarının bina yarıştırması: Bu husus da bizzat hadislerle te'yid edilen istikballe ilgili bir ihbardır, bir mucizedir. Hadisin Kütüb-i Sitte dışında kalan diğer hadis mecmualarında rivayet edilen farklı şekillerinde yer alan başka açıklamaları da nazar-ı dikkate alan âlimler fakir köylülerin zenginleşip, zorla idareyi ele geçireceğini anlar. *"Nebat (köylü Araplar) ahalisinin kibarlaşıp şehirlerde köşkler edinmelerini dinin (yani İslâm'ın getirdiği değerler sisteminin) inkılabı (altüst olması) demektir"* hadis-i şerifini de nazar-ı dikkate alan Kurtubî, hadis üzerine şu açıklamayı yapar: "Burada ictimaî ahvâlin tebeddül edip değişeceği haber verilmektedir. Bu bilhassa bâdiyede yaşayanların (köylülerin, göçebelerin) devlet işlerini istila edip, zorla memlekete hâkim olmalarıyla gerçekleşir. Bunlar, kurdukları hâkimiyet sonucu zenginleşirler ve bütün himmetlerini binalar dikmeye ve bununla övünmeye sarfederler. Bu duruma içinde bulunduğumuz şu zamanda şâhid olduk.

"Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) bu hadisinde Batı tipi demokrasi rejimlerinin ihbar edildiğini anlayanlar da mevcuttur.[34]

-3- وعن أنسِ بنِ مالكٍ رضى الله عنهُ قال:]بيْنا نَحْنُ جلوسٌ مَعَ النبيِّ # في المسْجِدِ إذْ دَخَلَ رجلٌ على جملٍ فأناخَه في المسجدِ ثم عَقَلَهُ. ثم قال: أيُّكُمْ محمدٌ؟ قلنا: هذا الرجلُ ا'بيضُ المتكئُ.وللنسائى من رواية أبى هريرة: هذا ا'مْغَرُ المُرْتَفِقُ. قال حمزة: »ا'مْغَرُ: اَبْيَضُ المشرَّبُ بِحُمْرَةٍ« فقال: ابنُ عبدالمطلب، فقال النبىُّ #: قدْ أَجَبْتُكَ. فقال: إنى سائِلُكَ فمشدّدٌ عليكَ في المسألةِ فَ تَجدْ علىّ في نفسِكَ. قال: سلْ عما بدالَكَ، فقال: أسْأَلُكَ بربِّك وربِّ مَنْ

قبلك: آللهُ أرسلك إلى النّاس كلِّهم؟ قال: اللّهم نعم. قال: أَنْشُدُكَ باللهِ تعالى: آللهُ أمركَ أن تُصَلِّى الصّلواتِ الخمسَ في اليومِ والليلةِ. قال: اللّهم نعم. قَالَ: اَنْشُدك بِاللهِ تَعالى.آللهُ اَمَرَكَ اَنْ تَصُومَ هذا الشَّهْرِ مِن السَّنَةِ. قال اللَّهُمَّ نعم. قال: أَنْشُدُكَ باللهِ تعالى آللهُ أمرَكَ أن تأخذَ هذهِ الصّدقةَ من أغنيائِنَا فتَقْسِمَها على فقرائِنا. قال: اللّهم نعَم. قال: الرجُلُ: آمنتُ بمَا جِئتَ بِه، وأنَا رسولُ مَنْ ورائى من قومِى، وأنا ضِمامُ بنُ ثَعْلَبَةَ أخُو بنى سعد ابنِ بكرٍ[. أخرجه الخمسة، وهذا لفظ البخارى .

وعند مسلم جاء رجلٌ فقال: يا مُحمّدُ أتَانَا رَسُولُك فزَعَمَ أنكَ تزْعم أنّ الله تعالى أرْسَلَكَ، قال: صدَقَ. قال: فَمَنْ خَلَقَ السّمَاءَ؟ قال: اللهُ. قال: فَمَنْ خَلَقَ ا'رْضَ؟ قَالَ: اللهُ. قال: فَمَنْ نَصَبَ هذهِ الجبالَ وجَعلَ فيها مَا جعَلَ؟ قال: اللهُ. قال: فبالّذى خلقَ السّماء وَخَلَقَ ا'رْضَ وَنَصبَ الجِبَالَ آللهُ أَرْسَلَكَ؟ قالَ: نَعَمْ. قالَ: وَزَعَمَ رسُولُك أنّ علينا خمسَ صلواتٍ في يومِنا وليلتِنا؟ قالَ صدَقَ. قَالَ فَبِالَّذِى أَرْسَلَكَ آللهُ تَعالى أمرَكَ بِهَذا؟، قَالَ: نَعمْ ثمّ ذَكَرَ الزّكَاةَ. ثمّ الصّيام. ثمّ الحجَّ كذلك. قال: والنبىُّ # يَقُولُ في كلِّ سؤالٍ صدَقَ، فَيَقُولُ: فبِالَّذِى أرسلَكَ آللهُ أَمَرَكَ بهذا فَيَقُولُ نَعَمْ: ثمّ وَلّى وَقال: والَّذى بَعَثَكَ بالحقِّ َ أَزِيدُ علَيْهن وَ َ أنْقُصُ منهنّ، فقالَ النبيُّ #: لَئِنْ صَدَقَ لَيُدْخُلَنّ الجَنّةَ.

3. (16)- Enes İbnu Mâlik (radıyallahu anh) anlatıyor: Biz mescidde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le birlikte otururken, devesine binmiş olarak bir adam girdi ve mescidin avlusuna devesini ıhıp bağladıktan sonra:

"Muhammed hanginizdir?" diye sordu. Biz:

"Dayanmakta olan şu beyaz kimse" diye gösterdik.

-Nesâî'deki Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ın rivayetinde: "Şu dayanmakta olan hafif kırmızıya çalan renkteki kimse" diye tasvîr mevcuttur.- Adam:

"Ey Abdulmuttalib'in oğlu! diye seslendi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"Buyur seni dinliyorum" dedi. Adam:

"Sana birşeyler soracağım. Sorularımda aşırı gidebilirim, sakın bana darılmayasın" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Haydi istediğini sor!" Adam:

"Rabbin ve senden öncekilerin Rabbi adına soruyorum: Seni bütün insanlara peygamber olarak Allah mı gönderdi?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Kasem olsun evet!" Adam:

"Allahu Teâla adına soruyorum: Gece ve gündüz beş vakit namaz kılmanı sana Allah mı emretti?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Allah'a kasem olsun evet!" Adam:

"Allah adına soruyorum, senenin şu ayında oruç tutmanı sana Allah mı emretti? Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Allah'a kasem olsun evet!" Adam:

"Allahu Teâla adına soruyorum: Bu sadakayı zenginlerimizden alıp fakirlerimize dağıtmanı Allah mı

sana emretti?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Allah'a kasem olsun evet!" Bu soru cevaptan sonra adam şunu söyledi:
"Getirdiklerine inandım. Ben geride kalan kabîlemin elçisiyim. Adım: Dımâm İbnu Sa'lebe'dir. Benu Sa'd İbni Bekr'in kardeşiyim."[35]
Müslim'in rivayetinde şöyle denir: "Bir adam geldi ve şöyle dedi: 'Bize senin gönderdiğin elçi geldi ve iddia etti ki sen Allah tarafından gönderildiğine inanmaktasın." Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Doğru söylemiş" dedi. Adam tekrar:
"Öyleyse semayı kim yarattı?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Allah" dedi. Adam:
"Peki bu dağları kim dikti ve içindekileri kim koydu?" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Allah!" dedi. Adam:
"Peki semayı yaratan, arzı yaratan ve dağları diken Zât adına söyler misin, seni peygamber olarak gönderen Allah mıdır? Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Evet!" dedi. Adam:
"Elçin iddia ediyor ki biz gece ve gündüz beş vakit namaz kılmalıyız, bu doğru mudur?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Doğru söylemiştir!" Adam:
"Seni gönderen adına doğru söyle. Bunu sana Allah mı emretti?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Evet!" dedi.
Adam sonra zekâtı, arkasından orucu, daha sonra da haccı zikretti ve bu şekilde sordu. Râvi der ki: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de her sualde *"Doğru söylemiş"* diye cevap veriyordu. Adam (son olarak) sordu:
"Seni gönderen adına doğru söyle. Bunu sana Allah mı emretti?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Evet" dedi. Adam sonra geri döndü ve ayrılırken şunu söyledi:
"Seni hakla gönderen Zât'a kasem olsun, bunlar üzerine hiç bir şey ilâve etmem, bunları eksiltmem de." Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Bu kimse sözünde durursa cennetliktir!" buyurdu.[36]

AÇIKLAMA:

Bu hadis birçok noktadan ehemmiyet arzeder.
1- Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devri Arablarının konuşmada yemine verdikleri ehemmiyet ve yeminin inandırıcı ve ikna edici gücü.
2- Bedevîlerde tahkik esprisi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın gönderdiği elçilerin getirdiği haber ve tebligât, Medine'ye gönderilen elçiler vasıtasıyla tahkîk edilmektedir. Usûl bahislerinde görüldüğü üzere, bazı âlimler bu rivayeti, âlî isnad arama işinde delil olarak kullanmışlar, buna dayanarak, âlî isnad için seyahatler yapmanın sünnet olduğunu belirtmişlerdir.

3- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) soruları ciddiyetle dinleyip teker teker cevaplandırıyor.

4- Dinin sadece farzlarını yapmak, kurtuluş için yeterlidir. Çünkü Bedevî'nin "Bunlar üzerine hiçbir şey ilâve etmem, bunları eksiltmem de" sözüne karşılık Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): *"Bu kimse sözünde durursa cennetliktir"* buyurmuştur.[37]

4ـ وعَنْ طَلْحَةَ بنُ عَبِيدِاللّهِ. قال: جَاءَ رَجُلٌ إلى رَسُولِ اللّهِ # مِنْ أهلِ نَجدٍ ثائِرَ الرَّأسِ نَسْمَعُ دَوِيَّ صَوْتِهِ وَ نَفْقهُ مَا يَقُولُ. حَتّى دَنا من رسوُلِ اللّهِ # فَإذا هوَ يَسألُ عَنْ ا‘‘سْم. فقالَ رَسُولُ اللّهِ #: خَمْسُ صَلَوَاتٍ في اليَوْمِ وَاللَّيْلَةِ، فَقالَ: هَلْ علىّ غَيْرُهُنّ؟ قال َ إّ أن تَطَوّعَ. فقالَ رَسُولُ اللّهِ #:

وَصِيامُ رَمَضَانَ. فَقَالَ هَلْ عَلىّ غَيْرُهُ؟ قال:َ إّ أنْ تَطَوّعَ، وَذَكَرَ لَهُ الزَّكَاةَ، فقال: هَلْ عَلىّ غَيْرُهُما؟ قال: إّ أن تَطَوّعَ، فَأدْبَرَ وَهُوَ يَقُولُ:َ أزيدُ عَلى هذا و أنْقُصُ مِنْهُ. فقَالَ رَسُولُ اللّهِ #: أفلَحَ إنْ صَدَقَ، أوْ دَخَلَ الْجَنّةَ إنْ صَدَقَ، أخْرَجَهُ الستة إّ الترمذى، وعندَ أبى داود: أفلحَ وَأبِيهِ انْ صَدَقَ.

4. (17)- Talha İbnu Ubeydillah haber veriyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Necid ahâlisinden bir adam geldi. Saçları karışıktı. Kulağımıza sesinin mırıltısı geliyordu, ancak ne dediğini anlayamıyorduk. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e iyice yaklaşınca gördük ki, İslâm'dan soruyormuş. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

*"Gece ve gündüzde beş vakit namaz"*demişti ki adam tekrar sordu:

"Bu beş dışında bir borcum var mı?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Hayır ancak istersen nâfile kılarsın" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Ramazan orucu da var" deyince adam:

Bunun dışında oruç var mı? diye sordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Hayır! Ancak dilersen nâfile tutarsın" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ona zekâtı hatırlattı. Adam:

"Zekât dışında borcum var mı?" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Hayır, ama nâfile verirsen o başka!" dedi. Adam geri döndü ve gider ayak:

"Bunlara ilâve yapmayacağım gibi noksan da tutmayacağım" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) da:

"Sözünde durursa kurtuluşa ermiştir" buyurdu. Veya *"Sözünde durursa cennetliktir"* buyurdu.

Ebu Dâvud'da *"Kasem olsun kurtuluşa erer, yeter ki sözünde dursun"* şeklinde te'kidli olarak gelmiştir.[38]

5ـ وَعنْ عبداللّهِ بن عبّاسٍ رَضِىَ اللّهُ عَنْهُمَا، وَسَألَتْهُ اِمْرأةٌ عنْ نَبيذِ الْجرِّ. فقالَ إنّ وفدَ عبدِالقَيْسِ أتَوْ النبىَّ # فقال: مَنِ الوَفدُ، أو مَنِ القَوْمُ؟ رَبيعَةُ. قال: مرحباً بالقوْمِ أو بالوَفْدِ غيرَ خَزايَا وَ نَدَامى: قَالُوا: إنّا نأتِيكَ مِنْ شُقّةٍ بَعِيدَةٍ، وَإنّ بَيْننَا وَبَيْنَكَ هَذا الحىَّ من كفّارِ مُضرَ، وَ

نَسْطَيعُ أن نأتِيَكَ إِّ في الشهرِ الْحرَامِ فمُرْنا بأمرٍ فصلٍ نُخبرُ بِهِ مَنْ وَراءنا، وَنَدْخلُ بهِ الْجَنَّة. فَأمرَهم بأربَعٍ، ونهَاهُمْ عَنْ أربع. أمَرَهُمْ بِا‘‘يمَانِ بِاللهِ تَعَالى وَحدهُ وَقَالَ: هَلْ تَدْرُونَ مَا ا‘‘يمَانُ؟ قَالُوا: اللهُ وَرَسُولُهُ أعْلمُ. قالَ: شَهَادَةُ أن َ إِلَهَ إِّ اللهُ وَأنّ مُحمّداً رَسُولُ اللهِ، وَإقَامُ الصةِ، وَإيتَاءُ الزّكَاةِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَأنْ تُؤدُّوا خُمساً مِن المَغنَمِ، وَنَهَاهُمْ عَنْ الدُّبَّاءِ، وَالحَنْتَمِ، وَالمزفّتِ، وَالنَّقِيرِ. قَالَ شُعْبَةُ: وَرُبّما قَالَ المقيّر. وَقالَ احْفَظُوهُنَّ وَأخْبِرُوا بِهِنّ مَنْ وَراءَكم. وَقَال ل‘شج أشجّ عبدِ قيس: إن فيكَ خَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُما اللهُ تعالى: الْحِلْمُ وَاَنَاةُ، أخرجهُ الخمسةُ، وهذا لفظُ الشيْخَيْنِ.»الدّباءُ« القرع و»الحنْتمُ« جرار خضر كانوا يجعلون فيها الخمر و)النّقيرُ(أصل خشبة يَنْقر. و)المُزَفّتُ(الوعاء المطلى بالزّفتِ من داخل وهوَ المقير. وهذه ا‘وعيةُ ا‘ربعةُ تسرعُ بالشّدةِ في الشّرابِ وتحدثُ فيهِ القوّة المسكِرة عاجً، وتحريمُ انتباذ في هذه الظُروف كانَ في صَدرِ اسْمِ ثم نسخ.

5. (18)- Abdullah İbnu Abbas'ın rivayetine göre, bir kadın, kendisine küpte yapılan şıra (nebîz) hakkında sordu. Kadına şu cevabı verdi: "Abdulkays kabilesinin heyeti Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e geldiği vakit:

"Bu gelenler kimdir?" diye sordu.

"Rebîalılar" diye kendilerini tanıttılar. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Merhaba, hoş geldiniz. İnşaallah bu ziyaretten memnun kalır, pişman olmazsınız" buyurdu. Misafirler:

"Biz uzak bir yerden geliyoruz. Sizinle bizim aramızda şu kâfir Mudarlılar var. Bu sebeple, size ancak haram ayında uğrayabiliyoruz. Öyle ise, bize kesin, açık bir amel emret, onu geride bıraktıklarımıza da öğretelim. Ve bizi cennete götürsün" dediler.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de onlara dört emir ve dört yasakta bulundu: Önce tek olan Allah Teâla'ya imanı emretti ve sordu:

"İman nedir biliyor musunuz?"

"Allah ve Resûlü daha iyi bilir!" dediler. Açıkladı:

"Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak, harpte elde edilen ganimetten beşte birini ödemenizdir."

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara şu kapları (şıra yapmada) kullanmalarını yasakladı: Hantem (topraktan mâmul küp), dübbâ (su kabağından yapılmış testiler), nakîr (hurma kökünden ayrılan çanak), müzeffet -veya mukayyer- (içi ziftle -katranla- cilalanmış kap).[39]

AÇIKLAMA:

Bu rivayet çok farklı tariklerden gelmiştir. Hepsinde birbirini tamamlayan değişik bilgiler mevcuttur. İbnu Hacer Buhârî şerhinde ve bilhassa Kitâbu'l-İman'da hadisle ilgili pekçok teferruatı topluca sunar. Nevevî de Müslim şerhinde aynı şeyi yapar. Bunlardan bir kısmını özetleyeceğiz.

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelen heyete katılanların sayısı ile ilgili olarak bazan

14, 13, 40 gibi farklı rakamlar gelmiştir. Dikkatli tetkikler bu miktarı 45'e kadar çıkarmaktadır. Bir rivayette "13 kişilik süvâri" oldukları belirtilir. İbnu Hacer, heyetin 40 kişi olmakla birlikte 13'ünün reis durumundaki kimseler olabileceği, bu sebeple de binekleri bulunduğu tahminini yaparak te'lif eder. Muhtelif rivayetlerde zikredilen isimleri cemederek bu heyete katılanları ismen belirlemeye çalışır. Yirmiye yakın isim kaydeder.

Bu rivayet, Müslüman olmak için Medine'ye gelen heyetlerin miktarı ile alakalı bir bilgi verir ise de, rakamlara -rivayetlerdeki ihtilaf sebebiyle- fazla değer atfetmemek gerekir.

Heyetin başındaki zât el-Eşeccü'l-Abdî el-Asarî lakabını taşıyan el-Münzir İbnu Âiz (radıyallahu anh)'dir.

2- Bu heyet Medine'ye nisbetle doğu olan Bahreyn taraflarında yaşayan Rebî'a kabilesinin bir kolu olan Abdü'l-Kays karyesine mensubtu. Bunlarla Medîne arasında, henüz Müslüman olmayan Mudar kabilesi mevcut idi. Bunların daha önce İslâm'la şereflenmeleri şöyle izah edilir: Münkız İbnu Hayyan adında bir tüccar, eskiden beri Medine ile ticârî münâsebetlere sahibti. Sıkca gelip giderdi. Böyle bir uğrayışta, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le karşılaştılar.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın nübüvvet öncesi tanışlarından biriydi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ondan, kavmi ile ilgili bir kısım teferruat sordu, ileri gelenlerini ismen sayarak ne hâlde olduklarını öğrenmek istedi.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu alâkası Münkız'ın derhal Müslüman olmasına kâfi geldi. Fatiha ve Alak surelerini öğrenerek Medine'den ayrıldı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Münkız (radıyallahu anh)'la Abdü'l-Kays kabilelerine mektup yazarak İslâm'a dâvet etti.

Münkız (radıyallahu anh), dönüşte Müslüman olduğunu hemen ilân etmekten çekindi. Mektubu da veremedi. Ancak Münkız'ın yaşayışındaki değişme, ibadetleri hanımının dikkatini çekmiş ve yadırgamıştı. Bir ara mektup eline geçti. Bu hanım yukarda Abdü'l-Kays heyetinin başkanı olarak ismini kaydettiğimiz el-Eşecc'in kızı idi.

Kız, babasına giderek kocası Münkız'ın kuşkulu durumunu anlattı: "Kocam Medine'den döneli tuhaf bir hâl aldı. Ellerini ayaklarını yıkıyor, -kıbleyi göstererek- şu tarafa yönelerek bir hareketler yapıyor, bazan belini büküyor, bazan yere kapanıyor. Geleliden beri hep böyle yapar oldu."

Babası, Münkız (radıyallahu anh) ile buluştu. Durumu konuştular. Münkız, İslâmiyet hususunda el-Eşecc'i ikna etti. O (radıyallahu anh) da Müslüman oldu.

Hz. Eşecc, kabilesinde İslâm'ı yaydı. Mektubu onlara okudu, toptan İslâm'a girmeye karar vererek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a bir heyet gönderdiler.

İşte yukarıdaki hadis bu heyetin gelişiyle ilgili bir sahneyi hikâye etmektedir.

Bazı başka rivayetlerde gelen bir tasrîhi de kaydetmek isteriz. Bu heyet, Medîne'ye yaklaşınca Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) gâibden ihbar nevine giren bir mûcize olarak, ashabıyla yaptığı konuşmayı keserek: *"Şu cihetten az sonra doğuluların en hayırlısı olan bir heyet gelecek"* der. Hz. Ömer (radıyallahu anh) onları karşılamaya gider.

3- Abdü'l-Kays hey'eti Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e her zaman gelemeyeceklerini belirterek, cennete girebilmek için gerekli bilgileri, emirleri, yasakları öğretmesini isterler. Her zaman gelememelerinin sebebi aradaki Mudar kabilesidir. Onlar henüz müşriktir. Sadece haram aylarında yol emniyeti mevcuttur.

4- Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara hadiste görüldüğü üzere hac hâric İslâm'ın esaslarını öğretir ve bunlara ilâveten ganimetin beşte birinin vergi olacağı tâlim edilir. Hacc'ın niçin zikredilmemiş olabileceği üzerine âlimler çok farklı yorumlar yaparlar. İbnu Hacer hepsini

reddederek: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), burada bütün farzları, haramları saymayı gâye edinmemiştir. Nitekim, haramlardan sâdece içki ile ilgili haram üzerinde durmaktadır..." der.

5- Hadiste, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın İman'ı tarif ederken kelime-i şehâdetten sonra namaz, oruç, zekat gibi İslâm'ın şartları'na giren amelleri sayması dikkat çekicidir. Daha önce de temas ettik, İslâm âlimleri çoklukla bu gibi nassî delillere dayanarak İslâm ve İman'ın aynı şey olduğunu söylemişlerdir.

Şurası muhakkak ki, iman daha ziyade kalb ve vicdanın amelidir. Bu ancak dil ile ifâde edilebilir, samimi olup olmadığını ise Allah bilir. İmanın bu yönü kulları ilgilendirmez. İslâm ise, imanın gerektirdiği amelleri ifade eder. Amel, imanın lâzımıdır. Ama imân olmadan da, münafıklarda olduğu gibi, amel olabilir. Kâmil mânâdaki imanla kâmil mânadaki amel birdir, ayrılması mümkün değildir.

6- Hadiste bir kısım kapların kullanılması yasaklanmaktadır. Bunlar cahiliye devrinde şarap yapımında kullanılan kaplardır. Şarap yasağından sonra Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şarap yapılan kapların kırılmasını da -bazı rivayetlerde- emretmiş ise de sonradan temizlenerek kullanılmasına izin vermiştir. Yukarıdaki rivayet daha ziyade şıra yapımında bir kısım kapların kullanılmasını yasaklamaktadır. Çünkü bunlar tahammürü (şaraplaşma) hızlandıracağı için şıra'nın hemen şaraplaşmasına sebep olabilmektedir. Maamafih, İmam Mâlik, Ahmed İbnu Hanbel gibi bazı âlimler şarap yapılan kaplarla ilgili yasağın mensuh olmayıp, hâlâ devam ettiğine inanmaktadırlar. [40]

6- وَعَنْ عَلي بنْ اَبِى طَالِبٍ كرّمَ اللهُ وَجْهَهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ #:] يُؤمِنُ عَبدٌ حتّى يُؤمِنَ بأربَعٍ: يَشْهَدُ أنَ إلَهَ إِّ اللهُ وَأنِّى مُحَمّدٌ رَسُولُ اللهِ بَعَثَنِى بَالْحَقِّ وَيُؤمِنَ بِالمَوْتِ، وَيُؤمِنَ بالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ، وَيُؤمِنَ بِالْقَدَرِ[أخرجه الترمذى .

6. (19)- Hz. Ali (kerremallahu vechehu) diyor ki: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: *"Kişi dört şeye inanmadıkça mü'min olmuş sayılmaz: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed olduğuma, beni (bütün insanlara) hakla göndermiş bulunduğuna şehâdet etmek, ölüme inanmak, tekrar dirilmeye inanmak, kadere inanmak"*[41]

AÇIKLAMA:

Aliyyu'l-Kârî buradaki nefyin kemâl'e değil asl'a râci olduğunu belirtir. Yani, bu sayılanlardan birinin eksikliği nâkıs bir mü'minlik ortaya çıkarmaz, "küfr"ü ortaya çıkarır. Bu dört esas birbirinin lâzımıdır, kemâle erdiricisi değil.

1- İki şehâdetin ikrarı: Allah'ın birliği ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bütün insanlığa gönderilmiş olduğu.

2- Ölüme, yâni dünyanın fâni olduğuna iman: Bunda Dehrîlerin iddia ettiği âlemin kıdem ve bekası inancının reddedilmesi söz konusudur. Günümüzde de bu inanç komünizm şeklinde berhayattır. Çünkü komünizm sadece bir ekonomik sistem değil, aynı zamanda bir inanç sistemidir. Temel akidesi dinleri "afyon" kabul edip tevhîd-risâlet-âhiret esaslarına dayanan dinleri reddetmektir. Âlemin terkib-tahlil şeklinde ilânihâye devam edeceğini iddia eder.

Bu nebevî sözle, ölümün de Allah'ın yaratmasıyla (Mülk suresinin baş kısmına bakılsın) olduğunun ikrar edilmesi kastedilmiş olabilir. Çünkü bir kısım tabiatçılar ölümü "biyolojik mizacın bozulması"yla izah etmişlerdir.

3- Ba'sü ba'de'l mevt, yani ölümden sonra dirilmeye inanmak: Bu inancın içine hesap, cennet, cehennem vs. inançları mevcuttur.

4- Kadere inanmak: Yani âlemde cereyan eden herşey Rabbülâlemîn'in takdiriyle, kaderiyle olmaktadır, tesâdüfe yer yoktur.[42]

-7- وَعَنْ الشّرّيدِ بن سويدٍ الثقفِى. قال: قُلتُ يا رَسُولَ اللهِ إنّ أُمّى أوصَتْ أنْ أعْتِقَ عَنْهَا رَقَبةً مُؤمِنةً. وَعِنْدِى جَارِيَةٌ سَودَاءٌ نَوْبِيةٌ أفأعْتِقُهَا؟ ادْعُهَا فَدَعَوْتُهَا، فَجَاءَتْ فقَالَ: مَنْ رَبُّكِ؟ قَالَتْ: اللهُ. قَالَ: فَمَنْ أنَا؟ قَالَتْ رَسُولُ اللهِ، قالَ: اعْتِقْهَا فَإنَّهَا مُؤمِنَةٌ. أخرجه أبو داود والنسائى .

7. (20)- eş-Şerrîd İbnu's-Süveyd es-Sakafî (radıyallahu anh) anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlü, dedim, annem bana, kendisi adına mü'mine bir cariye âzad etmemi vasiyet etti. Benim yanımda, Sûdanlı (nûbi) siyah bir cariye var, onu âzad edeyim mi?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Çağır, onu (göreyim)" dedi. Çağırdım ve geldi. Cariyeye sordu:
"Rabbin kim?" Cariye:
"Allah!" dedi, tekrar sordu:
"Ben kimim?" Cariye:
"Allah'ın elçisisin!" cevabını verince Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Bunu âzad et, zira mü'minedir" buyurdu.[43]

AÇIKLAMA:

1- Bu hadiste, bir kimsenin mü'min olup oladığına hükmetmek için aranması gereken temel vasıflar öğretilmektedir: Allah ve Rasûlüne inanmak. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu esasatın ikrarından sonra başka soru sorarak, tafsîle inmiyor. Sözgelimi Allah'ın isimlerini, sıfatlarını sormuyor. Namaz, oruç gibi amelleri yapıp yapmadığını da sormuyor. Müteâkip hadis de aynı mânayı te'yid etmektedir. Hatta Ebu Dâvud'un bir tahricinde câriye, konuşmaksızın, işaretle aynı şeyleri söylemektedir.

2- Cariyenin mü'mine olup olmadığının araştırılması, kefaret olarak âzad edilecek kölenin mü'min olması gerektiği içindir. İmam Şâfiî, Mâlik ve Evzâî bu çeşit nasslara dayanarak gayr-i mü'min köleyi âzâd etmekle kefâret ödenemiyeceğine hükmetmişlerdir.

Ancak Ebu Hanîfe ve Ashâbı, katl'le ilgili kefaret dışındakilerin gayr-i mü'min köle azad etmek suretiyle de yerine getirileceğine hükmetmişlerdir.[44]

-8- وَعَنْ مَعَاوِيَة بن الحَكم السُلَمى. قال] أتيتُ رسُولَ اللهِ # فقلتُ: إنّ لى جَارِيةً كَانَتْ تَرْعى غَنَماً لى فَجِئْتُهَا وَقَدْ فَقَدَتْ شَاةً فَسألتُهَا عَنْهَا، فقَالتْ أكَلَها الذِئْبُ فأسِفتُ علَيهَا، وَكُنْتُ مِنْ بَنِى

آدَمَ فَلَطَمْتُ وَجْهَها وَعَلَىّ رَقَبَةٌ أفأعْتِقُها؟ فَقَالَ لَهَا النبىُّ #: أينَ اللهُ تَعالى؟ قَالَتْ فى السّمَاءِ، قَالَ فَمَنْ أنَا؟ قَالتْ: أنْتَ رَسُولُ اللهِ فقَالَ: اعْتِقْهَا فَإنّهَا مُؤمِنةٌ]. أخرجه مسلم ومالك وأبو داود والنسائى .

8. (21)- Muâviye İbnu'l-Hakem es-Sülemî anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelip: "Bir cariyem var, çoban olarak çalıştırıyor, koyunlarımı otlatıyordum. Yakınlarda bir koyunumu yitirdi. Ne oldu? diye sorunca, kurt kaptı dedi. Koyunun kaybolmasına üzüldüm. İnsanlığım icabı câriyenin suratına bir tokat vurdum. Bu davranışımın kefareti olarak bir köle azad etmeyi adadım. Onu âzad edebilir miyim?" diye sordum. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) cariyeye:
"Allah nerede?" diye sordu. O:
"Göktedir" deyince,
"Pekâlâ ben kimim?" dedi. Cariye:
"Sen Allah'ın Resûlüsün" cevabını verince, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bana yönelerek:
"Bunu âzad et, zira mü'minedir" buyurdu.[45]

AÇIKLAMA:

Açıklama için önceki hadisin açıklamasına bakılsın.[46]

-9- وَعَنْ العباس ابن عبد المطّلب رَضِىَ اللهُ عَنْهُ. قَالَ: سمعتُ رَسُولَ اللهِ # يَقُولُ: ذاقَ طعمَ اﻹيمانِ مَنْ رَضِىَ بِاللهِ ربّاً، وبِاﻹسْمِ دِيناً، وَبِمُحَمّدٍ رَسُوً، أخرجه مسلم والترمذى .

9. (22)- Abbâs İbnu Abdilmuttalib (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (radıyallahu anh)'in şöyle söylediğini işittim: *"İmanın tadını, Rabb olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Muhammed'i seçip râzı olanlar duyar."*[47]

AÇIKLAMA:

Nevevî'nin kaydına göre, Arapça'da râzı oldum demek "ona kanaat ettim, onunla yetinerek başkasına ihtiyaç duymadım" mânasına gelir. Böyle olunca, hadis, İslâm'a tam teslim olup, hayat yolu olarak onu seçmeyen, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetini tüm olarak beğenmeyen insanın, îmanın gerçek lezzetini hissetmiyeceğini ihbar etmektedir. Kendisini Müslüman bildiği halde bir kısım emirlerini tenkid eden, beğenmeyen, beşerî veya şahsî mütâlaalar ileri süren kimse, kendini bu hâllerden kurtarmadıkça, imanın halâvet ve lezzetini tadamıyacak demektir.
Kadı İyaz, hadisle ilgili şu kıymetli yorumu yapar: "Hadise göre, bu vasıfları taşıyan bir kimsenin imanı sahîh, nefsi iman hakikatlarında mutmain ve ruhen rahat olur. Zira söylenen hususlardan râzı olması, onlar hakkında kesin bir bilgi sâhibi olduğuna, basîretinin dinî mesâile nüfuz ettiğine, imanî neş'enin kalbine girdiğine delil olur. Zira kim birşeyden râzı olursa, o şey ona kolaylaşır. İşte mü'minin hâli de böyledir. İman gerçek muhtevasıyla kalbine girdi mi Allah'a ibadet ona kolay ve

zevkli gelir."[48]

-10- وَعَنْ عبدِاللّهِ بن مَعاوية الغاضري رَضِىَ اللهُ عَنْه. قَالَ: قَالَ رسُولُ اللهِ #: ثَثٌ مَنْ فَعَلَهُنّ فَقَدْ طَعِمَ طَعْمَ ا‘‘يمَان: مَنْ عَبدَاللّهَ وَحدَهُ، وعَلِمَ أنّهُ َالَهَ إِّ اللّهُ، وأعطى زَكَاةَ مَالِهِ طَيبةً بِهَا نَفْسُهُ رافِدةً عَلَيْهِ كُلَّ عامٍ، وَلَمْ يعطِ الْهَرِمَةَ وَ الدَّرِنةَ وَ المريضَةَ وَ الشَّرَطَ اللئيمةَ ولَكِنْ مَن وَسطِ أموالكُم فإنّ اللّهَ تَعالَى لمْ يَسْأَلكُمْ خيْرَهُ وَلَمْ يأمُرْكُمْ بِشَرِّهِ، أخرجه أبو داود.ومعنى »رافدة عليه« أى معينة له على أداء الزكاةَ غير محدّثةٍ نفسهُ بمنعها فهي ترفده وتعينه. ومعنى »الدرنة والشرط واللئيمة« رذال المال وصغاره .

10. (23)- Abdullah İbnu Muâviye el-Gâzirî (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: "*Üç şey vardır. Kim onları yaparsa imanın tadını alır: Sadece Allah'a kulluk eden, Allah'tan başka ilâh olmadığını bilen, her yıl gönül hoşluğuyla zekâtını veren! Zekâtını da yaşlı, uyuzlu, hasta, değersiz, küçük hayvanlardan vermez, aksine mallarının orta hâllilerinden verir. Zira Cenab-ı Hakk ne en iyisinden vermenizi emretmiştir, ne de en adisinden olana râzı olmuştur."*[49]

AÇIKLAMA:

Burada da önceki hadiste olduğu gibi imanın tadını nasıl duyacağımız açıklanmıştır. Israrla durulan bir husus zekât olarak verilecek malın evsafıdır. Zekatın malın orta halli olanlarından verilmesi irşad ediliyor: Ne mal sâhibinin gönlünün takılıp kalacağı en iyisinden alınmalı, ne de alan kimsenin haysiyetini rencide edecek derecede en değersizlerinden verilmeli. Zekât toplayanların bu hususa riayet etmelerini emreden başka hadisler de mevcuttur. Söz gelimi, sürüden alınacak bir koyun, sürü sâhibinin hususî itinasına, emeğine mazhar olmuş en gösterişlisi olmamalıdır.[50]

-11- وَعَنْ بَهز بن حكيم بن معاوية بن حيدة القشيرى عن أبيه عن جده قال]قُلتُ: يَا نبىَّ اللّهِ مَا أتيتُك حتّى حلفتُ أكثر من عدد هؤءِ)‘صابع يديه(أن آتيكَ وَ آتِىَ دِينَكَ، وَإِنى كنْتُ إمْرَأً أعْقَلُ شيئاً إّ ما عَلَّمَنِى اللّهُ تَعالى وَرسُولُه، وَإنى سألتُكَ بِوَجْهِ اللهِ تَعالى، بِمَ بَعثَكَ اللّهُ إلينا؟ قَالَ بِا‘‘سْمِ. قُلْتُ: وَمَا آياتُ ا‘‘سْمِ؟ قَالَ أنْ تَقُولَ: أسلمْتُ وَجْهِىَ للّهِ تَعَالى، وَتَخلّيْتُ، وتُقِيمَ الصّةَ، وَتُؤتِىَ الزّكاةَ، كلُّ مسلمٍ على مسلمٍ محرّمٌ أخَوانِ نصِيرانِ، يُقبَلُ من مشركٍ بعدَ ما أسلم عملٌ أو يفارقُ المشركين إلى المسلمين[. أخرجه النسائى .

11. (24)- Behz İbnu Hakîm İbni Mu'âviye İbni Hayde el-Kuşeyrî babası tarikiyle dedesinden şunu rivayet ediyor: "Dedim ki: Ey Allah'ın Resûlü, ben sana gelirken, seni ve dinini benimsemiyeceğim diye şunların (ellerinin parmaklarını göstererek) adedinden fazla yemin ettim. Meğerse, Allah ve Resûlünün öğrettiği dışında hiçbir şey anlamayan bir kimseymişim. Şimdi Allah rızası için senden

soruyorum. Allah seninle bizlere ne gönderdi?" Hz. peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): *"İslâm"ı* dedi.

"Pekâla, dedim, İslâm'ın alâmetleri nedir?" Şu cevabı verdi:

"Kendimi Allah'a teslim ettim, başka şeyleri terkettim" demen, namaz kılman, zekât vermendir. Her Müslüman bir başka Müslümana haramdır. İki Müslüman birbiriyle kardeştir ve birbirlerine yardımcıdırlar. Bir kimse Müslüman olduktan sonra müşrikleri terkedip, Müslümanlara karışmadıkça hiçbir ameli (Allah katında) makbul değildir."[51]

-12- وَعَنْ سُفيَان بن عبداللّه الثقَفِى رَضِىَ اللهُ عَنْه قَالَ]قُلْتُ: يَا رسُولَ اللّهِ قُلْ لِى في ا‘‘سْمِ قَوًّ َ أسألُ عنهُ أحداً بعدَكَ. قَالَ قلْ: آمَنتُ بِاللّهِ تَعَالى ثم استقِمْ[. أخرجه مسلم .

12. (25)- Süfyan İbnu Abdillah es-Sakafî (radıyallahu anh) anlatıyor:

"Ey Allah'ın Resûlü, bana İslâm hakkında öyle bir bilgi ver ki, bana yetsin ve sizden başka kimseye İslâm'dan sormaya hacet bırakmasın" dedim. Şu cevabı verdi:

"Allah'a inandım de, sonra da doğru ol" buyurdu.[52]

AÇIKLAMA:

Bu hadis Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Cevâmi'u'l-Kelim denen özlü sözlerindendir. Bir kaç kelimelik bir söz olduğu halde çok geniş ve derin mânaları kucaklamaktadır: Allah'ı bir bil, yalnızca ona inan, sonra dinin gösterdiği doğru yoldan git, tevhidden hiç ayrılma, ölünceye kadar Allah'a itaatten yüz çevirme" demek olup, hadis şu ayete de mutabıktır: *"Rabbimiz Allah'tır; deyip sonra da doğrulukta devam edenlerin üzerine, melekler (ölümleri anında) inerler..."* (Fussilet: 41/30)[53]

-13- وَعَنْ أنس رَضِىَ اللهُ عَنْه قَال:]قَال: رَسُولُ اللّهِ #: مَنْ صَلّى صَتَنَا، وَاسْتَقْبَلَ قِبلَتنَا، وَأكَلَ ذَبيحَتَنَا فَهُوَ المُسْلِمُ[. أخرجه النسائى وهو طرف من حديث طويل أخرجه البخارى وأبو داود والترمذى، رحمهم الله تعالى .

13. (26)- Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: *"Kim bizim namazımızı kılar, bizim kıblemize yönelir, bizim kestiğimizi yerse işte o, Müslümandır"*[54]

AÇIKLAMA:

Bu hadiste, bir kimseyi Müslüman addetmek için ne gibi fiillerin ölçü alınacağı açıklanmaktadır. 7, 8 numaralı hadislerde kişinin mü'min sayılması için aranması gerekecek itikadî durumlar belirtilmiştir.

Hadisin Buhârî, Ebu Dâvud ve Tirmizî'de gelen vechi biraz farklıdır: *"Ben, insanlar Lâilâhe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Kim bunu söyler, namazımızı kılar, kıblemize*

yönelir ve kestiğimiz şekilde keserse onların kanları, malları bize haram olur..." şeklindedir.
Daha önce de geçtiği üzere, sadece kelime-i tevhid'in zikri, şehâdeti de tazammun ettiği içindir. Değilse, ulemanın ittifakıyla yalnızca Lailâhe illallah" demek bir kimsenin Müslüman sayılması için yeterli değildir. İbnu Hacer: "el-Hamdü'yü okudum" diyerek surenin tamamını kastedmemiz gibi Lâilâhe illallah kelimesiyle Muhammedurrasulullah kelimesini de kastederiz, bunlar ayrılmaz" der. Ancak şu da söylenmiştir: "Hadisin evveli tevhîdi inkâr edenler hakkında vârid oldu. Tevhîdi ikrar etti mi ehl-i kitab'a mensup bir muvahhid gibi olur. Böyle birisinin Müslüman sayılması için Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın getirdiklerine inanması gerekir. Bu sebeple hadisin devamında zikredilen fiiller (namaz, kıblemize yönelme, kestiğimiz usulce kesilmesi -veya kestiğimizi yemeleri-) kelime-i tevhide atfedilerek eksiklik tamamlanmış, yanlış anlama ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Esasen şerî namazın içinde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın risâletine şehâdet mevcuttur. Hadiste, İslâm'ın, sadece birkaç meselenin zikriyle iktifa edilmesindeki hikmet şudur: Ehl-i kitap içerisinde namaz kılma, kıbleye yönelme, hayvanı kesme fiilleri mevcuttur. Ama bizimkinden ayrıdır. Bizim gibi namaz kılmazlar, bizim kıblemize yönelmezler, hatta kestiğimizi yemezler. Bu sebeple mezkur fiilleri bizim tarzımızda yapmadıkça Müslüman olamıyacaklarını ifade etmek için bu fiiller hassaten zikredilmiştir."[55]

ÜÇÜNCÜ FASIL
MECÂZ HAKKINDA

-1- عَنْ أبى هريرة رَضِـىَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]ا“يمانُ بِضعٌ وَسَبْعُونَ »وَفي رِواية: بضعٌ وستّون« شُعْبةً، وَالحياءُ شُعْبَةٌ مِنَ ا“يمانِ[. أخرجه الخمسة زاد في رواية: فأفضلُها قولُ إله آّ اللهُ، وأدناها إماطةُ ا‘ذى عن الطريقِ .

1. (27)- Ebu Hüreyre anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"İman, yetmiş küsur -bir rivayette de altmış küsur- şubedir. Haya imandan bir şubedir."
Bir rivayette şu ziyâde vardır: *"Bu şûbelerden en üstünü "Lâ-ilâhe illallah" sözüdür, en aşağı mertebede olanı da yolda bulunan rahatsız edici bir şeyi kenara çıkarmaktır."*[56]

AÇIKLAMA:

1- Rivayet, pekçok vecihten rivayet edilen hadislerden biridir. Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadisler arasında yer alması da hadisin kıymetini artırmıştır. Kısmen belirtileceği üzere, İslâm uleması bu hadisin üzerinde ziyadesiyle durmuş, hadiste ifade edilen iman şubelerini Kur'ân ve hadise dayanarak, birer birer göstermeye çalışmıştır. İmam Beyhakî'nin henüz basıldığını işitmediğimiz muazzam bir tel'lifi bu hadîsten mülhemdir. Şu'abu'l-İman. İmam Beyhakî (rahimehullah) hazretleri, bu muazzam eserini imanın şubesi adedince bölüme ayırır, her bölümde o şubeye giren rivayetleri cemeder. Keza, İbnu Hibban Vasfu'l-İmân ve Şu'abuh, Ebu Abdillah Hüseyn el-Halîmî Fevâidu'l-Minhâc, eş-Şeyh Abdü'l-Celîl Şu'abu'l-İman, İshak İbnu'l-Kurtubî Kitâbu'n-Nesâîh'i yazmıştır.

Aynî, bu kitaplardan hiçbirini imanın şubelerini tesbitte tatminkâr bulmadığını belirtir.

2- Hadisle ilgili açıklamaya rivayetler arasındaki ihtilafa parmak basarak başlamak istiyoruz: "Buhârî'nin hadisinde olduğu üzere bazı rivayetler imanın altmış küsur şube olduğunu beyan ederken, bâzıları yetmiş küsur olduğunu, diğer bazıları altmış dört, otuz üç, üçyüz dokuz, üçyüz onbeş olduğunu belirtmiştir.

3- Keza bazılarında "şube" denirken, bazılarında ona bedel "hisâl" (hasletler), "bâb", "şerîat" (yol), "sehm" (pay) gibi yakın mânada başka kelimeler kullanılmıştır.

"....İmanın en üstün hasleti Lâilâhe illallah sözüdür."

"İman yetmiş küsür babtır."

"İslâm otuz üç şeriattır. Kim bunlardan birini Allah için yerine getirirse cennete girer."

"Aziz ve Celîl olan Rahmân'ın önünde bir levha vardır. Üzerinde üç yüz on dokuz şeriat vardır. Cenâb-ı Hak: "Kullarımdan, bana ortak koşmayan her kim bunlardan bir tânesini yerine getirse mutlaka cennete koyarım" der".

"İslâm seksen sehimdir.. namaz bir sehimdir, zekât bir sehimdir, Ramazan orucu bir sehimdir, hac bir sehimdir... Hiç sehmi olmayan zarar etmiştir."

4- Hadiste, küsur diye tercüme ettiğimiz kelimenin aslı bid'un'dur. Bunun Arapça'da neye delalet ettiği ihtilaflıdır. Bazıları "3-10 arası bir miktara delalet eder" demiş ise de diğer bazıları "3-9 arası" bir miktar, "2-10 arası" "12-20 arası," "3-7 arası", "5-7 arası" gibi miktarlara delalet ettiğini söylemişlerdir. Ahmed İbnu Hanbel de "7'ye delalet eder" demiştir.

Aynî, en doğru görüşün bid'un kelimesinin 1-10 arası bir miktara delalet ettiğini söylemek olduğuna dikkat çeker.

5- Hadislerde gelen 60, 70 rakamları hususunda değişik yorumlar yapılmıştır. Umumiyetle bunlarla muayyen bir miktar değil, "çokluk" kastedildiği söylenmiştir. Bu rakamlara "küsur" kelimesinin ilâvesi "imanın şubeleri sınıra, sayıya gelmez, çoktur" mânasını taşır, zira tahdid kastedilseydi mübhem bırakılmazdı" denmiştir. Arapların 70 rakamını mübâlağa için kullandığı da söylenmiştir.

Ancak, bazıları da: "Zikredilen bu miktar imanın şûbeleridir, bundan murad bu şubeleri saymaktır" şeklinde iddiada bulunmuştur.

6- İbnu Hibban, mezkur şubeleri sayma hususunda Vasfu'l-İman ve Şu'abuhu adlı eserinde şunları söyler:

"Bu hadisin mânasını bir müddet araştırdım. Bu maksadla ibâdetleri saydım. Bunlar hadiste gelen miktarı çok aşıyordu. Sonra Sünen'lere yöneldim, onlarda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın imandan addettiği ibâdetleri saydım, bunlar da yetmiş küsurdan eksik çıktı. Bu sefer Kitabullah'a yöneldim. Orada, Cenâb-ı Hakk'ın imandan addettiği herbir ibadeti saydım. Bu da yetmiş küsura ulaşıyordu. Kitap ve sünnette gelenleri birbirine ilâve ettim, tekrarları saydım. Gördüm ki, Allah ve Resûlü (aleyhissalâtu vesselâm)'nün imandan saydıkları şeylerin toplamı yetmiş küsura ulaşıyordu, ne fazla ne de eksik. O zaman anladım ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kasdı, Kitap ve sünnette gelmiş olanların miktarıydı."

Bu miktarı içtihad yoluyla tesbite birçokları gayret sarfetmiştir ama tatminkar neticeye ulaşamamışlardır.

Kadı İyaz şöyle der: "Bu hususun tafsilatlı olarak bilinmemesi imana bir eksiklik getirmez. Çünkü imanın usul ve fürû'u malûm ve muhakkaktır. İmanın bu kadar şubesi olduğuna kabaca inanmak, vâcibtir. İman esaslarını ve mezkûr şûbeleri tâyin ve tafsil mevzu üzerine tesbit edilecek hususa

bağlıdır..."

Kadı İyaz devamla der ki: "Bu, ilm-i İlahîde ve ilm-i Nebevîdedir, başkası bilemez. Şeriat bunların hepsini ihtiva eder. Ancak şeriat bunu bize bildirmemiştir. Bundaki cehaletimizden dolayı bir zarar görecek değiliz. Mükellef olduğumuz şeyleri teferruatıyla bilmekteyiz. Bilmekle emrolunduğumuz şeyi biliyor, yasaklandığımız şeyden de kaçınıyoruz."

Aynî, bu çeşit iktibaslardan sonra imanın en yüksek şubesi ile en aşağı şubesini Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şu hadiste belirttiğini kaydeder:

"...İmanın en âlâ şubesi lâilâhe illallah demektir, en aşağısı da yoldan rahatsız edici bir şeyi uzaklaştırmaktır." .... Gerisi bu ikisi arasında yer alır. Biz bunları teker teker bilmesek de toptan inanırız. Nitekim meleklerden pek azını ismen bildiğimiz halde hepsine inanıyoruz ve bu bizim melek inancımıza bir noksanlık getirmez. Öyle de imanın şubelerine toptan inanmamız inancımıza bir nâkise getirmez...[57]

7- İmanın Şubeleri:

İMANIN ŞUBELERİ:

Aynî bu açıklamalardan sonra, mezkur şubeleri teker teker sayma denemesi yapar. İlgi çekici bulduğumuz için kaydedeceğiz. Der ki:

"Allah'ın avn ve yardımıyla diyoruz ki imanın aslı kalb ile tasdik, dil ile ikrar'dır. Fakat, kâmil ve tam bir iman tasdik-ikrâr ve amel'dir. Yani üç kısımdır.[58]

Birinci Kısım: Tasdikle İlgili İtikadiyat'tır

30 Şubedir.

1- Allah'a iman, Allah'ın zatına, sıfatlarına, birliğine ve benzeri olmadığına inanmak da buraya girer.

2- Allah'dan başka herşeyin hudûsuna (sonradan yaratıldığına) inanmak.

3- Meleklere inanmak.

4- Kitaplara inanmak.

5- Peygamberlere inanmak.

6- Kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak.

7- Ahirete inanmak, kabir sualine, kabir azabına, tekrar dirilmeye, mahşerde toplanmaya, hesaba, mîzana, sırat köprüsüne... inanmak da buna dahildir.

8- Cennete ve oradaki ebedî hayata inanmak.

9- Cehenneme, cehennem azabına, kâfirlerin ebediyyen orada kalacağına inanmak.

10- Allah'ı sevmek.

11- Allah için sevmek, Allah için buğzetmek. Muhacir ve Ensar sahâbeyi, Âl-i Resûl (aleyhissalâtu vesselâm)'ü sevmek de buraya dâhildir.

12- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i sevmek. Buna Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e salat ve selam okumak, sünnetine uymak da girer.

13- İhlaslı olmak ve riya ve nifakı terketmek de buraya girer.
14- Tevbe ve nedâmet etmek.
15- Allah'tan korkmak.
16- Allah'ın rahmetinden ümid etmek.
17- Ümidsizlik ve ye'si terketmek.
18- Şükretmek.
19- Ahde vefa göstermek.
20- Sabırlı olmak.
21- Tevâzu, büyüklere saygı da buraya girer.
22- Şefkatli ve merhametli olmak, küçüklere şefkat de buraya girer.
23- Allah'ın kazasına râzı olmak.
24- Allah'a tevekkül etmek.
25- Amele güvenmemek, kendini övmeyi ve kusursuz görmeyi terketmek de buraya girer.
26- Hasedi, çekememezliği terketmek.
27- Kin ve intikâmı terketmek.
28- Gadabı terketmek.
29- Aldatmamak, su-i zan sâhibi olmamak, hilekâr olmamak da buraya dahildir.
30- Dünya sevgisini terketmek. Mal ve makam sevgisini terk de buraya girer.
Kalbe müteallik güzel veya kötü amellerden herhangi biri aklına gelir de burada zikredilmemiş bulursan, o esas itibariyle bu saydıklarımızın dışında kalmaz, bunlardan birine dahil olduğunu azıcık bir tefekkürle görürsün.[59]

İkinci Kısım: Dille Alakalı Ameller

Bunlar da yedi şubeye ayrılır:
1- Kelime-i tevhidi diliyle söylemek,
2- Kur'an'ı tilâvet etmek,
3- İlim öğrenmek,
4- İlim öğretmek,
5- Allah'a dua etmek,
6- Allah'ı zikretmek, istiğfar da buraya dâhildir,
7- Boş laflardan kaçınmak.[60]

Üçüncü Kısım: Bedenî Ameller

Bu da kırk şubeye ayrılır. Bunlar da kendi aralarında üç çeşittir:[61]

1. Çeşit: Muayyen Şeylere Ait Olanlar

Bunlar on altı şubeye ayrılırlar:

1- Temizlik. Buna beden, elbise ve mekân temizlikleri de girer. Bedeni hadesten temizlemek için abdest almak, cenabetten, hayızdan, nifastan temizlemek için yıkanmak da girer.

2- Namaz kılmak; buna farz, nâfile ve kaza namazları da girer.

3- Zekat vermek; buna sadaka vermek, sadaka-ı fıtr ödemek, cömertlik, fukara ve misafirlere yedirip ikram etmek de girer.

4- Farz ve nâfile oruçlar.

5- Haccetmek, umre de buraya girer.

6- İ'tikafa girmek. Kadir gecesini aramak da buna dahildir.

7- Dînin yaşanabileceği yere gitmek, şirk diyarından hicret de buna girer.

8- Nezirlerini ödemek.

9- Yeminleri yerine getirmek.

10- Keffaretlerini ödemek.

11- Namaz içinde ve dışında setrü'l-avret (ayıp yerlerini örtmek, tesettüre riayet etmek).

12- Kurbanları kesmek, nezir kurbanı varsa onu da kesmek.

13- Cenâze işlerine bakmak.

14- Borcu ödemek.

15- Muâmelelerde doğru olmak, ribadan kaçınmak.

16- Doğrulukla şâhidlik etmek, hakkı gizlememek.[62]

2. Çeşit: Kendisine Tabi Olanlarla İlgili Şeyler

Bunlar altı şubedir:

1- Meşru nikahla evlenip iffeti korumak.

2- Aileye karşı vazifelerini yerine getirmek. Hizmetçilere iyi muâmele de buraya girer.

3- Anne babaya iyi muâmele etmek. Onlara karşı ukuk (haksızlık)tan kaçınmak da buraya girer.

4- Çocukların terbiyesi.

5- Sıla-i rahm.

6- Büyüklere itaat.[63]

3. Çeşit: Âmmeye Müteallik Şeyler

Bunlar da onsekiz şubedir:

1- İdâreciliği adaletle yürütmek,

2- Cemaate uymak,

3- Ulu'l-emre itaat etmek,

4- İnsanları barıştırmak. Hâricilere ve âsilere karşı mücadele de buraya girer.

5- İyilikte yardımlaşma.

6- Emr-i bi'lma'ruf nehy-i ani'l-münkerde bulunmak (yani insanlara iyiliği emretmek, kötülükten menetmek).
7- Hududu (ağır cezaları) tatbik etmek.
8- Cihad etmek. Kışlalarda asker bulundurmak buna dâhildir.
9- Emaneti edâ etmek. Ganimetten beşte biri (hums) ödemek de buraya dâhildir.
10- Ödemek şartıyla borç vermek.
11- Komşuya iyi muâmele etmek.
12- Geçimli olmak. Helâlinden mal toplamak da buraya dahildir.
13- Malı yerinde harcamak. İsrâftan kaçınmak da buraya girer.
14- Selam'ı almak.
15- Hapşırana "yerhamukâllah" demek.
16- İnsanlara zarar vermekten kaçınma.
17- Eğlenceden kaçınmak.
18- Yoldan rahatsızlık veren bir cismi kaldırmak.

Bütün bunlar, toplam 77 şube yapar.[64]

Dikkat: Bu hadis, yoldan rahatsızlık veren birşeyi (ezâ) kaldırmayı imanın bir şubesi saymakla imar hizmetlerinin ehemmiyetine dikkat çekmiş, hayır sahiplerinin yol hizmetlerine eğilmelerine sebep olmuştur. İnsanların gelip geçtiği yerlerden çalı, çırpı, diken, taş, pislik gibi rahatsızlık veren birşeyi temizlemek imanın bir şubesi olursa yol inşa etmek, yol emniyetini sağlamak, yolcuların konaklayacağı yerler, köprüler yapmak ne kadar büyük ehemmiyet taşır. Allah nazarında makbul bir amel olur! Bu yüzdendir ki, İslâm âleminde daha ilk asırlardan itibaren yol ve posta hizmetleri gelişmiştir. Öyle ki, Emevîler devrinde ana yollara bugünkü gibi kilometre taşları dikerek merkeze olan uzaklık mil cinsinden sıkca gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye adlı kitabımızda geniş malumat vardır s. 466-468.[65]

-2ـ وَعَنْ أنسٍ رَضِىَ اللّهُ عَنْهُ قال: قال رسولُ اللّهِ #:]ثثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ طَعْمَ ا‘‘يمانِ: مَنْ كَانَ اللّهُ ورسولُه أحبَّ إليه مما سواهُما، وَمَنْ أحبَّ عبداً يحبُّهُ إِّ للّهِ، وَمَنْ يَكْرَهُ أن يُعودَ في الكفرِ بعدَ إذْ أنقذَهُ اللّهُ تَعالَى منه كَمَا يكرَهُ أن يُلْقَى في النار[. أخرجه الخمسة إِّ أبا داود.وفي أخرى للنسائى رحمه اللّه تعالى بعدَ قولِه »مما سواهما« وأن يُحِبَّ في اللّهِ وَيَبْغَضَ في اللّهِ .

2. (28)- Hz. Enes, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle buyurduğunu anlatıyor:
"Üç haslet vardır. Bunlar kimde varsa imanın tadını duyar: Allah ve Resûlünü bu ikisi dışında kalan herşeyden ve herkesten daha çok sevmek, bir kulu sırf Allah rızası için sevmek, Allah, imansızlıktan kurtarıp İslâm'ı nasib ettikten sonra tekrar küfre, inançsızlığa düşmekten, ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmak."
Nesâî'nin kaydettiği bir diğer rivayette "bu ikisi dışında kalan" tabirinden sonra şu ziyâde vardır: *"Allah için sevmek, Allah için buğzetmek."*[66]

AÇIKLAMA:

Gerçek dindarlık Allah ve Resûlünü herşeyden çok sevmekten geçer. Bunun aksini düşünmek mümkün değildir. Nitekim bir ayet de şöyle buyurarak mevzuun ehemmiyetini tesbit eder:
"Ey Muhammed de ki: Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabanız, elde ettiğiniz mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz ticâret, hoşunuza giden evler sizce Allah'tan, Peygamberinden ve Allah yolunda savaşmaktan daha sevgili ise, Allah'ın buyruğu gelene kadar bekleyin. Allah fâsık kimseleri doğru yola eriştirmez" (Tevbe: 9/24)
Burada emredilen Allah ve peygamber sevgisinin nasıl ortaya çıkacağı da bir başka ayette açıklanmıştır: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e uymak.
"Ey Muhammed de ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun, ta ki Allah da sizi sevsin, günahlarınızı mağfiret etsin" (Âl-i İmran: 3/31).
Hadis'te, Allah ve Resûlü dışında kalan kimseleri sevmede de ölçü verilmekte Allah'ı memnun etmeyecek sevmelerden, buğzetmelerden kaçınmak emredilmektedir. Yani Allah'ın seveceği Hakk dostlarını sevmek, Allah'ın sevgisine lâyık olmayacağı belli olan sefih, hevaperest, din düşmanı kimseleri sevmemek. Allah rızası için olmayan sevmeler bizi dünyada onların yolunda gitmeye sevkedeceği gibi âhirette de zarara sebep olacaktır. Nitekim Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): *"(Ahirette) kişi sevdiği ile berâber olacaktır"* buyurmuştur.
"Din sevgi ve buğzdan başka bir şey değildir" hadisini de gözönüne alacak olursak, dinimiz açısından "sevmek ve buğzetmek" duygularımızı kullanmanın ne kadar ehemmiyetli, hayatî bir iş olduğu anlaşılır. Kendisini Müslüman bildiği halde sevgi âlemini sadece artistler, sporcular, romancılar vs. dolduran veya Müslüman büyüklerine, İslâmî değer ve mefâhirlere gerekli alâkayı göstermeyen, sevmeyen Müslümanlar bu ayet ve hadislerin ışığında kendilerini muhasebe ve murâkabe etmelidir. Bilmelidir ki, ömür sermâyesinden, bir an bile olsa, pay ayırdığı her şeyden hesap verecektir.

Şu müteâkip hadisler de "sevgi kuvvemizi" kullanmamızla ilgili teferruatı beyan edecektir:[67]

3- وَعَنْهُ رَضِىَ اللّهُ عَنْهُ قال. سَمِعْتُ رَسُولَ اللّهِ # يَقُولُ:] يُؤمِنُ أحَدُكُمْ حتّى أكونَ أحبَّ إلَيهِ من والدِهِ وولدِهِ والنّاسِ أجْمَعِين[. أخرجه الشيخان والنسائى.وفي أخرى للنسائى رحمه اللّه تعالى: أحبَّ إلَيه من ماله وأهله.

3. (29)- Yine Hz. Enes (radıyallahu anh) bildiriyor; Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur:
"Sizden biri, beni, babasından, evladından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş sayılmaz" Nesâî'nin bir rivayetinde *"... malından ve ailesinden daha sevgili..."* denmektedir.[68]

4- وَعَنْهُ رَضِىَ اللّهُ عَنْهُ قال: قالَ رَسُولُ اللّهِ #:] يُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حتَّى يُحِبَّ ‘خيهِ ما يُحِبَّ لِنَفْسِهِ[. أخرجه الخمسة إّ أبا داود، وزاد النسائى في أخرى: منَ الخيْرِ .

4. (30)- Yine Hz. Enes (radıyallahu anh)'in rivayetine göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur:
"Sizden biri, kendi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek imana eremez."
Nesâî'nin rivayetinde *"...hayır şeylerden"* ziyadesi mevcuttur.[69]

AÇIKLAMA:

İbnu Hacer, "Bu hadiste imanın nefyi görülüyor ise de aslında imanın kendisi değil, kemali nefyedilmekte" der. Araplarda bir şeyi ismen nefyetmekten muradın, o şeyden kemali nefyetmek olduğunu, buna çok sıkca başvurulduğunu belirtir. Ve: "Falanca insan değildir" sözünü misal verir. Sadece bu vasfi bulundurup imanın geri kalan rükünlerini ihmal eden kimseye de kâmil denemiyeceğini ayrıca belirten İbnu Hacer, bu sıfatı taşımayan kimseye kâfir denemiyeceğini de bilhassa tebârüz ettirir. Hadisin bu tarz beyanı mübâlağa içindir.[70]

-5- وَعَنْ أبى أمامة رَضِىَ اللهُ عَنْهُ أنّ رسُولَ اللهِ # قال:]مَنْ أحبّ للهِ، وَأبْغَضَ للهِ، وَأعطى للهِ، وَمَنعَ للهِ فقدِ اسْتَكْمَلَ ا“يمانَ[. أخرجه أبو داود .

5. (31)- Ebu Ümâme (radıyallahu anh), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle dediğini rivayet ediyor:
"Kim Allah için sever, Allah için buğzeder, Allah için verir, Allah için vermezse imanını kemâle erdirmiştir"[71]

-6- وَعَنْ أبى هريرة رَضِىَ اللهُ عَنْهُ قال: قال رسُولُ اللهِ #:]المسلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُؤمِنُ مَنْ أمِنهُ النَاسُ على دمائهم وأمْوَالِهِمْ[. أخرجه الترمذى والنسائى .

6. (32)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) hazretleri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir. Mü'min de, halkın, can ve mallarını kendisine karşı emniyette bildikleri kimsedir."[72]

AÇIKLAMA:

Burada da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kâmil mânada Müslümanı kastederek târif sunmaktadır. Değilse, eliyle diliyle başkasına zarar veren Müslüman kâfir olur mânasına gelmez. Ancak, başkasına zarar vermemek, emniyeti bozmamak gibi güzel vasıfların ehemmiyeti bu üslûbla daha açık ve daha müessir bir tarzda ifâde edilmiş olmaktadır. Zira, Resûl (aleyhissalâtu vesselâm)'ünden bu tehdîdi işiten mü'min, en kıymetli sermayesi olan iman ve İslâm'ını zedelenmekten, eksilmekten korumak için bu davranışlardan elinden geldiğince kaçacaktır.[73]

7- وَعَنْ عبداللهِ بن عمرو بن العاصْ رَضِىَ اللهُ عَنْهُما قال: قال رسولُ اللهِ #:]المُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَر مَانَهى اللهُ عَنْهُ[. أخرجه الخمسة إٌ الترمذى، وهذا لفظ البخارى.وفي أخرى للشيخين والنسائى: أنّ رجً قال يا رسُولَ اللهِ. أىُّ ا“سْمِ خيْرٌ؟ قال: تُطعِمُ الطعامَ، وَتَقْرَأُ السّمَ على منْ عرفْتَ وَمَنْ لم تعرِفْ .

7. (33) Abdullah İbnu Amr İbni'l-As (radıyallahu anh) hazretleri, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmedikleri kimsedir. Muhâcir de Allah'ın yasakladığı şeyi terkedendir."[74]
Sahiheyn ve Nesâî'de gelen bir başka hadiste şöyle denir: "Bir adam sordu:
"Ey Allah'ın Resûlü, İslâm'da hangi amel daha hayırlıdır?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Yemek yedirmen, tanıdık tanımadık herkese selam vermen" dedi.[75]

AÇIKLAMA:

Önceki hadisin muhâcirle ilgili kısmının anlaşılmasında şu husus bilinmelidir: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Medine'ye hicretinden Mekke'nin fethine kadar her tarafta Müslümanlar zayıf idi. İslâm'ı yaşamak mümkün değildi. Medîne'de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) siyasi güçten uzaktı, çünkü orada Müslümanlar sayıca azdı. Durum böyle olunca hem Medine'deki sayının artıp siyâsî ağırlık kazanılması, hem de taşrada müslüman olanların İslâm'ı yaşayabilmeleri, kaybolmamaları için Kur'ân ve hadisler Müslüman olanları ısrarla, tekrarla ve hatta şiddetli ifadelerle hicrete çağırıyorlardı. İman nedir? diye soranlara, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in "hicret etmektir" dediğine bile şahit olmaktayız.
Bu ısrarlar, teşvikler sonunda hicret etmek şartıyla biat etmek, sonra da ailesini, malını, mülkünü, kurulmuş hayat düzenini terkederek kuru canı ile Medîne'ye hicret etmek fevkalâde kıymetli bir amel olmuştu.
Mekke'nin Fethi'nden sonra vaziyet değiştiğinden Hz. Peygamer (aleyhissalâtu vesselâm) hicreti yasakladı. Hicret üzere biat edip, muhâcire vaadedilen mânevî ücretten nasibdar olmak isteyenler, bu maksadla ısrar edenler, talebi kabul edilmeyince Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yanında hatırı yüce olanlardan şefaatciye başvuranlar bile çıkmıştır.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): *"Fetihten sonra hicret artık kalmadı"* derken, hicret sevabını aynen kazandıracak, başka ameller göstermiştir: *".. Kötülüğü terketmendir","...Rabbinin hoşlanmadığı şeyleri terketmendir", "Hakiki muhacir Allah'ın haram kıldığı şeyleri terk edendir"* gibi. (Bu mevzuda etraflı bir tahlili, Teblîğ, Terbiye ve Siyasî Taktik Açılarından HİCRET adlı kitabta sunduk).[76]

8- وَعَنْ أبى سعيدٍ الخدرى رَضِىَ اللهُ عَنْهُ قال: قال رسولُ اللهِ #:]إذا رأيتمُ الرجلَ يعتادُ المسجدَ فاشهدُوا لهُ بِا“يمَانِ، فإنّ اللّهَ تعالى يقُولُ: إنما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللهِ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ

اŒخرِ[. اŒية. أخرجه الترمذى .

8. (34)- Ebu Saîdi'l-Hudrî (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle dediğini rivayet etti:
"Bir kimsenin mescide alâkasını görürseniz, onun mü'min olduğuna şehâdet edin, zira Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor: "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inananlar imar ederler" (Tevbe: 9/18).[77]

AÇIKLAMA:

Âlimler hadisten, kişinin mescide karşı göstereceği her çeşit alâkayı anlarlar: Cemaate devam etmek, zikir ve ilim halkalarına devam etmek, itikafa çekilme, mescidin inşası, imarı, tamiri, herhangi bir eksiğinin tamamlanması gibi maddî hizmetlerde bulunmak vs.
Şu halde bütün bu durumlar kişideki imanın tezâhürleridir. İnanmayanlar, İslâm'a karşı olanlar, mescidlerin imarına değil, tahribine koşacaklardır. Nitekim İslâm beldelerini küffar işgal ettikleri zaman ilk iş mescidleri kapatmaktadırlar. Her yerde ve her zaman mescidlerden rahatsız olanlar küffâr olagelmiştir. Bu husus ayetlerle de te'yîd edilmiştir. Saîd İbnu Müseyyeb der ki: "Kim mescidde oturursa, Rabbi ile oturmuş olur, öyle ise hayırla yad edilmek onun hakkıdır."[78]

ـ9ـ وَعَنْ أنس رَضِىَ اللّهُ عَنْهُ قال: قالَ رسولُ اللّهِ #:]ثثةٌ مِنْ أصلِ ا“يمانِ: الكَفُّ عمَّنْ قالَ َ إلَهَ إّ اللّهُ، وَ تُكَفِّرْهُ بِذَنْبٍ، وَ تُخْرِجْه عنِ اسمِ بَعَمَلِ، والجهادُ ماضٍ منذُ بعثَنِى اللّهُ تعالى إلى أن يُقاتِلَ آخرُ هذهِ ا‘مةِ الدجالَ، يُبطِلُهُ جَوْرُ جائِرٍ وَ عَدلُ عادلِ، وَايمانُ با‘قدارِ[. أخرجه أبو داود .

9. (35)- Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) dedi ki:
"Üç şey vardır ki imanın aslındandır:
1- *Lailahe illallah diyene saldırmamak: İşlediği herhangi bir günahı sebebiyle bu kimseyi tekfir etme, herhangi bir ameli sebebiyle de İslâm'dan dışarı atma.*
2- *Cihad, bu Allah'ın beni peygamber olarak gönderdiği günden, bu ümmetin Deccâl'e karşı savaşacak en son ferdine kadar cereyan edecektir, onu, ne imamın zâlim olması, ne de âdil olması ortadan kaldıramayacaktır.*
3- *"Kadere iman"*[79]

AÇIKLAMA:

Bu hadiste, öncelikle kelime-i şehâdet getirmek suretiyle İslâm dairesine giren bir kimsenin hürmetine riayetin ehemmiyeti dile getiriliyor. Mü'minin işlediği günah ne kadar büyük olursa olsun tekfir edilemez. Bir mü'mine en büyük hakaret ona "sen kâfir oldun" demektir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) pekçok hadislerinde bunu yasaklar. Sahiheyn'de gelen tekfirle ilgili bir

tehdîd şöyle: *"Kim kardeşine "ey kâfir!" derse, bu söz ikisinden biriyle döner."* Yani, kardeşi kâfir değilse, kendisi kâfir olur. Bu tehdid-i nebevînin şiddeti karşısında imanının kıymetini bilen bir mü'minin hiçbir kardeşini tekfir etmemesi gerekir. Maalesef bazı durumlarda, Müslümanlar, aralarına giren basit meselelerden, farklılıklardan dolayı hemen tekfir etmeyi bir vazife bilmişlerdir.
İkinci olarak, cihadın kıyamete kadar devam edeceği, baştaki idâreci zâlim bile olsa cihad emrine itaat etmek gerektiği ifade edilir. Cihadın şerî ıstılah'da tarifi "Küffâra veya âsilere karşı yapılan kıtâl"dir. Bu vasfa uymayan savaşlar cihad sayılmaz.
İmanın aslına giren üçüncü şey kadere imandır. İnsanlığı en çok meşgul eden hassas meselelerden biridir. Mü'min, tereddüt etmeden, hayır ve şer, büyük ve küçük bütün hâdisâtın takdir-i İlâhî ile olduğunu hemen kabul edecek, tereddüt göstermeyecektir. Aksi takdirde, "Allah'ın ilmi herşeyi kuşatmaz", "kudreti herşeye yetmez", "O'nun dilemediği şey cereyan eder." "Hâdiseler tesadüflere tâbidir" gibi imanımıza ters düşen pekçok mânalar ortaya çıkar.[80]

10- وَعَنْ أبى هريرة رَضِىَ اللّهُ عَنْهُ. أنّ ناساً من أصحابِ رسولِ اللّهِ #]سألوهُ: إنّا نجدُ في أنفُسِنا ما يتعاظمُ أحَدُنَا أنْ يتكلّمَ بِهِ. قال: أوَقَدْ وَجَدْتُمُوهُ؟ قالُوا نَعَمْ. قال: ذلك صريحُ ا"يمانِ[. أخرجه مسلم وأبو داود.وفي أخرى: الحمدللّهِ الّذى ردّ كيدَهُ إلى الوسْوَسةِ.وَلِمُسلِمِ رحمهُ اللّهُ تَعالَى عن ابن مسعود رَضِىَ اللّهُ عَنْهُ]قَالُوا يا رسُولَ اللّهِ: إنّ أحَدَنَا ليَجدُ في نفسهِ مَا 'نْ يحْتَرِقَ حتّى يصِيرَ حَمَمَةً أو يَخرَّ من السّماءِ إلى ا'رضِ أحبُّ إليهِ منْ أن يَتَكلمَ بِهِ، قال: ذلك محْضُ ا"يمانِ[ومعنى »المحض« الخالصُ .

10. (36)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ashabından bir kısmı ona sordular:
"Bazılarımızın aklından bir kısım vesveseler geçiyor, normalde bunu söylemenin günah olacağına kaniyiz." Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"*Gerçekten böyle bir korku duyuyor musunuz?"* diye sordu. Oradakiler
Evet! deyince:
"İşte bu (korku) imandan gelir (vesvese zarar vermez)" dedi.
Diğer bir rivayette: *"(Şeytanın) hilesini vesveseye dönüştüren Allah'a hamdolsun"* demiştir.
Müslim'in İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'dan kaydettiği bir rivayet şöyledir: "Dediler ki:
"Ey Allah'ın Resulû, bazılarımız içinden öyle sesler işitiyor ki, onu (bilerek) söylemektense kömür kesilinceye kadar yanmayı veya gökten yere atılmayı tercîh eder. (Bu vesveseler bize zarar verir mi?)". Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Hayır bu (korkunuz) gerçek imanın ifadesidir" cevabını verdi."[81]

AÇIKLAMA:

Hadiste, Ashab, iradeleri olmadan içlerinden, kendiliğinden doğan vesveselerden sormaktadır. Bu hadiste imanî meseleler üzerinde olduğu anlaşılan bu vesveselerin, bazı rivayetlerde Allah hakkında olduğu belirtilir. Bunlar normalde kabul edilemiyecek, muhal şeyler olduğu için, iradî olarak

konuşmanın günah olacağı korkusu hâkimdir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) içten, kendiliğinden gelen bu seslerin kişiye zarar vermiyeceğini belirtiyor. Delil olarak da kişinin duyduğu korkuyu gösteriyor. İnsanda merak, korku gibi, iradeyi dinlemeyen, zabt altına alınamayan bir kısım duyguların sevkiyle içten gelen bu sesi hepimiz her zaman duyarız. Vehimli mizaçlar "içim bozulmuş" diye ye'se bile düşebilir. Ancak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), bu seslerden duyduğumuz endişeyi en büyük bir delil yapmak "Madem ki o sese irademizle iştirak etmiyor, aklımızla tasdik etmiyor, aksine üzülüyoruz, öyle ise bu şeytanın bir vesvesesidir, aldırmayın" mânasında "Korkunuz gerçek imanın ifadesidir" buyuruyor.
Bu mevzuda Bediüzzaman şöyle der: "Şeytanın en tehlikeli bir desisesi şudur ki: Bazı hassas ve sâfikalb insanlara tahayyül-i küfrîyi, tasdik-i küfürle iltibas ettiriyor (yani hayalden küfrü geçirmeyi onu tasdik etmiş gibi gösteriyor). Tasavvur-u dalâleti, dalâletin tasdiki suretinde gösteriyor. Ve mukaddes zatlar ve münezzeh şeyler hakkında gayet çirkin hâtıraları hayâline gösteriyor. Ve imkân-ı zâtiyi, imkân-ı aklî şeklinde gösterip imandaki yakinine münafî bir şek tarzını veriyor. Ve o vakit o bîçare hassas adam, kendini dalâlet ve küfür içine düştüğünü tevehhüm edip imandaki yakîninin zâil olduğunu zanneder, ye'se düşer, o yeisle şeytana maskara olur. Şeytan hem ye'sini, hem o zayıf damarını, hem o iltibasını çok işlettirir, ya divâne olur, yahud "her çi bad âbad" (her ne olursa olsun) der, dalâlete gider.
Şeytanın bu desisesinin mahiyeti ne kadar asılsız olduğunu, bazı risalelerde beyan ettiğimiz gibi, burada icmâlen bahsedeceğiz. Şöyle ki: Nasıl ki âyinede yılanın sureti ısırmaz ve ateşin misali yandırmaz ve murdarın aksi telvis etmez (kirletmez). Öyle de: Hayâl veya fikir âyinesinde küfriyâtın ve şirkin akisleri ve dalâletin gölgeleri ve şetimli ve çirkin sözlerin hayalleri, itikadı bozmaz, imanı tağyir etmez, hürmetli edebi kırmaz. Çünkü meşhur kaidedir ki, tahayyül-ü şetm, şetm olmadığı gibi, tahayyül-ü küfr dahi, küfür değil ve tasavvur-u dalâlet de dalâlet değil. İmandaki şek meselesi ise, imkân-ı zâtiden gelen ihtimaller o yakine münâfi değil ve o yakini bozmaz. İlm-i usul-i dinde kavâid-i mukarreredendir ki: "Zâtî imkân ilmî yakine münâfi değildir."
Mesela: Barla Denizi'nin (Eğridir gölü), su olarak yerinde bulunduğuna yakinimiz var. Halbuki zâtında mümkündür ki, o deniz, bu dakikada batmış olsun. Ve batması mümkinâttandır. Bu imkân-ı zatî, mâdem bir emâreden neş'et etmiyor, zihnî bir imkân olamaz ki, şek olsun. Çünkü, yine ilm-i usûl-i dînde bir kaide-i mukarreredir ki: "Bir emâreden gelmiyen bir ihtimal-i zâti ise, bir imkân-ı zihnî olamaz, ki şüphe verip ehemmiyeti olsun." İşte bu desise-i şeytaniyeye mâruz olan bîçâre adam, hakâik-i imâniyeye yakînini, böyle zâti imkânlar ile kaybediyor zanneder. Mesela Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında beşeriyet itibariyle çok imkân-ı zatiye hatırına geliyor ki, imanın cezm ve yakinine zarar vermez. Fakat o, zarar verdi zanneder, zarara düşer.
Hem bâzan şeytan, kalb üstündeki lümmesi cihetinde Cenab-ı Hak hakkında fena sözler söyler. O adam zanneder ki: Onun kalbi bozulmuş ki, böyle söylüyor, titriyor. Halbuki: Onun titremesi ve korkması ve adem-i rızası delildir ki: O sözler, kalbinden gelmiyor, belki lümme-i şeytâniyeden geliyor veya şeytan tarafından ihtar ve tahayyül ediliyor.
Hem insanın letaifi içinde teşhis edemediğim bir iki latife var ki, ihtiyar ve irâdeyi dinlemezler, belki de, mes'uliyet altına da girmezler. Bâzan o latifeler hükmediyorlar, hakkı dinlemiyorlar. Yanlış şeylere giriyorlar. O vakit şeytan o adama telkin eder ki: "Senin istidâdın hakka ve imana muvafık değil ki, böyle ihtiyarsız bâtıl şeylere giriyorsun. Demek senin kaderin, seni şekâvete mahkûm etmiştir." O bîçâre adam, ye'se düşüp helâkete gider.
İşte şeytanın evvelki desiselerine karşı mü'minin tahassüngâhı (sığınağı) Muhakkikîn-i Asfiyâ'nın

düsturlarıyla hudutları taayyün eden hakâik-i imaniye ve muhkemât-ı Kur'âniyedir. Ve âhirdeki desîselerine karşı; İstiâze ile, ehemmiyet vermemektir. Çünkü: Ehemmiyet verdikçe, nazar-ı dikkati celbettirip büyür, şişer. Mü'minin böyle mânevî yaralarına tiryak ve merhem; Sünnet-i Seniyye'dir." [82]

İKİNCİ BAB
İMAN VE İSLAM'IN HÜKÜMLERİ
*
BİRİNCİ FASIL
KELİME-İ ŞEHADET VE ONUN DİL İLE İKRARININ HÜKMÜ
*
İKİNCİ FASIL
BİAT AHKAMI
*
ÜÇÜNCÜ FASIL
MUHTELİF AHKÂMLAR

İKİNCİ BAB
İMAN VE İSLAM'IN HÜKÜMLERİ
BİRİNCİ FASIL
KELİME-İ ŞEHÂDET VE ONUN DİL İLE İKRARININ HÜKMÜ

-1- عن ابْنِ عمرَ رضى الله عنهما، قال: قال رسولُ الله #:]أُمِرْتُ انْ أُقَاتلَ الناسَ حتّى يشهدُوا أنْ َ إلَهَ إّ اللهُ وأنّ مُحمّداً رسولُ الله، ويُقِيمُوا الصَةَ، ويُؤتُوا الزَّكاةَ، فإذَا فَعَلُوا ذَلكَ عَصَمُوا منِّى دِمَائهمْ وَأمْوَالَهُمْ إّ بحقِّ اْ“سْمِ، وحسَابُهُمْ علَى اللهِ[أخْرَجَهُ الشيخان، ولم يذكر مسلم: إّ بحقِّ اْ“سمِ .

1. (37)- İbn-i Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): *"Ben insanlar Allah'tan başka ilâhın olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet edinceye, namaz kılıncaya, zekât verinceye kadar onlarla savaş etmekle emrolundum. Bunları yaptılar mı, kanlarını, mallarını bana karşı korumuş (emniyet altına almış) olurlar. İslâm'ın hakkı hâriç. Artık (samimi olup olmadıklarına dair) durumları Allah'a kalmıştır"*

Müslim'deki rivayette *"İslâm'ın hakkı hâriç"* ibâresi mevcut değildir.[83]

AÇIKLAMA:

Hadiste, İslâm'ın şartlarını yerine getiren kimsenin mal, can ve namus... emniyetinin sağlanacağı, kimsenin artık onu rahatsız edemiyeceği belirtiliyor.
Bu garantiden hâriç tutulan "İslâm'ın hakkı" ile, kanunî vecibeler kastediliyor: Yani zekât alınır, suç işlediği takdirde fiiline uygun ceza verilir demektir. Sözgelimi haksız yere birini öldürecek olsa,

kısas edilerek o da öldürülür. Dinin tesbit ettiği bu çeşit müeyyide ve tahdîdler İslâm'a girene va'dedilen emniyet ve garantiye aykırı değildir.[84]

-2- وعن عبيدالله بِنْ عدى بن الخيار، قال]بينا رسُولُ اللهِ # جَالسٌ إذ جاءَهُ رجلٌ فَسَارَّهُ فلم ندرِ ما سارّه حتى جهَرَ رسولُ اللهِ # فإذا هو يستَأذنُه في قتلِ رجلٍ من المنافقينَ. فقال: أليس يشهدُ أن إلهَ إّ اللهُ وأنّ محمداً رسولُ الله؟ قال بلى، و شهادةَ له. قال أليس يُصَلِّى؟ قال بلى و صة لهُ. قال: أولئك الذينَ نهانى اللهُ عن قتلِهِمْ[أخرجه مالك .

2. (38)- Ubeydullah İbnu Adiy İbnu'l-Hıyâr (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ashabıyla otururken bir adam gelerek gizlice bir şeyler fısıldadı. Ne gibi bir sır tevdi etmişti bilmiyorduk. Nihayet Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onu açıkladı. Meğerse o zat, münafıklardan birini öldürmek için izin istiyormuş. Adama:
"Peki o Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi bulunduğuna şehadet etmiyor mu?" diye sordu. Adam:
"Hayır o şehâdeti ikrâr etmiyor" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Namaz kılıyor mu?" diye sordu. Adam:
"Hayır namaz da kılmıyor" deyince, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Allah'ın öldürmekten beni men ettiği kimseler işte böyleleri" buyurdu"[85]

AÇIKLAMA:

Şârihlerin açıkladığına göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu kimse hakkında söylenenleri öldürülmesi için yeterli bulmamıştır. "Muhammed arkadaşlarını öldürüyor" dedirtmemek ve böylece "İnsanların kalbinde İslâm'a karşı hâsıl olabilecek nefrete meydan vermemek için" böylesi münafık zanlılarını öldürmekten Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yasaklamıştır.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) "Bu münafıktır müsade et öldürelim" şeklinde gelen mükerrer teklifleri hep aynı şekilde cevaplıyacaktır:
"Hayır, ben "Muhammed arkadaşlarını öldürtüyor" dedirtmem."[86]

-3- وعن طارق ا'شجعى رضى الله عنهُ قال: رسولُ اللهِ #:]مَنْ قالَ َ إلَهَ إّ اللهُ، وكَفَرَ بمَا يُعْبَدُ من دونِ اللهِ حرَّم اللهُ
تعالى مالَهُ ودمَهُ، وحسابُهُ على اللهِ تعالى[. أخرجهُ مسلم.وفي أخرى له: مَن وحَّدَ اللَّهَ، وذكر مثله .

3. (39)- Târik el-Eşca'î (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle söylediğini haber verdi:
"Kim Lailâhe illallah der ve Allah'tan başka mâbudları reddederse, Allah onun malını ve kanını

haram kılar. (Samimî olup olmadığı) meselesi Allah'a aittir."
Yine Müslim'in bir başka rivayeti *"Kim Allah'ı birlerse"* diye başlar ve yukarıdaki şekilde devam eder.[87]

AÇIKLAMA:

Beşerî münâsebetlerde son derece mühim bir husus, mü'minin mü'mine karşı alacağı tavırdır. Önce kim mü'mindir, kim değildir, bunun bilinmesi ehemmiyet taşır. Sonra mü'minin, mü'min yanındaki hürmetinin ve hukukunun bilinmesi, bu hukuk hangi hallerde kaybolur? bu hukuka riayet etmeme suçunun azameti vs. bilinmesi gereken bir kısım meseleler var. Ayrıca, buraya kadar Kitabu'l-İman'a giren rivayetlerden kaydettiğimiz pekçok hadiste bu meseleye temas edildiğini gördük. Öte yandan memleketimizin yakın tarihte yaşadığı ve hâlâ yaşamaya belli bir ölçüde devam ettiğimiz fitne şartlarında mü'minler arasındaki münâsebetlerin dinî ölçülerle tartışılmasının ehemmiyetini daha yakından gördük ve görmekteyiz.
Bu sebeple, bu mevzu üzerine, Sulh Çizgisi adlı bir kitabımızda etraflıca yapmış bulunduğumuz bir tahlili aynen kaydedeceğiz:[88]

MÜSLÜMANI KÂFİRLİK, MÜNAFIKLIK VE BENZERİ TÂBİRLERLE İTHAM EDEMEYİZ

"Birbirleriyle münasebette çeşitli dinî hizmet gruplarına mensup olanların düştüğü en mühim hata, birbirlerine tevcîh ettikleri yersiz tenkidler olduğu gibi, aralarındaki soğukluk ve husumeti artıran en mühim âmil de bu çeşit ithamlardır. Dinimiz, kime kâfir kime münâfık dendiğini, denebileceğini sarahatle belirtmiştir. Dinin herhangi bir hükmünü reddetmeyen kimse kelime-i şehâdeti ikrar ettiği müddetçe, farzları yerine getirmese de, diğer bir kısım günahlara banmış olsa da hiç kimsenin onu, din nâmına tekfire hakkı yoktur.
Akâid âlimleri: "Bir kimse kalbiyle inanmasa bile, diliyle imanı ikrar ettikten sonra kendisine Müslüman muâmelesi yapılacağını" ittifakla söylerler. Fetevâyı Bezzâziye'de "Muhammedu'r-Resûlullah" diyenin, "Âmentu bimâ âmene'r-Resûl [Resul (aleyhissalâtu vesselâm)'ün inandığına inandım] diyenin ve hattâ "Allahu vâhidun (Allah birdir)" diyen kâfirin bile Müslüman addedileceği, bir kimse birisi için Cami-i Kebîr'de namaz kılarken gördüm dese, bir başkası da: "mescidde onun namaz kıldığını" te'yid etse onun Müslüman addedileceği te'yid edilir.
Ehemmiyetine binâen, Hz. Peygmaber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadislerinde bu meseleye tekrâr tekrâr yer verildiğini görürüz: Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'e göre kelime-i şehâdet getiren herkesi Müslüman bilmek ve onlara Müslüman muâmelesi yapmak zorundayız. Nitekim şöyle buyurur. *"Ben insanlarla, onlar lâilâhe illâllâh (Allah'tan başka tanrı yoktur) deyinceye kadar mücâdele etmekle emredildim, kim lâilâhe illâllâh derse, o, benden malını ve canını emin kılmıştır (bunu söyledikten sonra ben onun samimî olup olmadığını araştırmam). Gerçek hükmü ve hesâbı Allah'a kalmıştır."*
Bu hususla ilgili olarak, Hz. Üsâme'nin hâdisesi meşhurdur. İbnu Hişâm'ın rivayetine göre, bir mukâtele sırasında Hz. Üsame (radıyallahu anh), hasmı ile vuruşurken, galebe çalacağı sırada vuruştuğu müşrik, kelime-i şehâdet getirerek tevhidi ikrâr eder. Fakat Hz. Üsâme (radıyallahu anh), onun, bu ikrârı, ölümden kurtulmak için yaptığına hükmederek, hasmını öldürmekte tereddüd etmez.

Medine'ye dönüşte durum Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'e anlatılınca, hâdiseye ziyâdesiyle üzülüyor ve Üsâme'yi şiddetle azarlıyor:
"Ey Üsâme, lâilâhe illâllâh diyen bir kimseyi niye öldürdün?" Hz. Üsâme (radıyallahu anh), kendisini şöyle müdâfaa ediyor:
"Ey Allah'ın Resûlü, o, bunu ölümden kurtulmak için söyledi." Bu cevap üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)
"Kelime-i tevhîdi getireni niye öldürdün ey Üsâme" diye o kadar çok tekrâr ediyor ki, Hz. Üsâme (radıyallahu anh) üzüntüsünün büyüklüğünden: "Keşke o güne kadar İslâmiyet'e girmemiş olsaydım da böyle bir cinâyeti işlemekten uzak kalsaydım" temennisinde bulunur.
Müslim'in rivayetinde Resûl-i Ekrem (radıyallahu anh) Hz. Üsâme'yi şöyle azarlıyor:
"Onun bu ikrârda samimî olup olmadığını öğrenmek için kalbini yardın mı?"
Ebu Dâvud'un rivayetinde buna şunu da ilâve ediyor: *"Kıyâmet günü lâilâhe illallah diyen bir kimseyi öldürmenin hesâbını nasıl vereceksin?"*
Ashâbtan Sâ'd (radıyallahu anh)'ın "Üsâme öldürmedikçe, ben bir Müslümanı öldürmem" sözü, bu hâdisenin hem Üsâme (radıyallahu anh), hem de diğer sahâbîler (radıyallahu anh) üzerindeki te'sîrini gösterir.
Bu manayı te'yid eden daha enteresan bir rivayet Mikdâd İbnu'l-Esved'den gelmektedir. Der ki: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'a:
"Bir kâfirle karşılaşsam, onunla mukâtele etsem, vuruşma sırasında kolumun birini kılıcıyla kesip atsa, arkadan da mağlub düşse ve benden aman dileyerek "Müslüman oldum" dese, ey Allah'ın Resûlü ben onu öldüreyim mi? dedim.
"Hayır, öldürme" dedi. Ben tekrâr:
"İyi ama ey Allah'ın Resûlü, o benim bir kolumu kestikten sonra bu ikrârda bulundu" dedim. Cevâben:
"Hayır öldüremezsin, eğer öldürecek olursan o, sen onu öldürmezden önceki senin durumuna geçer, sen de, onun kelime-i şehâdeti söylemeden önceki durumuna geçersin (kâfir olursun)" cevabını verdi.
Kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdeti ikrâr etmenin, Müslüman vicdânda hâsıl etmesi gereken hürmetle ilgili bir başka misâle göre, böylelerine münâfık demek de kesinlikle yasaktır. Başta Buhârî olmak üzere siyer ve hadis kitaplarında geldiğine göre, bir sohbet sırasında (Müslümanlara çokça eziyet vermiş olan) Mâlik İbnu Duhayşin'in adı geçer. Ashâb'tan biri:
"O, bir münafıktır, Allah ve Resûlünü sevmez" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) söze karışarak:
"Böyle söyleme, görmüyor musun, lâ ilâhe illallah dedi ve bununla da Allah'ın rızasını taleb etmektedir" buyurur. Öbürü tekrâr:
"Fakat biz onu daha ziyâde münâfıklara dönük ve onlara hayırhâh görüyoruz" derse de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla lâilâhe illallah diyeni Cenâb-ı Hakk ateşe haram kılmıştır" cevâbını verir.
Bu konunun ehemmiyetine binâen Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'den bir başka misâl daha vereceğiz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir gün taşradan gelen zekât malını, İslâm hesabına kalbleri kazanılması icâb eden dört kişi arasında pay eder. Bu dağıtımından hisse alamayanlardan bâzıları memnuniyetsizliklerini izhâr ederler. Bunlardan bir tanesi haddi de aşarak:
"Yâ Resûlallâh Allâh"tan kork, âdil ol!" der. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu ifade

karşısında ziyâdesiyle gazaba geliyorsa da:
"Yazık sana, yeryüzünde Allah'tan en çok korkan benden başka kim var?" demekle yetiniyor. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın üzüldüğünü gören Hâlid İbnu Velîd (radıyallahu anh), (veya Hz. Ömer) yanaşarak:
"Ya Resûlallah müsâade buyur kellesini uçurayım" der. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Hayır, belki o namaz kılacak (ve böylece Allah onu affedecek)" buyurur. Hz. Hâlid (radıyallahu anh):
"Diliyle söylediği kalbindekine hiç uymayan ne kadar çok namaz kılan var" karşılığında bulunur. Hz. Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu söz üzerine Hz. Hâlid (radıyallahu anh)'a verdiği cevap, şu âna kadar mevzubahs ettiğimiz bölücülük illetine en nâfi bir reçete olarak altın harflerle yazılmaya değer:
"Ben insanların kalplerini araştırmak, karınlarını yarmakla emredilmedim."
Bu hadislerin ışığı altında, herhangi bir Müslümanın tenkidi yapılırken: "Onun kıldığı namaza bakma, riyâdan ibâret", "O, elâlemi aldatmak için hacıdır" gibi sözlerin dînen ne büyük ölçüsüzlük ve cinâyet olduğu anlaşılır.
Kur'ân-ı Kerîm'in nassına göre, değil namaz kılıp oruç tutan, İslâm âdâbına uygun selâm veren bir kimseyi bile Müslüman kabul edip öyle muâmele etmek gerekmektedir:
"Ey iman edenler, Allah yolunda harbe çıktığınız zaman (meselelerin) tam açıklanmasını bekleyin. Size (Müslümanca) selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatlerini arayarak: "Sen mü'min değilsin" demeyin." (Nisa: 4/94).
Ayetin sebeb-i nüzulü, konumuz yönünden oldukca enteresan: Kaynaklarımızın -bizim için pek mühim olmayan- farklı rivayetlerine göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafindan belli bir vazîfenin ifâsı için yollanan askerî bir birlik -veya seferde olan bir Müslüman grup- Batn-ı İdam denilen meskûn mahalle varınca, bütün halk önlerinden kaçıyor, sâdece bir zengin (veya çoban) mallarının başında kalarak Müslümanlara yaklaşıp "İslâmca" selâm veriyor. Fakat Muhallem İbnu Gassam onu öldürerek mallarına el koyuyor. Sefer dönüşü, hâdise, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e rapor edilince, yukarıdaki âyet nâzil oluyor. Hadis ve siyer kitaplarında gelen sarâhate göre hâdisenin fâili kısa bir müddet sonra ölüyor. Cenâzesi toprağa verilince yerin cesedini kabul etmediği, üç sefer gömüldüğü hâlde her defasında dışarı atıldığı belirtilir. Durum Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e haber verilince: *"Arz, aslında bundan daha şerîrlerini de kabul eder. Fakat Allah size, "lâilâhe illâllâh" cümlesine hürmetin ehemmiyetini göstermek istedi"* der.
Yukarıda zikredilen âyetin harp gibi en kritik bir anda dahi "İslâmca selâm" verene Müslüman muâmelesi yapılmasını emretmesi karşısında, Müslüman olduğunu her şeyiyle ilân eden, hatta İslâm'a hizmeti kendine şiar edinen kimseleri, mensub olduğu partisi veya intisâb ettiği grubu ayrıdır diye kırıcı sözlerle ithâm etmenin, İslâmî ölçülere ne derece uygun düştüğünü okuyucu takdir etsin.
Bu söylenenlerle ilgili olarak, şunu da belirtelim ki, İslâm inancında, bir kimseyi tekfir etmek son derece tehlikeli, son derece büyük vebâli olan bir davranıştır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur: *"Kim kardeşine kâfir derse, ikisinden biri mutlaka kâfir olmuştur. Eğer itham edilen kâfir değilse, küfür, ithâm edene döner."* Bu hadiste dile getirilen tehdîdin ciddiyetini belirtmek için şunu kaydedelim ki, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat dışında kalan sapık mezheplerden Hâricîler'in tekfîr edilip edilemiyeceği münâkaşasında bâzıları, bir Müslümanı tekfir etmenin mesûliyetinin büyüklüğünü göz önüne alarak, ortadaki mübhemiyet sebebiyle, müsbet veya menfî hiçbir şey söylememeyi tercih ederken, tekfîr edilmeleri gerektiğine kaail olanlardan bir kısmı da

görüşlerine delil olarak yukarıdaki hadis-i şerifi zikretmişler ve: "Onlar İslâm ümmetini tekfir ettiklerine göre kendileri kâfir olmuştur" demişlerdir. Bu düşüncede olan Kadı İyaz eş-Şifâ'da aynen şunları söyler: "Ümmeti, dalâlet ve bütün Ashâb'ı küfürle ithama müncer olan herhangi bir söz sarfeden herkesin kesinlikle küfrüne hükmediyoruz."
Burada kaydı gereken bir başka mühim hadis, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in İslâm ümmetinin 73 fırkaya ayrılıp bunlardan sâdece birinin fırka-ı nâciye (yâni kurtuluşa erecek olan hak yoldaki fırka) olacağını haber verdiği rivayettir. Muhtelif vecihlerle gelmiş olan hadisin bir vechinde, hidâyet üzere olup kurtuluşa erecek bu grubun kimler olduğunu, dinleyenlerden bazıları sorunca şu cevap verilmiştir: *"Onlar, benim yolum üzerinde olanlar, ashâbım, Allah'ın dini üzerinde cidal ve münâkaşaya girmeyenler ve herhangi bir günah sebebiyle tevhîd ehlinden birini tekfir etmeyenlerdir."*
Hülâsa, İslâm âlimlerinin, ittifakla Muhammed ümmetinin dikkatlerini çektikleri bir husus, tekfir meselesi olmuştur. Buradaki titizliği Hüccetü'l-İslâm İmâm-ı Gazâlî'nin şu sözleriyle hülâsa edelim: "İmkân nisbetinde bir Müslümanı kâfirlikle ithâmdan (tekfîrden) kaçınmak gerek... zira, tevhîd'i (Allah'ın bir olduğunu) ikrâr eden musallî kimselerin kanını helâl addetmek hatâdır. Hatâen bir Müslümanın kanını dökmektense hatâen bir kâfire hayat hakkı tanımak evlâdır."[89]

Düşülen Mühim Bir Hata:

Zamanımızda etrafındaki Müslümanları, bazı kusurları sebebiyle, tekfire kadar varan aşırı ithamlarla karalayan kimselere sıkca rastlamaktayız. Bunlar arasındaki mevki ve mertebece üstün olanlar, diploması ve hattâ te'lifi bulunanlar da görülür. İçtimâî durumları icâbı kazandıkları itibâr ve saygı sebebiyle bu çeşit fikirleri alâka ve hattâ taklide mazhar olduğu için onların bir hatâları derhâl binler, yüzbinler ve hattâ milyonlara mal olmaktadır.
Bu kimselerin niyetlerini münâkaşa edecek değiliz. Niyetleri Allah bilir. Tamamen hüsnüniyetle dine hizmet maksadıyla hareket ettiklerini kabul etsek bile, tefrika ve hizipleşmeleri artırdıkları, husumeti katılaştırdıkları için, netice itibâriyle niyetlerine ters düşerek zararlı olduklarını, kaş yapmak isterken göz çıkardıklarını söyleyebiliriz.
Böylelerinin hatası, dinî bilgilerinin sığlığından ve sathîliğinden ileri gelmektedir. Muhâtaplarını itham ederken dayandıkları delil sâbit ve katı olmakla beraber verdikleri hükme delâletleri zannîdir ve yaptıkları kıyâs fâsiddir.
Söylediğimiz bu hususu açıklama sadedinde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in küfre nisbet ettiği bazı fiilleri işleyenler hakkında âlimlerin yaptığı değerlendirmeleri ve sundukları îzahları zikredebiliriz:
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir hadislerinde: *"Zina yapan bir kimse, zinâ yaptığı esnâda, mü'min olarak zina yapmaz. Şarap içen kimse de, içme ânında, mü'min olarak şarap içmez. Hırsız da, hırsızlık esnâsında, mü'min olarak hırsızlık yapmaz"* buyurur.
Bir diğer hadiste: *"Babalarınızdan yüz çevirmeyin. Kim yüz çevire(rek başkasına, bile bile baba diye)cek olursa bu davranışı küfürdür"* buyurur.
Bir diğer hadiste: *"Sizden biri kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş olmaz"* buyurur.
Bir diğer hadiste: *"Sünnetimden yüz çeviren bizden değildir"* buyurur, vs.

Misâller çoktur. Âlimlerimizin açıklamasına göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu çeşit ifâdelerinde mutlak mânada imanın yokluğunu murat etmemiştir, kâmil mânada imanın yokluğunu murad etmiştir. Sözgelimi, içki içen kimse imânını kaybetmemiştir, fakat kemâl mertebedeki imandan mahrumdur. Kendisi için istediğini kardeşi için istemeyen kıskanç ve bencil kişi de böyle, mutlak mânada gayr-ı mü'min (yâni kâfir) demek değildir, belki kâmil bir iman sâhibi değildir demektir. Keza babasını inkâr edip, bir başkasına baba diye iddiaya kalkan kimse de kâfir değildir. Nitekim bu hadisi dilimize çevirirken merhum Kâmil Miras, belirtmeye çalıştığımız inceliği tebârüz ettirecek bir şekilde: "Küfrân-ı nimet etmiştir" der.

Hülâsa bu çeşit hadisler: "Tam ve mükemmel bir imana sâhip olan kişi, zina yapmaz... içki içmez... hırsızlıkta bulunmaz... babasını inkâr etmez... başkası hakkında dâima hayırhâh olur... sünnete uyar..." demek istemekte, bu fiillerin imanı zedeleyip derecesini düşüreceğine Müslümanın dikkatini çekmektedir.

Bazı âlimler de bu ifâde şeklinden maksadın, bu günahların büyüklüğüne dikkat çekmek, bunlardan şiddet ve büyük bir tehdîd yoluyla menetmek olduğunu söylemişlerdir ki, bizim için her iki izâh da yerindedir ve doğrudur.

Yeri gelmişken Müslümanların, yukarıdaki anlattığımız sığlık ve sathîlik sebebiyle en ziyade hataya düştükleri bir başka grup hadislere de dikkat çekmek istiyoruz. Bunlar münafıklığın alâmetleriyle ilgili hadislerdir. Bunlar vâizlerce sıkca tekrar edildiği için herkesce bilinen ve herkesce yanlış hükümlere mesned edilen hadislerdir:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur: *"Üç vasıf vardır ki bunlar kimde bulunursa o kimse hâlis münâfıktır. Bunlardan biri kimde bulunursa, onda, bunu terkedinceye kadar münâfıklığa has olan bir haslet mevcut demektir: "Kendine itimâd edilince ihânet eder, konuşunca yalan söyler, söz verince sözünü tutmaz."*

Bir başka rivayette de: *"İmanın delili Ensâr sevgisidir, nifâkın (münafıklığın) alâmeti de Ensâra buğzetmektir." "Ensârı ancak mü'min olan sever, münâfik olan buğzeder. Onları seveni Allah sever, Onlara buğzedene Allah buğzeder"* der.

Bu hadislere dayanarak, hadiste söz konusu edilen sıfatlardan birini herhangi bir Müslümanda görünce, onu, "diliyle mü'min, ameliyle Müslüman görünmekle berâber kalbiyle Allah'ın varlığı ve birliğine inanmayan, Hz. Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in peygamberliğini reddeden ve Allah nazarında kâfirden de beter olduğuna inanılan" gerçek mânada "münâfik"lıkla itham etmek, gerçekten din nâmına işlenen bir cinâyet, affi zor bir hatadır; içinde yüzülen katmerli bir cehâletin tezâhürüdür.

Dikkatle bakılınca görülür ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu hadislerinde, bir kısım huyların Müslümana asla yakışmadığını, İslâm'ın şiddetle reddettiğini ifade etmektedir. Hadiste yer alan *"Kimde bunlardan biri varsa onu terkedinceye kadar kendinde münâfıklığa has bir haslet vardır"* meâlindeki cümle söylediğimiz husûsu te'yid eder. Nitekim Nevevî, "Kim cihad etmeksizin ve içinden cihâd etme hususunda bir arzu da geçirmeksizin ölürse nifâktan bir şube üzerine ölmüştür" hadisini açıklarken aynen şunları söyler: "Hadisten murad şudur: Kim böyle yaparsa, bu vasıfta (uydurma bahanelerle evde kalıp) cihada katılmayan münâfıklara benzemiş olur. Zira cihâdı terk, nifâkın şubelerinden biridir" der.

Öyle ise, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu hadisleriyle mezkûr sıfatlardan birini kimde görürseniz onu, münâfıklıkla itham edin, münâfıklara yapılması gereken muâmeleyi yapın, herçeşit selâm ve teması kesin, demek istemiyor. Aksine "beşerî münâsebetlerinizde bu sıfatlara yer vermeyin, kim kendisinde bu huylardan, bu hasletlerden birini görür veya hissederse çabuk ondan kurtulmaya

çalışsın, nefsinde bir mü'mine yaraşmayan, ancak münâfıklara yaraşan sıfatlara yer vermesin" demek istemektedir.
Bir başka ifadeyle, bu hadislerden anlıyoruz ki, insanda bulunması muhtemel sıfatların bir kısmı güzeldir, hoştur, diğer bir kısmı çirkindir, kötüdür. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Müslüman ve mü'min kişiyi iyi sıfatların kazanılmasına teşvik ederken, kötü sıfatlardan da men etmiştir. Arzu edileni ve ideal olanı mü'minde hiçbir kötü sıfatın bulunmaması, hep iyi sıfatların, güzel huyların yâni "Müslüman olan" vasıfların bulunmasıdır.
Ancak fiiliyatta durum öyle değil. Kâfir ve münâfıkta, iyi ve hoş olan "Müslüman sıfatlar" bulunduğu gibi mü'minde de iyi ve hoş olmayan "kâfir ve münâfık sıfatlar" bulunabilmektedir. Nasıl ki, Allah'ın varlığını ve Hz. Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in peygamberliğini dili ile söyleyip kalbi ile de tasdîk etmeyen bir kimse ne kadar iyi huylar, güzel ahlâklar, "Müslüman sıfatlar" taşısa dahi biz ona yine de, -kendisinde bulunan bu Müslüman sıfatlara bakarak- "müslüman" diyemiyorsak, kelime-i şehâdeti ikrar eden bir Müslümana da kendisinde bulunan gayr-ı müslim bir vasfı, kâfir bir ahlâkı sebebiyle kâfir damgasını vuramayız. Ondan tekfirini gerektiren söz ve fiillerin sudûru başka meseledir.
Meselâ, en mühim İslâmî sıfatlardan biri, cömertliktir. Herhangi bir menfaat beklemeksizin başkalarının faydalanmaları için yapılacak bağışlar, sadakalar, iyilikler dinimizde çok övülmüş ve bunlara teşvik de edilmiştir. Fakat bir kâfir, yeryüzünü dolduracak kadar bağış ve sadakada da bulunsa biz ona yine Müslüman nazarıyla bakamayız. Zira Kur'ân-ı Kerîm şöyle buyurmaktadır:
"Hakikat, küfrededenler ve kendileri kâfir olarak ölenler (yok mu?) onlardan hiçbirinin (bilfarz) yeryüzünü dolduracak miktarda altını dahi -onu fedâ etse- kat'iyyen makbul olmaz. İşte onlar; pek acıklı bir azap onların (hakkı)dır. Kendilerinin hiçbir yardımcıları da yoktur." (Âl-i İmrân: 3/91).
Bu âyet, kâfirde bulunan cömertlik gibi "Müslüman bir sıfat"ın hükmünü belirtmektedir. Aynı hükmü diğer güzel sıfatlara da teşmil etmemize bir mâni yoktur. Nitekim bir başka âyette: *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan (bu dîn) kabul olunmaz ve o, âhirette de en büyük zarara uğrayanlardandır"* (Âl-i İmrân: 3/85) denmektedir.
Müslümanda bulunan gayr-i müslim sıfatların -ki hadislerde bunlar küfür ve nifaka nisbet edilmişlerdir- hükmünü anlamada Ebû Zer hazretlerinden (radıyallahu anh) gelen şu rivayete bakalım:
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelmiştim, uyuyordu. Uyanınca yanına oturdum. (konuşmamız) sırasında:
"Lâilâhe illallah deyip sonra da bu söz üzerine ölen her kul cennete gider" buyurdu. (Hayretle) sordum:
"Zina etse ve hırsızlık yapsa da mı?" Cevâben:
"Evet, zina etse ve hırsızlık yapsa da!" dedi. (Ben hayretimi yenemiyerek yine) sordum:
"Zina etse de hırsızlık yapsa da mı girer?" Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) yine:
"(Evet) Zinâ etse de hırsızlık yapsa da" cevabını verdi. Bu sözünü üç defa tekrar etmişti. Dördüncü seferde: Yine,
"Evet, Ebû Zerr'in burnu toprakla sürtülmesine rağmen zina etse de hırsızlık yapsa da (o kul cennete girecektir) buyurdu..."
Halbuki az yukarıda bu iki sıfatın bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından küfre nisbet edildiğini görmüştük.

Demek oluyor ki tek bir hadis veya tek bir âyete bakıp hüküm yürütmek bizi hataya sürüklemektedir.
Âyet-i kerîmede günahlar konusunda: *"Allah (celle celâluhu) kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, onun dışında kalan günahları dilediği kimseden affeder"* (Nisa: 4/48) buyurmaktadır.
İslâmî ölçü bu. Allah'a ve âhirete inanan kişi bu ölçülerin dışına çıkmaz. Bunların yerine kendisinin veya diğer eşhâsın hevâsından gelen karanlıklı, nursuz ölçüleri koymaz.
Yine Müslüman kişi bilir ki, tek bir hadis veya tek bir âyete bakarak hüküm yürütülmez. Bu davranış çoğu kere hataya sevkeder. Âyet ve hadislerin nâsih ve mensuhları, mücmel ve âm olanları vardır. Bunları tefrik ve te'lif işi âlimlerin vazifesidir. Mü'mine düşen âlimlerin yolunu tâkip etmektir. Bu davranış tarzı, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in yolu, İslâm ümmetinin cadde-i kübrasıdır.[90]

İKİNCİ FASIL
BİAT AHKÂMI

-1- عن عبادة بن الصامت رضى الله عنهُ. قال]كُنّا مَعَ رسُولِ اللهِ # في مجلسٍ فقال: أَ تبايعونِى عَلى أنْ تُشرِكُوا باللهِ شيئاً، وَ تَسْرِقُوا، وَ تَزْنُوا، وَ تَقْتُلُوا النفسَ التى حرَّمَ اللهُ إِ بالحقِّ[.وفي أخرَى]وَ تَقتُلوا أودكمْ، وَ تأتُوا بِبُهْتَانٍ تَفترونهُ بينَ أيديكمْ وَأرْجُلِكُمْ، وَ تَعصونِى في معروفٍ، فمنْ وفَّى منكم فأجرُهُ علَى اللهِ، ومنْ أصابَ من ذلكَ شيئاً فسترَهُ اللهُ عَلَيْهِ فأمْرُهُ إلى اللهِ تعالى، إنْ شاءَ عفَا عَنهُ وإنْ شاءَ عَذَّبَهُ، فبايعناهُ على ذلكَ[أخرجه الخمسة إ أبا داود.وزاد النسائى في أخرى بعد قوله: فأجرهُ على اللهِ تعالى] وَمَنْ أصابَ منْ ذلكَ شيئاً فأخِذَ به في الدنيَا فهُوَ كفارةٌ لهُ وطهورٌ[.وفي أخرى للثثة والنسائى]بَايَعْتُ رسُولَ اللهِ # عَلى السَّمْعِ وَالطاعةِ في العسرِ واليُسْرِ، والمَنْشَطِ وَالمكْرَهِ، وَعلَى أثَرَةٍ علَيْنَا، وعَلى أن ننازعَ ا'مرَ أهلَهُ، وعَلى أن نقولَ بالحقِّ أينما كنَّا نخَافُ في اللهِ لومة ئمٍ[.وفي أخرى]أنْ تنازعَ ا'مرَ أهله إّ أن تَرَوْا كفراً بَواحاً عندكمْ فيهِ من اللهِ تعالى برهان[»والبواحُ« الظاهرُ الذى يحتملُ التأويلَ.

1. (40)- Ubadetu'bnu's-Sâmit (radıyallahu anh) anlatıyor: Biz, bir seferinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le aynı cemaatte beraber oturuyorduk ki: *"Allah'a hiçbir şey ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina fazîhasını işlememek, Allah'ın haram ettiği cana meşrû bir sebep olmaksızın kıymamak şartları üzerine bana biat edin"* buyurdu.
Bir diğer rivayette *"...Çocuklarınızı öldürmemek, halde ve istikbalde iftirada bulunmamak, meşru dairedeki emirlerde -ne bana ne de vazifelilere- isyan etmemek üzere biat edin. Kim vereceği bu sözlere sâdık kalır, ahdine vefa gösterirse karşılığını Allah'tan alacaktır. Kim de bu yasaklardan birini işleyecek olursa artık işi Allah'a kalmıştır, dilerse affeder, dilerse azab verir, cezalandırır"* buyurdu. Biz de bu şartlarla biat ettik."
Nesâî, bir başka rivayette *"...karşılığını Allah'tan alacaktır"* ifadesinden sonra şu ziyadeyi kaydeder: *"Kim bunlardan birini işler, sonra da dünyada cezalandırılırsa, çektiği bu ceza onun için kefaret ve o günahtan temizlenme olur."*
Buhârî, Müslim, Muvatta ve Nesâî'de gelen bir diğer rivayette şu ifade mevcuttur: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e zor durumlarda olsun, kolay durumlarda olsun, hoş şartlarda olsun nâhoş

şartlarda olsun, aleyhimize kayırmaların yapılıp, hakkımızın çiğnendiği hallerde olsun itaat etmek, idareyi elinde tutanlara karşı iktidar kavgası yapmamak, nerede olursak olalım hakkı söylemek, Allah'ın emrini yerine getirmede kınayanların kınamalarından korkmamak üzere biat ettim."
Bir başka rivayette şu ifadeye rastlanmaktadır: "..İktidar sahibine karşı onda, Allah'ın kitabında gelmiş bulunan bir delil sebebiyle te'vil götürmeyen açık bir küfür görülmedikçe iktidar kavgası yapmamak..."[91]

AÇIKLAMALAR:

1- Türkçemizde biat diye bilinen kelimenin Arapça aslı bey'at'dır. Aslında herhangi bir satış akdinin el sıkışması ile tamamlanmasına denir.
Siyasî mâhiyette imamla teba'a arasında cereyan eden itaat anlaşması da ticarete benzetildiği için bey'at adını almıştır ki buna mübâya'a denir. Taraflardan biri olan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) sevab vaadetmiş, öbür taraf da itaat sözünde bulunmuştur.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la Müslümanlar arasında ilk defa Birinci Akabe Bey'atı olmuş, sonra İkinci Akabe Bey'atı olmuştur. Hudeybiye'de bir ağaç altında cereyan eden ve 1500 kadar Müslümanla yaptığı Bey'atu'r-Rıdvân da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cemaatle yaptığı belli başlı bey'âtlardır. Bunlardan başka, hicreti müteakip Medineli kadınlarla yaptığı bey'at de belirtilmesi gereken toplu bey'atlerden biridir. Ayrıca pekçok ferdlerle de münferid bey'at akitlerini yapan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bazan çocuklarla da bey'at yaptığı olmuştur.
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Akabe'de yapılan biat'de Ensar şöyle demişti: "Ey Resûlullah! Diyarımıza gelinceye kadar senin hak ve hürmetinde mesul değiliz. Bize gelirsen hak ve hürmetin üzerimize vâcib olur. Kendimizi, çocuklarımızı, kadınlarımızı her neden korursak seni de ondan koruruz." Yukarıda metni Ubâdetu'bnu's-Sâmit'in rivayeti olarak kaydedilen bey'at de Akabe'de akdedilmiştir ve bu Bey'atu'n-Nisâ diye meşhurdur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu bey'atle, İslâm'ın ana meselelerinin tatbikatını ve kendisine itaati garanti altına almıştır. Bu akdi, İslâm devletinin ortaya çıkmasında atılmış ilk ciddî adım, ilk temel olarak görebiliriz."[92]
2- Hadiste geçen, izaha muhtaç bir husus, işlenen cinâyetlerin cezası dünyada çekildiği takdirde, âhirette bu suçtan muâheze edilip edilmiyeceği meselesidir. Yukarıdaki hadiste, dünyevî cezanın kişiyi temizliyeceği açık bir dille ifade edilmiş olmasına rağmen, başka hadislerde beyan edilen tereddüd sebebiyle, âlimler hududun kefaret olup olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak, çoğunluk, yukarıda kaydedilen hadisin sıhhatçe üstünlüğünden hareketle, irtidad sebebiyle tatbik edilen ölüm cezası dışındaki had cezâlarının kefaret sayılacağı görüşünü benimsemiştir. Mürtedin haddi hariç tutulmuştur, çünkü yukarıdaki hadiste muhatap mü'minlerdir. Halbuki, mürted İslâm'dan çıkmakla mü'minlik vasfını kaybetmiş ve dolayısıyla mü'mine vâdedilen "kefaret" lütfunun dışında bırakılmıştır.
3- Temâs etmemiz gereken bir diğer husûs, her çeşit şarta, hakkımızın çiğnenmesine rağmen idarecilerle mücadelenin yasaklanması, sabretmenin emredilmiş olmasıdır. Âlimler, bunu, "daha büyük zararı önlemek için" diye izah ederler. Maamafih "Fitneye meydan vermeden bertaraf edilebilecekse zâlim sultana karşı konabilir" diyen âlim de mevcuttur.[93]

-2- وعن عوفِ بن مالكٍ ا'شجعى رضى اللهُ عنهُ قال:] كُنّا عندَ النبى # تسعةٌ أو ثمَانيةٌ أو سبعةٌ، فقالَ أَ تبايِعُونَ رسُولَ اللهِ # فبسطنَا أيديَنَا وقلنَا: عَمَ نبايعُكَ يا رسُولَ اللهِ؟ قال: علَى أنْ تعبُدُوا اللهَ تعالى وَ تُشرِكُوا بِهِ شيئاً، وتُصَلُّوا الصَّلَوَاتِ الخَمسَ، وتسمَعُوا وتُطيعوا، وأسرَّ كلمةً خفيةً. قال: وَ تسألُوا الناسَ شيئاً. قال: فلقد رأيت بعضَ أولئك النفرِ يسقطُ سوطُ أحدهمْ فما يسألُ أحداً يناولهُ إيّاهُ[أخرجه مسلم وأبو داود والنسائى .

2. (41)- Avf İbnu Mâlik el-Eşca'î (radıyallahu anh) anlatıyor: "Biz Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in huzurunda 7 veya 8 veyahut da 9 kişiydik.

"Allah Resulü'ne biat etmiyor musunuz?" dedi. Ellerimizi uzatarak:

"Hangi şartlara uymak üzere biat edeceğiz ey Allah'ın Resûlü?" dedik. Şu cevabı verdi:

"Allah'a ibadet etmek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, beş vakit namazı kılmak (verilen emirlere) kulak verip itaat etmek" -ve bu sırada gizli bir kelime fısıldayarak devamla- *"Halktan hiçbir şey istemeyin"* buyurdu. Avf İbnu Malik ilâveten der ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i benimle dinleyen o cemaatten öylelerini biliyorum ki, bineğinin üzerinde iken kazara kamçısı düşse kimseye "Şunu bana verir misin?" diye talebde bulunmaz (iner kendisi alır)dı."[94]

-3- وعن ابن عمر رضى اللهُ عنهُما قال:]كُنّا إذا بايعنَا رسولَ اللهِ # على السمعِ والطاعةِ يقولُ لنا: فيما استطعتم[. أخرجه الستة.

3. (42)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Biz Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kulak vermek ve itaat etmek şartıyla biat ederken *"Gücünüzün yettiği şeylerde"* diyordu.[95]

-4- وعن أُمَيْمَةَ بنتُ رقيقة رضى الله عنها قالت:]أتيتُ رسولَ اللهِ # في نسوةٍ منَ ا'نْصَارِ فقُلْنَا: نُبَايِعُكَ على أنْ نُشْرِكَ باللهِ شيئاً، و نَسْرِقَ، و نزنَى، وَ نقتلَ أودَنَا، و نأتىَ ببهْتَانٍ نفتريهِ بينَ أيدينَا وأرجُلِنَا، وَ نَعصِيكَ في معروفٍ، فقالَ فيمَا استطعتنَّ واطقتنَّ. فَقُلْنَا: اللهُ ورسُولهُ أرحم بنا منا بأنفسنا، هلمَّ نبايعك. قال سفيان رحمهُ اللهُ تعالى: تعنِى صافحنا؟ فقال: أصافحُ النساء إنما قولى لمائةِ امرأةٍ كقولى مرأةٍ واحدةٍ[أخرجه مالك والترمذى والنسائى .

4. (43)- Ümeyme bintu Rukayka (radıyallahu anh) dedi ki: "Ensâr' dan bir grup kadınla Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelip kendisine: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, çalmamak, zina etmemek, çocuklarımızı öldürmemek, halde ve istikbalde iftira atmamak, sana meşrû emirlerinde isyan etmemek şartları üzerine biat ediyoruz" dedik. Hemen ilâve etti:

"Gücünüzün yettiği ve takatınızın kâfi geldiği şeylerde". Biz:

"Allah ve Resûlü bize karşı bizden daha merhametlidir, haydi biat edelim" dedik.

Süfyan merhum der ki: Kadınlar, biatı (erkekler gibi) musâfaha ederek yapmayı kastedmişlerdi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Ben kadınlarla müsâfaha etmem, benim yüz kadına toptan söylediğim söz her kadın için ayrı ayrı

söylenmiş yerine geçer" buyurdu.[96]

AÇIKLAMA:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) gerek kadınlarla ve gerekse erkeklerle biat yaparken, onlara, "gücünüz yeten hususlarda" kaydını koymuş, hatta bunu söylemelerini telkin etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ümmete güç yetiremiyeceği teklifte bulunmamıştır (Bakara: 2/286). Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu kaydı koyması, hanım sahâbeler üzerinde ikna edici tesir bırakmış olmalı ki onlara: "Allah'ın Resûlü bize, kendimizden çok daha merhametli" dedirtmiş ve bazı rivayetlerde görüldüğü üzere "Haydi ey Allah'ın Resûlü elini uzat sana hemen biat edelim" diye acele ile biat kararını vermelerine sebep olmuştur.
2- Yukarıdaki metinden de anlaşıldığı üzere, kadınlar da erkekler gibi el sıkışarak biat etmek istemişler, ancak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) belki de ilk defa, bu vesîle ile, İslâm'ın yeni bir âdabını teşrî buyurmuştur: Birbirlerine nikah düşen kadın ve erkek el ele tutuşamaz.
Zürkânî, bu hadiseyi açıklayıcı başka rivayetler sunar. Bunlardan birine göre "Kadınlar mubâya'a (biat) sırasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın elini, elbisesinin üstünden tuttular."
Bir başka rivayette de: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) elinde bir sevb (giyecek parçası) olmadıkça, bey'at sırasında kadınlarla müsâfaha etmezdi (tokalaşmazdı)" der. Keza Buhârî'de Hz. Aişe'den gelen bir rivayette "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kadınlarla *"Ey Peygamber! mümine kadınlar, Allah'a hiçbir ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmememk, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu sahiplenerek kocasına isnadda bulunmamak ve ma'ruf olanı işlemekte sana karşı gelmemek şartıyla sana bey'at etmek üzere geldikleri zaman, onları kabul et; onlara Allah'tan mağfiret dile..."* (Mümtahine: 60/12) mealindeki ayetle bey'at yapardı. O'nun eli, ailesine mensup olanlar dışında hiçbir kadının eline değmedi" buyurulur.
Hülasa, bütün rivayetler, bilittifak, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bey'at sırasında kadınların ellerine çıplak olarak değmediğini ifade eder.[97]

Bir İstitrad:
İMAMET VE İTAAT MESELESİ

İslâm'a göre imam (devlet reisi) kimdir, şartları, vasıfları nelerdir, nasıl tayin edilir, hangi sebeplerle azledilir?
İtaat nedir, sınırları nelerdir, hangi sebeplerle itaat edilmez? vs.
Hergün konuşulan, münâkaşa edilen sorular... meseleler.
Bu sorulara, ana kaynaklara inerek bulduğumuz cevapları İslâm Işığında Anarşi adlı kitabımızda neşretmiştik. Ehemmiyetine binaen burada iktibas ediyoruz.[98]

Dinimizde İtaate Verilen Ehemmiyet

"Fitne ve fesadın önlenmesinde adâletin tatbikatından sonra diğer mühim bir prensibin itaat olduğunu söyleyebiliriz. Aslında itaat de adaletin bir parçasıdır. Zira itaat, bir başka ifade ile kişinin haddini

bilmesi, dinin gösterdiği çizgi üzerinde kalmak sûretiyle Allah'a karşı ahd u mîsâkını ödemesidir. Aslında Müslüman olan her ferd şuurla, zâhiren olmasa bile zımnen Allah'la bir akit yapmış, Allah'ın emirlerine uymayı taahhüt etmiş demektir. Şu hâlde her mü'min, her Müslüman kişi, bu taahhüdünü yerine getirmek sûretiyle Allah'a karşı borcunu ödeyip, adâleti sağlamakla mükelleftir.
Kur'ân-ı Kerîm pek çok âyetiyle bu itaat keyfiyetini te'yid eder. Dinin hakîki mânada tezâhürü mü'min kişiye vâdedilen, dünyevî ve uhrevî nusret, zafer, mükâfat ve nimetler hep bu "itaat" vazifesinin yerine getirilmesine bağlanmıştır. Dünyevî saadet, içtimâî terakkî, ferdî kemâlât hepsi hepsi "itaat" keyfiyetine bağlıdır. Allah'a hakîki mânada itaat etmeyen kimse, veya cemiyet dinin vâdettiği ne dünyevî, ne de uhrevî mukâfatları beklemeye hak sâhibi değildir:
"Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetine koyar" (Nisa: 4/13).
"Kimler Allah'a ve Resûl'e itaat ederlerse, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerle beraber olur" (Nisa: 4/69).
"Kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder, Allah'tan korkar ve çekinirse işte onlar kurtuluşa erenler (üstün gelenler)dir." (Nûr: 24/52).
"Allah'a ve O'nun Resûlüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile za'fa düşersiniz, rüzgarınız (kesilip) gider. Bir de sabr (ve sebat) edin (katlanın). Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir" (Enfal: 8/46). [99]

İtaat Edilecek Üç makam:

Burada dinin, itaat edilmesi gerekli emirlerini saymaktan ziyade itaatin ehemmiyetini belirtmeye, "itaat edin" emrini nazar-ı dikkate vermeye çalışacağız.
İslâm dini itaat edilecek üç makam gösterir: Allah, Allah'ın Resûlü ve ululemr. İlk ikisine itaati, yan yana ve mükerrer seferler bizzat Kur'ân-ı Kerîm dile getirir. Zira esas itaat Allah ve Resûlüne olan itaattir. Ululemre (yâni otoriteye) olan itaat ise, onların emirleri Allah ve Resûlünün emirlerine uyduğu, muvâfık düştüğü takdirde meşrûdur, mûteberdir. Maamâfih, Kur'ân-ı Kerîm'de bir kere de bu üç makam berâberce zikredilerek itaat emredilir:
"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sâhiplerine de itaat edin. Eğer bir şey hakkında çekişirseniz onu Allah'a ve Peygamber'e döndürün, eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız (böyle yapın). Bu hem hayırlı, hem netice itibariyle daha güzeldir" (Nisa: 4/59). [100]

Ululemr:

Halkımızın diline ululemr olarak, Kur'ân'daki şekliyle girmiş olan bu tâbire bâzan "emir sâhibi", bâzan "veliyyülemr" şeklinde rastlarız. Aynı mânada olmak üzere sultan, imam gibi başka tâbirlerin kullanıldığına da şâhit oluruz.
Sahâbe ve Tabiî'nden bu yana ululemrden kastedilen kimseler hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısmı bununla "ulemâ"nın kastedildiğini söylerken diğer bir kısmı "ümerâ"nın kastedildiğini ileri sürmüştür.

Nevevî daha pratik bir târif kaydeder: "Ululemr, ümerâ ve vâlilerden, itaat edilmesi Allah tarafından vâcib kılınmış olan herkestir. "Ve bu târifin, halef ve selef -müfessir, fakih vs. her çeşit- âlim zümrelerinin ortak görüşü olduğunu belirtir.
Ömer Nasûhî Bilmen, fıkıh ıstılâhı olarak ululemr'i şöyle târif eder: "Ya İslâm cemâatinin intihâbiyle veya kendisinin kuvvet ve nüfûzuyla hâkimiyet makâmını ihraz edip, Müslümanların bir emniyet ve selâmet dâiresinde yaşamalarını te'mîne muvaffak olan herhangi bir müslim zattır."
Burada görüldüğü gibi, umumiyetle devlet reisi kastedilmekle birlikte, yerine göre, bugünkü tabirle "otorite" denilen devleti temsil durumundaki herkes için ululemr tabiri ıtlak olunabilir ve olunmaktadır. Şu hâlde imam, halife, emir, âmil, me'mûr, âmir, sultan vs. gibi kelimelerin her biri ululemr mefhumunu ifade eder.[101]

Ululemr Etrafında Birlik:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) İslâm cemiyetinin bütünlük ve haşmetini, sulh ve saadetini bir reis etrafında meydana getirilecek birlik ve beraberlikte gördüğü için lisanının bütün belâgat ve talakatı ile bir imam (ululemr) etrafında toplanmayı teşvik etmiş, bölünüp dağılmaları, birlik ve cemaatten ayrılmaları şiddetle takbih etmiş, ayrılanları kınamış, tehdid ve terhibde bulunmuştur. İmamın etrafında teşekkül etmesi istenen bu birlik ve beraberlik her şeyden önce imama itaate bağlıdır.
Buhârî'nin Enes (radıyallahu anh)'den kaydettiği bir rivayette: *"Üzerinize başı kuru üzüm gibi siyah, Habeşli bir köle bile tâyin edilse dinleyin ve itaat edin"* denmektedir.
Müslim'in kaydettiği bir rivayette, Ebû Zerr: "Halilim (Hz. Peygamber) bana: "Kolları kesik bir köle bile olsa emîr'i dinleyip itaat etmemi tavsiye etti" demektedir.
Şârihler, gerek "kuru üzüm" gerekse "kolları kesik" tâbirleriyle emîrin nesebce düşük, görünüşçe çirkinliğinin ifade edilmek istendiğini, yâni emîre neseb ve fizyonomisine bakılmadan itaat etmek gerektiğini söylerler.
Bir diğer rivayet de şöyledir:"...Üzerinize, emîr olarak, bir Habeşli köle bile tâyin edilse onu dinleyin ve itaat edin." "Sizden biri İslâm'ı ile boynunun vurulması arasında muhayyer bırakılmadıkça itaate devam etsin. Böyle bir durumda boynunu uzatsın. Anasız kalasıca, dini gittikten sonra, onun ne dünyası kalır, ne de âhireti."
Şu hadiste imama isyan kıyâmet alâmeti olarak zikredilir: "*Nefsimi elinde tutan Zât-ı zülcelâl'e kasem ederim ki, imamınızı öldürmedikçe, birbirinize kılıç çekmedikçe ve dünyanıza şerirleriniz reis olmadıkça kıyâmet kopmaz."*
Bazı rivayetlerde emîre itaat Allah'a itaatle aynı ayarda tutulmaktadır: *"Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Emîrime kim itaat ederse bana itaat etmiş olur. Emîrime kim isyan ederse, bana isyan etmiş olur."*[102]

Biat Şartı İtaat:

Bir kısım rivayetler, ilk Müslümanlarla biat akdi yaparken, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in onlara her hâl u kârda itaat etmeyi şart koştuğunu göstermektedir. Müslümanlığı kabûl edilmesi için teklif edilen ilk şartlar arasında bunun zikri, otorite ve itaatten yoksun o devir

Arabları'nın nazarında bunun ehemmiyetini tesbît gâyesini gütmelidir. Ubâdetu'bnu's-Sâmit (radıyallahu anh) der ki: "Biz Allah Resûlü'ne, kolaylıkta olsun, zorlukta olsun; gönlümüzün hoşuna giden şeylerde olsun, hoşuna gitmeyen şeylerde olsun... İtaat etmek üzere biat ettik.[103]

Hoşa Gitmese de İtaat:

Sâdece yukarıda kaydettiğimiz Ubâdetu'bnu's-Sâmit (radıyallahu anh) rivayetinde değil, başka sahâbelerden de gelen, beyatla alâkalı pekçok rivayette, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in itaat şartını koşarken, verilen emir hoşa gitse de gitmese de, içinde bulunulan şartlar bolluk veya darlık her ne olursa olsun, imamdan küfrünü gerektiren bir hal zâhir olmadıkça itaat etmek şartını çok vâzıh olarak duyurduğunu görmekteyiz.[104]

Allah İçin Beyat:

Her hâl ve şartlarda itaatin gerçekleşmesi için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bey'at ve itaatin sırf Allah rızası için yapılması, buna dünyevî bir maksad dâhil edilmemesi için başkaca tenbihlerde bulunmuştur. Allah rızasından hâriç dünyevî bir maksadla beyatta bulunanlar hakkında şiddetli tevbih ve kınamalar gelmiştir:
"Üç kişi vardır, kıyâmet günü Allah onların ne yüzüne bakar, ne de onlarla konuşur, onların günâhlarını da affetmez, onlara çok elîm bir azâb vardır: ...Biri de dünyevî bir maksadla imama biat eden kimsedir. Öyle ki, istediğinden verilince itaat eder, verilmeyince itaati terkeder."
Buraya kadar söylediklerimizi hülâsa edecek olursak İslâm'ın hükmü şudur: "İmama, mâsiyet olmayan (yâni Allah'a isyâna götürmeyen) hususlarda itaat farzdır." Zira "İmam -düşmanın saldırısına, insanların birbirlerine zulmüne karşı- bir perde gibidir. (o, şahsında nasıl olursa olsun), onun idâresi altında, -düşmanlara, âsilere ve her çeşit fesadcılara (yâni anarşistlere) karşı- cihad edilir."
İtaat bahsinin her yönü ile açıklığa kavuşması, İslâm'daki imâmet telâkkisinin iyi bilinmesine bağlıdır. Bu sebeple, yukarıda temas edilen bâzı noktaların tekrarı pahasına da olsa imamet ve onunla alâkalı olarak İslâm'ın getirdiği bir kısım hükümleri, nazariyeleri önümüzdeki bahiste ayrıca inceleyeceğiz. [105]

İmametle Alakalı Hükümler

Fitne ve anarşiye karşı İslâm'ın hassasiyetini en iyi ifade eden hususlardan biri İslâm'ın imamet telakkî ve anlayışıdır. İmametin lüzum ve zaruretine olan inançtan, imamda aranan evsâfa, imamın seçim şekillerine; ona itaat telakkisinden isyan edenlere takdir edilen cezalara varıncaya kadar, imametle alâkalı her meselede ortaya konan prensipler, telakkîler, emirler, yasaklar, tavsiyeler vs. fitneyi önleme endişesinden renklenmekte, şekillenmektedir. Bu mesele zamanımızdaki cehâlet ve suiniyete mebni sebeplerle dindarlar arasında bir anarşi vesilesi olma istikametinde gelişmektedir. Halbuki meseleye, ana kaynaklara inerek, ümmetin her sahada hakiki mürşidleri olan her çeşit garaz ve dünyevî hesaplardan uzak selef âlimlerinin ve onların yolunda giden eslâf büyüklerinin yorumlarına bakarak eğilecek olursak, imamet telakkisi'nin anarşi değil, nizâm; başıbozukluk değil, disiplin ve düzen âmili olduğunu görürüz.

Şu hâlde, bu bahsi ele alıştaki gâyemiz, İslâm'ın bu meseledeki gerçek telakkisini ortaya koymaktır. Bunu yaparken, mevzunun her okuyucu tarafından yeterince kavranması için, mümkün mertebe tâli başlıklara bölmeyi uygun gördük. Hattâ bazı temel fikirlerin zihinlerde iyice yer etmesi için çeşitli şekillerde birkaç defa tekrarından da kaçınmadık.[106]

İmametin Târifi:

Meselenin daha iyi kavranması için mevzûmuza târifle girebiliriz. Âlimlerimiz imameti: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) adına (yâni O'na hilâfeten) din ve dünya işlerinde umûmî riyâsettir" diye târif etmişlerdir. Yâni bu, en kısa ifadesiyle devlet başkanlığıdır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e niyabeten icraat yapacaktır.
İcraatında keyfe mâ yeşâ istediği gibi hareket edemez. Daha âmiyâne bir ifade ile, Halîfe, kanununu kendi koyan astığı astık, kestiği kestik bir despot değildir. Hz. Peygamber'in getirdiği hukuk sistemiyle hakları ve selâhiyetleri tahdîd edilmiştir. Bir hukuk devletinin başkanıdır.
Târifte yer alan "umumî riyâset" tâbiri, kadılık, câmi imamlığı gibi başkaca riyâsetlerle karıştırılmaması içindir, zira bu sonuncular muayyen sahalardaki riyâseti ifade eder. Halbuki imamet, bütün bu hususî riyâsetlerin fevkinde hepsine şâmil, hepsine nâfiz, hepsini kontrolünde, murakabesinde tutan bir riyâset, bir başkanlıktır.[107]

Akidedeki Yeri:

İmamet meselesi, Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat'e göre akideye müteallik bir mesele değildir. Bunu, Şia akide meselesi yaparak fazlaca büyütmüştür. Ehl-i Sünnet kelamcılarının akide kitaplarında bu meseleye yer vermeleri muahhardır ve Teftazânî'nin de belirttiği üzere, bu hususta ortaya çıkan itikâdî teşviş ve fitneleri bertaraf etmeye râcidir. Şöyle der: "İnsanlar arasında imamet mevzuunda, bilhassa Râfizîler ve Hâricîler cânibinden neşet eden fâsid itikadlar ve soğuk ihtilaflar şüyû bulup yaygınlaşınca ve her bir tâife İslâmî kaidelerden bir çoğunun reddine, Müslümanların itikadlarının bozulmasına, Hulefayı râşidin'in zemmedilmesine müncer olan bir kısım taassub ve katılıklara düşünce, kelamcılar, -Hulefayı râşidin'in ahvâlini araştırmaya, onların hilâfete liyâkatlarını ve efdaliyetlerini tahkik etmeye lüzum olmadığı hususundaki kesin kanaatlarına rağmen- bu imamet meselesini İlm-i Kelâma dâhil ettiler..."
Görüldüğü üzere, imamet meselesi akideyi direk alâkadar eden bir mesele olmamakla beraber, mütekellimler olsun, fakihler olsun, bütün İslâm âlimleri dini canlı tutup, sünneti ikame etmek ve mazlûmları zâlimlere karşı korumak, hukuku tatbik etmek için ümmetin mutlaka bir imama muhtaç olduğu hususunda, imamın varlığının şart olduğu noktasında ittifak ve ısrar ederler.
Hattâ imamın lüzûmuna İslâm tarihinde anarşistleri temsil etme durumunda olan Hâricîler istisna edilirse bütün İslâm fırkaları parmak basarlar. Hâricîler, "arzular muhtelif, fikirler mütebâyin (birbirine zıd) olduğu için, her bir gurup bir başka şahsa meyledeceğinden imam seçimi, fitnelere, harplere sebep olur" gerekçesiyle imam seçimi işine karşı çıkarlar.[108]

İmamın Varlığı Dinen Zarurîdir:

Her mü'minin Müslümanlığının tamam olması için, imamı tanıması gerekmektedir, bu durum ise bir imamın varlığını zorunlu kılmaktadır.
Bu söylenene delil olarak Kur'ân-ı Kerîm'den: *"Allah'a itaat edin, resûle ve sizden olan emir sahibine (yâni imama) da itaat edin..."* (Nisa: 4/59) meâlindeki âyet ile, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)' in: *"Kim zamanının imamını tanımadan ölür ise, câhiliye ölümü ile ölmüş olur"* meâlindeki hadisi gösterilir.
Teftazânî bu nasslarla imamı tanımanın ve ona itaat etmenin vâcib kılınmış olduğunu belirttikten sonra, imamın varlığının vücûbuna hükmeder: "Zira tanıma ve itaat etmenin vâcib olması onun var olmasını da vâcib kılar."[109]

İmamın Varlığı Hikmeten (Aklen) Zarurîdir:

İmamın vücudu, dinî nasslar açısından gerekli olduğu gibi beşerî hayat için de zarurîdir. Klasik İslâm müellifleri bu noktayı da ayrıca belirtmeyi ihmal etmezler. Burada sözü uzatmadan, Teftazânî'den bir pasajı kaydedeceğiz, der ki: "... Dünya ve âhiret hayatının salâhına müeddî olan beraberlik, kâhir bir sultan olmaksızın tamamlanamaz. Böyle bir sultan, bozukları (mefâsid) bertaraf eder, maslahatları korur, insan fıtratının süratle kaydığı fenalıkları bastırır, tamahkârların üzerinde boğuştukları şeyleri tahdid eder. İmamın ehemmiyetini anlamakta, memlekete nezâreti ve zâlimlere karşı himâyeti sağlayan kimsenin ortadan kalkıvermesiyle ortalığı fitne ve fesadın hemen istila etmesi, çeşitli sıkıntıların derhal kapıları çalması şâhid olarak yeterlidir."
Meseleye biraz daha farklı bir zâviyeden bakan Cürcânî de, arzuların değişik, fikirlerin farklı olması ve insanlar arasında mevcut düşmanlıkların bulunması sebebiyle insanların birbirlerine nadiren boyun eğeceklerini, bu vaziyetin anlaşılmazlıklara, tecâvüzlere ve belki de hepsinin birden helâk olmalarına müncer olacağını belirterek ilâve eder: "Bu duruma, bir reisin ölmesi ile, yenisinin seçilmesine kadar geçen zaman içinde ortaya çıkan fitneler ve tecrübeler şehâdet eder. Öyle ki bu iş uzayacak olsa içtimâî hayat durur. Herkes kendi silahıyla kendi malını ve canını koruma derdine düşer. Bu ise hem dinin ve hem de bütün Müslümanların yok olmasına sebep olur. Şu hâlde imam nasbı, öyle bir zararı defeder ki, daha büyüğü düşünülemez. Hattâ diyebiliriz ki, imam nasbı Müslümanların en büyük menfaatlarından biri, dinin en ileri maksadlarından biridir."
İmamın varlığı Müslümanın din ve dünyasında böyle mühim ve hassas bir yer işgâl ettiği için, daha Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) vefat ettiği zaman, yeni bir halîfenin seçmini, cenâzenin defnine takdim etmişler, seçim işi halledildikten sonradır ki, cenâzenin defnine el atmışlardır. Yoksa bazı garazkârların söyledikleri gibi, Ashâb'ın saltanat münâzaasına düşmüş olması aslâ mevzubahs değildir.[110]

İmam Tayini Farz-ı Kifâyedir:

İmamın varlığı gerek nass açısından ve gerekse akıl ve hikmet açısından zarurî olunca, ümmetin başına bir imam seçilmesi farz olmuştur. Ancak bu, bir farz-ı kifâyedir. Bazıları biat akdini yaparak birisini seçtiler mi diğerlerinden bu farz sâkıt olur.
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatı sırasında Ashâb bu farzı, diğer farzlara takdim

ettiler. "Zira, âlemin bekâsı ancak ve ancak nizânın kaldırılması, mazlumun hakkının zâlimden alınması, yeryüzünde fesad peşinde koşanların katli ile mümkündür... bütün bunlar da başta bulunacak bir imamla gerçekleşir..."
İmam seçmenin gerekliliği hususunda Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Zeydiyye fırkaları müttefiktirler. Ancak Ehl-i Sünnet bunun rivayetle vâcib olduğunu söylerken Mu'tezile ve Zeydiyye aklen vâcib olduğunu ileri sürmüştür. İmâmiye ve İsmâiliyye ise: "İmam seçimi bize değil, Allah'a terettüp eden bir vecibedir" der. Hâricîlere göre, bu, bir vecibe olmayıp câiz şeylerden biridir. Bazı Hâricîler sulh zamanında gerekli olduğunu söylerken diğer bazıları ise fitne zamanında gerekli olduğunu söylemiştir.
İmamın lüzumuna inanmayan bir kısım Mu'tezile ve bâzı Hâricîlerin mülâhazası şudur: "Bu bir vecîbe değildir. Bilakis, insanlara vecîbe olan şey, Allah'ın Kitabıyla amel etmeleridir. Kitâbullah kâfidir ve imama hacet bırakmaz. Öyle ise insanlara aralarından birini imam seçmeleri terettüp etmez."
Hâricîler bu mevzuda şöyle de mülâhaza yürütmüşlerdir: "İmam nasbında fitnenin tahrik edilmesi mevzubahistir. Zira arzular muhtelif, fikirler zıddır. Her grup bir başka şahsa meyleder ve böylece fitneler uyanır, harpler çıkar. Şe'ni bu olan bir şey vâcib olamaz. Bilakis câiz olmaması gerekir..."
Ehl-i Sünnet "İmam olmayınca insanlar muhtelif gruplara ayrılarak, kimse kimseye tâbi olmaz böylece fitne, fesad ve kıtaller ortalığı sarar" şeklinde düşünmekle daha realist değerlendirmede bulunmuş oluyor. İmam Mâlik, "İyi veya fâcir mutlaka bir imam olmalıdır" derken Ehl-i Sünnet realizmini ifade etmiş olmalıdır.[111]

İmamda Aranan Şartlar:

İmam, kendisinden beklenen vazifeleri ifâ etmesine imkân verecek bazı vasıfları ve şartları nefsinde cemetmiş olmalıdır. Biz bu şartları, Cürcânî'nin tasnifine uyarak başlıca üç guruba ayırabiliriz:
A- Mutlaka bulunması gereken şartlar:
Bunlarda bütün İslâm fırkaları ittifak ederler, beş tanedir:
1. Adâlet sahibi olmak (yâni fâsık olmamak).
2. Âkil olmak (mecnûn ve matûh olmamak).
3. Bülûğa ermiş olmak (çocuk olmamak).
4. Erkek olmak (kadın olmamak).
5. Hür olmak (köle, esir olmamak).
B- Bulunması temenni edilen ve fakat fiiliyatta her zaman bulunmayan ideal şartlar:
1. Usûl ve fürûda müçtehid olmak, dinin bütün meselelerini bilmek.
2. Rey sâhibi olmak, yâni idârî, siyâsî, askerî işlerden çok iyi anlamak.
3. Şecâat sâhibi olmak.
C- İhtilaflı olan ve bâtıl olan şartlar:
1. Kureyş kabîlesinden olması.
2. Hâşimî olması.
3. Dinin bütün meselelerini bilmesi.
4. Mûcize göstermesi.
5. Mâsum olması (günah işlemekten, hata yapmaktan uzak olması.)
Cürcânî, imamın Kureyş kabîlesinden olması şartında ihtilâf edildiğini belirttikten sonra, Hâşimî

olması, dinin bütün meselelerini bilmesi, mucize göstermesi, mâsum olması gibi şartların bâtıl olduğunu, bunları sapık mezhep mensuplarının ortaya attığını, bu iddialarında delilsiz veya çürük delilere müstenid olduklarını tafsîlatlı olarak izah eder.
İdeal dediğimiz şartları âlimler ekseriyet itibariyle (cumhur) şart koşmuş, ancak bir kısmı, bu vasıfların pek nâdir kimselerde bulunabileceğini te'yîd ederek, böylesi şartları imamda aramayı, mümkün olmayan (mâlâyutâk) şeyler taleb etmek olarak vasıflandırmışlardır.
Bezdevî, Râfizîler dahil, ehl-i kıble olan bütün Müslüman fırkaların imamın ilim, takva, şecâat ve neseb yönünden insanların en efdali olması, Kureyş'e mensub bulunması hususlarında müttefik olduklarını belirtir.[112]

Kureyşî Olması Meselesi:

İmamet meselesine temas eden âlimler, umumiyetle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in *"İmamlar Kureyş'tendir"* (el-Eimmetü min Kureyş) hadisine dayanarak, imamın Kureyş kabilesine mensub bir kimse olması gerektiğini söylerler. Ancak başka hadisleri ve Kur'ân'ın Takvâdan başka üstünlük kabul etmeyen ifadelerini nazar-ı itibâre alan bir kısım âlimler bu görüşe katılmamışlardır.
Bu meselenin teferruatını kelam kitaplarının ilgili bahislerine bırakarak şunu belirtelim ki, Kureyş'ten olma şartı da diğer şartlar gibi, her şeyin normal olduğu, ideal bir vasatın mevcut bulunduğu bir duruma bağlı olsa gerektir. Âlimlerin ihtilâfıyla da te'yid edildiği üzere, bu, vâcib bir hüküm olmaktan ziyade, aranan diğer şartların farklı adaylarda mütesâviyen bulunması hâlinde bir tercih vesîlesi olabilir. Bir başka deyişle, diğer vasıflarıyla liyakatsız olan bir Kureyşli, sırf Kureyşli olduğu için bu işe elyak görülmüş değildir. Binâenaleyh, diğer şartların bulunmaması sebebiyle adamda ehliyet yoksa, Kureyşli de olsa seçilemiyeceği açıktır.
Teftazânî'nin bir cümlesini burada kaydetmeden geçemiyeceğiz. Üzerinde düşünüldüğü takdirde, bu konuda hatıra gelebilecek bir kısım tereddüdleri çözmede ışık tutucu olacaktır: "İmamet bâbında söylenenlerin geçerliliği iki temel şarta bağlıdır:
1- İhtiyar (yâni imamı seçme hürriyeti).
2- İktidar (adayın imamlığa liyakatı, ehliyeti).[113]

İmamete En Liyakatli Olan Kim?

Cürcânî, adaylar arasında imamlığa ilimce ileri olanın (a'lem) en liyakatli olacağını, ilimce eşit olanlardan verâ ve takvaca ileri olanın, bunda da eşitlik hâlinde yaşlı olanın tercih ve takdiminin gerekeceğini belirtir ve: "Bu şekilde olunca fitne ve muhâlefet ortadan kalkar"der.
Tatbîkatta böyle inceliklere inilmemiş olsa bile, Müslümanların bu meselede takındıkları tavrı ve taşıdıkları telakkî ve anlayışlarını anlama bakımından bu nazariyatın faydalı olduğuna inanıyoruz.
Görüldüğü üzere imamete en liyakatli kimse aranırken, bazı kimselerin iddia ettiği gibi, dinimiz bu işe en dindarı değil, evleviyetle bu işten en iyi anlıyanı (a'lem) aday çıkarmıştır.[114]

Liyakatsızın İmamlığı:

Ehl-i Sünnet âlimleri büyük çoğunluğuyla, imamete asrın en efdal yâni faziletce, liyâkatca en ilerde olanın, bir başka ifadeyle imamda bulunması gereken vasıf ve şartları en ziyade nefsinde cem eden kimsenin imamlığa seçilmesi gerektiğini ittifakla ifâde etmişlerdir. Ancak, bu noktada ısrar ederek, "Her şeye rağmen efdal olan seçilmeli, efdal varken mefdûlün (fazîlet ve liyakatca aşağı olanın) imameti hiçbir sûrette câiz değildir" dememişlerdir.
Eğer efdalin (en iyinin) seçimi fitneye, kargaşaya sebebiyet verecekse mefdûlün seçilmesi câizdir, yeter ki, buna müstehak olsun. Bakillânî'den kaydedeceğimiz şu pasaj da bize, mefdulün seçimine verilen cevazın da "fitne endişesi"nden kaynaklandığını beliğ bir şekilde ifade edecektir. Der ki:
"Efdal olanı terk ederek mefdûl (faziletce geri) olanı başa geçirme akdinin cevâzına delâlet eden hususun izâhına gelince, bunun asıl sebebi fitne ve herc ü merç (yâni kargaşa) korkusudur. Şöyle ki: "İmam, esâs itibâriyle, düşmanı defetmek, memleketi korumak, fenalıkları önlemek, ahkâmın tatbîki (ikametu'l-hudûd), haklıya hakkını vermek gibi maksadlarla başa geçirilir. Eğer en efdalinin geçirilmesi ile, kargaşa, fesad, tahakküm, itaatin terki, birbirine kılıç çekmeler, ahkâmı tatbik ve hukuku iâde işlerinin muattal hâle gelmesi, hâsıl olacak haksızlık ve mâruz kalınacak zayıflamalar sebebiyle İslâm düşmanlarının iştahlarının artması gibi durumların ortaya çıkmasından korkulursa bu durum, efdalden vaz geçip mefdulü kabul etmeyi gerektiren vâzıh bir özür olur. Nitekim tatbikatta da öyle olmuştur. Hz. Ömer başta olarak, bütün ashâb ve arkadan gelen ümmet, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünnetinde efdal olanın da mefdul olanın da varlığını bilmiş, her biri, ümmetin işleri iyiye gittiği ve birliği de hâsıl olduğu takdirde biat etmeyi câiz görmüşler ve hiç kimse de bu durumu reddetmemiştir.
"Eş'âri'nin: "Efdal varken mefdulün imameti câiz değildir, zira insanların efdale inkıyâd etmeleri daha çok mümkün ve ona biat edilmesi husûsunda fikir birliği daha kolay görünüyor, üstelik imamet, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e niyâbettir, şu hâlde imâmete seçilecek kimsenin en üstün mertebedeki kimsenin olması gerekir, nitekim Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de en üstün kimsedir" sözünü reddeden Teftazânî, başka gerçekler meyânında şu mütâlaaya da yer verir: "Mefdûl'ün, bazı durumlarda din ve mülkle ilgili maslahatları yürütmede daha kudretli olabileceğini ve binâenaleyh böyle birinin seçilmesinin, raiyyetin ahvâlinin nizâmı için daha uygun ve fitne bertaraf edilmesi için daha doğru olacağını" söyler ve ilâve eder: "İmamla peygamber bu meselede kıyaslanamaz, çünkü peygamber alîm, hakîm olan ve kulları arasından dilediğini seçen ve kendisine mülk ve dinle alâkalı maslahatları vahiy yoluyla bildiren bir Allah tarafından gönderilmiştir."
Bu meselede Bezdevî de şunu söyler: "Şâyet, efdal olan terkedilerek neseb, takva ve sâir cihetlerin hepsinde faziletce geri olan (mefdul) kimse imam seçilse, bunun imameti câizdir, kendisi bu işe elverişli kabul edilir. Eğer, kaza (hüküm) ve dâvâların halline sâlih olursa, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat nazarında bu da sahihtir ve vereceği hükümler infaz edilir.[115]

Zorba İmam:

Fitne ve kargaşa çıkarmamak hususunda İslâm'ın gösterdiği hassasiyetin derecesini, hiçbir haklılık sebebi olmaksızın, hîle hurda ile, kuvvet ve zor yoluyla meşrû imamı devirip kendisini başa diken kimse karşısındaki tutumunda görmek mümkündür.
Bu durumda âlimler, "fitneyi önlemek için" zorba imama itaat etmeyi tavsiye ederler. Teftazâni'yi dinleyelim: "Eğer Kureyş'ten ehil olan biri yoksa veya olmasına rağmen, sapık ve bâtıl yolda

gidenlerin istilâsı, zâlimlerin şevketi gibi sebeplerle nasbedilemiyorsa, hâkimiyeti elinde tutan kimsenin kazasına, ahkâm infazına, hadd tatbîkâtına kısacası imâma müteallik yaptığı her şeye uymanın, tıpkı Kureyş'e mensûb fakat fâsık veya zâlim veya câhil olan imamın icraatına uymanın câiz olduğu gibi cevâzına hiç kimse itiraz etmemiştir."

Teftazânî bu itaatin sebebini açıklama sadedinde şu izâhı sunar: "İmamet babında zikredilenlerin hepsi iki temel şarta bağlıdır:

1. İhtiyar (yâni imamı seçme hürriyeti).

2. İktidar.

"Seçim husussundaki acz ve mecbûriyet karşısında -ki bu durum fâcir, kâfir ve zâlim kimselerin istilâsı ve şerir zorbaların tasallutu gibi sebeplerle hâsıl olur- dünyevî riyâset zorla ele geçirilmiş olur ve riyâsetle alâkalı dinî ahkâm, "zarûret imamı" adı altında ayrı bir bölümde ele alınır. Bu cümleden olarak imamda ilim, adâlet ve sâir evsâfın yokluğuna bakılmaz. Zaruretler bir kısım mahzurları mubah kılar...

"Bezdevî de şunları söyler: "Kaderiye, Havâriç (Hâricîler) ve Mu'tezile nazarında böyle birisi imam olamaz ise de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat âlimlerinin hepsi nazarında imamdır, hükümleri ve kazası infâz edilir. Nitekim Mervânoğullarının hiç birisi için ne rey ve tedbîr sâhiplerinden biri, ne de herhangi bir fakih imamet akdinde bulunmamıştır. Onlar kendilerini zorla halîfe olarak empoze etmişlerdir. Âlimler de onların imâm oldukları husûsunda icma etmişlerdir. Zira onlar imâm addedilmemiş olsalardı İslâm cemiyetinde fitne ve fesâdlar husûle gelecekti."

Bu görüşü te'yîden Aliyyü'l-Kârî, dindarlığı ve Sünnet'e harfi harfine ittiba etmesiyle meşhûr olan Abdullah İbnu Ömer'in, fitne çıkmasın düşüncesiyle, İbnu Zübeyr'i, Emevîlerin zâlim emirleriyle kıyaslandığı zaman, hilâfete çok daha lâyık, çok daha hak sâhibi olmasına rağmen hilâfet dâva etmekten men ve nehy ettiğini belirtir.

İbnu Hacer de; bir köle, "Kuvvet yoluyla hâkimiyet te'sîs ederek emîrliğini ilân edecek olsa fitnenin uyandırılmaması için, mâsiyet emretmedikçe, ona itaat gerekir" der.[116]

Fasık, Zalim İmam:

Gayr-i meşru yoldan, zorla iktidarı elde eden zorba imamdan başka, meşrû yoldan gelmiş olsa bile, zamanla zulüm irtikab eden veya fısk u fücûra düşen imam (devlet reisi) mevzubahs olabilir. Bu çeşit durumlar, imamın azlini veya imama itaatten vazgeçmeyi gerektirmiyor. Bezdevî'nin kaydına göre Hanefî âlimleri bilicma bu düşüncededirler. Şâfiîlerden bazıları ile Kaderiye, Mu'tezile ve Râfizîler azline hükmetmiş olsalar da asıl olan azlinin gerekmemesidir. İmamdaki fısk, fücur ve zulüm gibi gayr-i meşru davranışlar, raiyyetin itaatten vazgeçmesini gerektirmiyor.

Nevevî, sultanın zulmüne, cevr ü cefasına maruz kalan kimseye, sultana karşı kendisine terettüp eden itaat vazifesini aynen eda etmesini, sultana karşı gelmemesini, bilakis onun verdiği eziyetleri kaldırıp, şerrini def etmesi ve ıslâh olması için Allah'a tazarru ve niyazda bulunmasını tavsiye eder.

Âlimler, zâlim imâma itaat hükmünü, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den fitne sırasında ne şekilde hareket edileceği hususunda gelen tavsiyelerden çıkarırlar. Zira (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle demektedir: *"...(Fitne zamanına ulaşırsan) dinle ve emîre itaat et. Sırtına vursa, malını elinden alsa bile dinle ve itaat et."*

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), "Ey Allah'ın Resûlü, ümera bizden haklarını isteseler ve

fakat bizim onlardaki hakkımızı eda etmeseler ne dersin?" diye ısrarla soran kimseye her seferinde yan dönerek, cevap vermez. Ancak üçüncü defada: *"Siz dinleyin ve itaat edin, zira siz kendi mesuliyetinizden, onlar da kendi mesuliyetlerinden hesaba çekilecekler"* cevabını verir.
Bir diğer hadis de şöyle: *"Sultanınız cevr ü cefâda da bulunsa, zulüm de yapsa, onun üzerinde emretme hakkı ve raiyyet üzerinde sabretme vazîfesi devam eder.""...Sultan âdil olursa, ona ecri, raiyyete şükrü, zâlim ve hâin olursa ona günâhı, raiyyete de sabrı terettüp eder."*
Hoşa gitmeyen sultana sabır tavsiye eden mühim hadislerden biri de şöyle: *"Kim emîrinden hoşuna gitmeyen bir şey görürse sabretsin, zira cemaatten bir karış ayrılmış olarak ölen kimse câhiliye ölümü ile ölmüş olur."*[117]

İyi İmam:

İyi imamla kötü imam arasını mukayese eden bir hadis şöyledir: *"İmamlarınızın en hayırlıları sizlerin sevgisine mazhar olanlardır. Siz onları sevdiğiniz gibi, onlar da sizi severler. Siz onlara hayır duada bulunduğunuz gibi onlar da sizlere hayır duada bulunurlar. En şerli, en kötü imamlarınız da sizin buğzettiklerinizdir ki onlar da size buğzederler. Siz onlara lânet edersiniz, onlar da size lânet ederler."* Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu sözü üzerine bazıları sorar:
"Ey Allah'ın Resûlü, biz böyle kötü olanlara muhalefet edip karşı gelmiyelim mi?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şu cevabı verir:
"Hayır, aranızda namaz kıldıkça (isyan etmeyin). Ancak, kim tâyin edilen âmirlerden birinin, Allah'ın yasakladığı şeylerden herhangi birini yaptığını görürse de davranışı takbih etsin, fakat asla itaatten yüz çevirmesin."
Bir başka rivayette, fâsık halifeye karşı "ne yapalım?" diye soranlara:
"Siz bidayette, ilk biat sırasında verdiğiniz sözü tutun, ona karşı olan itaat borcunu yerine getirerek üzerinizdeki haklarını ödeyin. Onlar üzerinde bulunan kendi haklarınızı Allah'tan isteyin, onlar üzerinde bulunan kendi haklarınızı Allah onlardan soracaktır, (acele edip, bizzat onlardan almak için isyan etmeyin.)".[118]

Selefin Hassasiyeti:

Aynî'nin yukarıdaki hadisi şerh sadedinde kaydettiği bir rivayet, selef'in fitne çıkarmamak husûsunda ne kadar titiz davrandıklarını gösterir: "Zeyd der ki: (selef idareciler üzerindeki haklarını Allah'tan gizlice taleb ediyorlardı. Zira açıktan talebleri, idarecilere hakâret olurdu, bu da fitneye sebep olabilirdi."
Az ilerde Ubâdetu'bnu's-Sâmit'ten, biat sırasında konulan itaat etme şartı ile alâkalı olarak kaydedeceğimiz hadisin şerhini yapan âlimlerin hadisten çıkarmış bulundukları sonucu buraya aynen kaydedeceğiz: "Hülâsa, başa geçirilen emîrlere, raiyyetin itaatleri, emirlerin vazifelerini hakkıyla yaparak, idare edilenlerin haklarını korumalarına bağlı değildir. Aksine, idareciler raiyyetin haklarına engel bile çıkarsalar, haklarından mahrum bile etseler onlara itaat gereklidir." "Zira emîre karşı gelmeyip itaat etmekte kan dökülmesini önleme, fitne ateşini söndürme mevcuttur."[119]

Fasık Emîre İtaatle Alakalı Bir Hâdise:

Bezdevî, fâsık veya zâlim olan bir imama karşı isyanın câiz olmayıp itaat gerektiğini belirttikten sonra burada kaydında fayda umduğumuz bir vak'ayı nakleder: "Anlatıldığına göre, Samanoğulları'nın son zamanlarda Buhâra yöresinde Kaderiye ve Mu'tezile fırkaları galebe çalarlar. Öyle ki, vezîr de onlara meyleder. Bu yüzden Ehl-i Sünnet ve'l Cemâate mensûb olanlar onların elinde makhûr ve perişan olurlar. Ancak emîrin imamı sünnîdir. İmam bir gün emîre der ki: "Şu kendilerinin Kaderî olduğunu iddia edenler var ya, onlar senin emîr ve sultan olmadığına itikad ediyorlar. Sâdece Ehl-i Sünnet âlimleri senin sultan olduğuna inanıyorlar." Emîr:
Bu nasıl olur? der. Berikisi:
"Sabret, inşaallah yarın sana göstereceğim" der.
Ertesi gün, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaatten olan imamları çağırtır ve hilâfet sarayına oturtur. Emîr de bir perdenin gerisinde saklanır. Muallim dâvetlilere:
- Emir zina yapsa, işkence etse, şarap içse, gılmanlara (şarkıcı oğlanlara) tâbi olsa ve bunları yapmanın haram olduğuna da inansa acaba bu durumda emir azledilir mi? diye sorar, âlimler hep bir ağızdan:
- "Hayır, ancak onun üzerine bu yaptıklarına karşı tevbe etmesi gerekir" derler.
Muallim bunlara izin verir, onlar da giderler. Arkadan Kaderî ve Mu'tezilî imamları çağırarak der ki
:- "Emirlerden biri, zulmen halkın mallarını ellerinden alsa, zina yapsa, şarap içse, gılmana uysa, bunların haram olduğunu bilerek, kabul ederek bunları yapsa, imam azledilir mi?" Onlar hep birlikte cevap verirler:
- "Evet azledilir."
Bunlar azledileceğini söylemekle kalmayıp, fikirlerinde ısrar da ederler. Muallim, çıkmaları için onlara izin verir. Sonra Emîre:
- "Dediklerini işittin değil mi?" der ve ilâve eder: "Gördün ya, onlar seni azledilmiş biliyorlar ve seni imamlıktan çıkardılar. Zira sen bu fenalıkların bir kısmını yapıyorsun."
Emîr onların yakalanıp hapsedilmelerini emreder ve köklerini kazır. Öyle ki, Buhârâ'da Hanefiler'den başka kimse kalmaz. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat âlimlerine değerli hil'atler verir."[120]

Fasık Ve Zalim İmama İtaati Emreden Hadisin Tam Metni:

İtaat hususunda âlimlerin en ziyade delîl getirdikleri bir hadisin Buhârî'de gelen tam metnini aynen veriyoruz:
"Huzeyfe anlatıyor: "Herkes Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a hep hayırdan sorardı, ben ise, bir gün bana bulaşabilir korkusuyla, şerden sorardım. Bir seferinde aramızda şu konuşma geçti:
- Ey Allah'ın Resûlü, biliyorsun biz, bir câhiliye ve şer devri yaşadık. Allah bizi İslâm gibi bir hayırla nimetlendirdi. Bu hayırdan sonra tekrar şer var mı?
- Evet var.
- Peki, bu şerden sonra tekrar hayır var mı?
- Evet var, fakat bunda bulanıklık var.
- Ondaki bulanıklık da ne?

- O zaman bir gurub insan olacak, benim gösterdiğim yoldan ayrılıp, bir başka yolda gidecek. Onların bâzan iyi, bâzan kötü olduklarını görürsün.
- Peki, bu hayırdan sonra şer var mı?
- Evet, bunlardan sonra cehennem kapılarına çağıranlar olacak. Onlara kim uyarsa, uyanı cehenneme atacaklar.
- Ey Allah'ın Resûlü, bunları (cehenneme çağıranları) bize tavsif et.
- Onlar bizim derimizi taşırlar, bizim dilimizle konuşurlar.
- Bu zamana yetişirsem bana ne yapmamı emredersin?
- Müslümanların cemaatlerine ve imamlarına iltihak et.
- O zaman onların ne cemaatleri ve ne de imamları mevcut değilse?
- O takdirde mevcut olan bütün gurupları terket, öyle ki bir ağacın köküne dişlerinle tutunmuş vaziyette olman (gibi ne kadar kötü şartlar içinde de olsan) ölüm sana gelinceye kadar öyle kal (fakat guruplara karışma)."
Bu hadisi şerh eden âlimler, "onlar bizim derimizi taşırlar" tâbirine dayanarak, çıkacağı bildirilen kötülerin kendi kavmimizden, kendi dinimize mensub kimseler olacağına; "bizim dilimizle konuşurlar" sözünden de onların, hâricî bir işgalci olmayıp, yerli dile mensûb ırkdaşı olmaktan başka, âyet, hadis ve hikmetli sözler söyleyen kimseler olacağına hükmederler. İbnu Battâl şöyle der: "Bu hadiste fukâhaca ifâde edilmiş bulunan zâlim imâmlara isyan etmemek ve Müslümanların cemaatine katılmak gerektiği hususuna delîl vardır. Zira (isyan edilmeyecek olan) sonuncu gurubu "cehennem kapılarına çağırıcılar" olarak tavsîf etti."[121]

Asi İmama İsyan Eden:

İbnu Hacer, Hâricîlerle mücâdeleyi tecviz eden bir rivayeti açıklarken aynen şunları söyler: "Bu rivayette âdil imama itaatten ayrılanlara karşı, harp çıkarıp bâtıl bir itikad uğruna kıtal edenlere karşı, dağa çıkıp yolları kesen, seyr ü sefer emniyetini ihlâl eden ve yer yüzünde fesad çıkaranlara karşı kıtâlde bulunmaya cevaz vardır. Fakat kim de zâlim imama itaatten vazgeçer ve onun malına, canına veya ehline galebe çalmak isterse bu kimse mâzurdur, onu öldürmek helâl olmaz. Onun, imkânı nisbetinde malını, canını ve ailesini müdâfaa etmek hakkı vardır... Taberi sahîh bir senetle şu rivayeti kaydeder: "Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, Hz. Ali, Hâricîlerden bahisle der ki: "Eğer onlar adâlet sahibi bir imama karşı gelirlerse onları öldürün, eğer onlar zâlim bir imama karşı gelirse onlarla mukatele etmeyin, zira onların söz hakkı var."
Ömer Nasuhi Bilmen Istılâhât-ı Fıkhiye'de şu hükmü kaydeder: "Zulüm ve i'tisâfa (haksızlığa) karşı bihakkın muhâlefet eden bir zümreye, bir faide melhûz olduğu takdirde her müslimin yardım etmesi bir vazîfedir."[122]
Dikkat:
Bu kısımda, zâlim sultana isyan ve böyle bir âsiye yardım etme ruhsatıyla alâkalı fetva ve ifadeler, daha önce kaydedilen "fitneye karışmamak", "zâlime karşı sabretmek, isyan etmemek" prensiplerine ilk nazarda zıd görülebilir.
Aslında böyle bir tezad mevcut değildir. Şöyle ki:
1- Daha önceki ifadelerde "Fitneye sebep olmaksızın, netîceyi almaktan emîn olan, maddî ve mânevî pozisyonu, makamı, mevkii, sâhip olduğu gücü buna imkân verecek olan kimseye zulüm dâhil her

çeşit münkere müdâhale etmek bir vecîbe olarak takrîr edildi. Böyle bir kimse müdâhale etmezse mes'ûldür.

2- Fitneye sebep olacaksa, netice almak ihtimali çok zayıf ise, duruma göre, kalben buğz, sabır, karışmamak tavsiye edilmiştir.

3- Son olarak kaydedilen ruhsatta, dikkat edilirse, haksızlığa isyan edene yardım emredilmiyor. Hz. Ali: "Zâlime isyan eden kimse ile mukâtele etmeyin" diyor, "yanında yer alın" demiyor. Fukahâdan kaydedilen "yardım edin" emri ise "Bir faide melhûz olduğu takdirde" şartı ile kayıtlıdır. Bu faide melhuz değilse, zarar melhûz ise, karışmamak, yardımda bulunmamak gerekir.

Şu hâlde ortada bir tenâkuz söz konusu değildir.[123]

Facirin Dine Hizmeti:

Fâcir ve fâsık emîre isyan etmemek gerekeceği görüşünde olan âlimler bu görüşlerine getirdikleri delîl meyânında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şu hadislerini de kaydederler: *"...Allah bu dini, fâcir bir adamla da te'yid eder, kuvvetlendirir..."* İbnu'l-Münîr, gayr-ı âdil imama isyanın câiz olacağına dâir hatıra gelebilecek bir düşüncenin bu hadisle ortadan kaldırılmış olduğunu, "Allah'ın fâcir bir kimse ile de dinini kuvvetlendireceğini, onun fücuru ve kötülüğü kendine âit olduğunu" söylemiştir.[124]

Münkeri Takbih:

Az yukarıda kaydettiğimiz bir hadiste Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) mü'mini, şartlar ne olursa olsun, münkeri (kötülüğü) kim işlerse işlesin mutlaka kalben de olsa fenalığa karşı tavır takınmaya, aksülamel göstermeye mecbur tutmaktadır. İmamdan sâdır olan münkerler sebebiyle itaatsizlik ve isyan tecviz edilmemiş olmakla berâber, gücü yeterse eliyle, diliyle; yetmezse kalbiyle olsun aksülamel göstermesi istenmektedir. Bu söylediğimizi şu rivayette daha vâzıh olarak görmemiz mümkündür: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bir gün şöyle dedi:

"Sizin üzerinize öyle kimseler imam olacak ki, bâzı davranışlarını güzel bulup memnûn kalacaksınız, bâzı davranışlarını da çirkin bulacaksınız. Kim kötü olduğunu söylerse (müdâhane ve nifaktan) kendini korur. Kim de (dil ile söylemekle berabe kalben) buğzederse ilâhî mesûliyetten kurtulur. Kim de (bu fena işlerden, büyüğümüz yapmıştır diyerek) memnun kalır ve onlara uyarsa helâke gider."

"Ey Allah'ın Resûlü bu fâsık imamlarla harb edelim mi?" diye sorulduğu zaman da:

"Hayır, namaz kıldıkça (itaatten ayrılmayın)" cevabını verdi."

Müslim'de gelen bir başka rivayette. *"Âmirlerinizden birinde kerih addettiğimiz bir şey (davranış, söz vs.) görürseniz, onun amelini kerih görmeye devam edin, fakat itaatten elinizi çekmeyin"* diyerek kabih olanı takbih ile itaati birbirinden vâzıh olarak ayırmıştır.[125]

Hürmetsizlik Etmemek:

"Amelini takbihle birlikte itaat etmek" emri, bir başka rivayetin de yardımıyla, her şeye rağmen ulu'l-

emre karşı hürmette kusur etmemek, onların şahsiyetlerini rencîde edici, otoritelerini kırıcı söz ve davranışlardan da kaçınmak gerektiği anlaşılmaktadır:
Ziyad İbnu Küseyb el-Adevî anlatıyor: "Ben Ebû Bekre ile İbnu Âmir'in minberinin dibinde oturuyordum. Ebû Âmir, üzerine ince bir elbise giymiş olarak hutbe veriyordu, Ebû Bilal:
"Hele şu emîrimize bakın, fâsıkların elbisesini giyiyor" dedi. Ebû Bekre atılarak:
"Sus, böyle konuşma, ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle söylediğini işittim:
"Yeryüzünde Allah'ın sultanını alçaltanı, kıyamet günü Allah alçaltır."
Şu hadiste ise sâdece hürmetsizlikten nehiy değil, hürmet teşvik edilmekte ve hatta emredilmektedir:
"Kim dünyada Allah'ın (makam vermek suretiyle aziz kıldığı) sultana ikramda bulunursa, kıyamet gününde de Allah ona ikram eder, kim de Allah'ın sultanını dünyada alçaltırsa Allah da onu kıyamet günü alçaltır."[126]

İmama İtaatin Hududu:

İmama itaat edip isyan etmemek ve zulmüne karşı da sabretmek mühim bir esas olmakla beraber, her çeşit emre itaat taleb edilmemiştir. İtaat emri belli bir hudûda kadar gider. O hudûdu taşan emre itaat sevab değil, günah vesilesidir: *"Müslüman kişi üzerine hoşuna giden gitmeyen her hususta -emredilen şey masiyet olmadıkça- söz dinlemek ve itaat etmek gerekir. Eğer mâsiyet yâni Allah'ın yasak kıldığı bir şeyin yapılması emredilirse emre ne kulak verilir ne de itaat edilir."*
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendisinden sonra gelecek fâsık reislerden haber verdiği zaman, öyleleri çıktığı vakit ne yapalım? diye soranlara isyan tavsiye etmemiş, *"Bu da sorulur mu? Allah'a isyan emredene itaat yoktur"* cevabını vermiştir.
Bu keyfiyet bazı rivayetlerde *"Allah'a isyanda itaat yoktur"*, bazı rivayetlerde: *"Allah'a itaat etmeyene itaat yoktur"*, bazı rivayetlerde: *"Allah'a isyan edene itaat yoktur"* gibi değişik şekillerde ifâde edilmiştir. Bu durumda itaat etmek gerekmediği gibi, âlimlerin belirttiği üzere, imtina etmeye kadir olduğu halde itaat ettiği takdirde haram işlemiş olmaktadır.[127]

Körü Körüne İtaat Yok:

Masiyete (yâni Allah'a isyan etmeye götüren emîre) itaat edilmemesi gerektiğine dair prensibin ısrarlı bir şekilde beyan edilmeye başlanmasına vesile olduğu anlaşılan bir vak'ayı bütünü ile burada kaydetmekde fayda var. Hadîs kitaplarında ufak tefek farklarla rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Ensâr'dan birinin komutanlığında bir ordu yola çıkarır ve komutanlarına itaat etmelerini askerlere tenbih eder. Sefer sırasında bir ara askerlere öfkelenen komutan odun toplamalarını, büyük bir ateş yakmalarını emreder. Odunlar alev alev iyice tutuşunca komutan askerlere yeni bir emir vererek:
"Ateşin içerisine kendinizi atın" der. Emri yerine getirmek üzere kalkan askerlerden bâzıları ateşin yanında duraklayarak:
"Biz Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kendimizi ateşten korumak için tâbi olduk, bir de ateşe mi gireceğiz?" derler ve girmezler. Bu bekleyiş içerisinde komutanın da öfkesi diner. Dönüşte vak'a Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e anlatılınca, itaat ederken itaatin körü körüne olmaması gerektiğini şu cevâbıyla ifâde eder:

"Eğer ateşe girselerdi, ebediyyen çıkamazlardı. Allah'a isyan olan şeyde (kula) itaat yoktur. İtaat mâruftadır, aklın ve şeriatın iyi kabûl ettiği şeydedir."[128]

İmama Ne Zaman İsyan Edilir?

Yukarıda kaydedilen hadislerden itaatin sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu sınırları kesin hatlarla tesbitte zorluk olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber, bir kısım açıklamalar nazar-ı dikkate alınınca, bu hususta vâzıh bir ölçünün "açık küfür" olduğu anlaşılır. Yâni imam, hiç bir te'vil götürmeyen açık bir küfre düşmüş ise, o zaman itaat gerekmez.
Buhârî'de Ubâdetu'bnu's Sâmit (radıyallahu anh)'den gelen şu rivayet, imama itaatin hududunu tâyin meselesinde "açık küfür işlemedikçe" ölçüsünü vermektedir:"
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) biat etmek üzere bizi çağırdı. Gittik, biat ettik. Bizden biat sırasında koştuğu şartlar meyanında dinlemek ve itaat etmek şartı da vardı. Öyle ki, emîr hoşumuza gitse de, gitmese de, darlıkta olsak da bollukta olsak da, başımızdakiler bencilliğe düşerek makamlarını kendi menfaatlerine kullansalar da itaat edecektik. Keza makam sâhipleriyle, yanımızda Allah'tan sarîh bir delile muhalefetle açık bir küfre düşmedikleri müddetçe, makam husûsunda nizâ etmemek şartı da vardı."
Âlimler, "açık küfür" tâbirine dayanarak, küfür olup olmadığında tereddüd edilen veya te'vil yoluyla "küfür" olarak değerlendirilen (amel, fikir vs.) hususlardan dolayı itaat vecîbesinin düşmeyeceğini, isyânın helâl olmayacağını bilhassa belirtirler. Küfür, te'vil imkânı olmayan bir nassla, yâni ya Kur'ân'dan bir âyet veya sahîh bir hadisle sâbit olmalıdır.[129]

Makam Hususunda Nizâ:

"Âlimler, hadis metninde geçen bilhassa "makam hususunda nizâ" tâbirine dayanarak, imamın azlini, azline teşebbüsü meşru kılan tek sebebin "açık küfür" olduğunu belirtirler. Bu yoksa fıskı, cevri, zulmü sebebiyle saltanatı husûsunda imamla münâzaanın (kavganın) câiz olmadığını söylerler. Küfre düşmemişse, diğer kötülüklerini rıfkla, lisân-ı münâsible, imama söylemek, hatırlatmak yasaklanmamış bilakis istihsan edilmiştir.
Şu hâlde cemiyette bir kısım fitnelere sebep olmamak düşüncesiyle, sultanların, idarecilerin mevki ve makamlarıyla oynama işi "onlar açık bir küfre düşmedikçe" tecviz edilmemiş, bu raddeye gelinceye kadar kişilerin menfaatlerini ilgilendiren hususlarda fedâkârlıkların azamisine katlanmak tavsiye edilmiştir.
Bu meseleyi Nevevî şöyle ifâde eder: "Halifeler, onlar İslâm'ın esaslarından birini tağyîr etmedikleri müddetçe, sırf zulüm ve fıskları sebebiyle isyan câiz değildir."
Bu bahsi İbnu Hacer'in kaydettiği bir pasajı aynen alarak hülâsa etmek isteriz: "Zalim imam mevzuunda âlimlerin ittifak ettiği husus şudur: Zâlim imamı, fitne ve zulme yer vermeksizin tahttan indirmek mümkünse bunu yapmak bir vecibedir. Değilse, sabretmek vecibedir. Bir kısmı da şöyle demiştir: "Fâsık kimse bidâyette başa getirilmez. Önceden adâletli olduğu hâlde sonradan fısk u fücûra ve zulme düştü ise, buna karşı gelip, isyan etmek hususunda ihtilaf edilmiştir. Doğru olanı, küfre düşmedikçe isyanın yasak olmasıdır. Küfre düştüğü takdirde isyan vâcib olur." Nitekim, "Abbâsî halîfelerinden Me'mun, Mu'tasım ve Vâsık "Kur'ân mahlûktur" iddiasını -ki âlimlerce bid'at

olarak vasıflandırılmıştır- yaymaya çalıştılar, bu maksadla âlimlere darb, habs ve katle varıncaya kadar her çeşit işkenceyi tatbik ettiler. Buna rağmen hiçbir âlim, bu muameleleri sebebiyle, onlara isyan etmek gerekir dememiştir."
İbnu Hacer, bir başka vesîle ile kâfir imama karşı isyan vecîbesinin icmâ ile sâbit olduğunu ve bu vecibenin her müslümana terettüp ettiğini belirterek sözünü şöyle noktalar: "Buna gücü yeten sevap kazanır, göz yumup müdâhane eden günahkâr olur, gücü yetmeyen de oradan hicret eder."[130]

Azli Gerektiren Tabiî Haller

Açık küfür dışında, imama terettüp eden vazifeleri yapmasına mâni bir kısım tabiî hâller ârız olursa, bu durumda da imamın azledilerek yerine yenisinin nasbı gerekmektedir. Bu haller tecennün (delirmek), temyiz hâlinin kaybolması ve bu durumun Müslümanlara zarar verecek bir müddet uzaması veya tedavi ümidinin kesilmesi, keza sağırlık, dilsizlik, düşkünlük derecesine varan yaşlılık veya bir başka sebep araya girerek, Müslümanların maslahatlarını takip etmesine mâni olacak olursa imam azledilir, yerine yenisi nasbedilir. Düşman eline esir düşmesi de azlini gerektiren sebeplerden biridir. Ancak bu durumda da esâret, işlerin aksamasına sebep olacak bir müddeti bulur, kurtarma ümidi de kesilirse azli gerekir.[131]

Azledilen Tekrar Seçilemez:

Herhangi bir sebeple azledilip yerine yenisi nasbedilen bir kimse, azlini gerektiren sebep ortadan kalksa da yeniden imam seçilemez. Sözgelimi esaretten kurtulma, hastalıklardan, cünûndan kurtulma gibi.
Fitne endişesi olmadığı takdirde bidâyette efdal olanın seçimi vâcib ise de, sonradan efdalın zuhûru, mefdûlün (faziletce geri olanın) azlini gerektiren bir durum değildir, fitne söz konusu olmasa bile. [132]

Sebepsiz Azl Mümkün Mü?:

Bakillâni, şöyle bir suâl sorar: "Ümmet herhangi bir kimseyi imam tâyin etme hakkına sâhip olduğu gibi, sebep göstermeden azletme hakkına da sâhip mi?" Bu soruya: "Hayır, böyle bir hakka sâhip değildir" diye cevap verir. İmamın azli için mutlaka mucib bir sebep olmalıdır. [133]

İstifa:

Yeniden imam seçmeyi gerektiren durumlardan biri de istifadır. İmamın bizzat istifası onun ölmesi gibidir, veliyyü'l-ahde (ümmete) yenisini seçmek terettüp eder. Hülâsa, isyanın tek meşru sebebi açık küfürdür, fısk vs. sebeplerle azledilmez. Zira "azilde âleme fesad, nizâ ve haksız yere adam öldürmeler mevcuttur."[134]

Neden İtaatte Israr Ediliyor?

Buraya kadar kaydedilen bütün açıklamalarda görüldüğü üzere, İslâm imama itaat hususunda hiç bir tâviz vermiyor. İmamın açık küfrü dışında hiç bir bahâne ile itaatten yüz çevirmeye, isyâna cevaz verilmiyor. Bunun sebeplerine, geçmiş bahislerde yer yer temâs etmiş ve hattâ bizzat bâzı hadislerde buna yer verilmiş de olsa, burada bir kere daha hülâseten belirteceğiz:
İtaatte ısrârın en mühim sebebi, fitneyi önlemektir. Fitnenin sebep olacağı ferdî ve içtimâî zararların büyüklüğü ve çokluğu sebebiyle İslâmiyet bütün gücüyle fitneyi önleyici ve bastırıcı tedbirlere ağırlık vermiştir. Fitnenin önlenmesi uğruna ferdlerden fedakârlığın âzamisini istemiştir. Fitnede başlıca şu zararlar vardır:
1- Mâsum kanı dökülür. Halbuki, daha önce belirtildiği üzere, Kur'ân-ı Kerîm, mâsum bir kimseyi öldürmeyi bütün insanları öldürmek gibi büyük bir suç olarak değerlendirmiştir.
2- Fitnenin çıkarılması kolay, durdurulması imkânsız denecek kadar zordur. Fitne bir kere çıktı mı onun açtığı içtimâî yaralar nesilden nesile geçer, tam iltiyam bulmadan kıyamete kadar devam eder. İşte Şia fitnesi; Hz. Osman zamanından günümüze kadar on dört asır geçtiği hâlde zaman zaman hâlâ ızdırabını çekmekteyiz.
3- Millî birliği bozar, cemiyetin zaafa uğramasına sebep olur, bu da düşmanların iştahını kabartır, üzerimize saldırtır.
4- Fitne hareketlerinden cemiyette her an mevcut olan şer unsurlar istifade eder. İnananlar, nizam tarafları, devletin güçlü kalmasını isteyenler mutlak surette bundan zarar görürler. Zira, İslâmiyet, Allah'ın rızasını kazanmaktan ibâret olması gereken hedefe meşru olan vâsıtalarla gitmeye izin vermiştir. Gayr-ı meşru vâsıtalara tevessül etmek kesinlikle yasaklanmıştır. Anarşi ve fitne ise yolların en gayr-i meşrûsu ilan edilmiştir.
5- Fitne ile tarihte hedefe varılmamıştır ve varılmayacaktır da. Yukarıda geçen bahiste de belirtildiği üzere, tarihte bazı fırkalar Kur'ânî çizgiden çeşitli te'villerle çıkarak ihtilalci fikirleri benimsemişlerdir. Bunlar zaman zaman fitneler çıkarmışlar, hattâ iktidar da elde etmişlerdir. Fakat bunların hiç biri başarılarını ve hattâ hayatiyetlerini devâm ettirememişlerdir. Bunlardan az önce ismi geçen Mu'tezile kendi gibi düşünmeyenleri tekfir etmek, fâsık imama itaat etmemek gibi prensipleri benimsemiş, ilk nazarda daha dinamik, daha canlı olacağı intibâını vermesine rağmen elde ettiği başarıları devam ettirememiştir. Onun Abbâsi sarayında hâkimiyet kurduğu hicrî 218-234 yılları arası kendisi gibi düşünmeyen ilim adamlarına tatbik edilen zulüm, işkence, hapis ve kıtallerle doludur ve İslâm tarihinin en kara sayfalarını teşkil eder. İhtilalci, yobaz prensiplere dayanarak âkibetlerini hüsranla kapamasalardı İslâm tefekkürüne katacakları renklilikle fikrî hayatta sebep olacakları hareketlilik ve canlılık sayesinde belki de İslâm tarihinin ve İslâm medeniyetinin daha parlak ve daha mes'ud mecrâlara yönelmesine imkân hazırlayacaklardı.[135]

İmamın Tayin Ve Tesbiti

İslâm'ın anarşiyi önlemek husundaki gayretini görmek için, imam (devlet reisi) tâyininde uyulması gerekli prensiplerini bilmemizde fayda var. Bu sebeple kısaca bunları belirtmeye çalışacağız.
Bir kimsenin imam olabilmesi için, daha önce belirtilen, imamda aranan şartların onda bulunması kâfi değildir. Bu şartlara seçim veya tâyin işinin inzimam etmesi gereklidir. Bu üç şekilde olur:

1- Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh)'in halîfe oluşunda cereyan ettiği şekilde, -biat esnasına hazır bulunmaları mümkün olan ulema, rüesa ve adâlet ve rey sâhibi kimselerden oluşan- ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından seçilmek.
2- Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in halîfe oluşunda cereyan ettiği şekilde, selahiyetli bir kimse tarafından tâyin edilmek. Selâhiyetli kimse, Ehl-i Sünnet'e göre, ya Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'dir, ya da önceki halifedir. Halîfenin, kendi yerine, ömrünün sonunda birini tâyin edebileceği icma ile kabûl edilmiştir. Zira, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir tarafından yerine halife tâyin edildiği zaman Ashâb'tan kimse itiraz etmemiş, herkes bunu kabul etmiştir. Onların bu kabulü halifenin yerine geçecek kimseyi tâyin etme usûlünün meşruluğuna delil kabul edilmiştir.
3- Zor ve istila yoluyla başa geçmek. Bir kimse imamın ölmesi ile veya, hilafete göz dikerek, kuvvet yoluyla galebe çalıp biatsız, seçimsiz başa geçecek olsa, onun imamlık ve hilafeti câiz olur. Böyle bir kimse şahsen âdil veya zâlim veya fâsık da olsa mâsiyet (Allah'ın emirlerine zıt) olmayan emirlerine itaat etmek gerekir.
İmametin sübûtu meselesinde kaydı gereken mühim bir nokta ehlü'l-hal ve'l-akd'in tamamının bir şahs üzerinde ittifaklarının aranmamasıdır. Aranması gerektiğine dâir ne aklî, ne de naklî hiçbir delil mevcut değildir. Bu sebeple âlimler, ehlü'l-hal ve'l-akd'den bir veya iki kişinin biatını, imametin sübutu ve tahakkuku için yeterli görmüşlerdir, yeter ki aday diğer şartları hâiz bulunsun. Nitekim, dindarlıkları ve dinin her meselesinin tatbikinde gösterdikleri titizlik ve hassasiyetleri herkesçe mâlum olan Ashâb (radıyallahu anh), bir iki kişi tarafından yapılan halife tâyinlerine itiraz etmemişlerdir: Hz. Ömer, sadece Hz. Ebû Bekir tarafından; Hz. Osmân, Abdurraman İbnu Avf tarafından seçildiler ve bu işe, bütün ümmetin icmâını taleb şöyle dursun, Medine'deki ehlü'l-hal ve'l-akd'in icmâını bile taleb etmediler.[136]
Birkaç Prensip: İslâm cemiyetinde fitnenin önlenmesi maksadıyla, te'sîs edilen imamet telakkisine, yine aynı gayeyi -yâni fitneyi önlemeyi- te'yid ve tahsil maksadlarına râci birkaç prensibi daha burada kısaca zikredebiliriz:[137]

Biat Akdi Alenî Olmalıdır:

Bazı âlimler, biatın alenî olması, bir kısım müşâhidlerin gözü önünde cereyan etmesi gereğini ileri sürmüştür. Cüveynî: "Aksi takdîrde, herhangi biri ortaya çıkıp gizli bir akitle imam olduğunu, alenen imam olan kimseye nazaran tekaddüm hakkı bulunduğunu iddia edebilir, bunların önlenmesi için aleniyet şarttır" dedikten sonra ilâve eder: "İmamet rütbece nikahdan daha düşük değildir." Zira nikah bile, şâhitler huzurunda alenî olmalıdır.[138]

İmam Tektir:

İslâm dünyasında birliğin te'mini ve çokluğun hâsıl edeceği fitnelerin önlenebilmesi için, sünnet, imamın bir olması prensibinde ısrar eder: *"Kim bir imama biat ederek anlaşma müsâfahasını yaparsa, gücü yettiğince ona itaat etsin. Bir ikincisi çıkıp da evvelkisi ile nizâya kalkışacak olursa onun boynunu vurun"* (Müslim). Bir başka rivayette, birden fazla imam çıktığı takdirde ne yapmaları lâzım geldiğini soranlara da: *"Birinci biatınıza sâdık kalın, gereğini ifa edin... birincilere olan*

borcunuzu ödeyin.." cevabı verilir. Bazı rivayetlerde *"Kim olursa olsun ikinciyi öldürün"* şeklinde, te'kidli bir ifâdeye yer verilir.
İslâm âlimleri, bu mevzu üzerine gelen nassları nazar-ı dikkate alarak aynı asırda imamın birden fazla olamayacağı hususunda icma ederler. İslâm beldesinin dar veya geniş olması bu hükme te'sîr etmez. Her hâl u kârda imamın bir olması gerekmektedir. Cüveynî, İrşad'ında İslâm beldeleri bir imamın hâkimiyet kuramayacağı kadar geniş olursa, iki ayrı imamın meşrûiyeti hususunda ictihad yapılabileceğini söylemiş, sonraki âlimler onun bu görüşünü, ona nisbet ederek tekrarlamışlardır. Şâyet aynı asırda iki ayrı imama biat edilecek olsa, bunların efdaliyet noktasından vasıflarına bakılmaksızın birincisi meşru, ikincisi gayr-ı meşru ve âsi (bâği)dir, iddiasından vazgeçirilinceye kadar kendisiyle harb edilir. Savaşı ikincisi kazanacak olursa, bu durumda meşru imam olur.
Ehl-i Kıble'den sadece Kerrâmiye fırkası Sahâbe'nin ve ümmetin icmâlarına muhalif olarak iki ve daha fazla kimsenin imametinin câiz olabileceğini söylemiştir.
İmamın bir olmasındaki bu ısrar da "fitneye düşüp nizamın bozulması" korkusundan ileri gelmektedir. [139]

Asker De Sultana İtaat Etmelidir:

Kur'ân-ı Kerîm'de Belkıs, Hz. Süleyman'ın tehdidkâr mektubu üzerine, askerleriyle istişare ettiği vakit askerleri şu cevabı verirler: "Biz, güç, kuvvet sâhibleri çetin savaş erbabıyız. Emir sana ait. Bak, sen ne emredekceksin!" Bazı müfessirler bu sözü "Biz kuvvet adamları harb ü darb ehli askerleriz, siyaset ve reyden anlamayız, ne emredersen onu yaparız" mânasına telakki etmişlerdir. Elmalılı Hamdi Yazır merhum, bundan önceki âyette geçen "Bana fetva verin" ifadesine dayanarak heyette, askerden başka ileri gelenlerin de bulunabileceği ihtimalini kabûl etmekle beraber "Bunun asker zihniyetini göstermesi itibariyle kayda şayan bir mâna olduğunda şüphe yoktur" der.[140]

Ümerâya Karşı Dikkatli Olunmalı:

Bir kısım hadislerde, cemiyetteki fitnenin ümerâ, yâni idâreciler zümresinden çıkacağına dikkat çekilerek böylesi âmirlere yaklaşılmaması istenir. Bazı hadislerinde kendisinden sonra, hidâyetten ayrılacak imamların çıkacağını haber veren Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), ümmeti için en büyük endişeyi bunların verecekleri fesad ve hâsıl edecekleri helâk ve tahribat sebebiyle duyduğunu da mükerreren ifâde eder.
Bu çeşit imamların şerrinden en iyi kurtuluş yolu onlarla temas kurmamak, onlara uymamak, isyan ederek fitneye sebep olmamak, kerhen itaat etmektir. Tirmizî'nin bir rivayeti şöyle: *"Benden sonra bir kısım (kötü) emîrler başınıza geçecek. Kim onlarla hemhâl olur, onların yalanlarını tasdik eder ve zülumlerinde onlara yardımcı olursa o benden değildir, ben de ondan değilim. Böyleleri cennette Havz-ı Kevser'in başında benimle buluşamaz da. Her kim onlarla hemhâl olmaz, zulümlerinde onlara yardımcı olmaz, yalanlarını da tasdik etmezse o bendendir, ben de ondanım. O, benimle Havz-ı Kevser'in başında buluşacaktır."*[141]

ÜÇÜNCÜ FASIL
MUHTELİF AHKÂMLAR

-1- عن عمرو بن أبى ا'حوص رضى الله عنهُ. قال]شَهِدْتُ حجةَ الَوداَع مع النبى # فَحَمِدَاللَّه تعالى وأثنى عليه وذكّر ووعظ ثم قال ثثاً: أىّ يوم أحرمُ؟ قالوا يومُ الحجِّ ا'كبرِ، قال فإن دماءَكمْ وأموالَكم وأعراضكم عليكم حرامٌ كحرمة يومِكم هذا في بلدِكم هذا في شهركم هذا، أ يجنى جانٍ إ على نفسه، و يجنى والدٌ على ولدِهِ، وَ ولدٌ على والدِهِ، أَ إن المسلمَ أخُو المسلِمِ فليسَ يحلُّ لمسلمٍ من أخيه شئٌ إّ مَا أحلّ من نفسهِ، أ وإن كلَّ رباً في الجاهليةِ موضوعٌ - لَكُمْ رؤسُ أموالِكُمْ تَظْلِمُونَ وَ تُظْلَمُونَ - غَيْرَ رِباَ العباسِ فانهُ موضوعٌ كلُّهُ، أَ وإنَّ كلَّ دمٍ كانَ في الجاهِلِيّةِ موضوعٌ، وأولُ دمٍ أضعهُ من دمِ الجاهليةِ دمُ الحارثِ بن عبدالمطلبِ، وكانَ مسترضعاً في بنى ليثٍ فقتلهُ هذيلُ، أَ فاستوصُوا بالنساءِ خيراً فانهنَّ عَوَانٌ عِنْدَكُمْ ليسَ تَمْلِكُونَ مِنْهُنَّ شيئاً غيرَذلكَ إَّ أن يأتينَ بِفَاحِشَةٍ مبيّنةٍ، فإن فعَلْنَ فاهجُروهُنَّ في المضاجِعِ واضْرِبُوهُنَّ ضرباً غيرَ مبرّحٍ، فإنْ اطعنَكُمْ ف تبغُوا عليهنَّ سبِيً، أ وإن لكُمْ على نسائكمْ حقاً، ولنسائكُمْ عليكم حقاً: فأما حقُّكمْ على نسائِكُمْ فَ يوطِئْنَ فُرُشَكُمْ من تكرهُونَ، وَ يأذنَّ في بيوتكُمْ لمن تكرهُونَ، أَ وإنْ تُحْسِنُوا إلَيْهِنَّ فِي كِسْوَتِهِنَّ وَطَعَامِهِنَّ اَ وَاِنّ الشَّيْطَانَ قَدْ أيِسَ اَنْ يُعْبَدَ فِي بَلَدِكُمْ هذا
أبداً، وَلَكِنْ سَتَكُونُ لَهُ طاعةٌ فِيمَا تَحتَقِرُونَ منْ أعْمَالِكُمْ وسَيَرضَى بهِ[أخرجه الترمذى وصححه »عوانٌ« أى أسيراتٌ .

1. (45)- Amr İbnu Ebî'l-Ahvas (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le birlikte Veda haccı'nda bulundum. Orada Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) irad ettiği hutbede önce Allah Teâla'ya hamd ü sena, hatırlatma ve tavsiyelerden sonra şöyle devam etti: *"Hangi gün (bu günden) daha (mukaddes ve) haramdır?"* Bu soruyu üç kere tekrarladı. Cemaat: "el-Haccu'l-Ekber günü" diye cevap verdi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devam etti: *"Öyle ise bilin ki, kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız, birbirinize, bu ayınızda, bu beldenizde şu gününüz nasıl haramsa öylece haramdır, mukaddestir. Bilin ki herkesin cinayetinden kendisi sorumludur. Hiçbir babanın cinayetinden oğlu sorumlu tutulmaz. Haberiniz olsun ki, Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Bu sebeple, bir Müslümana, bizzat kendisi helal kılmadıkça kardeşinin hiçbir şeyi helâl değildir. Bilin ki cahiliye devrinden kalan bütün faizler mülgadır, terkedilecek ve alınmayacak. Faize verilen paranın sâdece sermaye kısmını yâni aslını alacaksınız, -böylece ne zulüm ve haksızlık etmiş ne de zulme ve haksızlığa uğramış olacaksınız- Abbas İbnu Abdi'l-Muttalib'in faizi hâriç. Zira onun tamamı mülgadır, terkedilmiştir.*[142] *Haberiniz olsun ki, cahiliye devrinden kalan bütün kanlar da terkedilmiştir. (intikam peşine düşülmeyecek). İlga ettiğim ilk câhiliye kanı da el-Hâris İbnu Abdü'l-Muttalib'in kanıdır. Hâris,*[143] *Benu Leys'ten tuttuğu bir süt anneye bebeğini emzirtiyordu. Çocuğu Hüzeyl adında birisi (bir kavga sırasında attığı bir taşla kazâen) öldürmüştü. Sakın ha, kadınlara da iyi muamele yapın. Çünkü onlar yanınızda esir durumundadır. Onlara iyi muamelenin dışında (terketmek, dövmek gibi) bir başka şey yapmak hakkına sâhip değilsiniz. Ancak açık bir çirkinlikte bulunulursa o hâriç. Çirkin iş*

yapmaları hâlinde, önce yataklarını ayırın, (yine de devam edecek olurlarsa) yaralamıyacak şekilde dövün. Bundan sonra itaat ederlerse, (onların yaptığına ayırma dövme gibi muamelelere) zulmen devam etmek için bir yol (bir bahâne) aramayın. Bilin ki, sizin kadınlarınız üzerinde bazı haklarınız var. Kadınlarınızın da sizler üzerinde bazı hakları vardır. Kadınlarınız üzerindeki haklarınız istemediğiniz kimselere yatağınızı çiğnetmemeleri, evlerinize hoşlanmadıklarınızın girmesine izin vermemeleridir. (Onların sizdeki hakları ise) yiyecek ve giyeceklerinde iyi davranmanızdır. Haberiniz olsun, şeytan şu beldenizde kendisine ebediyen tapılmayacağını idrak etmiştir. Fakat, sizin önemsemediğiniz şeylerde ona itaat devam edecek, bunlar da onu memnun kılacak (menfî neticeler hâsıl edecek)tır."[144]

AÇIKLAMALAR:

Görüldüğü üzere bu hadis, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Veda Hutbesi'ni teşkîl etmektedir. Bu hutbe birçok sahâbe tarafından rivayet edilmiştir. Herbiri rivayeti hatırlayabildiği kadarıyla yaptığı için, hepsinin metninde farklılıklar vardır. Nitekim, müteakip birkaç rivayet de bu hutbe ile ilgilidir.
Veda Hutbesi birçok yönden ehemmiyet taşır:

1- Herşeyden önce Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatının sonlarında irad edilmiştir. Malum olduğu üzere Veda Haccı hicretin onuncu yılında cereyan etmiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ömrünün son aylarını yaşamaktadır ve birkaç ay sonra vefat edecektir. *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimeti tamamladım ve size din olarak Müslümanlığı beğenip seçtim ve ondan râzı oldum"* (Mâide: 5/3) mealindeki âyet de bu hac sırasında nâzil olmuştur.

2- Hadiste geçen el-Haccu'l-Ekber tabiriyle kastedilen şey, kurban günüdür. Arafe günü olduğu da söylenmiştir. Ancak doğru olanı kurban günüdür. el-Haccu'l-Ekber'le ilgili söylenen başka teviller asılsızdır. Buna el-Haccu'l-Ekber denmesi, umre ziyaretinden ayırmak içindir. Zira umre'ye el-Haccu'l-Asgar denmiştir.

3- Hutbe muhteva olarak da ehemmiyetlidir. Zira ciddi meselelere temas etmekte, o güne kadar ele alınmamış olan birçok câhilî tatbikata son verilmektedir. Kan davâsının, fâizin kesinlikle kaldırılması, karıkoca arasındaki hukukun tavzîhi, nesî takvimi'nin ilgası, hac menâsikinin tesbiti vs. hepsine bu hutbede yer verilir. Günümüz müelliflerinden bazıları Veda Hutbesi'ni İslâm'ın "insan hakları" veya "kadın hakları" beyannamesi olarak değerlendirir. Gerçekten de insanların "mal, can, ırz" dokunulmazlığının te'yidi tarihte ilk defa cereyan eden bir vak'adır. 20. asırda Birleşmiş Milletlerce benimsenen insan hakları beyannamesi şüphesiz çok daha fazla teferruata yer veriyor. Ancak onlar hep kâğıt üzerinde kalmıştır ve öyle olmaya devam edecektir. Burada ise âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tebliği olarak vicdanlara, ruhlara, akıl ve fikirlere nakşolma sözkonusudur. İnsanlık, Müslümanların en şa'şaalı, en güçlü devirlerinde bile, dili, dini, rengi ne olursa olsun İslâm topraklarında kanından, malından, ırzından emin olmuş, hürriyet içinde yaşamıştır. Avrupalıların hâkimiyet kurdukları yerlerde öldürüle öldürüle nesli tüketilen, terör ve yasaklarla dili, dini unutturulan kavimlerin, yeryüzünden tamamen silinen medeniyetlerin sayısı çoktur.

4- Kadınlarla ilgili birkaç noktayı açıklamamız gerekecektir: Hadiste belirtildiği üzere karıya,

kocanın "iyi muâmele"de bulunması esastır. Kocasının onun üzerinde bazı hakları vardır. Ancak onun da kocası üzerinde hakları vardır. Her ikisi de diğerinden bu haklardan daha fazlasını zorla isteyemez. Erkeğin kadınına karşı borçları nafakadır: Yiyecek, giyecek ve mesken temini. Dinimiz bunların asgarî miktarını tâyin ederken devrin şartlarını, örfü, kadının geldiği ailenin iktisadî seviyesini gözönüne almıştır. Fıkıh kitaplarımız bu meselelere geniş yer verir. Teferruata girmeden İslâm âlimlerinin icma ettikleri ana prensipleri kaydedelim: Nikah akdi, istihdam (kadını hizmetlenme) akdi değildir. Bu sebeple yemek yapmak, evi süpürmek, çamaşır yıkamak gibi dahilî; dükkanda, tarlada çalışmak, hayvanları tımar etmek gibi harici işleri yapmakla mükellef değildir. Kadın, bu çeşit hizmetlerin görülmesi için, masrafı kocası tarafından karşılanmak üzere en az bir hizmetçi tutmak hakkına sahiptir. Koca, hanımın yemeğini pişmiş ve hazırlanmış olarak getirmek zorundadır. Kadın bir kısım ev işlerini yapıyorsa bunu hukukî bir mecburiyet olarak değil, bir iyilik, hoş bir âdet, örf olarak yapar. Bu çeşit işleri yapmak istemese kocası icbar edemez. Bu davranışı sebebiyle kadın günahkâr da olmaz. Ona terettüp eden hukukî vecibe: Kocasından izin almadan evden ayrılmaması, kocasının istemediklerini eve almaması, çağırdığı takdirde yatağa gelmesidir."[145]

Kadının Dövülmesi Meselesi

Kadının dövülmesi meselesi'ne gelince, dinimiz, bazı sıkı kayıtlarla buna yer vermiştir. Yukarda kaydettiğimiz hadisten ayrı olarak Kur'an-ı Kerîm'de de yer verilen bir husustur. Kur'ân-ı Kerîm'de yer verilmiş olması mevzuya ayrı bir ehemmiyet kazandırmaktadır. Bizce, âyet-i kerîmenin bu meseleye temas etmiş olması kadınları himayeye mâtuf bir durumdur. Zira başta günümüzün en ileri memleketlerinde bile hâlâ câri olduğu üzere, her devirde, her millette kadınlar dövülmüştür. Kıyamete kadar da bu realite devam edeceğe benziyor. Sanki insanî münasebetlerin kadın-erkek bölümünün tabiî bir neticesidir. İnsanlar zarurî olan münasebetlerinde her zaman orta yolu koruyamazlar, ifrat-tefrit, rıza-gazab, sevgi-öfke iç içedir. Bunların sonucu olarak münakaşalar, ağız kavgaları, yumruklaşmalar hatta cinâyetler vukûa gelir. Bunlar "olmamalıdır" diye bir teşriat olamaz. İslâm bu meselede realiteyi kabul ederek müntesiblerini makul hududda tutmaya, frenlemeye çalışır. Esasen her meselede "vasat yol"u göstermek İslâm'ın ana ruhunu teşkil eder.
Bu kısa açıklamadan sonra asıl mevzumuza gelelim: Kur'ân-ı Kerîm'de, meâlen şu ayet mevcuttur: *"Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara gelince, evvela kendilerine nasihat edin, sonra yataklarında onları yalnız bırakın, yine dinlemezse dövün."* (Nisa: 4/34).
Dikkat edilirse âyet kadının dövülmesini birçok şarta bağlamaktadır:[146]

1- Meşru Sebep:

Kur'ân'da bu sebep "nüşuz" kelimesiyle ifade edilir. Türkçe meallerde umumiyetle hep "serkeşlik" olarak tercüme edilmiştir. Kelime Arapça'da yükseklik, tümseklik, sivrilik gibi mânalara gelir. Selef âlimleri kadınla ilgili olarak Kur'ân'da gelen bu tavırdan "kocasına isyanı, koku sürünmemesi, kocasını nefsinden men etmesi, kocasına daha önceki davranışını değiştirmesi, kocasına sevgisizlik izhar etmesi, kocasının tâyin ettiği evde oturmayı kabul etmeyip bir başka yerde oturması gibi durumları anlatmıştır.
Yani, kocasına karşı olan vecibelerini yerine getirmemesi diye hülâsa edebiliriz. Vecibe olmayan

işlerdeki itaatsizlikten dolayı dövmeye hakkı yoktur. Ev işlerini yapmaması gibi.
Veda Hutbesi'nde, kadını dövmeyi meşru kılan suç "nüşuz" kelimesiyle değil, "fâhiş" kelimesiyle ifade edilmiştir. Biz "çirkinlik" olarak tercüme ettik. Bunu, dilimizde aynı kökten fuhuş kelimesiyle tercümeyi uygun bulmadık. Çünkü fuhuş, zina mânasına gelir. Halbuki burada zinanın kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü zinanın cezası recm denen hadd-i zina'dır. Bunun dayakla geçiştirilmesi mümkün değildir. Öyle ise, bu hutbede geçen fâhiş kelimesini fuhuşla açıklamak ve böylece Kur'ân'da geçen "nüşuz" kelimesinin vuzuha kavuşturulduğunu söylemek uygun olmaz.[147]

2- Cezanın Usûl Ve Miktarı:

Kadın meşru bir sebeple dövülebilirse de bu, en son baş vurulacak yoldur. İlk önce, serkeşliği sebebiyle nasihat edip, tatlılıkla ondan vaz geçirme yolu aranacak. Bu müessir olmazsa yatağı ayrılacak. Bu iş, arkasını dönmek ve konuşmamak suretiyle gerçekleştirilir. Ayrı bir yatakta yatılır da denmiştir. Bu ceza da müessir olmazsa dayak meşru hâle gelmektedir. İslâm burada da yenilik getirerek dayağın derecesini belirtmiş "çok acı verici olmaması"nı emretmiştir.
Şu halde, İslâm, her devirde mevcudiyetini fiilen dünyanın her köşesinde muhafaza etmiş beşerî bir realiteyi ciddî kayıtlara bağlayarak kadınlar lehine ıslah etmiş, asgarî seviyeye, en az zararlı bir hâle getirmiştir.
Elmalılı Hamdi Efendi, dayakla ilgili yukarıda temas ettiğimiz ayet-i kerîmenin açıklamasını yaparken bir dipnot düşüyor. Buraya aynen kaydını uygun buluyoruz:
"Burada, kadın dövülür mü, diye bir soru vârid olabilir. Evet dövülmez, fakat bu ifadede kadın demek nâşize (serkeş), âsiye (isyankâr) karı demek olmadığı da unutulmamak lâzım gelir. Sırasına göre insanca olmak üzere bir kaç tokat, hissi isyan ile sukuta doğru giden hırçın bir kadına kadınlık şeref ü terbiyesini bahşetmek için güzel bir ders olabilir. Şair Ziya Paşa merhum:
"Nush ile yola gelmiyeni etmeli tekdir,
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir."
demiştir. Zamanımızda Kur'ân'ın işbu "onları dövün" emrini sui tefsir ederek dillerine dolamak isteyen Avrupalılar görüyoruz. Fakat ne garib bir tesadüftür ki, biz bu âyetin tefsîriyle meşgul olduğumuz sırada bir Fransız mahkemesinin, kocası tarafından dövülmüş olan bir Fransız karısına ikame ettiği davaya karşı "hırçınlık edip kocasını tehevvüre getiren bir kadının yediği dayaktan dolayı talâk (boşanma) dâvâsı ikamesine hakkı olmadığına" hükmettiğini gazeteler ilan ediyordu" (Cilt 2, s. 1351).
3- Hadîsin son kısmı ehemmiyet verilmeyen bir kısım günahlarla ilgili; *"Şeytan şu beldenizde, kendisine ebediyyen tapılmayacağını idrak etmiştir. Fakat, sizin önemsemediğiniz şeylerde ona itaat devam edecek, bunlar da onu memnun edecektir"* buyuruluyor.
Şârihler, Mekke ve civarında, artık puta tapma şeklinde kimsenin küfre dönmeyeceğini anlamışlardır. Bedevilerde görülen irtidad hâdiselerinin de bu hükmü cerhetmeyeceği açıktır, zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatından sonra görülen bu hâdiseler, mahiyetce eski putlara dönüş olmamıştır. Ancak hadis "katl, yağma gibi bazı büyük günahlarla, bir kısım küçük günahları ‘puta tapmak değil' diye mühimsemeyip, işlemeye devam edeceksiniz, şeytana uymada bu da yeterli olacaktır" şeklinde uyarıda bulunmakta, günah küçük bile olsa kaçınmak gerektiğini irşad etmektedir. Nitekim İslâm uleması küçük günahlarda ısrar etmeyi büyük günah saymış, hatta bazıları, -büyük

küçük ayırımı yapmadan- herbir günahta küfre giden bir yol olduğunu belirtmiştir. Ehemmiyet verilmeyen günahların nasıl küfre götüren bir günah gibi büyüyebileceğini açıklama sadedinde Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri (rahimehullah)'nin şu açıklaması ikna edicidir: "Evet günah kalbe işleyip, siyahlandıra siyahlandıra tâ nur-u imanı çıkarıncaya kadar katılalıştırıyor. Herbir günah içinde küfre gidecek bir yol var. O günah istiğfar ile çabuk imha edilmezse, kurt değil belki küçük bir mânevî yılan olarak kalbi ısırıyor. meselâ: Utandıracak bir günahı gizli işleyen bir adam, başkasının ıttılâından çok hicab ettiği zaman, melâike ve ruhâniyâtın vücûdu ona çok ağır geliyor. Küçük bir emâre ile onları inkâr etmek arzu ediyor. Hem Meselâ: Cehennem azabını intaç eden büyük bir günahı işleyen bir adam, cehennemin tehdidatını işittikçe istiğfar ile ona karşı siper almazsa, bütün ruhuyla cehennemin ademini arzu ettiğinden, küçük bir emâre ve bir şüphe, cehennemin inkârına cesâret veriyor. Hem mesela: Farz namazını kılmayan ve vazife-i ubûdiyeti yerine getirmeyen bir adamın küçük bir âmirinden küçük bir vazifesizlik yüzünden aldığı tekdirden müteessir olan o adam, Sultan-ı Ezel ve Ebedin mükerrer emirlerine karşı farzında yaptığı bir tembellik, büyük bir sıkıntı veriyor ve o sıkıntıdan arzu ediyor ve mânen diyor ki: "Keşki o vazife-i ubûdiyet bulunmasa idi." Ve bu arzudan bir mânevî adâvet-i İlâhiyyeyi işmâl eden bir inkâr arzusu uyanır. Bir şüphe vücud-u ilâhiyyeye dâir kalbe gelse, kat'î bir delil gibi ona yapışmaya meyleder. Büyük bir helâket kapısı ona açılır. O bedbaht bilmiyor ki: İnkâr vâsıtasıyla gâyet cüz'î bir sıkıntı vazife-i ubûdiyetten gelmeye mukabil, inkârda milyonlar ile o sıkıntıdan daha müdhiş manevî sıkıntılara kendini hedef eder. Sineğin ısırmasından kaçıp, yılanın ısırmasını kabul eder."[148]

-2- وعن ابن عمر رضى اللهُ عنهُما قال: قال رسولُ اللهِ # في حَجةِ الوَدَاعِ]أَ أىُّ شهر تعلَمونهُ أعظَمَ حُرْمةً؟ قالوا: أ شهرُنا هذا، قال أ أىُّ بَلَدٍ تعلمونهُ أعظمَ حرمةً؟ قالوا: أ بلدُنا هذا،قالَ أ أىُّ يَوْمٍ تعلمونهُ أعظمَ حرمةً؟ قالوا: أ يوْمُنَا هذا، قال فان اللّهَ تعالى قدْ حرّمَ علَيْكُمْ دِمَاءَكُمْ وَأمْوَالَكُمْ وَأعْرَاضَكُمْ إّ بِحَقِّهَا كَحرمةٍ يومِكمْ هذا في بَلَدِكُمْ هذا في شهرِكم هذا، أ هلْ بَلّغتُ ثثاً، كلُّ ذلكَ يُجِيبُونهُ أ نعمْ. قالَ: ويْحكمْ أو ويْلَكُمْ ترجعوا بعدِى كفاراً يضربُ بعضكُمْ رقابَ بعضٍ[. أخرجه الشيخان واللفظ للبخارى .

2. (46)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Veda Haccı'nda şunu söylediler:

"(Ey ahâli) hangi ayın hürmetce daha ileri olduğunu biliyor musunuz?" Halk:

"Şu içinde bulunduğumuz ay değil mi?" dedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"Peki, hangi bölgenin hürmetce daha önde olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Halk:

"Şu yerler değil mi?" cevabını verdi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tekrar:

"Pekâla hangi günün hürmetçe daha üstün olduğunu biliyor musunuz?" dedi. Halk:

"Şu içinde bulunduğumuz gün değil mi?" diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sözlerine şöyle devam etti:

"Öyleyse bilin ki Allah Teâla, sizlere, meşrû sebep dışında kanlarınızı, mallarınızı, ırzlarınızı haram kılmıştır, tıpkı şu beldede, şu ayda şu günümüzü haram kıldığı gibi." Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bundan sonra üç sefer tekrar ederek sordu:

"Duydunuz mu, tebliğ ettim mi?" Halk her defasında
"Evet" cevabını verdi.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sözlerini şöyle tamamladı:
"Sakın ha! Benden sonra tekrar küfre dönüp birbirinizin boyunlarını vurmaya kalkmayın!"[149]

-3- وعن أبى بَكْرَةَ نُفيعِ بنِ الحارثِ الثقفيّ رضى اللهُ عنهُ]أنّ النبيّ # قال: إنَّ الزَّمَانَ قدِ استدارَ كهيئتِهِ يومَ خلقَ اللهُ السَّموَاتِ وارَضَ، السنةُ اثنا عشرَ شهراً: منهَا أربعةٌ حُرُمٌ، ثثٌ متوالياتٌ: ذُو القَعدةِ، وذُو الحِجةِ، وَالمحرَّمُ، ورجبُ مضرَ الذى بينَ جُمادَى وشعبانَ، أىُّ شهرٍ هذَا؟ قلنا اللهُ ورسولُهُ أعلمُ، فسكتَ حتّى ظنَنَّا أنهُ سَيُسمِيهِ بغيرِ إسمِهِ، فقال ألَيْسَ ذَا الحِجَّةِ؟ قلناَ بَلى. قالَ أىُّ بلدٍ هذا؟ قلناَ اللهُ ورسولُهُ أعلمُ، فسكتَ حتَّى ظنَنَّا أنهُ سيسمِيهِ بغير إسمِهِ. فقالَ: أليسَ البلدةَ الحَرَامَ؟ قلنَا بلى. قال فأىُّ يومٍ هذا؟ قلنَا اللهُ ورسُولُهُ أعلمُ. فسكتَ حتى ظننا أنهُ سيسميهِ بغيرِ اسمِهِ. فقال أليسَ يومَ النحرِ؟ قلنَا بلَى. قالَ فإن دماءَكُمْ وأمْوَالَكُمْ وأعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرام كَحرمةِ يَوْمِكُمْ هذَا في بَلَدِكُمْ هذَا في شهرِكُمْ هذَا. وستَلقَوْنَ رَبَّكُمْ فيسْألُكُمْ عَنْ أعْمَالِكُمْ، أَ فَ تَرْجِعُوا بَعْدِى كُفّاراً يضْربُ بَعضُكُمْ رِقَابَ بعْضٍ، أَ لِيَبلغِ الشاهِدُ الغائبَ، فلعلَّ بعضَ مَنْ يَبْلُغُهُ أنْ يَكُونَ أوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضِ مَنْ سَمِعهُ. ثُمّ قال: أَ هلْ بَلَّغْتُ، أَ هلْ بَلَّغْتُ ثَثاً. قُلْنَا نعمْ، قال: اَللَّهُمَّ اشْهَدْ[. أخرجه الشيخان وأبُو داودَ.زَادَ مسلمٌ رحمهُ اللهُ تعالى:]ثم انكفأَ إلى كبْشيْنِ أمْلَحَيْنِ فَذَبحهمَا، وَإلى جَزيعةٍ من الغنم فقسَّمهَا بيننَا.[وَزَادَ رُزِينٌ رحمهُ اللهُ تعالى في آخِرهِ]ثَثٌ َ يُغَلُّ عَلَيْهِنَّ قَلبُ مُؤمِنٍ أبداً: إخْصُ العملِ للهِ تعالى، ومنَاصَحَةُ وُةِ ا٘مرِ، ولزومُ جماعةِ المسلمينَ فإنَّ دَعْوَتَهُمْ تحيطُ منْ وَرائِهِمْ[. قالَ ابنُ ا٘ثيرِ: ولمْ أَرَ هذهِ الزيادة في ا٘صولِ.»الجزيعة« بالزاى: القطعةُ منَ الغنمِ، وَقَوْلُهُ »يَغلّ« بضم الياء من ا٘غل وهوَ الخيانةُ. وقيلَ بفتحهَا من الحقدِ، والمعنى أنَّ هذهِ الخلَ الثثَ تُسْتصلَحُ بهَا القلوبُ فمنْ تمسكَ بها طَهرَ قبلهُ منَ الخيانةِ والدَّغَلِ والشرّ .

3. (47)- Ebu Bekre Nufey'u'bnu'l-Hâris es-Sakafî (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: *"Zaman, döne döne Allah'ın arz ve semâvâtı yarattığı gündeki düzenini tekrar buldu. Sene on iki aydır. Bunlardan dördü haram aydır. Haram aylar da üç tanesi peş peşe gelir: "Zülkade, Zü'lhicce ve Muharrem. Bir de Cumâdî ve Şâban ayları arasında yer alan Mudarlılar'ın Receb'i."* Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sordu:
"- Bu ay hangi aydır?" Biz:
"Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedik. Bir müddet sustu. Biz ayın ismini değiştirecek zannettik. Ancak şunu söylediler:"
"- Bu zi'lhicce değil mi?"
"- Evet!" karşılığını verdik. Devam etti:
"- Peki burası neresidir?" Biz:
"- Allah ve Resûlü daha iyi bilir" cevabını verdik. Yine sustu ve biz bölgenin ismini değiştirecek vehmine kapıldık."

- Burası haram bölge değil mi?" dedi.
"- Evet" dedik."
"- İçinde bulunduğunuz gün nedir?" diye tekrar sordu, biz yine:"
- Allah ve Resûlü daha iyi bilir"dedik. Tekrar sustu ve biz yine günün ismini değiştirecek zannına düşmüştük ki:"
"- Kurban günü değil mi?" dedi.
"- Evet" cevabımız üzerine sözüne devam etti:"
"- Bilin ki, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize kesinlikle haramdır, tıpkı bu yerde, bu ayda şu gününüzün haram olması gibi. Rabbinize kavuştuğunuz zaman sizi yaptıklarınızdan hesaba çekecek. Sakın benden sonra birbirinizin boyunlarını vuran kâfirler olmayın. Bu söylediklerimi duyanlar, duymayanlara ulaştırsınlar. Bazan söz kendisine ulaştırılan kimse, ulaştırılan sözü, bizzat dinleyenden daha iyi beller." Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sonra şunu ekledi:
"Tebliğ ettim mi, tebliğ tettim mi?" Üç defa tekrarladı.
"- Evet" cevabımız üzerine:
"- Ya Rabbi şâhid ol!" dedi.[150]
Müslim'in rivâyetinde şu ziyade var: "Sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) beyazı galebe çalan alaca iki koyuna yöneldi ve onları kesti. Sonra da koyunun bir parçasını alıp aramızda taksim etti."
Rezîn, rivayetin arasına şunu ilâve eder: *"Üç şey vardır, bir mü'minin kalbi onlara karşı ebediyen ihânet etmez; ameli sırf Allah için yapmak, idareyi elinde tutana karşı hayırhah olmak, Müslümanların cemaatine katılmak, çünkü onların duaları cemaate dahil olanların hepsini içine alır."* İbnu'l-Esîr: "Bu ziyadeyi ana kitaplarda (Kütüb-i Sitte) görmedim" der.
Bu ziyadenin mânası şudur: bu üç şeyde kalbler huzura kavuşur. Kim bunlara yapışır, riayet ederse, kalbi hıyânet, hile ve şer gibi mânevî kirlerden temiz kalır.[151]

AÇIKLAMA:

Pek çok fıkıh ve hikmetlerle dolu olan Veda hutbesiyle ilgili olarak 45 numaralı hadisin açıklamasında bazı mühim noktalara temas ettik. Bir kısım meselelere de burada yer vereceğiz:
1- Hadiste geçen: *"Zaman döne döne Allah'ın arz ve semâvatı yarattığı gündeki düzenini tekrar buldu"* ifadesi açıklamaya muhtaçtır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ömrünün son senesinde mühim bir ıslahda bulunmuştur: Takvim reformu. O güne kadar, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) câhiliye devrinden intikal eden müşriklerin takvim sistemine uymuştu. Bu sistem, kamerî ayları esas almakta ise de, haram ayları ticâret mevsimlerine düşürmek için nesî denen bir te'hir sebebiyle ayların yeri, sırası karmakarışık olmuştu. Şârihlerin yaptığı açıklamaya göre ayların karışmasına sebep olan bir başka âmil de bâzı yıllarda haram ayın birini helâl addederek, onun yerine bir başka ayı haram ilâve etme durumuydu.
Araplar Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmail (aleyhime'sselam)'den beri, senenin bazı aylarıyla ilgili hürmete (haramlık'a) riâyet ederlerdi. Buna göre, senenin 4 ayı haram idi. Bu ayların üç tanesi peş peşe gelen: Zilkade, Zilhicce, Muharrem ayları, dördüncüsü de Receb idi.

Haram aylarında bir kısım yasaklara sıkı sıkıya riâyet ediyorlardı; birbirlerine çapulculuk, baskın, harb, yol kesme, adam öldürme ve hattâ intikam alma gibi yasak fiilleri işlemiyorlardı. Bu yasağa riâyet etmeyen çıkacak olsa, bu herkesçe büyük bir suç ve kınamayı mucib bir ayıp telakki edilirdi. Bu aylara o kadar hürmet ederlerdi ki, intikam bile alınmazdı. Sözgelimi babasının katiline rastlayan bir kimse ona dokunmaz, rahatsız etmezdi. Bu aylarda daha ziyade ibadetle meşgul olunurdu.
Ne var ki, üç ayın peş peşe gelmesi bazı sıkıntılar getiriyordu. İktisadî düzenleri büyük ölçüde çapul ve yağmaya dayanan kabilelere üç ay gelirsiz kalmak zor gelmeye başlamıştı. Bu mahzuru gidermek üzere "nesî" denen te'hir'e başvurdular. Yani, haram aylardan birinde harbe (veya yasak olan herhangi bir fiile) mecbur kalacak olurlarsa, o ayın hürmetini bir başka aya te'hîr (nesî) ederlerdi. Mesela Muharrem ayında harp yapınca, o yıl sefer'i haram sayarlardı. Müteâkip sene bu hürmet başka aya te'hir edilirdi.
Bu tatbikat zamanla on iki ayda dört nisbetini de daha aşağı indirmek ve haccı dört mevsimden işlerine gelen bir mevsimde tutmak için altı ayda birer haftadan yirmi dört ayda bir ay tezyid ve tevsî etmişler.
Kamerî takvimden vazgeçmemekle birlikte şemsî takvime göre amel etmekten doğan bir kısım tezadlarının giderilmesi için başka müdahaleler yapılmış[152], yıllar yılı takip edilen bu tatbikât sonunda aylar karışmıştır. Bu durum, görüldüğü üzere, zamanla ilgili olarak Cenâb-ı Hakk (celle celâluhu)'ın takdir buyurduğu haram ve helâllerin karışmasına sebep olmuştur. Sözgelimi hac farîzası, onun yapılması gereken ayda değil, yapılmaması gereken ayda yapılmış oluyor. Bu sebeple âyet-i kerîme, nesî yani ayların yerini te'hir işlemini, "küfürde artış" olarak tarif etmiştir: *"Doğrusu, ayların sayısı Allah yanında on iki aydır. Gökleri yeri halkettiği günkü Allah yazısında bunlardan dördü haram olanlardır. Bu, işte en payidar, en doğru yoldur. Onun için bunlar hakkında nefislerinize zulmetmeyin... O nesî, ancak küfürde bir artıştır ki onunla kâfirler şaşırtılır, onu bir yıl helâl bir yıl da haram i'tibar ederler ki Allah'ın haram kıldığının sayısına uydursunlar da Allah'ın haram buyurduğunu helâl kılsınlar. Bu suretle kötü amelleri kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah da kâfirlerden ibaret bir kavmi hakka hidayet etmez"* (Tevbe: 9/36-37).
Yukarıda kaydedilen hadis, Vedâ Haccı'nın, yılların devri sonunda, Arapların Zilhicce'yi haram kıldıkları seneye tesadüf ettiğini ifade etmektedir. Bu tevafuk, yaratılış sırasında Allah'ın aylarla ilgili olarak koyduğu hükme uygun düşmüş, bundan böyle nesi'ye yer verilmeden asl'a uygun olarak devam edilmesi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından teşrî edilmiştir.[153]
2- Hadiste geçen "Mudarlılar'ın Receb'i tabirinden maksad, Recep ayının tahrimini mübalağalı şekilde ifâde etmektir. Çünkü Mudarlılar Receb'in hürmetine titizlikle riayet ettiği halde Rebîalılar, onun diğer aylara göre sırasında ihtilaf ederdi. Bunlara göre, Receb ayı Ramazan sayılmalı idi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Receb'in yeri meselesini Mudar lehine çözdüğü için o ayı onlara nisbet etmiştir. Bazıları, Mudarlılar'ın bu ayın hürmetine uymada titiz oldukları için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onlara nisbet etmiştir diye izah etmiştir.[154]
3- Bazı Faideler: Hadis pek çok faide ifade etmektedir. Birkaçını zikredelim:
1- İlmin tebliğ edilmesine teşvik var.
2- İnsan ilme tam ehil olmazdan önce öğrenmeye başlaması caizdir.
3- İlmi tebliğ için öğrendiğini anlaması şart değildir.
4- İlmi ikinci elden alanlar, yani arkadan gelenler, birinci elden alanlardan daha anlayışlı olabilir,

müteahhir olanlar arasında az da olsa mütekaddim olanları geçecek çıkabilir.

5- Aslında duran hayvana binmek câiz değilse de, ihtiyaç halinde câiz olabilir. Öyle ise bu hususta hadislerde gelen yasaklama, zaruret olmaksızın hayvan durdurup inmeden sohbet etmekle ilgilidir.

6- Halka hitab ederken yüksek bir yerde durmak hem duyurmayı kolaylaştırır, hem de halkın hatibi görmelerine imkân sağlar.

7- Söylenen sözün mühim noktalarını tekrar etmek, dinleyicinin daha iyi anlamasını ve zihninde yerleşmesini sağlar.

8- Ashab (radıyallahu anhüm ecmaîn) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a karşı edeb ve nezâketleri sebebiyle, sorulara: "Allah ve Resûlu daha iyi bilir" diye cevap verirlerdi.

9- Tebliğde mühim bir metod önce muhatabı hazırlamadır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın içinde bulunulan gün, ay ve hutbenin verildiği yerle ilgili olarak soru sorması, Kurtubî'nin açıklamasına göre yapılacak tebliğin müessiriyetini artırmak için baş vurulan bir metoddur. Şöyle der:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu üç şeyden sorması, sonra her sualin arkasından sükut buyurması (onlara bir bilgi sunmak için değil) onların fehim ve anlayışlarını (yapacağı asıl tebliğe) hazırlamak, muhatablarını bütün varlıklarıyla kendisine yöneltmek ve vereceği haberin azamet ve ehemmiyetini duyurmak içindi. Nitekim (zihinleri başka meşguliyetlerden arındırılmış, dikkatleri kendisine çekilmiş olan cemaate bu psikolojik hazırlama safhasından) sonra haykırdı: *"Bilesiniz ki; kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız birbirinize haramdır, şu günün, şu ayın, şu beldenin haram olduğu gibi. Bu söylediklerimi burada olanlar olmayanlara duyursun..."*[155]

ـ4ـ وعن أبى هريرة رضى اللهُ عنهُ قال: قال رسولُ اللهِ #:]مَامِنْ مولودٍ إِّ يولدُ علَى الفطرةِ ثم يقولُ اقرؤا »فِطرَةَ اللهِ التى فطَرَ النّاسَ علَيْهَا« فأبَواهُ يُهَوِّدَانِهِ أوْ يُنَصِّرَانِهِ أوْ يُمجّسَانِهِ كَمَا تُنْتِجُ البَهيمةُ بَهِيمةً جَمْعَاءَ، هلْ تُحسونَ فيهَا من جَدْعاءَ حتَّى تكونُوا أنتم تجدعُونَهَا. قَالُوا يا رسُولَ اللهِ: أفرأيْتَ من يَمُوتُ صَغِيراً؟ قَالَ: اللهُ أعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ[أخرجه الستةُ إّ النسائىّ، وهذا لفظُ الشيخين، وللباقينَ بنحوِهِ.وفي أخرى]مَامِنْ مَوْلُودٍ يُولدُ إَّ وَهُوَ عَلى هذِهِ الملَّةِ حتَّى يُبينَ عنه لسانُهُ[.

4. (48)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor; Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Her çocuk fıtrat üzerine doğar" buyurdu ve sonra da *"Şu ayeti okuyun"* dedi: *"Allah'ın yaratılışta verdiği fıtrat..."* (Rum: 30/30). Sonra Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sözünü şöyle tamamladı: *"Çocuğu anne ve babası Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir. Tıpkı hayvanın doğurunca, azaları tam olarak yavru doğurması gibi. Siz kesmezden önce, kulağı kesik olarak doğmuş hayvana rastlar mısınız?"* Dinleyenler:

"Ey Allah'ın Resûlu, küçükken ölenler hakkında ne dersiniz (cennetlik mi, cehennemlik mi?) diye sordular. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şu cevabı verdi:

"(Yaşasalardı) nasıl bir amel işleyeceklerdi Allah daha iyi bilir."

Bir başka rivayette: *"Doğan hiçbir çocuk yoktur ki, konuşmaya başlayıncaya kadar şu din üzere olmasın"* buyurulmuştur.[156]

AÇIKLAMALAR:

1- Bu hadiste kişinin kazanacağı dinî, meslekî, ilmî vs. her çeşit şahsiyette terbiyenin, hususen anne ve babanın rolü dile getirilmektedir. Gerçekten milletlerin iyi veya kötü her istikamette kaderini tayin eden âmillerin başında terbiye gelir.

Terbiyevî gayretler terbiyevî müesseseler, terbiyeye ayrılan vaktin miktarı neticeye tesîr eder. Hadîste, terbiye yoluyla çevrenin kişiye vereceği şeylere "din" örneğinde dikkat çekilmiştir.

2- Dikkat çekilen ikinci bir husus çocuk fıtratıdır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bütün çocukların aynı fıtrata sâhip olduğunu ifade etmektedir: Zengin çocuğu da, fakir çocuğu da... siyahî çocuğu da, beyaz çocuğu da, Avrupalı aileden doğan çocuk da, Afrikalı yamyam âileden doğan çocuk da aynı fıtrata sâhip. Demek ki, doğduğu an dikkate alındığında bütün insanlar aynı yaratılış üzeredirler, aynı temel kapasite ve temayüllere sahiptirler. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) *"Allah'ın yaratışta verdiği fıtrat"* âyetini de delil getirerek mevzuyu iyice kuvvetlendiriyor. Kavimler, milletler, ırklar arasındaki farklılıklar, dış şartların ve bilhassa terbiye sisteminin tesiriyle husule gelmektedir. Terbiye sistemi deyince, öğretilen muhteva, öğretime verilen ciddiyet, öğretim müddeti, öğretim techizatı, teknik ve metodlar, nazariyat, pratikler vs. vs. anlaşılacaktır.

Âlimlerden bazıları: "Çocuk, Allah bilgisine sahip olarak, Allah'ı ikrar edecek bir yaratılışla doğar. Kendisinin bir yaratanı bulunduğunu ikrar etmeyecek hiçkimse doğmamıştır, bunu başka şekilde isimlendirse ve hattâ, O'nunla birlikte bir başka şeye tapınsa da" demiştir.

Nevevî, muhtelif görüşleri kaydettikten sonra "En doğrusu, her çocuğun İslâm'ı kabûle hazır bir yaratılışla doğmuş olmasıdır" der. Hadisi böyle anlamalıyız demek ister.

3- Hadîste temas edilen üçüncü husus, büluğa ermeden ölen çocukların uhrevî âkibetleri. İslâm âlimleri, bu meseleye temas eden diğer hadisleri ve bir kısım âyetleri de nazar-ı dikkate alarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- İslâm âlimleri büyük çoğunluğuyla "Müslüman ailelerin çocukları cennetliktir, çünkü mükellef olmazdan önce ölmüşlerdir" der. Bu hususta kesin hükümden kaçarak ihtiyatı iltizam edenler olmuşsa da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in: *"Bülûğa ermeden üç çocuğu vefat eden hiçbir Müslüman yoktur ki, Cenâb-ı Hak, çocuklara olan rahmeti sebebiyle onu cennete koymamış olsun"* hadisine dayanarak bunların isabetli davranmadıklarını söylemişlerdir.

2- Müslüman olmayan ailelerden ölen çocuklar hakkında üç farklı görüş ortaya atılmıştır:

a) Çoğunluk, "Bunlar ebeveynlerine tâbi olarak cehennemliktir" diye hükmetmiştir.

b) "Kesin hüküm verilemez" diyenler olmuştur.

c) Muhakkik âlimlerin benimsediği sahih görüşe göre bunlar da cennetliktir. Bu görüşü ileri sürenlerin delilleri arasında şu âyet de yer alır: *"Kimse kimsenin günahını çekmez. Biz peygamber göndermedikçe kimseye azâb etmeyiz"* (İsra: 17/15).[157]

ÜÇÜNCÜ BAB
İMÂN VE İSLÂM'A GİREN MÜTEFERRİK HADÎSLER

-1- عن أبى هريرة رضى اللهُ عنهُ قال: قال رسولَ اللهِ #:]مِثْلُ المؤمِنِ مثلُ الزرعِ تَزَالُ

الريحُ تُميلُهُ، وَ يزالُ المؤمنُ يصيبُهُ البء، ومثلُ المنافق كشجرةِ اَرْزٍ تهتزُّ حتَّى تستحصدَ].
أخرجه البخارى والترمذى.ا'رز »بسكون الراء« شجر الصنوبر .

1. (49)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Mü'min, mütemadiyen rüzgarın eğici tesirine mâruz bir bitkiye benzer. Mü'min, devamlı belalarla başbaşadır. Münâfığın misali de çam ağacıdır. Kesilip kaldırılıncaya kadar hiç ırgalanmaz."[158]

AÇIKLAMA:

Burada mü'min, mütemadiyen esen rüzgarın önünde, sağa sola eğilerek kırılmadan dik kalan canlı bir bitkiye benzetiliyor. Aynî'nin kaydına göre mâna şudur: Mü'min Allah'a inanmıştır, hastalık, sağlık, lütuf, musibet gibi hayatın çok çeşitli esintileri onun ana istikametini bozmaz, kulluk vasfını, imanını sarsmaz. Lütuflara mazhar olsa şükreder, müsibetlere mazhar olsa sabreder ve hatta müsibetlerin kazandıracağı ecri düşünerek Rabbine şükür de eder. Kâfir veya münâfık ise böyle değildir. Allah, onu müsîbetlerle denemek istemez. Ona sıhhat ve dünya işlerinde kolaylık, başarı verir, tâ ki âhireti iyice zorlaşsın. Allah, helâk olmasını dilediği zaman ağır bir ağacın devrilmesi gibi devirir. Şiddetce, elemce çok daha fazla bir azabı tadarak ölür.[159]

-2- وعن ابنِ عمرَ رضىَ اللّه عنهُمَا قال: قالَ رسُولَ اللّهِ #:]مثلُ المؤمنِ كمثلِ شجرةٍ خضراءَ يسقط ورَقُها وَ يَتَحَابٌّ. فقال القومُ: هِىَ شجرةُ كذا هىَ شجرةُ كذا، فأردتُ أن أقولَ هى النخلةُ فاستحييتُ. فقالَ هى: النخلةُ]. أخرجه الشيخان .

2. (50)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştu:
"Mü'min, yaprağını hiç dökmeyen yeşil bir ağaca benzer." Halk falanca ağaç, fişmekânca ağaç diye tahminde bulundular, (fakat isabet ettiremediler). Ben, "Bu, hurma ağacıdır" demek istedim, ancak (yaşım küçük olduğu için) utandım. Sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): *"Bu hurma ağacıdır"* diyerek açıkladı."[160]

-3- وعن النواس بنِ سَمعانَ رَضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قال رسُولُ اللّهِ #:]إنَّ اللّهَ تعالى ضربَ مثً صراطاً مستقيماً على كَتفَيِ الصراطِ دَارَانِ. وفي رواية سُورانِ لهما أبوابٌ مفتَّحةٌ، على ا'بوابِ ستورٌ، وداعٍ يدعوا عَلَى رأسِ الصراطِ، وداعٍ يدعو فوقه واللّهُ يدعوُ إلى دارِ السَّمِ ويَهدِى من يشَاءُ إلىَ صراطٍ مستقيمٍ. فا'بوابُ التِى علىَ كَتِفَيِ الصراطِ حدُودُ اللّهِ تعالى فَ يقعُ أحدٌ في حدودِ اللّهِ تعالى حتَّى يكشفَ السترَ، والذِى يدعُو منْ فوقِهِ واعظُ ربِهِ]. أخرجه الترمذى، وفسرهُ رَزينٌ في حديثٍ رواهُ عنِ ابنِ مسعودِ رضىَ اللّه عنه: أنَّ الصراطَ هوَ

ا‘‘سْمُ، وأنَّ ا‘بوابَ مَحارِمُ اللّهِ تعالى، والستورُ حدودُ اللّهِ، والداعى على رَأسِ الصراطِ هو القرآنُ، والداعى فوقَهُ واعظُ اللّهِ تعالى في قلبِ كلِّ مؤمنٍ .

3. (51)- Nevvâs İbnu Sem'ân (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Allah, bize iki tarafında iki ev bulunan bir doğru yolu misal veriyor. -Bir rivayette iki ev değil *"İki sur"* denmiştir- *Bu evlerin açık olan kapıları vardır. Kapıların üzerine de perdeler çekilmiştir. Biri yolun başında, biri de onun yukarısında durmuş iki dâvetçi (gelip geçenlere) şu dâveti okuyorlar: "Allah cennete çağırır, dilediğini doğru yola eriştirir" (Yunus, 10/25). Yolun iki yakasındaki kapılar ise Allah'ın hududu (yani yasakları) dur. Hiç kimse perdeyi açmadan bu yasaklara düşmez. Kişinin yukarısındaki davetçi, Rabbisinin vâiz'idir."*[161]

Rezîn, bu temsili, İbnu Mes'ûd tarafından rivayet edilen bir hadisle açıklar: Doğru yol; "İslâm'dır, kapılar; Allah'ın haramlarıdır, perdeler; Allah'ın hudududur (yasaklar); yolun başındaki dâvetçi; Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bunun yukarısındaki davetçi; her mü'minin kalbinde yerleştirilmiş olan (bazan vicdan, bazan sağ duyu diye ifade edilen) hakkâniyet duygusu -ki, buna bazı hadislerde lümme-i melekîye de denmiştir- vâizullah'tır."[162]

AÇIKLAMA:

Hz Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) birçok yüce ve ince hakikatleri temsil ve teşbihlerle ifade etmekle hem anlaşılmalarını kolaylaştırmış, hem de zihinlerde daha iyi yerleşmelerini sağlayarak müessiriyetini artırmıştır. Burada, söylediğimize bir örnek görmekteyiz. İbnu Abbas temsilde geçen hakikatları vuzuha kavuşturmuştur.

İbnu Abbas'tan kaydedilen bir diğer açıklamada şöyle denir: "Bunların fevkinde yer alan bir dâvetçi, kul bu kapılardan birini açmak istediği zaman şu ihtarı yapar: "Sakın onu açma, eğer açacak olursan o (yasağa) girersin..."[163]

4- وعن أبى هريرة رضىَ اللّهُ عنهُ قال: قال رسولُ اللّهِ #:]بدأ ا‘‘سمُ غريباً وسيعودُ غريباً كَما بدأ فطوبَى للغرباءِ[. أخرجه مسلم .

4. (52)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu:

"İslâm garib olarak başladı, tekrar başladığı gibi garîb hâle dönecektir. Gariblere ne mutlu!" [164]

AÇIKLAMA:

İmam Mâlik'ten yapılan rivayete göre, hadis, Medine ile alâkalıdır, İslâm dininin orada garib olarak başladığını ve tekrar oraya döneceğini ifade etmektedir. Kâdı Iyaz ise şöyle demiştir: "Hadisin zâhiri

umum ifade eder (yani Medine ile alakalı değildir), İslâm münferid şahıslar arasında, azınlık olarak başladı, sonra intişar ederek pekçok insan ona dahil oldu. Sonra tekrar azalacak. Öyle ki başlangıçtaki gibi münferid şahıslar ve azınlık hâline dönecek.
Gariblere ne mutlu cümlesindeki gariblerle sıkıntılara maruz kalan ilk muhacirler ve yine azınlığa düşmekle sıkıntı çekecek olan son Müslümanlar kastedildiği söylenmiştir.
Hadisten yeis veren bu mâna çıkarıldığı gibi aksi bir mâna da çıkarılmıştır, yani: Nasıl ki, bidayette İslâm, eşi görülmemiş (garîb) bir tarzda fevkalâde bir inkişaf gösterdi ise, kıyamete yakın öylesi bir inkişafa mazhar olacaktır.
Hadisten kesinlikle böyle bir mâna çıkaran Elmalılı Hamdi Yazır merhum, Neml suresinin son âyetlerini tefsir ederken yukarıdaki hadisi de zikrederek şu açıklamayı sunar: "Bu âyetin işaretine nazaran İslâm'ın istikbali gece değil, gündüzdür. Sönük değil parlaktır. Arasıra basan gece zulmetleri onu dinlendirip tekrar uyandırmak içindir. Bu mâna maruf bir hadis-i şerif ile şöyle beyan buyurulmuştur:
"İslâm garib olarak başladı, tekrar başladığı gibi garîb hâle dönecektir. Gariblere ne mutlu!"
Bu hadisteki "Seyeûdu" fiilini ekseri kimseler "seyesîru" mânasına fi'li nakıs telakki ederek: "İslâm garip olarak başladı (yahut zuhur etti) yine başladığı gibi garip olacak" diye yalnız İnzar suretinde anlamış, bundan ise hep yeis, teammüm etmiştir. Halbuki Kamus'ta gösterildiği üzere "Âde" fiili "Yebdeu-yeudu" de olduğu gibi; dönüp yeniden başlamak mânâsına da gelir.
Bu hadis de böyledir. Yâni "İslâm garib olarak başladı (veya zuhur etti) ileride yine başladığı gibi garip olarak tekrar başlayacak (yahut yeniden zuhur edecek) ne mutlu o gariplere" demektir. Hadisin âhirindeki Fetûba kelimesi onun, inzar için değil, tebşir için sevk buyurulduğunu gösterir, gerçi bunda da ilk hale dönüp garip olmak inzarı yok değil, lâkin dönmeyip yeniden başlaması tebşiri vardır. İşte "Fetûbâ lil gurebâ" müjdesi de bunun içindir. Çünkü onlar sâbikun-i evvelûn gibidirler. Binaenaleyh hadis de ye'si değil müjdeyi nâtıkdır.
Bir başka yerde milâdî on dördüncü asrın Hıristiyan âlemi için reform ve uyanma hareketlerinin başlangıcı olması gibi hicrî on dördüncü asrın da İslâm dünyası için yeni bir uyanış ve şahlanış dönemi olacağı sezgisini ifade eden Elmalılı Hamdi Efendi merhumu te'yid eden Kur'ân ve hadisten bazı başka naklî delîller bulmak bile mümkündür. Mesela Sure-i Fetih'te şöyle buyrulur: *"Bütün dinlerden üstün kılmak üzere peygamberini, doğruluk rehberi Kur'ân ve hak din ile gönderen O'dur. Şâhid olarak Allah yeter"* (Feth, 48/28).
Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde gelen Nebevî bir müjde de şöyle:
"Yeryüzünde mevcut topraktan veya yünden yapılmış her eve Allah, mutlaka İslâm'ın mesajını sokacaktır. Bu, bir kısmını aziz, bir kısmını da zelil kılacaktır. Allah'ın hidâyet nasib ettikleri ona (İsteyerek) dâhil olup izzet bulacaklar, hidâyete ermeyenler ise, zorla tâbi olarak zelil olacaklar."
Mikdâd İbnu'l-Esved (radıyallahu anh) tarafından yapılan bu rivayeti, Temîmu'd-Dârî (radıyallahu anh) tarafından yapılan bir rivayet aynen te'yid eder:
"Bu din, gece ve gündüzün ulaştığı her yere mutlaka ulaşacaktır. Allah, onun girmediği topraktan veya yünden yapılmış (çadır) hiçbir ev bırakmayacaktır. Bu giriş, bir kısmını aziz, bir kısmını da zelîl kılacaktır. Allah İslâm'a izzet, küfre de zillet verecektir."
Ye'se, "mâni-i her kemâl" diyen Bediüzzaman Saîd Nursî de İslâm'ın müstakbel bir zaferine inananlardandır. O, bu inancını muhtelif fırsatlarda kesin bir üslubla cezm ederek ifade eder:
Yakinim var ki istikbal semâvatı, zemin-i Asya bâhem olur teslim yed-i beyza'yı İslâm'a der. Rüyada, selef-i sâlihin'den ve geçmiş asırların temsilcilerinden müteşekkil münevver bir meclisin müjdesi

olarak aldığı şu tebşiratı da onun kesin kanaatının ifadesi olmaktadır: "Evet, ümitvâr olunuz... Şu istikbal inkılâbatı içinde en yüksek gür sedâ İslâm'ın sedası olacaktır!..."
Bediüzzaman'ın inandığı İslâmî kurtuluş mevziî, mahallî bir zafer değil, bütün dünyayı kucaklayan bir İslâmî galebedir. Buna giden yol ümidden, rahmet-i İlâhiyeye güvenden geçmektedir. İçinde bulunduğumuz şartların menfî görünüşü, ye'se atmamalıdır. Semâvatı bir anda bulutlarla doldurup, bir anda yağmur başlatan kudret, dilediği takdirde her şeyi yapmaya kâdirdir. Bizim için esas olan O'nun rızasını kazanmaya çalışmaktır. Zevahire kanıp, ümidi kaybetmemektir. Ümmeti, mâni-i her kemal bildiği yeisten kurtarmayı hedefleyen ümit verici ifadelere, sıkca yer veren Bediüzzaman: "İfrat ediyorsun, hayali hakikat gösteriyorsun, bizi de teçhil ile tahkir ediyorsun. Zaman âhir zamandır, gittikçe daha fenâlaşacak?" diyenlere şu cevabı verir: "Neden dünya herkese terakkî dünyası olsun da yalnız bizim için tedennî dünyası olsun! Öyle mi? İşte ben de sizinle konuşmayacağım, şu tarafa dönüyorum, müstakbeldeki insanlarla konuşacağım.
Ey üçyüz seneden sonraki yüksek asrın arkasında gizlenmiş ve sâkitane Nur'un sözünü dinleyen bir nazar-ı hafiyy-i gaybî ile bizi temâşâ eden Saidler, Hamzalar, Ömerler, Osmanlar, Tahirler, Yusuflar, Ahmedler vesairler! Sizlere hitab ediyorum. Başlarınızı kaldırınız, "sadakte" deyiniz. Ve böyle demek sizlere borç olsun. Şu muasırlarım, varsın beni dinlemesinler. Tarih denilen mazi derelerinden sizin yüksek istikbalinize uzanan telsiz telgrafla sizin ile konuşuyorum. Ne yapayım acele ettim, kışda geldim; sizler cennet-âsâ bir baharda geleceksiniz. Şimdi ekilen Nur tohumları, zemininizde çiçek açacaktır. Biz hizmetimizin ücreti olarak sizden şunu bekliyoruz ki; mazi kıt'asına geçmek için geldiğiniz vakit, mezarımıza uğrayınız. O bahar hediyelerinden bir kaç tanesini medresemin mezar taşı denilen ve kemiklerimizi misafir eden ve Horhor toprağının kapıcısı olan kal'anın başına takınız. Kapıcıya tenbih edeceğiz, bizi çağırınız. Mezarımızdan "henîen leküm" sadasını işiteceksiniz.
Şu zamanın memesinden bizimle süt emen ve gözleri arkada maziye bakan ve tasavvuratları kendileri gibi hakikatsiz ve ayrılmış olan bu çocuklar varsınlar şu kitabın hakikatini hayâl tevehhüm etsinler. Zirâ ben biliyorum ki, şu kitabın mesâili, hakikat olarak size tahakkuk edecektir.
Ey muhatablarım! Ben çok bağırıyorum zirâ Asr-ı Sâlis-i Aşrin, yâni on üçüncü asrın minaresinin başında durmuşum, sûreten medenî ve dinde lâkayd ve fikren mazinin en derin derelerinde olanları camiye daved ediyorum.
İşte ey iki âyâtın ruhu hükmünde olan, İslâmiyet'i bırakan iki ayaklı mezar-ı müteharrik bedbahtlar! Gelen neslin kapısında durmayınız. Mezar sizi bekliyor, çekiliniz; ta ki, hakikat-ı İslâmiyeyi hakkıyla kâinât üzerinde temevvücsâz edecek olan nesl-i cedîd gelsin!"[165]

KUR'ÂN VE SÜNNETE SARILMA BÖLÜMÜ

*

BİRİNCİ BAB
KUR'ÂN VE HADİSE UYMAYA DAİR

*

İKİNCİ BAB
AHMELDE İTİDAL

BİRİNCİ BAB
KUR'ÂN VE HADÎSE UYMAYA DAİR

-1- عن مالك أنهُ بلغَهُ أنّ النبى # قال:]تركتُ فِيكُمْ أمرينِ لَنْ تَضِلُّوا ما تَمَسّكتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللّهِ تَعالَى، وَسُنّةَ رَسُولِهِ #[.

1. (53)- İmam Malik'e ulaştığına göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şunu söylemiştir: *"Size iki şey bırakıyorum. Bunlara uyduğunuz müddetce asla sapıtmayacaksınız: Allah'ın Kitab'ı ve Resûlünün sünneti."*[166]

AÇIKLAMA:

Hâkim'in el-Müstedrek'te kaydettiği üzere, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Veda Hutbesi sırasında, bu hatırlatmayı yapmıştır. Hadis'te İslâmiyetin asliyeti üzere korunması ve kurtuluşa ermek için tek muteber yolun Kur'ân'ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye'ye uymak olduğunu bildiriyor. Bunlara uymayan bütün yollar çıkmaz sokaktır, aldatmacadır.[167]

-2- وَعنْ يَزِيدِ بنِ أرقمَ رضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قال رسولُ اللّهِ #:]إنّى تارِكٌ فِيكُمْ مَا إنْ تَمَسّكتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدِى: أَحَدُهُمَا أعظَمُ مِنَ اŒخرِ، وَهُوَ كِتَابُ اللّهِ تَعَالى حبلٌ ممدودٌ مِن السّماءِ إلى ا‘رضِ، وَعتْرَتِى أهلُ بَيْتِى لنْ يَفْتَرِقَا حتّى يردَا علَىّ الحوضَ فانْظُروا كيْفَ تَخْلِفُونِى فِيهمَا[أخرجه الترمذى .

2. (54)- Yezid İbnu Erkam (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *"Size, uyduğunuz takdirde benden sonra asla sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum. Bunlardan biri diğerinden daha büyüktür. Bu, Allah'ın Kitabı'dır. Semâdan arza uzatılmış bir ip durumundadır. (Diğeri de) kendi neslim, Ehl-i Beytim'dir. Bu iki şey, cennette Kevser havuzunun başında bana gelip (hakkınızda bilgi verinceye kadar) birbirlerinden ayrılmayacaklardır. Öyleyse bunlar hakkında, ardımdan bana nasıl bir halef olacağınızı siz düşünün"*[168]

AÇIKLAMA:

Tîbî, bu hadiste, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Kur'ân-ı Kerîm'le Ehl-i Beyt'ini birbirinden ayrılmaz ikiz kardeşler olarak takdim edip, ümmettten her ikisi hakkında da iyi muâmele taleb ettiği, "Onların hakkını kendi nefislerinize tercih edin" demek istediğini belirtir. Tîbî şu noktaya da dikkat çeker. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu tavsiye ile, ümmetini, Cenab-ı Hakk'ın emri olan şükür vazifesini edâya çağırmış olmaktadır. Çünkü şu âyet, mü'minlere olan in'am ve ihsanına mukâbil edâ edilmesi gereken şükran borcunu Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in Al-i Beyti'ne muhabbet ve sevgi şartına bağlamaktadır: *"(Habibim) de ki: "Ben bu (tebliğime) karşı akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum"* (Şûrâ: 42/23).
Âyette geçen ve akrabalık diye tercüme ettiğimiz el-Kurbâ kelimesinden çıkarılan mânalardan biri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yakınları, yâni Âl-i Beyt'idir. Yukarıda belirtilen hadis-i

şerif'in bu âyeti tefsir edici mahiyette olduğu, bu maksatla îrad buyrulduğu ulemâmızca belirtilmiştir.
"Öyle ise, demiştir ulemâ, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ümmeti, nimete karşı nankörlük etmemeye çağırıyor. Kim bu vasiyeti yerine getirir, mezkûr iyiliğe -Kur'ân ve Âl-i Beyt hakkında iyi davranmak suretiyle- şükran borcunu öderse, Havz-ı Kevser'in başına gelinceye kadar kıyamet safhalarında birbirlerinden hiç ayrılmayacak olan bu ikizler, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a o şahıs hakkında davranışlarıyla ilgili lehte şehâdette bulunacaklar. O zaman Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onu bizzat mükâfatlandıracağı gibi, Cenab-ı Hakk da en uygun mükâfaatla mükâfaatlandıracaktır. Kim de Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu vasiyetini yerine getirmez, Kur'ân ve Al-i Beyt'inin hukukuna saygılı olmamak sûretiyle mazhar olduğu iman ve İslâm nimetinin şükrünü ödemezse, hakkında, bu açıklananın aksi bir hüküm verilecek, nankör muâmelesine mâruz kalacaktır.
Hadisin Müslim'de gelen bir vechi şöyledir:
"Ey insanlar, bilesiniz ki: Ben bir beşerim. Rabbim'in elçisinin (Azrail aleyhisselam) gelmesi ve davetine icabet etmem zamanı yakındır. Ben size iki kıymetli şey bırakıyorum: Birincisi Kitabullah'tır, içerisi nur ve hidâyet doludur. Allah'ın Kitabı'nı alın ve ona dört elle sarılın." - Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'ân-ı Kerîm'e birçok teşviklerde bulunduktan sonra devamla dedi ki: *"Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatıyorum. Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatıyorum. Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatıyorum..."*[169]

ـ3ـ وَعَنْ العرباض بنِ ساريةَ رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]صلّى بِنَا رسولُ اللهِ # ذاتَ يَومٍ ثمّ أقبلَ علَيْنَا بِوجْهِهِ فَوَعظَنَا موْعِظَةً بَلِيغَةً ذَرَفتْ مِنْهَا العيونُ ووَجِلَتْ مِنْهَا القُلُوبُ، فقالَ رجُلٌ: يا رسُولَ اللهِ كأنّ هذِهِ مَوْعِظَةُ مودّعٍ فَماذَا تَعهَدُ إلَيْنَا؟ فقَالَ أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللهِ تَعالَى وَالسّمعِ وَالطّاعةِ وإنْ كَانَ عبداً حبشيّاً فإنّهُ مَنْ يعشْ مِنْكُمْ بَعْدِى فسَيَرى اخْتِفاً كَثِيراً، فَعَلَيْكُمْ بِسُنّتِى وَسُنةِ الخلفاءِ الراشِدِينَ المهدِيينَ تَمَسّكُوا بِهَا وَعَضُّوا عَلَيْهَا بالنواجذ، وإياكمْ ومحدَثاتِ ا‘مورِ فإنّ كلَّ محدَثةٍ بدعةٌ، وكلَّ بدعةٍ ضَلَةٌ[أخرجه أبو داود والترمذى.ومعنى »عَضُّوا علَيْهَا بالنَواجِذ« أى تمسكوا بها كما يتمسكُ العاضُّ بِجَميعِ أضْراسِهِ .

3. (55)- İrbâz İbnu Sâriye (radıyallahu anh) dedi ki: "Bir gün Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bize namaz kıldırdı. Sonra yüzünü cemaate çevirerek çok beliğ, çok mânidar bir vaazda bulundu. Öyle ki dinleyenlerin gözleri yaşla, kalpleri de heyecanla doldu. Cemaatten biri:
"Ey Allah'ın Resûlü, sanki bu, bir veda konuşmasıdır, bize ne tavsiye ediyorsunuz?" dedi.
"Size, buyurdu, *Allah'a karşı takvada bulunmanızı, başınızda Habeşli bir köle olsa bile emirlerini dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. Zira, sizden hayatta kalanlar benden sonra nice ihtilaflar görecek. Öyle ise size sünnetimi ve hidayet üzere olan Hülefâ-i Râşidîn'in sünnetini hatırlatırım, bunlara uyun ve dört elle sarılın. Sonradan çıkarılan şeylere karşı da son derece dikkatli ve uyanık olun. Zira (sünnette bulunana zıt olarak) her yeni çıkarılan şey bir bid'attır, her bid'at de dalalettir, sapıklıktır."*[170]

AÇIKLAMALAR:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatına yakın yaptığı konuşmalardan biri görülmektedir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendinden sonra ümmetin dalâlete, fitneye, ihtilaflara düşmemesi için tek çıkar yol olarak Kur'ân'a ve sünnetine uyulmasını vasiyet ediyor. Daha önceki hadiste sünnet yerine *"Ehl-i Beytime uyun"* buyurmuştu. Şu halde Allah'tan gereğince korkmak ve Kur'ân'ın emirlerini ölçü olarak almak ümmetin vahdeti, dinin bozulmalara karşı muhafaza edilmesi için şart olduğu gibi, sünnete uymak, Ehl-i Beyte mensup olanlara saygı göstermek de bir o kadar ehemmiyet taşımaktadır.
Osmanlılar döneminde -Abbasîler döneminde başlatılan bir geleneğe uyularak- Ehl-i Beyt'e mensup olanlar, bu çeşit hadislerin teşvikiyle hususî alâkaya mazhar olmuşlardır. Devlet bu kimseler için hususî defterler tutmuş, maaşlar bağlamıştır. devlete sadâkatları sağlanan bu kitle sayesinde, İslâm âleminin tamamında, samimî bir devlet taraftarlığı, siyasî birlik taraftarlığı temîn edilmiştir. Maceraperest ayrılıkçılar halkın itibar ve hürmet ettiği eşraf zümresinin temâyülüne zıt tecrübelere girmekten çekinmiş olmalıdırlar. Böylece Âl-i Beyt'e saygının içtimaî ve siyasî ehemmiyeti anlaşılmış olmaktadır.[171]

İtaat Meselesi:

İslâm dininin en ziyade reddettiği hususlardan biri dâhilî kargaşadır. Çünkü dâhilî kargaşa, mâsum kanının dökülmesine sebep olduğu gibi dış düşmanların iştahını da kabartır. Ümmet ve dîn için her ikisi de zararlıdır. Âyet-i kerîme de haksız yere bir kişinin canına kıyma cinayetini "bütün insanları öldürmüş olmak" gibi şenî bir cinayet addetmiştir (Maide: 5/32). Bu sebeple 43 numaralı hadisle ilgili olarak genişçe üzerinde durulduğu üzere, idareciye isyan asla tecvîz edilmemiştir. İdareci zâlim de olsa, zorba da olsa, fâsık da olsa isyan değil itaat ve sabır tavsiye edilir."
Baştaki Habeşli bir köle bile olsa itaat etmek" tavsiyesini, bazı âlimler: "Devlet reisi tarafından vazifelendirilecek vâli veya bir başka âmire itaati anlarken, diğer bazı âlimler "Habeşli bir köle istilâ yoluyla başa geçecek olsa, fitneye meydan vermemek için, itaat etmek gerekeceğini" rivayetlerden çıkarmışlardır. Burada belirtelim ki, itaat, Allah'a isyana götürmeyen emirleredir. Zira Allah'a isyanda kula itaat yoktur. Bu çeşit emirlere uyulmaması isyan demek değildir, pasif mukavemettir. Allah'ın emirleri yerine getirilmeye devam edilir. Zâlimin zulmüne sabredilir. Ahmed İbnu Hanbel, Ebu Hanife, İmam Şâfiî gibi büyükler zulmü, işkenceyi ve hatta idamı göze almışlar ama insanları isyana teşviki düşünmemişlerdir.[172]

Bid'at Meselesi:

Şer'î ıstılahta "Dinde bir dayanağı (aslı) olmaksızın sonradan çıkan her şey"e bid'at denmiştir. Yukarıda metnini kaydettiğimiz hadiste mutlak şekilde sonradan ihdas edilen, çıkarılan herşey bid'at olarak ifade edilmektedir. Lügat açısından sonradan çıkan herşey bid'at sayılsa da merdud addedilmemiştir. Başkaca hadisler de bu bid'at anlayışına imkân tanır. Zira Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde yer alan bir hadis, *"Yeni bir bid'at ihdas eden her kavm onun bir mislini sünnet'ten kaldırıyor demektir"* buyurur. Buna göre esas reddedilen bid'at, mevcudu kaldıran bid'attır. İçtimaî hayatın gelişmesi, karşımıza çıkan yeni şartların sonucu hâsıl olan ihtiyaçlara cevap veren bid'atlar

kaçınılmazdır ve bunlar merdûd olamaz. Nitekim Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra, Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh), Hz. Ömer (radıyallahu anh), Hz. Osman (radıyallahu anh), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünnetinde mevcut olmayan tatbikatlara girişmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in kitap hâline getirilmesi, takvim vaz'ı, devlet divanlarının tutulması vs. hep sünnette olmayan şeylerdir. Hatta Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında bir kısmı (sekiz rekat'ı) cemaatle, bir kısmı da münferîd kılınan teravih namazının tamamının, cemaatle kılınmasını emreden Hz. Ömer (radıyallahu anh), bunun bid'at olacağını söyleyenlere: "Bu bid'atse ne güzel bid'attir" cevabını verir.

Meseleye temas eden İslâm âlimleri dinde uyulması gereken bu büyüklerin tatbikatını ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in konuyla ilgili beyanatının tamamını gözönüne alarak bid'atı, bid'ayı hasene, bid'ayı seyyie diye ikiye ayırırlar. Yani iyi bid'at, kötü bid'at. Bid'ayı hasene yerine göre kaçınması mümkün olmayan bir ihtiyaçtır. Bu sebeple bid'a vâcib, mendub, haram, mekruh ve mübah olmak üzere beş mertebeye ayrılmıştır. İmam Şafiî hazretleri bid'ayı "Kitap, sünnet, eser veya icmaya muhalif olarak ihdas edilen şey" diyerek en câmi tarifini yapar.

Hülasa etmek gerekirse bir bid'at, ya dine muvâfık ve bir ihtiyacı karşılayan bir şeydir ki, bu bid'at-ı hasene adı altında tahsin edilmiş, güzel bulunmuştur; veya bir ihtiyacı karşılamayan, daha önce zaten mevcut bir şeyi kaldırarak yerine geçecek olan -bir başka kültürden alınma, yahut beşerî hevaya uyularak, yoktan ihdas edilme- bir şeydir. Bid'at-ı seyyie denen bu ikinci kısım, bütün Müslümanların müşterek kültürleri yâni onların birlik ve vahdet vesîlesi olan "sünnet"e ters düştüğü için merduddur. Bu çeşit bid'atler, yâni yabancı kültürlere âit unsurlarla ferdî hevadan kaynaklanan unsurlar müstakillik ve müştereklik esasına müstenîd ümmet şahsiyetini haleldâr edeceği için hiçbir müsâmaha tanımaksızın şiddetle reddedilmiştir. Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inden alarak kaydettiğimiz hadis bu açıdan bir kere daha değerlendirilebilir.[173]

4ـ وَعن المقدام بن معدى كربَ رضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قال رسولُ اللّهِ #:]أَ هلْ عَسَى رجلٌ يَبْلُغُهُ الحديثُ عنِّى وهُوَ متكى على أريكتِهِ فيقُولُ بيننا وَبَيْنَكُمْ: كِتَابُ اللّهِ تعالى فَمَا وَجَدْنَا فِيهِ حَ اً استحْلَلْنَاهُ، وَما وَجَدْنَا فِيهِ حَرَاماً حرَّمْنَاهُ وَإنّ ما حرّمَ رسُولُ اللّهِ # كَمَا حرّمَهُ اللّهُ[. أخرجه أبو داود والترمذى.وزاد أبو داود رحمه اللّه في أوّله]أَ إنِّى أوتيتُ الكِتَابَ وَمِثْلَهُ معهُ[وذكر معناه.وزاد أيضاً]أَ يَحلُّ لَكُمْ الحِمَارُ ا'هْلِىُّ، وَ كلُّ ذى نابٍ مِنَ السبَاعِ، وَ لُقطةُ مُعَاهَدٍ إَ أن يستَغْنَى عَنْهَا صَاحِبُهَا، وَمَنْ نَزَلَ بِقَوْمٍ فَعَلَيْهِم أن يُقرُّوهُ، فان لم يقرُوهُ فَلَهُ أن يعقَبَهُمْ بِمثْلِ قِراهُ[.»ا'ريكةُ« السريرُ في الحجلة، وقيل: هوَ كلُّ ما اتُّكئَ عليهِ »والقِرَى« الضيافةُ .

4. (56)- Mikdâm İbnu Ma'dîkerib (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *"Haberiniz olsun, rahat koltuğunda otururken kendisine benim bir hadisim ulaştığı zaman kişinin: "Bizimle sizin aranızda Allah'ın kitabı vardır. Onda nelere helâl denmişse onları helâl biliriz. Nelere de haram denmişse onları haram addederiz" diyeceği zaman yakındır. Bilin ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın haram kıldıkları da tıpkı Allah'ın haram ettikleri gibidir"*

Ebu Dâvud'un rivayetinin baş kısmında şu ziyâde vardır: *"Haberiniz olsun, bana Kitap ve bir o kadar da (sünnet) verildi."* Rivayetin gerisi yukarıdaki mânada devam eder.

Ebu Dâvud'un rivayetinin sonunda şu ziyade de mevcuttur: *"Haberiniz olsun (Kur'an'da zikri*

geçmiyen) ehlî eşeğin eti de size helâl değildir, vahşi hayvanlardan parçalayıcı dişi (köpek dişi) olanlar, keza muâhedeli olanların yitikleri de haramdır. Ancak eşya sâhibi, ihtiyacı olmadığı için, kasden terketmişse o müstesna. Bir kimse bir kavme uğradığı zaman, ona ikram etmek, o kavme vazife olur. Şayet ikram etmezlerse, o kimse, hak ettiği ikramın mislince onları cezalandırır."[174]

AÇIKLAMALAR:

Hadis, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın da aynen Kur'ân-ı Kerîm gibi "haram" veya "helâl" hükmünü koyma yetkisi olduğunu beyan etmektedir. Mucizevî şekilde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), her devirde, bir kısım "müreffeh câhiller"in oturduğu yerden "Kur'an'dan başka şey tanımayız" diye ahkâm keseceklerini haber vermektedir. Sözünü evirip kıvırıp neticede bu mânayı ifade eden bedbahtlar günümüzde bile mevcuttur. Âlimler hadiste gelen erîke yani "koltuk" kelimesiyle, bu sözü söyleyecek kimselerin tasvir edilmek istendiğini, bunların iyi döşeli müzeyyen evlere kapanmış, ilim çilesi çekmemiş, rahatına düşkün câhil kimseler olacağına dikkat çekildiğini belirtirler.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kendisine Kur'ân'dan başka, Kur'ân kadar açıklama, tamamlama yetkisinin tanındığını belirttikten sonra Kur'ân'da zikri geçmediği halde, şahsen beyan ettiği haramdan birkaçını zikreder[175] [176].

Buluntu Mal (Lakit, cemi: Lukata) Meselesi:

Görüldüğü gibi buluntu mallar haram edilmektedir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), muâhid'in yani kendisine tanınan belli bir müddet için İslâm memleketinde bulunan yabancının yitirdiği malı zikrederek hükmü beyan ediyor. Yâni, şârihlerin belirttiği üzere, bir yabancının (seyyah, tüccar vs.) yitirdiği mal haram olursa, bir mü'minin yitirdiği mal evleviyetle haram olacaktır. Ancak sâhibi, müstağni olarak yani o mala ihtiyacı bulunmadığı için ihtiyacı olanlar alsın diye bırakmışsa o malı almak haram değildir. Malın yitik mi, metruk mu olduğu her halde anlaşılabilir. Sokakta bulunan bir cüzdan her halde metruk değildir, ama irice bir eşya metruk olabilir. Örfe göre ayrım zor olmaz.
Hadiste yer verilen üçüncü bir mesele, misâfir ağırlamakla ilgili. Hadiste geçen ikram'dan murat, ağırlanması, misafirin ihtiyaçlarının görülmesidir.
Hadis'in mânası, zahirde, misafire ikram etmeyi vâcib bir vazife göstermekte, ikram edilmediği takdirde, misâfirin, ihtiyaç miktarınca almasını helâl kılmaktadır. Ancak, ulema burada ihtilaf etmiştir.
1- Bazıları 16 ve 17 numarada kaydettiğimiz bedevî ile ilgili hadise dayanarak, orada zikri geçen İslâm'ın şartları dışında vecibe olmadığnı söyleyerek misafire ikram dini bir vecibe değildir demiştir.
2- Ahmed İbnu Hanbel'e göre, hadis vücub ifade eden bir üslubla vârid olmuştur. Ancak mendub olduğunu söyleyen ekseriyet, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: *"Müslüman'ın malı gönül hoşluğuyla olmadıkça helâl olmaz..."* hadisine ve *"Mallarınızı aranızda bâtıl yolda yemeyin..."* (Bakara: 2/118) mealindeki âyete dayanarak bu hadisin muzdar olanlarla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Çünkü muzdarın ağırlanması icma ile sâbit bir vecibedir.
3- Bazı âlimler: "Bu, İslâm'ın başlangıcıyla ilgili bir emirdir, çünkü, gazveye çıkan askeri birlikleri,

uğradıkları yerlerin ağırlaması, ihtiyaçlarını görmeleri, onlara vecîbe kılınmıştı. Ancak sonradan İslâm güçlenip, halka karşı da şefkat ve merhamet galebe çalınca vücub neshedildi, cevaz bâki kaldı" demişlerdir.
Ancak bazı âlimler, devlet reisi, zımmîlerin yaşadığı bir bölgeye ve bilhassa kır bölgesine giden vazifelilerin orada ağırlanmasına hükmetti ise ora halkının onları ağırlaması gerektiği, ağırlamadıkları takdirde ihtiyaç miktarınca -ama fazla değil-, zorla veya gizlice alabileceklerini ifâde etmişlerdir. Yine bu da normal şartlarda değil, anormal şartlarda, mecburî durumlarda olduğu belirtilir. Mirkat'ta Aliyyu'l-Karî, başka teferruat da zikreder.[177]

-5- وعن أبى موسى عبداللّه بن قيس ا'شعرى رضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قال رسولُ اللهِ #:]إنّ مثلَ مابعثنى اللّهُ بهِ منَ الهُدَى والعلمِ كَمثل غيثٍ أصاب أرضاً فكانتْ منهَا طائفةٌ طيِّبَةٌ قَبِلتِ المَاءَ فأنْبَتَتِ الكَ' والعُشْبَ الكَثِيرَ، وَكَانَ مِنْهَا أجادبُ أمسكتِ المَاءَ فنفعَ اللّهُ تعالَى بِهَا النّاسَ فَشَرِبُوا مِنْهَا وَسَقَوْا وزَرعُوا، وَأصَابَ طَائفةً مَنْهَا أخرى إنّمَا هِىَ قِيعَانٌ تمْسكُ ماءً وَ تنبتُ كَ'، فَذَلكَ مثلُ منْ فَقُهَ فى دينِ اللّهِ تعالى، ونفعهُ ما بعثنِى اللّهُ تعالى بهِ فعلمَ وعلّمَ، ومثلُ مَنْ يَرْفَعْ بذلكَ رأساً ولمْ يَقبلْ هُدَى اللّهِ الَّذى أُرْسِلْتُ بِهِ[.

5. (57)- Ebu Mûsa Abdullah İbnu Kays el-Eş'arî (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular:
"Allah'ın benimle gönderdiği ilim ve hidâyetin misali, bir araziye düşen yağmur gibidir. (Bilindiği üzere), bazı araziler var, tabiatı güzeldir, suyu kabul eder, bol bitki ve ot yetiştirir. Bir kısım arazi var, münbit değildir, ot bitirmez, ama suyu tutar. Onun tuttuğu su ile Cenab-ı Hakk insanları yararlandırır: Bu sudan kendileri içerler, hayvanlarını sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir araziye daha isabet eder ki, bu ne su tutar ne ot bitirir. Bu temsilin biri Allah'ın dininde ilim sâhibi kılınana delalet eder, böylesini Allah benimle göndermiş olduğu hidâyetten yararlandırır; yani hem öğrenir, hem öğretir. Temsilden biri de, buna iltifat etmeyen Allah'ın benimle gönderdiği hidâyeti hiç kabul etmeyen kimseye delalet eder"[178]

AÇIKLAMA:

Kurtubî başta olmak üzere bir kısım ulema şu açıklamayı sunarlar: Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm), getirdiği dini, insanlara ihtiyaçları anında gelen yağmura benzetmiştir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) gelmezden öne, insanların hâli, susamış, suya muhtaç kimseler gibi idi. O (aleyhissalâtu vesselâm)'nun getirdiği nura şiddetle muhtaç idiler. Yağmur indiği, ölü araziyi hayata kavuşturduğu gibi, din ilimleri de ölmüş kalpleri diriltir.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Kur'ân'ın muhataplarını da yağmurun düştüğü çeşitli evsaftaki topraklara benzetmiştir. Bir kısmı bilir, amel eder ve öğretir de. Bunları suyu emen münbit toprağa benzetmiştir: Hem kendisi istifade eder, hem de bitirdiği bitkilerle başkalarının da istifadesini sağlar. Bir kısım muhataplar vardır, devrinin ilmini câmidir, ancak bildikleriyle amel etmez, veya öğrendiği ilimleri kendisi idrak etmeksizin başkasına öğretir. Bu kimse, tuttuğu su ile halkın faydalanmasını

sağlayan toprak gibidir. Buna Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şu hadisleriyle işaret buyurmuşlardır: *"Allah, sözlerimi işitip de işittiği şekilde edâ eden (öğreten) kimsenin yüzünü (kıyamet günü) taze kılsın..."*
Bazı muhataplar ne ilim dinler, ne onunla amel eder, ne de başkasına nakleder. Bunlar suyu tutmayan veya başkasına zararlı kılan kaygan toprağa benzer.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) verdiği misâlde ilk iki övülen grubu, faydalı olmada müştereklik arzettikleri için birleştirmiştir. Üçüncü mezmum grubu ise, hiçbir fayda sağlamadığı için öbürlerinden ayrı mütâlaa etmiştir."[179]

-6- وَعنهُ رضِىَ اللهُ عنهُ قال: قال رسولُ اللهِ #:]إنّ مثلِى ومِثَلَ مَا بَعَثَنِى اللهُ بِهِ كَمثلِ رجلٍ أتَى قومَهُ فقالَ: إنِّى رأيتُ الجيشَ بعينىَّ، وأنَا النذيرُ العُريانُ فالنجاءَ: فأطاعهُ طائفةٌ من قومِهِ فأدْلَجُوا وانطلقوا على مَهلهمْ فنجوْا، وكذَّبتْ طائفةٌ منهم فأصبحُوا مكانهم فصبحهمُ الْجَيْشُ فأهلكهم واجتاحهمْ، فذلكَ مثلَ من أطاعَنِى واتبعَ ما جِئتُ بهِ، ومثلُ مَنْ عَصَانِى وكذّبَ بِمَا جِئْتُ بِهِ مِنَ الحقِّ[. أخرجهما الشيخان .

6. (58)- Yine aynı sahâbe (Ebu Musa) (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Benim misalimle Cenab-ı Hakk'ın benimle göndermiş bulunduğu şeyin misâli şu adamın misali gibidir: "Bir adam kendi kavmine gelip: "Ben gözlerimle düşman ordusunu gördüm, tehlikeyi haber veriyorum, tedbir alın!" der. Kavminden bir kısmı tavsiyesine uyup, geceleyin, telaşa düşmeden oradan uzaklaşır. Bir kısmı da bu haberciyi yalanlar ve yerinden ayrılmaz. Ancak sabahleyin ordu onları yakalar ve imha eder. İşte bu temsil bana itaat edip getirdiklerime uyanlarla, bana isyan edip Cenab-ı Hakk'tan getirdiklerimi tekzip edip yalanlayanları göstermektedir."[180]

-7- وعن أبى هريرة رضِىَ اللهُ عنهُ قال: قال رسولُ اللهِ #:]إنّمَا مثلِى ومثُلُكُمْ كمثلِ رجلٍ استَوْقَدَ ناراً فَلمّا أضاءتْ ما حَوْلَهُ جعلَ الفَراشُ وهذِهِ الدوابُّ التى تقعُ في النَّارِ تقعُ فِيهَا فجعلَ ينزعُهنّ ويغْلِبْنَهُ فيقتحمنَ فيهَا فأنا آخذُ بحُجزِكمْ عنِ النارِ، وأنتمْ تقْتَحِمُونَ فِيهَا[. أخرجه الشيخان والترمذى، واللفظ للبخارى .

7. (59)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Benim misâlimle sizin misâliniz, şu temsile benzer: Bir adam var ateş yakmış. Ateş etrafı aydınlatınca, pervaneler (gece kelebekleri) ve aydınlığı seven bir kısım hayvanlar bu ateşe kendilerini atmaya başlarlar. Adamcağız onları kurtarmaya (mâni olmaya) çalışır. Ancak hayvanlar galebe çalarak çoklukla ateşe atılırlar. Ben (tıpkı o adam gibi) ateşe düşmememiz için belinizden yakalıyorum, ancak siz ateşe ateşe koşuyorsunuz"[181]

-8- وعن ابنِ مسعودٍ رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]إنّ أحسنَ الحديث كابُ اللهِ، وَأحسنَ الهَدْيِ هَدْىُ محمّدٍ #، وشرَّ ا‘مُورِ محدَثاتُها، وإنّ ماتُوعدُونَ Œتٍ وَمَا أنْتُمْ بِمعْجِزِينَ[. أخرجه البخارى .

8. (60)- İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'un şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Muhakkak ki, en güzel söz Allah'ın kitabıdır. En güzel yol da Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in yoludur. İşlerin en kötüsü de dine aykırı olarak sonradan çıkarılanıdır. Size vâdedilen mutlaka yerine gelecektir. Siz Allah'ı aciz bırakamazsınız"*[182]

AÇIKLAMA:

Bu hadis, zâhirde İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'un sözü gibi görünmekte yâni mevkuf hadis olduğunu hükmetmeye sevkedecek bir üslubta ise de İbnu Hacer'in belirttiği üzere hadis merfudur. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şemâiline giren bir vasfını bildirmektedir.
Hadiste medarı bahsedilen bid'a ile ilgili açıklamayı daha önce yaptığımız için (Bak. 35. hadis) burada tekrar etmeyeceğiz.[183]

-9- وعن عائشة رضِىَ اللهُ عنها قالت: قال رسولُ اللهِ #:]مَنْ أحدثَ في أمْرِنَا هذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ[. أخرجه الشيخان وأبو داود.وفي رواية]مَنْ عَمِلَ عَمً لَيسَ عَلَيْهِ أمْرُنَا فَهُوَ ردٌّ[.

9. (61)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) validemiz anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: *"Kim şu dine uymayan bir şey uyduracak olursa, bu, merduddur kabul edilemez"*
Bir rivayette de şöyle denmektedir: *"Bizim sünnetimize uymayan bir amel işleyenin yaptığı amel de merduddur."*[184]

-10- وعن أبى ذرٍّ رضِىَ اللهُ عنهُ قال: قال رسولُ اللهِ #:]مَنْ فَارقَ الجَمَاعةَ شِبْراً فقدْ خَلَعَ رِبْقَةَ ا“سْمِ من عُنقِهِ[. أخرجه أبو داود .

10. (62)- Ebu Zerr (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular: *"Kim cemaat'(imiz)den bir karış uzaklaşırsa (kendini dine bağlayan) İslâm bağını boynundan çıkarıp atmış olur"*[185]

-11- وعن علي رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]إقْضُوا كَمَا كُنْتُمْ تَقْضُونَ فإنِّى أكرهُ الخِفَ حتّى تَكُونَ النَّاسُ جَمَاعةً أو أموتَ كَمَا مَاتَ أصْحَابِى[. وَكَانَ ابنُ سيرينَ رحمهُ اللهُ تعالى يَرى عامةَ مايروونَ عن علي رضِىَ اللهُ عنهُ كذباً. أخرجه البخارى .

11. (63)- Hz. Ali (radıyallahu anh) şöyle demiştir: "Daha önce hükmettiğiniz şekilde hükmedin. Zira

ben (kargaşaya, nizâya götürecek) muhalefeti sevmem, tâ ki halk tek bir cemaat teşkil etsinler veya arkadaşlarımın öldüğü gibi ben de öleyim."
İbnu Sîrîn merhum, Hz. Ali (radıyallahu anh)'den yapılan rivayetlerin çoğunun uydurma ve yalan olduğu görüşünde idi."[186]

AÇIKLAMA:

Hz. Ali bu sözü Irak ahalisine söylemiştir. Daha önce Hz. Ömer gibi ümmü'lveledin (efendisinden hamile kalıp çocuk doğuran köle kadın) satılamayacağı kanaatinde olan Hz. Ali (radıyallahu anh) Irak'a gelip, aksine kanaat izhar edince Ubeyde kendisine: "Sizin ve Hz. Ömer'in cemaate uyan (eski görüşünüz, bana, tefrikaya kaçan (bugünkü şahsî görüşünüzden daha hoştur" der. Bu itiraz üzerine Hz. Ali (radıyallahu anh) yukarıdaki sözünü söyler.
İbnu Sîrîn'le alakalı ithamın mahiyetine gelince: Hz. Ali'den Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e muhalefet ettiğine dair rivayetlerin Râfiza ve Şia'dan kaynaklandığını söylemiştir. Ahkâma müteallik rivayetler bu sözün dışındadır, sîkalardan alınmıştır.[187]

12- وعن أنس رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]مَا أعرفُ شيئاً ممّا كَانَ على عهدِ رسُولِ اللهِ #، قيلَ الصةُّ؟ قال ألَيْسَ صَنَعْتُمْ مَا صَنَعْتُمْ فِيهَا[أخرجه البخارى والترمذى .

12. (64)- Enes (radıyallahu anh) şöyle der: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde mevcut olan şeylerden (kelime-i şehadet dışında) hiçbirini artık göremiyorum." Kendisine
"namazı da mı?" diye itiraz edilince:
"Namaza da ne yaptığınızı bilmiyor musunuz, (öğleyi akşama yakın kılmadınız mı)?" cevabını verir. [188]

AÇIKLAMA:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinin özlem ve hasretiyle yanan Hz. Enes (radıyallahu anh) Emevî idarecilerinin nâhoş tutumlarının da te'siriyle karamsar bir havaya düşerek, o mahz-ı nur devrine nazaran pekçok şeyin değişikliğe uğradığını yukarıdaki sözleriyle ağlayarak dile getirir. Fazla mübâlağa ettiğini göstermek maksadıyla "Nasıl olur, işte namaz, olduğu gibi duruyor" derler. O, Haccâc'ın namaz vakitlerinde yaptığı değişikliği îma ederek "Onda neler yaptığınızı bilmiyor musunuz, öğleyi akşama yakın kılmıyor musunuz, bu Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında böyle mi idi?" cevabını verir.[189]

13- وعن أبى هريرة رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]أنه دخلَ السوقَ فقالَ: أراكُمْ ههنَا وَمِيراثُ محمدٍ # يُقسَمُ في المسجدِ، فذَهَبُوا وقالوا: مَا رأينَا شيئاً يُقسَمُ؟ رأيْنَا قوماً يقرؤنَ القرآنَ. قالَ: فذلكمْ ميراثُ نبيكمْ #[.

13. (65)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den rivâyet edildiğine göre bir gün kendisi çarşıya uğrar ve: "Mescidde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın mirası taksim edilirken ben sizleri burada görüyorum (Bu ne biçim iş, siz de koşun) buyurur. Herkes mescide koşuşur, bir şey göremeyince: "Taksim edilen bir şey göremedik, sâdece bazıları Kur'ân okuyordu" derler. O cevabı yapıştırır. "İyi ya, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın mirası zaten bu değil mi?"[190]

AÇIKLAMA:

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) mîzaç itibariyle, şakacı, nüktedan bir zattır. Yukarıda görüldüğü üzere, Kur'ân-ı Kerîm'in ehemmiyetine bir kısım kimselerin dikkatini çekmek maksadıyla yarı şaka yarı ciddi bir davranışta, bir nüktede bulunmuştur. Bu çeşit davranmaların yalan sayılmayacağı, câiz olacağı hükmü çıkarılır.[191]

14ـ وعن ابن مسعود رضِىَ اللهُ عنهُ أنه قال: مَنْ كَانَ مُسْتَنّا فليستنّ بمن قَدْ مَاتَ فإنّ الْحَيَّ يؤمَنُ عليْهِ الفتنةُ، أولئكَ أصحابُ محمدٍ # كَانُوا افضَلَ هذهِ ا٢مةِ أبرّها قلُوباً، وأعمقها علماً، وأقلّها تكلفاً، اخْتارَهُمْ اللهُ تعالى لصحبة نبيهِ # و٣قامةِ دينهِ، فاعرِفُوا لَهُمْ فَضْلَهُمْ واتّبِعُوهُمْ عَلَى أثَرِهِمْ وَتَمَسّكُوا بِمَا اسْتطَعْتُمْ مِنْ أخْقِهِمْ وَسِيَرِهِمْ فإنهُمْ كَانُوا عَلَى الهدَى المسْتقِيمِ .

14. (66)- İbnu Mes'ûd (radıyallahu anh)'dan rivayet edildiğine göre, şöyle buyurmuştur: "Bir yol takip etmek isteyen, bu yolu, ölmüş olanların yolundan seçsin. Zira hayatta onların fitnesinden emin olunamaz. Ölmüş olanlar ise Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashâbıdırlar. Onlar bu ümmetin en efdalidir. Kalpçe en temizleri, ilimce en derînleri, amelce en ihlaslıları yine onlardır. Allah, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sohbeti ve dininin yerleşmesi için onları seçmiştir. Öyleyse sizler onların üstünlüğünü idrak edin, onların yolundan gidin, elinizden geldikçe onların ahlâkını ve yaşayış tarzlarını kendinize örnek kılın. Zira onlar en doğru yolda idiler."[192]

15ـ وعن ابن عباس رضِىَ اللهُ عنهُما قال:]مَنْ تَعلّمَ كِتَابَ اللهِ تعَالى ثمّ اتبَعَ مَا فيهِ هَدَاهُ اللهُ تَعالَى مِنَ الضّلَةِ في الدّنيَا ووقاهُ سوءَ الحِسَابِ في اŒخِرَةِ[.

15. (67)- İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'dan rivayet edildiğine göre şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'ın Kitabını öğrenir ve sonra da onda bulunanlara uyarsa, Allah onu, dünyada dalâletten çıkarıp doğru yola sevkeder, âhirette de kötü hesabtan korur."[193]

AÇIKLAMA:

İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'ın "Allah'ın Kitabı'na uyan dünyada sapıtmadığı gibi âhirette de kurtuluşa erer" deyip sözüne delil olarak şu âyeti okuduğu da rivayet edilmiştir. *"Kim hidâyetime*

uyarsa ne sapıtır ne de hüsrâna uğrar" (Tahâ: 20/123).[194]

16- وعن عمرَ بن الخطاب رضِيَ اللهُ عنهُ قال:]تُرِكتُمْ علَى الواضِحةِ، ليلُهَا كَنَهارِهَا. كُونُوا عَلَى دين ا٭عرابِ والغلمانِ في الكُتَّابِ.[

16. (68)- Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh)'dan rivayet edilir ki, şöyle buyurmuştur: "Gecesi gündüz gibi olan çok aydınlık bir şeriat üzere terkedildiniz. Çöldeki bedevîlerin ve mahalle mekteplerindeki çocukların dini üzere olun. (Âyet ve hadisten öğretilenleri olduğu gibi takib edin, kendinizden katıp karıştırmadan taklid edin.)[195]

AÇIKLAMA:

Burada dinî tatbikatta, çöl bedevîsi ve çocuklar gibi olmaktan maksad dinin zahiriyle amel etmektir. Bedevî ve çocuğun ruhî yapılarında saflık esastır. Kendilerine verileni alırlar. Şu halde dinî mevzularda selef-i sâlihin'den intikal eden farzlar, haramlar, sünnetler ne ise onlarla iktifa etmek tavsiye edilmektedir. Müteşabihleri, sapıkların sözlerini araştırmaya kalkmak kişiyi çıkmaza sokar. Nitekim merfu rivayetlerde de buna benzer olarak *"Size koca karıların dindarlığını tavsiye ederim"* hadisi rivayet edilmiştir.[196]

17- وعن عَليٍّ رَضِىَ اللهُ عنهُ قال:]تُرِكْتُمْ على الجادّةِ، منهجٌ علَيْهِ أُمُّ الكِتَابِ[أخرجَ هذه اŒثارَ الخمسةَ رزين رحمه الله تعالى .

17. (69)- Hz. Ali (radıyallahu anh) şöyle buyurmuştur: "Sizler geniş bir caddeye bırakıldınız. Bu, üzerinde Ümmü'l-Kitap olan (yâni Allah'ın kesin hükümlü âyetleriyle istikameti tesbit edilmiş) bir yoldur."

[Ashâb'ın büyüklerine ait son beş rivayeti Rezîn merhum tahric etmiştir].[197]

İKİNCİ BAB
AMELDE İTİDAL

1- عن أنسٍ رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]جاء ثَثَةُ رَهْطٍ إلى بيُوتِ أزْوَاجِ رَسُولِ اللهِ # يَسْألُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ فَلَمّا أُخْبِرُوا كَأنّهُمْ تَقَالّوهَا، قَالوا: أين نَحْنُ مِنْ رَسُولِ اللهِ # وقَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأخّرَ؟ قال: أَحَدهُمْ أمّا أنَا فَأصَلِّى الليلَ أبداً. وَقالَ اŒخرُ: وَأنَا أصُومُ الدّهْرَ وَ َأُفْطِرُ. وَقَالَ اŒخرُ: وَأنَا أعْتَزِلُ النّسَاءَ وَ أتَزَوجَ أبداً. فَجَاءَ رَسُولُ اللهِ # إلَيْهِمْ فقَال: أنْتُمُ الّذِينَ قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا، أما وَاللهِ إنّى ٭خْشَاكُمْ للهِ وأتْقَاكُمْ لهُ، ولَكِنّى أصُومُ وأُفْطِرُ وأصَلِّى وأرقُدُ وأتَزَوّجُ النّسَاءَ، فَمَنْ رغِبَ عَنْ سُنَّتِى فَلَيْسَ مِنِّى[. أخرجه الشيخان والنسائى.

1. (70)- Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in zevce-i pâklerinin hâne-i saâdetlerine bir gurub erkek gelerek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın (evdeki) ibadetinden sordular. Kendilerine sordukları husus açıklanınca sanki bunu az bularak: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kim, biz kimiz? Allah O'nun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetmiştir (bu sebeple O'na az ibadet de yeter) dediler. İçlerinden biri:
"Ben artık hayatım boyunca her gece namaz kılacağım" dedi. İkincisi:
"Ben de hayatım boyunca hep oruç tutacağım, hiç bir gün terketmeyeceğim"dedi. Üçüncüsü de:
"Kadınları ebediyen terkedip, onlara hiç temas etmeyeceğim" dedi. (Bilâhere durumdan haberdar olan) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onları bularak:
"Sizler böyle böyle söylemişsiniz. Halbuki Allah'a yemin olsun Allah'tan en çok korkanınız ve yasaklarından en ziyade kaçınanınız benim. Fakat buna rağmen, bazan oruç tutar, bazan yerim; namaz kılarım, uyurum da; kadınlarla beraber de olurum. (Benim sünnetim budur), kim sünnetimi beğenmezse benden değildir" buyurdu.[198]

AÇIKLAMALAR:

1- İbnu Hacer'in kaydına göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın âhiretle ilgili korkutucu bir va'z ve nasihatından sonra, ashabtan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbnu Mes'ud, Ebu Zerr, Salim Mevlâ Ebî Huzeyfe, el-Mikdâd, Selmân, Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs, Ma'kıl İbnu Mukarrin (Radıyallahu anhüm ecmaîn), Osman İbnu Maz'un (radıyallahu anh)'un evinde toplanırlar. Âhiretlerini kurtarmak için almaları gereken tedbirleri konuşurlar ve: "Gündüzleri hep oruç tutmak, geceleri namaz kılmak, yatakta yatmamak, et yememek, kadınlara temas etmemek" ve kendilerini iğdiş etmek hususlarında ittifakla karar alırlar.
İbnu Hacer'in açıkladığı üzere, bu mübâlağadan maksad, mağfiret edildiklerine dair, -Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında âyette (Feth: 48/2) geldiği gibi- garantiye sahip olmayınca, çokca ibadet yapmakla mağfireti garantilemektir, çünkü dünyadan el-etek çekip kendilerini tam olarak ibadetlere verdikleri takdirde mağfirete uğrayacaklarına inanmışlardı.
Yani, onlara göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) az ibadet yapmaktaydı. Çokca, yeterince ibadet yapmayışının sebebi, Allah'ın geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetmiş olduğuna dair âyetle müjdelenmiş olması idi.
Halbuki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında böyle bir düşünce birçok yönden yanlıştı. Çünkü O'nun ubudiyetine, tevbe ve istiğfarına bir başkasının yetişmesi mümkün değildi. Nitekim "Senin geçmiş, gelecek günahlarının affedildiğini sana Allah müjdelemiştir, hâlâ niye kendini helak edercesine ibadet yapıyorsun? şeklinde vâki bir suale: *"Allah'a çok şükreden bir kul olmıyayım mı?"* cevabını vermiş, böylece:
* İbadet, sadece mağfiret olmak için yapılmaz!
* İbadet, kulluğun gereği olarak yapılır! dersini vermişti.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "(Mağfirete uğramış olsam bile) içinizde Allah'tan en çok korkanınız benim" diyerek bir diğer yanılgılarını tashih etmiştir. Yani "Allah'ın mağfiretine mazhar oldum diye kulluk edebime noksanlık getirecek olan, ibadet ve istiğfarımdan azaltma yapmadım, bu davranış yanlıştır, hakkımda böyle düşünmeniz de yanlıştır" dersini vermiştir.
Görüldüğü üzere, Allah'tan korku ve ittika; ibadette ifratı gerektiren, dünyevî vazifelerini terketmeyi

icab ettiren bir husus değildir. Böyle bir takva anlayışını İsâmiyet kabul etmiyor. Çünkü beşer fıtratı mübalağa ve şiddeti devam ettiremez, usanır, yorulur ve terkeder. Ama vasat olan devam eder, amellerin hayırlı olanı da devamlı olanıdır.

2- Hadiste geçen: *"Kim sünnetimi beğenmezse benden değildir"* ibaresi, kendi kanaaatimize göre daha üstün bir dindarlık, farklı bir ibadet hayatı çıkaramıyacağımızı ifade eder. Bu sözde, ayrıca, bekar kalarak kendini ibadete veren ruhbanları da reddetme mânası vardır. Bundandır ki İslâm'da ruhbanlık ve ruhban sınıfi yoktur. Bütün Müslümanlar yaşı, cinsiyeti, mesleği, mevkii, ünvanı... ne olursa olsun kullukta eşittir, mükellef olduğu kulluk vazifelerinde eşittir. Fazlasını yapmak isteyen de "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünnetinde gelen âdab çerçevesinde yapabilir. Aksi halde *"Kim sünnetimi beğenmezse benden değildir"* hitabına maruz kalır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yolu el-Hanefiyyetu's-semha'dır, yani kolaylık ve genişliğe dayanan Hz. İbrâhim'in yoludur. Bu sebeple oruç tutmaya güç kazanmak için yemek; gece kalkmaya tâkat getirmek için uyumak; şehveti kırmak, nefsinin iffetini sağlamak ve nesli çoğaltmak için de evlenmek esastır.

"Benden değildir" sözü, "benim dinimden değildir" demektir. Kişi makbul bir te'ville bu davranışa girdiği takdirde, bu ifade onun dinden çıkmasını gerektirmez ise de kendi yaptığı ibadeti daha üstün görmek gibi bir inanca saplanmış ise bu durumda "Benden değildir" sözü küfre atan bir itikadı dile getirmiş olur.[199]

Bazı Hükümler:

İbnu Hacer, hadisten şu hükümlerin çıkarıldığını belirtir:

1) Evliliğin fazileti belirtilmiş ve ona teşvik edilmiştir.

2) Büyüklerin fiillerini, onlardan örnek alıp hayatımızda tatbik etmek için araştırmak, öğrenmek gerekir.

3) Kendilerinden sorulmazsa hanımlarından sorup öğrenilebilir.

4) Bir kimse iyi bir amel yapmaya azmettiği vakit bunu izhar etmek durumunda kalır da riyadan emin olabilirse bu yasak değildir.

5) Mükellef olanlara dinî hükümler bildirilmelidir.

6) Müctehidlerden şüphenin izâle edilmesi gerekir.

7) Mübah ameller, niyete göre müstehab veya mekruh sayılabilir.

8) Helâl olan normal yiyecek ve giyecekleri kendine haram ederek sert elbise ve kuru ekmek yemeye azmedenleri bu işten yasaklamak gerekir.

Taberî tarafından ifade edilen sonuncu hükme Kadı Iyaz itiraz ederek der ki: Bu meselede selef ihtilaf etmiştir. Bazısı Taberî'nin görüşünü iltizam ederken, bir kısmı da aksini iddia etmiş ve şu mealdeki âyeti hüccet göstermiştir: *"İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, onlara: "Dünyadaki hayatınızda sizin için güzel olan her şeyi harcadınız, onların zevkini sürdünüz, ama bugün, yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızın ve yoldan çıkmanızın karşılığında alçaltıcı bir azab göreceksiniz"* (Ahkâf: 46/20). Kadı Iyâz ilave eder: "Doğru olan şudur: Bu âyet, küffâr hakkında nâzil olmuştur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) her iki halle de amel etti."[200]

ـ2ـ وعن عائشة رضِىَ اللهُ عنها قالتْ:]صَنَعَ رَسُولُ اللّهِ # شَيئاً ترخَصُ فِيهِ فَتَنَزهَ عنهُ قَوْمٌ فَبلغَهُ ذلك فخطبَ فَحَمِدَاللّهَ وأثْنى عَلَيْهِ. ثم قال: ما بَالُ أقوام يتنزّهُونَ عن الشئِ أصنَعُهُ؟ فَواللّهِ

إِنِّى ' عْلمُهُمْ بِاللهِ وأشدُّهمْ لَهُ خشْيَةً[. أخرجه الشيخان .

2. (71)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), ruhsat ifade eden bir amelde bulunmuştu. Bazılarının bundan kaçındıklarını işitti. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir hutbe okudu: Âdeti vechile Cenâb-ı Hakk'a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu:
"Allah için söyleyin, bazıları benim yaptığım şeyi beğenmeyip, kaçınıyorlarmış, doğru mudur bu? Allah'a yeminle söylüyorum, ben Allah'ı onlardan çok daha iyi biliyorum. Allah'tan duyduğum korku da onların duyduklarından çok daha fazladır."[201]

AÇIKLAMA:

Bu hadisi de önceki hadisle beraber mütâlaa etmek gerek. Çünkü her ikisinde de Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetini beğenmeme, dinî tatbikatta verdiği ruhsatı uygun bulmayıp kendi hevalarına göre aşırı dindarlığa teşebbüs söz konusudur. Böyle bir düşüncenin, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinî meselede bile beğenmemek gibi son derece yanlış neticelere götüreceğine önceki hadisin açıklamalarında kısaca parmak bastık.
Burada, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu tavır karşısındaki aksülamelinin âni, sert ve müsâmahasız olduğunu belirtmek isteriz. Nitekim, yukarıdaki hadisin Müslim'de gelen 128 numaralı vechinde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in fevkalâde öfkelendiği belirtilir:"...Bu durum Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kulağına geldi. Haber üzerine öylesine kızdı ki, öfkesi mübârek yüzlerinden belli oldu. Sonra şöyle buyurdular:
"Bazı kimselere ne oluyor ki, bana ruhsat verilen şeyden yüz çeviriyorlar! Vallahi ben, onlar arasında Allah'ı en iyi bilen ve bu sebeple de Allah'tan en çok korkan kimseyim". Müteâkip rivayetler de esas itibariyle benzer durumlarla ilgilidir.[202]

-3- وعنها رضىَ اللهُ عنها قالت:] بَعَثَ رسُولُ اللهِ # إلى عُثْمَانَ بنِ مَظْعُونٍ أرَغْبَةٌ عن سنتِى؟ فَقَالَ: َ وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ ولكنّ سنّتَكَ أطلبُ. فَقَالَ النَّبِىّ #: فإنّى أنامُ وأصلى وأصُومُ وأفطرُ وأنكحُ النّساءَ، فاتقِ اللهَ يا عُثْمَانَ، فإنّ ' هلَكَ عَلَيْكَ حقاً، وإن لضيفكَ عليكَ حقّا، وإنّ لِنفسِكَ عليكَ حقّاً فصمْ وأفطرْ وصلّ ونمْ[. أخرجه أبو داود.وزاد رزين رحمه الله تعالى]وَكَانَ حلفَ أن يَقُومَ الليلَ كلّهُ ويصُومَ النّهارَ وَ ينْكِحُ النساءَ فسَألَ عن يمينهِ فنزَلَ يُؤخذُكُمْ اللهُ باللّغْوِ فِي أيْمَانِكُمْ ويُروى أنه نوى ذلكَ ولم يعزمْ[. وهو أصحّ .

3. (72)- Yine Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Osman İbnu Maz'ûn'u çağırtarak
"Sen sünnetimi beğenmiyor musun?" diye sordu.
"Hayır, ey Allah'ın Resûlu dedi, kasem olsun hayır! Aksine, aradığım şey senin sünnetindir!" Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bunun üzerine şöyle buyurdu:
"Bil ki, ben, hem uyurum, hem namaz kılarım; oruç da tutarım, kadınlarla evlenirim de, Ey Osman,

Allah'tan kork, zira ehlinin senin üzerinde hakkı var, misafirin senin üzerinde hakkı var, nefsinin senin üzerinde hakkı var. Öyle ise bâzan oruç tut, bâzan ye. Namaz da kıl, uykunu da al"[203]
Rezîn merhum, şunu ilâve ediyor: Osman (radıyallahu anh) bütün gece namaz kılmak, gündüzleri de hep oruç tutmak, kadınlarla da hiç nikah yapmamak üzere yemîn etmişti. Osman Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a yemininden sordu. Bunun üzerine meali şu olan âyet nâzil oldu: *"Allah sizi rastgele yeminlerinizden (lağv) dolayı değil, fakat kalplerinizin kasdettiği yeminden dolayı sorumlu tutar"* (Bakara: 2/225).[204]

AÇIKLAMA:

70 numaralı hadisin açıklamasında belirtildiği üzere, ömür boyu gündüzleri oruç, geceleri de namazla geçirmeye azmedenlerden biri de Osman İbnu Maz'un idi. Yukarıdaki rivayette tasrih edilmemiş ise de muhtemelen o kararı müteakip başlayan tatbikat üzerine bu çağırma hâdisesi vukua gelmiş olmalıdır. Müteâkiben kaydedilen Abdullah İbnu Amr'la ilgili rivayette de görüleceği üzere Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ibadet mevzuunda itidâli tavsiye etmekte, oruç olsun, gece namazı olsun ve hatta sadaka olsun, her çeşit nafile ibadetlerde itidali tavsiye etmekte, bunların taalluk edeceği diğer haklara da dikkat çekmektedir. Nafile ibadetlerde ifrata kaçmak bu hakların edasında ihmale, imkânsızlığa sebep olabilir. Hakkın eda edilmemesi ise zulümdür. *"Allah ise zâlimleri sevmez"* (Âl-i İmrân: 3/57, 140), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu fırsatlarda şu hakları hatırlatmıştır:
* Nefsin hakkı.
* Misafirin hakkı.
* Zevcenin hakkı.
* Evladın hakkı (Bu husus, Abdullah İbnu Amr'la ilgili müteakip rivayetin bazı vechinde zikredilir).
* Gözün hakkı,
* Cesedin (beden) hakkı.[205]
Hattabî, "üzerinde zevcenin hakkı var" irşadıyla ilgili olarak: "Kişi nefsini eritir ve bîtap düşürürse kuvvetleri zayıflar, ehlinin hakkını yerine getiremez" der. Zevcenin hakkı cima, nafaka ve sohbet gibi iyi muâmelelerdir.
Yine Hattâbî, "misafirin hakkı var" nebevî irşadıyla ilgili olarak da şunları söyler: "Bu ifadede şu hükme delil mevcuttur: Nafile oruç tutan bir kimse misafir ağırlayacak olursa, orucunu açıp, misafiriyle yemek yemesi müstahabtır. Böylece misafirine daha münasib bir davranışta bulunmuş olur. Onunla yemesi, aradaki samimiyet ve iyi duyguları artırır. Bu ise, misafirine yapacağı ikramlardan biridir. Nitekim Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) *"Kim Allah ve kıyamet gününe inanıyorsa misafirine ikram etsin"* buyuruyor.
Evladın hakkı, onların maişet ve terbiyeleridir. Terbiyenin içinde dinî ta'lim ve meslek öğretimi dâhildir.
Göz ve bedenin "hakk"ı, Buhârî'nin bazı rivayetlerinde "haz" kelimesiyle ifade edilmiştir. Müslim'in rivayetinde (Abdullah İbnu Amr'a hitâben): *"(Sen hergün gece namaz, gündüz oruçla meşgul olursan) gözünün feri kaçar, nefsin bîtab düşer"* buyrulur. Âlimler cismin hakkı deyince onun sıhhatli ve güçlü olmasını anlarlar. Şu halde oruçla onun sıhhati bozulmamalıdır.

İslâm âlimleri, bu hakların, bazı durumlarında istihbab ifade ettiği halde bazı durum ve şartlarda vücub ifâde edeceğini ve itaba vesile olacağını bilhassa belirtirler. Şu halde, bu hususlarda ifrat -her defasında olmasa bile- bazı hallerde, sâhibini, âyet-i kerîmede Allah'ın sevmediği tasrih edilmiş bulunan zâlimler grubuna dâhil edebilir.[206]

4- وعن عبدالله بن عمرو بن العاصِ رضِىَ اللهُ عَنْهُمَا. قال:]أخبرَ رَسُولُ اللهِ # أنِّى أقُولُ: وَاللهِ ‘صُومنّ النهارَ و‘قومنّ الليلَ ما عشتُ. فقالَ: أنتَ الَّذى تقولُ ذلكَ؟ فقلتُ لهُ: قَدْ قُلْتُهُ بأبى أنتَ وأمِّى يا رَسُولَ الله. قال: فإنّكَ تسْتطيعُ ذلكَ، فصمْ وأفطِرْ وقمْ ونمْ، وصمْ من الشهْرِ ثثةَ أيامٍ، فإنَّ الحسنةَ بعشرِ أمثالها، وذلكَ مثلُ صِيَامِ الدهرِ. قلتُ: فإنِّى أُطيقُ أفضلَ منْ ذلك. قال: فصمْ يوماً وأفطرْ يومينِ. قلتُ: فإنِّى أطيقُ أفضلَ من ذلكَ. قال: فصمْ يوماً وَافْطِرْ يَوْماً فذلك صومُ داودَ عليهِ السّمُ، وهوَ أعدلُ الصيامِ، أو أفضلُ الصيامِ. قلتُ: فإنِّى أطيقُ أفضلَ من ذلكَ. قالَ: أفضلَ من ذلكَ[. أخرجه الخمسة إّ الترمذى.وفي أخرى]ألَمْ أُخْبَرْ أنّكَ تَصُومُ الدّهْرَ، وتَقْرأُ القرآنَ كلَّ لَيْلَةٍ؟ قلتُ: بَلَى يا نبىَّ اللهِ ولمْ أُرِدْ إّ الخيْرَ، وفِيهِ قال لى: واقْرإِ القرآنَ في كلِّ شهرٍ. قلتُ: إنِّي أطيقُ أفضَلَ منْ ذلكَ. قال: فاقرأْهُ في كلِّ عشرٍ. قلتُ إنِّى أُطيقُ أفضلَ من ذلكَ. قال: فاقرأْهُ في كلِّ سبعِ ليالٍ و تزِدْ على ذلك، وقال لى رسُولُ اللهِ #: إنّكَ تَدْرى لعلّكَ يطولُ بِكَ عُمْرٌ. قال: فشَدَّدْتُ فشُدِّدَ علَىَّ، فلمّا كبرتُ وَددتُ أنّى قبلتُ رخصةَ رسُولِ اللهِ # [.وفي أخرى نحوه، وفيهِ]فإذا فعلْتَ ذلكَ هجمَتْ لَهُ العيْنُ ونَفَهتْ لهُ النفسُ، صامَ منْ صَامَ ا‘بد[.

وَفِيهِ]فَصُمْ صَومَ داودَ علَيْهِ السّم: كَانَ يَصُومُ يَوْماً ويُفْطِرُ يوْماً، وَ يَغِرُّ إذَا َقَى[.وفي أخرى]قَالَ: أَحَبُّ الصِّيَامِ إلى اللهِ تعالى صِيَامُ دَاودَ عَلَيْهِ السّم، وَأحبُّ الصّةِ إلى اللهِ تعالى صَةُ داودَ: كَانَ يَنامُ نِصْفَ اللّيلِ وَيَقُومُ ثُلُثُهُ وَيَنَامُ سُدسَهُ، وَكَانَ يَصُومُ يَوْماً ويُفْطِرُ يوْماً[.

4. (73)- Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e benim "Hayatta kaldığım müddetçe vallahi gündüzleri oruç tutacağım geceleri de namaz kılacağım" dediğim haber verilmiş. Beni çağırtarak,:

"Sen böyle böyle söylemişsin doğru mu?" dedi.

"Annem babam sana feda olsun, evet böyle söyledim ey Allah'ın Resûlü" dedim.

"İyi ama, dedi, sen buna güç yetiremezsin, bazan oruç tut, bazan ye; gece kalk, uyu da. Ayda üç gün tut (bu yeter), zira hayırlı işleri Allah on misliyle kabul ederek ücret veriyor. Bu üç gün, aynen yıl orucu yerine geçer" buyurdu. Ben:

"Söylediğinizden daha fazlasına güç yetiririm" dedim.

"Öyleyse, dedi, bir gün oruç tut, iki gün ye" Ben tekrar

"Bundan başkasına da güç yetiririm" dedim.

"Öyleyse, dedi, bir gün tut, bir gün ye. Bu Hz. Dâvud aleyhisselam'ın orucudur. Bu en kıymetli oruçtur -veya *en efdal oruçtur.-"* Ben yine:

"Ben bundan daha fazlasına güç yetiririm" dedim. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"Bundan efdali yoktur" buyurdu.
Bir başka rivayette şöyle gelmiştir:
"Bana haber verildiğine göre sen yıl boyu orucu tutuyor, her gece de "Kur'an'ı (hatmen) okuyormuşsun, doğru mu?" dedi. Ben:
"Evet ey Allah'ın Resûlü, doğrudur, ancak bunda maksadım sadece hayırdır" dedim." Rivayette konuşma şöyle devam eder: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bana:
"- Kur'ân'ı ayda bir kere oku" dedi. Ben:
"- Daha fazlasına da güç getirebilirim" dedim.
"- Öyleyse her on günde bir kere oku" dedi. Ben tekrar:"
- Bundan fazlasına da güç getirebilirim" dedim."
- *Öyleyse*, buyurdu, *her yedi gecede bir kere oku, daha aşağı düşme"* dedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bana şunu da söyledi:"
- *Bilmezsin, belki uzun bir ömrün olur (yaşlılığında ahdi yerine getiremezsin)".*
Abdullah der ki: Ben nefsime şiddetli davrandıkça, (bundan vazgeçmem için) bana da şiddet gösterildi. İhtiyarladığım zaman, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın tanıdığı ruhsatı kabul etmiş olmayı temenni ettim."
Bir başka rivayet de buna benzer, ancak şu ziyade var:
"Bunu yaparsan gözün (uykusuzluktan) ferini kaybeder, nefsin de yorulur. Devamlı tutulan oruç, oruç sayılmaz."
Rivayette: *"Dâvud aleyhisselamın orucunu tut: O, bir gün tutar bir gün yerdi. Düşmanla karşılaşınca da gücü kuvveti yerinde olduğu için kaçmazdı"* ziyadesi de var.
Bir başka rivayette: *"Allah'a en hoş gelen oruç, Hz. Dâvud (aleyhisselam)'un orucudur. Allah'a en hoş gelen namaz da keza Hz. Dâvud (aleyhisselam)'un namazıdır: O, gecenin yarısını uyur, üçte birini kalkar, altıda birini uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün yerdi"* buyrulmuştur.[207]

AÇIKLAMALAR:

Önceki hadisle, bu hadis muhteva olarak tam bir mutâbakat arzederler. Sadece hadisenin sâhibi farklıdır: Öncekinde Osman İbnu Maz'un, burda ise, Abdullah İbnu Amr. Binaenaleyh önceki hadis vesilesiyle kaydedilen açıklamaları burada tekrar etmiyeceğiz. Ancak burada ilâvesi gereken birkaç nokta var:
1- Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) farklı şartlara göre uygun gelecek bütün nâfile oruç şekillerini burada Abdullah İbnu Amr'a tavsiye şeklinde ifade etmiştir:
a) Bazan yeyip bazan tutmak.
b) Ayda üç gün tutmak (ayın 13, 14 ve 15. günleri).
c) Bir gün oruç tutmak, iki gün yemek.
d) Bir gün oruç tutmak, bir gün yemek (Savm-ı Dâvud).
Hadisin burada yer almayan vecihlerinde haftada iki gün, üç gün gibi başka şekiller de var.
2- Hadiste geçen efdal "daha faziletli" demektir. Ayda üç gün tutanla on gün tutan bir olmaz. Üç gün tutan, -hayır ameller on katıyla mükâfatlanacağı için- yıl orucu tutmuş gibi olur, bu doğru ancak ayda altı gün oruç tutan, sene içerisinde iki yıllık orucun sevabını alır. Ancak âlimler, "üzerindeki hukukun

zâyi edilmemesi şartı"nı koşarlar. Şu halde, önceki hadisin (71 numaralı) açıklamasında kaydedilen hakları zâyi etmeden ayda üç gün tutulacak nâfile orucun bazı hakları zayi ettirecek altı günlük nafileden daha hayırlı olacağı anlaşılır.

3- Hadislerde savmu'd-dehr diye geçen, halkımızın ise yıl orucu dediği, bütün yıl boyu tutulan orucun durumuna gelince, bu hususta İslâm uleması farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

a) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın *"Yıl orucu tutan oruç tutmuş değildir"* sözünü, bazı âlimler hakikate hamlederler. Böyle birisi bayramlarda ve teşrîk günlerinde de tutacağından, sevap değil günah kazanmış olur, dolayısıyla orucunun hayrını görmez demiştir.

b) Buradaki yasak, üzerindeki hakları, oruç sebebiyle yerine getiremeycek olanlara mahsustur, şartları hukukun zâyiine meydan vermeyecek olanlara yasak yoktur, diyen de olmuştur.

c) Hadiste geçen *"Devamlı tutulan oruç, oruç sayılmaz"* ifadesi "..başkaları gibi oruç zahmetini duymaz" mânasında haberdir, bu orucu terketmeye dâvet değildir" diye te'vil eden de olmuştur.

Dolayısıyla bütün yıl oruç tutmanın câiz olup olmayacağı hususunda görüşler farklıdır, Zâhirîler "câiz değil" der. Cumhur, "Bayram ve teşrîk günleri tutulmamak kaydıyla câizdir" der. Şâfiî hazretleri (rahimehullah) bu görüştedir ve bunun müstehab olduğuna kânidir. Nitekim İbnu Mace'nin bir rivayetinde Hz. Nuh'un bayramlar dışında yılın her günü oruç tuttuğu belirtilmiştir. Keza, bazı rivayetler Abdullah İbnu Ömer, Hz. Aişe, Ebu Talha ve Ebu Ümâme (radıyallahu anhüm ecmaîn) gibi Ashab'ın büyüklerinden bazılarının yıl orucu tuttuklarını belirtir.[208]

Not:

Hadislerde geçen ve daha zahir bir yasaklama ile ifade edilen savm-ı visal, üst üste hiç iftar etmeden birkaç gün aç kalmaktır. Yıl orucu, akşamları iftar ederek -haram ve mekruh günler dışında- her gün tutulan oruçtur.

4- Bu hadiste Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'ân okuma âdabını da öğretmektedir. İlk verdiği rakamı vasat şartlardaki Müslümanın, hatim müddeti olarak anlayabiliriz: 30 gün. Yani günde yirmi sayfalık bir cüzün okunması. Daha kısa zamanlarda da hatim inilebilir. Ancak anlama ve tefekküre mukârin bir okuma ağır ağır icra edilen okumadır. Demek ki bu bir ay olmaktadır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) daha kısa müddet içerisinde hatme müsâde ediyorsa da, haftada karar kılıp daha çabuk okunmasına ruhsat vermiyor.

5- Son olarak gece kalkışının nasıl olması gerektiğine dikkat çekip Hz. Dâvud (aleyhissalâtu vesselâm)'un geceyi nasıl ihya ettiğini belirtiyor. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'in gecelerini bu şekilde ihya buyurduğunu yeri gelince teferruatlı olarak belirteceğiz inşaallah.[209]

-5- وعن عائشة رضِىَ الله عنها قالت:]كَانَ لِرَسُولِ اللّهِ # حَصِيرٌ يَحتجزُهُ في الليلِ فيصَلّى فيهِ، ويبسطهُ في النهارِ فيجلسُ عليهِ، فجعلَ النّاسُ يثوبونَ اليهِ يصلون بصتِهِ حتّى كثروا فأقبلَ عليهم فقالَ: يا أيها النّاسُ خذوا من ا۠عمالِ ما تُطيقُونَ فإنّ اللَّه تعالى يَمَلُّ حتّى تَمَلُّوا، وإنّ أحبَّ ا۠عمالِ إلى اللّهِ تعالى مَا دَامَ وإنّ قلَّ، وَكانَ آلُ محمدٍ # إذَا عَملُوا عمً أثبَتُوهُ[.

أخرجه الستة.وفي رواية للبخارى عن أبى هريرة رضى اللهُ عنهُ:]سَدِّدُوا، وَقَارِبُوا، واغدُوا، وروحُوا، وشيئاً من الدُّلْجَةِ، والقصدَ القصدَ تبلغُوا، واعلمُوا أنهُ لنْ يُدخلَ أحدَكُمْ عملُهُ الجنةَ.

قالوا: وَ أنتَ يا رسولَ اللّهِ؟ قالَ وَ أنَا إ أن يَتَغَمَّدَنِىَ اللُّه تعالى بمغفرةٍ ورحمةٍ[.وفي أخرى للبخارى والنسائى:]إنّ هذا الدِّينَ يُسْرٌ، ولنْ يشادَّ الدِّنَ أحدٌ إ غَلَبَهُ[»يحتجزُهُ« بالزاى يجعله كالحجزة.

5. (74)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) şunu anlatır: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bir hasırı vardı, geceleri perde yapıp gerisinde namaz kılardı, gündüzleri de yayıp üzerine otururdu. Halk da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yanına dönüp (gelip) aynen onun gibi namaz kılmaya başladılar. Sayı gittikçe arttı. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara yönelerek şunu söyledi: *"Ey insanlar, takat getireceğiniz işleri yapın. Zira siz (dua etmekten) usanmadıkça Allah da sevap yazmaktan usanmaz. Allah'a en hoş gelen amel, az da olsa devamlı olanıdır."* Ravi der ki: Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in ailesi bir iş yapınca onu sâbit kılardı (artık terketmez devamlı yapardı).[210]
Buhârî'nin Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den yaptığı bir rivayette:
"Orta yolu tutun, güzele yakın olanı arayın, sabah vaktinde, akşam vaktinde, bir miktar da gecenin son kısmında yürüyün (ibadet edin), ağır ağır hedefe varabilirsiniz. Unutmayın ki sizden hiç kimseye, yaptığı amel, cenneti kazandırmayacaktır" buyurdu.
"Sen de mi (amelinle cennete gidemiyeceksin) ey Allah'ın Resûlü?" dediler
"Evet, ben de, dedi, Allah affı ve rahmeti ile muâmele etmezse ben de!"[211]
Buhârî ve Nesâî'de gelen bir başka rivayette: *"Bu din kolaylıktır. Kimse (aşırı gayretle) dini geçmeye çalışmasın, (başa çıkamaz, yine de yapamadığı eksiklikleri kalır ve) galibiyet dinde kalır"* buyrulmuştur.[212]

AÇIKLAMA:

1- Bu hadis, esas itibariyle ibadette itidale sevketmek maksadıyla rivayet edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in meskeni ile de alakalı kıymetli bilgiler vermektedir. Görüldüğü üzere, sergi yönüyle son derece basit bir meskende ikâmet etmektedir. Yaygı olarak halı kilim yok, sadece hasır var. Hasır üstelik, geceleyin bir başka gaye ile de kullanılmaktadır: Bölme perdesi. Bilindiği üzere Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) meskende israf tavsiye etmemiştir. Her zevcesi için bir hücre yaptırmıştır. Hücreler 10x10 zira ebadında genişçedir. İhtiyaç zuhur etmesi halinde mezkur hasırla hücre ikiye bölünebilmekte, böylece mahremiyet te'min edilmektedir.
2- Hadiste Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in nafile namazlarına da cemaatin uymaya başladığı anlaşılmaktadır. Ancak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) müdâhale ederek, buna devam edemiyeceklerini hatırlatıyor. Allah indinde makbul olan ise amellerin devamlı, istikrarlı olanıdır. Dikkat edilirse burada belli bir miktar değil, prensip üzerinde durulmaktadır: Şartlarımızın devama imkân vereceği miktar. Amelin az veya çok olması pek mühim değil, mühim olan devamlı olmasıdır. Bizce bunun mânası programlı olmak, metodlu olmak, işlerimizi aklımızla düzenlemek demektir. Hayatta başarının sırrı böylesi bir ruh disiplini kazanmaktadır. Bu devamlı akan bir çeşmeye sahip olmaktır. Çeşme suyu az bile olsa, kocaman, devâsa bir havuzdan daha zengindir.
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in aile efradıyla birlikte devamlı iş yapma alışkanlığını

kazanmış olduğu belirtilmiştir: "Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in ailesi bir iş yapınca onu sâbit kılardı" ifadesinin mânası budur. Meselâ Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın günlük bir programa göre hareket ettiği, belli saatlerde, belli işleri belli müddet içerisinde yaptığı bilinmektedir: Hergün sabah namazından sonra Ashâbla sohbet, sonra ailelerini ziyaret, ikindi vaktinden sonra âilelerini ziyaret ve sohbet, günün belli saatlerinde ziyarete gitmezler, ziyaret kabulleri, kimseyi kabul etmediği saatler vs. Bu söylenen hususların tavizsiz uygulandığı rivayetlerde belirtilmiştir.

3- Buhârî'de geldiği belirtilerek kaydedilen rivayet bir başka ehemmiyet arzetmektedir: "Orta yolu tutmak, güzele yakın olanı aramak." Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) burada daha ziyade vasatı hedef olarak göstermektedir. Çünkü en iyinin hududu yok, ekmelin aranması, sonu gelmeyen vesveselerin içinde boğulmaya müncer olabilir. İbnu'l-Münir şöyle der: "Bu hadis, Hz. Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in hak peygamber olduğunu gösteren bir delildir. Çünkü bizden öncekilerin gördüğü gibi biz de görüyoruz ki, dinde müşkülpesend olan herkes yarı yolda kesilmiş kalmıştır". İbnu Hacer şöyle devam eder: "Aslında bu hadisin maksadı, ibadetle ekmeli aramayı yasaklamak değildir. Zira bu övülmüş olan davranışlardandır. Bilakis, usanmaya sebep olacak ifrâtı yahut efdali terketmeye veya farzı vaktinde yapmaya mani olacak nâfile ibadetlerdeki mübalağayı yasaklamaktadır. Sözgelimi bütün gece nafile namaz kılarak uyanık kalan birisi, gecenin sonuna doğru uykusu ağır basınca biraz kestirmek için yatar, fakat uyanamadığı için sabahı cemaatle kılamaz veya efdal vaktini kaçırır yahutta güneşin doğmasına kadar uyanamayarak farz vaktini kaçırır ve kazaya bırakır. Nitekim Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde gelen bir rivayette Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle demiştir: *"Siz mübâlağa ile dinde hedefe ulaşamazsınız, dini en iyi tatbik şekliniz kolaylıktır."*

İbnu Hacer devamla şunları ilâve eder: "Bu irşadlardan şu anlaşılıyor: Şer'î ruhstaları esas almak icâb etmektedir. Çünkü, ruhsat mevkiinde azimeti esas almak müşkilpesentliktir. Şöyle ki, suyu kullanamayacak durumda olan bir kimse, teyemmüm ruhsatıyla amel etmeyerek teyemmümü terkedip suyu kullanır, ancak arkasından pekçok zarara mâruz kalır."

Hadiste "Orta yolu tutun" diye tercüme ettiğimiz ifadenin aslı "sidâd"dır, lütgatcilere göre, "amelde vasat" davranmak demektir. Yani ifrat ve tefrite gitmeden doğruyu takip etmektir. Bu da: "En mükemmeli yapmaya gücünüz yetmiyorsa "ona yakın olanla yetinin" demektir.

4- Son kısmında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yolculara hitap etme üslubuyla, hangi vakitlerde yürümeleri gerekeceğini bildiriyor. Ancak, âlimler, her insan dünyada bir misafir olması sebebiyle bu hadisten, ibadet edilecek en uygun saatlerin belirtildiğini anlamışlardır. Akşam ve sabah vakti ile geceden bir miktar, insanın en uyanık olduğu, huşu ve huzurla, âzamî nisbette tefeyyüz ederek ibadet yapacağı vakitlerdir, derler. "Ağır ağır..." diye yaptığımız tercümenin aslı elkasd elkasd'dır: "orta yol, orta yol" veya "vasat vasat", "teenni ile teenni ile" gibi muhtelif şekillerde anlaşılabilecek bir kelimedir.

Hülasa bütün bu ifadeler ibadette ve hatta her işte bir müddet sonra usanca, tamamen bırakmaya sebep olacak ifrata gitmeden, şevkle devam edecek "az"la iktifayı tavsiye etmektedir.

5- İbadette ifratın gereksizliğinde mü'minleri ikna için Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kullandığı sonuncu bürhana gelince, bu hepsinden daha tatminkâr olmaktadır: "Cennete götürecek olan şey amelleriniz değil, Allah'ın mağfiretidir."

İslâm'ın bânisi olması sebebiyle kıyamete kadar gelip geçecek milyarlarca insanın "Sebep olan yapan gibidir prensibi icabı mânevî kazançlarının bir misli her an sevap defterini dolduran Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i bu kadar kazanç kurtaramazsa geri kalan hangi insanın kazancı, ameli onu

kurtarabilir? Evet cennet öylesine yüce bir nimettir ki beşerî kazançla elde etmek, satın almak mümkün değildir. Cenâb-ı Hakk, kullarından dilediğine, bir ihsan, bir mahz-ı lütuf olarak verecektir.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ameli, cennet için değil, Allah'ın rızasını kazanmak için yapmaya teşvik etmektedir.
İbadetlerimize bu gaye, bu ruh girdi mi, ifrat ve tefrît ihtimali asgariye düşer. Zira, tekrarla ifade edilmiştir ki, Allah'ı râzı edecek olan amel çok olanı değil, rızasına uygun olanıdır.
Bu telakki, amelin gereğini hafife almaya ve hatta terketmeye sevketmez. Çünkü, Allah'ın rızası da amele bağlı. Bu telakki, Allah'ın ve Resûlünün emirlerini, onların gösterdiği doğrultuda yapmaya sevkeder. İşte bu doğrultuda gitmek istersek ifrat ve tefrite yer vermeyeceğiz. Çok amele güvenerek Allah'ın cennetinden emin olmak düşüncesine saplanmıyacağız veya günahların çokluğundan ye'se düşüp rahmetten ümidi kesmeyeceğiz. Elden geldikçe, istenen doğrultuda amel edip, neticeden ümid etmek; işte istenen orta yol budur.
Bu hususu, babta kaydedilen son hadis daha da açıklığa kavuşturur: "Amel çokluğu ile dinin istediklerini yerine getireceğinizi sanarak boşa kendinizi zora koymayın. Amelle buna ulaşılamaz. Mutlaka eksiği kalır ve ye'se düşersiniz." Nitekim hadiste: *"Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır"* denmiştir.[213]

ـ6ـ وعن أنس رضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قال رَسُولُ اللّهِ #:]يسِّرُوا وَ تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا[. وفي رواية]وَسَكِّنُوا وَتُنَفِّرُوا[. أخرجه الشيخان .

6. (75)- Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın ve müjdeleyin."* Bir rivayette de: *"...Isındırın, nefret ettirmeyin..."* buyrulmuştur.[214]

ـ7ـ وعن سهل بن أبى أمامة رضِىَ اللّهُ عنهُ]أنّهُ دَخَلَ هُوَ وَأبُوهُ على أنس رضِىَ اللّهُ تعالى عنهُ فاذا هوَ يصَلِّى صةً خفيفةً كأنّها صةُ مسافرٍ فَلمّا سلَّمَ قال: يرحمك اللّهُ. أرأيتَ: هذهِ الصةُ المكتوبةُ أو شئٌ تنفلتَهُ؟ قالَ إنّها لَلْمكتوبةُ، وإنّها لَصَةُ رسُولِ اللّهِ
#، ما أخطأتُ إِّ شيئاً سهوتُ عنهُ. ثمّ قال: إنّ رسُولَ اللّهِ # قال:َ تشَدّدُوا عَلَى أنفُسِكُمْ فيُشَدَّدَ عليكمْ، فإنّ قوماً شددوا على أنفسهم فشُدِّدَ عليهم فتِلكَ بقاياهمْ في الصوامعِ والديارِ. رهبانيةً ابتدعوها ما كتبناها عليهم[. أخرجه أبو داود .

7. (76)- Sehl İbnu Ebî Ümâme (radıyallahu anh)'nin anlattığına göre, Sehl ve babası beraberce Hz. Enes (radıyallahu anh)'in yanına girerler. Enes'i yolcu namazı kılıyormuşcasına çok hafif bir namaz kılıyor bulurlar. Selam verip namazdan çıkınca: "Allah sana mağfiret buyursun bu kıldığın namaz farz mı yoksa nafile miydi? dedik. "Farz namazdı. Bu (eksiksiz). Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in namaz tarzıdır. Bilerek hiç bir değişiklik de yapmadım" dedi ve ilave etti: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"(Yıl orucu, her gece teheccüt, kadınları terk gibi kararlarla) kendinize zorluk çıkarmayın, zorluğa uğrarsınız. Zira (geçmişte) bir kavim (bir kısım zahmetli işlere azmederek) kendisini zora attı.

Allah da zorluklarını artırdı. Manastır ve kiliselerdekiler bunların bekâyasıdır. *"Onlar, üzerlerine, bizim farz kılmadığımız, fakat, güya Allah'ın rızasını kazanmak için kendilerinin koydukları ruhbaniyete bile gereği gibi riâyet etmediler"* (Hadîd: 57/ 27)[215]

AÇIKLAMA:

Burada, dinin tatbikatında, usanç verici, bıktırıcı zorluğa yer verilmemesi gerektiğini ifade eden önceki hadisleri te'yid eden sahâbenin tatbikatıyla ilgili bir örnek bulmaktayız.
Burada Hz. Enes (radıyallahu anh)'in namazın sıhhatini ihlâl edecek, bütünlüğüne eksiklik getirecek bazı sünnetlerini veya tesbihatını terketmiş olduğu zanedilmemelidir. Bilakis bütün âdabına, sünnetlerine riayet etmiş, ancak yeterli miktarla iktifa etmiştir. Meselâ kısa sûreler okumuştur, tâdili erkâna riâyetle birlikte rüku ve sücudda üçer kere tesbihatta bulunmuş, uzatmamıştır.
Bu vak'a Hz. Enes'in vâliliği zamanında cereyan etmiştir. Bu durumda namazı cemaate kıldırmıştır. Zaten imamlara Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şu tavsiyesi mevcuttur: *"Biriniz halka namaz kıldıracak olursanız, hafif kıldırın (namazı) kısa kesin, uzatmayın)"*. Şu halde Hz. Enes (radıyallahu anh) bu emr-i nebevîye uygun bir namaz kıldırmıştır, herhangi bir eksikliğe yer vermesi kesinlikle söz konusu değildir.
Ebu Ümâme'nin "Bu namaz farz mı, nafile mi?" sualine gelince, bunu muhtemelen namazı hafif tutmayı emreden hadisi o anda hatırlayamadığı için veya bu emrin, daha başka bir namaz için verilmiş bulunduğu kanaatinde olmasından dolayıdır.
İbnu'l-Kayyım, hadiste gelen muhalefete dikkat çekerek bunun senetteki zaaftan ileri gelebileceğini belirtir. "Eğer hadis sahihse, hadisteki tahfifi bazı nafîlelere tahsîs gerekir, der. Sabahın, akşamın, yatsının sünnetleri, tahiyyetü'l-mescid gibi." Bunlar dışında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sabahın sünnetîni, sefer namazını kısa kıldırdığını, çocuk ağlaması işittiği zaman namazı kısa kıldırdığını belirten İbnu'l-Kayyım, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bazı kereler de uzun kıldırdığını, umumiyetle de vasat tuttuğunu söyler, sonra ilâve eder: "Hz. Enes (radıyallahu anh)'in reddettiği husus, ihtiyaç duyduğu zaman bile tahfîfe yer vermeyip kendini zora sokan kimsedir, böylesinin davranışıdır" der ve ilâve eder: "Şurası muhakkak ki bütün namazları kısa tutmak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine ve yoluna aykırıdır" der.[216]

8- وعن أنس رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]دخَلَ رسُولُ اللهِ # المسجدَ فإذا حبلٌ ممدودٌ بينَ السَّاريتينِ فقالَ ما هذا؟ قالُوا: حبلٌ لزينبَ فإذا فترتْ تعلقت به. فقالَ حُلُّوهُ لِيصلِّ أحدُكم نشاطهُ فإذا فترَ فليقعدْ[. أخرجه البخارى وأبو داود والنسائى .

8. (77)- Enes (radıyallahu anh) buyurdu ki: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) mescide girmişti ki, iki direk arasına gerilmiş bir ip gördü.
"Bu da ne?" diye sordu. Bu, Zeyneb (radıyallahu anh)'in ipidir, namaz kılarken uykusu gelince buna takılıyor (ip onun düşmesini önlüyor)" dediler. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Hayır (olmaz öyle şey) çözün ipi. Şevkiniz varken namaz kılın, uykunuz gelince de yatın" emretti. [217]

-9- وعن عائشة رَضِىَ الله عنها قالت:]دَخَلَ عليَّ رَسُولُ اللهِ # وعنْدِى امرأةٌ مِنْ بَنِى أسَدٍ. فقالَ: مَنْ هذه؟ قلتُ: فُنَةٌ تَنَامُ اللّيْلَ. فقالَ مهْ: عَلَيْكُمْ منْ ا'عْمَالِ مَا تُطِيقُونَ فإنّ الله تَعالَى يَمَلُّ حتّى تَمَلُّوا، وَكَانَ أحبُّ الدِّينِ إلَيْهِ مَا دَامَ عَلَيْهِ صاحِبهُ[. أخرجه الثلثة والنسائى .

9. (78)- Hz. Aişe (radıyalahu anhâ) diyor ki: "Yanımda Benî Esed kabilesinden bir kadın vardı. Bu sırada Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) içeri girdi ve:
"Bu kimdir?" buyurdu.
"Falancadır, geceleri hiç uyumaz, (ibadet yapar)" dedim. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Sus, yeter! Size, tâkat getirebileceğiniz amel yaraşır. Siz (ibadet yapmaktan) usanmadıkça, Allah da (sevab vermekten) usanmaz. Allah'a en hoş gelen dinî amel, kişinin devamlı olarak yaptığı ameldir" buyurdu.[218]

AÇIKLAMA:

Hadisin Müslim'deki bir vechinde bu hanımın Havlâ bintu Tüveyt olduğu tasrih edilir. Bu hanım muhacirlerdendir ve dindarlığı ile tanınmış birisidir. Bazı rivayetler, yukarıdaki gibi, isim tasrih etmeksizin "bir kadın" diyerek meseleyi anlatırlar. İki ayrı hadise olabilir. Tek olması akla daha yakın gözüküyor.
Her hal u kârda, ibadette teşeddüd ve aşırılığı reddeden bir rivayettir. Gece boyunca namaz kılmak, makbul addedilmemiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in *"Sus yeter"* demesi anlatılandan memnuniyetsizliğini göstermektedir. Alimlerden bazıları dışında çoğunluk, gece boyu ibadeti mekruh addetmişlerdir. İmam Mâlik de mekruh addedenlerdendir, ancak bir kere "sabah namazına zarar vermemek şartıyla câiz addettiği de rivayet edilir.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın gece boyu ibadeti hoş karşılamaması, devamlı yapılamayacağı ve bir müddet sonra usanma ve bıkmaya sebep olacağı içindir.
Esasen *"Geceyi örtü, uykuyu dinlenme ve gündüzü maişet için kazanma vesilesi kıldık"* meâlindeki âyetle tesbit edilen umumî prensiplere de ters düştüğü için bütün gecelerin hep ibadete tahsisi hikmete ve fitrata da uygun düşmüyor. Binaenaleyh, sabah namazının tehlikeye düşmesi mevzubahis olmasa bile bu umumî prensibe aykırılığı sebebiyle bütün gecelerin ibadete tahsisini tasvib etmemek gerekir.[219]

-10- وعن أبى هريرة رضِىَ اللهُ عنهُ قال: قال رَسُولُ اللهِ #:]إنّ لكلِّ شيءٍ شِرَّةً، ولكلِّ شِرَّةٍ فترةٌ، فإنْ صاحِبُها سدّد وقاربَ فارجُوهُ، وإن أُشِيرَ إلَيْهِ با'صَابِعِ فَ تَعُدُّوهُ[. أخرجه الترمذى وصححه »الشرَّة« النشاط والرغبة .

10. (79)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Her şeyin bir şevki vardır. Her şevkin de bittiği bir zaman vardır. (Yapacağı işe karşı bu şevki)

duyan kişi işini yaparken mutedil hareket eder ve bu itidali devam ettirirse, muvaffak olacağını ümid edin, (çünkü bu şekilde takibine devam edebilir). Şayet (aşırılığa düşerek dikkat çekmiş ve) parmakla gösterilecek hâle gelmişse ona itibar edip (sâlihlerden) saymayın"[220]

AÇIKLAMA:

Hadis vâzıh olmakla birlikte, daha iyi anlaşılması için Tîbî'nin şu izahını da kaydediyoruz: "Zahirî amellerin ve bâtınî ahlakın her birinde ifrât ve tefrit olmak üzere iki aşırı taraf vardır. Güzel olanı, ikisinin ortası olan itidaldir. Birinin itidal üzere gittiğini görürsem muvaffak olacağı kanaati bende hâsıl olur. Bunun hakkında mutlaka başaracaktır diye kesin hükme gitmeyin, zira gaybı ancak Allah bilir. Birini, parmakla gösterilecek şekilde aşırı bir yola girmiş görürseniz onun hakkında da zarara uğrayacak diye kesip atmayın, çünkü gizli olanları Allah bilir.[221]"

-11- وعن أبى جُحيفة رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]آخى رسُولُ اللهِ # بَيْنَ سَلمَانَ وأبى الدرداء رَضِىَ اللهُّ عنهمَا فزارَ سلمانُ أبا الدرداءِ فرأى أمَّ الدرداءِ متبذِّلةِ فقال: ما شأنُكِ؟ قالت أخوك أبو الدرداء ليس له حاجةٌ في الدنيا. فَجَاءهُ أبو الدرداء: فَصَنَع لهُ طعاماً وَقَالَ لَهُ كلْ، فقالَ إنّى صائمٌ. فقالَ سلمانٌ ما أنا بآكلٍ حتّى تأكلَ فأكلَ فلمّا كَانَ الليلُ ذهبَ أبو الدرداء يقومُ. فقال: نم فنامَ. ثمّ ذَهَبَ ليَقُومَ، فقال: نمْ فنامَ. فلمّا كَانَ مِنْ آخِرِ اللّيْلِ قَالَ سَلْمَانُ قُمْ ا Œ نَ، فصلّيا. فَقَالَ لَهُ سَلْمَان: إنّ لرَبّكَ
عَلَيْكَ حقّاً، وإن لنفسِكَ عَلَيْكَ حقّاً، و٬هلكَ عَلَيْكَ حقّاً. فأعطِ كلَّ ذِى حقٍّ حقَّهُ فذكرَ ذلِكَ لِرَسُولِ اللهِ # فقالَ صدَقَ سلمان[. أخرجه البخارى والترمذى.وزاد الترمذى رحمه الله]ولضيفكَ عليْكَ حقّاً[.

11. (80)- Ebu Cuheyfe (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Selman'la Ebu'd-Derda (radıyallahu anhüma)'yı kardeşlemişti. Selman bir defasında Ebu'd-Derdâ'yı ziyaret etti. Evde, Ebu'd-Derdâ'nın hanımını düşük bir kıyafet içinde buldu.
"Bu halin ne?" diye sordu, kadın:
"Kardeşiniz, Ebu'd-Derdâ'nın dünya ile alakası kalmadı" diye açıkladı.
Ebu'd-Derda geldi ve Selman (radıyallahu anh)'a yemek getirerek:
"Buyur, ye!" dedi ve ilave etti: "Ben orucum!". Selman:
"Hayır sen yemezsen ben de yemem" dedi. Beraber yediler. Akşam olunca Ebu'd-Derdâ (Selman'dan gece namazı için müsaade istediyse de, Selman:
"Uyu" dedi. Beraber uyudular. Bir müddet sonra Ebu'd-Derda namaza kalkmak istedi. Selman tekrar:
"Uyu!" dedi. Uyudular. Gecenin sonuna doğru Selman
"Şimdi kalk!" dedi. Kalkıp beraber namaz kıldılar. Sonra Selman şu nasihatta bulundu:
"Senin üzerinde Rabbinin hakkı var, nefsinin hakkı var, ehlinin de hakkı var. Her hak sâhibine hakkını ver." Ertesi gün Ebu'd-Derdâ, durumu Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e anlattı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)

"Selman doğru söylemiş" buyurdu.[222]

AÇIKLAMA:

1- Hadiste geçen kardeşleme, "muâhat" diye bilinen meşhur vak'adır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'ye hicret edince muhacirleri, Medine'de barındırmak, onlara himaye imkânı bulmak maksadıyla Medîneliler'le kardeşlemiş idi. Mekke'den gelen her bir muhâcir Medîne yerlilerinin biriyle kardeş ilan ediliyordu. Bu kardeşlik bidayette, birbirlerine vâris olacak kadar hukukî bağları beraberinde getirmişti. Medineli Ensar, maddî imkânlarının tamamını Mekkeli kardeşiyle -kan kardeşi imiş gibi- paylaşıyordu. İki odası varsa birini kardeşine veriyordu. Keza tarla, elde edilen mahsulat, ticaret hep ortak idi. Hatta iki hanımı olan birini boşayarak kardeşine nikahlıyordu. Bir kısmı daha da ileri giderek birçok menfaatlerde kardeşini kendisine tercîh ediyordu. Bu duruma îsâr hasleti denilmiştir. Ensar, (radıyallahu anh) bu halleriyle Cenab-ı Hakk (celle celaluhu)'ı râzı etmiş, kendilerini medh u sena eden âyetlerin inmesine medar olmuş ve İslâm'ın kökleşmesindeki bu eşsiz hizmetleri sebebiyle kıyamete kadar gelecek bütün mü'minlerin gönüllerinde gerçek bir sevgi, takdir ve hayranlık tahtı kurmuşlardır, (Radıyallahu anhüm ecmaîn). Ensâr-ı Kirâm'ı medh'eden âyetlerden biri:
"Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler. Onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. Kendileri zarûret içinde bulunsalar bile, onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saâdete erenlerdir" (Haşr: 59/9).

2- Hadiste kardeşlerin birbirini ziyaret etmeleri, ziyâret sırasında kalıp geceyi geçirmelerinin müstehap olduğu da görülmektedir.

3- İhtiyaç hâlinde yabancı sayılan bir kadına hitabetmenin câiz olduğuna dair bir örnek mevcuttur. Üstelik sual, bunu soran kimseyi ilgilendirmiyor, ancak bir maslahat söz konusudur.

4- Bu rivayetten, kişinin Müslüman kardeşine hayrı, gerçeği duyurması, gaflet ettiği hususlarda uyarmasının gereği anlaşılıyor. Hatası üzerine bırakılması câiz değildir.

5- Gece kalkışını, gecenin sonunda yapmak efdaldir. Yani önce uykuyu alıp istirahat yaptıktan sonra sabah vaktine yakın kalkmak.

6- Kadının kocası için süslenmesinin câiz olduğu da hadiste görülen hususlardandır.

7- Koca üzerinde kadının haklarından biri, kocasının kendisine iyi muâmelede bulunması, alaka göstermesidir.

8- Misafir olduğu vakit nâfile orucu açmanın câiz olduğu ve belki müstehab olduğu da bu hadiste görülmektedir.

9- Gelen bir haberi kaynağından veya daha iyi bilen kimseden tahkîk etmenin câiz olduğu da anlaşılmaktadır.[223]

-12- وعن حَنظلةَ بنِ الربيعِ ا َسَدِى كاتب رسُولِ اللّهِ #، ورضِىَ عَنْهُ قالَ]لَقَينِى أبو بكرٍ رَضِىَ اللهُ عَنْهُ فقال: كَيفَ أنتَ؟ فقلت: نافق حنظلةُ. فقال: سبحانَ اللهِ ماتَقُولُ؟ فقلت: نَكونُ عندَ

النبىّ # يُذَكِّرُنا بالنارِ والجنة كأنّا رأىَ عينٍ، فإذا خرجنا من عندِهِ عافسْنَا ا‘زواجَ وَا‘ودَ والضيعاتِ ونسينا كثيراً. قَالَ وَاللّهِ إنّى ‘جدُ مثلَ هذا، فانطلقا إلى رسولِ للّهِ # وذكرا لهُ ذلكَ. فقال: والذى نفسى بيدِهِ لوْ تَدومُونَ على ما تَكُونُونَ عِنْدِى وفي الذكرْ لصافحتكُم المئكةُ على فُرُشِكُمْ وفي طرقِكمْ، ولكنْ يا حنظلةُ ساعةً وساعةً ثَثَ مراتٍ[. أخرجه مسلم والترمذى »المعافسة« المعالجة والممارسة والمعبة .

12. (81)- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kâtibi Hanzala İbnu'r-Rebî el-Esedî (radıyallahu anh) anlatıyor:
Birgün Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'la karşılaştık. Bana:
"- Nasılsın?" diye sordu.
"- Hanzala münafık oldu" dedim.
"- Sübhanallah, sen neler söylüyorsun?" diye şaşırdı. Ben açıkladım:
"- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in huzurunda olduğumuz sırada bize cennet ve cehennemden söz edilir, sanki gözlerimizle görmüş gibi oluruz. Oradan ayrılıp çoluk çocuğumuza, bağ bahçemize karışınca çoklukla unutup gidiyoruz". Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) de:
"- Allah'a yemin olsun ben de aynı şeyi hissediyorum" dedi. Beraberce Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gittik ve bu durumu açtık. Bize:
"- Nefsimi kudret elinde tutan Zat-ı Zülcelâl'e kasem olsun siz, benim yanımdaki hâli dışarda da devam ettirip (cennet ve cehennemi) hatırlama işini koruyabilseniz melekler sizinle yataklarınızda, yollarda müsafaha ederdi. Fakat ey Hanzala, bazan öyle bazan böyle olması normaldir (münâfıklık değildir)" dedi ve (son cümleyi üç kere tekrarladı."[224]

AÇIKLAMA:

Bu hadiste Hz. Hanzala birçok Müslümanın zaman zaman düştüğü vesveseli hâli dile getirmiştir: İnsanoğlu Kur'ân okur, namaz kılar, âlim bir zâtın sohbetini dinler, bu anlarda mânevî hazlardan hissemend olur, tefekkür eder, melekiyet yönü kesafet kazanır, düşüncelerinde uhrevî meseleler ön plana geçer. Zaman olur aynı insan çoluk çocuğun meseleleri, beşerî münasebetler, geçim mücadelesi vs. dünyevî meselelere dalar, önceki ahvâlden uzaklaşır. Bu hâlde iken, kaybettiği önceki hâleti düşününce "ben bozuldum", "kalbim fesada uğradı" gibi karamsar düşüncelere düşer. Yukarıdaki rivayet, Hz. Hanzala (radıyallahu anh)'nın böyle bir durumunu "münâfik mı oldum?" endişesiyle dile getirdiğini göstermektedir. Durumunu Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'e anlatınca aynı endişeler onda da birden şuur hâline çıkıverir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a uğramazdan önce Ashabtan başkalarına rastlayıp, endişelerini açmış olsalardı onların da aynı endişe ve hissiyata ortak olacaklarını söyleyebiliriz.
Ancak, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu durumun insan için normal sayılması gerektiğini, bunun münafıklık olmadığını ifade ediyor: Eğer, diyor, siz bizim meclisimizden uzakta iken de meclisimizdeki ahvâli devam ettirebilseniz, en mükemmel hâl üzeresiniz demektir. Beşerî mânialara rağmen böyle olabilen bir kimse meleklerin kendisiyle her yerde, her vakitte teberrük edip, saygı arzettiğini görebilir.

Kâri, "Bazan öyle bazan böyle" tâbirini: "Kişi bazı kere huzur bazı kere de fütur hâlinde olmasıyla münafik olmaz. Huzur halinde iken Rabbinizin hukukunu eda edersiniz, fütur zamanında ise kendi hazlarınızı yerine getirirsiniz" diye yorumlar. Ayrıca ilâve eder ki: Bu ifade, ibadete karşı usançtan kişinin muhafazası için başka çeşit meşguliyetlere bir ruhsattır. Böyle olunca şu mâna hasıl olur: "Ey Hanzala! Bu ulvî hâl üzerine devam herkesin tâkat getiremeyeceği bir meşakkattir. Bu sebeple onunla mükellef kılınamazlar. Öyle ise kişiye, nefsini mezkur hâle zorlaması gerekmez. Dolayısıyla ey Hanzala, sen doğru yoldasın, senin hâlin nifak değildir. Bu düşünceyi terket, çünkü bu, şeytanın hak yolunda gidenlere nüfuz ederek onları şaşırtıp gidişatlarını değiştirdiği açık kapılardan biridir..." [225]

-13- وعن مالك أنهُ بلغهُ أن عائشة رَضِىَ اللهُ عنها:]كانتْ تُرسل إلى أهلها بعدَ العَتَمَةِ تَقُولُ: أَ تَريحُونَ الكُتَّابَ.[

13. (82)- İmam Mâlik'in kaydettiğine göre Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) yatsıdan sonra ailesine birini yollayarak: "(Boş sözleri keserek) yazıcı melekleri rahatlatmak istemez misiniz?" diye haber gönderdi."[226]

AÇIKLAMA:

Rivayet, mâlayânî ve günah olacak sözlerden sol taraftaki meleklerin rahatsız olduğunu ifade etmektedir. Çünkü soldaki melekler, insanoğlunun iyi olmayan fiillerini yazmaktan memnun olmamakta; rahatsız olmaktadır. Sağdaki meleklerin hayır fiilleri yazmaktan memnun olmaları sebebiyle, erken yatarak onları istirâhata kavuşturmak diye bir mâna zihne gelmemelidir[227].

-14- وعن ابن عباس رضِىَ اللهُ عنهما. قال:]أُخبِرَ النبِىُّ # عن موةٍ لهُ تَقُومُ اللّيل وتصومُ النهارَ فقال: لكلِّ عاملٍ شِرَّةٌ، ولكلِّ شرةٍ فترةٌ، فمنْ صارتْ فترتُهُ إلى سنتى فقد اهتدَى، ومن أخطأ فقدْ ضلَّ[.

14. (83)- İbnu Abbas (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e azadlı bir cariyenin geceleri namaz, gündüzleri de oruçla geçirdiği haber verilince şöyle buyurur:
"Her çalışanda bir şevk mevcuttur, her şevkin de bir sonu vardır. Kimin şevkinin sonu sünnetimde kalırsa doğru yoldadır. Kim de hata eder (sünnetimin hâricinde kalır) ise o da sapıtmıştır."[228]

-15- وعن أبى هريرة رضِىَ اللهُ عنهُ قال: قال رَسُولُ اللهِ #:]خَيْرُ ا٭مُورِ أوْسَاطُها[.
أخرجهما رزين .

15. (84)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu:

"İşlerin en hayırlısı orta ve itidal üzere olanıdır"[229]

KİTABU'L-EMANET

Emanet, hıyanetin zıddı olup güven, sadakat, emniyet mânalarına gelir. İslâm dini adalet ve emniyete çok fazla ehemmiyet atfeder. İçtimâî ve ferdî huzurun, maddî ve mânevi kalkınmanın bunlara bağlı olduğunu belirtir.

Aslında adaletle emniyet birbirinden ayrılmaz. Adaletin olmadığı yerde emniyet ve güven de olmaz. Cenab-ı Hak Rahmân suresinde semâvatın bile adaletle nizamda, kıyamda olduğunu belirttikten sonra insanlar arasında adaletli, ölçülü, hukuka riayetkâr olunmasını emretmiştir. Hadislerde emanetin kaybolması kıyamet alâmeti olarak ifade edilmiştir. Emânetin kaybolması, insanlar arasında dürüstlüğün, adaletin, hakkına razı olma duygusunun kalmaması, kimsenin kimseye güvenemez hâle gelmesi demektir. Bu da hilekârlıkların, haksızlıkların artmasıyla hâsıl olur.

Emanetin kalkmasıyla hâsıl olacak durumun vehametini tam kavrayabilmek için, Kur'ân-ı Kerîm'de emânete verilmiş olan makamın yüceliğini bilmek yeterlidir:

"Doğrusu biz, emaneti göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zâlim ve çok câhil olan insan ise onu yüklenmiştir." (Ahzâb: 36/72).

Hadiste kaybolacağı veya "kaybedilmesi"nin kıyamet alâmeti olacağı bildirilen emanetin âyette zikredilen emanetten ayrı olduğu söylenemez.

Nitekim, bu "emanet"in ne olduğu sorusuna ulema farklı yorumlar getirmiştir ki, hepsinin de belli bir ölçüde haklılığı açıktır.

İbnu Abbâs'a göre: Yapılması emredilen veya yasaklanan farzlar'dır demektir.

Bazıları: İbadetlerdir demiştir.

Bazıları: Bütün tekliflerdir demiştir.

Bazıları: Allah'ın insanlardan aldığı mîsaktır demiştir.

İbnu't-Tîn: Mükellefin, Allah'tan başkasınca bilinmeyen bütün gizli şeyleridir, demiştir.[230]

1- عن حذيفة بن اليمان رَضِىَ اللهُ عنهُ قال:]حَدَّثَنَا رَسُول اللهِ # حَديثَيْنِ قَدْ رأيتُ أحَدَهُما وَأنَا أنْتَظِرُ اŒخرَ. حدّثنا أنّ ا'مانَةَ نَزَلَتْ في جِذْرِ قُلوبِ الرّجَالِ، ثمّ نَزَلَ القرآنُ فعلمُوا مِنْ القرآنِ وَعَلِمُوا مِن السنةِ، ثمّ حدّثنا عَنْ رَفعِ ا'مانةِ. قال: ينامُ الرجُلُ النومةَ فتُقْبَضُ ا'مانةُ منْ قَلْبِهِ فَيَظَلُّ أثَرُها مثلَ أثرِ الوكتِ، ثمّ ينامُ النومةَ فتُقبضُ ا'مانةُ من قلبهِ فيظلُّ أثَرُهَا مثلَ أثرِ المجْلِ كجمرٍ دحرجْتَه عل رجلك فنفطَ فتَرَاهُ منتبِراً وليسَ فيهِ شئٌ، ثمَّ أخذَ حصىً فدحْرجَهُ علَى رِجلِهِ فيُصبْبِحُ النّاسُ يتبايعونَ فَ يَكادُ أحدٌ منهمْ يُؤدّى ا'مانةَ حتَّى يُقَالَ إنّ في بنى فُنٍ رجً أميناً حتّى يُقالَ لِلرَّجُلِ ما أجْلَدَهُ ما أظرفَهُ ما أعقَلَهُ، وَمَا في قلبِهِ مثقالُ حبةٍ من خردلٍ من إيمانٍ. ولقد أتَى عليّ زمانٌ وَمَا أُبَالى أيُّكُمْ بايعتُ، لَئن كَانَ مسلماً ليردّنّه عليّ دينهُ، وإن كانَ نصرانياً أو يهودياً ليردّنّه عليّ ساعيه، وأما اليومَ فَما كنتُ أبايعُ منكم إ فناً وفناً[. أخرجه الشيخان والترمذى.»الْوَكْتُ« ا'ثر في الشئ من غير لونه كالنقطة »والمجلُ« ما يظهرُ في اليدِ شِبهَ

البُتْر من معاناةِ ا٬شياء الصلبةِ الخشنةِ »وَالمُنْتَبرُ« المنتفخ .

1. (85)- Huzeyfetu'bnu'l-Yemân (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bize iki hadis irad buyurmuştu. Ben bunlardan birini gördüm, diğerini de bekliyorum. Buyurmuştu ki: *"Emanet (din, adalet duyguları) insanların kalplerinin derinliklerine (yaratılışlarında, fitrî meyiller olarak) konmuştur. Sonradan Kur'ân-ı Kerîm indi. (İnsanlar kalplerine konmuş olan bu fitrî temâyüllerin) Kur'ân ve hadiste te'yîdini buldular."* Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bize bu emanetin kalplerden kalkmasından da bahsetti ve buyurdu ki: *"Kişi uykuda imiş gibi farkında olmadan kalbinden emanet alınır. Geride, benek izi gibi bir iz kalır. Sonra ikinci sefer, yine uykuda imişcesine, kişi farkında olmadan kalbindeki emânet duygusundan bir miktar daha alınır. Bunun da, kalpte bir kabarcık izi gibi bir izi kalır, yâni şöyle ki, ayağın üzerinden bir kor parçasını yuvarlayacak olsan değdiği yerleri kabarmış görürsün. Ne var ki, içinde işe yarar bir şey yoktur."* Sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bir çakıl tanesi aldı, onu ayağının üzerinde yuvarladı. (Ve sözüne davam etti:) *"(Emanet bu şekilde peyder pey azalmaya devam eder, o hâle gelinir ki artık) alış verişe giden insanlarda (itimad, güven, doğruluk ve) emanet tamamen kaybolur. Hatta dürüstler "falanca kabilede dürüst insanlar varmış" diye parmakla gösterirler. Bazan da, kalbinde zere miktar iman olmayan bir kimsenin "ne civanmerd, ne kibar, ne akıllı kişi" diye övüldüğü olur."*
(Huzeyfe devam etti:)
- Ben öyle günler gördüm ki, hanginizle alış veriş yaptığıma aldırmazdım. Muhâtabım Müslüman idiyse, bana karşı hile yapmasına dindarlığı mâni olurdu. Muhatabım Yahudi veya Hıristiyan idiyse, onu da, âmiri(nden vâliden gelen korku ve disiplin) bana hile yapmaktan alıkoyardı. Fakat bugün sizden sadece falanca falanca ile (gönül huzuruyla) alış veriş yapabilirim."[231]

AÇIKLAMA:

Hadiste geçen emanet'i, daha ziyade güven, emniyet, itimad, dürüstlük gibi mânalara tevcîh ettik ise de âlimler, burada mezkur olan emanetin yukarıda kaydettiğimiz âyette mezkûr olan "emanet"ten ayrı olmadığını, aynı mânada kullanıldığını belirtmiştir. Sâhibût-Tahrîr, bunların aynı şey olduğunu söyledikten sonra: "Bu emanet ise "iman"ın ta kendisidir" der ve ilâve eder: "İman kalpte bir yerleşti mi, kişi, onun emrettiğini yapar, yasakladığından da kaçar." Aynı görüşte olan İbnu'l-Arabî, açıklama da sunar: "Huzeyfe hadisindeki emanet'ten murad imandır, bunun isbatı onun kaldırılması ile alakalı olarak beyan edilenlerdir. Şöyle ki: Kötü amellerin imanı gitgide zayıflatacağı, en sonunda imandan sâdece bir iz kalacağı belirtilmiştir" İbnu Hacer ilâve eder: Bu iz ise, dil ile telaffuzdan ve kalbin zahirinde kalan (ve amele aksetmiyen) zayıf bir itikattan ibarettir. Bunu da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bedenin zahirindeki bir ize benzetmiştir. İmanın zayıflığına da, uyku haline benzetmek suretiyle imada bulunmuştur. Kalpten imanın gidişini ifade için ayak üzerinden kayıp yere düşen bir taşın temsilini vermiştir."
Huzeyfe (radıyallahu anh) hicretin 36. yılında vefat etmiştir. Yani Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sonra Şeyheyn devrinin adâletli, disiplinli devrini yaşadı. Hz. Osman (radıyallahu anh) devrini de yaşadı. Öyle anlaşılıyor ki, gitgide önceki içtimâî şartlar bozulmuş, itimad edecek kimseler azalmış ve Huzeyfe, hazretleri (radıyallahu anh), Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın haber verdiği fitne alâmetlerini, kendi devrine tatbik edebilme fırsatı bulmuştur. O kadar ki artık

cemiyette yakînen tanıdığı pek az kimseye itimad edebilmekte, korkmadan onlarla alışveriş yapabilmektedir.[232]

-2- وعن أبى هريرة رَضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللّهِ #:]إذا ضُيِّعتِ ا٭مانةُ فانتظرِ السّاعةَ. قيل: وَكَيْفَ إضَاعَتُهَا؟ قال: إذا وُسِّدَ ا٭مرُ إلى غيرِ أهلهِ[.أخرجه البخارى. »وُسِّدَ« أُسند .

2. (86)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: *"Emanet kaybedilince kıyameti bekleyin."*
"Emanet nasıl kaybolur?" diye sordular.
"İşler ehil olmayanlara teslim edilince" diye cevapladı."[233]

AÇIKLAMA:

Emanet'in kaybı emin (güvenilir) kimselerin yok olması veya yok denecek kadar azalmasıyla meydana gelir.
Yukarıdaki hadis, Buhârî'nin, Kitabu'l-İman bahsinde "Kıyamet ne zaman?" diye soran bir bedeviye cevap sadedinde zikredilmiştir.
"İşler" diye tercüme ettiğimiz kelimenin aslı "emr"dir. Dine müteallik hilafet, memurluk, kadılık, müftülük vs. bütün hizmetleri ifade eder. Hadis, bu mühim hizmetlere liyakatli kimselerin getirilmesindeki lüzuma dikkat çekiyor. İbnu Battâl şu açıklamayı yapmıştır: "Emaneti ehil olmayana verme'nin mânası şudur: "Allah imamları, kullarının başına emanetçi olarak koydu ve kendilerine kullar için hayırhâh olmayı farz kıldı. Öyle ise, başlarına dindar kimseleri âmir tayin etmeleri gerekir, (çünkü Allah'tan korkacaklar için halka ancak dindarlar adâletle, hayırla hizmet sunarlar). Dindar olmayanları tâyin ettikleri takdirde, imamlar (devlet reisleri), Allah'ın kendilerine tevdi ettiği emanete ihânet etmiş olurlar."[234]

-3- وعنهُ رَضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللّهِ #:]أدِّ ا٭مانةَ إلى مِن ائتَمنكَ، وَ تَخُنْ من خانَكَ[. أخرجه أبو داود والترمذى .

3. (87)- Yine Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şu sözünü rivayet etmiştir: *"Sana emanet bırakanın emânetini geri ver. Sana ihânet edene ihânet etme"*[235]

AÇIKLAMA:

Hadis, emanete ihânet edilemeyeceğini kesin bir üslupla ifade eder. Ancak emanet sahibinin hâin olması halinde, hakkında iki görüş ileri sürülmüştür:
1- Bir kısım âlimler: "Emanet bırakan kimse sana hiyanet etmiş bile olsa -yukarıdaki hadisin zâhirine göre- hıyanete hıyanetle mukabele edemezsin" demiştir. Kadı Iyaz şöyle söyler: "Hâine, onun sana yaptığı gibi davranma, hıyanetine hiyanetle mukabele etme, aksi takdirde onun gibi olursun. Ancak kişinin, borcunu inkâr eden alacaklısından hakkı kadarını alması buna girmez." Tîbî der ki: Evla

olanı, hadisi şu âyetin mânasında anlamaktır: *"İyilik ve fenalık bir değildir. Ey inanan kişi, sen fenalığı en güzel şekilde sav..."* (Fussilet: 41/34), yani arkadaşın sana ihânet ederse, sen onun ihânetine ihânetle mukabele etme, bu câiz olsa. Bilakis iyilikle mukabele et. Bu da tam mukabiliyle davranmakla olur. Sen sonra kötülük yapana iyilik yap."

2- Bazıları ise, emanet, hiyanet ettiği mal cinsinden ise, gasbettiği miktarınca malını alabileceğini söylemiştir. Mesela dirhem cinsinden hakkına, dirhem cinsinden emânetten alabilir, dinarsa alamaz. Şâfiî hazretlerinden (rahimehullah) şöyle söylediği nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) çocuklarına yeterince bakmayan Ebu Süfyan'ı hanımı şikâyet edince kadına: *"Ma'ruf üzere yetecek kadarını"* Ebu Süfyan'ın malından onun gıyabında almasına izin vermiştir. Öyle ise, bir kimsede alacağı olan bir zât borçlunun borcunu ödememesi hâlinde onun malından, ağırlığınca veya miktarınca veya kıymetince denk olacak kadarını alır. Hatta cinsleri ayrı bile olsa alıp satması, elde edeceği semereden hakkı kadarını alması câizdir... Bu hıyanet değildir... Hıyanet, hakkı kadarını aldıktan sonra fazla alacak olursa söz konusudur.[236]

ـ4ـ وعن أبى موسى رَضِىَ اللهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]إن الخازنَ المسلمَ ا‘مينَ الّذى يُعطِى ما أُمِرَ بِهِ كامً موَفَّراً طيبةً بِهِ نفسُهُ أحدُ المتصدقين[.أخرجه الخمسة إ الترمذى.وزاد النسائى في أوله]المُؤمِنُ لِلمؤمنِ كَالبُنْيَانُ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضاً[.

4. (88)- Ebu Musa (radıyallahu anh)'nın rivayetine göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur:

"Emîn bir Müslüman mal muhafızı olsa ve vazîfesini dürüstlükle yapsa, şöyle ki, kendisine (sadaka vs. nevinden) emredileni gönül hoşluğuyla eksiksiz ve tam olarak yerine verse, sadakayı veren iki kişiden biri olur."

Nesâî, hadisin başında şu ziyadeyi kaydetti: *"Mü'min kişi, diğer mümine karşı duvar gibidir, birbirlerini takviye ederler."*[237]

AÇIKLAMA:

Bu hadisi Buhârî: "Efendisinin emriyle müfsid olmadan tasaddukta bulunan hâdimin sevabı" adını verdiği babta kaydeder.

Âlimler, mal sâhibinin emriyle hizmetçinin veya kocasının emriyle kadının, gönül hoşluğu ile vereceği sadakadan aynen mal sâhibi gibi sevab kazanacağını söylemişlerdir. Kadının, kocasının malından, gıyabında eksilme belli olmayacak kadar verebilir, fazlası için izin alması gerekir demişlerdir. Hâzin ve hâdim izinsiz sadaka veremezler.[238]

EMR-İ Bİ'L-MA'RUF VE'N-NEHY-İ ANİ'L-MÜNKER BÖLÜMÜ[239]

-1- عن طارق بن شهاب]أنّ أولَ منْ بدأَ بخُطبةِ العِيدِ قَبلَ الصّةِ مَروانُ فقامَ إِلَيْهِ رجلٌ فقالَ: الصّةُ قَبلَ الخطبةِ، فقالَ قدْ تُرِكَ ما هُنالِكَ، فقالَ أبو سعيد الخدرى رَضِىَ اللهُ عنهُ أمّا هذا فقد قضَى ما عليهِ، سمعتُ رسُولَ اللهِ # يقُولُ: مَنْ رأى مِنْكُمْ مُنْكراً فلْيُغيرْهُ بيدِه، فإن لم يستطِعْ فبلسانهِ، فإن لم يستطِعْ فبقَلْبِهِ، وذلك أضْعَفُ ا"يمانِ[. أخرجه الخمسة إّ البخارى وهذا لفظ مسلم.وعند الترمذى فقام رجل فقال: يا مَرْوانُ خالفتَ السُّنّةَ.زاد أبو داود: أخرجتَ المنبرَ في يومِ عيدٍ وَلم يكُنْ يُخرجُ فيه، وبدأتَ بالخطبةِ قبلَ الصّةِ، وَليسَ عندَ النسائى إ المسند فقط .

1. (89)- Târık İbnu Şihâb anlatıyor: "Bayram hutbesini okuma işini namazdan öne alanın ilki Mervan'dır. O, bu işe tevessül edince cemaatten birisi ayağa kalkarak:
"Yanlış iş yapıyorsun, namazın hutbeden önce kılınması gerekir" dedi. Mervan:
"Artık o usül terkedildi" diyerek devam etmek istedi. Ebu Saîdu'l-Hudrî ortaya atılarak:
"Bu adam, üzerine düşen uyarma vazifesini yaptı. Zira ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle söylediğini işittim:
"Sizden kim (sünnetimize uymayan) bir münker görürse (seyirci kalmayıp) onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse lisanıyla düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu kadarı imanın en zayıf mertebesidir."
Tirmizî'nin rivâyetinde şöyle denir: "Bir adam kalkarak ey Mervan sünnete muhalefet ettin..." dedi.
Ebu Dâvud şu ziyadeyi kaydeder: Sen bayram gününde minberi (musallaya) çıkardın. Halbuki daha önce bayramda minber çıkarılmazdı. Bir de hutbeyi namazda öne aldın."
Nevevî rivayetinde bu açıklamalar yok, sadece Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözleri var.[240]

AÇIKLAMALAR:

1- Emevî halifeleri, hutbe sırasında cemaati rahatsız eden siyasî muhtevalı sözler sarfederlerdi. Hz. Ali (radıyallahu anh) başta, Âl-i beyte hakaretler, lânetler okumak mutad bir hal almıştı. İbadetini yapmak ve fakat bu nâhoş sözleri dinlemek istemeyen birçok Müslüman, namazı kılar kılmaz mescidi terkederek hutbeyi dinlemiyordu. Bu durumu önlemek ve hutbelerinin herkes tarafından dinlenmesini sağlamak için, Halife Mervan, yukarıda belirtilen değişikliği yapar: Önce hutbeler okunur, sonra namaz kılınır. Bu durum da başka rahatsızlıklara, halîfenin itibarını sarsıcı müdahalelere sebep olur. [241]

2- Emr-i Bi'l-Ma'ruf Ve Nehyi Ani'l-Münker
Dinimizin hayatiyetini koruyan mühim bir müessese olan iyiliğin emir, kötülüğün yasaklanması meselesine kısaca temas edeceğiz.
Emredilecek olan ma'ruf, aklın ve şeriatın güzel kabul ettiği her şeydir. Yasaklanacak olan Münker de yine aklın ve şeriatın çirkin bulup reddettiği her şeydir.
Gerek Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetleri ve gerekse Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in pek çok hadisleri mü'minleri bu meselede teşvik eder. Emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'lmünker yapmayan milletlerin tarihte çöktükleri ve gelecekte de musîbet ve belalara mâruz kalacakları, çökecekleri

belirtilir. Bir hadis şöyle: *"İçerisinde iyilerin daha mümtaz, daha güçlü bulunduğu bir kavimde kötülükler işlendiği halde, iyiler müdahale edip ıslahda bulunmazlarsa* -bir başka rivayette: *Müdâhale edecek güçte bir kimsenin bulunduğu bir kavimde kötülükler işlenir ve fakat o kimse müdâhalede bulunmazsa- Allah (celle şânuhu), herkese ulaşacak umumî bir ceza gönderir."*
Şu hadis emr-i bi'lma'ruf, zamanında yapılmadığı takdirde cemiyetin mâruz kalacağı ızdırabın sonradan çok zor telâfi edileceğini ifade eder: "Ey mü'minler, yalvar yakar olmanıza rağmen dualarınız kabul olmayacak durumlara düşmezden önce iyiliği (ma'ruf'u) emir ve kötülükten de men ediniz."[242]

-2- وعن ابن مسعود رَضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]مَا مِنْ نَبِيّ بعثَهُ اللّهُ تعالى في أمَّةٍ قبلِى إِّ كَانَ لَهُ مِنْ أمّتِهِ حَوارِيُّونَ وَأصْحابٌ يأخذُونَ بِسُنَّتِهِ وَيَقْتَدُونَ بأمرِهِ ثم إنهَا تخلُفُ مِنْ بعدهم خُلوفٌ يَقُولونَ ما يَفْعَلُونَ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤمَرُونَ، فَمَنْ جَاهَدَهُمْ بيدِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَمَنْ جَاَهَدَهُمْ بِلِسانهِ فَهُو مُؤْمِنٌ وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِقَلْبِهِ فَهُوَ مُؤمِنٌ. ليس وراء ذلك من ا"يمان حبة خردلٍ[. أخرجه مسلم.»حَوَارىُّ الرجل« خاصتُه وناصرُوهُ.»والخلوفُ« جمع خلْف بسكون الم، وهمُ الذين يأتونَ بعدَ مَن مضى ويكونونَ شرّاً منهم .

2. (90)- İbnu Mes'ud (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: *"Benden önce Allah'ın gönderdiği her peygamberin mutlaka ümmetinden havarîleri ve arkadaşları olmuştur. Bunlar onun sünnetiyle amel ederler emirlerini de yerine getirirlerdi. sonra, bu peygamberlerin ardından öylesi kötüler zuhûr etmişti ki, yapmadıklarını söyleyip, kendilerine emredilmeyeni de yapmışlardır. Kim bu güruhla eliyle mücahede ederse mü'mindir. Kim onunla diliyle mücahede ederse o da mü'mindir. Kim de onlarla kalbiyle mücahede ederse o da mü' mindir. Bunun gerisine, artık zerre miktar iman yoktur."*[243]

AÇIKLAMA:

İşlenen bir kötülük (münker) karşısında, mü'min, şartlara göre mutlaka bir tavır alacaktır. Eliyle müdâhale ettiği takdirde halledebileceği, müessir olabileceği bir durumsa eliyle, sözle faydalı olabilecekse diliyle müdâhale edecektir. Her ikisi de fayda vermeyecek bir durumda ise kalben buğzederek taraftar olmadığını belirtecektir. Bunu da yapmazsa o münkeri hoş görüyor demektir. Bu elbette imanla bağdaşmaz.[244]

-3- وعنهُ رَضِىَ اللّهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]لَمَّا وَقَعَتْ بَنُوا إسْرائيلَ في المعاصى نَهْتهمْ علماؤُهمْ فلَم ينتهُوا فجالسُوهمْ وواكلُوهمْ وشاربُوهمْ فضربَ اللّهُ تعالى قلوبَ بعضِهم ببعضٍ ولعَنَهم على لِسانِ داودَ)اŒية(، ثمّ جلَسَ وَكَانَ متّكئاً فقَال : وَالَّذِى نفسى بِيدِهِ حتّى تأطُروهم على الحقِّ إطراً[. ومعنى »تأطروهم« تعطفوهم وتردوهم .

3. (91)- Yine İbnu Mes'ud (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: *"İsrailoğulları bir kısım günahlar işlemeye başlayınca âlimleri onları bu işlerden menettiler. Ancak onlar dinlemediler, vazgeçmediler. Zamanla âlimler de onlarla oturmaya, dayanışmaya ve beraber içmeye başladılar. Allah da bunun üzerine, berikinin dalâletini öbürüne katarak, biriyle diğerinin küfrünü artırdı. "Dâvud'un ve Meryem oğlu İsâ'nın diliyle onları lânetledi..."* (Maide: 5/78).
Sonra, ayakta bulunan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) oturarak sözünü tamamladı: *"Hayır, nefsimi kudret elinde tutan Zat'a yemin ederim, onları hak adına kötülüklerden men etmezseniz (siz de rızaya eremezsiniz)."* [245]

4- وعن قيس بن أبى حازم قال: قال أبو بكر رضى الله عنه، بعد أن حمِدَ اللَّه تعالى وأثْنَى عليهِ: يا أيّها النّاسُ إنّكمْ تقرؤنَ هذه اŒية وتَضَعُونَهَا على غيرِ مَوضِعِها يَا أيها الَّذينَ آمنُوا عَليكُمْ أنفُسَكُمْ يَضرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إذا اهْتَدَيْتُمْ وَإنّا سمِعْنَا رَسُولَ اللهِ # يَقُول:
]إنّ النّاسَ إذا رَأَوُا الظالمَ فَلمْ يأخُذُوا عَلى يدِهِ أوشَكَ أنْ يَعمّهُمُ اللهُ تعالى بِعقَابٍ، وإنّى سمِعْتُ رَسُولَ اللهِ # يقول: مَا مِنْ قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعاصِى ثمّ يَقدِرُونَ عَلى أن يُغيرُوا فلم يُغيرُوا إّ يوشَكُ أن يَعمّهم اللهُ بِعقابٍ[. أخرجهما أبو داود والترمذى. ومعنى »يوشكُ« يقرُبُ ويُسرعُ .

4. (92)- Kays İbnu Ebî Hâzım anlatıyor: "Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) Cenâb-ı Hakk'a hamd ve senadan sonra buyurdu ki: "Ey insanlar! Sizler şu âyeti okuyor ve fakat yanlış anlıyorsunuz: *"Ey iman edenler, siz kendinize bakın. Doğru yolda iseniz sapıtan kimse size zarar veremez"* (Maide: 5/105). Biz Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in: *"İnsanlar, zâlimi görüp elinden tutmazlarsa, Allah'n, hepsine ulaşacak umumî bir belâ göndermesi yakındır"* dediğini işittik." Keza ben, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: *"İçlerinde kötülükler işlenen bir cemiyet, bu kötülükleri bertaraf edecek güçte olduğu halde, seyirci kalır, müdâhale etmezse, Allah'ın hepsini saran umumî bir belâ göndermesi yakındır"* dediğini işittim." [246]

5- وعن حذيفة رَضِىَ اللهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]وَالَّذِى بِيَدِهِ لَتأمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عن المنكرِ أو ليوشِكنّ اللهُ أن يبعثَ عليكم عقاباً منه ثم تدْعونهُ ف يستجيبُ لكمْ[. أخرجه الترمذى .

5. (93)- Huzeyfe (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Nefsimi kudret elinde tutan Zat'a kasem olsun, ya ma'rufu emreder ve münkerden de yasaklarsınız veya Allah'ın katından umumî bir belâ göndermesi yakındır. O zaman yalvar yakar olursunuz da duanız kabul edilmez." [247]

6- وعن ابن مسعود رَضِىَ اللهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]إنّكم منْصُورونَ وَمصيبُونَ ومفتوحٌ عليْكمْ: فمنْ أدرَكَ ذلك منكمْ فليتقِ اللَّهَ تعالى وليأمرْ بالمعروفِ ولْينهَ عن المنكرِ، ومن

كذَبَ علىّ متَعمداً فليتبوأ مقعَدَهُ منَ النّارِ].

6. (94)- İbnu Mes'ud (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Sizler yardım görecek, ganimetler elde edecek ve birçok memleketleri fethedeceksiniz. Sizden kim bu vakte ererse, Allah'tan çekinsin, ma'rufu emredip, münkerden de nehyetsin. Kim de bile bile bana yalan nisbet ederse, ateşteki yerini hazırlasın."[248]

-7- وعن عُرس بن ِ عميرةَ الكندِيّ رَضِىَ اللهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]إذا عُملتِ الخطيئةُ في ا'رضِ كَانَ مَنْ شَهدَهَا فأنكرَهَا كمنْ غابَ عنهَا، وَمَنْ غابَ عنهَا فَرَضِيَهَا كانَ كمنْ شهدهَا[. أخرجهما أبو داود .

7. (95)- Urs İbnu Amîre el-Kindî (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Yeryüzünde bir kötülük işlendiği vakit, ona şâhid olan bunu takbîh ederse (kötü olduğunu te'yîd ederse), o kötülüğü görmemiş gibi zararından kurtulur. O kötülüğe şâhid olmadığı halde, işittiği zaman memnun kalan kimse, sanki şâhid olmuş gibi mânen zarar görür."[249]

-8- وعن أبى سعيدٍ رَضِىَ اللهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]إنَّ منْ أعظمِ الْجِهَادِ كلمةَ عدلٍ عندَ سُلْطانٍ جائرٍ[. أخرجه أبو داود والترمذى .

8. (96)- Ebu Saîd (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Zâlim sultanın yanında gerçeği söylemek en büyük cihaddandır."[250]

EMR-İ Bİ'L-MA'RUF NEHY-İ ANİ'L-MÜNKER[251]

"Fitneyi, daha çıkmadan, önlemek maksadıyla İslâm'ın vaz'ettiği en mühim tedbirlerden birini, emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'lmünker müessesesi teşkil eder. Ma'rûf, aklın ve şerîatın güzel gördüğü, münker de yine aklın ve şeriatın çirkinliğine hükmettiği fiil olunca, bu müessese iyi fiillerin duyurulması, yaygınlaştırılması, kötü olan fiillerin de yasaklanması, önlenmesi demektir. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de ve gerekse Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözleri arasında emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'l-münker üzerinde fazlaca durulur. Bu işin ihmal edilmemesi için tekrar tekrar dikkat çekilir, yapıldığı takdirde elde edilecek mükâfaatın büyüklüğü, terkedildiği takdirde de gelecek felâketin, uğranılacak zararın büyüklüğü, son derece vâzıh, herkesin anlıyacağı bir şekilde ifâde edilir.
Meselenin şâyân-ı dikkat olan yönü, emr-i bi'lma'rufun terkinden gelecek zararın bütün cemiyeti zarardîde edecek bir fitne olarak ifade edilmiş olmasıdır.
Şu halde bu bahiste emr-i bi'l-ma'rufun ehemmiyetini, buna olan teşvîkleri, onu terketmenin

neticelerini âyet ve hadislerden vereceğimiz misâllerle belirtmeye çalışacağız. Bu tâbirin uzunluğu sebebiyle, bâzan bu mânada olmak üzere irşâd kelimesini kullanacağız.[252]

İrşad-Fitne Münâsebeti:

Dinî nasslarda irşad'ın (emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'l-münker faaliyetlerinin) terki ile fitnenin zuhuru ve yaygınlaşması arasında sıkı bir alâka kurulmaktadır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur:
"Ya ma'rufu emreder, münkerden de nehyedersiniz, yâhut Allah şerirlerinizi hayırlılarınıza mutlaka musallat edecektir. O zaman hayırlılarınız dua etse de duaları kabul edilmez." Bir başka hadis de şöyle:
"İçerisinde iyilerin daha mümtaz, daha güçlü bulunduğu bir kavimde, kötülükler işlendiği hâlde, iyiler müdâhale edip ıslahda bulunmazlarsa, -bir başka rivayette: *müdâhale edecek güçte bir kimsenin bulunduğu bir kavimde kötülükler işlenir ve fakat o kimse, müdâhalede bulunmazsa*-, *Allah (celle şânuhu), herkese ulaşacak umumî bir ceza gönderir."* Bu ceza o kadar umumî, o kadar herkesi yakalayıcıdır ki, o geldiği zaman, değil kötüler, iyiler bile şaşkına döner, "Ne fenâlığı ortadan kaldırmaya güçleri yeter, ne de onun şerrinden kaçıp kurtulabilirler." Bu sebeple Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), irşâdın vaktinde yapılarak, fitne ve fesadın zuhur edip büyümeden önlenmesini tavsiye eder:
"(Ey mü'minler) yalvar yakar olmanıza rağmen dualarınız kabûl olmayacak durumlara düşmezden önce iyiliği (ma'rufu) emir ve kötülükten de men'ediniz."
Zeyneb Bintu Cahş'tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bir gün uyanınca:
"Yaklaşan bir şerden Arapların vay hâline -ve parmaklarını halkalayarak- *bugün Ye'cüc ve Me'cüc'ün duvarından şu kadar delik açıldı"* der. Zeyneb vâlidemiz (radıyallahu anhâ) sorar:
"Aramızda sâlih kimseler olduğu halde toptan helâk mı olacağız?" Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şu cevabı verir:
"Evet, fenalık artarsa (hepiniz birlikte helâk olursunuz.)"[253]

Eski Milletlerden Misal:

İrşadın terki, sâdece ümmet-i Muhammed için bir felâket kaynağı olmayıp, insan cemiyetlerinin hepsinde tâ bidâyetlerden beri câri sünnetullah'a dahil umumî, içtimâî bir kanundur. İnsanlık tarihinde felâketlere mâruz kalan, silinip yok olan milletler, fenâlıkların yayılmasına seyirci kalan, zamanında yeterli ve müessir şekilde irşad vazîfesini yerine getirmeyen milletlerdir. Başlarına gelenler, bu ihmallerinin ilâhî cezasıdır, tabiî sonucudur. Kaydedeceğimiz iki âyet bu açıdan düşündürücüdür. Birinci âyet, felâketin sebebini, fesadı önleyici kimselerden (irşâd edicilerin) yokluğuna bağlarken, ikinci âyet fesâdı önleyenler (irşadcılar) bulundukça sırf şirk yüzünden milletlerin helâk edilmeyeceklerini ifâde etmektedir:
"Sizden önceki devirlerde (insanları) yer yüzünde fesad (çıkarmak)dan vazgeçirmeye çalışacak (bu sûretle onları helâktan kurtaracak) fazîlet sâhibleri bulunmalı değil miydi?..." (Hud: 11/116).
"Senin Rabbin -ahâlisi (hem nefisleri, hem yekdiğerini) ıslah edip dururken de- o memleketleri

(sırf) şirk yüzünden helâk edecek değildi ya" (Hud: 11/117).
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Benî İsrâil'den misâl vererek onların irşaddaki ihmalleri ve lâubalilikleri yüzünden felâkete uğradıklarını belirtir:
"Benî İsrâil'in içine bozulma düştüğü zaman kişi, kardeşini günah üzere görür ve onu bundan men'ederdi. Ancak ertesi gün, bir gün önce yasakladığı şeyleri yapan kimselerle yemede, içmede, sohbette arkadaşlık yapmadan çekinmezdi. Bunun üzerine Allah onların kalblerini birbirlerine karıştırarak hepsini sapıttı, onların bu hâli hakkında Kur'ân'da şu âyet gelmiştir: *"İsrâil oğullarından olup da küfredenlere Dâvûd'un da Meryem oğlu İsâ'nın da diliyle lânet olunmuştur. Bunun sebebi isyan etmeleri ve ifrata sapmaları idi. Onlar işledikleri herhangi fenalıktan birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Hakikat yapmakta devâm ettikleri (o hal) ne kötü idi... Eğer Allah'a, peygambere ve O'na indirilene îman etmiş olsalardı onları dostlar edinmezlerdi..."* (Maide, 5/78-81). Ayakta duvara dayanmış durumda olan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu âyetleri okuduktan sonra oturur ve ilâve eder: *"Hayır, siz (haddi aşan) zâlimi elinden tutup onu hakka çevirinceye kadar (irşad işini bırakmazsınız)".*[254]

İrşad Bidâyette İhmal Edilmemeli:

Şârihler, yukarıda kaydettiğimiz muhtelif rivayetlerde geçen "iyilerin duâlarının kabul edilmemesi" ifadesini, herkes irşadı terkederse, duaları kabûl edilmez bir hâl alır şeklinde anladığı gibi, fitnenin iyice yaygınlaşması, insanların çoğunlukla fenalıklara bulaşmış olmaları sebebiyle irşâdı kabul etmezler, irşad te'sirsiz kalır şekline de anlamışlardır.
Öyle ise bu çeşit hadisler, cemiyette herhangi bir fenalık zuhûr eder etmez, onu küçük görmeyip, bunun yok edilmesi için azm ve ciddiyetle üzerine gidilmesi gereğini ifâde etmektedir. Nitekim İbnu Abbâs:
"Öyle bir fitneden sakının ki, o (geldiği zaman) içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz (âmmeye de sirâyet ve hepinizi perîşan eder), hem bilin ki Allah şüphesiz azabı çetin olandır." (Enfâl: 8/25) âyetini tefsîr ederken şu netîceyi çıkarır: "Cenâb-ı Hakk burada mü'minlere, aralarında tek bir münkerin yer etmesine meydan vermemelerini emretmekte ve bu emre uymayanları azabla korkutmaktadır".
Aksi takdirde bidâyette çok mahdud bir azınlık tarafından işlenmeye başlanan münker, zamanla çoğunluk tarafından benimsenecek ve kaçınılması imkânsız, herkese ulaşacak felâketlere sebeb olacaktır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur: *"Cenâb-ı hakk azınlığın ameliyle çoğunluğa azab vermez. Ancak çoğunluk, aralarında azınlığın münker (fena) amellerini görürler, fakat müdâhaleye güçleri yettiği hâlde seslerini çıkarmazlar. Onlar böyle davrandıkları için Cenâb-ı Hakk azınlığa da, çoğunluğa da birlikte azab gönderir."*
Muvatta'ın rivayetinde *"...fenâlık açıktan açığa işlendiği takdirde hepsi cezayı hak eder"* denmektedir.[255]

İrşadda Ashâbın Yeri:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ortaya çıkacak münkerlere karşı yaptığı bu uyarıların

tesiriyle Ashâb'ın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde -bilâhare kaybolan- ileri bir hassasiyeti devamlı canlı tuttukları anlaşılmaktadır. Huzeyfe (radıyallahu anh) şöyle yakınır: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında kişi, ağzından çıkan bazı kelimeler sebebiyle münâfık addedilirdi. Ben şimdi o kelimeleri bir sohbet esnasında tek kişiden dört defa işitiyorum. Olmaz böyle iş, ya ma'rufu emir, münkeri de nehyeder ve hayrı kucaklarsınız, ya da Allah hepinizi toptan azâbıyla zelîl ve hor kılar, yahut da sizin en şerirleriniz tepenizde müstebid olurlar. Sonra hayırlılarınız bundan halâs olmak için dua ederler de duaları müstecâb olmaz (kabul edilmez)."
Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh) de bir âyetin yanlış anlaşılarak irşad işinin ihmâl edilebileceğinden endişe ederek şu uyarıda bulunur: *"Ey insanlar, siz Kur'ân-ı Kerîm'in şu âyetini okuyorsunuz: "Ey îmân edenler, siz kendinize bakın, kendiniz doğru yolu bulunca sapanlar size zarar vermez."* (Mâide: 5/105) Siz bu âyete münâsib olmayan bir mâ'na veriyorsunuz (ve irşad vazîfesini terkediyorsunuz). Halbuki biz, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle dediğini işittik: *"İnsanlar bir münker görür de müdâhele edip önlemezse Allah'ın hepsine ulaşacak umumî bir ceza göndermesi yakındır."*
İbnu Kesir, bu âyette yapma imkânı olduğu takdirde irşadın terkedileceğine dâir bir delil bulunmadığını belirtir. İbnu Kesir "imkân" kaydını koymuştur, zira -ayrıca belirteceğimiz üzere- irşad fitneye sebeb olacaksa bırakılması evlâdır.
Râzî de, âyetten çıkarılabilecek muhtelif te'villeri kaydederken Abdullah İbnu'l-Mübârek'in anladığı şu mânayı daha uygun bulur: "Burada emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l-münker emreden âyet te'kid edilmektedir. Zira âyet *"Kendinize bakın"* tâbiriyle din kardeşliğinize bakın, kâfirlerin dalâleti size zarar vermez... Birbirinize va'z, iyiliğe, hayrâta teşvik, kötülükten, günahlardan men sûretiyle birbirinizi koruyun, gözetin... demek istenmiştir... *"Kendinize bakın"* tâbiri kendinizi koruyun mânasına da gelir, hakiki koruma ise emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerle olur."[256]

İrşâd Ederken Korkmamak, Yılmamak:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), cemiyetin kaderini, yarınını alâkadar eden emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'lmünker (irşad) hizmetini ifâ etmek gerektiğini, yâni dinin yasakladığı bir şey yapılmaya, emrettiği bir şey de terkedilmeye başlandığı zaman hakkı teblîğ ederken yılmamak gerektiğini ifade eder. Hak, sultâna karşı da, halka karşı da çekinilmeden söylenmelidir: *"Cihâdların en efdali, değerce en kıymetlisi, zâlim sultana karşı hakkı söylemektir." "Aman dikkat edin, halk korkusu, hakkı söylemekten alıkoymasın."*
Hakkı tebliğe mâni olacak dereceyi bulan halk korkusunu, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bir başka rivayette "nefsini hakir görmek" olarak vasıflandırır ve bunun kıyamet günü mucib-i mes'ûliyet olduğunu bildirir:
- *Sizden kimse nefsini hakir görmesin.*
- Ey Allah'ın Resûlü; kişi nefsini nasıl hakir görür?
- *Allah için, üzerine söz terettüp eden (fena) bir durum görür, fakat hiç ağzını açmaz. Cenâb-ı Hakk kıyamet günü kendisine sorar:*
"Şu falanca şey hakkında gerçeği söylemekten seni ne alıkoydu?" O kul cevap verir:
"Halk korkusu (insanlardan korktuğum için sesimi çıkarmadım)." Allah o zaman şöyle der:
"Asıl benden korkman gerekirdi."

Allah rızası için yapılan çalışmalarda, gerek mârufun emir ve tebliğinde ve gerekse münkerin nehiy ve yasaklanmasında, çeşitli şekillerde zuhûr edecek olan halk korkusuna ehemmiyet verilmesi, İslâm dininde mühim bir esas yapılmıştır. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm, *"Allah yolunda cihad yaparken hiç bir kınayanın kınamasından çekinip korkmayanları"* övmüştür. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de, bu noktanın ehemmiyetine binaen, ilk defa Müslüman olanlarla biat akdini yaparken koyduğu şartlar meyânında "Allah yolundaki çalışmalarda kınayanın kınamasından (levmete lâim) korkmamak" şartını da koymuştur.
Bu noktaya dikkat edilmediği takdirde, tebliğ emri sözde kalacağı gibi, zâlimlerin daha çok cesaret bularak, zulümlerini artıracakları da açıktır. Zulme seyirci kalan Müslüman ferd ve cemiyetin Müslümanlığının haysiyetini Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şu hadislerinde dile getirirler: *"Eğer ümmetimi, zâlime "sen zâlimsin" demekten korktuğunu görürsen, bil ki onun varlığı ile yokluğu birdir."*[257]

Gemiyi Delenler:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) fenalıklar karşısında, iyilerin seyirci kalmaması, kötüler yüzünden gelecek (fitne, fesad, şer vs. her çeşitten) içtimâî ızdırabların, iyiler de dâhil bütün cemiyetin varlığını tehdid edeceğini ifade ederek fenâlıklar karşısında nemelâzımcılığı önlemek için zihinden çıkması zor olan bir de teşbîhte bulunur:
"Allah'ın hudûduna (emir ve yasaklarına) giren meseleleri tatbîk eden -ve yağcılık yaparak müsâmaha ve gevşeklik göstermeyen iyi- kimse ile, yasakları işleyen kimselerin durumları, bir gemiye binip kur'a çekerek, geminin alt ve üst katlarına yerleşen yolculara benzer. Öyle ki, alt katta oturanlar, su ihtiyaçlarını giderirken üsttekilerin yanından geçip onları rahatsız ediyorlardı. (Alttakiler bu duruma son vermek için) bir balta alarak geminin dibini delmeye başlasalar, üsttekiler hemen gelip:
"Yâhu ne yapıyorsunuz?" diye sorunca alttakiler:
"Biz su ihtiyacımızı görürken sizi rahatsız ediyorduk, halbuki suya muhtacız, şimdi sizi rahatsız etmeden yerimizi delerek bu şekilde elde edeceğiz" deseler ve üsttekiler bu işte onlara mâni olsalar hem kendilerini kurtarırlar, hem onları kurtarmış olurlar. Eğer yaptıkları işte serbest bıraksalar, hem onları helâk ederler, hem de kendilerini helâk ederler."[258]

Emr-i Bi'l-Ma'rufun Hükmü:

Görüldüğü şekilde Kur'ân ve hadiste müstesnâ bir yer ve fevkalâde bir ehemmiyet verilmiş olan emr-i bi'lma'rûf ve nehy-i ani'lmünker (irşad) işinin mutlak olarak farziyetinde bütün İslâm fırkaları ittifak eder. Bu noktada en farklı görüşü temsil eden bir kısım Râfizîler bile bunun vücubunu inkârdan ziyâde "devlet reisinin tâyin edeceği şahıslar yapar" diyerek belli bir daraltmaya tâbi tutmuşlardır. Ehl-i Sünnet'e göre, fürû'dan olan bu mesele Mu'tezile'ye göre usûlden (yâni ana meselelerden) sayılmıştı. Emr-i bi'l-marufun vâcib[259] olup olmayışı, emredilen şeyle, yasaklanan şeye bağlıdır. Vâcibin emri vâcib, mendûbun emri de mendub sayılır. Keza haramdan nehiy vâcib, mekruhtan nehiy mendûbtur.

Yukarıdaki şekilde kısaca özetlenebilecek bu meseleyi, ehemmiyetine ve sadedinde olduğumuz anarşi meselesiyle yakından olan alâkasına binâen, Taftazânî'den kısmen özetleyerek ve ana fikirleri başlıkla belirgin hale getirerek aşağıda kaydetmeyi uygun bulduk:
Bu mevzuda Taftazânî, şu açıklamayı sunar: "...Ma'rûf'tan burada murad vâcibtir. Münker'den murad da haramdır. Bu sebeble, âlimler, ma'rufun emredilip münkerin yasaklanmasını kesin bir dille vâcib bir vazîfe telakkî ettiler. Ancak mendub olan bir işin emri, vâcib değildir, sadece mendubtur. Emr-i bi'lma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'in Râfizîler'in iddia ettikleri gibi, geleceği beklenen İmam'ın zuhûruna bağlı olmayan bir vâcib olduğuna dâir delil ise, Kur'ân, sünnet ve icmâ ile sâbittir.
"Kur'ân'dan delilimiz Cenâb-ı Hakk'ın şu sözüdür: *"Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki, (onlar herkesi) hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar. İşte onlar muradına erenlerin tâ kendileridir."* (Âl-i İmrân: 3/104.) Bir diğer âyet meâlen şudur: *"İyiliği emret, kötülükten vaz geçir"* Sünnetten olan delil, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şu sözüdür: *"İyiliği emret, kötülüğü nehyet, bu yolda gelecek meşakkatlere de sabret."* Keza Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şu sözüdür: *"Sizden kim bir münker görürse, eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin, bu ise imanın en zayıf derecesidir."*
"İcmâya gelince, Müslümanların ilk asırda ve bilâhare bunu birbirlerine tavsiye etmeleri, gücü yettiği halde terkedenleri de ayıplamalarıdır."[260]

Vâcib Olmayabilir Mi?

Yukarıda kaydettiğimiz şekilde irşadın vâcib olduğunu tesbitten sonra Taftazânî bunun vâcib olmadığına dâir getirilebilecek delilleri zikrederek çürütür. Der ki:
"Eğer, bunun vâcib olduğu inkâr edilerek delil olarak Kur'an'dan: *"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda iseniz, sapıtanlar size zarar vermez..."* (Mâide: 5/105) ve keza *"Dinde zorlama (ikrâh) yoktur"* (Bakara: 2/256) meâlindeki âyetleri ve sünnetten de Hz. Âişe'den rivayet edilen:
"Dedik ki: "Ey Allah'ın Resûlü, ne zaman mâruf emredilmez, münkerden nehyedilmez?" cevâben şöyle buyurdu:
"Cimrilik hayırlılarınızı sarar, hüküm rezillerinizin eline düşerse, yağcılık büyüklerinizin ahlâkı olur, mülk küçüklerinizin eline düşerse" hadisi delil olarak getirilirse, şu cevâbı veririz:
"Burada mâna 'vâcibleri eda ve günah olan şeyleri terk etmek, mârufu emr, münkeri de nehyetmek sûretiyle nefislerinizi ıslah edin, nehiyde bulunduktan sonra âsilerin inad ederek günahı işlemekte ısrarları size zarar vermez. Keza, sapığın dalâleti, nehyettiği takdirde hidâyette olan kimseye zarar vermez, demektir".
"Dinde ikrah (zorlama) yoktur" âyeti ise, kıtal emreden âyetlerle mensuhtur. Ancak, ikrah (zorlama) sûretiyle emr ve nehyin olup olmayacağı münâkaşa edilebilir.
Hadise gelince, bu sâdece ve sâdece, şartların ortadan kalkması hâlinde vücubun ortadan kalkacağına delâlet eder. Bu da emr ve nehyin fayda değil zarar getirmesi hâlidir."[261]

Emr Ve Nehyi Vâcib Kılan Şartlar:

Açıklamalarını bu noktaya getiren Taftazânî, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin bazı şartlar altında vâcib olduğunu belirterek bunları belirtmeye geçer:[262]

Birinci Şart:

Bunu yapacak olan kimsenin bunun ne olduğunu bilmesidir. Yâni emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'lmünker muayyen bir vâcib midir veya herhangi muhayyer bir iş midir, veya herkese şâmil umûmî bir vâcib midir, yoksa bazılarının yapmasıyla diğer kimselerden sâkıt olacak kifâye bir vâcib midir? Keza, yasaklanacak şey hakkında da bu hususların bilinmesi gerekir (yâni o bir haram mı, mekruh mu, mendub mu, farz mı vs.) Kısacası ilk şart, emredilecek veya nehyedilecek şeyin (vâcib, mendub vs. nevinden) farklı oluşlarına göre, emir ve nehiyde bulunmanın da (vâcib, mendub vs. olarak) değişik bir hükme tâbi olduğunu emir ve nehiy ânında bilmektir, tâ ki emir ve nehiy şeriatça uygun olan şey için yapılmış olsun."[263]

İkinci Şart:

Müessir olunacağına dâir kanaattir. Öyle ki, te'sîr etmiyeceği kesinlikle bilinmemelidir. Aksi takdirde yapılan iş, abesle iştigâl, malâyanî ile vakit öldürme olur. Eğer: "Te'sirsiz bile olsa, deriz ki: "Bu davranışta dinin azîz kılınmasından ziyâde alçaltılması da mevzubahs olabilir."[264]

Üçüncü Şart:

Emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'l-münker sonunda elde edilecek müsbet netice, ortadaki fenâlıktan daha çok veya en azından ona denk olmalıdır. Bu söylenen, vâcib olan emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker hakkındadır. Câiz olan hakkında değildir. Hatta âlimler, darbe ve benzeri yolla, münker işleyeni alt edemeyip öldüreceği zannında olsa bile müdâhale etmesinin câiz olacağını söylerler. Ancak bu durumda onun sükut etmesine de ruhsat verilmiştir. Bu cevaz, öldürüleceğini zannettiği hâlde müşriklere tek başına hücum eden kimse hakkındaki hükme muhaliftir. Zira, böyle birisi öldürmek veya yaralamak veya bozguna uğratmak sûretiyle galebe çalacağı hususunda zann-ı gâlibi hâsıl olursa saldırması câizdir."[265]

Kimlere Vâcib:

Taftazânî açıklamalarına devamla, emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerde bulunmanın, imam (devlet reisi), havas, avam gibi ilmî ve içtimâî vaziyeti farklı olan kimselere ne gibi şartlar dahilinde vâcib olacağını belirtir:[266]

1. Devlet Reisinin Durumu:

Ehl-i Sünnete göre, bu, devlet reisine has bir vazîfe değildir. Müslümanlar ilk asırda ve sonraki

devirlerde, idârecilere bile, mârufu emredip, münkerden nehiyde bulunuyorlardı. Bu davranış, kimse tarafından da yadırganmadığı gibi, bu faaliyette bulunmak için herhangi bir mercîden izin de almıyorlardı. Böylece anlaşıldı ki, bu iş, idarecilere münhasır bir vazîfe değildir. Aksine, raiyetten (vatandaşlardan) herkese sözle, fiille yapması câizdir.[267]

2. Hangi İş Devlete Has:

Yapılacak müdâhale kıtale girmeyi, silâh çekmeyi gerektirecek bir işse, bu durumda fitneye meydan vermemek için, meseleye sultan müdâhale eder, ferdler edemez. Cürcânî bu noktada daha açık olarak: "Emir ve nehiyde bulunacak kimse, faaliyetinin fitnenin uyanıp kaynaşacağına veya maksadın hâsıl olmıyacağına zann-ı gâlib gelirse, emir ve nehyin vâcib olmayacağı"nı söyler.[268]

3. Herkesin Müdâhele Edeceği İşler:

Münker olup olmadığının anlaşılmasında havas ve avam eşit ise, bu çeşit meselelerde âlim de, câhil de müdâhale hakkına sâhiptir. Ancak kahırla, zorla menetme işi ferdlerin vazîfesi değildir. Zira bu, fitneyi tahrik eder ve şerri artırır.[269]

4. Âlimin Müdâhale Edeceği İşler:

Bir işin münker olup olmadığının anlaşılması içtihâda bağlı ise, yâni içtihâd etmek sûretiyle münker olduğuna hükmediliyorsa, bu durumlarda avam zümresi (âlim ve müctehid olmayanlar) emr ve nehiyde bulunamazlar, bu iş ehl-i içtihâda terettüp eder.[270]

5. Âlimler Arasında İhtilâf:

Şu da bilinmelidir ki, bir müctehid diğer bir müctehidi, içtihadla ulaştığı meselede ortaya çıkan ihtilâftan dolayı red ve takbih edemez. Zira, Ehl-i Sünnete göre, her müctehid fürûda musib (doğruyu bulmuş) addedilir... Bu husus Mecelle'ye "içtihad ile içtihad nakzolunmaz" şeklinde, kavâid-i külliye'nin 16'ıncısı olarak girmiştir.[271]

6. Fâsık Kimse Emr Ve Nehiyde Bulunabilir Mi?

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker sâdece verâ sâhibi, müttakî, müstakîm ve yasaklayacağı fenalıkları irtikab etmeyen kimselere vâcib değildir. Münkeri kim görürse, bizzat onu yapmakta olsa bile, onu yasaklamakla mükelleftir. Zira münkeri terk etmesi ve münkeri yasaklaması birbirinden ayrı iki farzdır. Bunlardan birini terkedene diğerini de terketmesi gerekmez.[272]

7. Emr-i Bi'l-Ma'ruf Ve Nehy-i Ani'l-Münker Farz-ı Kifâyedir:

Her bölgede bir kişi yeterli şekilde bu işi yapsa, geri kalanlardan farz sâkıt olur. Bu hüküm, onun herkese farz olduğuna dâir gelmiş olan hükme münâfi değildir. Zira mezhebimizin görüşü, -farz-ı kifâyenin- bir kısım kimseler tarafından yapılmasıyla geri kalanlardan sâkıt olacağı şeklindedir.[273]

8. Hususi Memur (Muhtesib) Tâyini:

Emr-i bi'lma'rûf için bir kimse tâyin edilecek olursa, vazife onun üzerine terettüp eder. Bu kimse, araştırma ve tecessüse düşmeden Cenâb-ı Hakk'ın hukukuna giren meselelerde murakabede bulunur. Keza kul haklarına giren meselelerde de bu mürakebede bulunur. Ancak bunu yaparken her meseleye karışmaz. Meselâ zengin borçlunun borcunu geciktirmesi, kişinin komşu duvarına tecâvüz etmesi gibi meselelere karışmaz. Hak sâhibi kendisinden yardım taleb ederse, alâkalanır. Keza mahallin içme suyunun bozulması, surlarının yıkılması, beytü'lmalde para yokken bölge halkının muhtaç yolculara bakmayı terketmesi. Muhtesip murâkabeyi yapar ve (herhangi bir şahsı hedef edinmeden) ıtlak üzere emreder ve ibadetlerin heyetini değiştirenlere müdâhale eder. Meselâ sırrî (gizli) ve cehrî namazlardaki cehâlete olduğu gibi, ezanın elfâzını ziyade veya noksan kılana, ehil olmadığı hâlde fetva vermeye, ders vermeye, vaaz etmeye kalkanlara müdâhale eder. Keza hasımları gizleyen, muhakeme işlerinde üstünkörü karara yeltenen kadılara, namazı uzatan mescid imamlarına da müdâhale eder. Buradan da anlaşılır ki, mârufu emir ve münkeri nehiy işi sâdece vâcib ve haram olan fiillere has değildir.[274]

9. Emr Ve Nehiyde Tarz:

Müdâhale işinin, münkerin durumuna göre, tatlı ve yumuşaktan sertlik ve icbâra doğru tedrîci bir seyirle yapılması da uygundur. Muhîtu'l-Hanefiyye'de geldiğine göre, "Kim bir kimseyi dizleri açık olarak görürse rıfk ile müdâhale eder. Şayet inadlaşırsa nizaya girmez. Dizinden yukarısı açıksa, şiddetle müdâhale eder, şâyet inadlaşacak olursa vurmaz. Ayıp yeri açıksa, te'dîb eder, inadlaşırsa öldürür." Bu noktada Gazâlî şu açıklığı getirir: "Nehiy sırasında ey zâlim', ey Allah'tan korkmaz, gibi galîz tâbirlerin kullanılmasına gelince, eğer bu tâbirleri kullanmaktan hâsıl olacak şerrin başkasına da sirâyet etmesinden korkulursa kullanmamalıdır. Fakat sâdece kullanana zarar vermesi melhuz ise câizdir, hatta mendubtur. Selefin âdeti, kötülükten men etme ve doğruyu duyurma işini açıktan ve bizzat yapmaktı."[275]

10. İrşadda Haddini Bilmek:

Buraya kadar, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerle alâkalı olarak söylenen hususlara dikkat edersek, bu meselenin cahilâne, dikkat edilmeden tevessül edilecek bir şey olmadığını anlarız. Müdâhale edilecek şeyin mahiyeti, elde edilecek tesir, fitneye sebep olup olmayacağı ve bunlara ilâveten de bu işe tevessül edecek kimsenin, kendi vaziyetini gözönüne alması, değerlendirmelerde bulunması gerekecektir. Bu sonuncu noktanın daha iyi anlaşılması için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in: *"Sizden kim bir münker görürse eliyle düzeltsin, buna muktedir olamazsa diliyle, buna da muktedir olamazsa kalbiyle buğzetsin..."* hadisinden bazı âlimlerin çıkardığı mânayı burada

kaydetmemiz gerekiyor. Derler ki: "Hadiste geçen birinci emir (yâni münkeri eliyle düzeltme emri) ümerâya müteveccih bir emirdir. İkincisi ulemâya, üçüncüsü ise, bütün Müslümanlara müteveccih bir emirdir. Şu hâlde ümerâ, zaman-ı münâsibde fiilî, cebrî müdâhaleyi yapmaz da işi lafa dökecek olursa, bu davranış münker karşısında acz olacağı gibi, ulemânın da dille ifade edilen irşad, ikna, isbat, ilzam gibi ilmî yolları bırakıp elini (silâhı) kullanmaya kalkması da bir başka fitne (anarşi) olacaktır. [276]

11. Ümerâya Karşı Emir Ve Nehiy:

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerle alâkalı çeşitli meseleleri görürken şu noktayı da belirtmede fayda var. Zâlim sultana da emir ve nehiyde bulunmak bir esas olarak kabûl edilmiş olmakla berâber, bunu yaparken fitneye meydan vermeyecek bir tarzın ihtiyar edilmesi gerekmektedir. Gazâli, bu hususu şöyle ifade etmiştir: "Âmirlere mârûfu emir, târif ve va'z şeklinde olmalıdır." Râzî münkeri işleyen âmiri, bundan va'z ve nasihat yoluyla men etmenin Müslümanlara vâcib olduğunu belirttikten sonra "iki tâife arasında vukûa gelecek fitne nevinden bir fitne ortaya çıkarmaması şartıyla" der.
Şu hâlde, yerine göre herkese terettüb eden bu farz-ı kifâye emir ve nehiy vazifesinde üzerimize düşeni acze, anarşiye, pısırıklığa düşmeden, îfa edebilmemiz için bu meselede hazırlıklı olmamız gerekmektedir. Aksi takdirde zamanımızda olduğu gibi, din için, vatan için hizmet ediyorum zannıyla, ithal malı, gayr-ı İslâmî metodlarla mücâdeleye tevessül etmek, ele sopa, silâh alarak sokağa dökülmek veya ne muhatapları, ne zamanın içtimâî şartlarını nazar-ı dikkate almadan çalakalem yazmak, çizmek, tekfir, tefsîk etmek, tahkîr edip soğutmak, İslâmî bir cihad, dînin arzuladığı emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker değildir. Bunu yapanlar, dünyada hüsranla karşılaşmaktan başka âhirette de ilâhî mesuliyet, ebedî pişmanlıkla karşı karşıya kalacaklardır. Zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in dinine ancak onun prensipleriyle hareket edilerek hizmet edilebilir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in irşad usûlünü "Hazret-i Peygamber'in Teblîğ Metodları" adlı bir başka çalışmamızda oldukça teferruatlı olarak tahlîl ettik.[277]

Emr-i Bi'l-Ma'ruf Ve Nehy-i Ani'l-Münkeri Terk

Bir kısım dinî nasslar, fitnenin fazlaca ilerlediği durumlarda emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin terkedilmesi gereğini ifade ederler. Alâkalı bahiste yeterince açıklandığı üzere, fitneyi önleyici en mühim tedbirlerden biri olarak imkânı nisbetinde herkese şâmil bir farz kılınan emir ve nehiy vazifelerinin yine fitnenin önlenmesinde bir tedbîr olarak terkedilmesinin emredilmesi ilk nazarda mütenâkız bir durum olarak değerlendirilebilir. Aslında bu yasak da, fitnenin önlenmesi husûsunda İslâm'ın verdiği ehemmiyetin bir başka delîli olmaktadır. Zira görüleceği üzere, emr-i bi'l ma'rûfun terkedilmesi emri de fitneyi tahrîk etmek, büyütmemek için verilmiştir. Zira öyle ahvâl ve şartlar tasvir edilmektedir ki, o durumda emir ve nehiyde bulunmak fitnenin artmasına sebep olmaktadır.
Emr-i bi'lma'rûf ve nehy-i ani'l-münkeri terkle alâkalı olarak Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şu âyet vardır: *"Ey iman edenler, siz kendinize bakın, siz doğru yolu buldukça sapıtanlar size zarar vermez."* (Maide 5/105) Bu âyet ile, Kur'ân-ı Kerîm'in diğer birçok âyetleri ve Hz. Peygamber

(aleyhissalâtu vesselâm)'in pekçok hadisleriyle sâbit olan emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin farziyetinin ortadan kaldırılmış olmadığına dair âlimlerin ekseriyetinin ittifâkına rağmen, bazı durumlarda farziyetin kalkacağı da ifade edilmiştir.
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashâb devrinden beri bu âyet, ihtilaflı anlayışlara sebep olmuş, durumun tavzîhi için, bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından açıklamalar yapılmıştır. Hadislerde gelmiş olan tavzîhlere ve âlimlerin yaptığı şerhlere dayanarak peşînen söyleyebiliriz ki, bâzı şartlar çerçevesinde emr-i bi'lma'rufun terkine yer verilmesi inkârı gayr-ı kâbil bir gerçektir. Bunu ifade eden, te'yid eden rivayetler çoktur.
Bunlardan birini Abdullah İbni Amr İbni'l-Âs rivâyet eder: "Biz bir gün Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in etrafında oturuyorduk. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) fitneden söz etti ve dedi ki:
"İnsanları vaadlerini tutmaz, emanetlere ihânet eder ve iyilerle kötüler şöyle karma karışık olup -parmaklarını kenetleyerek gösterir- birbirinden tefrik edilemez halde görürseniz (işte o zaman fitne gelmiş çatmıştır)." Ben yanına giderek
"Sana feda olayım, o zaman ne yapmamı tavsiye edersin?" diye sordum. Dedi ki:
"Evine kapan, dilini tut, ma'rufla amel et, münkeri de terk et, kendi nefsini (ve yakınlarını) kurtarmaya, korumaya çalış, başkasının işiyle meşgul olma."
Bir başka rivayette aynı tavsiye İbnu Ömer'e de yapılır. Lafzan aynı olmakla berâber mefhum olarak eve çekilmeyi, karışmamayı emreden hadisler, Ebû Zerr, Muhammed İbnu Mesleme gibi başka sahabelerden de gelmiştir. Bu çeşit rivayetlerden en câmi' ve en açık olanı Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî'den gelen rivayettir. Der ki: "Ebû Sa'lebe el-Huşeynî'ye sordum:
"Ey Ebû Sa'lebe, *"Siz kendinize bakın"* âyeti için ne dersin?" bana
"Allah'a kasem olsun bunu tam adamına, mes'eleyi iyice bilen birine sordun. Zira bu âyet hakkında ben, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sormuştum. Cevâben demişti ki:
"Hayır, irşâd işini bırakmayın. Aksine ma'rûfa uyun, münkeri nehyedin. Ancak, ne zaman mûcibiyle amel edilen bir cimrilik, peşinde gidilen hevesât görür, insanların (mal, mevki gibi menfaatlere aldanarak) dünyayı âhirete tercîh ettiğine, re'y sâhiblerinin (Kur'ân, hadis ve icma'yı bir tarafa iterek) kendi re'y ve düşüncelerini beğendiklerine şâhid olursan o zaman, kendi başının çâresine bak, başkasıyla uğraşmaktan vazgeç."
Burada, irşâd faaliyetlerinin terkini meşrû kılan -cimriliğin artması, dünyanın dîne tercîh edilmesi, hevesatın peşine düşülmesi, dinî disiplini terkederek şahsî görüşlere uyulması gibi- içtimâî bozulmalara, başka rivayetlerde mülkün (devletin) küçüklerin eline geçmesi, büyüklerin fuhşa düşmeleri, ilmin rezil kimselerin elinde kalması gibi başka hususlar da ilâve edilir.
İslâm âlimleri bu çeşit yâni emr-i bi'lma'rufun terki ile alâkalı rivayetleri şöyle değerlendirmişlerdir: Ekseriyetin benimsemesi ise fenalıkların cemiyette baskın bir hâl aldığı veya fâillerinin mütecâviz ve şirret olmaları sebebiyle, kişi yapacağı müdâhale ile münkeri bertaraf edemiyeceği veya bu faaliyetinden fayda hâsıl olmaksızın kendisine zarar geleceği hususunda zann-ı gâlib hâsıl olduğu durumlarda, bir başka ifâde ile şerliler çoğalırken hayırlılar zayıf duruma düşerse, emr-i bi'lma'rufu terk hususunda ruhsat vardır, selef bunda ittifak etmiştir.[278]

İrşadda Teenni

Fitnenin son derece yaygınlığı ve irşadın te'sir etme ümidinin kesildiği hallerde, emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerle alâkalı teşvikleri tatbikde fazla istîcâl gösterilmemesi gerektiğini te'yid eden bir rivayette Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur: *"İnsanlar öyle bir devir görecekler ki, o zaman mü'min kişi âmme lehine dua eder de Cenâb-ı Hakk kendisine şöyle der: "Sen kendi nefsinle alâkalı olarak iste, duana icabet edeyim, âmmeye gelince ben (şu anda) ona karşı öfkeliyim."*

İki ayrı Sahâbe'den (Hz. Ali ve İbnu Ömer) gelen bir rivayette de Hz.Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle der:

"Bir mü'minin nefsini alçaltması (zelîl kılması) helâl olmaz." Ashâb sorar:

"Ey Allah'ın Resûlü, kişi nefsini nasıl alçaltır?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) cevâben:

"Gücünün yetmeyeceği bir belâya karşı vaziyet alır."

Şu rivayet de bu mevzû üzerine kaydettiklerimizi te'yîd eder mahiyettedir: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyuruyor:

"Cenâb-ı Hakk kıyâmet gününde, kulunu hesaba çakerken, bir de "münkeri gördüğün zaman ona müdâhale etmekten seni alıkoyan şey ne idi?" diye sorar. Eğer Cenâb-ı Hakk, kuluna hüccetini telkin edecek olursa şu cevabı verir:

"Ey Rabbim (Senin keremine, lütfuna ümîd bağlayarak) insanları terkettim (çünkü onların şerrinden korkuyordum)."[279]

Şâri'den Çok Şeriatçı Olmamalı

Hakikat yukarıda kaydedilen gibi olunca, arzulanan cemiyetin sağlanması için, münkerlerle yapılan mücadelede ölçünün kaçırılmaması, ifrat edilmemesi gerekecektir. Bizzât dinin sâhibi (Şâri'), fitneyi artırma endişesinin bulunduğu, muhatablarda uyandıracağı aksül amelle başkalarına -ve hattâ bâzı durumlarda kendisine de- sirayet edecek zararların melhuz bulunduğu durumlarda irşaddan vazgeçmeyi, kendini -ve bu çeşit endişelerin mevzûbahs olmayacağı yakınlarını- kurtarmaya çalışmayı emretmektedir. Verilen böyle bir ölçü varken, her ne pahasına olursa olsun, irşad edeceğim diye, mevcut şartları hiç düşünmeksizin ortalıktaki fitneyi daha da artırıcı ifratlara düşme, dine hizmet değil, din nâmına yapılan cinâyetlerdir. Elbette indallah mesuliyeti vardır. Kraldan ziyade kralcı, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den ziyâde İslâmcı kesilmesinin bir mânası yoktur.

Münâvî, irşadın terkini âmir hadisi açıklarken, sözünü şöyle tamamlar: "...İnsanların yaptıklarından, şeriata muhâlif olanları terket. Kalbinle Allah'ın insanlar üzerindeki tedbîrini seyret. Zira O (celle şânühü), aralarında rızıklarını taksîm ettiği gibi, ahlâklarını da taksim etti. Dileseydi onların hepsini tek bir ahlâk üzere toplardı. Öyle ise, cereyan eden bu hâdisât üzerinde, Cenâb-ı Hakk'ın tedbirini görmekten gâfil olma. Bu durumda bir masiyet (günah) görürsen şu anda seni ona bulaştırmamış olduğu için Allah'a hamdet. Emir ve nehiy yaparken rıfkla, mülâyemetle, sabırla ve sükûnetle hareket et. Faaliyetine te'sîr halkedilirse yine Allah'a hamdet, edilmezse, tefrîtin (yetersizliğin) sebebiyle istiğfarda bulun. Bu uğurda çekeceğin eziyetlere de sabret, zira sabır, hâdiselere karşı gösterilen bir azm ve metânettir.[280]

Fitnenin Bir Başka Yönü: Fitne Zalimleri Temizler

Fitne sırasında emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerde bulunurken, icabında bunu terke kadar varacak bir teennî içerisinde olmanın ehemmiyetini ifâde zımnında diğer bazı nassları da burada kaydedebiliriz: İbnu'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'da kaydettiği bir rivayette Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmaktadır: *"Fitneden ikrâh etmeyin, zira o, münâfıkların hasadıdır."*
Taberânî'nin Evsat'ından naklen verilen şu hadis de bu mâ'nayı te'yîd eder: *Allah diyor ki: "Ben buğz ettiklerimden yine buğz ettiklerim vâsıtasıyla intikam alır, sonra da herbirini cehenneme yollarım."*
Yukarıdaki rivayetlerle mânası te'yîd edilen şu rivayet de burada kayda değer: *"Zâlim kimse, Allah'ın yeryüzündeki adâleti (ne bir vâsıta)dır. Önce onun vâsıtasıyla intikamını çıkarır, sonra da ondan intikam alır."*
Âlimlerin sened yönünden zayıf olduklarını belirttikleri bu rivayetlerin ifade ettikleri mânanın doğruluğunu şu âyet te'yîd etmektedir: *"İşte biz, zâlimlerden kimisini kimine, irtikâb etmekte oldukları (günahlar) yüzünden, böylece musallat ederiz."*[281]
İmâm Mâlik'in saltanat kaygısına düşen liderler hakkında şöyle dediği kaydedilir: "Mevcut imama karşı bir yenisi çıkacak olur ise, Ömer İbnu Abdillazîz gibi birisi için yeni çıkanı defetmek bir vecibedir. Fakat (onun gibi değerli olmayan bir kimse ise) bırak onu, Allah zâlimden kendisi gibi biri vasıtasıyla intikam alıyor demektir. Bilâhare ikisinden de intikamını alacaktır."[282]

İrşadı Terketme Kararında Teenni

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin terkinden söz ederken, bu meselenin çok hassas bir nokta olduğunu belirtmemiz gerekir. İslâm'ın böyle bir ruhsatı olduğunu düşünerek, her isteyenin bu hususta ahkâm kesmesi, cemiyeti saran fenâlıklar karşısında, atalet ve tembelliğine bu prensipten de bir fetva alarak seyirci kalması doğru olmasa gerek. Aksi takdirde münkerâtı yaymaya ve İslâm'ı ortadan kaldırmaya çalışan şerirler, sefihler ve inançsızlara meydanı boş bırakmış olacağız. Bu yüzden Cenâb-ı Hakk'ın gadabına hedef olarak büyük felâket ve mesuliyetlere dûçar olabiliriz.
Meselenin hassâsiyetini göstermek ve bilhâssa zamanın şartlarını "irşâdı terketmeyi gerektiriyor" istikametinde değerlendirmeye gitmeden önce, son derece teennîli davranmak gerektiğini göstermek için, her meselede gerçek önderlerimiz olan selef-i sâlihinden birkaç vak'a örneği vereceğiz. Bu vakâların her biri, zamanımızda yaşamakta olduğumuz hâdiselere büyük benzerlik arzettiği için -zira bu vakalar ve konuşmalar Sahâbe ve Tâbiîn devrinde İslâm âlemini birbirine katan büyük fitne (el-Fitnetü'l-Kübrâ) sırasında cereyan etmiştir- aydınlatıcı, yol gösterici mahiyettedir.[283]
1. Örnek: Hasan-ı Basrî'den gelen bir rivayete göre İbnu Mes'ûd (radıyallahu anh)'a bir adam gelerek: *"Siz kendinize bakın, kendiniz doğru yolu bulunca sapanlar size zarar vermez"* meâlindeki âyetten sorar. İbnu Mes'ûd şu cevâbı verir: ‘Şimdi bu âyette ifâde edilen irşâdı terketme zamanı değildir. Hâl-i hazırda irşad makbuldür. Fakat irşâdı terketmenin gerekeceği zaman yakında gelecektir. O zaman siz, irşadda bulununca size şu fenalıklar yapılacak (İbnu Mes'ûd belki de: "Sizin irşâdınızı dinleyen olmayacak" dedi). İşte o zaman kendinize bakın, başkasının sapıtması size zarar vermez."[284]

2. Örnek: Yine İbnu Mes'ud'dan, aynı âyetle alâkalı olarak şu rivayet gelmiştir: "Bir grub insan, İbnu Mes'ûd'un yanında oturmakta iken, iki kişi arasında bir ihtilâf çıkar. Öyle ki her ikisi de birbirlerinin üzerine yürürler. Mecliste bulunanlardan biri:
"Kalkıp bunlara ma'rûfu emir, münkerden nehiyde bulunmayayım mı?" der. Yanındaki arkadaşı da "Bırak onları, sen kendine bak, zira Cenâb-ı Hak: *"Siz kendinize bakın..."* buyuruyor" der. İbnu Mes'ud, bu konuşmayı işitince:
"Yok öyle şey, henüz bu âyetin te'vîli gelmedi, Kur'ân bildiğiniz gibi, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında vâki oldu. Bir kısım âyetlerinin te'vili Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatından az sonra vâki oldu. Bir kısım âyetlerin te'vîli şimdiden sonra vâkî olacak. Bir kısım âyetlerin tev'ili kıyâmet sırasında vâkî olacak. Bir kısım âyetlerin te'vîli de kıyâmetten sonra, hesab ânında vâkî olacak. Sizin kalbleriniz vahdetini, birliğini muhâfaza ettikçe, arzûlarınız müşterek oldukça, grublara bölünmediğiniz, birbirinizin zulmunü tadmadığınız müddetçe ma'rûfu emredin, münkerden de nehyedin. Amma ne zaman kalbleriniz ayrılır, arzularınız birbirinden farklı hâle gelir, birbirine muhâlif fırkalara bölünür, birbirinizin zulmünü tadarsanız kişi, o zaman kendi hâline baksın. İşte o zaman bu âyetin te'vili bize ulaşmış demektir..."[285]
3. Örnek: Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a bir gün:
"Şu kargaşa hengâmında evinizde oturup emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'lmünkerde bulunmasanız olmaz mı? Zira Cenâb-ı Hakk: *"Siz kendinize bakın, kendiniz doğru yolda bulununca, sapanlar size zarar vermez"* buyuruyor" derler. İbnu Ömer şu cevâbı verir:
"Bu âyet ne benim içindir, ne de arkadaşlarım içindir. Zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: *"Benim tebliğ ettiklerimi, beni görenler (şâhid olanlar) görmeyenlere teblîğ etsin, duyursun."* Bizler, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i görenleriz, sizler ise görmeyenlersiniz, (biz size duyurmak zorundayız). Bu âyete gelince, o bizden sonra gelecek kimseler içindir ki onlara teblîğ edilse bile, onlar teblîği kabûl etmeyecekler" der.[286]
4. Örnek: Bir gün yine Hz. Ömer'in oğlu Abdullah (radıyallahu anh)'ın yanına gözü pek, çenesi kuvvetli bir adam gelerek:
"Ey Ebâ Abdirrahmân, altı kişi var, hepsi de Kur'ân okuyor, hepsi de Kur'ân'dan hüküm çıkarmada acele ediyor. Hepsi de müctehidlik yapıyor. Fakat hiçbirinde (hüküm çıkarırken) teennî denen şey yok. Üstelik her biri de hayırdan başka bir şey taleb etmediğini söylüyor. İşin garibi, iddia ettikleri şeylerle birbirlerinin şirke düştüklerine delil getiriyorlar." Cemâatte oturanlardan biri söze karışarak: "Birbirlerini şirke düşmekle ithâm etmekten daha büyük alçaklık olur mu?" der. Önceki adam:
"Ben sana sormadım, sen konuşma, benim muhatabım şu ihtiyardır" der ve konuşmasını Abdullah'a tekrar eder. Abdullah (radıyallahu anh) şu cevâbı verir:
"Allah hayrını versin, bana öyle geliyor ki, senin arzun, ben bu adamları tekfîr edeyim ve sana emredeyim, sen de gidip onları öldüresin, yok öyle şey, git onlara nasîhat et, onları bu davranışlarınan menet. Böyle yapmana rağmen seni dinlemezlerse, o zaman sen kendine bak, zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler, siz kendinize bakın..."*[287]
5. Örnek: Cübeyr İbnu Nüfeyr'den gelen şu rivayet de burada kayda değer: Der ki: "Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ashâbının da bulunduğu bir cemaate dâhil olmuştum. Yaşça hepsinden küçüktüm. Emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'lmünker meselesi üzerine müzâkerede bulunuyorlardı. Ben de söze karışarak:

"Cenâb-ı Hakk Kitâbı'nda *"Ey îmân edenler, siz kendinize bakın, siz doğru yolda oldukça, sapıtanlar size zarar vermez"* demedi mi (bu meselede müzâkereye ne hâcet?)" demiş bulundum. Cemaat, bana yönelerek hep bir ağızdan:
"Sen Kur'ân'dan anlamadığın, te'vîlini bilmediğin bir âyet mi seçip çıkarıyorsun?" dediler. Keşke konuşmasaydım, temennîsinde bulundum. Epeyce bir konuştular. Dağılacakları vakit, tekrar bana yönelerek:
"Sen yaşça genç bir delikanlısın, sen bir âyet seçip çıkardın ki, ne olduğunu henüz bilmiyorsun. Fakat muhtemelen onun te'vilinin çıkacağı zamana ulaşacaksın. Ne zaman mûcibiyle amel edilen bir bencillik, peşine düşülen bir hevâ, re'y sâhiblerinin, (âyet, hadis veya seleften olsun) kendi re'ylerinin dışında hiçbir görüşe kıymet vermediklerini görürsen bil ki, âyetin te'vili vâki olmuştur. O zaman sen kendine bak, sapıtanlar sana zarar vermez" dediler.[288]

Fıkhın Hükmü:

İbnu Âbidîn'in kaydettiği bir açıklama, mevzumuza ışık tutucu mahiyette olduğu için burada temasta fayda var. İbnu Âbidîn: "Küffâra karşı savaşırken, bir askerin, düşmana -öldürme, yaralama, bozgun gibi- herhangi bir zarar vereceği ümidi ile ölümü göze alarak tek başına saldırmasında bir beis yoktur. Fakat, bu zararlardan hiçbirini veremiyecek olduğu zâhir iken saldırması helâl değildir" dedikten sonra ilâve eder: "Müslümanın fâsıkları -fiskdan imtinâları şöyle dursun-, kendisini öldüreceklerini bile bile, münkerden nehiyde bulunması böyle değildir. Bu durumda sükut etmesine ruhsat verilmişse de, nehiyde bulunması haram değildir. Zira Müslümanlar, onun emredeceği şeyin haram olduğuna zaten inanmaktadırlar. Bu sebeple onun nehiy faaliyeti, küffârın hilâfına, fâsıkların derûnunda te'sir meydana getirir.
İbnu Âbidin'in bu sözü bize şu âyeti hatırlattı: *"Sen va'z (ve nasihat et, hatırlat), zira, şübhesiz öğüt mü'minlere fâide verir."* (Zâriyât: 51/55)[289]

İTİKAF'LA İLGİLİ BÖLÜM

-1- عن عائشة رَضِىَ اللهُ عنها قالت:]كَانَ رَسُولُ اللهِ # يَعْتَكِفُ العَشْرَ ا٘وَاخرَ من رَمَضَانَ حتّى تَوفّاهُ اللهُ تعالى وَيقُولُ: تَحرَّوْا ليلَةَ القَدْرِ في العَشْرِ ا٘وَاخِرِ منْ رَمَّضَانَ ثمّ اعتَكَفَ أزْوَاجُهُ من بعده[. أخرجه الستة.وفي رواية]كانَ يعْتَكِفُ في كلِّ رَمَضَانَ فإذَا صَلَّى الْغَدَاةَ جاءَ مَكانهُ الَّذِى اعْتَكَفَ فِيهِ قال: فاسْتَأْذَنَتْهُ عائشةُ رَضِىَ اللهُ عنها أن تعتكفَ فأذن لَها فَضربتْ فِيهِ قُبةً فسمعتْ بها حفصةُ رَضِىَ اللهُ عنها فضربتْ، قبةً وضربتْ زينبُ رَضِىَ اللهُ عنهَا أخرى، فلما انصرفَ من الغداةِ أبصرَ أربَع قبابٍ فقال: ما هذهِ؟ فأُخْبِرَ بذلكَ، فقالَ مَا حملُهنَّ على هذا، آلبِرِّ؟ انزعوها ف أراهَا. فنُزعتْ فلمْ يعتكفْ في رمضانَ حتّى اعتكفَ في آخرِ العشرِ من شوالٍ[.وفي رواية]أمرَ بخبائهِ فقُوّضَ وتركَ اعتكافَ في شهرِ رمضانَ حتّى اعتكفَ في العَشرِ ا٘ولِ منْ شَوّالٍ[.»الخباءُ« بيت من وبر أو صوف، من شَعر و»تقويضه« رفعه .

1. (97)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) vefat edinceye kadar Ramazan'ın son on gününde itikafa girer ve derdi ki:
"Kadir gecesini Ramazan'ın son on gününde arayın". Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sonra, zevceleri de itikâfa girdiler."[290]
Bir başka rivayette şöyle denir: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) her Ramazan'da itikafa girerdi. Akşam namazını kılar kılmaz itikaf mahalline gelirdi. Râvi der ki: Bir gün Hz. Aişe de itikâf için izin istedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) izin verdi. Mescidin içinde itikaf için bir çadır kuruldu. Bunu Hafsa validemiz (radıyallahu anhâ) işitti, O'nun için de bir çadır kuruldu. Arkadan Zeyneb (radıyallahu anhâ) validemiz için de bir çadır kuruldu. Sabah olup da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hücresinden çıkınca dört çadır kurulduğunu görür ve
"Bunlar da ne?" diye sorar. Durum haber verilince:
"Onları bu işe sevkeden şey nedir, Allah'ın rızasını kazandıracak bir amel düşüncesi mi? Hayır! Derhal kaldırın, gözüm görmesin!" emretti. Çadırlar kaldırıldı. O Ramazan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'da itikâfı terketti. Şevvâl'in son onunda itikâfa girdi."
Bir diğer rivayette şöye denir: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) çadırların kaldırılmasını emretti. Derhal yıkıldılar. O yıl itikâfa girmeyi Ramazan'da terketti, Şevvâl ayının ilk onunda yerine getirdi." [291]

AÇIKLAMA:

İtikaf, lügat açısından, haps olmak, yerinde kalmak gibi mânalara gelir. Şer'î örfte: "Allah'ın rızasını kazanmak düşüncesiyle belli âdab çerçevesinde mescidde kalma"ya itikaf denir. Bu nâfile bir ibâdettir. Sadece nezredilmek suretiyle vâcib olur. İtikafın en az müddeti bir gün en fazla müddeti on gündür. İtikâf senenin her ayında olabilir. İtikafta iken, bazı âlimlere göre oruç şart değildir. Ancak Hanefîlere göre vâcib olan itikâf için oruç şarttır. Yine bazılarınca Mescid-i Nebevî, Kâbe ve Mescid-i Aksa'da, bazılarınca cuma kılınan mescidlerde itikaf câiz addedilirken, Hanefîler beş vakit namazın kılındığı her yerde itikafın câiz olacağına hükmederler.
Allah rızası için şu mescidde şu kadar müddet itikaf yapmaya niyet ettim demekle bunu nefsine vâcib kılar. Kalben bunu geçirirse de niyet yerine geçmiş olur. Bu niyetle mescide giren kimse abdest almak, gusletmek, abdest bozmak gibi zaruret olmadıkça mescidden ayrılmaz. Aksi takdirde itikafı bozulur.
Mu'tekif, mescidde kalır, namaz, tilavet ve tefekkür gibi ibadetin çeşitleriyle meşgul olur. Dünyevî meşguliyetleri terkeder. Kadına tekerrüb tamamen yasaktır.
İtikâfı erkekler mescidde yerine getirirler, bu şarttır. Kadınlar, evlerinin mescid olarak tanzim edilen odasında itikaf yapabilirler. Bu meşrudur, fakat mescidde itikafa girmeleri câiz değildir.[292]

KADİR GECESİ

Hadiste itikafa girmekle Kadir gecesi aramak arasına bir irtibat görülmektedir. Bu sebeple Kadir gecesi hakkında biraz açıklama yapmak gerekmektedir. Dünya ve âhirette rehberimiz olan yüce

kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'i, Hak teâla hazretleri Levh-i mahfuz'dan dünya semasına Kadir gecesi'nde indirmiştir. Bu ilk iniş, bir bütün olarak, topyekün inmedir. Ondan sonra Hz. Cibrîl (aleyhisselam) Allah'ın izin ve emri ile 23 yılda peyder pey, ihtiyaca göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a vahy yoluyla getirecektir. Bu âyetteki "inme"den Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a Hira mağarasında vâki olan ilk inme de anlaşılmıştır. Bu durumda ilk vahiy olan Alak suresinin baştaki beş âyeti Ramazan ayında o gece gelerek vahyin başlangıcını teşkil etmiştir.

Kıyamete kadar gelecek olan yüz milyarlarca insana dünya ve âhirette rehberlik edecek olan bir kitabın yeryüzüne geliş günü ve bunun yıldönümleri elbette ki müstesna bir gün olmalı, bayramlar, ihtifaller ve merasimlerle kutlanmalıdır. O gün diğer günlerden daha kıymetli, daha şerefli olmalıdır. Gerçekten de öyledir, Kur'ân-ı Kerîm, muhtelif âyetleriyle Kâdir gecesine temas eder ve kıymetini, ehemmiyetini dile getirir: Duhan suresi Kadir gecesi'nin kudsiyetine kasemle başlar:

"Hâmîm, (Helal ile haram ve sair hükümleri) açıkça bildiren bu Kitab'a yemin olsun ki, biz O'nu mübarek bir gecede indirdik. Biz (O'nunla kâfirlerin uğrayacakları azâbı) haber vericileriz. Her hikmetli iş, nezdimizden çıkan bir emir ile, o gecede ayrılır..." (Duhan: 44/1-5).

Kadr suresi, o gecede Rabbimizin rahmet ve mağfiret ırmaklarının taşıp, her tevbekârı içinde garkedecek bir deryaya dönüştüğünü, hayırların bire binler, yüzbinler katıyla kabul edildiğini belirtir:

"Biz, onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik... Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Onda Melekler ve Ruh, Rablerinin izniyle her bir iş için, iner de iner. O gece tan yeri ağarıncaya kadar bir selâmdır."

Bu âyetler de gösteriyor ki, Cenab-ı Hak, tıpkı dünyevî nizamatta bazı hususî kutlama ve af günleri bulunduğu gibi Kadir gecesini, hususi mağfiret günü yapmış, o gün yapılan tevbelere, hayırlara -mûtad "bire on" ölçüsünün pek fevkinde-, asgari bire otuz bin karşılık takdir buyurmuştur.

Ancak Kadir gecesinin açık şekilde bilinmesi bir kısım insanları tembelliğe atabilirdi. O gecenin kesin olan feyz ve mağfiretine güvenerek diğer günlerin değerlendirilmesi ikinci üçüncü plana atılabilirdi. Bilip bilmediğimiz birçok hikmet ve maslahatlarla, bu gecenin yılın hangi günü olduğu gizlenmiştir. Umumiyetle Ramazan ayı içerisinde olduğu kuvvetli ihtimal olarak ortaya çıkmakta ise de, Ramazan'ın ilk onunda mı, orta onunda mı, son onunda mı olduğu ihtilaf edilir olmuştur. Ramazan'ın son onunda ve 21, 23, 25, 27 gibi tek gecelere tesadüf ettiğini te'yid eden rivayetler var.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında bu gecenin hangisi olduğu merak ve araştırma mevzuu olduğu gibi vefatından sonra başta Hz. Ömer (radıyallahu anh) olmak üzere Ashâb tarafından da araştırma konusu yapılmıştır. İbnu Hacer, Kadir gecesinin hangi gün olduğuna dâir şer'î delillere müsteniden ileri sürülen görüşleri tâdad ederken tam 46 görüş kaydeder. Bunlardan birine göre Kadir gecesi Ramazan ayı içerisinde değil, senenin herhangi bir gecesindedir. Binaenaleyh mü'min her gecede teyakkuz ve tevbede olmalıdır.

Mü'minler tarafından umumiyetle, benimsenen, Kadir Gecesi olarak kutlanan gece Ramazanın 27'nci gecesidir. Müslim'de Ubey İbnu Ka'b'dan gelen bir rivayette Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu geceyi irşad buyurmuşlardır. Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu hususta kuvvetli bir kanaate varmak arzusuyla Ashab'ı toplayıp fikirlerini alır. Hepsi de Ramazan'ın son onunda olduğunda icma ederler. Heyette bulunan İbnu Abbas (radıyallahu anh) söz alarak:

"Ben Kadir gecesinin hangi gece olduğunu biliyorum" der. Hz. Ömer

"Hangisi?" diye sorunca:

"Son ondaki geçen veya kalan yedinci gece" der. Hz. Ömer (radıyallahu anh):

"Bunu nereden bildin, delilin ne?" diye sorunca İbnu Abbas şu açıklamayı yapar:

"- Allah yedi sema, yedi arz, yedi gün yarattı. Ay da yedi üzerine (yedişer günlük haftalar halinde) devam ediyor. İnsan da yediden yaratılmıştır, yediden yer[293] yedi üzerine secde eder. Kâ'be'yi tavaf yedidir, şeytana atılan taş da yedidir."
Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu açıklama karşısında tatmin olur ve takdirlerini ifade eder.
Ubey İbnu Ka'b'a göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in o geceyi ihya için uyanık kalmalarını emretmiş olmasından başka, müşâhede bile bunu te'yîd eder, zira Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi sabahı güneş, gözleri kamaştıran şualardan arınmış olarak, beyaz ve saf doğar. Hz. Mu'âviye, İbnu Ömer ve daha başka bir kısım sahâbeler de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den, Kadir gecesinin Ramazanın 27'inci gecesi olduğu hususunda rivayetlerde bulunmuşlardır. Seleften Ahmed İbnu Hanbel, Ebu Hanife gibi birçokları da bu görüşü benimsemiştir. İbnu Kesîr'in kaydına göre Kadr sûresinde geçen ve Kadir gecesi'ne delalet eden 'Hiye' yani o zamirinin sure içerisinde 27. kelime oluşundan da bu hususu delillendiren selef âlimi mevcuttur. (Gerçeği Allah bilir).
Şurası muhakkak ki, bu hususta ileri sürülen bütün iddialar yakîn değil, zan, en fazla zann-ı gâlib ifade eder. Zira 27. gece olduğu bilfarz tebeyyün etse bile çoğu kere Ramazan'ın birinci günü kesinlikle bilinememektedir. Şâri, ümmete rahmeten, bunu mübhem ve ihtilaflı bırakmıştır. Böylece Fazl-ı Rahmân aşıklarına en azından bütün Ramazan geceleri "Kadir gecesi" niyetiyle ihya kapısı açık bırakılmıştır. O niyetle kapısı çalınan Yüce Rahmân'ın niyetlere göre fazlından bol bol vermiyeceğini kimse kestirip atamaz, verebileceğinin delili ise çoktur. Burada da *"ümmetimin ihtilafı rahmettir"* hadisindeki gerçek bir kere daha kendini göstermiş olmaktadır.[294]

-2ـ وعن أبى سعيد رَضِىَ اللهُ عنهُ قال:]اعْتِكَفْنَا معَ رَسُولِ اللهِ # العشرَ ا'وسطَ فلما كانَ صَبيحةَ عشرينَ نقلْنَا متَاعنَا فقال: مَنْ كَانَ اعتكفَ فليرجعْ إلى مُعْتَكَفِهِ فإنّى رأيتُ هذهِ الليلةَ ورأيتُنى كأنى أسجدُ في ماءٍ وطينٍ، فلما رجعَ إلى معتَكَفِهِ هاجتِ السماء من آخرِ ذلكَ اليومِ، وكَانَ المسجدُ علَى عريشٍ، فلقدْ رأيتُ على أنفهِ وأرنبتهِ أثرَ الماءِ والطينِ وذلكَ ليلةَ الحادِى والعشرينَ[. أخرجه الشيخان .

2. (98)- Ebu Saîd (radıyallahu anh) anlatıyor: "Biz Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le birlikte Ramazan'ın orta on gününde i'tikafa girdik, yirminci günün sabahı olunca eşyalarımızı (evlerimize) taşıdık. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) (bir hutbe irad etti ve) sonra şunu söyledi: *"İtikafa girmiş olanlar, itikaf mahallerine dönsünler. Zira bu gece bana Kadir gecesinin hangi gece olduğu gösterilmişti, sonra unutturuldu. Siz, son onda ve tek gecelerde arayın. Ayrıca bu gece kendimi su ve çamur içinde secde eder gördüm."* Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) itikaf mahalline dönünce, o günün sonuna doğru hava bozdu. Mescid o sıralarda (üzeri dallarla örtülmüş) çardak şeklindeydi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'n burnu ve burun yumuşağı üzerinde su ve çamur bulaşığını gördüm. Bu gece 21. gece idi."[295]

AÇIKLAMA:

Hadisin Müslim'de gelen vechi, daha sarihtir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), O yıl Kadir gecesini aramak kasdı ile Ramazan'ın son on günüde de itikafa karar verir ve i'tikâf'a girenlere bu maksadla dönmelerini emir buyurur.[296]

-3- وعن أبى هريرة رَضِىَ اللّهُ عنهُ قال:]كَانَ رَسُولُ اللّهِ # يَعْتَكِفُ في كلِّ رَمضانَ عشرة أيامٍ فلما كَان العامُ الَّذِى قُبِضَ فيهِ اعتَكفَ عشرينَ[. أخرجه البخارى وأبو داود

3. (99)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) her Ramazanda on gün i'tikâfa girerdi. Vefat ettiği yılda ise yirmi gün i'tikâfa girdi."[297]

-4- وعن أنس وأبىّ بن كعب رضى اللّه عنهما قا:]كَانَ رَسُولُ اللّهِ # يَعْتَكِفُ العشرَ ا'وَاخرَ من رَمضَانَ فلمْ يعتَكفْ عاماً فلمّا كَانَ العامُ المقبلُ اعتكفَ عشرين[. أخرجه أبو داود عن أبىّ، والترمذى عن أنس .

4. (100)- Enes ve Ubey İbnu Ka'b (radıyallahu anh) anlatıyorlar. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Ramazan'ın son on gününde itikafa girerlerdi. Fakat bir sene (seferde olduğu için) itikafa girmedi, müteakip yıl yirmi gün itikaf yaptı."[298]

-5- وعن عائشة رَضىَ اللّه عنها]أنّها كَانتْ تُرَجِّلُ النّبىَّ # وَهِىَ حائضٌ وَهُوَ معتكفٌ في المسجدِ، وهىَ في حُجْرتهَا يناولُها رأسَهُ، وكَانَ يدخلُ البيتَ إ الحاجةِ ا'نسان إذا كَانَ معتكِفاً[. أخرجه الستة.وزاد أبو داود]وَكانَ يَمُرُّ بالْمَريضِ وَهُوَ معتكفٌ فيمرُّ وَ يعرِّجُ يسألُ عنه. وقالت: السنةُ لِلْمُعْتَكِفِ أن يعودَ مريضاً، وَ يشهد جنازةً، وَ يَمَسَّ امرأةً، و يباشرَهَا، وَ يخرُجَ إّ لِمَا بدَّ له منهُ، وَ اعتكَافَ إّ في المسجدِ الجامعِ[.»الترجيل« تسريح الشعرَ وتنظيفه وتحسينهُ .

5. (101)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin anlattığına göre, "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) mescitte itikafda olduğu sırada, kendisi de hayızken, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın saçlarını taramıştır. Bu hizmeti yaparken kendisi odasında ayrılmamış; Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) başını ona uzatmıştır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) itikafda iken, (büyük veya küçük abdest bozmak gibi) zarurî bir ihtiyaç olmadıkça odaya girmezdi."[299]
Ebu Dâvud'da şu ziyade var: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) itikafda iken hastaya uğrar, oyalanmadan halini sorar geçerdi. Hz. Aişe buyurdu ki: "Aslında, mûtekif için sünnet olanı, hasta ziyaretine gitmemesi, cenaze merasimine katılmaması, kadına temas etmemesi, kadının tenine tenini değdirmemesi, zarurî ihtiyaç dışında çıkmamasıdır. Oruçsuz itikaf yoktur. Keza cuma kılınan mescid dışında da itikaf yoktur."[300]

-6- وعنها رَضِى اللّه عنها قالت:]اعتكفتْ مع النبىّ # امرأةٌ من أزواجهِ مستحاضةٌ فكانتْ

تَرَى الدمَ والصفرَةَ وهىَ تُصلِّى، وربمَا وضعتِ الطِّسْتَ تحتَها منَ الدمِ]. أخرجه البخارى وأبو داود.

6. (102)- Yine Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevcelerinden biri, müstehaza haliyle[301] Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la birlikte itikafa girdi. Öyle ki, kadın, kanı ve elbisesinde sarı lekeyi de görüyor bu halde de namaz kılıyordu. Kanın şiddetli akması halinde (kirletmeyi önlemek için) altına leğen koyduğu oluyordu."[302]

-7- وعن علي بن الحسين قال: قالت صفيةُ رضِى الله عنها:]كَانَ رَسولُ اللهِ # معتكفاً فأتيتهُ أزورهُ ليًَ فحدثتُه ثم قمتُ ‘نْقَلبَ فقامَ مَعى حتّى اذا بلغ بابَ المسجدِ مرّ رجن من ا‘نصارِ فلما رأيا رسُولَ اللهِ # أسرعا فقال على رِسلكما إنها صفيةُ بنتُ حُيَيّ، فقاَ سبحَانَ اللهِ يَا رَسُولَ اللهِ فَقَلَ: إنّ الشَيطانَ يجرِى من ابنِ آدمَ مجرى الدمِ، وإنى خشيتُ أَن يقذف في قلوبكما شَرّاً، أو قال شيئاً[. أخرجه البخارى وأبو داود. »انقب« الرجوع .

7. (103)- Ali İbnu'l-Hüseyn anlatıyor: Safiyye (radıyallahı anhâ) buyurdu ki: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) itikafta iken ziyaret maksadıyla geceleyin yanına uğradım. Bir müddet konuştuk. Sonra geri dönmek üzere kalktım. Uğurlamak üzere de o kalktı. Kapıya kadar gelmişti ki, Ensar'dan iki kişi oradan geçiyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i görünce hızlandılar. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Ağır olun dedi, *şu yanımdaki Huyey'in kızı Safiyye'dir."* Onlar:
"Subhânallah, dediler bu da ne demek ey Allah'ın Resûlu" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Şeytan, insana, damarlardaki kan gibi nüfuz eder. Ben, onun kalplerinize bir kötülük atmasından korkarım" buyurdu."[303]

AÇIKLAMA:

Hadisten şu hükümler çıkarılmıştır:
1- Mutekifi ziyaret câizdir.
2- Mutekifin mübah şeylerle meşguliyeti câizdir. Ziyaretcilerle konuşması, onlarla kalkması, onları uğurlaması gibi.
3- Mutekif zevcesiyle başbaşa yalnız kalabilir.
4- Kadın, mu'tekifi ziyaret edebilir.
5- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ümmetine karşı müşfiktir, onların günaha düşmemesi için gayret sarfetmiştir, çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında suizan ederek günaha girebileceklerdi.
6- Suizan uyandıracak durumlarda kaçınmak, şeytanın tuzağına düşmemek için itina göstermek, icabında özür beyan etmek gerekir. Bu husus, örnek ittihaz edilen âlimler ve diğer büyükler hakkında

daha ziyade ehemmiyet taşır. Onların suizanna sebep olacak fiilerden son derece kaçınmaları gerekir. Her ne kadar haklı ve hulus sahibi olsalar bile haklarında suizan uyandıracak davranışta bulunmaları asla câiz değildir. Çünkü bu durum kendilerinden, ilimlerinden istifadeyi ortadan kaldırır. Bu mevzu ile ilgili olarak bazı âlimler: "Hâkim, kapalı olma halinde töhmetten kurtulmak için hükmün sebebini mahkûma açıklamalıdır" demiştir. Durum böyle olunca, "nefsimi alçaltıyorum, terbiye ediyorum" özrüyle uygunsuz ve fenâ davranışlardan çekinmeyenlerin hataları pek zâhirdir. Bunların, kendilerine sünnet-i nebeviye'den örnek göstermeleri mümkün değildir.

7- Kadınların geceleyin evlerinden dışarı çıkmaları câizdir.

8- Hayrete düşülen, taaccüp edilen durumlar karşısında sübhânallah demek câizdir. Bu tabir, hadislerde, tazîm, ürperti, utanma gibi başka hisler tahrik eden durumlarda da kullanılmıştır.[304]

-8- وعن ابن عمر رَضى اللّهُ عنهما] أنّ عمرَ نذرَ في الجاهليةِ أن يعتكفَ ليلةً، ويرُوى: يوماً في المسجدِ الحرامِ فسأل رسُولَ اللّهِ # فقال: أوف بنذركَ[أخرجه الخمسة .

8. (104)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Babam Ömer (radıyallahu anh) cahiliye devrinde iken geceleyin itikafa girmek üzere nezretmişti (adamıştı). -Hatta Mescid-i Haram'da bir gün itikaf yapmayı adamıştı diye de rivayet edilir- Durumu Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sordu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)

"Nezrini yerine getir" buyurdu."[305]

AÇIKLAMA:

Müslüman olmazdan önceki adak, yerine getirilir mi, getirilmez mi âlimler tartışmışlardır. Şâfiî (raimehullah)'ye göre yerine getirmek gerekir. Ebu Hanîfe'ye göre gerekmez. Zira, hadiste, *"İslâm, önceden işlenen günahları ve borçları ortadan kaldırır"* buyrulmuştur. [306]

İHYÂ'U'L-MEVAT BÖLÜMÜ

-1- عن عائشة رَضِىَ اللّهُ عنها قالت: قالَ رَسُولُ اللّهِ #:]مَنْ عَمرَ أرضاً لَيْسَتْ ‘حدٍ فَهُوَ أحَقُّ بِهَا[قال: عروة بن الزبير: قضى بِهِ عمرُ في خفتهِ رَضى اللّهُ عنهُ. أخرجه البخارى .

1. (105)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *"Sahibi olmayan bir araziyi kim ihya ederse, bu araziyi herkesten ziyade o hak kazanır."* Urvetu'bnu Zübeyr "Hz. Ömer (radıyallahu anh) halife iken bu hadisin hükmünü tatbik etti" dedi. [307]

AÇIKLAMA:

Mevat arazi kimsenin mülkü olmayan, meskun bölgenin (belde) bitişiğinde bulunmayan dışta kalan arazidir. Meskun bölgeye yakın veya uzak olmuş farketmez. Ebû Yusuf, bu araziyi şöyle tarif etmiştir: "Mevat öyle bir parçadır ki, bunun mamur araziye en yakın noktasına duran birisi, bütün gücüyle bağırdığı zaman mamur bölgenin ona en yakın yerinden sesi işitilmez."
Bir yerin ihyası: Oranın sulanması, ekilmesi, ağaç dikilmesi veya bina yapılmasıyla gerçekleşir. İhya etmek, lügat olarak hayatlandırmak, canlandırmak demektir. Cumhûr'a göre, bir kimse, yukarıdaki evsafta bir mevâtı, ihyâ edecek olsa, ona sâhib olur, bu arazi, ümrana yakın olmuş, uzak olmuş devlet reisi izin vermiş vermemiş fark etmez. İmâm-ı Âzam (rahimehullah)'a göre, devletin mutlaka izni gerekir. Ancak, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed de diğer ulemaya uyarak bu meselede Ebu Hanife'ye muhalefet ederler.[308]

-2- وعن عروة بنَ الزبير قال: قال رسُولُ اللّهِ #]مَنْ أحيا أرضاً ميتةً فهى له، وليس لِعرْقِ ظَالِمٍ حقٌ[. أخرجه ا٘ربعة إّ النسائى.وزاد أبو داود: قال عروة: أشهد أنّ رَسُولَ اللّهِ # قضَى أنّ ا٘رضَ أرضُ اللّهِ تعالى، والعِبَادَ عباد اللّهِ تعالى، فَمنْ أحيَا مواتاً فَهُوَ أحقُّ بِهِ جَاءَنَا بهذا عن النبىّ # الَّذى جَاءنا بالصلواتِ عنهُ .

2. (106)- Urvetu'bnu Zübeyr (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Kim ölü bir arâziyi ihya ederse, burası onun olur. Başkasının arazisine izinsiz ağaç dikene hiçbir hak tanınmaz."[309]
Ebu Dâvud'da şu ziyade var: Urve (radıyallahu anh) dedi ki: "Şehâdet ederim ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şuna hükmetti: *"Arz, Allah'ın arzıdır, insanlar da Allah'ın kullarıdır. Kim bir ölü araziyi (mevat) ihya ederse, bu yere, o, herkesten ziyade hak sâhibi olur."* Bu hükmü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bize, ondan namazı getirenler getirdi."[310]

-3- قال عروةُ: ولقد حدَّثنى الَّذِي حدّثنى بهذا الحديث]أنّ رَجُلَيْنِ اختَصَما إلى رَسُولِ اللّهِ #: غرسَ أحدُهُمَا نخً في أرضِ اŒخَرِ فقَضَى لصاحبِ ا٘رضِ بأرضِهِ وأمرَ صاحبَ النخلِ أن يُخْرِجَ نخلَهُ منها فلقدْ رأيتُهَا، وإنّهَا لتُضرَبُ أُصُولُهَا بالفؤوسِ، وإنّهَا لنخلٌ عُمٌّ حتّى أُخرِجَتْ منها[.قال مالك رحمه اللّه: »وَالْعِرْقُ الظالمُ« كلُّ ما أُخِذَ واحتُفِرَ وغُرِسَ بغير حق »الفؤوسُ« جمع فأسٍ، وهى اŒلة المعروفةُ من الحديدِ »والعُمُّ« جمع عَمِّية، وهى التامة في الطول والتفاف .

3. (107)- Urve (radıyallahu anh) dedi ki: "Bana bu hadisi rivayet eden kimse şunu da anlattı: İki kişi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e müracaat ederek aralarındaki ihtilâfı arzettiler: Bunlardan biri, diğerinin arazisine hurma ağacı dikmişti. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): *"Tarla, eski sâhibine aittir, ağaç diken de diktiklerini tarlada söksün"* diye hükmetti. Ben ağaçların köklerine baltalarla vurulduğunu gördüm. Ağaçlar boylu boslu tam haldeydiler, hepsi de tarladan söküldüler."

[311]

ـ4ـ وعن سمُرةَ بن جندب قال: قال رَسُولُ اللّهِ #:]مَنْ أحاطَ حَائطاً فِي مَوَاتٍ فَهُوَ لَهُ[. أخرجه أبو داود.وزاد رزين رحمه الله عن سعيد بن زيد رَضِىَ اللهُ عنهُ قال: قالَ رَسُولُ اللّهِ #:]مَنْ عَمَرَ أرضاً قَدْ عجزَ صاحبُها عنهَا وتركها مَهْلَكَةً فهى له[.

4. (108)- Semuratu'bnu Cündüb (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) dedi ki:

"Mevât (ölü) bir araziyi kim bir duvarla çevrelerse, burası onun olur."[312]
Rezîn, Saîd İbnu Zeyd (radıyallahu anh)'den şu ziyadeyi kaydetti: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) dedi ki: *"Sahibi bir arazinin bakımından âciz kalarak helâk olmaya terkedince biri gelip bu araziyi ihya ederse, arazi kendinin olur."*[313]

AÇIKLAMA:

Duvar çekme ile temellük hasıl olup olmayacağı münâkaşa edilmiştir. Taş dikmek, duvar çekmekle temliki câiz görenler yukarıdaki hadisle istidlâl etmişlerdir. Bazı âlimler ise taş dikme (tahcir) ve duvar çekmenin ihya sayılmayacağını söylemiştir. Bu görüşte olan Türbüştî "arazi" tabirinin de açıklamaya muhtaç olduğunu, zira her araziye duvar çekmekle temellük edilemiyeceğini" söyler. Tîbî ise, "duvar çekme" tabirin yeterli açıklık getirdiğini, çünkü bu ifadenin tarlayı çevreleyici iç kısmındaki eşyayı koruyucu bir duvar inşa edildiğine delalet ettiğini, Sözgelimi duvarların korunması için eğrik, sığırların korunması için ağıl yapmak maksadıyla bu duvarların çekildiğine delalet eder" der. Nevevî hayvan için ağıl yapmak veya içerisinde sebze meyve kurutmaya, odun, saman depolamaya mahsus kuytu yer elde etmek istenirse, bunun temlik sayılması için duvar çekilmiş olması şarttır, ağaç dalı veya taş dikilmesi yeterli değildir" der.[314]

ÎLÂ BÖLÜMÜ

Îlâ, lügat olarak yemin ve imtina mânasına gelir. Şer'î ıstılah'da, bir kimsenin karısına dört ay yaklaşmamaya yemin etmesidir. Îlâ âyet-i kerîme'de de temas edilen, câhiliye devrinde pek cârî bir boşama şeklidir: *"Kadınlarına yaklaşmamaya yemîn edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer erkekler (o müddet içinde kefâret yaparak zevcelerine) dönerlerse şüphe yok ki Allah cidden mağfiret edici, hakkıyla esirgeyicidir"* (Bakara: 2/226).
Cahiliye devrinde bu tarz boşamada koca rücû hakkından, kadın da müddet kaydı olmaksızın, diğer bir kocaya ebediyen varma hakkından mahrumdu.
Şu halde Kur'ân bunu dört ayla sınırlamıştır. Erkek bu müddet içerisinde kefâret ödeyerek rücû edebilir. Bunu yapmadığı takdirde dört ay sonra bir talak vermiş sayılır.
Îlâ üç çeşittir:

1- Îlâyı muvakkat: Bu, müddet belirtilen îlâdır. Dört ay, beş ay gibi bir müddetle kayıtlanır.

2- Îlâyı müebbed: Ebediyen kadına takarrüb etmemeye yemindir.

3- Îlâyı meçhul: Müddet tâyin edilmeden yapılan hanıma yaklaşmama yeminidir.
Belirtilen müddet içerisinde kadına yaklaştığı takdirde yemininde hânis olduğu için yemin kefâreti öder. Îlâ bahsi, birçok teferruatı bulunan bir mevzudur. Fıkıh kitaplarında açıklama yer alır.[315]
Aşağıdaki hadislerde temas edilen Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in îlâsı, şerî ıstılah'daki îlâ'dan ziyâde, lügavî mânada bir yemindir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Tahrîm sûresi'nin nüzulüne sebep olan, hanımlarıyla arasında vâki bazı huzursuzluklar sonunda, kadınlarına bir ay takarrüb etmemek (yaklaşmamak) üzere yemin etmiş ve böylece, mü'minlerce îlâ ile ilgili âdabı da ta'lim buyurmuştur. Îlâ kararı rivayetlerde farklı farklı sebeplere dayandırılır. Biz bu sebeplerden sadece birini bahsin sonunda anlatacağız. Diğerlerini merak edenlere, tefsir kitaplarını görmelerini tavsiye ederiz. Ancak bütün rivayetler ailevî huzursuzlukta birleşir. Sebep olarak farklı hâdiselerin zikredilmesi, bir tezad (teâruz) sayılmamalı. Mezkûr hâdiselerden herbiri aynı esnâda veya birbirine yakın zamanlar içerisinde cereyan etmiş ve bunların birikimi de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i hanımları uyarıcı bir ceza olarak îlâ kararı vermeye sevketmiş olabilir. Bu karar, gerçekten müessir bir ceza olmuştur. Zira rivayetler hem hanımların hem de yakınlarının Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın boşamış olabileceği ihtimaliyle son derece üzülüp ağlaştıklarını, ciddi bir endişeye ve telaşa düştüklerini ifade ederler.[316]

1-عن أنس رَضِىَ اللَّهُ عنهُ]أنّ النبىّ # صُرِعَ مِنْ فرسٍ فَجُحِشَ شِقّهُ أو كَتِفُهُ، وآلَى من نسائهِ شهراً فجلسَ في مشربةٍ لهُ درجُهَا من جذُوعٍ فأتاهُ أصحَابُهُ يَعُودونهُ فصلّى بهم جالساً وهم قيامٌ، فلما سلمَ قال: إنّما جُعِلَ ا“مَامُ لِيُؤْتمّ بهِ فإذَا صلّى قائماً فصلّوا قياماً، وإن صلّى قاعداً فصلّوا قعوداً، وَ تركَعُوا حتّى يركعَ، وَ ترفعُوا حتّى يرفَع. قال: ونزلَ لتسعٍ وعشرينَ. فقالوا يا رسُولَ اللّهِ إنك آليتَ شهراً. فقال: إن الشهر تسعٌ وَعشرونَ.[أخرجه البخارى والترمذى والنسائى.وفي أخرى للشيخين عن أم سلمة:]إنّ الشهرَ يكُونَ تسعاً وعشرين[.وفي أخرى لمسلم عن جابر]ثمّ طبّقَ يديْهِ ثثاً مرّتينِ بأصابعِ يديْهِ كلّهَا ومرةً بتسعٍ مِنْهَا[.

1. (109)- Enes (radıyallahu anh)'in anlattığına göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i bir at yere atmıştı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın (sağ) tarafı veya (sağ) omuzu ezildi. Bu O'na ayakta duramayacak kadar ızdırab verdi. O sıralarda hanımlarını da bir ay müddetle terketti. Bu esnada, hurma kütüğünden yapılmış bir merdivenle çıkılan tenezzüh odasına (meşrübe) çekildi. Ashâb (radıyallahu anhum ecmaîn) kendisine "geçmiş olsun" ziyaretine geliyorlardı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) oturarak namaz kılardı, onlar ise ayakta durarak namaza uymuşlardı. Selâmı verince şöyle dedi:
"İmam, kendisine uyulmak için vardır. Öyle ise ayakta namaz kıldırıyorsa siz de ayakta kılın, şâyet oturarak kıldırıyorsa siz de oturarak kılın, imam rükuya varmadan rükuya gitmeyin, o başını kaldırmadan siz de kaldırmayın."
Râvi der ki: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ayın 29'unda meşrübeden indi. Ashâb:
"Ey Allah'ın Resulü, sen bir aylık bir müddet için îlâ'ya (ayrı kalmaya) karar vermiştin" dediler. Onlara:

"Bu ay yirmi dokuz gündür" cevabını verdi."[317]

Buhârî ve Müslim'de Ümmü Seleme'den gelen bir rivayette: *"Bu ay yirmi dokuz çekiyor"* buyurmuştur.

Müslim'de Câbir (radıyallahu anh)'dan kaydedilen bir rivayette: "Sonra iki elini üç sefer uzattı, ikisinde her iki elinin bütün parmaklarıyla, sonuncu kerede sadece dokuz parmağıyla işaret etmişti" diye (yirmi dokuzu gösterdiği açıklanır)"[318]

AÇIKLAMA:

Bu hadis her ne kadar oturarak namaz kıldıran imamın arkasında cemaatin de oturarak kılmasını âmir ise de başka rivayetleri de beraberce değerlendiren Hanefî (Şâfi, Sevrî, Ebu Sevr ve Cumhûr) uleması ayakta durmaya muktedir olanların oturarak kıldıran imamın arkasında, ayakta kılması gereğine hükmetmişlerdir, namaz farz veya nâfile olmuş farketmez.[319]

-2- وعن ابن عمر قال:]إذا مضتْ أربعةُ أشهرٍ يُوقَفُ حتّى يُطلِّقَ ، وَ يَقَعُ عليهِ الطّلقُ حتّى يطلِّقَ، يعنى المولى. ويذكر ذلكَ عن عثمان وعن على وأبى الدرداء وعائشة رَضِىَ اللهُ عنهم واثنى عشر رجً من الصحابة[. أخرجه البخارى ومالك.وفي أخرى للبخارى قال »يعنى ابنَ عمرَ« ا‘‘يءِ الّذِى سمى اللهُ تعالى يَحِلُّ ‘حدٍ بعدَ ا‘جَلِ إَّ أنْ يُمسكَ بالمعروفِ أو يعزَمَ الطقَ كما أمر اللهُ تعالى .

2. (110)- İbnu Ömer (radıyallahu anh), *"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer erkekler (o müddet içinde kefaret yaparak zevcelerine) dönerlerse şüphe yok ki Allah cidden gafur ve rahîmdir..."* (Bakara: 2/226) âyetinin açıklaması ile alakalı olarak) şöyle demiştir: "Ayette zikretilen) dört ay geçtikten sonra ya rücu etmek veya boşamak üzere zevc tevkif olunur. Îlâ yapan fiilen boşamayınca (bu müddetin dolmasıyla) boşanma husule gelmez." Bu görüş, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ebu'd-Derda ve Hz. Aişe (radıyallahu anhüm ecmaîn)'den ve Ashab'tan on iki kişiden de rivayet edilmiştir.[320]

Buhârî'nin bir başka rivayetinde İbnu Ömer demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın âyette zikrettiği îlâ, dört aylık müddet dışında hiç kimseye helal olmaz. Bu müdded dolunca ya tatlılıkla hanımını tutar veya, Allah'ın emrettiği şekilde boşamaya karar verir. (Îlâ müddetini uzatarak kocanın ayrıca birde boşanmasını beklemek gibi üçüncü bir yola sülûk edilemez.)"[321]

AÇIKLAMA

Bir kimse îlâ yaptığı takdirde âyette zikredilen dört aylık müddet geçince talâk vâki olur mu, olmaz mı? meselesi farklı şekilde cevaplandırılmıştır.

Yukarıda Muvatta'dan alınmış olan rivayete göre, İbnu Ömer, vaktin dolması boşanmanın husulü için yeterli değildir. Îlâ yapan kimsenin ayrıca boşaması gerekir kanaatindedir. "Erkek, bir an önce ya

kefaret ödeyerek îlâyı kaldırmaya veya talâk vererek boşamaya mecbur edilmek üzere dördüncü ayın sonunda hâkim tarafından tevkif edilmelidir" demektedir. Aksi takdirde, câhiliye devrinde olduğu üzere, kadın ne evli ve ne de boşanmış sayılmayacağından mağdur olacak, bir kısım haklarını kullanamayacaktır. Yukarıdaki rivayet, Ashâb'tan on iki kişinin bu görüşte olduğunu tasrîh etmektedir. İmam Mâlik de bu görüştedir. Ancak Kûfeliler'e (Hanefîler) göre dört ayın dolmasıyla, kendiliğinden talâk vâki olur, erkeğin ayrıca boşaması şart değildir.[322]

-3- وعن علي كرّمَ اللهُ وجهه قال: إذا آلى الرجلُ من امراتهِ لم يقعْ عليه طقٌ، وإن مضتِ ا‘ربعةُ ا‘شهُرُ حتّى يُوقفَ فإمّا أن يطلّقَ وإمّا أن يُفئَ. أخرجه مالك. وقال: من حلفَ على امرأتهِ أنْ يطأَهَا حتّى تَفْطَمَ ولدَهَا لم يكنْ مولِياً. بلغنِى عن علي رَضِىَ اللهُ عنهُ أنّه سئلَ عن ذلكَ فلم يرهُ إيءً .

3. (111)- Hz. Ali (kerremallahu vechehu) buyurmuştur ki: "Bir kimse hanımına yaklaşmamaya yemin ederse (îlâ'ya karar verirse), bundan boşanma hâsıl olmaz. Dört aylık müddet geçince, îlâ yapan koca tevkif olunur, ya boşar ya da kefaret ödeyerek rücu eder."[323]
İmam Mâlik der ki: "Bir kimse, çocuğu sütten kesilinceye kadar hanımına yaklaşmamaya yemin edecek olsa, bu îlâ yemini sayılmaz. Bana Hz. Ali'den ulaşan bir rivayete göre, bu durumdan kendisine sorulduğu vakit bunun îlâ olmadığını belirtmiştir."[324]

AÇIKLAMA:

Bu rivayette, îlâ'nın tarifiyle ilgili olarak âlimlerin yaptığı ihtilafi görmekteyiz. Bazıları, yapılan yemînin îlâ sayılması için bu yeminin öfke ile yapılması, kadına bir ceza, bir zarar vermek niyetiyle yapılmasını şart koşmuştur. Söz gelimi, meme emen çocuğun zarar görmemesi için, hamileliği önlemek düşüncesiyle yapılan îlâ, ıstılahî îlâ değildir.
Hz. Ali, İbnu Abbâs (radıyallahu anhüma) Hasan-ı Basrî ve diğer bir kısım seleften yapılan rivayete göre: "Öfke hâli iktiran etmeyen yemin îlâ sayılmaz." Öte yandan Şa'bî tarikinden yapılan rivayette: "kadınla erkek arasına girip mukareneti önleyen her yemin îlâdır."[325]

-4- وعن عائشة رَضِىَ اللهُ عنها قالت:]آلى رسُولُ اللهِ # من نسائِهِ وحرّمَ فجعلَ الحرامَ حَ وجعلَ في اليمينِ كفارةً[. أخرجه الترمذى.

4. (112)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) der ki: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hanımlarına yaklaşmamaya yemin etti (îlâ kararı verdi) ve (bal yemeyi de kendi kendine) haram etti. Böylece helal olan bir şeyi kendisine haram kılmıştı. Sonra kefâret karşılığında yeminini bozdu"[326]

AÇIKLAMA:

Bahsin girişinde belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i îlâ kararı vermeye sevkeden birkaç sebep zikredilir. Bunlardan en ziyade zikredileni, bal şerbeti içmesiyle ilgili olanıdır:
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in zevcelerini mûtad üzere ziyaretleri esnasında, kendisine, validelerimizden biri tarafından ikram edilen bal şerbetinin hatırına onunla olan sohbetini biraz uzatması, diğerlerinin kıskanmalarına sebep olmuştu. Aralarında anlaşarak, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kendilerini ziyaretleri sırasında "meğâfir koktuğunu" söylediler. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bal şerbeti içtiğini, (bunun meğâfirle ilgisi olmadığını) söyleyince de: "Arılar balı meğâfir çiçeğinden yapmıştır" dediler.
Meğâfir, kokusu hoş olmayan ikrah veren bir ottu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ise pis kokulu şeylerden son derece kaçınır "Cemaate çıkıyorum" diyerek sarımsak veya soğanla pişirilmiş yemeklerden bile yemezdi.
Zevcelerini ayrı ayrı ziyareti sırasında hepsinin ittifakle meğâfir kokusundan bahsetmesi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı üzmüştü. Bir daha bal yememek üzere yemin etti.
Bunun üzerine Tahrim sûresi nâzil oldu. İlk ayetlerde*: "Ey peygamber, eşlerinin rızasını gözeterek, Allah'ın helal kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun... Allah şüphesiz size yeminlerinizi kefaretle geri almanızı meşru kılmıştır..."* (Tahrim: 66/1-2) diyerek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu davranışının hoş olmadığı, kefâret ödeyerek yemininden rücu etmesi emredilmiştir.
İşte Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu vak'a üzerine zevceleriyle bir ay ayrı kalmaya karar vererek meşrübe denen ve hurma kütüğünden mamul bir merdivenle çıkılan tenezzüh odasına çekildi.
Îlâ, cahiliye Araplarında sıkca görülen bir boşanma şeklidir, müddetle sınırlı değildir. Böylece kadın ne boştur evlenebilsin, ne de değildir zevce muamelesi görsün.
Kur'ân-ı Kerîm bunu yasaklayarak, böylesi bir durumun dört aydan fazla devam edemiyeceğini hükme bağlamıştır. Ancak âyet-i kerime üç farklı şekilde anlaşılmıştır:
1- İlâdan sonra dört ayın dolması, talâka azmetmek sayılmıştır ve böylece, îlâ yapan erkek, dört ay içinde kefaret vererek yemininden dönmemişse, bir talâk-ı bainde bulunmuş sayılır. İbn-i Abbas, İbnu Mes'ud, Zeyd İbnu Sâbit, Osman İbnu Affan bu görüştedir. Hanefîler de bunu iltizam etmiştir.
2- Hz. Ali, İbnu Ömer, Ebu'd-Derdâ, Hz. Aişe başta diğer bazıları, böyle birinin dört ayın hitamında îlâya son vermek veya, boşamaya karar vermek üzere hâkim tarafından tevkif edileceğine hükmetmiştir. Şâfiî ve Mâlikîler de bu görüştedir.
3- Üçüncü görüşe göre, dört ayın sonunda bir talâk-ı ricî vâki olur. Sâid İbnu Müseyyeb, Sâlim İbnu Abdillah, Ebu Bekr İbnu Abdirrahmân, Zühri, Atâ... gibi bazıları bu görüşe sâhib olmuştur.

Konunun teferruatı için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır.[327]

İSİM VE KÜNYE BÖLÜMÜ

*

BİRİNCİ FASIL
MAKBUL VE MEKRUH İSİMLER
*

İKİNCİ FASIL

HZ. PEYGAMBER (S.A.S.)'İN İSİM KOYDUĞU KİMSELER

*

ÜÇÜNCÜ FASIL

HZ. PEYGAMBER (S.A.S.)'İN DEĞİŞTİRDİĞİ İSİMLER

*

DÖRDÜNCÜ FASIL

HZ. PEYGAMBER (S.A.S.)'İN İSİM VE KÜNYESİNİ ALMA HAKKINDA GELEN RİVAYETLER

*

BEŞİNCİ FASIL

MÜTEFERRİK HADİSLER

BİRİNCİ FASIL
MAKBUL VE MEKRUH İSİMLER

-1- عن أبى الدرداء رضِىَ اللهُ عنهُ قال: قال رسُولُ اللهِ #:]إنّكُمْ تُدْعَوْنَ يوْمَ القِيَامَةِ بأسمَائِكُمْ وَاَسْمَاءِ آبَاءِكُمْ فأحسنُوا أسماءَكُمْ[. أخرجه أبو داود .

1. (113)- Ebu'd-Derdâ (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: *"Sizler kıyamet günü isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız öyleyse isimlerinizi güzel yapın."*[328]

AÇIKLAMA:

İsimler, insan üzerinde te'sir ve telkin gücüne sahiptir. Bu sebeple isimlerin güzel olmasına dikkat edilmelidir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de isim üzerinde ısrarla durmuştur. Sadece insanlardaki cahiliye devrinden kalma kötü isimleri değil, hayvan, eşya ve mekânlarla ilgili kötü isimleri de değiştirmiştir.

İsmin telkin gücünü kavramak için, bir peygamber ismi taşıyarak adı zikredildikçe o peygamberi anmak yeterlidir.

İsimler ümmet ve millet içerisinde birliği sağlayan hususlardan biridir. Bu sebeple bilinen, beğenilen, tarihten intikal eden müşterek isimlerin korunması gerekir.

Yukarıdaki hadiste, kıyamet günü isimlerimizle çağrılacağımız sebebi gösterilerek isimlerimizin güzel olması taleb edilmiştir. Bununla, söylediğimiz ve başka maslahatların da mevcudiyeti inkâr edilemez.

Taberânî'de gelen bir rivayet âhirette Allah'ın (kullarına bir lütfu olarak) örtmesiyle insanlar babalarının değil annelerinin adıyla çağrılacağı" belirtilmiştir. Alkamî şöyle der: "Bu iki hadis şöyle cemedilebilir: "Nesebi sahih olanlar babalarının, diğerleri ise annelerinin adıyla çağrılacaktır. Veya şöyle de denilebilir: Bazı kimseler de annelerinin isimleriyle çağrılacaklardır."

Hadiste geçen: *"İsimlerinizi güzel yapın"* sözünden maksad "evlatlarınızın, yakınlarınızın ve hitmetçilerinizin..." demektir.[329]

-2- وعن ابنِ عمرَ رضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قال: قال رسُولُ اللهِ #:]أَحَبُّ ا٬سْمَاءِ إلى اللهِ تعالَى: عبدُاللهِ، وعبدُ الرحمنِ[. أخرجه مسلم وأبو داود والترمذى .

2. (114)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *"Allah'ın en ziyade sevdiği isimler Abdullah ve Abdurrahman'dır."*[330]

AÇIKLAMA:

En güzel isimler, muhakakkak ki, Allah'ın (celle celâluhu) en çok sevdiği isimlerdir. Abdullah ve Abdurrahman isimleri, kişiye hem kulluğunu hatırlatıyor hem de Rabbisini en câmi isimleriyle tanıtıyor: Lafza-i Celal, Cenâb-ı Hakk'ın İsm-i zatîsi olup diğer bütün isim ve sıfatları câmidir. Rahmân da Cenâb-ı Hakk'ın cemalî isimlerinden olup, insanların yaşamak için muhtaç oldukları bütün rızıkları veren mânasındadır. Dolayısıyla Abdurrahman ismi, kula şükran ve minnettarlık vazifelerini hatırlatarak, ubudiyete müşevvik hisler hazırlar, telkin eder.[331]

-3- وعن أبى وهبٍ الجُشَمِيِّ رضِىَ اللهُ عنهُ قال: قال رسُولُ اللهِ #:]تَسمُّوا بأسماءِ ا٬نبِيَاءِ، وَأحَبُّ ا٬سماءِ إلى اللهِ تعالى: عبدُاللهِ، وعبدُالرحمنِ، وأصدقُهَا حارثٌ وهمامٌ، وأقْبَحُها حربٌ ومرّةُ[. أخرجه أبو داود، واللفظ له والنسائى مختصراً .

3. (115)- Ebu Vehb el-Cüşemî (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *"Peygamberlerin isimleriyle isimlenin. Allah'ın çok sevdiği isimler Abdullah, Abdurrâhman'dır. En sâdık olanları da Hâris ve Hemmâm isimleridir. En çirkinleri de Harb ve Mürre isimleridir"*[332]

AÇIKLAMA:

Hadiste geçen en sâdık tâbiri, ismin, türetildiği köke, mâna yönüyle uygunluğunu, sadâkatını ifade etmektedir. Bu açıdan Hâris, "kâsib" yani çalışıp kazanan demektir. Hemmâm da "isteyen", "irade eden" mânasına gelir. Her insan mutlaka bir istek sahibidir.
Savaş demek olan Harb'in kötülüğü izah gerektirmez. Mürre: Acı mânasınadır. Acılık da insanlarca sevilen bir şey değildir. Dolayısıyla bu iki isim de çirkindir.[333]

-4- وعن أبى هريرة رضِىَ اللهُ عنهُ قال: قال رسُولُ اللهِ #:]إنّ أَخْنَعَ اسمٍ عندَ اللهِ رجلٌ تُسَمّى مَلِكَ ا٬ملِكِ، َ مالِكَ ِّ اللهُ تعالى[.قال: سفيان رحمهُ اللهُ تعالى: مثلُ شاهان شاهْ.قال أحمد بن حنبل رحمه اللهُ تعالى: سألتُ أبا عمروٍ رحمه اللهُ تعالى عن »أخنعَ« فقال أوضَعَ. أخرجه الخمسةَ ِّ النسائى .

4. (116)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Allah katında en düşük (ahna') isim Melikü'l-emlâk (mülklerin mâliki) ismidir. Allah'tan başka Mâlik yoktur."

Süfyân merhum dedi ki: Şâhân Şâh bunun örneğidir.

Ahmed İbnu Hanbel merhûm dedi ki: "Ebu Amr merhum'a, ahna' ne demek diye sordum, bana "en düşük" diye cevap verdi."[334]

AÇIKLAMA:

İbnu Hacer'in bir tasrihi burada kayda değer. Der ki: "Süfyan İbnu Uyeyne'nin Arapça bir sözü, acemce olarak açıklamasına bazı şârihler taaccüp ederken, bazıları da kınadılar. Bizce, kınamaları Süfyan'ın gayesini anlamamalarından ileri gelmektedir. Çünkü, Şehinşah ismi o asırda çocuklara çokca konur olmuştu. "Süfyan, hadiste gelen kötülemenin Melîku'l-emlâk ismine münhasır olmayıp, hangi dilde olursa olsun bu mânaya gelen bütün isimlere şâmil olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Zemden murad budur.

Ulema, çocuklara bu ismi koymanın haram olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Çünkü, hadiste vaid şiddetli bir üslubla ifâde edilmektedir. Haram hükmü aynı mânaya gelen diğer isimlere de şâmildir: Ahkâmu'l-hâkimîn, Sultanu's-selâtîn, Emîru'l-ümera gibi. Bâzı âlimler Kâdı'l-kudât, Hâkimu'l-hükkâm isimlerini de bu yasak isimlere dâhil etmişlerdir. Hâkimu'l-hükkâm aslında Allah'dır (celle celaluhu). Dindar ve fâzıl kimselerden pek çoğu Kâdı'l-kudât ve Hâkimu'l-hükkâm gibi isimleri kullanmaktan, hadiste Allah ve Resulü (aleyhissalâtu vesselâm)' ın buğzettiği bildirilen Meliku'l-emlâk ismine kıyasla, kaçınmışlardır[335].

5- ولمسلمٍ رحمهُ اللهُ تعالى في أخرى]أغيظُ رجل علَى اللهِ تَعَالى يومَ القِيامَةِ وأخْبَثُهُ رجلٌ كانَ يسمّى مِلِكَ ا'مكِ، َ ملِكَ إٓ اللهُ تعالَى[.

5. (117)- Müslim'in bir diğer rivayetinde şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü, Allah'ın en ziyade kızacağı en kötü kimse, adı Melikü'l-emlâk (Şehinşâh) olan kimsedir. Allah'tan başka Mâlik yoktur."[336]

AÇIKLAMA:

Meliku'l-emlâk, bütün mülklerin sâhibi mânasına gelir. Mülklerin gerçek sâhibi Allah olması sebebiyle bu tâbir ancak Allah hakkında kullanılabilir ve insan hakkında kullanılması tevhid inancı taşıyan insanların Rablerine karşı takınmaları gereken edebe yakışmaz.[337]

6- وعن جابر رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]أرادَ رَسُولُ اللهِ # أنْ ينهَى عنْ أن يُسمّى بيعلى وبركة

وأفلَحَ ويسارٍ ونافعٍ وبنحو ذلك. ثمّ رأيْتهُ سكتَ بعدُ عنها ثمّ قُبضَ ولم ينهَ عنهَا[. أخرجه مسلم وأبو داود، واللفظ لمسلم.زاد أبو داود رحمه اللّه تعالى فإن الرجلَ يقولُ أثَمَّ بركةٌ؟ فيقولون .

6. (118)- Hz. Câbir (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Ya'la, Bereket, Eflah, Yesâr, Nâfi ve benzeri isimlerin kullanılmasını yasaklamayı arzu etmişti. Sonra onun bu mevzuda sükut ettiğini gördüm. Sonra da yasaklamadan vefat etti."
Ebu Dâvud'un rivayetinde şu ziyade mevcuttur: "...Zira kişi "Bereket burada mı?" diye sorar da "hayır yok!" diye cevap verirler.[338]

AÇIKLAMA:

Görüldüğü üzere, zihinde hoş olmayan mânalar hasıl edecek olan isimleri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yasaklamış veya yasaklama arzusunu izhar etmiştir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu davranışı, o isimleri koymayı önceden haram kılınarak istemiş olduğu halde sonradan vazgeçtiğini gösterir. Bu ise, kerâhet-i tenzîhiye ifâde eder, haram değil. Nevevî, kerahetin bu dört isme mahsus olmayıp, kıyasla benzer mânalar taşıyan başka isimlere de şâmil olduğunu gösterir.
Şu veya bu ismin konmasındaki kerâhetin sebebi bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından belirtilmiştir: İsmin çeşitli şekillerde kullanılışı esasında zihne gelebilecek uygunsuz mânalardır. Bu mânalardan bir tânesine örnek de veriyor. Buna göre, Bereket adındaki kimse "orada mı?" diye sorulup da "Hayır burada Bereket yok!" diye verilecek cevap, zihinde hoş bir mânâ hâsıl etmeyecektir. Nevevî bu cevabın "bazı kimseleri teşâüme yani uğursuzluk çıkarmaya sevkedeceğini" kaydeder.[339]

-7- وعن أسلم مولى عمر]أنّ عمر رَضِىَ اللّهُ عنهُ: ضَرَبَ ابناً لهُ يكنَّى أبا عيسَى، وأنّ المغيرةَ بنَ شعبةَ تكنَّى أبا عيسَى. فقال له عمرُ: أما يكفيك أن تكنّى بأبى عبدِاللّهِ. فقال: إن النبى # كنانى أبا عيسَى. فقال: إن رسُولَ اللّهِ # قَدْ غُفِرَ لهُ ما تقدمَ من ذنْبِهِ وَمَا تأخّرَ، وإنّا بعدُ في جلْجَتِنَا فَلَمْ يزلْ يكنى بأبى عبدِاللّهِ حتّى هلكَ[. أخرجه أبو داود.»الجلج« بم ساكنة بين جيمين أوهما مفتوحة: هى حباب الماء في لغة أهل اليمامة أى تركنا في أمر ضيق كضيق الحباب. وقال ا۬زهرى: الجلجة واحدة الجَجِ وهى الرؤس ومعناه: وإنّا بعدُ في عناد أقراننا وإخواننا لمْ ندرِ ما يصنع بنا.

7. (119)- Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in azadlı kölesi Eslem anlatıyor: "Hz. Ömer (radıyallahu anh), bir oğlunu Ebu İsa künyesini kullandığı için dövdü. Öte yandan Muğîre İbnu Şu'be (radıyallahu anh), Ebu İsa künyesini kullanıyordu. Hz. Ömer (radıyallahu anh) ona
"Ebu Abdillah künyesini kullanman sana yetmez mi?" dedi. Muğîre:
"Bana Ebu İsa künyesini takan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'dir" cevabını verince, Hz. Ömer:

"Hz. Peygamer (aleyhissalâtu vesselâm)'in geçmiş gelecek bütün günahları affedilmiştir. Biz ise bundan böyle sıkıntıdayız" dedi. Ölünceye kadar Muğire'yi "Ebu Abdillah" diye künyeledi.[340]

AÇIKLAMA:

Bu rivayet Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in Ebu İsa şeklinde künye kulanmasını kerih bulduğu görülmektedir. Çünkü bu künye Hz. İsâ (aleyhisselam)'ya baba nisbet etmek gibi menfi bir mânayı zihne getirmektedir. Muğîre İbnu Şu'be: "Bu künyeyi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) verdi" deyince: Hz. Ömer (radıyallahu anh) bunun Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a has bir imtiyaz (hasâis'ten) olabileceğini ifade eden bir cevapta bulunur: "Biz hatalarımız sebebiyle nasıl bir muâmeleye maruz kalacağımızı bilemeyiz." en-Nihâye'de kaydedildiği üzere Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın geçmiş ve gelecek günahlarının mağfiretini müjdeleyen Fetih suresinin ilk âyetleri nâzil olunca Ashab şöyle demiştir: "Biz sıkıntıda kaldık. Bize nasıl bir muamele yapılacağını bilemiyoruz."[341]

-8- وعن يحيى بن سعيد رَضِى اللهُ عنهُ:]أنّ رسُولَ اللهِ # قالَ لِلقَحَةٍ تُحْلَبُ: منْ يحلُبُ هذهِ؟ فقام رجلٌ فقال: ما اسْمكَ؟ فقال مرةُ. فقال له اجلسْ، ثمّ قال: من يحلُبُ هذه؟ فقام رجلٌ فقال: ما اسمُكَ؟ فقال حربٌ. فقال: له اجلس، ثمّ قال: من يحلبُ هذه؟ فقام رجلٌ فقال له: ما اسمُكَ؟ فقال يعيشُ. فقال: احْلُبْ[. أخرجه مالك .

8. (120)- Yahya İbnu Sa'îd (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bol sütlü bir deve hakkında:

"Bunu kim sağacak?" diye sordu. Bir adam ayağa kalkmıştı ki Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)

"İsmin ne?" dedi. Adam:

"Mürre (acı)!" deyince, ona:

"Otur!" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tekrar

"Bunu kim sağıverecek?" diye sordu. Bir başkası ayağa kalktı, ben sağacağım diyecekti. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ona da:

"ismin nedir?" diye sordu. Adam:

"Harb!" diye cevap verdi. Ona da

"Otur" dedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"Bu deveyi kim bize sağıverecek?" diye sormaya devam etti. Bir adam daha kalktı. Ona da ismini sordu.

"Ya'îş (yaşıyor!)" cevabını alınca ona:

"Sen sağ" diyerek müsaade etti."[342]

AÇIKLAMA:

Hadis, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kötü isimlerle teşâümde bulunduğu zannını uyandırmaktadır. İbnu Abdilberr bu zannın yanlışlığını şöyle açıklar: "Bu rivayete dayanarak, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kötü isimler sebebiyle teşâüm'de bulunduğu söylenemez, çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yasakladığı bir şeyi dönüp kendisinin yapması muhaldir, bilakis bu, tefe'ül arama babından bir davranıştır, çünkü Ashâb'ına Harb ve Mürre isimlerinin kötülüğünü haber vermişti. Bu davranışıyla önceki sözünü te'yid etmiş oldu, neticede kimse bu isimleri koymadı."
İbnu Abdilberr'in işaret ettiği yasaklama, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın teşâümle ilgili yasaklamasıdır. Dinimiz teşâümü yani şundan bundan uğursuzluk çıkarmayı reddeder. Tefe'ül ise câizdir.[343]

İKİNCİ FASIL
HZ. PEYGAMBER (S.A.S.)'İN İSİM KOYDUĞU KİMSELER

-1- عن سهل بن سعد الساعدى رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]جَاءَ النبِىّ # إلى بَيْتِ فَاطِمَةَ رَضِىَ اللهُ عنهَا فلَمْ يَجِدْ عِلِيّاً كَرّمَ اللهُ وَجْهَهُ فقال: أين ابنُ عمّكِ؟ فقالت: كانَ بَيْنِى وَبَيْنَهُ شئٌ فغاَضَبَنِى فَخَرجَ، فقال النبىّ # ‘‘نسَان انظر أين هو؟ فقال: هُوَ في المسْجِدِ راقِدٌ. فَجَاءَهُ وَهُوَ مضْطَجعٌ وَقَدْ سقطَ رداؤُهُ عن شقِه فأصابهُ ترابٌ، فجعَل النبى# يقول: قُمْ أبَا ترابٍ قمْ أبَا ترابِ. قال سهل رَضِىَ اللهُ عنهُ: وَمَا كَانَ لَهُ اسمٌ أحبُّ إليهِ منهُ[. أخرجه الشيخان .

1. (121)- Sehl İbnu Sa'd es-Sâidi (radıyallahu anh) buyurdu ki: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Fâtıma (radıyallahu anhâ) annemizin evine uğramıştı. Hz. Ali (radıyallahu anh)'yi evde bulamayınca:
"Amca oğlun nerede?" diye sordu. Fatıma (radıyallahu anhâ):
"Aramızda bir şekerlenme oldu. Bunun üzerine bana kızdı ve çekip gitti" dedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) birine:
"Hele bir arayıver nereye gitmiş" diye emretti.
"Mescidde yatıyor!" diye haber verince, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) yanına gitti. Hz. Ali (radıyallahu anh) gerçekten yatıyordu ve üzerinden ridası düşmüş, (bu sebeple) toprağa bulanmıştı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm),
‘Kalk ey Ebu Turâb, kalk ey Ebu Turâb (yani Toprak babası)’ diye seslendi.
Sehl der ki: Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin en çok sevdiği ismi bu isimdi.[344]

AÇIKLAMA:

1- Burada baba tarafından akrabalara "amcaoğlu" demeye bir irşad mevcuttur, çünkü Hz. Ali (radıyallahu anh), Hz. Fatıma (radıyallahu anhâ)nın değil babasının yani Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın amcasının oğludur.
2- Ayrıca Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu çeşit durumlarda dikkat celbedici (isti'taf) bir isim

kullanmayı irşad buyurmaktadır. Sanki, Hz. Ali ile Fatıma arasındaki tatsızlığı sezmiş de bunun izâlesinde müessir olacak akrabalık bağ ve alâkaları hatırlatıyor gibi. Nitekim, Hz. Musa'nın kızması karşısında Hz. Hârun da ağabeyisi Musa (aleyhimâ'sselam)'ya *"Ey annemoğlu"* diye hitab etmiştir: *"Ey annemoğlu sakalımı, başımı tutma..."* (Tâha: 20/94).

3- Bu hadis, bir kimseye çocuğu dışında bir isimle de künye verileceğine delâlet eder, çünkü Hz. Ali (radıyallahu anh) "Ebu Turâb" diye künyelenmiştir.

4- Öfkelenmiş birisine şaka yaparak, öfkesinin teskin edilmesine de hadiste irşad mevcuttur.

5- Kızmış, gücenmiş birisine yakınlarının ilgi göstererek iltifat ve müdârede bulunarak gönlünü hoş etmeye çalışması gereği de hadisten anlaşılmaktadır. Zira Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Hz. Ali'yi aramış bulmuş ve ona iltifatta bulunmuştur.

6- Baba kızının evine, kocasından izin almadan girebilir.[345]

2ـ وعن أسماءَ بنتِ أبى بكرٍ رَضِىَ اللهُ عنهما قالت:]حَملتُ بعبدِاللّهِ بن الزُبيرِ بمكةَ قالتْ فَخَرَجْتُ وأنَا مُتمٌّ فقدمتُ المدينةَ فنزلتُ بِقُبَاءَ فولدتهُ فأتيتُ بِهِ رسُولَ اللهِ # فوضعتهُ في حجرهِ فدعا بتمرةٍ فمضغهَا ثمّ تفلَ في فيهِ فكانَ أولَ شيءٍ دخلَ جوفَهُ ريقُ رسُولِ اللهِ #، ثمّ حنكهِ بِالتَّمْرَةِ، ثمّ دعا لهُ وَبَرَّكَ عليه، وسماهُ عبدَ اللهِ فكان أولَ مولودٍ وُلدَ في ا‘‘سْمِ ففرحوا بهِ فرحاً شديداً ‘نهم قيلَ لهم انّ اليهود قدْ سحرتكمْ فَ يولدُ لكمْ[. أخرجه الشيخان .

2. (122)- Esmâ Bintu Ebî Bekr (radıyallahu anhümâ) anlatıyor: "Mekke'de Abdullah İbnu Zübeyr (radıyallahu anh)'e hâmile kalmıştım. Doğum yaklaşmıştı ki, Mekke'yi terkettim ve Medine'ye geldim, Kuba'ya indim. Abdullah'ı orada dünyaya getirdim. Doğunca, bebeği alıp Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a götürdüm, kucağına bıraktım. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir hurma istedi, ağzında çiğneyerek ezdikten sonra, tükrüğünden çocuğun ağzına bıraktı. Abdullah'ın midesine ilk inen şey Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın mübarek tükrükleri idi. Sonra (yumuşattığı o) hurma ile çocuğun damağını oğdu, hakkında bereketle dua etti ve Abdullah ismini verdi. Müslüman aileden ilk doğan çocuk bu idi. (Medine'de bütün Müslümanlar) onun doğumuna çok sevindiler. Çünkü "Yahudiler size sihir yaptılar, asla doğum yapamayacaksınız" diye bir şayia çıkarılmıştı"[346]

AÇIKLAMA:

1- Burada yeni doğan bir çocuğa yapılan muameleyle ilgili bir örnek görmekteyiz. Çocuk daha anne sütünü emmeden Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a götürülüyor. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) çocuğu kucağına oturtup, ağzında yumuşatmış olduğu hurma ile çocuğun damağını oğuyor ki buna tahnik denmektedir. Sonra Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) dua edip isim veriyor. Yukardaki rivayette geçen Abdullah İbnu Zübeyr örneği tek değildir. Medine'de ikamet eden Müslümanların müstemir âdeti budur. Çocukları doğunca Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a getirirlerdi.

2- Abdullah (radıyallahu anh)'ın ilk doğan Muhâcir çocuğu olması da bilhassa belirtiliyor. Çünkü Yahudi ve münafıklarca çıkartılan bir şâyianın huzursuz edici te'sirlerini bertaraf etmişti. Şöyle ki, Mekke'den gelen Muhâcirler herşeylerini bırakarak kuru canlarıyla gelmişlerdi, bir kısım maddî

sıkıntıları vardı. Buna intibakta zorluk çektikleri, Medine'nin rutubetli havası, değişik ictimâî muhiti de eklenince vatan hasretlerini artıran bir durum ortaya çıkmıştı. Onların bu çeşit sıkıntılarını istismar ederek Müslümanların moralini bozmak, huzursuzluklarını artırmak için plânlı, şuurlu çalışmalar da yapılıyordu. İşte bunlardan biri, Muhâcirlerin artık Medine'de doğum yapamıyacaklarına dair şâyia idi. "Yahudiler sihir yapmıştır, artık çocukları olmayacak" deniyordu. Yukarıda belirtmeye çalıştığmız hâlet-i rûhiye şartlarında bu çeşit sözler müessir olabiliyor, morali bozup sıkıntılara mukavemet gücünü za'fa uğratabiliyordu.
İşte Abdullah İbnu Zübeyr'in doğumu böyle menfi şartlarda serinlemeye, morallerin düzelmesine sebep olmuştu. Bir Yahudi hilesini bozmuştu.
3- Abdullah'ın ilk Muhacir çocuğu olmasını "Medine'de" diye kayıtlamak gerekir, çünkü Habeşistan'da Abdullah İbnu Ca'fer doğmuştur. Hicretten sonra Medine'de Ensar'dan da -bir rivayete göre- Mesleme İbnu Muhalled doğmuştur. en-Nu'mân İbnu Beşîr'in ilk olduğu da söylenmiştir.[347]

-3- وعن أبى موسى رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]وُلِدَ لِى غُمٌ فأتيتُ بِه النَّبِىَّ # فَسَمَّاهُ إبْرَاهِيمَ وَحنكه بتمْرَةٍ وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ وَدفعه اِلَىَّ وَكَانَ اكْبَرَ ولد اَبِى مُوسى[. أخرجه الشَّيْخَانِ .

3. (123)- Ebu Mûsâ (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bir oğlum doğmuştu. Hemen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a getirdim. İbrahim ismini verip bir hurma ile tahnikde bulundu. Sonra da *"Mübarek olsun"* diye dua buyurdu ve çocuğu bana geri verdi. Bu çocuk, Ebu Musa'nın en büyük evladı idi."[348]

ـ4ـ وَعَنْ اَنَسٍ رَضِىَ اللّهُ عَنْهُ قَالَ:]ذَهبتُ بعبدِاللّهِ بنِ أبى طلحةَ إلى رَسُولِ اللّهِ # حينَ وُلِدَ وَهُوَ في عباءةٍ وهوَ يهنأُ بعيراً له فقال: هلْ معكَ تمرٌ؟ قلتُ نعم، فناولتُه تمراتٍ ف كهنّ ثم فغرَفاهَ الصبيّ فمجهُ فيهِ فجعلَ يتلمظهُ فقال رَسُولُ اللّهِ #: انظُرُوا حُبَّ ا٪نْصَارِ التمرَ، وَسَماهُ عبدَاللّهِ[. أخرجه الشيخان وأبو داود واللفظ لمسلم ومعنى »يَهنأ« يطليه بالقطران .

4. (124)- Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: "Abdullah İbnu Ebi Talha'yı doğduğu zaman Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a götürdüm. Bebek bir bez içerisinde idi. Vardığımızda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devesine katran sürüyordu.
"Beraberinde hurma da getirdin mi?" diye sordu.
"Evet" dedim ve birkaç tane hurma verdim. Onları ağzında çiğnedi, sonra çocuğun ağzını açtı. Ağzına tükrüğü püskürttü. Bebek, yalamaya başladı. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) *"Ensar'ın hurma sevgisine bakın (doğar doğmaz başlıyor)"* diye latife etti ve çocuğu Abdullah diye isimledi."[349]

AÇIKLAMA:

Ebu Talha, Hz. Enes'in annesi Ümmü Süleym'in ikinci kocasıdır. Doğan Abdullah, anne bir kardeşi

olmaktadır.
Bu hadiste birçok mesele var:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ev hizmetlerine katılması. Burada deve tımarı görülmektedir. Mevki ve makamı ne kadar yüce olursa olsun, kişinin bu çeşit şahsî işlerini görmesi, şerefini düşürmez.

2- Yeni doğan çocuğun tahnîki: "Tahnik ağızda bir şeyi çiğneyip yumuşattıktan sonra çocuğun ağzına aktarılması, onunla damağının oğulmasıdır. Böylece çocuk, gıdasını almada ilk temrini yapmış olur. Tahnik'i kurumuş hurma ile yapmak efdaldir. Bulunmadığı takdirde taze, yaş hurma ile de yapılabilir. Bunlar yoksa arı balını tercîh etmelidir. Bal da bulunmadığı takdirde tahnik'in, ateş görmemiş tatlı bir şeyle olması tercih edilmelidir.
Tahnik sırasında çocuğun ağzını açması, böylece konan şeyin midesine gitmesi gereklidir, buna dikkat edilmelidir.

3- Tahnik ve tesmiye işini sâlih birisine yaptırmak müstehaptır.

4- Çocuğun ismini doğduğu gün koymak câizdir.

Not: Daha geniş bilgi için 141 numaralı hadisin açıklamasına bakın.[350]

-5- وعن عائشة رضى اللّه عنها قالت:]قلْتُ يَا رسُولَ اللّهِ: كلُّ صواحِبى لهنَّ كُنىً. قال: فاكْتُنِى بابْنِكِ عبداِللّهِ بن الزبيرِ فَكَانَتْ تكنَّى أمّ عبداللّهِ[. أخرجه أبو داود.وزاد رزين رحمه اللّه: فإن الخالة أمٌّ .

5. (125)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ):
"Ey Allah'ın Rasûlü, dedim, arkadaşlarımdan her birisinin bir künyesi var, (benim yok)". Dedi ki: "Oğlum Abdullah İbnu Zübeyr ile künyelen." Aişe,

"Ümmü Abdillah (Abdullah'ın annesi)" diye künye almıştı"[351]

Rezîn merhum: *"Teyze anne gibidir"* ilavesini kaydetmiştir.[352]

AÇIKLAMA:

Künye, kinaye'den gelir. Birisini sarih olmayan bir şekilde zikretmeye kinaye denir. Araplarda künye, isme galebe edecek şekilde rağbettedir. Birçok kimseler künyeleri ile meşhurdur. Künye normalde ilk erkek çocuğa nisbetle elde edilir: Ebû fülan, Ümmü fülan gibi. Lakab medh veya zem ifade eden unvana denir. Arap örfünde erkek çocuğa sâhip olmak şeref vesilesidir.
- Bu sebeple ilk erkek çocuğunun isminden babalar ve anneler künye alır. Nitekim Hz. Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'in oğlu Kasım'ın doğumundan itibaren Ebu'l-Kâsım yâni Kâsım'ın babası diye künye almıştır. Yukarıdaki son hadis, kadınların da künye aldıklarını, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin çocuğu olmadığı için tabiî şekilde künye alamamaktan üzülerek Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e başvurduğunu görüyoruz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) *"Oğlum Abdullah'la künyelen"* buyurmakla, Hz. Aişe'nin kız kardeşi Esmâ bintu Ebî Bekr'in oğlu Abdullah'ı işaret buyurmuştur. Bu Abdullah'ın doğumuyla ilgili açıklama az yukarıda 122 numaralı hadiste geçti.

Yukarıdaki rivayette Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin kız kardeşinin çocuğuna, yâni yeğenine "oğlum" diye işaret buyurulmuştur. Müellif Rezîn'in de kaydettiği üzere, bu ifade ile Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), teyzenin anne gibi yakın sayılması gereğine dikkat çekmiştir. Nitekim, bazı rivayetlerde amca için de "baba gibidir" buyrulmuştur.
Şunu da kaydedelim ki, künye kullanımı Arapça'da her zaman erkek evlad babalarına -veya annelerine- has değildir. Çok daha yaygın bir kullanımı vardır. Hadis rivayetinde en çok ismi geçen Ebû Hüreyre hazretleri, kedilerini çok sevdiği için Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından Kedicik Babası mânasında Ebu Hüreyre diye künyelenmiştir. Az yukarıda (121. hadis) Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin de Ebu't-Turâb (yani Toprak Babası) diye künyelendiğini görmüştük. Enes'in henüz kuşlarla oynayan 5-6 yaşlarındaki küçük kardeşine de Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ebu Umayr diye künye taktığını rivayetinde görmekteyiz.[353]

ÜÇÜNCÜ FASIL
HZ. PEYGAMBER (S.A.S.)'İN DEĞİŞTİRDİĞİ İSİMLER

-1- عن عائشة رضى الله عنها قالت:]كَانَ رَسُولُ اللّهِ # يُغيِّرُ اسمَ القبيحَ[. أخرجه الترمذى .

1. (126)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ): "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) çirkin isimleri değiştirirdi" buyurmuştur.[354]

AÇIKLAMA:

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) burada Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın çirkin (kabih) isimleri değiştirme prensibini belirtiyor. Arkadan gelecek rivayetlerde, değiştirilen isimlerden örnekler görülecektir.
Çirkin diye tercüme ettiğimiz kelimenin aslı kabîh'tir. Bu hasen'in zıddıdır. Hasen ise güzel demektir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın değiştirdiği isimlerin cümlesini "çirkin" kabul ederek tedkîk edecek olursak, hepsinin aynı çeşitten "çirkinlik"i taşımadığını görürüz.
Mesela müteakip hadiste Berre isminin değiştirildiğini görüyoruz. Berre, Birr kökünden müştaktır (türemiştir); iyi insan, kusursuz kimse gibi mânalara gelir. Bu ismi taşıyanın zihnine, kendini beğenme gibi bir mâna verebilir. Nitekim, bizzat hadisten öğreniyoruz ki Berre hakkında "O, kendini temize çıkarıyor" diye dedikodu yapılmıştır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kulağına bu söz gelince ismi Zeyneb'e çevirmiştir. Şu halde bundaki "çirkinlik" mânanın çirkinliğinden gelmiyor. *"Kendinizi temize çıkarmayın, kimin muttaki (temiz) olduğunu O (Allah) çok iyi bilir"* (Necm: 53/32) âyetine muhâlefetten ileri geliyor. Şu halde İslâm âdabına uymayan, kişiye gurur, kibir, aldanma telkin edecek isimler "çirkin" dir.
Keza, 129. rivayette gelen Ebu'l-Hakem veya 131'de geçen Aziz ismi de itikada müteallik İslâm edebiyle uyuşmadığı için çirkin addedilerek değiştirilmiştir.
Diğer taraftan 130 numaralı rivayette geçen Asram (kesik), 131'de geçen Hazn (sert), Âsi (itaatsiz), Atele (şiddet), Şeytan, Gurâb (karga), Muzdaci' (yatan), Afire (çorak) vs. gibi isimleri de mânalarındaki çirkinlik sebebiyle beğenmemiş, bunları uygun isimlerle değiştirmiştir.[355]
Not: Dilimizde, Aziz, Kadîr gibi -yukarıda verilen ölçüye göre, mahzurlu olan isimler çocuklara

verilmektedir. Bunlar Abdülaziz, Abdilkadîr'den kısaltma olmalıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a ait isimlerdir, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bunlarla tesmiyeyi uygun görmemiş ve her seferinde değiştirmiştir.[356]

-2- وعن أبى هريرة رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]أنّ زَيْنَبَ بنتَ أبى سلمةَ كانَ اسمُها بَرَّةَ: فقيلَ تزكِّى نفسَها. فسماها رَسُولُ اللهِ # زينبَ[. أخرجه الشيخان.

2. (127)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Zeyneb Bintu Ebî Seleme'nin ismi Berre idi. "Nefsini tezkiye ediyor" denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onu Zeyneb diye isimlendirdi."[357]

-3- وعن ابن عباس رضِىَ اللهُ عنهُما قال:]كَانَ اسمُ جُوَيْرِيةَ بنتِ الحارثِ برّةَ، فَحَوَّلَ رَسُولُ اللهِ # اسمَها جويريةَ، وَكَانَ يكرهُ أن يقالَ خرجَ من عند برةَ[. أخرجه مسلم .

3. (128)- İbnu Abbâs (radıyallahu anh) anlatıyor: "Cüveyriye Bintu'l-Hâris'in ismi Berre idi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onun ismini Cüveyriye diye değiştirdi. Zira, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) "Berre'nin yanından çıktı" denmesini sevmiyordu.[358]

-4- وعن شريح بْنِ هانئ عن أبيه رضى اللهُ عنه]أنّ النبىّ # سَمِعَ قَوْمَهُ يُكنُّونَهُ بأبى الحكمِ، قال فدعانِى فقال: إن اللّه تعالى هو الحكَمُ وإليهِ الحُكْمُ فَلِمَ تُكنَّى بِأبى الحكمِ؟ فقلت: إنَّ قوْمِىَ إذا اختلفُوا في شئ أتونى فحكمتُ بينهم فرضى ك الفريقينِ بحكمى، فقال ما أحسنَ هذا، فما لكَ من الولدِ؟ فقلت: شريحٌ، ومسلمٌ، وعبدُاللّه. فقال: فمن أكبرُهم؟ فقلت: شريحٌ. قال: فأنتَ أبو شريحٍ[. أخرجه أبو داود والنسائى .

4. (129)- Şureyh İbnu Hâni, (radıyallahu anh) babasından naklediyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), kavmimin beni Ebu'l-Hakem diye künyelediklerini işitmişti. Beni çağırtarak:
"Hakem olan Allah'tır, hüküm de O'nadır, öyle ise, sen nasıl Ebu'l-Hakem künyesini taşırsın?" dedi. Ben açıkladım:
"Kavmim bir meselede anlaşmazlığa düşünce bana gelirler, ben hükme bağlarım. Her iki taraf da verdiğim hükme râzı olurlar." Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Bu ne güzel şey?" buyurdu ve *"Çocuklarından neler var?"* diye sordu. Ben:
"Şüreyh, Müslim, Abdullah var" dedim. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"En büyüğü hangisi?" dedi.
"Şüreyh" dedim.
"Öyleyse, buyurdu, sen Ebu Şüreyh'sin"[359]

-5- وعن بشيرِ بن ميمونٍ عن عمه أسامةَ بن أَخْدَرِيٍّ]أَنَّ رجً كان اسمُهُ أصرَمَ فقال له النبى#: ماسمُكَ؟ فقال أصرمُ. فقال: بل أنت زُرْعةُ[. أخرجه أبو داود .

5. (130)- Beşîr İbnu Meymun, amcası Üsâme İbnu Ahdarî'den rivayet ediyor: Ahdarî diyor ki: "İsmi Asram olan bir adam vardı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ona:
"İsmin nedir?" diye sordu. Adam
“Asram” diye cevap verdi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Hayır sen Zür'a' sın" buyurdu.[360]

AÇIKLAMA:

Asram'ın yasaklanışı taşıdığı mâna sebebiyledir: Kesik demektir. Zür'a ise ziraat, yani ekmek kökünden gelir, bitme, büyüme mânasını ifade eder, dolayısıyla Asram'ın zıddıdır.[361]

-6- وعن سعيد المسيب عن أبيه رَضى الله عنه]أنّهُ جَاءَ اِلى النَّبِيّ # فقالَ مَا اسمُكَ؟ قال: حَزْنٌ، قال: بل أنتَ سهلٌ. قالَ: أغَيّرُ اسماً سمانيهِ أبى.قال ابن المسيب رحمه الله فما زالَتْ فينَا الحَزُونَةُ بعدُ[. أخرجه البخارى وأبو داود.وفي رواية ٴبى داود قال: . السهلُ يُوطأُ ويُمتهَنُ.قال أبو داود رحمه الله: وغيّر رسُولُ اللهِ # اسمَ العاصى وعزيز وعتلَةَ وشيطانِ والحكمِ وغرابٍ وحَبَّابٍ وشهابٍ فسماهُ هشاماً، وسمى حرباً سِلماً، وسمى المضطجَعَ المنبعثَ، وأرضاً تسمى عفرةً سماها خضِرةً، وشِعْبَ الضلةِ، سماها شِعْبَ الهدى، وبنِى الزِّنيَةِ سماها بنى الرُّشْدَةِ، وسمَّى بنى مغوِيَةَ بنى رُشْدٍ .

6. (131)- Said İbnu'l-Müseyyeb babası vasıtasıyla dedesinden naklediyor: "Dedem, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a uğramıştı.
"İsmin ne?" diye sordu.
"Hazn (sert yer)" diye cevap verdi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Hayır sen Sehl'sin" dedi. Müseyyeb:
"Olamaz, babamın verdiği bir ismi değiştiremem" dedi. İbnu'l-Müseyyeb ilâve ediyor:
"O günden sonra aramızda kabalık devam etti gitti."
Ebu Dâvud'un rivayetinde şöyle demiştir:".... Hayır sehl ezilir ve hakîr tutulur."
Ebu Dâvud merhum der ki: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Âsi, Aziz, Atele (şiddet, sertlik), Şeytan, Hakem, Gurâb (karga) Habbâb, Şihab isimlerini değiştirdi. Şihâb'ı Hişam, Harb'i Silm (sulh), Muzdaci'ı (yatan) Münbais (kalkan) yaptı. Afire (çorak) adını taşıyan bir araziyi de Hadire (yeşillik) diye, Şi'bu'd Dalâlet'i (sapıklık geçidi) Şi'bu'l-Hüdâ diye isimledi. Benu'z-Zinye'yi Benu'r-Rüşd olarak değiştirdi."[362]

-7- وعن ابن عمر رضى الله عنهما:]أنّ رسَولَ اللهِ # غَيَّرَ اسمَ عاصِيةَ وسمّاهَا جَمِيلَةَ[.

أخرجه مسلم والترمذى وأبو داود .

7. (132)- İbnu Ömer (radıyallahu anhümâ) diyor ki: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Âsiye (isyankâr, itaatsiz kadın) ismini değiştirip Cemîle (güzel kadın) yaptı.[363]

-8- وعن مسروقٍ قال:]ليقتُ عمرَ رضى اللّهُ عنه، فقال: من أنتَ؟ فقلت مسروقُ ابنُ ا'جْدَعِ، فقال سمِعْتُ رَسُولَ اللهِ # يَقُول: ا'جْدَعُ شيطانٌ[. أخرجه أبو داود .

8. (133)- Mesruk anlatıyor: "Hz. Ömer'le karşılaştım. Bana
"Sen kimsin?" diye sordu.
"Mesruk İbnu'l-Ecda" dedim. Dedi ki:
"Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın *" ecda şeytandır"* dediğini işittim."[364]

-9- وعن سهل بن سعد رضِىَ اللّهُ عنهُ قال:]أُتِىَ رَسُولُ اللهِ # بِالْمُنْذِرِ ابْنِ أبى أُسَيْدٍ حينَ وُلِدَ فوضعهُ على فَخِذِهِ، وقال: ما اسمُهُ؟ قال: فنٌ. قال: ؟ لكن اسمُهُ المنذِرُ، فسماهُ يومئذٍ المنْذِر[. أخرجه الشيخان .

9. (134)- Sehl İbnu Sa'd (radıyallahu anh) anlatıyor: "el-Münzir İbnu Ebî Üseyd doğduğu zaman Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a getirilmişti. Çocuğu kucağına aldı ve:
"İsmi nedir?" diye sordu.
"İsmi falandır" diye ne konmuşsa söylendi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Hayır! bunun ismi Münzir olacak" dedi ve o gün çocuğa Münzir ismini koydu.[365]

DÖRDÜNCÜ FASIL
HZ. PEYGAMBER (S.A.S.)'İN İSİM VE KÜNYESİNİ ALMA HAKKINDA GELEN RİVÂYETLER

-1- عن أنس رضِىَ اللّهُ عنهُ قال:]كَانَ رَسُولُ اللهِ # يوماً في البقيعِ فسَمِعَ قائً يقولُ: يا أبا القاسمِ، فردَّ رأسَهُ إلَيْهِ؟ فقال الرَّجُلُ: لم أعْنكَ يَارسُولَ اللهِ، إنّمَا دَعَوْتُ فُناً. فقال رَسُولُ اللهِ #: تَسمُّوا باسمِى وَ تَكنَّوْا بكنيتى[. أخرجه الشيخان والترمذى .

1. (135)- Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bir gün Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Bakî'de idi. Kulağına bir ses geldi:
"Ey Ebu'l-Kâsım!" diyordu. Başını sese doğru çevirdi. Seslenen adam:
"Ey Allah'ın Resûlu seni kastedmedim, ben falancayı çağırdım" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"İsmimi isim olarak koyun, fakat künyemi kendinize künye yapmayın!" buyurdu.[366]

AÇIKLAMA:

İslâm nokta-i nazarında çocuklara ve hatta eşyaya verilecek ismin ehemmiyetli bir husus olduğunu belirtmiştik. Bu meyanda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ismini ve künyesini kullanmak da mühim bir bahis olmuş burada da görüldüğü üzere müstakillen ele alınacak derecede üzerinde titizlikle durulmuştur. Konu üzerine, farklı yorumlara imkân veren pekçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan bir kısmı bu bölüme alınmıştır. Kütüb-i Sitte dışında kaldığı için buraya alınmayan ancak, konunun îzâhında âlimlerce nazar-ı dikkate alınan başka rivayetler de var. Hatta bu rivayetlerin bir kısmı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sonraki tatbikatla ilgili.
Hülasa farklı rivayetlerin çokluğu, âlimleri farklı görüşlere sevketmiştir. Bunları kısaca özetliyeceğiz:

1- Yukarıda kaydedilen ve emsali hadislerin zâhirini esas alarak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in "Ebu'l-Kâsım" künyesini mutlak olarak hiç kimseye câiz ve helâl görmeyenler, İmam Şâfiî ve Zâhirîler bu görüştedir.

2- İmam Mâlik ve diğer bir kısım selef ise, bu yasağın ilk devrelere ait olduğunu, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ölümüyle neshedildiğini söyler. Binâenaleyh Ebu'l-Kasım künyesini dileyen kullanabilir. Nevevî, bu görüşü benimseyenlerdendir. Asırlardan beri ümmetin tatbikatı da buna uygundur diyen Nevevî, bu tatbikattan ikinci görüşün doğruluğuna bir delil bulur. İlâveten, yukarıdaki hadisi zikrederek: "Ümmet, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın koyduğu yasağın geçici olduğunu, hayatı ile mukayyed bulunduğunu anlamış, vefatından sonra cevazına hükmederek kullanmıştır" der.

3- Üçüncü bir görüşe göre Ebu'l-Kâsım künyesi herkese değil, adı Muhammed veya Ahmed olanlara yasaktır. Başka isim taşıyanlar Ebu'l-Kâsım ünvanını kullanabilir. Bu görüşü destekleyen merfu bir rivayet (136 numaralı hadis), Câbir (radıyallahu anh) tarafından yapılmıştır.

4- Bir diğer görüşe göre yasak mensuh değildir. Ancak aslında Ebu'l-Kasım künyesini koymayı haram da etmiyor. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e olan hürmet ve saygının korunması için bir kerâhet söz konusudur ve bu tenzihî kerahettir, tahrimî değil. Muhammed İbnu Ebî Cemre bunu benimser.

5- Ebu'l-Kasım künyesi mutlak surette haramdır, bunun tahakkuku için Kâsım isminin de haram olması gerekir, çünkü bir kimse çocuğuna Kâsım ismini koydu mu ona Ebu'l-Kâsım denmesi önlenemez.
Bu iddia birinci görüşte ifrata kaçanlara mahsustur. Bu görüşü benimseyen Mervan İbnu Hakem Kâsım ismindeki oğlunun adını değiştirerek Abdülmelik koymuştur.

6- Sadece Ebu'l-Kasım künyesi değil, Muhammed ismi de mutlak olarak yasaktır. Bu görüşte olanlar Hz. Ömer'in: "Kimseye herhangi bir peygamber adı koymayın" şeklinde yaptığı emrine dayanırlar. Bu emir de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şu sözüne dayanır: *"Çocuklarına Muhammed ismi koyup sonra da onlara lânet ediyorlar."*
Ahmed İbnu Hanbel ve Taberânî şu vak'ayı rivayet ederler: "Hz. Ömer (radıyallahu anh), bir ara Muhammed İbnu Abdilhamid'e, birisinin: "Ey Muhammed! Allah senin canını alsın..." diye galiz bir tâbirle hakaret ettiğine şâhid olur. Bunun üzerine, ismi Muhammed olan İbnu Zeyd İbni Ahtâb'a haber göndererek "Senin sebebinle Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a sövülmesini istemiyorum"

diyerek, ismini Abdurrahman şeklinde değiştirmesini emreder.
İnsanlar arasındaki sövüşmeler sırasına Muhammed ismini taşıyanlara yapılacak hakaretlerde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e karşı saygısızlık hisseden Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu meselede daha da ileri giderek, bütün Muhammed isimlerini yasaklamak ister. Bu maksadla yedi kişinin Muhammed diye isimlendiği Benu Talha'yı çağırtır, meseleyi arzeder. Ancak, en büyükleri olan Muhammed, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'e:
"Allah'a kasem olsun, Muhammed ismini bana Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bizzat kendisi verdi" der. Bu açıklama üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh) onlara:
"Haydi, serbestsiniz, öyleyse kimse isimlerinize karışamaz" buyurur.
Bu rivayet Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in yasaklama kararından döndüğünü göstermektedir.

7- Son bir görüşe göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında, Ebu'l-Kasım künyesi, ismini taşıyanlar için bu yasak devam etmiştir. Başka isim taşıyanlar, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sonra Ebu'l-Kâsım ünvanını alabilirler.
Ebu'l-Kâsım'dan başka bütün künyelerin kullanılabileceğinde ulema ittifak etmiştir.
Yukarıda kaydedilen bütün görüşler Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashab'tan intikal eden sünnetlere dayanır.
Netice olarak bu münâkaşaları Buhârî'nin tasavvufi rivayetlerini Behcetu'n-Nüfus adıyla şerh eden Muhammed İbnu Ebî Cemre'nin görüşüyle sonuca bağlamak isteriz: "Cevazı esas alan üçüncü görüş râci ise de birinci görüşle amel evlâdır. Zira bunda hem -şüpheli bir amelin sebeb olacağı- mesuliyet yok, hem de Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a hürmet daha çok."
Atalarımızın Muhammed isminden kaçınarak aynı şeyi ifade eden "Mehmed" ismini vaz'etmeleri, eşine rastlanamayacak bir incelik örneğidir: Sevgisi için aynılık, saygısı için gayrılık. Kendisi asker, askeri mehmetcik. Ordusu peygamber ocağı ve İslâmî tarihî hep böyle.
Bu vesile ile atalarımızı rahmetle minnetle anar, milletimizi tekrar bu mukaddes yola, bin yıllık şerefli yola irşad etmesini Cenab-ı Mevlamızdan niyaz ederiz.[367]

-2ـ وعن جابر رضِىَ اللهُ عنهُ قال:]وُلِدَ لرجُلٍ منّا غمٌ فسماهُ القاسمَ: فقلنَا نكنيكَ أبا القَاسم وَ نُنْعِمُكَ عيْناً. فأتَى النبىَّ # فذكرَ لهُ ذلكَ. فقالَ: اسْمُ ابنِكَ عبدُالرحمن[. أخرجه الخمسة إّ النسائى.زاد في رواية]تسمُّوا باسمى و َتكنَّوْا بكنيِنِى فإنى إنّما جُعِلْتُ قاسماً أقْسِمُ بينكمْ[.وفي أخرى ‘بى داود قال:]من تسمى باسمِى ف يتكنَّى بكنيتِى، ومن تكنَّى بكنيتِى ف يتسمَّى باسمِى[.

2. (136)- Hz. Cabir (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bizden birinin bir oğlu oldu. İsmini Kasım koydu. Kendisine: "Sana Ebu'l-Kasım künyesini vermeyiz. Bu künye ile seni şereflendirip memnun etmeyiz" dedik. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelerek durumu arzetti. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bunun üzerine:
"Oğlunun adı Abdurrahmândır" dedi.
Bir rivayette şu ziyade var: *"İsmimi isim olarak koyun, fakat künyemi künye yapmayın. Zira ben Kasım (taksim edici) kılındım. Aranızda taksim ederim."*
Ebu Dâvud'un bir rivayetinde şöyle buyrulmuştur: *"Kim benim ismimi almışsa, künyem ile*

künyelenmesin. Kim de künyem ile künyelenmişse, ismimle isimlenmesin."[368]

-3- وعن عائشة رضى الله عنها. أن امرأةً قالتْ يَا رَسُولَ اللهِ: إنّى ولَدْتُ غماً فسمّيْتُهُ محمداً وكُنْيَتُهُ أبَا القَاسِمِ، فذُكرَ لى أنك تَكْرَه ذلك. فقال: ما الذى أحلَّ اسمِى وحرَّمَ كُنْيَتِى، أو ما الَّذِى حرّم كُنْيَتِى وأحَلَّ اسمى؟[. أخرجه أبو داود .

3. (137)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Bir kadın gelerek:
"Ey Allah'ın Resûlü, ben bir oğlan dünyaya getirdim. Muhammed diye isim, Ebu'l-Kasım diye de künye verdim. Bana, sizin bu durumdan hoşlanmadığınız söylendi, doğru mu?" diye sordu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"İsmimi helâl, künyemi haram kılan şey de ne?" veya *"Künyemi haram kılıp ismimi helâl kılan şey de ne?"* diyerek reddetti.[369]

AÇIKLAMA:

Rivayet, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in isim ve künyesini aynı şahsa vermenin haram ve mekruh olmadığını ifade eder. Ancak şârihler bu rivayetin senet yönüyle zayıflığına dikkat çekerler.[370]

-4- وعن محمد بن الحنيفة عن أبيه رضى الله عنهما قال:]قلْتُ يَارسُولَ اللهِ: أرَأَيْتَ إنْ وُلِدَ لِى بعدكَ ولدٌ أَأُسَمّيهِ باسمِكَ وأُكنيهِ بكُنيتِكَ؟ قال نعمْ[. أخرجه أبو داود وهذا لفظه والترمذى وصححه، وزَادَ فيه قال: فكانتْ رخصةً لى .

4. (138)- Muhammed İbnu'l-Hanife, babasından (Allah her ikisinden de razı olsun) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e sordum:
"Ey Allah'ın Resûlü, sizden sonra bir oğlum olduğu takdirde, sizin isminizle isimlendirebilir, künyenizle de künyelendirebilir miyim, ne dersiniz?" Bana
"Evet" buyurdular.[371]
Not: Bu hadislerle ilgili açıklamayı babın ilk hadisi olan 135 numaralı hadisin arkasından kaydettik, oraya bakılsın.[372]

BEŞİNCİ FASIL
MÜTEFERRİK HADÎSLER

-1- عن ابن عمر رضِىَ الله عنهُما قال:]أمَرَ رَسُولُ اللهِ # بَتَسْمِيةِ الْمَوْلُودِ يومَ سابِعِهِ، ووَضعِ ا٠ذى عنهُ، والعَقِّ عنهُ[. أخرجه الترمذى .

1. (139)- İbnu Ömer (radıyallahu anhumâ) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) çocuğa, doğumunun yedinci gününde isim konmasını, yıkanarak pisliklerin temizlenmesini ve akika kurbanı kesilmesini emir buyurdu."[373]

AÇIKLAMA:

Beşinci fasıl'da kaydedilen hadislerin hepsi -en sondaki 142 numaralı olanı hâriç- yeni doğan bebeğe ilk günlerde yapılması gereken muâmelelerden bahsetmektedir. Gerekli olan açıklamayı 141 numaralı hadiste yapacağız.[374]

-2- وعن عائشة رضِىَ اللَّهُ عنها قالت:]كَانَ رَسُولُ اللهِ # يُؤتِى بالصِبْيَانِ فيَدْعُو لهُمْ بِالْبَركَةِ وَيُحَنِّكُهُمْ[. أخرجه مسلم وأبو داود .

2. (140)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Yeni doğan çocuklar Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e getirilirdi. O da bunlara mübarek olmaları için dua eder, tahnîkde bulunurdu."[375]

-3- وعن أبى رافع رضِىَ اللَّهُ عنهُ قال:]رَأيْتُ رَسُولَ اللهِ # أذَّنَ في أُذُنِ الحسنِ بنِ عليّ رضى اللَّهُ عنه حينَ وَلدتْهُ فاطمةُ رَضِىَ اللَّهُ عنها[. أخرجه أبو داود والترمذى وصححه.زاد رزين: وقرأ في أذنِهِ سورةَ ا‘‘خص وحنَّكهُ بتمرةٍ وسماهُ .

3. (141)- Ebu Râfi (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Fatıma (radıyallahu anhâ) oğlu Hasan (radıyallahu anh)'ı doğurduğu zaman, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı kulağına ezan okurken gördüm."[376]

AÇIKLAMA:

Yeni doğan çocuğa yapılması gereken bir kısım muâmeleler var. 139-141 numaralı hadisler bunlardan mühimlerine temas etmektedir. Tahnîk'le ilgili açıklamayı 124 numaralı hadiste kısmen yapmıştık. Burada, bebeğin sarılacağı bezden başlamak üzere, gösterilmesi gereken alâkaları, Hz.Peygamber'in Sünnetinde Terbiye adlı kitabımızdan bazı özetlemelerle aynen iktibası uygun buluyoruz.[377]

İlk Libâs:

Bir kısım hadisler, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in doğumu yaklaşan kızı Fâtıma'ya, daha doğum yapmadan, hususî alâka gösterdiğini haber vermektedir. Hz. Fâtıma'nın doğumunda hazır bulunanlardan Sevde Bintu Misrah'ın özetleyeceğimiz şu rivayetinden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu

vesselâm)'in doğacak çocuğun annesine gösterdiği ilgiden sonra, doğan çocukla ilgili olarak da evvelemirde çocuğun sarıldığı bezle alâkadar olduğunu öğrenmekteyiz: "Sevde'nin belirttiğine göre doğum sancısı başlar başlamaz Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) gelir ve Hz. Fâtıma'nın hâlini hatırını sorduktan sonra:

"Doğum olunca bana haber vermeden çocuğa hiçbir şey yapmayın" der. Çocuk doğunca Sevde göbeğini keser ve sarı renkli bir beze sarar. Az sonra gelen Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), doğum olup olmadığını, Fâtıma'nın hâl ve hatırını sorar. Sevde'nin:

"Yâ Resûlallah, çocuk doğdu, göbeğini kestim ve sarı beze sardım" cevabı üzerine Hz. Peyamber (aleyhissalâtu vesselâm) öfkelenir ve:

"Bana âsi oldun" der. Sevde'nin:

"Allah ve Resûlüne âsi olmaktan Allah'a sığınırım ya Resûlallah, ben onun göbeğini kestim, bunu yapmaya da mecburdum" cevabı üzerine

"çocuğu bana getir" der. Sevde çocuğu getirir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sarı bezi atar ve beyâz bir bez içerisine sarar. Tükrüğünden çocuğun ağzına koyarak onu yutmasını sağlar. Sonra Hz. Ali'yi çağırtır ve ne isim koyduğunu sorar..." vs.

Kezâ Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in: "Doğan çocuğa süt vermezden önce bana haber et, benden önce süt verme" meâlinde Hz. Fâtıma'ya emir verdiği belirtilir. Hz. Ali, Fâtıma'nın Hz. Hasan'ın doğumunda bu emri yerine getirdiğini, Hz. Hüseyin'in doğumunda yerine getirmediğini ve babası gelmezden önce süt emzirmiş bulunduğunu zikreder. Ayrıca Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Hasan'ın ağzına kendisinin bilmediği bir şey koyduğunu, bu sebeple de Hasan'ın Hüseyin'e nazaran daha bilgili (a'lem) olduğunu ifade eder.[378]

İlk Gıda (Tahnik):

Bu iki hadisten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber yeni doğan çocuğun midesine ilk inen gıdâya dikkat etmektedir ve bunun ana sütünden başka bir şey olmasını istemektedir. Nitekim muhtelif rivayetler, bu ihtimâmı sâdece kendi torunları için göstermeyip umûmî bir prensip hâlinde bütün Müslüman çocuklarına teşmîl ettiğini ifâde etmektedir. Hz. Aişe, doğduğu zaman çocukların Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e getirildiğini, O'nun da bunlarla hayır dua edip tahnik'de bulunduğunu belirtir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tahnik ettiklerinden Ebû Mûsâ'nın oğlu İbrâhim, Münzir İbnu Ebi Useyd, Abdullâh İbnu Abbâs, Abdullâh İbnu Zübeyr vs. sayılabilir. Hattâ Enes'den gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), doğumu yaklaşan Ümmü Süleym'e (Enes'in annesi) Enes'le haber salarak:

"Çocuğun göbeğini kesince bana haber ver ve benden evvel ağzına hiçbir şey koyma" diyerek mesaj yollamıştır. Ümmü Süleym istenen şekilde hareket eder. Bebeği götüren Enes, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i bir bahçede bulur, o da çocuğu acve denen iyi cins hurmadan üç adediyle tahnîk eder. Kaynaklarımızda tahnik edilmek üzere getirilen çocukların zaman zaman Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in üzerine akıttıklarına dâir teferruâta da rastlanır.

Gerek kızı Fâtıma'ya, gerek Ümmü Süleym'e: *"Benden evvel çocuğun ağzına bir şey koymayın"* diye haber salması, bu emrin uygulandığı Hz. Hasan'ın, emrin uygulanmadığı Hz. Hüseyn'e nazaran daha a'lem olduğunun Hz. Ali tarafından itirafı, tahnik meselesinin terbiyede ihmâl edilmemesi gereken bir husus olarak anlaşıldığını göstermektedir.

İslâm terbiyecileri bu sünneti, çocuğu bir âlime götürerek tahnîk ettirmek sûretiyle ibka ettirmişlerdir. [379]

Dua:

Çocuk dünyaya gelince ilk yapılan muâmelelerden bir diğeri de duadır. Tahnik için getirilen çocuklara aynı zamanda dua da edildiğini, Hz. Aişe'den Müslim'den gelen bir rivayet te'yid etmektedir. Yine Hz. Aişe'den Ebû Dâvud'da tahric edilen bir vecihte "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e çocuklar getirilirdi, O da onlara bereketle dua ederdi" denmektedir. Buhârî'nin bu mevzu için: "Çocuklara bereketle dua ve başlarını okşama babı" meâlinde bir bab ayırmış olması da, meselenin sünnetteki ehemmiyetini tescîl eder.
Mu'âviye İbnu Kurre'nin şu sözlerinden, doğumda verilen ziyâfetten bir gâyenin de çocuk için başkalarının duasını kazanmak olduğu anlaşılmaktadır. Diyor ki "Oğlum Iyas dünyaya geldiği vakit Ashâb-ı Nebîden bir gurub dâvet ettim. Onlara ziyâfet verdim. Yemeği yedikleri zaman dua ettiler. Ben onlara: "Siz dua ettiniz, Allâh duanızdan dolayı sizleri mübârek kılsın. Şimdi de ben dua edeceğim siz âmin deyin" dedim ve çocuk için dini ve aklı hususunda pek çok dualarda bulundum...
Hemen şunu ilâve edelim ki çocuğa yapılan dua doğumunun ilk gününde tahnik sırasında yapılan duadan ibâret değildir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ileri yaştaki çocuklara da dua ettiğini mânevî tevâtür derecesini bulan rivayetler te'yid etmektedir.
Pek çok misâlden birkaçını zikredelim. Hz. Hasan ve Hüseyin'e "Euzu kema bikelimatillahi’t-tammeti min kulli şeytanin vehametin vemin kulli aynin lametin." sözleriyle her vesilede dua eder ve bu dua ile Hz. İbrâhim'in İsmâil ve İshâk'a dua ettiğini kaydederdi. Enes'in rivayetine göre Ensâr'ı sık sık ziyaret Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in âdeti idi. Bu ziyaretlerde evlere yaklaşınca Ensâr çocukları etrâfını sarar, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de onlara selam verir ve dua ederdi.
İbnu Abbâs:
"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) beni kucakladı ve: *"Allah'ım buna hikmeti öğret"* diye dua etti" der. Enes'e de "Mal ve evladını çok ve ömrünü uzun kılması ve verdiklerinin Enes hakkında hayırlı ve mübârek olması için dua etmiştir.
Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) nazarında dua; mü'minin silâhı, dinin direği, semâvât ve arzın nûrudur.[380]

İlk Telkini

ilk telkinden murâd, çocuğun kulaklarına okunan ezan ve ikâmettir. Rivayetler, Hz. Hasan ve Hüseyin doğdukları zaman Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, kulaklarına, aynen namazda okunan ezanla ezan okuduğunu ifâde etmektedir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den *"Kimin bir çocuğu olur da sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okursa ona "Ümmü Sıbyân (denen ve çocuklardan ayrılmayan bir cin)" zarar vermez"* şeklinde bir tavsiye rivayet edilmişse de, sened yönüyle nakkâdlarca zayıf olduğu ileri sürülmüştür.
Her hâl u kârda Hakîm tarafından sahîh, Tirmizî tarafından hasen, -sahih- kabul edilen birinci rivayet, müşâhedemizin, her çeşit idrâk, tefehhüm ve ifâdeden uzak bildiği çocuğun daha ilk günden ihmâl edilmeyip, iyi telkinata maruz kalması gerektiği fikrine canlı bir remz olmaktadır. İslâm terbiye ve

ahlâkçılarına "Tahsîl ve terbiyenin mevsimi beşikten mezâra kadardır" hükmünü verdiren bu ve benzeri hadisler olsa gerek.[381]

Sürur:

Çocuğu "semeretu'l-kulûb (kalblerin meyvesi)" ve "kurretu'l-ayn (gözün nuru)" olarak tavsif eden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) için doğum büyük bir sevinç vesîlesidir. Nitekim oğlu İbrâhim doğunca kendisine doğum müjdesini getiren mevlâsı (âzadlı köle) Ebû Râfi'e bir köle hediye etmiştir. Ashâb'ın sünnetinde aynı sürurun bir başka tezâhürüne rastlamaktayız. Bu da doğum vesîlesiyle ziyafet vermektir. Buhârî, el-Edebü'l-Müfred'de bu konu ile ilgili olarak "ed-Da'vetu fi'l-Velâde (Doğum vesilesiyle ziyafet verme)" ismi altında bir bâb ayırır. İbnu Hacer de doğum vesîlesiyle ziyâfet vermenin meşruiyyetini belirtir ve bu vesîle ile ziyâfete müteallik geniş bir malumat sunar. Doğum vesîlesiyle ziyafet verenlerden Mu'âviye İbnu Kurre, sofrasına çağırdığı Ashâb gurubunun çocuk için dua etiklerini tasrih eder.
Yeri gelmişken hatırlatalım ki, Kur'ân-ı Kerîm'de de doğacak çocukla ilgili haberler "müjdelemek" mastarıyla gelmiştir. Hz. İsmâil (aleyhisselam)'in, Hz. İshâk (aleyhisselâm)'in, Hz. Yâkub (aleyhisselâm)' un Hz. Yahyâ (aleyhisselam)'nın verilişleri müjde olarak bildirilmiştir. Doğum sırasında izhâr-ı sürur, câhiliye devrine aykırı olarak, kız ve erkekler her ikisi için de yapılmalıdır. Câhiliye Arapları erkekler doğduğu, kızlar da öldüğü zaman ebeveyni tebrik ederdi.[382]

Yedinci Gün

İbnu Abbas'dan gelen bir rivayet, çocuğun doğumunun yedinci gününde yedi şey yapmanın sünnet olduğunu beyân eder.
1- İsim verilir ve sünnet edilir,
2- Ondan eza bertaraf edilir,
3- (Kızsa) kulağı delinir,
4- Akîka kesilir,
5- Başı traş edilir,
6- Akîka kurbanının kanı sürülür,
7- Traş edilen saçın ağırlığınca altın veya gümüş tasadduk edilir.
Akîka ve buna müteallik olarak yapılan ameliyenin yedinci güne te'hirini Dihlevî, ilk günlerde aile halkının doğum yapan anne ve yeni doğan çocukla meşgul olmaları, kurbanlığın bulunması vs. ise, hususî bir gayret ve meşgûliyet gerektirdiği hikmetine bağlar.
Şimdi yedinci günde yapılacak bu işleri kısaca görelim:

İsim:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hassasiyetle üzerinde durduğu bir husus çocukların ismidir. Bir kısım hadisler, Resûlu Ekrem'in doğumun daha birinci gününde çocuğa isim verdiğini teyid ederse de diğer bir kısım hadisler yedinci günü tesmiye edilmesinin gerektiğini ifade

etmektedirler. Hadislerdeki bu ihtilâflı durumu Buharî, ilgili bâba: "Akîka kurbanı kesmeyecekler için çocuğun doğduğu günün akşamı tesmiyesi bâbı" diyerek başkasında rastlanmayan latif bir te'lifle halleder. İbnu Hacer'in de belirttiği gibi Buhârî'nin mezkur babında doğumun ilk günü tesmiye edildikleri zikredilen çocuklar için akîka kurbanı kesildiğine dâir sarahat mevcût değildir. Nitekim az sonra görüleceği üzere akîka kurbanı vücûbiyetten çok, istihbab ifâde eden bir tavsiyedir.
Her hâl u kârda tesmiyeyi 7. günü yapma şıkkı da iltizam edilse "daha önce isme muhtaç değildir" gerekçesi ne nass ne de makulat yönünden pek o kadar geçerli görülmüyor. Zirâ Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) düşük çocukların bile tesmiye edilerek gömülmesini emretmektedir.
Tesmiyede dikkat edilecek husûs, çocuğa verilecek ismin güzel olmasıdır. Sünnet her babanın evladına karşı vazifelerinden biri olarak ona güzel bir isim vermesini zikreder ve şöyle emreder: *"Siz kıyâmet günü kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyle ise isimlerinizi güzel kılın"*. Mânevî tevâtür derecesini bulan rivayetlerin tesbit ettiği üzere Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bir çok kimsenin ismini kötü olduğu için değiştirmiştir. Güzel isimle ilgili olarak sünnette gelen ısrardan mülhem olarak, birçok âlimler ismin müsemmâya te'sir edeceğini ileri sürmüşlerdir.[383]

Akîka:

Akîka kurbanı, eski câhiliye Arabları tarafından yapılagelen bir âdetti. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), "Sehavet çağrısına uyup, cimriliği red, Hıristiyanların vaftizine mukâbil bir fiilin, Hanîfler nezdinden de bulunması istihbab, hac sırasında yapılan traş ve kurban menâsikine teşebbühle millet-i İbrâhim'e intisabın ilânı" gibi hikmetleri mutazammın olması hasebiyle Müslümanlar için de meşru kılarak: *"Her çocuk akîkası ile rehinlenmiştir, yedinci günü onun adına kurban kesilir, saçı traş edilir ve isim konur."* demiştir.
Akîka kurbanı ile ilgili hadislerin bir kısmı zahiren vücubiyyeti ifade ederken diğer bir kısmı da sâdece istihbâb ve mendubiyyet ifâde etmektedir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bizzat kendisi, torunları Hasan ve Hüseyin için birer koçla akîka kurbanı kesmiş olmasına, akîka hakkında soranlara da: *"Çocuğu doğan istediği takdirde kurban kessin"* demiş olmasına rağmen, bu hususta bir grub: "bid'adır", diğer bir grup da "vâcibtir" diyecek kadar ifrat ve tefrîte düşmüşlerdir. Ashâbdan bâzısı müstahab olduğunu ifade için mübalağalı bir ifâde ile: "Bir kuş da olsa akîka kesmek müstehâbdır" demiştir. Keza rivayetler Hz. Fâtıma (radıyallahu anhâ)'nın çocukları Hasan ve Hüseyin, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm için Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) ve Urvetu'bnu Zübeyr (radıyallahu anh)'in erkek her bir çocukları için birer koç kurban ettiklerini bildirmektedir. Enes (radıyallahu anh)'den gelen bir rivayette "Bi'setten yâni peygamberlik geldikten sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bizzat kendisi için de akîka kurbanı kestiğini" öğreniyoruz.
Hadisler, hey'et-i umumiyyesi ile akîkanın, doğumun yedinci gününde olmasını emretmesine rağmen Hâkim'in Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)' dan bir tahricine göre yedisinde yapılmadığı takdirde 14 veyâ 21. günlerinde de olabileceğini ifade eder. İbnu Hacer: "Muhtar olan 7. gün olmakla beraber bülûğ yaşına kadar akîka yapılabileceğini, yapılmadığı takdirde bülûğla sâkıt olacağına kail olanlardan bahseder. Yedi günü doldurmadan ölenler için akîka terettüp etmez. Abdurrezzak'ın Musannaf'ında rastladığımız bir teferruata göre, kesme çocuğun başını traşa tekaddüm etmelidir. Akîkanın eti diğer kurbanlarda olduğu gibi yenilir ve hediye de edilir. Yine Hâkim'in bir tahricine göre Hz. Hüseyin için

kesilen akîkanın bacağının ebeye verilmesi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından emredilmiştir.
Akîka, Arapların câhiliye âdetlerinden olması hasebiyle bununla ilgili bir kısım âdab ve örfleri vardı. Bu cümleden olarak kesilen kurbanın kanından çocuğun başına sürülürdü. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bunu yasaklamış, onun yerine za'ferân veya halûk sürülmesini emretmiştir.
Ebû Dâvûd'da Katâde'den gelen ve akîka kanından çocuğun başına sürülmesini ifade eden hadis, bizzat Ebû Dâvud tarafından tenkid edilerek hadisi Katâde'den rivayet eden Hemmam'ın "Yusemma: isim verilir" tabirini "Yudemma: kân sürülür" şeklinde ifâdeye dökerek yanıldığına dikkat çekilmiştir. Ebu Dâvûd, hadisin "kan sürülür" şekliyle amel edilmeyeceğini söyler. Fethu'l-Bârî'de, Katâde'nin bu meseleye İslâmî âdâbı beyân değil, câhiliye devrini tasvîr maksadıyla temâs etmiş olabileceği görüşü kaydedildikten sonra İbnu Abdilberr'in: "Hemmâm hıfzını tam yapmış, vehim ve hatâya düşmemiş ise bu mensuhtur" dediği zikredilir. Bundan sonra İbnu Hacer bu hadisin mensuh olduğuna delâlet eden muhtelif rivayetler zikreder.
Şu hâlde bazı âdab ve terbiye kitablarında akîka kanından çocuğun alnına sürüleceğine dâir gelen beyanlar, ekseri rivayetlere muhâlif düşmekle ma'lûl ve en azından mensuh durumda olan bir hadise istinâd etmektedir. Kezâ yurdumuzda çeşitli vesilelerle kesilen kurbanın kanından ilgili şahısların alnına sürülme âdeti de menşeini bu rivayetten almış olabilir.[384]

Sünnet

Bir kısım hadislerde Sünnet beş fıtrattan biri olarak zikredilir: *"Beş şey fıtrattandır: 1- Hıtân (sünnet), 2- Etek traşı, 3- Koltuk altının yolunması, 4- Tırnakların kesilmesi, 5- Bıyıkların kesilmesi."*
Fıtrat kelimesi ile, "geçmiş enbiya ve şeriatlerin üzerinde müttefik oldukları ve bizim de uymamız gereken dinî esâslar" olarak anlaşılınca hitânın çok eskilere uzanması ve muhtelif milletlere şâmil bir örf olması îcâbeder. Kitâb-ı Mukaddes'te sünnetle (hitân) ilgili en eski haberler Yahûdiler ve Mısırlılar üzerine gelmiştir. Puchmann, sünnet üzerine yazdığı kitapta bu ameliyenin eksikliğini ifade için mübalağalı bir üslubla: "Milyonlarca seneden beri cârî, insanlar arasında mevcûd ameliyelerin en eskisi" olarak tavsîf eder. Sözüne delîl olarak eski kaynaklara atfen Mısırlılar, Koptlar, Habeşli zenciler vs. tarafından çok eski devirlerde tatbîk edildiğini gösterir. Nitekim milâttan önce beşinci asırda yaşamış olan Heradot, Mısır'ın bu âdetinden, istihzâî bir tarzda: "Temizliği çirkin olmaya tercîh ettikleri için temizlik uğruna sünnet olurlar" diyerek söz eder.
Bir kısım hadislerde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) sünneti ilk defa Hz. İbrahim'in teşrî ettiğini bildirir. Bizzat Hz. İbrahim' in sünnet olduğundan da söz eden rivayetler onun sünnet yaşı husûsunda çok farklı rakamlar verirler. Bunlardan bâzılarına nazaran sekiz, bazılarına nazaran 80 ve hattâ 120 yaşlarında sünnet olmuştur.
Kelime-i Şehâdette olduğu gibi Müslümanla kâfiri birbirinden ayıran bir alamet olarak telakki edilen sünnet ameliyesi, bâzı âlimlerce vâcib ve hattâ farz denecek kadar mühim dinî bir emir kabûl edilmiştir. Şâfiîler "Bülûğ yaşına ermezden önce çocuğu sünnet etmek velîsine vâcibtir" der. Bir kısım âlimler de sünnet olmadıkça, mühtedînin Müslümanlığının nâkıs olacağına, sünnetsizin namazının câiz olmıyacağına, kestiğinin yenilmeyeceğine, Kâ'be'yi tavaf edemiyeceğine hükmetmiştir. Hadis de bu hususta *"İslâm'a girince küfür tüyünü at, sonra sünnet ol"* diye emreder. Hülâsa bazı

âlimlere: "Hayatına mâl olacak dahi olsa", yaşlı kişinin bile sünnet olması gerektiği hükmünü verdirecek kadar bu meseleye ehemmiyet verilmiştir.
Sünnetin yapılacağı zaman husûsunda da ihtilaf mevcuttur. Bu konudaki bir kısım hadisler, doğumun yedinci gününü sünnet günü olarak tâyin etmesine rağmen, Cumhur bunu istihbâb mânasında anlayarak belli bir vakitle tahdîd etmemek gerektiği, hele küçükken sünnet etmenin vâcib olmadığı hükmüne varmıştır. Bu meyânda "çocuğu ancak on ve daha ileri yaşlarda -namaz için- dövmeye müsâade eden hadisleri" de nazar-ı itibâra alan bir kısım âlimler, sünnet etmenin dayaktan daha çok ezâ vereceğini gözönüne alarak büluğdan önce sünnet etmeye haram diyecek kadar ileri gitmişlerdir.
Sünnetin ileri yaşlarda olması gerektiğine inananların delillerinden biri, Buhârî'nin şu tahricidir: "İbnu Abbâs'a soruldu: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) vefat ettiği zaman sen ne kadardın? Cevâben: "O zaman ben sünnetliydim" der ve ilâve eder: "O vakit, idrâk edinceye kadar, erkekleri sünnet etmezlerdi."
Doğumun ilk günden (başlayıp yedinci günü, yedi yaş, dişeme yaşı (yedi yaş civarı), 7-10 yaş arası, onuncu yaş, bülüğ yaşı gibi çeşitli vakitler üzerine yapılan ihtilafı Mâverdi şöyle neticeye bağlar: Sünnet için iki vakit mevcûddur: **1-** Vakt-i vücûb, **2-** Vakt-i istihbab. Vücub vakti bülüğ zamanıdır. İstihbâb vakti bülûğdan önceki yaşlardır. Muhtâr olan da doğumun yedinci günüdür. Nevevî de doğumun yedinci gününde sünnet etmeyi müstehab addeder.[385]

Kızların Sünneti:

Kızların da sünnetinden bahseden bir hadiste: *"Hıtân, erkekler için sünnet, kadınlar için mekrüme (şeref verici)dir"* denmektedir. Senedindeki zayıflığa rağmen hükmüyle amel eden Ebû Hanîfe, hadisin zâhirine bakarak, sünneti erkekler için mendub, Şâfiî ise her ikisi için de vâcib hükmünü çıkarmıştır. Her hâl u kârda sünnet mevzûunda kadınlarla ilgili olarak da İslâm âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı, bu meyânda, Maşrık kadınları ile Mağrib kadınlarının fizyolojik bakımdan farklı olduklarını kabul ederek Maşrık kadınlarındaki yaradılıştan gelen fazlalık sebebiyle, sünnetle yükümlü olduklarına, öbürlerinde ise böyle bir fazlalığın bulunmayışı sebebiyle sünnetle yükümlü olmadıklarına hükmetmişlerdir.
Rivayetler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında, bizzat Medine'de, kızların sünnet edildiğini ve sünnet etmeyi kendilerine meslek edinmiş kadınların bile bulunduğunu ifâde etmektedir. Mezkûr rivayetlerden, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kızların sünnet edilmeleriyle yakînen ilgilenip sıhhata uygun bir tarzda olması için tâlimât verdiğini de öğrenmekteyiz. Ebû Davûd'un rivayeti şöyle: "Medine'de bir kadın (ki ismi Ümmü Atiyye'dir) kızları sünnet ediyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ona: *"Fazla derin kesme, böyle yapman hem kadın için ahzâ (en ziyâde haz ve lezzet vesîlesi) hem de kocası için daha hoştur"* der. Hz. Ali'den gelen bir rivayette sünnetci kadına Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in birisini yollayarak (çağırttığını) ve *"Sünnet ettiğin zaman üstten hafifçe kes, fazla dipten kesme..."* dediğini öğreniyoruz. Kızları bu şekilde sünnet etmenin sebep ve maslahatı -ki Ebû Dâvûd'un rivayetinde "kadın için ahzâ, kocası için daha hoş"diye ifade edilmişti- farklı rivayetlerde aynı mânâyı müfid olarak değişik kelimelerle ifâde edilmiştir: Münâvi, mezkur hadisi şerh sadedinde, kadınlardaki sünnet mahallinin derin kesilmesi hâlinde, kadının cinsî arzusunun söneceği, binnetice kocası ile cimâdan nefret sonucu zinaya kadar gidebileceği husûsunu belirtir. Kezâ Ebû Dâvud şârihi Azimâbâdî de aynı hadisin şerhinde bu

meselenin kadının ve kocasının cinsî hayatında meydana getireceği te'sîrlere genişçe yer verir.[386]

Merâsim:

Bazı rivayetler, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde sünnet ameliyesi ile ilgili olarak ziyafet verilmediğini kaydederse de, diğer bir kısım ve senedce daha kavî olduğu kabul edilen rivayetler Ashâb'dan bir çoğunun sünnette eğlenceye de yer veren husûsî bir merasim yaptıklarını ifade etmektedir: "Abdullâh'ın rivayetine göre, babası Hz. Ömer, bir çalgı sesi duyunca endîşelenir, ancak bunun düğün veya sünnet eğlentisi olduğu söylenince sükut ederdi. Buhârî el-Edebü'l-Müfred'de, Abdullâh İbnu Ömer'in iki oğlunu beraberce sünnet ettirip koç kestiğini, Ümmü Atiyye'nin kızkardeşi Aişe'nin de sünnet edilen kızları eğlendirmek için çalgıcı Adiyy'i çağırttığını kaydeder.
Sünnet vesilesiyle yapılan dâvete i'zâr dendiğini kaydeden İbnu Hacer kız ve erkek için herhangi bir tefrikden bahsetmezken, Muhammed İbnu'l-Hâcc el-Mâlikî: "Erkek çocukları sünnet ederken alenî yapıp izhar etmenin, kız çocuklarını sünnet ederken gizli yapıp mahfî bırakmanın" sünnet olduğunu söyler.[387]

Kulağın Delinmesi:

Yedinci günde yapılması gereken ameliyelerden biri de çocuğun kulağının delinmesi olduğu daha önce zikredilmişti. Bu, zinet maksadıyla kız çocukları için tanınan bir cevâzı ifâde eder. Erkek çocukların kulaklarının delinmesi mekruhtur. Hanbelîler, -hasıl edeceği elem sebebiyle- kızlar için de kerâhetine hükmetmiş olsalar da Hanefîler, câhiliyye âdetlerinden biri olmasına rağmen sünnette nehiy gelmemiş bulunmasına binâen tecviz etmişlerdir.[388]

Ezâ'yı Temizlemek:

Yedinci günde çocuğa tatbik edilecek muâmeleleri beyan eden rivayette kız, erkek tefriki yapılmaksızın akîka kesip "ezâ"nın temizlenmesi emrediliyordu. Müteaddid hadislerde mükerreren gelen bu "ezâ"nın temizlenmesinden maksad nedir? Şârihler, umumiyetle ezâ ile, başın traş edilmesini anlamış iseler de bundan murâdın "câhiliyye devrinde câri olan akîka kurbanının kanından çocuğun başına sürme âdetinden men" "sünnet etme", "doğum sırasında bulaşmış olan pisliklerin temizlenmesi" olduğunu söyleyenler de olmuştur. Taberânî'de İbnu Abbâs'dan gelen "Ondan ezâ temizlenir, başı traş edilir" rivayetinde ezânın temizlenmesi ve traş, ayrı ayrı zikredilmiş olmasını nazar-ı itibara alan İbnu Hacer, ezânın temizlenmesi tâbirini, "başın traş edilmesi"nden daha umumî bir mânâya hamletmenin daha doğru olacağını kaydeder. Buna delîl olarak bazı rivayetlerde "ezâ" kelimesinin yerine "akzâr" kelimesinin de geldiğini gösterir, fakat müşahhas ve belli bir mânâyı tercîh etmez.
Kelimenin lügat mânası da bu husûsta bize yardımcı olmamaktadır. Zira, lügatta büyük olmayan zarar ve ayıp (kusur) mânâlarına gelen bu kelimenin hadiste yoldan gelip geçenleri rahatsız eden herşey, beden, elbise vs.'ye bulaşan pislik, hacc sırasında başta peyda olan bit, pire gibi rahatsız edici şey, başkasına sebep olunan huzursuzluk, sıkıntı vs. çeşitli mülâhazalarda kullanılmıştır. Aynı kelime

Kur'ân-ı Kerîm'de de hadiste olduğu gibi muhtelif mânalarda müteaddid seferler istimâl edilmiştir.
Yedinci günde çocuğa yapılması gereken yedi ameliyeyi sayan hadiste de görüldüğü gibi "başın temizlenmesi ayrıca zikredilmiş olmasına nazaran, İbnu Hacer'in de dediği gibi, bunu sâdece traşa hamletmek oldukça zor olsa gerek. Şu hâlde bunu İbnu'l-Esîr'in en-Nihâye'de belirttiği üzere "saça, necasete ve doğum sırasında çocuğun başına bulaşmış olan her çeşit pisliğe" teşmil etmek gerekmektedir.[389]

Başın Traş Edilmesi

Akîkayı emreden hadisler, umumiyetle çocuğun başının traş edilmesini ve saçın ağırlığınca altun veya gümüş tasadduk edilmesini emretmektedir. Rivâyetler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'le bizzat ilgilenip onlar için akîka kestiğini, kızı Fâtıma'ya da: "başlarını traş edip ağırlığınca tasaddukta bulunmasını" emrettiğini; Hz. Fâtıma'nın, Hasan, Hüseyin, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm (radıyallahu anhüm ecmaîn) her birinin saçlarını traş edip ağırlığınca gümüş tasadduk ettiğini, hatta Hüseyin'in saçının bir dirhem geldiğini bildirmektedir.
Dehlevî bu tasadduku, çocuğun, cenin halinden bebeklik haline geçmesi gibi son derece mühim bir nimete şükrân borcunun ifâdesi olarak değerlendirir.[390]

4- وعن يحيى بن سعيد]أنّ عُمَرَ رَضِىَ اللهُ عنْهُ قالَ لِرَجُلٍ: مَا اسمُكَ؟ قال جمرَةٌ. قال ابنُ مَنْ؟ قال ابنُ شهابٍ. قال ممَّن؟ قال من الحرَقةِ. قال أينَ مسكنُكَ؟ قال بِحَرَّةِ النَّارِ قال بأيِّهَا؟ قال بذاتِ لظى. قال عمر رضىَ اللهُ عنه: أدْرِكْ أهلكَ فقدِ احترَقُوا، فَكانَ كَمَا قال عمر رَضِىَ اللهُ عنهُ[. أخرجه مالك.

4. (142)- Yahya İbnu Saîd anlatıyor: "Hz. Ömer bir adama:
"İsmin nedir?" diye sordu. Adam
"Cemre (kor)" dedi.
"Kimin oğlusun?" diye tekrar sordu. Adam:
"İbnu Şihâb (alev) deyince
"Kimlerden?" dedi. Adam:
"Hurakalardan."
"Eviniz nerede?" diye sordu.
"Harretu'n-Nâr'da" cevabını alınca,
"Hangisinde?" dedi.
"Zâtı Lezâ'da" cevabını alınca; Hz. Ömer (radıyallahu anh)
"Âilene yetiş, yanıyorlar!" dedi. Gerçekten durum aynen Hz. Ömer'in dediği gibiydi"[391]

AÇIKLAMA:

İmam Mâlik bu rivayeti "Mekrûh isimler" adını taşıyan babta kaydeder. Babta adamın adı olan Cemre'den evinin bulunduğu yerin adı olan Zâtı Lezâ'ya varıncaya kadar bütün isimler "ateş"le ilgili

bir mâna ifade etmektedir. Şu halde bu gibi isimlerden kaçınılması tavsiye edilmiş olmaktadır.[392]

KAPLARLA İLGİLİ BÖLÜM

-1- عن حذيفة رَضِىَ اللهُ عنهُ قال:]سَمِعْتُ رَسُولُ اللهِ # يَقُول: َتَلْبَسُوا الحَرِيرَ وَ الدِّيبَاجَ، وَ تَشْرَبُوا في آنيةِ الذَّهَبِ وَ الْفَضِّةِ، وَ تَأكُلُوا فِي صِحَافِهِمَا، فإنّها لهم في الدنيا ولكم في اŒخرةِ[. أخرجه الخمسة .

1. (143)- Huzeyfe (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle dediğini işittim: *"İpek ve İbrişim elbise giymeyin. Altın ve gümüş kaplardan su içmeyin, onlarda yemek yemeyin. Zira bu iki şey dünyada onlar (kâfirler), âhirette de sizin içindir."*[393]

AÇIKLAMA:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sâhib-i sırrı olarak meşhur olan Huzeyfe (radıyallahu anh) Medâin şehrinde bulunduğu sırada bir mecliste otururken su istiyor. Bir mecûsî suyu gümüş tas içerisinde getirince, yüce sahâbî Hz. Huzeyfe (radıyallahu anh), bunu fırlatıp attıktan sonra: "Seni gümüş kapla getirmekten kaç sefer menettim, sen hâlâ bu kapla getiriyorsun" diyerek sertçe çıkışıyor ve arkadan yukarıdan kaydedilen yasağı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın buyrduğunu rivayet ediyor.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu ve emsâli pek çok rivayetlerinde ipek ve ipekliden mamul kumaş ve eşyalar ile, altın ve gümüşten mâmul eşyaların kullanılması hakkında bazı hükümler beyan ediyor. Bunları şöyle hülasa edebiliriz.
1- İpekten mamul elbiseler erkekler için haramdır. Hadiste harir ve dîbâc kelimeleriyle ifade edilmiştir. Harir, argaç ve direzisi (erîşi) ipek olan kumaştır. Dîbâc da yine ipekten mâmul kalınca kumaştır.
Bu konu üzerine gelen rivayetlerde ihtilaflı durumlar vardır. Bazı rivayetler sahâbeden 20 kadının ipekli elbise giydiğini, hattâ bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ipekli kumaşı bazılarına giydirdiğini ifade eder. Bu sebeple ipekli giyme hususunda mezheplerin görüşleri az çok farklılık arzeder. Selâmet Yolları'nda şöyle hülâsa edilir:
a) Hanefîler'e göre: Erkeklere ipek elbise giymek haramdır. Yalnız dört parmak genişliğinde ipekle, erişi (direzisi) ipek, arkacı başka ipekten dokumaları giyebilirler. Harplerde ise İmameyn'e göre halis ipek giymek câizdir. İpekli döşek, yaygı ve saire üzerine oturmak ve dayanmak; ipekten perde yapmak câizdir.
b) Şâfiîler'e göre: Erkeklere ipek elbise giymek haram olduğu gibi, ipek üzerinde oturmak ve dayanmak da haramdır. Ancak, ipeğin üzerine pamuk vesaireden yapılan bir perde konulursa, oturmak ve dayanmak câiz olabilir. Hatta giyim eşyasında ipeğin üzerine başka bir şeyden yapılma astar dikilmezse giymek caiz değildir. Bu babda hâlis ipekle ekserisi ipek olan kumaş arasında bir fark yoktur. Yalnız zarurette ipek giymek câiz olur.
c) Hanbelîler'den rivayet edilen meşhur kavle göre: İpek üzerinde uyumak, oturmak ve ipeğe

dayanmak, ondan perde vesâire yapmak haramdır. Yalnız Kâbe'yi ipekle kaplamak helâldir.
d) Mâlikîler'e göre: Bir eziyetten veya hastalıktan dolayı bile olsa ipekli giymek, üzerine oturmak, dayanmak, hatta üzerine başka bir şey yaymak suretiyle de olsa câiz değildir. Yalnız bazılarına göre üzerine oturmak ve dayanmak mübahtır. Pencere perdesi yapmak bilittifak câizdir. Kadınlara ise giymesi helal olunca, üzerinde oturmak vesâire, evleviyetle ve her mezhebe göre helâldir."[394]

İPEĞİN YASAKLANMA SEBEBİ:

İpeğin kadınlara serbest olduğu halde erkeklere yasak edilmesinin sebebi mevzubahs olunca umumiyetle iki hususa dikkat çekilir:
1- İpekli, büyüklenmeye, böbürlenmeye sebep olur. İslâm bunu hoş görmediği için ipekliyi yasaklamıştır.
2- Zinet ve süs vâsıtasıdır. Erkeğe süs yaraşmaz, ona merdlik ve cesâret yaraşır.
Dinimizin, kıyafete giren bu yasağında başka hikmetlerin de olabileceği nazardan uzak tutulmamalı, yukarıdaki sebeplerin mevzubahs olamıyacağı şartlarda bile haramlığın devam ettiği bilinmelidir.
3- Huzeyfe (radıyallahu anh) hadisinin ikinci kısmı altın ve gümüş kapların kullanılmasını yasaklamıştır. Buradaki yasağın tahrîm ifade ettiğinde ulema icma eder. Hadiste bu kapların "yemek ve içmek" de kullanılması yasaklandığı için, yeme-içme dışında bir maksadla kullanılması da söz konusu edilmiş ve gerek erkek ve gerek kadına haram olduğu belirtilmiştir. Buhurdan, kaşık, misk kutusu, abdest ibriği ve leğeni vs. olarak kullanılmaları haramdır. Bu hususta icmadan bile bahsedilmiştir. Fakat Ebu Yusuf; "mekruhtur" derken İmam Muhammed bazı kayıtlarla tecviz etmiş ve bir kavlinde: "Bunlarla tezeyyünde nimeti izhar var" demiştir.
Mevzumuzla ilgili diğer bir husus, kapkacaktaki altın ve gümüşün miktarıdır. Zira bir kap, altın veya gümüşle kaplanmış, işlenmiş veya imal edildiği maddesine karıştırılmış veya bunlarla yaldızlanmış olabilir. Bu hususta Sübülü's-Selam'da şu açıklamaya yer verilir: "altın ve gümüş yaldızlı kabların hükmü dahi ihtilaflıdır. Bazılarına göre, eğer altın ve gümüş, kabdan ayrılıp alınabiliyorsa kullanılması icmâen haramdır. Çünkü altını ve gümüşü kullanmış sayılır. Fakat ayrılması mümkün değilse haram değildir. Altın ve gümüş kaplama kabdan yeyip içmek icmâen câizdir."
4- Hadisler, altun ve gümüşün zinet olarak kulanılmasını, ipeğin elbise olarak giyilmesini kadınlara haram etmemiştir. Bu husustaki haramlar erkeğedir. Altun ve gümüşten mâmul eşyaların kullanılması kadın erkek her iki cinse de haramdır.
5- Erkeklere haram olan ipekliler erkek çocuklarına da haram mı? suâline kesin cevap verilememiştir. Haram diyen âlim var ise de, çocuk mükellef olmadığı için haram denemiyeceği belirtilmiştir. Ancak terbiye açısından erkeklerin, daha çocukluktan itibaren kılık kıyafet vs. de hususî terbiye ile alıştırılmaları esastır. Binaenaleyh haram denmese de mekruh olmaktan hâli değildir.
6- Yüzük meselesi: Kadınlara altın ve gümüş yüzük helâldir. Bu hususta hiçbir ihtilaf yok. Erkeklere de gümüş yüzük helâldir. Ancak erkeklere altın yüzük haram mı helal mi meselesi biraz ihtilaflıdır. Esah olan haram olmasıdır.
Helâl olduğunu söyleyen fakihler Bera İbnu Âzib'in (radıyallahu anh) parmağında altın yüzük taşıdığına dair rivayete dayanır. Bera hazretlerine bu yüzüğü niçin taşıdığı sorulunca: Bu yüzük, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bana taktığı bir hediyedir. Bana bizzat takıp şunu söyledi:
"Allah ve Resûlünün ihsan ettikleri bu yüzüğü kullan!"

Bu rivayet altun yüzüğün helâl olduğunu ifade ederse de haram olduğunu söyleyenler daha güçlü delil getirirler. Usul-i hadiste geçen: "İki rivayet teâruz eder, bunlardan biri haram, diğeri de helâl olduğunu ifâde ederse, ihtiyaten, haram ifâde eden tercîh olunur" kaidesine göre burada altun yüzüğün tahrimini ifâde eden rivayetler esas alınacaktır.
Bir de, ibâhe ifade eden Berâ hadisinin mensuh olabileceği de söylenmişse de bu zayıf bir delildir çünkü, bunun sorulması bile tahrime rağmen nasıl takıyorsun? mânasını taşır ve muahhar olduğunu gösterir.
Altundan mâmul nişan yüzüğünü erkeklerin kullanmasına câizdir diyen olmuştur. Bunlar daha ziyade: **a)** Nişan yüzüğünün tefahur için değil teberrük ve örfî bir zaruret olarak takıldığı, **b)** Bu maksadla kullanılan altun miktarca az olacağı için israf sayılmayacağı gerekçesinden hareket ederek cevazına hükmederler. "Haram değildir" dense bile kerâhetten hâli olmayacağı da nazardan uzak tutulmamalıdır. Çünkü tahrim hükmünde illet, şeriatın nehyidir. Diğer iki husus bu nehyin maslahat ve hikmetleri cümlesindendir. Şeriat, yasak koyarken maslahatların hepsini tâdâd etmez bir veya birkaçını bazan zikreder. Bu zikredilen maslahat(lar) illet yerine konulursa azim hataya düşülür.
Ayrıca, nişan yüzüğünün örfî bir zaruret olduğu söz götüren bir husustur. Herşeyden önce ne Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünnetinde, ne de selef-i sâlihin'in örfünde yoktur. Ümmet-i Muhammed'e sonradan girmiş bir bid'attır. Bunun bid'ayı hasene olduğunu söyleyenlere sükut edilse bile câiz olan gümüş veya platin gibi bir başka madenden yapılması pekalâ mümkün iken, haramlığı sarîh ve sâbit olan altuna fetva verilmesini diyanet ve takva ile bağdaştıramıyoruz. "Câiz maal kerahe" sözü mesuliyeti biraz daha hafifletebilir.[395]

-2- وعن أم سلمة رَضِىَ اللهُ عنها قالت:]قَالَ رَسُولُ اللهِ #: الَّذِى يَشْرَبُ في إنَاءِ الفضةِ إنّمَا يُجَرْجرُ في بطْنِهِ نَارَ جهنّمَ[. أخرجه الثلثة.ولمسلم في أخرى: مَن شربَ في إناءٍ من ذهبٍ أو فضةٍ.

2. (144)- Ümmü Seleme (radıyallahu anhâ) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *"Gümüş kaptan su içen, karnına cehennem ateşi dolduruyor demektir"*
Müslim'in bir diğer rivayetinde şöyle denir: *"Kim altın veya gümüş bir kaptan içerse..."*[396]

AÇIKLAMA:

Hadiste "dolduruyor" diye tercüme ettiğimiz kelimenin aslı Yücerciru'dur ve bu şarıldatıyor mânasına gelir. Her ne kadar bu rivayette sâdece gümüş zikredilmiş ise de -önceki 143 numaralı hadis ile, Müslim' den kaydedilen ziyadede görüldüğü üzere- bazılarında altun da zikredilir. Binaenaleyh, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) altun ve gümüş kaplardan yiyip içmeyi mideye cehennem ateşini şarıldatmaya teşbih buyuruyor. Yâni, gırtlaktan geçen her şeyi, cehennem ateşinden yakıcı bir mâyinin mideye inişine benzetiyor. Maksad, haramlığın şiddetini ifadedir.[397]

-3- وعن جابر رَضِىَ اللهُ عنه قال:]كُنّا نغزُو مع رَسُولِ اللهِ # فنُصيبُ من آنيةِ المشركينِ

وأسقِيَتِهِمْ ونَسْتَمْتَعُ بهَا فَ يعِيبُ ذلكَ عليْنَا[. أخرجه أبو داود .

3. (145)- Hz. Cabir (radıyallahu anh) anlatıyor: "Biz Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le birlikte gazveye çıkmıştık. Savaş sonunda elde ettiğimiz ganîmetler arasında müşriklerin kapkacak ve su kapları da vardı. Biz bunları kullanıyorduk. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hiç bir zaman niye kullanıyorsunuz diye ayıplamadı."[398]

AÇIKLAMA:

147 numaralı hadiste gelecektir.[399]

-4- وعن أبى ثعلبة الخشنى رَضِىَ اللهُ عنه قال:]قلتُ يَا رَسُولُ اللهِ إنّا بأرضِ قومٍ أهلِ كتابٍ أنَأكُلُ في آنيتهم؟ قال: إنْ وجدتُمْ غيرَ آنيتهمْ فَ تَأكُلُوا فِيهَا، فإنْ لمْ تَجِدُوا فاغْسِلُوهَا وَكُلوا فِيهَا[. أخرجه أبو داود والترمذى، واللفظ له وصححه .

4. (146)- Ebu Sa'lebe el-Huşenî (radıyallahu anh) diyor ki: "Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e
"Ey Allah'ın Raûlü, biz Ehli Kitab'ın yaşadığı bir yerdeyiz. Onların kap kacaklarından yiyip içebilir miyiz?" diye sordum. Dedi ki:
"Onlarınkinden başka kapkacak bulabilirseniz onlarınkinden yemeyin. Başka birşey bulamazsanız onları yıkadıktan sonra kullanın."[400]

-5- وعن ابن عمر رَضِىَ اللهُ عنهما قال: توَضّأ عمر رَضِىَ اللهُ عنه بِالْحَمِيمِ في جَرِّ نصرانيةٍ ومن بيتهَا. أخرجه رزين. قلت: وترجم به البخارى، واللهُ أعلم .

5. (147)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Ömer (radıyallahu anh) sıcak su ile ve bir Hıristiyan kadının evinde onun su kabıyla abdest aldı."[401]

AÇIKLAMA:

Müşriklere ait kapkacağın Müslümanlar tarafından kullanılması meselesinde 145 numaralı hadise göre mutlak surette mubahlık ifâde ediliyor ise de 146 numaralı hadiste tahdîd beyan edilmektedir. Bu mevzuda gelen muhtelif rivayetlerin hepsini birlikte değerlendiren âlimler, müşriklerin durumuna göre hareket etmeyi hükme bağlamıştır: Şâyet biliniyorsa ki kaplar, dînimizce necis addedilen şeylerde kullanılmıştır, o takdirde yıkanmadan kullanılamaz. Mesela domuz pişirilen, şarap içilen kapkacak mutlaka yıkanmalıdır. Sularının ve elbiselerinin Müslümanlarınki gibi temiz olacağı kabul edilir. Ancak, elbiselerini pislikten sakınmadıkları bilinirse veya elbisede renk, koku gibi alâmetlerde pislik zâhir olursa bu durumda yine temiz addedilmez ve yıkanmadan kullanılmaz. Bu

hüküm ganîmet olarak savaşta elde edilenler hakkında olduğu gibi ticaretle satın alınanlar veya hediye yoluyla gelenler hakkında da cârî, umumî bir hükümdür.
147 numaralı son rivayet Buhârî'de muallak olarak "Kişinin karısıyla birlikte abdest alması ve kadının abdest suyunun artığı" adlı babta kaydedilir. İbnu Hacer, bu rivayetin İmam Şâfiî ve Abdurrezzak'da sahîh senetle kaydedildiğini belirtir.
Bu rivayetin, Buhârî'nin bu baba kadının abdest suyundan artan ile erkeğin abdest almasının caiz olduğuna delil olarak zikredildiğini belirtir. Çünkü bu suyun Hıristiyan kadının artığı olması muhtemeldir. Öyle ise, mü'mine kadının artığı evleviyetle câizdir, çünkü bu öbüründen hâlen üstündür.
Bu rivayetten keza, araştırma yapmadan, Hıristiyanların sularını kullanabileceğimiz hükmü çıkarılmıştır. İmâm Şafiî (rahimehullah) el-Ümm'de buyurmuştur ki: "Müşriklerin suyu ile abdest almada ve içerisine necâset eseri görülmedikçe temizlikte kullanıldığı suyun artığından abdest almakda bir beis yoktur." Ebu Hanife ve ashabı, Evzâî, Süfyanu's-Sevrî, Şafiî ve ashâbı hep aynı görüşü paylaşırlar. Ehli Zâhir'le Ahmed İbnu Hanbel ve İshâk İbnu Râhuye'nin müşrikin artığını mekruh addettikleri belirtilir.[402]

ECEL VE EMEL BÖLÜMÜ

-1- عن ابن مسعود رضى الله عنه قال:]خَطَّ رَسُولُ اللهِ # خطاً مربَّعاً وخطَّ خطّاً في الوسَطِ، وخطّ خطاً خارجاً منه، وخطّ خُطوطاً صِغَاراً إلى هذا الذى في الوسط من جانبه الَّذِي في الوَسَطِ، وَقَالَ: هَذا ا"نْسَانَ، وَهذَا أجلُهُ محيطٌ بِهِ أوقَدَ أحاطَ بهِ، وهذَا الَّذِي هُوَ خَارجٌ أملُهُ، وَهذِهِ الخطوطُ الصِّغَارُ ا'غْراضُ، فإنّ أخطأهُ هذا نهشهُ هذا، وإن أخْطأهُ هَذا نهشُهُ هذا[. أخرجه البخارى والترمذى .

1. (148)- İbnu Mes'ud (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) birgün yere çubukla, kare biçiminde bir şekil çizdi. Sonra, bunun ortasına bir hat çekti, onun dışında da bir hat çizdi. Sonra bu hattın ortasından itibaren bu ortadaki hatta istinad eden bir kısım küçük çizgiler attı.
Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu çizdiklerini şöyle açıkladı: *Şu çizgi insandır. Şu onu saran kare çizgisi de eceldir. Şu dışarı uzanan çizgi de onun emelidir. (Bu emel çizgisini kesen) şu küçük çizgiler de musibetlerdir. Bu musibet oku yolunu şaşırarak insana değmese bile, diğer biri değer. Bu da değmezse ecel oku değer.*[403]

AÇIKLAMA:

İnsanın, ecel ve ölümün elinden kurtulamayacağı burada müşahhas bir şema ile ifade edilmiştir.[404]

-2- وعن أنس رضى الله عنه قال:]خطّ رَسُولُ اللهِ # خطاً وقال: هذَا ا"نسَانُ، وخطَّ إلى جانبهِ

خطاً وقال: هذا أجلُهُ، وَخطّ آخرَ بعيداً منهُ وقالَ: هذَا ا'ملُ، فبيْنَما هُوَ كَذلِكَ إذ جاءهُ ا'قربُ]. أخرجه البخارى والترمذى .

2. (149)- Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) yere bir çizgi çizdi ve: *"Bu insanı temsil eder"* buyurdu. Sonra bunun yanına ikinci bir çizgi daha çizerek: *"Bu da ecelini temsil eder"* buyurdu. Ondan daha uzağa bir çizgi daha çizdikten sonra: *"Bu da emeldir"* dedi ve ilâve etti: *"İşte insan daha böyle iken (yani emeline kavuşmadan) ona daha yakın olan (eceli) ansızın geliverir."*[405]

-3- وعن ابن عمر رضى الله عنهُمَا قال:]أخذ رسُولُ اللهِ # بمنكبِى وقالَ كُنْ في الدُّنْيَا كأنَّكَ غريبٌ أو عابرُ سبيلٍ[.وكان ابن عمر رضى الله عنهُما يقولُ:]إذَا أمْسَيْتَ فَ َتَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ، وإذَا أصْبَحْتَ فَ َ تَنْتَظِرِ المسَاءَ، وخُذْ منْ صحّتِكَ لمرضِكَ، ومنْ حياتِكَ لموْتِكَ[. أخرجه البخارى والترمذى.وزاد بعد قوله أو عابر سبيل: وعُدَّ نفسكَ من أهل القبورِ .

3. (150)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) omuzumdan tuttu ve:
"Sen dünyada bir garib veya bir yolcu gibi ol" buyurdu.
İbnu Ömer (radıyallahu anh) hazretleri şöyle diyordu: "Akşama erdin mi, sabahı bekleme, sabaha erdin mi akşamı bekleme. Sağlıklı olduğun sırada hastalık halin için hazırlık yap. Hayatta iken de ölüm için hazırlık yap."
Tirmizî'nin rivayetinde, "yolcu gibi ol" sözünden sonra şu ziyade var: *"Kendini kabir ehlinden added."*[406]

AÇIKLAMA:

1- Yukarıda kaydedilenler dışında başka kaynaklarda da rivayet edilmiş olan hadiste Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kendisini gerçek kulluğa veren kimseyi, önce evi meskeni olmayan garibe (gurbette olan kimseye), sonra hareket hâlinde olan yolcuya benzetiyor. Çünkü yolcu bir yere haz almak için inmez, yolculuğuna devam edebilmek için dinlenmek ve yolculuğu sırasında lâzım olacak eksiklikleri tamamlamak üzere konaklar.
Ayrıca garîb, yabancı yerde tanıdığı ve güvenebileceği kimselerin azlığı sebebiyle emniyetsizlik duyar ve belli bir korku içerisindedir. Yolcu da öyle. Fazla olarak yolcu, taşıyabileceği zarurî eşyayı beline yükler. Zarurî olmayan, lüks ve güç getiremiyeceği yükü almaz.
Şu halde âbide: "Garib ve yolcu gibi ol" şeklinde yapılan tavsiyenin içinde "Dünyaya bağlanma, ölümden sonrası için hazırlan, ebede giden yolculukta gerekli olan azığı yani ibadeti hazırla", yani "zühd'ü elden bırakma" tavsiyesi mevcuttur. Nevevî merhum şöyle demiştir: "Hadisin mânası şudur: Dünyaya dayanma, ona sabit kalacağın bir vatan gözüyle bakıp bağlanma, dünyada bâkî kalacağın içinden geçmesin, yolcunun vatanında olmadıkça bağlanmadığı şeylere sakın dünyada bağlanıp kalma."

Hadisi şöyle anlayan da olmuştur: "Yolcu, vatanına giden, onun peşinde olan kimsedir. Kul, dünyada, efendisi tarafından bir ihtiyacı görmek üzere yabancı bir yere gönderilmiş kimse gibidir. Ona düşen, verilen hizmeti bir an önce görüp dönmektir, kendisine verilen hizmet dışında bir şeye bağlanıp kalmaz. Öyle ise mü'min vatan-ı aslîsi olan âhireti düşünmeli, ibadet, kulluk hizmetiyle geldiği dünyada bu hizmetin dışına çıkarak dünyaya bağlanıp kalmamalı, gönlünden, fikrinden döneceği asıl yurdunu çıkarmamalıdır.

2- Rivayetin ikinci kısmı İbnu Ömer (radıyallahu anh)'ın şahsî sözü, yani mevkuf hadis gözükmektedir. Ancak, aynı mânaya gelen merfu rivayetler mevcuttur. Hâkim'in tahric ettiği bir rivayet şöyle:

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Beş şey gelmeden evvel beş şeyin kıymetini bilin. İhtiyarlık gelmeden evvel gençliğin, hastalık gelmeden evvel sağlığın, fakirlik gelmeden evvel zenginliğin, sıkıntı gelmeden evvel rahatlığın, ölüm gelmeden evvel hayatın."*

Bazı âlimler İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in yukarıdaki sözleri merfu hadisten aldığını söylemiştir. Nitekim onun nasihati tûl-i emeli kırmaya tazammum etmekte, ömrünü ibadet cihetinden içinde bulunduğu gün bilmesini kişiye tavsiye etmektedir. Zira, akıllı kişi akşama erdi mi yarını beklemez, (o günkü kulluk vazifelerini eksiksiz tamamlamıştır). Sabaha erince de akşamı beklemez, her saatin işini saatinde yapar, ecelinin sabaha veya akşama ulaşmadan gelebileceğini düşünür.

3- "Sağlıklı olduğun sırada hastalık halin için hazırlık yap" sözü "ölümden sonra sana faydası olacak amelde bulun, sıhhatli iken hayırlı işler yapmada acele et, böyle işleri başka zaman yaparım diye te'hir etme, mevcut fırsatı bu yoldan hemen değerlendir, zira âniden hastalık gelir ve sâlih amel yapmana mâni olur ve "sonra yaparım" kuruntusuyla, âhirete azıksız gidiverirsin..." demektir.

İbnu Hacer der ki: Bu hadis *"Kul hastalanır veya sefere çıkarsa sıhhatli ve mukim (evinde) iken yaptığı ibadeti Cenab-ı Hakk aynen kendisi için yazar."* hadisine muhalefet etmez. Çünkü bu hadis amel eden kul hakkında vârid olmuştur. Şu halde mü'min sağlığında ve normal şartlarda hangi amele ve hangi niyete kendini alıştırıp adabte etmişse, hastalık, yolculuk, yaşlılık gibi ibadet ve salih amellerine mâni olan durumlar sebebiyle onları yapamaz hâle gelse Cenâb-ı Hakk niyetine binaen sevabını eksiltmeksizin yazmaktadır. Müsibetle, belâya gösterdiği sabır ve tahammülün derecesine göre kazanacağı sevaplar bundan hâriç.

İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in hadisindeki tahzîr, hiçbir şey yapmayan kimse hakkındadır. Zira böyle birisi hastalandığı zaman, sağlık hâlinde hayırlı amelleri terketmiş olmaktan pişman olur. Hastalık halinde de yapamayacak hale gelir ve pişmanlığı fayda vermez.

4- Hadiste Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Hz. Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in omuzundan tutması -söyleyeceklerine dikkatini çekmek için- uyarma ve aradaki muhabbet ve samimiyeti artırmaya yöneliktir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu çeşit davranışları öğreticilere metod da vermiş olmaktadır. Tebliğde müessiriyeti artırmak için bunlara da riâyet edilmelidir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bütün ümmeti kastederek tek bir ferde hitab etmiştir.

Bu rivayette Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hayrın ümmete ulaşması, onların dünyayı terkederek, zarurî şeylerle yetinmeye teşvikleri hususunda büyük bir arzu içinde olduğu görülmektedir. Aleyhi efdalü'ssalat ve'sselam.[407]

4ـ وعن بريدة رضى الله عنه قال: قَالَ رَسُولُ اللّهِ #:]هَلْ تَدْرُونَ مَا مَثَلُ هَذِهِ وَهَذِهِ ـ وَرَمَى

بِحَصَاتَيْنِ ـ قَالوُا: اللهُ وَرَسُولُهُ أعْلَمُ. قال: هَذاكَ ا٘ملُ، وهذا ا٘جلُ]. أخرجه الترمذى .

4. (151)- Büreyde (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) elindeki iki çakıl(dan birini yakına, diğerini uzağa) atarak:

"Şu ve şu neye delalet ediyor biliyor musunuz?" dedi. Cemaat:

"Allah ve Resulü daha iyi bilir" dediler. Buyurdu ki:

"Şu (uzağa düşen) emeldir, bu (yakına düşen) de eceldir. (Kişi emeline ulaşmak için gayret ederken ulaşmadan ölüverir)"[408]

-5- وعن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قال رَسُولُ اللهِ #:]أعْذَرَ اللهُ تعالى إلى امرئٍ أخّرَ أجلَهُ حتّى بلغَ ستّينَ سنةً[. أخرجه البخارى، واللفظ له والترمذى. وعنده: أعمارُ أمتى مابينَ السِتِّينَ
إلى سبعينَ سنةً. وأقلُّهمْ مَنْ يجوزُ ذلك.ولزرين رحمه الله قال: مُعْتَرَكُ المنايَا مَا بَيْنَ الستينَ إلى السبعينَ، ومَنْ أنْسأ اللهُ تعالى في أجلِهِ إلى أربعين فقد أعذرَ اللهُ إليهِ .

5. (152)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Ecelini altmış yaşına kadar uzattığı kimselerden Cenab-ı Hakk, her çeşit özür ve bahâneyi kaldırmıştır."

Tirmizî'nin metni şu şekildedir: *"Ümmetimin vasatî ömrü 60-70 yıldır. Bunu aşabilenler azınlıkta kalacaklardır."*

Rezîn der ki: "Çoklukla ölümün cereyan ettiği dönem 60-70 yaş arasıdır. Allah, kime ömründe 40'ına kadar mühlet verdi ise, ondan özrü kaldırmıştır."[409]

AÇIKLAMA:

Müşâhedemiz de gösteriyor ki, altmış yaşına varmadan da ölenler var, 60-70 yaşlarını aşarak ölenler de var. Ancak, ümmetin, ulemâdan ve sülehadan ve hatta hülefâdan çoğunluğu 60-70 arasında vefat etmiştir. Resul-i Ekremimiz (aleyhissalâtu vesselâm) de bu devrede vefat edenlerdendir. Bu sebeple hadisin şerhini yapan âlimlerimiz Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu sözlerinde öncelikle ümmeti temsil durumunda bulunan bu ekâbir kısmını (halifeler, âlimler, ârifler, sâlihler...) kastedmiş olabileceğini belirtirler. "60-70 arasında kuvvetlerde noksanlık ve gerileme başlar. Bu yaşa gelenlerin tam olarak âhirete yönelmeleri gereklidir, ta ki, bidâyette olduğu üzere kuvvet ve canlılığı yeniden bulsun." Âlimlerimiz böylece dünyevî meseleleri tahsîl faaliyetlerinde zaaf ve geriliğe düşen kimsenin, uhrevî maksadlarla yapacağı ibadet ve zikir gibi faaliyetlerde -gençken dünyevî işlerdeki başarısına denk- bir başarıya erişeceğini, böylece, ağırlık verdiği bu yeni sahadaki başarılarını görerek kişinin yenileneceğini -ve bilhassa zamanımızda çok görülen- ruhî çöküntüden kendisini kurtararak daha dinç, daha mukavim bir yaşlılık geçireceğini ifade etmiş oluyorlar.

Nitekim, Nasr sûresi geldiği zaman Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de ölümünün yaklaştığını anlayarak, ibadet ve zikrini daha da artırmıştır. Şu halde yaşlılıkta, dindarlığını artırmak

mü'min ihtiyarların âdâbıdır.
Ancak şunu da belirtelim ki, dindarlığını artırmak, dünyevî faaliyetleri tamamen terketmek demek değildir. Belki gençlikteki aşırılıklarını terketmek demektir. Nitekim Bediüzzaman hazretleri bu noktada dindar olan kimse ile dindar olmayan kimse arasında bir mukayese yaparak şu açıklamayı sunar: "Namazı terk eden ... ihtiyarladıkça bahçecilikten fütur gelir. "Neme lazım" der... "Ben zaten dünyadan gidiyorum. Bu kadar zahmeti ne için çekeceğim..." diyecek, kendini tembelliğe atacak. Fakat evvelki (dindar) adam der: "Daha ziyade ibadetle beraber, sa'yi helale çalışacağım, tâ kabrime daha ziyâde ışık göndereceğim. Âhiretime daha ziyade zahire tedarik edeceğim."[410]

BİRR (EBEVEYNE İYİLİK) BÖLÜMÜ

Bu bölümde beş bâb mevcuttur.
*
BİRİNCİ BAB
EBEVEYNE İYİLİK
*
İKİNCİ BAB
EVLAD VE AKRABALARA İYİLİK
*
ÜÇÜNCÜ BAB
YETİMLERE İYİLİK
*
DÖRDÜNCÜ BAB
YOLDAN RAHATSIZ EDİCİ ŞEYİ TEMİZLEMEYE DAİR
*
BEŞİNCİ BAB
İYİLİK ÜZERİNE MÜTEFERRİK HADİSLER

BİRİNCİ BAB
EBEVEYNE İYİLİK

-1- عن أبى هريرة رضى الله عنه قال:]جَاءَ رَجُلٌ فقالَ يَا رَسُولُ اللهِ: مَنْ أحقُّ النّاسِ بِحُسنِ صحابتِى؟ قال أمُّكَ، قال ثم من؟ قال أمك، قال ثمّ من؟ قال أُمُّكَ قالَ ثُّمَّ مَنْ ؟ قالَ اَبُوكَ[.
أخرجه الشيخان.وفي أخرى: قال أمّكَ ثمّ أمّكَ ثمّ أباكَ ثمّ أدناكَ أدنَاكَ، هذَا لفظُهما.وزاد مسلم: فقال نعمْ وأبيكَ لتنبأنّ .

1. (153)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Bir adam gelerek:
"Ey Allah'ın Resûlü iyi davranıp hoş sohbette bulunmama en ziyaâde kim hak sâhibidir?" diye sordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Annen!" diye cevap verdi. Adam:
"Sonra kim?" dedi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)

"Annen!" diye cevap verdi. Adam tekrar:
"Sonra kim?" dedi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) yine:
"Annen!" diye cevap verdi. Adam tekrar sordu:
"Sonra kim?" Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu dördüncüyü:
"Baban!" diye cevapladı."
Bir diğer rivâyette Resûlullah şöyle cevap vermiştir.

"Annene, yine annene, sonra babana, daha sonra da bunları takip eden tedrici yakınlarına"[411]

AÇIKLAMA:

İslâm dini aileye büyük ehemmiyet verir. Ailenin temel unsurları anne-baba evlat ve hizmetçilerdir. Aile efradının karşılıklı hak ve vazifeleri vardır. Aile içerisinde evlat nokta-i nazarından en çok hukuku olan annedir. Çünkü evlada en ziyâde hizmeti geçen annedir. Anne, hâmile kaldığı andan itibaren evlad sebebiyle meşakkatler çekmeye başlar. Doğum da kolay bir hâdise değildir. Hayatî tehlikeyi beraberinde getirir. Doğum sırasında ölen, şifasız dertlere giriftar olan anneler çoktur. Doğum normal cereyan etse bile, doğum sonu ve acıları başlı başına ciddî ve tahammülü zor fevkalâde bir imtihandır.
Annenin esas hizmeti doğumdan sonra başlar. Çocuğun emzirilmesi, giydirilmesi, temizliğinin yapılması, terbiye edilmesi, tedavisi gibi, ardı arası kesilmeden vasatî on beş yıl sürecek hasbî bir hizmet dönemi doğumla başlar.
Cenab-ı Hakk'ın hayvan dâhil bütün annelere koyduğu şefkat duygusu, -sefihleşerek fıtratını bozmamış- anneleri istirahatini, sıhhatini, yeme içme ve giyinmesini düşünmeden bütün imkânlarıyla çocuğuna hizmete sevkeder.
Evladın, bu hizmeti maddî bir karşılıkla ödemesi mümkün değildir. Yapabileceği tek şey, annenin kendisine sunduğu anneliğin idrakinde olması, minnettarlığının şuurunda olduğunu annesine ihsâs etmesidir.
Evlat üzerinde elbette babanın da hukuku vardır. Maddî ihtiyaçlarının temininde gerekli fedakârlıklar ondandır. Doğumdan sonra annenin maruz kaldığı maddî ve mânevî sıkıntılara o da ortak olmuştur. Şu halde evlat ikisine de borçludur, medyun-u şükrandır.
İslâm dini evladın annesine ve babasına karşı olan saygı ve hizmet borcu hususunda ısrar eder, ayrı bir dikkat çeker. Bu meyanda anne hukukunu daha çok söz konusu eder. Annenin evlat üzerindeki hukukunun babanınkine nisbetle en az üç misli olduğunu söyler. Yukarıda kaydettiğimiz hadiste bunu Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açık şekilde ifade buyurmuştur. Bu hususa yer veren başka rivayetler de mevcuttur. İbnu Mace ve Hâkim'de gelen bir rivayette Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kişiye üç sefer annesini tavsiye ettikten sona sırasıyla babasını ve mevlâsını (azadlısını) birer kere tavsiye eder. -el-Edebü'l-Müfred, İbnu Mâce ve el-Müstedrek'te- sahîh olduğu belirtilen bir rivayette Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle açıklar:
"Muhakkak ki Allah size annelerinizi vasiyet etmektedir, sonra yine annelerinizi vasiyet etmektedir, sonra yine annelerinizi vasiyet etmektedir, sonra babalarınızı vasiyet etmektedir. Sonra yakınlık derecelerine göre akrabalarınızı vasiyet etmektedir."
Bu ve benzeri hadisleri yorumlayan âlimlerden bâzıları anneyi üç kere tekrardan maksadın, çoğu durumlarda evlatların annelerini babalarına nazaran ikinci plana atmalarından, annesinin hukukunu

hafife almalarından ileri geldiğini, bunu önlemek için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tekrarlara yer vererek hukuklarının ehemmiyetini tekid ettiğini söylemiştir. Bazıları da, hâmilelik, doğum, emzirme gibi hizmetleriyle annenin babaya nisbetle evlatta üç kat fazla hakkı bulunduğunu söylemişlerdir.
İrşad-ı Nebevî'de, söylenen bu iki maksad dışında aklımızın bulabileceği başka maslahatların da maksud olmasına bizce bir mâni yoktur.

Anne ve baba hukukunu birçok âyette[412] ele alan Kur'ân-ı Kerîm bir âyette,"onlara iyi muamele"yi Allah'ı bir bilme vazîfesinin ardından zikrederek, bir olan Allah'a îmânın bir gereği olarak mü'minlere duyurur:
"Rabbin, "kendinden başkasına kulluk etmeyin, anne ve babaya iyi muamele edin" diye hükmetti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin nezdinde ihtiyarlığa ererlerse onlara "öf" bile deme. Onları azarlama. onlara güzel (ve tatlı) söz söyle. Onlara acıyarak tevazu kanadını (yerlere kadar), indir ve: "Ya Rab, onlar bana çocukken nasıl merhamet ettilerse sen de kendilerini (öyle) esirge" de" (İsra: 17/23-24).
Annenin ziyâde zahmetlerini hususen dile getiren âyet-i kerîme de mevcuttur. Meâlen:
"Biz insana anne ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Annesi onu güçsüzlükten güçsüzlüğe uğrayarak karnında taşımıştı..." (Lokmân: 31/14).
Âlimler, annenin babaya rağmen üç misli zahmet çektiğine Kur'ân-ı Kerîm'in şu âyette işaret buyurduğunu söylemişlerdir: (Meâlen)
"Biz insana, anne babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Zira annesi onu karnında, zorluğa uğrayarak taşımış, onu güçlükle doğurmuştur. Taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer..." (Ahkâf: 46/5).
Ulema der ki: "Hadîste anneye üç misli hak âyette zikredilen üç şeye karşılıktır; hamilelik zahmeti, doğurma meşakkati ve emzirme sıkıntısı." Aynî, iyilik ve itaatte annenin babaya takdim edileceği hususunda İslâm ulemasının icma ettiğini Muhasibî'den naklen kaydeder.
Hasan Basrî'ye: "Anne-babaya iyilik nedir?" diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Mülkünde olan her ne varsa onlar için bezledip harcaman, mâsiyet olmadıkça emirlerine itaat etmendir."
Kadı İyaz, iyilik hususunda anne ve baba hakkının başkalarından önce geldiği hususunda ulemanın ittifak ettiğini belirtir. O ikisinden sonra "en yakın" kimdir? meselesinde İbnu Hacer, ihtilafa dikkat çektikten sonra umumiyetle şu sıranın benimsendiğini söyler: "Dedeler, sonra kardeşler (bir hadiste kız kardeş, erkek kardeşten önce zikredilir, anne baba bir olanlar, sadece anne veya sadece baba bir olanlardan önce gelir) sonra zurahm olanlar (bunların mehârim olanları mahrem olmayana takdim edilir), sonra diğer asebât, sonra hısımlar (sıhriyyet-evlilik sebebiyle- akraba olanlar), sona velâ (azadlık ve akid akrabalığı), en nihâyet komşular gelir.
Bu babta kaydedilen müteâkip hadislerde, bir mü'minin en mühim gayesi, yegâne ideali olan Allah'ın rızası ve cennete giden yolun anne ve babanın rızasından geçtiğini, "anne hukuku"nun cennet ayaklarının altına konacak derecede yüceltildiğini, anne ve babaya hizmetin en yüce amel olarak ifâde edilmiş bulunan "Allah yolunda cihad"dan daha üstün tutulmuş olduğunu göreceğiz.
Müşrik bile olsa anne ve baba haklarının yerine getirilmesi ve hatta nafakalarının ödenmesi gerektiği hususunu 165 numaralı hadiste açıklayacağız.[413]

-2- وعن كليبِ بن منفعة عن جده كليبٍ الحنفيِّ رضى الله عنه قال:]أنّهُ أتَى رَسولَ اللهِ # فقَالَ يَارَسُولُ الله: مَنْ أبَرُّ؟ قالَ أمَّكَ وأباكَ، وأختَكَ وأخاكَ، وموكَ الَّذِى يلى ذلكَ حقّاً واجباً، ورحِماً موصولةً[. أخرجه أبو داود .

2.(154)- Küleyb İbnu Menfa'a ceddi bulunan Küleyb el-Hanefî (radıyallahu anh)'den anlattığına göre, kendisi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a gelerek sormuştur:
"Ey Allah'ın Resûlü kime karşı iyilik yapayım?" Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şu cevabı vermiştir:
"Annene, babana, kızkardeşine, oğlan kardeşine, bunu takip eden azadlına. Bu iyiliği de, üzerine vâcib olan bir hakkın ödenmesi, yani, sıla-ı rahmin yerine getirilmesi olarak yapacaksın. (Nafile, ihtiyarî, hasbî bir davranış tatavvu grubuna giren bir amel olarak değil)".[414]

-3- وعن بهز بن حكيم عن أبيه عن جده معاوية بن حيدة القشيرى رضى الله عنه قال:]قُلْتُ يَا رَسُولُ اللهِ مَنْ أبرُّ؟ قالَ أمَّكَ. قُلْتُ ثمّ مَنْ؟ قالَ أمَّكَ. قلتُ ثمّ مَنْ؟ قَالَ أمَّكَ. قلتُ ثمّ مَنْ؟ قالَ أباكَ ثمّ ا'قْرَبَ فَا'قْربَ[. أخرجه أبو داود والترمذى.وزاد أبو داود في رواية]أَ يسألُ رجلٌ موهُ من فضلٍ هوَ عِنْدَهُ فيَمْنَعَهُ إياهُ إّ دُعِىَ لهُ يومَ القِيامةِ فضلُهُ الَّذِى منعهُ شُجَاعاً أقرَعَ[.قالَ أبو داود: »ا'قرع« الَّذى قد ذهب شعر رأسه من السمِّ .

3. (155)- Behz İbnu Hakîm babası tarikiyle dedesi Mu'aviye İbnu Hayde el-Kuşeyrî (radıyallahu anh)'den naklediyor. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e:
"Ey Allah'ın Resûlü, kime iyilik yapayım? diye sordum. Bana:
"Annene" diye cevap verdi.
"Sonra kime?" diye tekrar ettim.
"Annene" dedi.
"Sonra kime?" dedim.
"Annene" dedi.
"Sonra kime?" dedim, bu dördüncüde
"Babana, sonra da tedrici yakınlarına" diye cevap verdi."
Ebu Dâvud bir rivayette şu ziyadeyi kaydeder:
"Haberiniz olsun, kişi azatlısından bir fazlasını istese, azadlı (mevlâ) bu (ihtiyaç fazlası)na sâhib olduğu halde yerine getirmese kıyamet günü vermemiş olduğu bu fazlalık bir engerek yılanı olarak kendisine getirilir."[415]

-4- وعن ابن عمرو بن العاص رضى الله عنهما]أنّ رجً قالَ: يَا رَسُولُ اللهِ إنّ لِى ماً وَولداً، وإنَّ أبى يجتاحُ مالِى. فَقَالَ: أنتَ ومَالُكَ 'بِيكَ؟ إنَّ أودكُمْ منْ أطيبِ كسبِكمْ فكُلُوا من كسبِ أودِكمْ[. أخرجه أبو داود .

4. (156)- Abdullah İbnu Amr İbnu'l-Âs (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bir adam:
"Ey Allah'ın Resûlü benim malım ve bir de çocuğum var. Babam malımı almak istiyor" (ne yapayım?) diye sordu. Resûlulluh (aleyhissalâtu vesselâm):
"Sen ve malın babana aitsiniz. Şunu bilin ki, evladlarınız kazançlarınızın en temizlerindendir. Öyle ise evladlarınızın kazançlarından yiyin" buyurdu."[416]

AÇIKLAMA:

Hadiste şikâyet mevzuu olan babanın iki durumu sözkonusu: Ya ihtiyacı miktarınca almak istemiştir veya ihtiyacı olsun olmasın tamamında tasarruf etmek istemiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) *"Senin varlığına baban sebeptir, malın varlığına da sen sebepsin. Öyle ise sen de malın da babanın kazancı sayılırsınız"* buyurarak, evladın malında babasının hakkı bulunduğunu belirtmiştir. Şârih Hattabî, belirtilen bu hakkın, ihtiyaç hâlinde, nafaka hakkı olduğunu belirtir. "Evlat, malsız mülksüz olsa dahi, çalışarak babasının nafakasını te'minle mükelleftir" der. Ayrıca şu noktayı da belirtir: "Baba, evlâdın malı üzerinde sınırsız yetki sahibi değildir, istediği gibi tasarruf edemez, nafakadan fazlasını almaya yetkisi yoktur. Hadisten hiçbir fakih söylenene aykırı hüküm çıkarmamıştır."[417]

5- وعن أبى هريرة رضى الله عنه أنّ رَسُولُ اللهِ # قال:]رَغِمَ أنفُهُ رغمَ أنفُهُ رغمَ أنفُهُ، قيلَ مَنْ يَا رَسُولُ اللهِ ؟ قال: مَنْ أدركَ والدِيهِ عندَ الكِبرِ أو أحَدَهُمَا ثمّ لم يدخلْ الجنّةَ[. أخرجه مسلم والترمذى، واللفظ لمسلم .

5. (157)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) bir gün:
"Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün" dedi.
"Kimin burnu sürtülsün ey Allah'ın Resulü?" diye sorulunca şu açıklamada bulundu:
"Ebeveyninden her ikisinin veya sâdece birinin yaşlılığına ulaştığı halde cennete giremeyenin." [418]

AÇIKLAMA:

Hadiste Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) anne ve babaya iyi muamelenin ehemmiyetini dile getirmiş olmaktadır. Anne ve babası veya ikisinden biri evladının sağlığında ihtiyarladıkları takdirde, bu evlada, cennetin yolu onlar sâyesinde son derece kolaylaşmış olmaktadır. Zira onlara gereken alâkayı, hizmeti gösterip onları memnun kılmak zor bir iş değildir. Bu kadarını yapamayarak kendini helâk eden kimseler, burunları sürtülmeye layıktırlar. Hadîsin Tirmizî'deki vechinde: *"Ebeveyni tarafından cennete sokulmayanın burnu sürtülsün"* diye gelmiştir.[419]

6- وعن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قَالَ رَسُولُ اللهِ #:]لَنْ يَجْزِىَ وَلَدٌ والِدَهُ إ ّ أنْ يَجدَهُ ممْلُوكاً فيشْتَرِيَهُ فيعْتقَهُ[. أخرجه مسلم وأبو داود والترمذى .

6. (158)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor Resûlulluh (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: *"Hiçbir evlad, babasının hakkını, bir istisna durumu dışında ödeyemez. O durum da şudur: Babasını köle olarak bulur, satın alır ve âzad eder."*[420]

-7- وعن ابن عمرو بن العاص رضى الله عنهما قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]رِضـى الربِّ في رِضى الْوَالِدِ، وسخطُ الربِّ في سخطِ الوَالِدِ[. أخرجه الترمذى مرفوعاً وموقوفاً، وصحح وقفه .

7. (159)- Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu:
"Allah'ın rızası babanın rızasından geçer. Allah'ın memnuniyetsizliği de babanın memnuniyetsizliğinden geçer."[421]

-8- وعنه رضى الله عنه قال:]اسْتَأْذَنَ رَجُلٌ رَسُولُ اللهِ # في الجِهَادِ فقال: أحيٌّ والدَاكَ؟ قال نعَمْ: قالَ فَفِيهِمَا فجاهد[. أخرجه الخمسة.وفي أخرى لمسلم رحمه اللهُ تعالى:]أُبَايعُكَ عَلى الهجرةِ والْجِهَادِ أبْتَغى ا'جرَ منَ اللهِ تعالَى. قال: فَهَلْ من وَالديْكَ أحَدٌ حيٌّ؟ قال نعمْ، بلْ كِهُمَا حيٌّ. فقالَ: فتبتَغى ا'جرَ مِنَ اللهِ تعالى؟ قال نعم. قال فارجعْ إلى والديْكَ فأَحْسِنْ صحبتَهما[.وفي أخرى 'بى داود والنسائى]وَتَرَكْتُ أبَوىَّ يَبْكِيانِ. قال فارْجِع إلَيْهِمَا فأَضْحِكْهُمَا كَمَا أبْكَيْتَهُمَا[.و'بى داود في أخرى عن أبى سعيد رضى الله عنه قال]أنّ رجُ مِنْ أهلِ اليمنِ هَاجَرَ إلى رسُولِ اللهِ #

فقال لهُ: هَلْ لَكَ أَحَدٌ باليَمنِ؟ فقال أبَوَاىَ: قال: أذِنَا لَكَ؟ قال قالَ فارجعْ إلَيْهِمَا فاستأذِنْهُمَا، فإنْ أذِنَا لكَ فجاهدْ وإّ فبِرَّهُمَا[.

8. (160)- İbnu Amr (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bir adam, cihada iştirak etmek için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den izin istedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Annen baban sağlar mı?" diye sordu. Adam:
"Evet" deyince:
"Onlara (hizmet de cihad sayılır), sen onlara hizmet ederek cihad yap" buyurdu.
Müslim'in bir diğer rivayetinde adam:
"...Sana, hicret ve cihad etmek ecrini de Allah'tan istemek şartı üzerine biat ediyorum" der. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Anne ve babandan sağ olan var mı?" diye sorar. Adam:
"Evet, her ikisi de sağ" deyince:
"Yani sen Allah'tan ecir istiyorsun?" der. Adamın "evet"i üzerine: *"Öyleyse vâlideyn'in yanına dön.*

Onlara iyi bak, (Allah'ın rızası ondadır)" emreder.
Ebu Dâvud ve Nesâî'de gelen bir diğer rivayette adam:
"Ağlamakta olan ebeveynimi de geride bıraktım" der. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Öyleyse onların yanına dön, onları nasıl ağlattı isen öyle güldür, (Allah'ın rızası bundadır)" buyurur."
Ebu Dâvud'un, Ebu Said (radıyallahu anh)'den yaptığı bir başka rivayetinde şöyle denir: "Yemen ahalisinden bir adam, Hz Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e hicret ederek geldi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ona: *"Yemen'de bir kimsen var mı?"* diye sordu. Adam:
"Ebeveynim var" deyince
"Peki, onlar sana izin verdiler mi?" diye tekrar sordu.
"Hayır" cevabı üzerine:
"Öyleyse onlara geri dön, onlardan izin iste. Şâyet izin verirlerse cihada katıl, vermezlerse onlara hizmet et!" emretti."[422]

9- وعن معاوية بن جاهمة]أنّ جاهمة رَضِىَ اللهُ عنهُ أتى رَسُولُ اللهِ # فقال: يَا رَسُولُ اللهِ أَرَدْتُ أَنْ أَغْزُوَ، وَقَدْ جِئْتُ أستَشِيرُكَ فقال: هَلْ لَكَ مِنْ أمٍّ؟ قال نَعَمْ. قال فالزمْهَا، فإنَّ الجنةَ عندَ رجلِهَا[. أخرجه النسائى .

9. (161)- Muâviye İbnu Câhime'nin anlattığa göre; Câhime (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelir ve:
"Ey Allah'ın Resûlu, ben gazveye (cihad) katılmak istiyorum, bu konuda sizinle istişâre etmeye geldim" der. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Annen var mı?" diye sorar.
"Evet" deyince,
"Öyleyse ondan ayrılma zira cennet onun ayağının altındadır" buyurur.[423]

10- وعن ابن عمر رضى الله عنهما قال:]كَانَتْ تَحتِى امرأةٌ أُحِبُّهَا، وَكَانَ عُمَرُ رضى الله عنه يَكْرِهُهَا. فقال لى طَلِّقْهَا؟ فأبَيْتُ فَأتى عمر رَضِىَ اللهُ عنهُ إلى رَسُولِ اللهِ # فَذَكَر ذلكَ لهُ. فقال لِى رَسُولُ اللهِ # طَلِّقْهَا[. أخرجه أبو داود والترمذى وصححه .

10. (162)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Nikâhım altında bir kadın vardı ve onu seviyordum da. Babam Ömer ise, onu sevmiyordu. Bana:
"Boşa onu" dedi. Ben itiraz ettim ve boşamadım. Babam Ömer (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelerek durumu arzetti. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bana:
"Boşa onu" dedi.[424]

AÇIKLAMA:

Baba emrettiği takdirde hanımın boşanması gereğine bu hadis delil olarak değerlendirilmiştir. Keza anne emredecek olsa yine boşamak gerekmektedir. Zira 153, ve 154 numaralı hadislerde de görüldüğü üzere annenin evlâd üzerindeki hakkı babanın hakkından daha fazladır. Hanımı sevmek, boşamamak için yeterli bir mazeret değildir.[425]

-11- وعن أبى الدرداء رضى الله عنه قال: سَمِعْتُ رَسُولُ اللهِ # يَقُول:]اَلْوَالِدُ أوسَطُ أبوابِ الجنّةِ، فإنّ شِئْتَ فأضِعْ ذلكَ البابَ أو احفظهُ[. أخرجه الترمذى وصححه .

11. (163)- Ebu'd-Derda (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): *"Baba cennetin orta kapısıdır. Dilersen bu kapıyı terket, dilersen muhafaza et"* dediğini işittim."[426]

-12- وعن بريدة رضِىَ اللهُ عنهُ:]أنّ امرأةً قالتْ يَا رَسُولُ اللهِ: إنّى تَصَدّقْتُ عَلى أمِّى بجاريةٍ وإنّهَا ماتتْ. قال وجبَ أجْرُكِ وردَّهَا علَيْكِ الميراثُ، وقالت إنّهُ كانَ عَلَيْهَا صومُ شهرٍ: أفأصومُ عنها؟ قال: صُومِى عنها. قالت: إنّها لمْ تَحُجَّ: أفأَحُجُّ عنها؟ قال: حُجّى عنها[. أخرجه مسلم، وأبو داود، والترمذى .

12. (164)- Büreyde (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bir kadın:

"Ey Allah'ın Resûlü, ben anneme bir cariye tasadduk etmiştim. Şimdi annem öldü" dedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"(Sadaka yapmış olmanın) ecrini mutlaka alacaksın. Miras yoluyla cariye sana geri gelecek (tekrar senin olacak)" buyurdu. Kadın:

"Ey Allah'ın Resûlü annemin bir aylık oruç borcu vardı, onun yerine tutabilir miyim?" diye sordu.

"Annene bedel tut!" dedi. Kadın:

"Ey Allah'ın Resûlü, annem hiç haccetmedi, onun yerine hac yapabilir miyim?" diye sordu Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"Evet, ona bedel haccet" buyurdu."[427]

AÇIKLAMA:

1- Bu hadis, annesine bağışlanan bir şey sebebiyle evladın bağışlama sevabını alacağını annenin ölmesiyle, bu mal verâset yoluyla evlada intikal ettiği takdirde bu mala temellük edebileceğini ifade ediyor. Burada, bağışlanan (tasadduk edilen) bir şeyi, -bağıştan vazgeçerek- geri alma yasağının ihlâli mevzubahis değildir. Zikri geçen kadın bağıştan dönme yasağını bildiği için ortaya çıkan bu yeni durum karşısında tereddüde düşerek Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e müracat etmiş olmalı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), bir akrabaya tasadduk ettiği mala, tevârüs yoluyla temellük edebileceğini kesin bir ifade ile beyan eder. "Bu artık Allah için bir hak olmuştur, fakire sarfı gerekir" diyen de olmuştur. Ancak bu değerlendirme nassa dayanmadığı için bir hüküm ifade etmez.

2- Mirkat'ta kaydedildiğine göre ölenin yerine oruç tutma meselesinde Ahmed İbnu Hanbel (rahimehullah), ölü üzerindeki Ramazan orucu veya nezir orucu veya kefâret orucu borçları bulunduğu takdirde, velîsinin ona bedel tutabileceğini söylemiştir. İmam Mâlik, Şâfiî ve Ebu Hanîfe (rahimehullah) hazeratı bunu caiz görmemişlerdir. Ebu Hanîfe'ye göre ölünün velîsi, her bir oruç için bir sa' arpa veya yarım sa' buğday tasadduk etmelidir. Keza her bir namaz (veya bir günlük namaz) için de aynı miktar mal tasadduk etmelidir. Çoğunluk, bedenî ibadetlerin niyabeten başkası tarafından îfâ edilemiyeceğini söylemiştir. Cumhur, acz şartıyla, sâdece hacc farîzasının bir başkası tarafından ifasını câiz görmüştür. Acz'den murat kişinin ölmüş olması veya hac yapamayacak derecede hasta olması ve iyileşme ümidinin kesilmesidir, kötürüm bir kimse âcizdir.

Bâzı alimler, ölü adına nafile hac yapılabileceğini de söylemişlerdir.[428]

-13- وَعَنْ أسماء بنت أبى بكر رَضِى اللّهُ عنهما قالت:]قَدِمَتْ عَلَىَّ أمِى وهى مشركةٌ فاستفتيتُ رسُولَ اللّهِ # فقلتُ: قدمتْ عَلَىَّ أمى وهىَ رَاغِبَةٌ؛ أفأَصِلُ أمِّى قال نَعمْ: صِلىِ أمَّكِ[. أخرجه الشيخان وأبو داود .

13. (165)- Esma Bintu Ebî Bekr (radıyallahu anhâ) anlatıyor: Henüz müşrik olan annem yanıma geldi. (Nasıl davranmam gerekeceği hususunda) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sorarak: "Annem yanıma geldi, benimle (görüşüp konuşmak) arzu ediyor, anneme iyi davranayım mı?" dedim.

"Evet" dedi, ona gereken hürmeti göster."[429]

AÇIKLAMA:

Hadiste zikri geçen, Esma'nın annesi hakkında birçok münâkaşalar var. Bizim için hadisin ifade ettiği ahkâm mühimdir. Anne ve baba kâfir bile olsa onlara karşı insanî vazîfelerimizi, evladlık alâka ve hürmetini göstermek gerektiği anlaşılmaktadır. Hattâ bu hadisten kâfir bile olsa anne ve babaya nafaka vermenin vâcib olduğu hükmü çıkarılmıştır.
Kâfir bile olsa anne ve babaya karşı hürmet etmek ve nafaka vermek meselesinin ehemmiyeti şuradan da anlaşılmaktadır ki, yukarıdaki hadis üzerine vahiy gelmiş ve mesele Kur'ân-ı Kerîm'de hükme bağlamıştır: *"Sizinle din hususunda muhârebe etmemiş, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış olanlara iyilik, onlara adalet (le muâmele) etmenizden Allah sizi menetmez. Çünkü Allah adâlet yapanları sever"* (Mümtahine: 60/8)
Müşrik bile olsa annebabaya hürmet hususunda şu âyet daha açıktır: (Meâlen):
"Eğer onlar (ebeveyn) sence ilimde (yeni) olmadık herhangi bir şeyi bana eş tutman üzerinde seni zorlarlarsa kendilerine itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana dönenlerin yoluna uy..." (Lokmân: 31/15).

-14- وعن ابن عمر رضى اللّهُ عنهما قال:] أتَى رجلٌ رسُولَ اللّهِ # فقال: إنِّى أصبتُ ذنباً عظيماً فهلْ لِى من توبةٍ؟ قال: هلْ لكَ منْ أمّ! قال : قال: فهل لكَ من خالةٍ! قال نعم. قالَ فَبِرَّهَا[. أخرجه الترمذى وصححه.وزاد في أخرى عن البراء بن عازب: الخالةُ بمنزلة ا ٔمِّ .

14. (166)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bir adam Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a gelerek:
"Ben büyük bir günah işledim, buna tevbe imkanım var mı?" dedi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):
"Annen var mı?" diye sordu. Adam:
"Hayır yok" dedi.
"Peki teyzen de mi yok?" dedi. Adam:
"Hayır, var" deyince Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Öyle ise ona iyilik yap!" diye emretti."
Tirmizî el-Berâ'dan kaydettiği diğer bir hadiste şu ziyadeye yer verir: *"Teyze anne makamındadır."* [430]

AÇIKLAMA:

Hadis, bize birçok hüküm getirmektedir. Âlimler, burada "büyük olduğu" belirtilerek itiraf edilen günahın, adam nazarında büyük addedilmiş olmakla birlikte din açısından segâirden (küçük günahlardan) sayılan bir günah olabileceği gibi gerçekten din açısından da "büyük" (kebire) sayılacak bir günah olabileceğini ifade etmişlerdir. Her hâl u kârda Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'in; günahın ne olduğunu sorup şer'î cezasını verme cihetine gitmeyişi mühim bir husustur. Bunun başka örnekleri de var. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu çeşit sünnetinden, dinimizin pek mühim ahlâkî bir prensibi ortaya çıkmıştır: Gizli kalan günahların itiraf edilmemesi, tevbe edilerek Allah'tan af ve mağfiret dilenmesi.
Hadiste görüldüğü üzere, hayırlı işler büyük günahların bile affına vesiledir. Hususan sıla-i rahm denen akraba hukukunun yerine getirilmesi, çok daha mühim bir amel olmaktadır. Zira insanlar arasındaki içtimaî bağlar bu şekilde kuvvetlenir, yardımlaşma, sevgi-saygı hisleri böylece artar.
Hadis, ayrıca teyzenin anne yerine geçeceğini de ifade etmektedir. Nitekim Tirmizî bu hadisi, "Teyze'ye iyi davranma" babında zikreder. Bundan önce kaydedilen hadiste *"Teyze anne yerindedir"* buyurulur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bazı fırsatlarda da amcanın baba yerine geçeceğini belirtmiştir.[431]

-15- وعن أبى أسيد مالك بن ربيعة الساعدى]أنّ رَجً قال يَا رسُولَ اللهِ: هَلْ بَقِىَ مِنْ برِّ أبَوَىَّ شَىْءٌ أبَرُّهُمَا بهِ بَعْدَ موتِهِمَا[. فقال نعم: الصةُ عليهمَا، واسْتغفَارُ لهُمَا، وإنْفَاذُ عَهْدِهمَا من بعْدِهِمَا، وصِلَةُ الرَّحِمِ التى توصلُ إّ بِهِمَا، وَإكْرامُ صَدِيقِهمَا[. أخرجه أبو داود .

15. (167)- Ebu Üseyd Mâlik İbnu Rebî'a es-Sâidî (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bir adam:
"Ey Allah'ın Resûlü, anne ve babamın vefatlarından sonra da onlara iyilik yapma imkânı var mı, ne ile onlara iyilik yapabilirim?" diye sordu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Evet vardır" dedi ve açıkladı: *"Onlara dua, onlar için Allah'tan istiğfar (günahlarının affedilmesini) taleb etmek, onlardan sonra vasiyetlerini yerine getirmek, anne ve babasının*

akrabalarına karşı da sıla-i rahmi ifa etmek, anne ve babanın dostlarına ikramda bulunmak." ***[432]***

16- وعن ابن عمر قال: سمعتُ رَسُولُ اللهِ # يقول:]إنَّ من أبرِّ البرِّ أنْ يَصلَ الرجلُ أهلَ ودِّ أبيهِ بعدَ أن يولَّى[. أخرجه مسلم، وأبو داود، والترمذى .

16. (168)- İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı işittim, şöyle diyordu:
"Kişinin yapacağı en üstün iyiliklerden biri, ölümünden sonra babasının dostlarına sıla-ı rahimde bulunmasıdır."[433]

AÇIKLAMA:

Âlimlerimiz, babanın sağlığında mendub ve müstehab olan baba dostlarının hatırını almak onlara ikramda bulunmak gibi davranışların, babanın vefatından sonra da devam ettirilmesinin dinimizce müstehab addedildiğine bu ve benzeri rivayetlerden delil çıkarmışlardır.[434]

17- وعن عمر بن السائب]أنّهُ بلغهُ أنّ رسُولَ اللهِ #:
كَانَ جالِساً فأقبَلَ أبُوهُ من الرضَاعةِ فوَضَعَ لَهُ بعضَ ثَوْبِهِ فقعدَ علَيْهِ، ثمّ أقْبلتْ أمُّهُ من الرِّضَاعَةِ فوَضَعَ لَهَا شِقّ ثوبِهِ من جانبِهِ اŒخرِ فجلستْ عليه، ثمّ أقبل إليهِ أخوهُ من الرضاعةِ فقام رسولُ اللهِ # فأجلسهُ بين يديهِ[. أخرجه أبو داود .

17. (169)- Ömer İbnu's-Sâib'den rivayet edildiğine göre, şu haber kendisine ulaşmıştır: "Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) bir gün otururken süt babası çıkagelir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hürmeten, onun için, giydiği şeylerden birini serer ve üzerine oturtur. Az sonra süt annesi gelir. Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) bunun için de elbisenin diğer tarafını serer, kadın üzerine oturur. Biraz sonra süt-oğlan kardeşi gelir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kalkarak onu da önüne oturtur."[435]

AÇIKLAMA:

Bu rivayet Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in süt akrabalarının da sıla-ı rahim'de bulunduğunu göstermektedir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın süt annesi Halime-i Sa'diyye'dir. Müslüman olmuş ve birkaç hadis rivayet etmiştir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın süt kız kardeşi Şeymâ Bintu'l-Hâris İbni Abdi'l-Uzza'dır. Şeymâ da Müslüman olmuştur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın süt kardeşi Abdullah İbnu'l-Hâris'tir. Bir diğer kız süt kardeşi de Üneyse Bintu'l-Hâris'dir. Süt babası ise Hâris İbnu Abdi'l-Uzzâ İbnu Rifâ'ati's-Sa'dî'dir. Cenab-ı Hakk bunu da hidâyetiyle müşerref kılmıştır, radıyallahu anh.[436]

18- وعه زيد بن أرقم رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]مَنْ حَجَّ عن أحدِ أبَوَيْهِ أجزأ ذلكَ عنهُ، وبُشِّرَ رُوحُهُ بذلكَ في السّماءِ، وكُتبَ عنداللّهِ ولَوْ كَانَ عاقّاً[.وفي أخرى: كُتبَ ‘بيهِ بحَجٍّ، وله بسبعٍ. أخرجه رزين .

18. (170)- Zeyd İbnu Erkam (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Kim ebeveyninden birine bedel haccederse, bu haccla onun borcunu ödemiş olur. Bu durum semâdaki ruhuna müjdelenir. Kişi, anne ve babasına karşı isyankâr (âkk) bile olsa (bu iyiliği sebebiyle) Allah'ın nezdinde (iyi kullar meyanında) yazılır."

Diğer bir rivayette ise: *"Babası için bir hacc, kendisi için yedi hacc yazılır"* denmiştir.[437]

İKİNCİ BAB
EVLAD VE AKRABALARA İYİLİK

1- عن عائشة رَضِى اللّهُ عنها قالت:]دَخَلَتْ عَلَيَّ امرأةٌ وَمَعَها ابْنَتَانِ لَهَا تسألُ فلم تَجدْ عِندِى شيئاً غيرَ تمْرةٍ فأعطَيتُهَا إيّاهَا فقسمتْهَا بينَ ابْنَتَيْهَا ولمْ تأكلْ منْهَا ثم خَرَجَتْ فدخلَ عليَّ رَسُولُ اللهِ # فأخْبَرتُهُ فقال: مَنِ ابْتُلِىَ من هذهِ البناتِ بشيءٍ فأحسنَ إليهِنَّ كنَّ لهُ سِتراً منَ النارِ[. أخرجه الشيخان، والترمذى .

1. (171)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Yanıma bir kadın girdi. Beraberinde iki kız çocuğu da vardı. Bir şeyler istedi. Aksi gibi yanımda bir hurmadan başka bir şey yoktu. Onu verdim. Kadın aldı ve ikiye bölerek kızlarına taksim etti. Kendine pay ayırmadı. Çıkıp gittiler. Arkadan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) girdi. Durumu ona anlattım. Dedi ki:
"Kim bu şekilde kızlarla imtihan edilir o da onlara iyi davranırsa, kızlar, onun için, ateşe karşı perde olurlar."[438]

AÇIKLAMA:

1- Rivayet, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin sadaka verme hususundaki hırsını gösteriyor. Yanında tek hurma tanesinden başka verebilecek bir şeyi olmamasına rağmen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın *"Yârım hurma bile olsa ver, dilenciyi boş çevirme"* emrini yerine getirmede gayret göstermiştir.
2- Hadiste gözüken ikinci husus annenin çocuklarına gösterdiği şefkattir. Bu müşfik davranış Allah indinde makbul bir ameldir. Müslim'de Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'den yapılan bir başka rivayette, "Yanında bulunan üç hurmayı dilenci kadına verir. Kadın, ikisini çocuklara birer tane verir, üçüncüsünü kendisi yiyeceği sırada çocuklar onu da isterler. Anne kadın, kendine ayırdığı bu üçüncüyü ağzına atmaktan vazgeçer. İkiye bölüp, çocuklara yarımşar verir. Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) vak'ayı Hz.Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e anlatınca:

"Allah bu hurma sebebiyle ona cenneti vâcib kıldı," yahut *"Allah bu hurma sebebiyle onu cehennemden âzad etti"* buyurur.
Hâdise iki de olabilir, aynı hadisenin farklı iki rivayeti de olabilir. Çıkan hüküm aynıdır: Annenin evladına olan ihsanı Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmada fevkalâde kestirme bir yol olmaktadır.
3- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in "kızlarla imtihan edilme" tabiri, kız çocuklarının halkın örfünde umumiyetle istiskal edilmesindedir. Oğlan çocukları sevilir, oğlan doğunca sevinilir ama kız olunca çoğunlukla hava değişir. Bu duygu Kur'ân-ı Kerîm'de bile belirtildiği üzere, cahiliye Araplarında daha kuvvetli idi. Kızları diri diri toprağa gömecek kadar kuvvetli bir histi ve yaygınlaşmıştı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu düşünceyi kaldırmak için bir kısım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden biri, kız yetiştirmenin, onlardan gelecek maddî-mânevi sıkıntılara katlanmanın Allah indinde büyük ecre vesîle olduğunu belirtmektedir. Müteâkip hadislerde başka beyanlar da göreceğiz.[439]

-2- وعن أنس قال: قال رَسُولُ اللهِ #:]مَنْ عَالَ جارِيتَيْنِ حتَّى تبلغاَ جَاءَ يومَ القِيَامَـةِ أنَا وَهُوَ: وَضَمَّ أصابِعَهُ[. أخرجه مسلم والترمذى.وعنه: دخلت أنا وهو الجنةَ كهاتينِ، وأشارَ بأصبعيهِ .

2. (172)- Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Büluğa erinceye kadar kim iki kız evladı yetiştirirse -parmaklarını birleştirerek- *kıyamet günü o ve ben şöyle beraber oluruz."*
Tirmizî'de: *"O ve ben cennete şu iki şey gibi beraber gireriz"* dedi ve iki parmağıyla işaret etti" şeklinde gelmiştir.[440]

AÇIKLAMA için müteakip hadise bak.[441]

-3- وعن أبى سعدٍ رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]مَنْ عَالَ ثَثَ بناتٍ، أو ثث أخواتٍ، أو أخْتَيْنِ، أو بنتينِ فأدَّبَهُنَّ، وأحسنَ إليهنَّ، وزوَّجهنَّ فله الجنةُ[. أخرجه أبو داود، والترمذى، وهذا لفظ أبى داود.وله في أخرى: عن ابن عباس رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]مَنْ كَانتْ لهُ أنْثى فلم يئِدْهَا ولم يُهِنْهَا ولم يُؤْثِر ولدَهُ: يعنى الذكورَ عليها أدخلهُ اللهُ تعالى الجنةَ[.

3. (173)- Ebu Saîd (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Kim "üç kız" veya "üç kızkardeş" veya "iki kız kardeş" veya "iki kız" yetiştirir, terbiye ve te'diblerini eksik etmez, onlara iyi davranır ve evlendirirse cenneti hak etmiştir."
Ebu Dâvud'da İbnu Abbas' (radıyallahu anh)'dan şu rivayet de kaydedilmiştir: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Kimin iki kızı olur da bunları öldürmez, alçaltmaz, oğlan çocuklarını bunlara tercih etmezse Allah onu cennete koyar." (5147. H).[442]

AÇIKLAMA:

- Çocuk Öldürme Yasağı başlığı altında müstakil olarak işlerken göstereceğimiz üzere, câhiliye Araplarında oldukça yaygın olan bu meseleye, Kur'ân âyetlerinden ayrı olarak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de irşadlarında geniş yer vermiş, tekrar ele almıştır. Yukarıdaki hadisleri bu açıdan değerlendirebiliriz.

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), kızların yakın bir sevgi ve alâka ile büyütülmesini talab etmektedir. Hayatının ve yaratılışının gayesini Allah'ın rızasını kazanmak, ebedî hayatını kurtarmak bilen mü'mine, bu gayeye ulaştıracak en emîn yolu gösteriyor: "Üç (ve hatta iki) kız yetiştirmek" Rivâyetlere dikkat edilince görülecektir ki, Allah'ın rızasını garantilemek için yetiştirilecek kızın öz evlat olması şartı yok. Kız kardeş de olabilir, yetim bahsinde görüleceği üzere akrabalık bağı olmayan "kız" da olabilir, hatta bazı hadislere göre "cariye" yani "köle kadın" da olabilir. Burada esas olan Allah'ın rızasını gözeterek "kızları" yetiştirmek, yarının annelerinin terbiyesini ihmal etmemektir.

2- Kızlara yapılacak iyilik'e gelince hadislerde bu da farklı kelimelerle ifade edilmiştir: İhsanda bulunmak; ihtiyaçlarını görmek; (iki kız veya kardeş veya akraba kıza Allah rızası için) infak etmek; kızların maddî mânevî sıkıntılarına sabretmek; yedirmek, içirmek ve giydirmek, infak etmek, evlendirmek ve terbiyelerini güzel yapmak, himâye etmek, merhametli davranmak ve kefilleri olmak, onlarla sohbetini güzel yapmak, onlar hakkında Allah'tan korkmak.

İbnu Hacer, "Bu sayılan vasıfların hepsini "ihsan" kelimesi ifade eder" der ki, biz bunu ihsanda bulunmak diye tercüme ettik.

Şu halde, yukarıdaki son derece özetleyerek kaydettiğimiz hadislerden her biri, kız çocuklarına yapılması gereken "ihsan"ları, yedirip içirmeden evlendirmeye varıncaya kadar, hepsini saymaktadır. Gücü yeten hepsini yapar, hepsine gücü yetmeyen güç yetirebildiklerini yapar. Bunların hepsinin bir hadiste sayılmaması tamamına güç yetiremiyenlere, va'dedilen büyük mükâfaata yapabileceği kadarıyla tâlib olabileceğini ifade eder. Bu ise herkesi, "kız"lara ihsanda bulunmaya teşvîk eder. Çünkü, sayılanlar arasında imkânları en mütevazi olan kimsenin bile yapabileceği bir şey mevcuttur.

3- Hadiste temas edilen bir husus kız çocuğuna alçaltıcı farklı muâmele yapılmaması meselesidir. Farklı muâmele İslâm öncesi Arapların umumî vasfıdır. İslâm'a rağmen bugün bile birçok muhitlerde, ailelerde aynı şeyi görmek mümkündür. Bu, bilgimizin azlığından değilse teslimiyetimizin noksanlığındandır. Müslümanlığımızın zayıflığı sâdece namaz, zekât, oruç gibi farzlardaki eksikliklerden ileri gelmiyor, ilâveten ahlakî, terbiyevî sâhalara giren emirlerdeki ihmâlimizle daha da artıyor. Kız evladıyla erkek evladı arasında erkek veya kız lehine ayırım yapan bir kimse davranışına âyet veya hadisten hiçbir delil getiremez.[443]

Çocuklara Eşit Muâmele

Hayatımızın her safhasını aydınlatıp yönlendiren İslâm dininde ebeveynin çocuklar arasını eşit tutma meselesi terbiyede mühim bir esas teşkil eder. Bu sebeple, meseleyi yukarıdaki hadiste geçtiği şekilde muhtasar olarak bırakmayı veya bir iki paragraflık bir açıklama ile yetinip geçmeyi uygun bulmadık. Konu üzerine etraflı bilgi edinmek isteyenleri tatmîn edecek bir açıklamayı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Sünnetinde Terbiye adlı kitabımızdan iktibas ediyoruz:

"Çocuklarla ebeveynin münâsebeti hususunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ehemmiyetle üzerinde durduğu bir diğer husus, çocuklara eşit muâmelede bulunmaktır. Bu prensibin tebliğine Nu'man İbnu Beşîr'den rivayet edilen şu hâdise vesîle olmuştur: "Babam bana malından bir şeyler hibe etmişti. Annem Amra Bintu Ravâhâ: Bu hibeye Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı şâhit kılmazsan kabûl etmiyoruz" dedi. Bunun üzerine bana yaptığı hibeye şâhit kılmak için babam beni de alarak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a gitti. Durumu öğrenen Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Başka çocukların da var mı?" diye sordu.

"Evet" cevâbı üzerine

"Aynı şekilde bütün çocuklarına hibede bulundun mu?" diye sordu. Babam:

"Hayır" deyince,

"Allah'tan korkun, çocuklarınız husûsunda âdil olun" dedi. Babam oradan ayrıldı ve hibeden rücû etti." Sâdece Müslim'de 19 vechine rastlanan rivayete Buhârî, Nesâî, Ebu Dâvud, Tirmizî, İbnu Mâce, Muvatta, Müsnedü Ahmed, Müsnedü Tayâlîsî vs. hemen hemen bütün hadis mecmûalarında farklı vecihler çerçevesinde rastlanmaktadır. Ebû Dâvud'un Süleyman İbnu Harb tarikinden yaptığı tahricde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): *"Çocuklarınızın arasını eşit tutun"* diye sârih emirde bulunur. Muhtelif vecihlerde Beşir'in davranışındaki tahrimiyyet (veya kerâhet) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından: *"Bunu iâde et", "Beni şâhid kılma, ben çevre (orta yoldan sapma) şehâdette bulunamam", "Bu doğru değil, ben ancak hakka şehâdet ederim", "Buna benden başkasını şâhid kıl"* .... gibi çeşitli sözlerle ifâde edilmiştir. Ahmed İbu Hanbel'in bir rivayetinde, eşit davranmak, çocuğun, ebeveyni üzerindeki haklarından biri gösterilir: *".... Çocukların, senin üzerindeki haklarından biri onlara eşit davranmandır."*

Tirmizî'nin açıklamasından anladığımıza göre, bu hadise dayanarak çocuklar arasında tesviyenin lüzumuna inanan âlimlerin bir kısmı, "ihsan ve atiyyede" şart derken, diğer bir kısmı "öpücüğe varıncaya kadar" (zâhire akseden) her şeyde şart demiştir. Tesviyenin her çeşit muâmeleye şümulünü şart koşanların görüşünü te'yîd eden Bezzâr'ın, Enes'ten bir tahricine göre "Bir adam Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yanında otururken oğlunun biri gelir. Adam çocuğunu öper ve dizinin üstüne oturtur. Az sonra kızı gelir. Adamcağız onu (öpmeksizin) önüne oturtur. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): *"Aralarında eşit davranıyor musun?"* (diye kınar).

Selef, evladlar arasında âdil davranmayı, dinî bir vecibe olan "sıla-ı rahm" meyânında mütâlaa etmiştir.

Eşitlik deyince bundan erkek-kız bütün çocukları anlamak gerekmektedir. Bazıları (Ahmet ve İshak: "Mirâs'da olduğu gibi kızın tek erkeğin çift hisse almasıyla burada kastedilen eşitlik hâsıl olur" demişse de Cumhûr bunu reddetmiştir. Esasen bir kısım sünnet, hibe, ihsan gibi davranışlarda mutlaka farklı hareket edilecekse bunun "kız çocuklarının" lehine yapılmasını âmirdir: *"Bağış ve ihsanda çocuklarınız arasını eşit tutun. Eğer ben birini üstün tutacak olsaydım kızları üstün tutardım."* Senedce zayıf da olsa aynı mânâyı müeyyid bir diğer hadiste Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): *"Allah öpücüğe varıncaya kadar her hususta çocuklar arasında adâletli davranmanızı sever"* buyurmaktadır.

Bu eşitlik emriyle ihtiyârî olan fiillerin kastedildiği mâlumdur. Kalbî sevgi ihtiyârın dışında olması hasebiyle sevgide eşitlik mevzubahs değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'a aşırı muhabbetinden bahsettiği gibi, bazı rivayetlerde de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kendisine herkesten çok benzediği kaydedilen torunu Hasan'ı Hüseyin'den daha çok sevdiğine dair

ifadelere rastlanmaktadır.
Sünnette çocuklara yapılacak farklı muâmelenin ictimâî münâsebetlere menfi etkileri olacak bir kısım kötü hislerin doğup gelişeceğine ve bilhassa bu tutuma yer veren ebeveyne karşı hürmet hislerinin zayıflayacağı keyfiyetine şu vecihte dikkat çekilmektedir: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kendisini şâhid kılmak isteyen Nu'man İbnu Beşîr'e sorar:
"Çocuklarının sana karşı hürmet ve lütûf'da adâletli olmaları seni memnun etmez mi?"
"Evet yâ Resûlallah",
"Öyle ise başkasını şâhid kıl."
Kezâ Nu'man'a verilen şu cevap da çocuklara yapılacak eşit muâmele ile onlardan görülecek eşit hürmet arasındaki sıkı münâsebeti te'yîd eder: "Onların sana eşit bir şekilde iyilik etmeleri nasıl senin hakkınsa, senin de onlara eşit muâmelede bulunman öylece onların hakkıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Hz. Yusuf hikâyesinde Yûsuf'un kuyuya atılışı, babasının Yusuf'a olan fazla sevgisi sebebiyle kardeşlerinde uyanan kıskançlık illetine bağlanışı mevzumuz için ziyadesiyle mânidârdır. Bu fikra bize, çocuklara yapılacak gayr-i âdil muâmelenin onların ebeveyne karşı hürmetlerini kırmakla kalmayıp, kardeşler arasında bulunması gereken (rahm denen) mânevî râbıtayı da kırıp aralarını açacağını ifâde etmektedir ki bu kayırma işini kerih görenler sebep olarak bu noktada ısrar ederler. Nitekim Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): *"Çocuğunun kendisine iyi davranmasında ona yardımcı olan babaya Allah rahmetini bol kılsın"* derken evlâdın babaya karşı iyi veya kötü davranmasında babanın hissesinin büyük olduğuna dikkat çekmektedir. Hadiste istenen yardım, büyük ölçüde eşit muâmeleye bağlı olsa gerek.
Nitekim İbnu Hacer'in izahına göre eşit muâmeleyi vâcib görenlerin bir hücceti de son söylediğimiz iki husustur. "Zira o (eşit muâmele), vâcibin mukaddimesidir. Çünkü kardeşliğin kopması ve ebeveyn hukukuna riâyetsizlik (yani kat'u'r-rahm ve'l-ukûk) dînen haram kılınan iki husustur, öyle ise bu iki harama müeddi olan vâsıtalar da haramdır. Çocukların birini öbürüne karşı kayırmak ise bu iki harama müeddî olur." Bu meyânda Münâvî de şunu söyler: "Dünya ve âhiretin intizamı adâlete bağlıdır. Aralarında farklı muâmele, (kardeşler arasında) karşılıklı kin, buğz ve adâvete, ebeveyne karşı da bir kısmının muhabbeti ve diğer bir kısmının buğzuna sebep olur. Bu durumdan ebeveyne ve kardeşlere karşı haksızlıklar neş'et eder."
Sünnette şiddetle yasak edilen bu gayr-ı âdil davranışın uzak, yakın, ferdî, içtimâî başka çeşit neticeler de tevlîd edeceği ihtimâlden uzak değildir. Nitekim günümüzde yapılan araştırmalar çocuklarda görülen intihâr, transvestizm (kadınların erkek, erkeklerin kadın gibi giyinmesi), altını ıslatma, kıskançlık ve düşmanlık hislerinin doğması gibi bir kısım ruhî bozuklukların sebepleri meyânında anababanın çocuklar arasında yaptıkları ayrımın da yer aldığını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple eğitimcilerimiz "Muhtelif çocukları olan ailelerde bir çocuğun ötekine tercih edilmesi, kardeşleri veyâ diğer çocuklarla aleyhinde mukayeseler yapılması şahsiyet gelişmesi yönünden göz önünde tutulması icabeden bir husûstur (...) Bu duruma düşen çocuklarda hem yetişkinlere, hem de kendine tercih edilen çocuğa karşı "düşmanlık, kıskançlık, aşağılık duyguları geliştirilir" demektedirler.
Önce evvel isteyene: Küçük kardeşler arasında sıkca görülen bir husus birisinin herhangi bir talebi olunca diğerinin de aynı talepte bulunmasıdır. Şu vereceğimiz misâlden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in böyle hâllerde önce ilk mürâcaata cevap verilmesi gerektiği prensibini vaz' ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Ali'den gelen rivayet aynen şöyle: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bizi ziyâret etmişti. Yanımızda geceledi. Hasan ve Hüseyin de uyuyorlardı. Bir ara Hasan su istedi.

Derhâl kalkan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) su kırbasından kadehe su aldı. Çocuğa vermek için getirmişti ki (o sırada uyanmış olan) Hüseyin (hemen bardağı) alıp su içmek istedi. Resûlullah ona vermeyip önce Hasan'a verdi. Bunun üzerine Fatıma dayanamayarak:
"Hasan'ı Hüseyin'den çok seviyor gibisin" deyince,
"Hayır, fakat ilk defa o istedi" cevabını verdi.[444]

Çocuk Öldürme Yasağı

Dinimizin ısrarla üzerinde durduğu bu meseleyi, doğum kontrolü tatbikatıyla günümüzde kazandığı ehemmiyet sebebiyle biraz genişçe açıklamayı gerekli bulduk. Bu maksadla Kur'ân'da Çocuk adlı kitabımızdan ilgili kısmı aşağıya aynen alıyoruz.
"Çocukların korunması hususundaki Kur'ânî tahdid ve tedbirlerden biri de çocuk öldürme yasağıdır. Eski çağlardan beri bütün dünyada[445], çeşitli şekillerde mevcut olan bu meş'um gelenek, câhiliyye devri Araplarında da yaygın şekilde mevcuttu. Kur'ân-ı Kerîm bu müessif tatbikata, birçok kereler temas eder.
Bir kısım âyetler, bu âdetin tarihen eskiliğine dikkat çekerek tâ Hz. Musâ zamanında Firavun tarafından Yahûdiler'e uygulandığını haber verir. Bu uygulamada yeni doğan erkek çocuklar öldürülüyor, kızlar sağ bırakılıyordu.[446]
Yahûdilere tatbik edilmiş olan bu "erkek çocukları öldürme" cinayeti düşmanca tavırdan, inananlar zümresini zayıflatmak ve güçsüz bırakmak düşüncesinden ileri geliyordu.
Kur'ân-ı Kerîm, câhiliyye devri Araplarında mevcut çocuk öldürme âdetine de âyetlerinde yer verir:

"Böylece putlara hizmet edenler, puta tapanların çoğunu helâke sürüklemek, dinlerini karmakarışık etmek için çocuklarını öldürmelerini onlara iyi göstermişlerdir." (En'âm: 6/137).
Erkek ve kız her iki cinsten çocukları "fakirlik" korkusuyla öldürtüp, kızları da "ar" düşüncesiyle diri diri toprağa gömdüren bu geleneğin İslâm'ın bidâyetlerine kadar canlı ve de yaygın bir şekilde geldiğini gösteren pek çok rivayet mevcuttur. Bunlardan biri İslâm'la şereflenmezden önce, kendi eliyle 12 kızını diri diri toprağa gömmüş bulunan Kays İbnu Âsım'la ilgilidir. Müslüman olduktan sonra suçunu itirafla Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den bu günahtan kurtulma çâresi olup olmadığını sormuştur. Bir diğer durum Sa'sa'a İbnu Nâciye'nin rivayetiyle sergilenmektedir: Bu hayırsever zengin, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e mürâcaat ederek, Müslüman olmazdan önce 360 tane çocuğu satın almak suretiyle ölümden kurtardığını, bu amelinin mânevî mükâfaatının ne olacağını sormuştur.
Kur'ân-ı Kerîm, çeşitli bahâne ve şekiller altında kıyâmete kadar devam edecek olan bu tatbîkatla, ciddî şekilde mücadele eder. Bunu bu iki örnekle görelim:
1- Şu âyet- i kerimede en büyük haramlar sayılırken, çocuk öldürme, üçüncü sırada gösterilmiştir:
"De ki: "Gelin size, Rabbinizin haram kıldığı şeyleri söyleyeyim: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya-babaya iyilik yapın, yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin -sizin ve onların rızkını veren biziz-. "Gizli ve açık" kötülüklere yaklaşmayın. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Allah bunları size düşünesiniz diye buyurmaktadır" (En'âm: 6/151).

İsrâ sûresinde de çocuk öldürme fiili "büyük hata" olarak tavsif edilmiştir. (İsra: 17/31).
2- Çocuk öldürenlerin büyük hüsrana uğrayacakları haber verilir:
"Beyinsizlikleri yüzünden körükörüne çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri -Allah'a iftira ederek- haram sayanlar mahvolmuşlardır. Onlar sapıtmışlardır. Zaten doğru yolda da değildirler." (En'am: 6/140).
3- Kadın ve erkeklerle yapılan bey'atlarda çocuk öldürmeme şartı konur:
"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar Allah'a hiçbir ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu sâhiplenerek kocasına isnadda bulunmamak ve uygun olanı işlemekte sana karşı gelmemek şartıyla sana bey'at etmek üzere geldikleri zaman onları kabûl et, onlara Allah'tan bağışlama dile. Doğrusu Allah bağışlayandır, acıyandır." (Saff: 61/12).
4- Öldürme yasağını sıkça tekrar etmiştir: Gerek yukarıda kaydettiklerimiz ve gerekse *"Kız çocuğunun hangi suçtan ötürü öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman"* meâlindeki.âyeti (Tekvir: 81/8-9) ile iki ayrı yerde geçen ve: *"Fakirlik korkusu ile çocuklarınızı öldürmeyin, sizi de, onları da rızıklandıran biziz"* (İsra: 17/31; En'am: 6/151). meâlindeki âyetleri Kur'an-ı Kerîm'in her tarafına serpiştirilmiş olarak bu yasağı, sıkça hatırlatmaktadır.
Zamanımızda, bir kısmı dâhilî, bir kısmı hâricî sebeplerden hâsıl olan iktisadî sıkıntıları ve tamamen muhayyel olan- müstakbel açlık tehlikelerini önlemek bahanesi dile getirilmek sûretiyle Malthus'cu iddiaların rengine büründürülen ve aslında dıştan gelen siyâsî baskılardan kaynaklanan ve dünyanın her tarafında tatbîkatı yaygınlaştırılmaya çalışılan ve nüfus planlaması, aile planlaması, doğum kontrolü gibi değişik adlarla mûnis gösterilmeye ve meşrû kılınmaya çalışılan "modern çocuk öldürme metodları" Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen yasak sınırının dışına çıkmaz. Âyetlerde firavunlarca "mü'minleri zayıf kılmak" için işlendiği bildirilen "fakirlik korkusu" kılıfına büründürülmüş şekliyle mü'minler tarafından benimsenebileceğine işaret edilmekte ve bu tuzağa düşülmemesi için *"fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin"* emri tekrar edilmiş olmaktadır. [447]

4ـ وعن عوف بن مالك ا'شجعى رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]أنَا وامرأةٌ سَعْفَاءُ الخدَّين كَهاتينِ يومَ القيامةِ، وأومأ يزيدُ بنُ زُرَيعِ الراوى بالوُسطى والسبابةِ: امرأةٌ آمَتْ من زوجها ذاتُ منصبٍ وجمال حَبَسَتْ نفْسَهَا علَى يَتامَاهَا حتَّى بانُوا أو ماتوا[. أخرجه أبو داود.»والسفعة« نوع من السواد ليس بكثير، وأراد أنهَا بذلت نفسها ليتاماها، وتركت الزينة والترفه حتى شحب لونها واسود، »وآمت« بالمد: أقامت ب زوج، ومعنى »بانوا« انفصلوا واستغنوا .

4. (174)- Avf İbnu Mâlik el-Eşca'î (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): *"Ben ve yanakları kararmış kadın kıyamet günü şu iki şey gibi yan yanayız.* -Hadisi rivayet eden Yezid İbnu Zürey, baş ve orta parmaklarıyla işaret yaptı.- *O kadın ki, mevkii, makamı bulunan kocasından dul kalmıştır, (maddî imkânlarından başka) neseb ve güzelliği yerindedir. Bütün bunlara rağmen (evlenmez) ve yetimler büyüyünceye veya ölünceye kadar kendini onlara hasreder."*

Hadîste geçen "yanakları kararmış kadın" tabiriyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yetimlerini büyütmek gayesiyle süslenmeyi ve rahat yaşamayı terkeden, çektiği sıkıntılar sebebiyle cildi kararan dul kadını ifade buyurmuştur.[448]

-5- وعن خولة بنت حكيم رضى الله عنها قالت:]خَرجَ رَسُولُ اللهِ # ذاتَ يومٍ وهوَ محتضِنٌ أحدَ ابنَىْ بنتِهِ وهو يقولُ: إنّكمْ لتُبْخلُونَ وتجبَنونَ وتُجَهِّلُونَ وإنّكمْ لمن رَيْحانِ اللهِ تعالى[. أخرجه الترمذى.»ومعناه« تحملون على البخل والجبن والجهل.

5. (175)- Havle bintu Hakîm (radıyallahu anhâ) anlatıyor: Bir gün, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kızı Fatıma (radıyallahu anhâ)'nın iki oğlundan birini kucaklamış olduğu halde evden çıktı ve şöyle diyordu:
"Siz var ya, sizin yüzünüzden (ebeveyniniz) cimriliğe, korkaklığa ve cehâlete düşüyorlar. Ve siz Allah'ın reyhanındansınız."[449]

AÇIKLAMA:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) torunlarına olan sevgisini çeşitli şekilde izhar etmiştir. Burada kucaklayıp taşıdığını, bu meyanda çocukla konuştuğunu görüyoruz. Çocuğu olan babalar onların terbiyelerini düşündükleri için cihada gitmekten korkarlar. Onlar için birçok hayır harcamalarına karşı cimrilik ederler. Keza çocuklarının rızıklarını te'min, himâye ve terbiyelerini sağlamak için meşgul olduklarından ilme de vakit ayıramazlar, câhil kalırlar. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir başka vesile ile çocukları kucaklarken: "Allah doğru söylemiştir. *"Evlatlarınız, mallarınız birer fitnedir"* (Teğabün: 64/15) buyurur. Şu halde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), yukarıdaki sözleriyle, çocukların fitne olduğunu belirten âyetlere işaret etmiş olabilir. O âyetlerden biri meâlen şöyledir: *"Ey iman edenler, sizi ne malınız, ne evladlarınız Allah'ı zikirden alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir"* (Münâfikun: 63/9).
Şu halde, çocukların ihtiyaçlarını görmek, terbiyelerini yapmak gibi meşguliyetler, dikkatli olunmadığı takdirde başka çeşit vazifelerimizi ihmâle sebep olabilecektir. Şu halde âyet ve hadisler bu tehlikeli duruma dikkatleri çekmiş oluyorlar.
2- Hadis önce çocuğu zemmetmiş, sonra da reyhana benzeterek medhetmiştir. Bu benzetmeden maksadın çocuğun öpülüp koklandığına irşâd olduğu belirtilir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) çocukların terbiyesinde onların öpülmelerine, sevilmelerine çok ehemmiyet vermiş; *"Her öpücük sebebiyle size cennetten bir derece verilir"* diyerek buna teşvik etmiştir.[450]

Şefkat Ve Çeşitli İzhar Yolları: Kucaklamak, Öpmek

Büyüklerin küçüklere olan ilgilerinde en mühim yeri işgal eden şefkate İslâm'ın verdiği ehemmiyeti açıklamak üzere Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye adlı kitabımızdan ilgili bahsi aşağıya kaydediyoruz:

"Başta ebeveyn olmak üzere bütün büyüklerin küçüklere olan münâsebetinde en mühim esas, onlara gösterilecek sevgi ve şefkattir. Büyüklerde takdir edilme ihtiyacı ne ise, küçüklerde de sevilme ve şefkat görme ihtiyacı aynı şeydir. Ancak bu ikincilerde sevgi, onların gelişmesinde gıda hükmüne geçtiği için şahsiyetlerinin teşekkül ve inkişafında mâ-i hayat, ziyay-ı şems durumundadır ve "sosyalleşmesinde en önemli faktör" olması sebebiyle çok daha mühimdir. Çocuğun müteakip yıllarda göstereceği bir kısım ruhî bozukluklar, ailesinden yeteri kadar sevgi ve alâka görmemesi, kötü muâmelelere mâruz kalmasıyla îzâh edilmektedir. Batılı bir terbiyeci "Öğretmende sevgi olmazsa, çocukta ne karekter, ne de zekâ iyi ve serbestçe gelişemez" der. Bir diğeri çocuk intiharlarının sebeplerinden biri olarak çocuğun sevilmediğine dair inancı gösterir. Yine bir Batılı "Az veya çok bilinçli olan sevgi ihtiyacı çok büyüktür, hiç olmazsa ölçülü bir şekilde sevilmeyen çocuk içine çekilir, zayıflar ve bencil bir şekilde kendi kabuğuna kapanır. Çocuk temiz havaya nasıl muhtaçsa aynı tarzda sevgiye de muhtaçtır" der. Çocuğa gösterilecek sevginin onun cinsî kuvvelerinin gelişmesine de müessîr olacağına inanan terbiyeciler "çocuğun normal seksüel davranışlar kazanması için" alınacak tedbirler meyânında "çocuklar ve gençlerin doğuştan itibaren gerekli sevgi ve saygıyı görmesi"ni şart koşmaktadırlar. Aile içerisinde sevilme ve reddedilme gibi durumların çocuğun konuşma kapasitesine de müsbet veyâhut menfî yönden etki edeceği, yeterli sevgiye mazhar olmayan çocukların konuşma özürlerine maruz kalacağı da belirtilmiştir. Keza homoseksüellik, sadizm, altını ıslatma, itâatsizlik, anne-babaya düşmanlık gibi her çeşit rûhî bozuklukların temelinde "insan yavrusunun en önemli psikolojik ihtiyâcı olan içten sevilmek" noksanlığı gösterilmektedir. Çevrelerinden, hususen anne babalarından, yeteri kadar sevgi ve alâka göremeyen çocukların, kendisine itimad duygusunu geliştiremeyeceği, büyüklere karşı düşmanca hareket etmeye, haşin, kırıcı, kavgacı, yalancı, hırsız, okul kaçkını olmaya meyledeceği vs. kesinlikle anlaşılmıştır. Suçlu çocuklar için te'sis edilen ıslah evlerinde de başarı için, her şeyden önce "sevgi ve şefkât"e başvurulması gerektiği belirtilmektedir.

Bu söylenenler, bir kısım klinik ve anket çalışmaları sonunda ilmen tesbit edildiği için "son zamanlarda en ziyade üzerinde durulan mühim problemlerden biri anne ve babaların çocuğa karşı takınacağı tavır" olmuştur.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) diğer birçok sünnetlerinde olduğu gibi, burada da sebep zikretmeksizin, çocuklara şefkat hususunda ısrar etmiş, teşvik edici sebep olarak da Allah indindeki mükâfaatı zikretmiştir. Başka vesîlelerle de belirttiğimiz gibi çok yönlü hikmetleri bulunan bir emir veya yasağın sebepleri tâdâd edilmez, meselenin sâdece mânevî sonucu zikredilir: "Allah'ın rızası", "gadabı", "şeytanın rızası", "memnuniyetsizliği", "meleklerin duası", "lâneti" vs. Çocuklara gösterilmesi gereken şefkat husûsu da böyle te'yid edilmiştir. *"Rahmet (şefkât) sahiplerine Rahmân rahmet eder, arz ehline rahmet edin (müşfik olun) ki semâ ehli de size rahmet etsin." "(Rabbim şöyle buyurdu:) Şurası muhakkak ki rahmetim gadabımı geçmiştir", "(Halka) merhametli olmayana (Hakk tarafından) rahmet edilmez, "Merhamet ancak şakî olanlardan alınmıştır"* gibi müteaddid hadislerde rahmeti bütün canlı mahlûkatla olan münâsebetlerde büyük bir esas olarak vaz eden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) çocuklara karşı gösterilecek şefkât ve merhamete ayrıca dikkat çeker ve*: "Küçüklerimize şefkât etmeyen (...) bizden değilir"* der.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), çocuklarına karşı müşfik ve onlara düşkün olan kadınları takdir etmek sûretiyle kadınları şefkatli olmaya teşvik etmiştir. Bu cümleden olarak Kureyş kadınları çocuklarına düşkünlükleri sebebiyle takdir edilirler: *"Deveye binen kadınların en hayırlısı Kureyş kadınlarının sâliha olanlarıdır, onlar küçüklüklerinde çocuklarına son derece müşfik ve*

düşkündürler (...)" Bir seferinde iki çocuğundan birini sırtına almış, diğerini de elinden tutmuş yederek huzûruna gelen bir kadına, diğer bir seferinde de Hz. Aişe'nin ikram ettiği üç hurmadan ikisini beraberindeki iki çocuğuna birer tane verip üçüncüsünü kendine ayırdığı hâlde az sonra üçüncüyü de çocuklarına yarımşar veren kadına, çocuklarına karşı izhâr ettiği şefkatten dolayı fevkalâde takdir ve senâlarda bulunmuştur.

Hz. Enes, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı iyâline karşı nâsın en şefkatlisi olarak tavsif eder. Der ki: "İyâline karşı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den daha müşfik olan hiç kimseyi görmedim. Oğlu İbrahim'in Medine'nin bir kenarında oturan süt annesi vardı. Süt annenin kocası bir demirci idi. Beraberinde biz de olduğumuz hâlde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) oraya (çocuğu sık sık görmeye) giderdi. Varınca demircinin izhîrle dumanlandırılmış evine girer, çocuğu kucaklar öper, koklar, bir müddet sonra dönerdi. Müsned-i Zeyd'de gelen bir tahricde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), herkesi çocuklarını öpmeye teşvik eder *"Çocuklarınızı çok öpün zira her öpücük için size Cennet'te bir derece verilir ki iki derece arasında beşyüz yıllık mesâfe mevuttur. Melekler öpücüklerinizi sayarlar ve sizin için yazarlar."*

Torunları Hasan'ı (veya Hüseyin'i) öperken Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i, gören Akra' İbnu Hâbis bunu yadırgayarak:

"Benim on çocuğum var hiçbirini de öpmedim" der. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ona yönelerek şu cevabı verir:

"Şefkatli olmayana merhamet edilmez."

Sâib İbnu Yezîd'in rivayetinde ise *"Halka merhamet ve şefkat göstermeyene Allah rahmet etmez."* demiştir. Kezâ İbnu Mâce'nin tahricinde

"Çocuklarınızı öper misiniz?" diye soran bedevîlerin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan

"evet" cevâbını alınca:

"Fakat biz, Allah'a andolsun öpmeyiz" demeleri üzerine de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"Allah kalplerinizden merhameti çıkardı ise ben ne yapabilirim?" demiştir. Bütün bu rivayetler bir yandan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın çocuk sevgisine verdiği ehemmiyeti ifade ederken, diğer yandan da çocuklara karşı beslenmesi gereken sevgi, şefkât ve merhâmetin en iyi ifade vasıtasının onları öpmek olduğunu belirtmekte ve buna teşvik etmektedir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'deki bu çocuk sevgisi sâdece kendi çocuklarına karşı olan cibillî bir evlad sevgisinden çok, alelıtlak sevgiye muhtâç olan bütün çocuklara karşı idi. Yine Enes (radıyallahu anh)'den mervî bir hadiste, O (aleyhissalâtu vesselâm)'nun *"Çocuklara karşı nâsın en müşfiki"* olduğu belirtilmektedir ki bir başka vecihte *"çocuklarına ve iyâline karşı nâsın en müşfiki"* şeklinde gelmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'de çocuk sevgisi pek bâriz bir vasıf olmaktan başka bunun mübalağalı bir şekilde izharı da görülmektedir. Sevgiyi izharda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) muhtelif imkân ve firsatları değerlendirmiştir.[451]

Kucaklamak ve Öpmek:

Çocuklara karşı duyulan sevgiyi ifade etmenin en iyi yollarından biri onların kucaklanıp öpülmesidir. Bu sebeple Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in reyhâna teşbih edip *"kokusu cennetin kokusundandır"* dediği çocukları kucaklayıp öptüğüne dair misaller çoktur.

İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in rivayetinde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın *"dünyadaki iki reyhânım"* dediği Hasan (radıyallahu anh) ve Hüseyin (radıyallahu anh)'i Enes (radıyallahu anh)'ın bildirdiğine göre (sık sık) "çağırtıp onları koklar ve bağrına basardı." Nitekim Buhârî'nin tahricinde Ebû Hüreyre (radıyallahu anh), Tirmizî'nin tahricinde Havle Bintu Hâkim, Hâkim'in tahrîcinde Ya'lâ'bnu Münebbîh es-Sakatî, İbnu Mâce'nin tahricinde Ya'la'l-Âmirî Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in torunlarını kucaklayıp bağrına bastığını ve dua edip sevgisini izhâr buyurduklarını haber vermektedir.
Usâme İbnu Zeyd'in Buhârî'de gelen bir rivayetinden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kendi öz evlâd ve torunları dışında kalan çocuklara da aynı sevgi tezâhüründe bulunduğunu anlamaktayız. Usâme (radıyallahu anh) diyor ki: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) beni bir dizine, Hasan İbnu Ali (radıyallahu anh)'yi de diğer dizine oturtur, sonra ikimizi birden bağrına basar ve: *"Ey Rabbim bunlara rahmet et, çünkü ben bunlara karşı merhametliyim"* derdi. Kezâ İbnu Rebî'ati'bni'l-Hâris (radıyallahu anh)'in rivayeti de bu görüşümüzü teyîd etmektedir. Der ki: "Babam beni, Abbâs (radıyallahu anh) da oğlu el-Fadl (radıyallahu anh)'ı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a gönderdi, huzûrlarına girdiğimiz zaman bizi sağlı sollu oturttu ve bizi öylesine sıkı kucakladı ki daha kuvvetlisini görmedik."
Rivâyetler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in çocuğu çok değişik yerlerinden öptüğünü, göstermektedir. Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'nin bir rivayetinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in iki omuzundaki Hasan ve Hüseyin'in sırasıyla dudaklarından öptüğünü, diğer bir rivayetinde "Hasan'ın dilini kişinin kuru hurmayı emdiği gibi emdiğini", Hz. Mu'aviye (radıyallahu anh)'nin bir rivayetinde de "acıtmaksızın Hasan'ın dudağını emdiğini" görüyoruz.
Bu hususta şu rivayet de son derece enteresan gözüküyor: "Ebû Hüreyre bir gün Hasan İbnu Ali'ye rastlar ve "Elbisesini kaldır tâ ki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın öptüğünü gördüğüm yerden öpeyim" der. Hz. Hasan elbiseyi karnından yukarı alır. Ebû Hüreyre göbeğinin üzerine dudaklarını koyar ve öper."
Kezâ Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kızı Fâtıma'yı da öptüğü rivayetlerde belirtilmektedir. Fâtıma'yı bazı rivayetlerde "umûmiyetle başının tepesinden" öptüğü belirtilirse de Hz. Ebû Bekir'in, kızı Aişe'yi yanağından öptüğüne dair rivâyetin varlığı kız çocuklarının sâdece alın veyâ tepeden öpüleceğine dair bir teamülün olmadığını gösterir.
Bütün bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere, küçük çocuk kız ve erkek tefrîk edilmeksizin öpülecektir. İbnu Battâl'ın deyişine göre -ki verdiğimiz misâller bunu teyîd eder- "Çocuğun bütün uzuvlarından öpmek câizdir. Ulemâ'nın ekserîsine göre avret olmadıkça büyüklerin de bütün uzuvlarından öpmek câizdir."
Öpmeyi: "Sevgi öpmesi, merhamet öpmesi, şefkat öpmesi, hürmet öpmesi, şehvet öpmesi diye beş kısma ayıran İslâm âlimleri Allah rızasıyla olduğu takdirde hepsinin ibadet sayılacağını ifade etmiş, çocukların öpülmesini de "rahmet" olarak değerlendirerek bunu bilhassa şehvânî olan öpmelerinden tamamen ayırmıştır. İbnu Hacer biraz daha tafsilatlı olarak şöyle der: "Öz çocukların akrabâ ve yabancı çocuklarının öpülmesi şefkat ve rahmet içindir, lezzet ve şehvet için değildir, bağrına basmak, koklamak ve kucaklamak da böyledir. Fakat Nevevî: "Başkasının çocuğunun da şehvetle olmadığı takdirde öpülmesi câizdir" demekle, başkasının çocuğunu öperken değişik bir niyyetin araya girebileceği ihtimaline yer vermiş oluyor.[452]

Başından Okşamak:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), çocuklara olan sevgisini izhârda sıkca okşamaya da yer vermiştir. Bunu daha ziyâde çeşitli vesîlelerle huzûruna çıkan Müslüman çocuklara karşı tatbîk etmiştir. Rivâyetler okşama, kucağına alma ve hayır duânın umumiyetle berâber olduğunu ifâde ederler. Bir iki misâl verebiliriz. Yusuf İbnu Abdillah İbni Selâm: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), beni Yûsuf diye tesmiye etti, kucağına oturttu ve başımı okşadı"der. Amr İbnu Hureys ise kendini annesinin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in huzuruna götürdüğünü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın başını okşayıp, bol rızka kavuşması için dua ettiğini, Abdullah İbnu Utbe de beş altı yaşlarında iken Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kendisini tutup kucağına oturtarak başını okşayıp, zürriyeti için bereketle dua ettiğini hatırlayabildiğini anlatır.
Abdullah İbnu Büsr de kendilerini Hz. Ebû Bekir'le ziyârete gelen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a yemek ikrâm ettiklerini, yemekten sonra ev halkı için dua edip, eliyle kendi başını okşayarak: "Bu çocuk bir asır yaşayacak" dediğini rivayet eder. Kezâ biat için getirilmiş olan Abdullâh İbnu Hişâm'ı da okşar, dua eder, *"Henüz küçüktür"* diyerek biat almaz.
Kızlarla ilgili bir örnek için de Cemre Bintu Abdillah et-Temîmiyye'nin şu rivayetine bakalım, der ki: "Babam beni Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a götürdü ve: *"Şu kızım için Allah'a bereketle dua buyrun"* dedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) beni kucağına oturttu, sonra elini başıma koydu ve bereketle dua etti.
Câbir İbnu Semüre de şu müşâhedesini anlatır: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le öğle namazı kıldım. Namazı müteakip ehline gitti. Ben de onu takip ettim. Derken onu iki çocuk karşılamıştı ki Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) teker teker her birinin yanaklarını okşamaya başladı, -Râvi ilâve eder- Benim yanaklarımı da okşadı."
Zayıf senedle de gelmiş olsa, okşama ile ilgili bir teferruata yer veren şu hadisi de son olarak kaydedelim: *"Yetimin başını (arkadan) öne doğru, babası olan çocuğun başını da (önden) arkaya doğru meshedin."*[453]

Bineğine Almak:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) çocuklara sevgisini izharda durumu icabı onları bineğine de almıştır. Abdullah İbnu Ca'fer (radıyallahu anh) bu konuda şöyle der: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir seferden dönünce biz onu karşılardık. Yanımda ya Hasan veya Hüseyin olurdu. O (aleyhissalâtu vesselâm) da birimizi önüne, birimizi de arkasına alarak, Medîne'ye kadar getirirdi." Ebû Dâvûd'un tahricinde Abdullah "Kendisini ilk karşılayanı önüne, diğerini arkasına alırdı" der. Bir defasında bu sefer dönüşlerinden birinde bineğine üç çocuk birden aldığı belirtilir. İbnu Abbâs'ın bir rivayetinde Mekke'ye girdiği sırada kendisini karşılayan Benû Abdulmuttalib çocuklarından birini önüne, diğerini arkasına aldığını görüyoruz. Böyle bir durumda tercîhe mazhâr olan Abdullah İbnu Zübeyr müftehirâne Abdullah İbnu Ca'fer'e şöyle der: "Hatırlar mısın bir gün Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı karşılamıştık da O, beni bineğine almış seni terketmişti?(...)"
Şu rivayet bize bineğe almak sûretiyle çocuklara iltifatın sâdece yolculuk dönüşü karşılamalara mahsus olmadığını ifade etmektedir. Râvi (yine Abdullah İbnu Ca'fer) diyor ki: "Keşke ben, Ubeydullah ve Kusam'ı bir görseydiniz. Biz beraberce oynuyorduk, derken Resûlullah (aleyhissalâtu

vesselâm) bize uğradı ve *"Bana şunu kaldırın"* diyerek beni önüne aldı. Sonra da Kusam'a işâret ederek: *"Şunu da bana kaldırın"* dedi onu da arkasına aldı, sonra bize dua etti (..)"[454]

Sevgide Aleniyet:

Verdiğimiz misâllerde görüldüğü gibi çocukları seven Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) sevgisini fiilleriyle izhâr ettiği gibi bizzat sözleriyle de alenen ifade etmiştir. Pek çok rivayet Hz. Hasan ve Hüseyin'i kucaklayıp öptükten sonra: *"Ya Rabbi ben bunu (veyâ bu ikisini) seviyorum, sen de sev"* dediğini teyîd etmektedir. Hz. Enes (radıyallahu anh)'den gelen şu rivayet diğer çocuklara da aynı şekilde davrandığını ifâde eder: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) düğünden dönen çocukları ve kadınları görmüştü, onlara yönelerek: *"Vallahi sizler bana halkın en sevgili olanısınız, vallahi sizler bana halkın en sevgili olanısınız"* der.
Kâfilenin içerisinde hizmetçilerin de bulunduğu tasrih edilen Müsned'in bir rivayetinde: *"Allah'a and olsun sizleri seviyorum"* der.[455]

6- وعن البراء رضي الله عنه قال:]أتَى أبُو بكرٍ عائشةَ رَضِىَ اللهُ عنهما وقدْ أصَابَتْهَا الحمّى فقالَ: كَيْفَ أنتِ يَا بُنَيةُ؟ وقبّل خدَّها[. أخرجه أبو داود، وأخرجه الشيخان في جملة حديث .

6. (176)- Berâ (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'ye uğradı. Aişe hummaya yakalanmış, hasta idi. "Kızım, nasılsın?" diye hatırını sordu ve yanağından öptü."[456]

AÇIKLAMA:

Bu hadis, hicretle ilgili uzunca bir hadisten parçadır. Mekke'den Medîne'ye geldikleri zaman Hz. Ebu Bekir, Hz. Aişe başta bir çokları, buranın havasına intibak edemeyerek hastalanmışlar, Mekke'ye karşı hasret ve özlemlerini ifade etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'yi Mekke'den daha fazla sevdirmesi Medine'yi her hususta kendileri için mübarek kılması için dua etmiştir.

Hadis, babaların kızlarını yanaklarından öpebileceklerine dair delil olmaktadır.[457]

7- وعن سعيد بن العاص رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]مَا نَحلَ والدٌ وَلَداً من نُحْلٍ أفضلَ من أدبٍ حَسَنٍ[. أخرجه الترمذى .
وفي أخرى له عن جابر بن سمرة يرفعه:]‘ن يُؤَدِّبَ الرَّجُلُ وَلَدَهُ خيرٌ مِنْ أن يتصدَّقَ بصاعٍ[
»النُّخْلُ« العطية والهبة .

7. (177)- Said İbnu'l-Âs (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:

"Bir baba çocuğuna güzel ahlâktan daha üstün bir miras bırakamaz"
Yine Tirmizî'de, Câbir İbnu Semure'den gelen bir başka rivayette, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur:

"Kişinin çocuğunu bir kerecik terbiye etmesi, onun için bir Sa'[458] *miktarında yiyecek tasadduk etmesinden daha hayırlıdır."*[459]

AÇIKLAMA[460]

Peygamberlik müessesesi bir terbiye müessesesidir. Bütün peygamberler öncelikle birer mürebbî ve muallimdirler. Nitekim İbnu Mâce'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) *"Ben ancak bir muallim olarak gönderildim"* buyurarak kendisini bir muallim bir mürebbi ve bir terbiyeci olarak tanıtmaktadır.
Peygamberliğin en mühim gâyesi terbiye olunca, yeni yetişen neslin sorumlularının da en mühim vazifesi terbiye olmalıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), çocukların terbiyesinden behemehal babaları sorumlu tutmuş, ulemâ da, baba olmadığı takdîrde dede, anne, vâsi, kayyım vs.den her kim velâyeti üzerine almışsa ona, hiç birinin bulunmadığı hâllerde sultan'a tevdî ederek çocuğu mürebbîsiz bırakmamıştır. Ebû Hüreyre'den gelen rivayette: *"Çocuğun, babası üzerindeki haklarından biri, ismini ve edebini güzel yapmasıdır..."* denmektedir, Abdullah İbnu Ebî Cemre, kişinin vesâyeti altında bulunanlara (zevce, çocuk, köle vs.) karşı hukûkî mükellefiyetlerinin en mühimmi olarak, onların diyânetlerinin hıfzını zikreder. Özet olarak: "Bu husus, şeriat nazarında, câhil ve âlim herkesce bilinen kisve, nafaka ve süknâdan daha ehemmiyetlidir ve te'kidli olarak ifade edilmiştir; şöyle ki: Kisve ve nafaka mükellefiyeti darlık ve imkânsızlık hâlinde sâkıt olduğu hâlde, dine irşad ve onun tâlîmi hiç bir sûrette sâkıt olmaz" der ve herkesin daha az mühim olan kisve ve nafaka mükellefiyetini bildiği hâlde terbiye mükellefiyetini aynı derecede bilmediğini söyleyerek bu gafletin sebeplerini açıklar.
Terbiye, şu hâlde mikro planda çocukta şahsiyeti inşâ faaliyeti, makro planda da yarınki cemiyeti kurma ameliyesidir. Bu hayatî vazifenin ehemmiyetini Müslüman vicdana nakşetmek için gerek Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinde ve gerekse Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadislerinde mükerrer beyânlar gelmiştir.
Âyet-i Kerîme'de: *"Ey iman edenler, kendinizi ve aile halkınızı yakıtı taş ve insanlar olan ateşten koruyun"* (Tahrim: 65/6) denmektedir. Burada emredilen korumanın te'dîb, tehzîb, güzel ahlâkı tâlim, kötü arkadaşlardan korumak, zevk için yemeye (tenâum) alıştırmamak, zineti ve konforu sevdirmemek vs. gibi terbiye faaliyetleri olduğu belirtilmiştir. Bir başka âyette de: *"Ey İman edenler, zevceleriniz ve evladlarınızdan bir kısmı size bir nevi düşmandır o hâlde onlardan sakının (..) mallarınız ve evladlarınız (sizin için) bir fitnedir..."* (Teğabûn: 64/14-15) buyrulmaktadır. Burada fitneden maksadın "imtihan vesilesi" olduğu belirtilmiştir ki bu imtihanı kazanmanın tek yolu, onlara karşı vazîfeleri yapmak, ahlâklarını güzel kılmak, onları hayata en iyi şekilde hazırlamaktır. Aksi takdîrde âhiretteki mesûliyetinden başka, daha dünyada iken onlardan ukûkla karşılaşacaktır. İzahına ilerde genişçe yer vereceğimiz: *"Çocuğunun kendisine iyi davranmasında ona yardımcı olan babaya Allah rahmetini bol kılsın"* hadisi bu mânada gelmiştir. Zafına rağmen âyetin mânasıyla desteklenen şu hadis de âile karşısında teyakkuza çağırmaktadır: *"Asıl düşman, öldürdüğün takdirde, senin için*

bir nur olan, seni öldürdüğü takdirde (şehâdetine sebep olarak) cennete gönderen düşman değildir, hakikî ve en büyük düşmanın kendi sulbünden gelen evlâdın, sonra tasarrufun altında bulunan malındır." Kişinin fitnesinin, ehli, malı ve çocuğunda bulunduğunu ifâde eden bir Buhârî hadisinin şerhi sadedinde Abdullâh İbnu Ebî Cemre, fitne ile imtihan kastedildiğini belirttikten sonra ehli ve çocuklarıyla imtihândan murâdın onlara karşı vazifelerini yapıp yapmaması olduğunu söyler. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadislerinde "terbiye vazîfesi", cihad gibi en çok fazîletli bilinen bir faaliyete takdim edilmiştir. Kendisine cihada çıkmak üzere mürâcaat eden kimselerin geride, çoluk çocuklarına bakacak kimseleri olmadığını anlayınca: *"Onların yanına dön, zira, cihadın iyisi onların içerisindedir"* diyerek geri çevirmiştir.
Taberânî'nin bir tahrîcine göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e güçlü, kuvvetli, sağlığı yerinde bir adam uğrar. Onun bu hâli Ashâb'ın dikkatini çeker ve Ashâb'tan bir kısmı:
"Yâ Resûlallâh, keşke şu adam Allah yolunda (çalışır) olsaydı" der. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cevâbı şu:
"Eğer bu adam küçük çocuğu için çalışıyorsa Allah yolundadır, yaşlı anne-babası için çalışıyorsa Allah yolundadır, nefsinin iffetini korumak için çalışıyorsa Allâh yolundadır, ehli için çalışmak için çıkmışsa Allah yolundadır. Ancak tefâhur ve övünmek için çıkmışsa tâğut (şeytan) yolundadır."
Çocukların yetişmesinde onlara gösterilecek ilginin cihaddan üstün olduğuna dair kanaatin Müslümanlar arasında yerleşmiş bulunduğunu gösteren, Taberânî'nin rivayeti aynen şöyle: İbnu Mübarek, kardeşleriyle beraber olduğu bir gazvede onlara sorar: İçinde bulunduğumuz cihâddan daha efdal bir amel biliyor musunuz? Hayır bilmiyoruz cevâbını alınca: "Ben biliyorum, iffetli bir adam düşünün, ailesi, çoluk çocuğu var. Geceleyin kalkar, uyumakta olan çocukları kontrol eder, üstü açılanları örter. İşte bunun ameli bizimkinden efdaldir" der. Keza rivayete göre Halîfe Mansur hapiste bulunan Emevîlere sordurur:
"Hapis sırasında size en ziyâde zor gelen şey nedir?" Şu cevâbı verirler:
"Çocuklarımızın te'dibinden mahrûm kaldık." Süfyân-ı Sevrî:
"Kişiye, çocuğunu hadis öğretmeye zorlaması gerekir, zira o, bundan mes'uldür" der. İbnu Ömer de:
"Oğlunu te'dîb et, zira bundan mes'ûlsün, te'dîb olarak ne yaptın, neler öğrettin? diye hesaba çekileceksin" der.
Sünnete göre sâdece çocukların değil, velâyeti altında bulunan hizmetçi ve kölenin de terbiyesi ihmâl edilmemelidir. Hatta bunların terbiyesi daha mühimdir: "Kimin yanında cariye (kadın köle) bulunur da onu güzelce terbiye ve tâlim eder, sonra âzad edip tezevvüç ederse Allah onun mükâfatını çifte yapar.
"Çocukların terbiyesine teşvik ve terğib sadedinde Hz. Peygamber 'in bazı sözleri:
"Çocuklarınıza ikram edin ve terbiyelerini güzel yapın..."
"Kişinin öldükten sonra geride bıraktığı şeylerin en hayırlısı, kendisine dua eden sâlih bir evlad, sevabı kendisine ulaşan sadaka-ı câriye, kendisinden sonra halkın amel ettiği ilimdir."[461]

-8ـ وعن عائشة قالت: قال رَسُولُ اللّهِ #:]خَيرُكُمْ خَيرُكُمْ ‘هلِهِ، وأنَا خيرُكُم ‘هلِى، وإذا مَاتَ صاحِبُكُمْ فدَعُوهُ[. أخرجه الترمذى أيضاً وصححه .

8. (178)- Hz. Aişe anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Sizin en hayırlınız, ailesine karşı hayırlı olandır. Ben aileme karşı hepinizden daha hayırlıyım.

Arkadaşınız öldüğü zaman (kusurlarını zikretmeyi) terkedin."[462]

ÜÇÜNCÜ BAB
YETİMLERE İYİLİK

-1- عن سهل بن سعد رضى الله عنه قالَ رَسُولُ اللهِ #:]أنَا وكافلُ اليَتيمِ في الجنّةِ هكَذَا، وأشارَ بالسَّبَابَةِ والوُسطَى، وفرَّجَ بينَهُمَا[. أخرجه البخارى والترمذى، وأبو داود .

1. (179)- Sehl İbnu Sa'd (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: *"Ben ve yetime bakan kimse cennette şöyleyiz"* Orta parmağı ile baş parmağını yan yana getirip aralarını açıp kapayarak işaret eti."[463]

-2- وعن ابن عباس قال: قال رسولُ اللهِ #:]مَنْ قَبَضَ يتِيماً من بَيْنِ المُسْلِمِينَ إلى طعامِهِ وشرابِه أدْخَلَهُ اللهُ تعالى الجنةَ ألْبتةَ إ أنْ يكُونَ قَدْ عَمِلَ ذنباً يُغْفَرُ[. أخرجه الترمذى .

2. (180)- İbnu Abbâs anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Kim Müslümanlar arasından bir yetim alarak yiyecek ve içeceğine dâhil ederse, affedilmez bir günah (şirk) işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyacaktır."[464]

AÇIKLAMA:

Dinimiz yetimlerin himâyesine, bakılmasına fevkalâde ehemmiyet vermiştir. Sokakta kendi kendine veya çok zayıf bir alâka ile yetişecek insanlar, mutsuz bir hayat yaşıyacakları gibi, cemiyetin başına da pekçok mesele çıkararak içtimâî huzuru bozacaklardır. Bu sebeple dinimiz, onların imkân nisbetinde âile içerisinde barındırılmalarını ve diğer çocuklara gösterilen müşfik bir alâka ve muâmeleye mazhar edilmelerini emreder. Himâye, bakım, terbiye ve malların korunmasına yönelik pekçok teşriatta bulunur. Bu mühim meseleye burada sâdece iki hadisle yer verilmiş olduğu için "Kur'ân'da Çocuk" adlı kitabımızdan alarak yetim konusunu genişçe açıklamayı uygun bulduk.
"Yetimle ilgili meseleleri başlıca beş başlık altında ele alacağız.
1- Yetime iyi muâmele ve maddî yardım.
2- İstikbâlinin düşünülmesi.
3- Yetimin ıslâhı.
4- Malının korunması.
5- Evlendirilmesi.[465]

Yetime İyi Muâmele

Kur'ân-ı Kerîm, Mekke'de nâzil olmaya başladığı ilk yıllardan itibaren yetim meselesini ele almıştır. İlk vahiylerde -Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kendisinin de yetim olduğu hatırlatılarak- yetimlere iyi muâmele yapılması emredilir.
"Rabbin, bir yetim olduğunu bilip de seni barındırmadı mı?... O halde yetime gelince, ona sakın kahretme" (Duha: 93/6-9)
Yine Mekkî olan el-Fecr sûresinde:
"Siz yetime iyilik etmezsiniz" diye bu davranış kötülenirken, Mâun sûresinde yetime yapılan kötü muâmele bir nevi "dini inkâr" olarak tavsif edilir:
"Ey Muhammed! Dini yalan sayanı gördün mü? Yetimi itip kakan, yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimse işte odur" (Mâun: 107/1-3)
Yetime iyilik konusunda ısrar eden mekkî âyetlerden bir diğerinde yetime yardım "zor geçidi aşmak" gibi fevkalâde hayırlı bir amel olarak tavsif edilir.
"Biz insanoğlu için iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi? Ama o, zor geçidi aşmaya girişmedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin? O geçit bir köle ve esir âzad etmek, yahut açlık gününde yakını olan bir yetimi, yahut toprağa serilmiş bir yoksulu doyurmaktır." (Beled: 90/8-16)[466]

Yetime Maddî Yardım

Yardım Fonları:

Mekke'de daha ziyade yetime iyi muâmeleye teşvik, kötü muâmeleden de nehyedici âyetler gelmesine mukabil, Medîne'de yetimlerin himâyesi hususunda daha kesin emirler, daha müşahhas tedbîrler ihtiva eden âyetler gelmiştir. Bu âyetlerden bir kısmı, yetim için maddî yardım fonları zikreder. Bu âyetlerde doğrudan doğruya "beytü'l-mal" yâni devlet hazînesi mevzûbahis edilmezse de zikredilen fonlar umumiyetle devleti ilgilendirdiği için, hazinenin sarf (masraf) mahallerinden birinin yetimlere mahsus olduğunu söylememizde bir mübalağa yoktur: [467]

1- Ganîmetten Pay:

Şu âyet, savaşta elde edilen ganimetten, mücâhidlerin hissesinden arta kalan kısmın (humus denen beşte bir) nerelere harcanacağını belirler:
"Kulumuz Muhammed'e indirdiğimize inanıyorsanız bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır." (Enfal: 8/41). [468]

2- Fethedilen Yerlerden Gelen Pay:

Şu âyette fethedilen yerlerden elde edilen verginin -ki devletin mühim gelir kaynaklarından biridir- sarf mahalleleri gösterilir:
"Allah'ın fethedilen memleketler halkının mallarından peygamberine verdikleri Allah, peygamber,

yakınlar, ye-timler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir; tâ ki içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlet olmasın." (Haşr: 59/7).[469]

3- Miras Taksimlerinde Pay:

Şu âyet, yetimler için, arkası kesilmeyen bir başka fon göstermektedir: Miras taksimleri *"Miras taksîminde yakınlar, yetimler ve düşkünler bulunursa, ondan, onlara da verin, güzel sözler söyleyin"* (Nisa: 4/8).
Âyetin emrini, bir kısım âlimler nedbe yâni bunun nâfile bir amel olduğuna hükmederken, diğer bir kısmı da bunun mutlaka yapılması gereken bir vâcib olduğuna hükmetmiştir.[470]

4- Nafaka Verilecekler:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Ashâb'tan bazıları "Hangi şeyi nafaka olarak verelim?" diye sorarlar. Bu soru üzerine gelen bir vahiy nafaka olarak verilebilecek şeyleri değil, kimlere nafaka verileceğini tâdad eder:
"Onlar hangi şeyi nafaka olarak vereceklerini sana sorarlar. De ki: "Maldan vereceğiniz şey ananın, babanın, akrabanın, yetimlerin, yoksulların, yol oğlunun hakkıdır" (Bakara: 2/215).[471]

Teşvik:

Yetime yapılacak -infak, himâye, tatlı söz gibi- her çeşit iyi davranış şu âyette dince en mûteber addedilen ameller meyânında zikredilir:
"Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir. Lâkin iyi olan, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitab'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekât veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefâ gösterenler, zorda, darda ve savaş alanlarında sabredenlerdir" (Bakara: 2/177).
Aynı şekilde İsrâiloğullarından uymaları için misak konusu yapılan birkaç kalem mühim emirler meyânında yetime yardım'ın da yer aldığı bildirilmektedir:"
İsrâiloğullarından *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere iyilik edin, insanlarla güzel güzel konuşun, namazı kılın, zekâtı verin" diye söz almıştık"* (Bakara: 2/83).
Yetimlere iyi muâmele, himâye, maddî yardım hususlarında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den de pek çok hadis vârid olmuştur. Bir iki tane de hadis kaydedeceğiz.
"Ben ve yetime bakan kimse cennette şöyle (iki parmağıyla göstererek) yanyanayız" ***[472]***
"Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içerisinde yetim olan ve yetime de iyi muâmele yapılan evdir. En kötü ev de, içinde yetim bulunup da ona kötü muâmele yapılan evdir." ***[473]***
"Kim Müslümanlar arasında bir yetimi evine alıp kendi yediğinden yedirir, kendi içtiğinden içirirse, afvı kaabil olmayan bir günah (yâni şirk) işlemediği takdirde Allah onu mutlaka cennetine

kor."[474]

Mevzumuzun bu bölümünü bitirirken, bir noktaya parmak basmak isteriz: 1400 sene önce nâzil olan Kur'ân, himâyeye muhtaçların ve yetimlerin himâyesini böylece, bizzat devlet vazîfelerinden biri hâline getirip rızıklarını -indelhâce- devlet hazinesine yüklemiş olduğu halde, memleketimizde, bakıma muhtaç çocuklardan son derece cüz'î bir kısmının melce bulabildiği "çocuk yuvaları", "yetiştirme yurtları" vs.nin bütçeleri, maalesef hâlâ devlet garantisinden mahrumdur ve bu müesseselerin idarecileri, ihtiyaçlarını karşılayabilmek, müesseselerde hizmetin devamını sağlayabilmek için binbir zahmet çekmektedirler.[475]

İstikbalinin Düşünülmesi:

Yetimin istikbalinin düşünülmesi mes'elesi Kur'ân'da açık şekilde yer alır. Bu husus yetimin malının korunmasıyla alâkalı olarak derpiş edilen tedbîr ve emirlerde zımnen yer ettiği gibi, bunlar dışındaki bir kısım âyetlerde de zâhir olarak ele alınmaktadır.

Bu âyetlerden biri, Hz. Mûsa ile Hz. Hızır'ın arkadaşlığını tasvir eden uzun kıssada geçer. Bilindiği üzere, Hz. Mûsa ile Hz. Hızır arkadaşlıkları esnasında bir kasabaya uğrarlar. Hz. Hızır, yıkılmaya yüz tutan bir duvarı, kasabalıların kendilerine uyguladıkları bed muâmeleye rağmen, doğrultarak yıkılmasını önler. Hz. Mûsâ'nın bu davranış karşısındaki taaccüp ve suali üzerine Hz. Hızır, mevzumuz açısından ehemmiyet arzeden şu açıklamayı yapar:

"Duvar ise, şehirdeki iki yetim erkek çocuğa âitti. Duvarın altında onların bir hazinesi vardı. Babaları da iyi bir kimseydi. Rabbin onların erginlik çağına ulaşmasını ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarmalarını istedi..." (Kehf: 18/82)

Âyet-i kerîme, yetimlere âit olan bu hazinenin babaları tarafından kasd-ı mahsusla çocuklar için konduğunu sarih olarak ifâde etmiyor ise de "sâlih olduğu" belirtilen babanın bu maksadla koymadığına dâir de serahat yok. Her hâl ü kârda Rabb Teâlâ'nın, yetimlerin erginlik çağına gelinceye kadar hazînenin muhâfazasını irade ettiği açıklık ifade etmiştir.Yetimlerin büluğ çağına kadar istikbal için hazırlanmaları ile ilgili bir başka âyette şu emre *"Yetimleri evlenme çağına gelene kadar deneyin, onlarda rüşd (olgunlaşma) görürseniz, mallarını kendilerine verin"* (Nisa: 4/6).

Aslında yetimler hakkında uzunca bir pasajdan bir parça olan yukardaki âyet, çocukların istikbale hazırlanması mevzuunda mühim bir açıklık ihtiva eder. Zîra "deneyin" diye tercüme edilen Kur'ânî "vebtelû" emrinde geçen "ibtilâ etmenin" (yâni denemenin) mâhiyeti -Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin açıkladığı üzere- şöyledir: "Veli, yetimin ahlâkını gözden geçirir, menfî temâyüllerinde kulak kabartır. Böylece karekteri ve kendi işlerini yürütmedeki gayret ve malını tutma veya ihmâl etme durumları hakkında bilgi ve kanaat edinir. Bu denemeden iyi netice alır, çocuğun bu işleri, kendi menfaatleri istikametinde yürüteceği kanaatine varırsa, çocuğa, malından bir miktar vermesinde bir beis yoktur. Ancak bu ilk verilen miktar az olmalıdır. Çocuğun bunda tasarrufu mübahtır. Eğer çocuk bunu artırır ve verilen bu malı koruma işini becerirse, çocukta ihtiyar yâni işlerini bizzat yürütme kapasitesi gelişmiş demektir. Bu durumda veli malının tamamını kendisine teslim etmelidir. Ancak, bu tecrübeden iyi sonuç alamamış, çocuğun, kendisine teslim edilen mala iyi nezâret edemediğini tesbît etmiş ise, bu durumda velî, malını çocuğa vermez. Yanında tutmaya devam eder."

Diğer âlimlerin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, âyette zikredilen ibtilâ'dan (denemeden) maksad, çocuğun ticaret işlerini yürütüp yürütemeyeceğini kontrolden ibaret değildir. Onun hayata

hazırlanması, kendi kendini idare edecek hâle gelmesini sağlamaktır. Bu sebeple dinî, dünyevî ve her çeşit tâlim ve terbiye ibtilâya dâhildir: Ticâret, herhangi bir başka meslek, ilim vs. öğretimi, ahlâk ve edebinin verilmesi gibi her çeşit tâlim ve tedrîb.. Nitekim Elmalılı merhum âyeti şöyle açıklar: "Yetimleri de deneyiniz, tecrübe ile tâlim ve terbiye ediniz, hüsn-i idâreye alıştırınız. Nihâyet nikâh çağına geldikleri yâni bâliğ oldukları vakit, kendilerinden rüşd hisseder, akıllarının ve terbiye-i diniyyelerinin tamam olduğunu ve kendilerini hüsn-i sûretle idâre edeceklerini yakından anlarsanız derhal mallarını kendilerine teslim ediniz."[476]

Rüşd:

Yukarıdaki âyette geçen ve burada hususen durulup açıklanması gereken tâbirlerden biri rüşd tâbiridir. Âyet meâlen: *"Yetimleri evlenme çağına gelene kadar deneyin. Onlarda "Rüşd" görürseniz mallarını kendilerine verin"* şeklinde idi. Burada kastedilen rüşd, bülüğ değildir. Aklî kapasiteyle alâkalı bir olgunluk hâlidir. Daha teknik ifadeyle "Dine ve dünyaya zarar verip vermiyecek şeyleri bilmektir."
Şu hâlde malını muhâfaza hususunda dikkatli davranarak sefahat ve israftan kaçınan kimseye "reşid" denir. Keza işlerini güzelce idâreye muktedir sûrette bülûğa eren kimse de "reşîd" namını alır. Ancak, Şafiî hazretleri, "rüşd"ün sübûtu çin, "diyânet"i de şart koşarak rüşdü: "Din ve dünyanın salâhı, Allah'a itaat ve malı muhafaza diye" târif etmiştir. Bu telâkkîde diyâneti nâkıs olanın reşîd sayılmaması söz konusudur.
Şunu da kaydedelim ki, bir kimse bülûğa erdiği halde malını muhafaza ve işlerini yürütme hususlarında yetersiz olabilir. Bu durumda, henüz "reşid" sayılmaz. Âyet-i kerîme bu takdirde, rüşd görülünceye kadar, yetime malının teslim edilmemesini emretmektedir. Şu hâlde malın teslimi iki şarta bağlı olmaktadır: **1-** Bülûğ, **2-** Rüşd.
İmâm Âzam'a göre, âkil kimse en fazla 25 yaşına kadar beklenir. 25 yaşına gelen bir kimse "reşîd" olmasa da malı kendisine verilir. Zîra bu yaş, insanın "dede olma"sı mümkün olan bir yaştır. Bu yaştan sona hacr câiz değildir. Müslim'de İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'dan kaydedilen bir açıklamaya uygun olarak yetimden "yetimlik"in kaldırılması hususunda, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî gibi bir kısım âlimler yaş haddini değil, "rüşd"ün görülmesini esas almıştır.
Fıkıh kitapları bülüğ ve rüşd'ün beraberce görüldüğü yaşa "büyüklük yaşı" (haddu'l-kiber) der. Bu sınırdan sonra ferd üzerinden "çocukluk" ahkâmı kalkar.[477]

Yetimin Islahı

Yetimin terbiye, bakım, himâye gibi, her çeşit meselesine temas eden mühim âyetlerden biri Bakara sûresinin 220. âyetidir:
"Sana yetimleri sorarlar, de ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlarla bir arada yaşarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltenden bozanı ayırdetmesini bilir. Allah dileseydi sizi zarara sokardı..." denmektedir.
Bu âyetin daha iyi anlaşılması için iniş sebebini bilmemiz gerekmektedir. Kaynakların ittifakla belirttiklerine göre, az ilerde metniyle birlikte kaydedeceğimiz: *"Yetimlerin zulmen mallarını yiyenler muhakkak karınlarında sırf bir ateş yerler ve yarın çılgın ateşe yaslanırlar"* meâlindeki

âyet nâzil olduğu zaman, Müslümanlar yetimleri ailelerine dâhil etmekten korktular, mallarına bakmaktan sarf-ı nazar ettiler. Ortaya çıkan müşkilât üzerinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e durumu sordular ve bunun üzerine âyet-i kerîme nâzil oldu.
Görüldüğü üzere, âyet, yetimler hakkında tatbike konulmuş bulunan "tefrik ve ayırma"yı te'yid etmiyor; onlarla ilgili -gerek bedenlerine, gerekse mallarına müteallik- işlerin ıslah edilmesinin esas alınması lüzumuna dikkat çekiyor ve onların âileye dahil edilmesini tavsiye ediyor.
Burada "ıslah" ve "muhâlata (beraberlik)"den maksad nedir?
Islah, dilimize de girmiş olan bu kelime "faydalı kılmak, düzeltmek" şeklinde anlaşılmaktadır. Bu durumda âyet "yetimlerle ilgili işlerin düzeltilmesi, faydalı hâle getirilmesi sizin için de, onlar için de hayırlıdır" mânasını tazammun eder. İslâm âlimleri, ittifakla, düzeltilmesi gereken, yetimle alâkalı işleri başlıca iki grupta mütâlaa ederler:

1- Yetimin nefsini yâni bizzat kendisini, bedenini ilgilendiren işler.

2- Yetimin malını ilgilendiren işler.

Ebu Bekr İbnu'l-Arabî, yetimin bu iki açıdan da korunmasının velîsine vecibe olduğunu daha önce kaydettiğimiz "yetimleri deneyin" meâlindeki âyetten çıkarır: "Vasî ve kefil'in, çocuğu bedeniyle de, malıyla da korumak vazifesidir. Zira, ibtilâ ancak böyle sıhhat kazanır. Mal, onu zabtetmekle, beden de terbiye etmekle muhafaza edilir."
Muhâlat, yâni yetimlerle beraberliğe gelince, Kur'ân'da tavsiye edilen beraberlik yetimin hem malına ve hem de bizzat kendisine şâmildir. Bu durumda mâna şöyle olur: "Yetimleri ailelerinize alıp, mallarını mallarınıza karıştırıp kendi evlâtlarınızın mal ve nefislerine davrandığınız şekilde davranmanız, onları yeme, içme, mesken, hizmet vs. her hususta kendinize ortak kılmanız daha iyidir. Onlar sizin din kardeşlerinizdir."
Âlimler, bu âyetle, yetimi yanına alan velîye, yetimin malı ve nefsi üzerine tasarruf hakkı tanındığını belirtirler. Gerek nefsine ve gerekse malına müteallik olsun, yetim için yapılacak herbir tasarrufu âyet-i kerîmenin "yetimin ıslahı" yâni onun fayda ve menfaatına olma şartına bağlamış bulunduğunu belirten Cessas, velînin maldaki tasarrufunu onun adına alım, satım müdârebe olarak başkasına verme veya bizzat müdârib olarak işletme, çocuktan satın alma, çocuğa satma şeklinde sayar. Çocuktan şahsen satın alma ve çocuğa kendi malını satma ameliyelerinde "çocuğun menfaatine olma" kaydının nasıl gerçekleşeceğini de belirtir -ki ilerde misâl de vererek açıklayacağız.-[478]

Velînin, Yetimin Nefsi Üzerinde Tasarruf Yetkisi:

Cessas velînin, yetimin nefsi üzerindeki tasarruf selâhiyeti zımnında da onun te'dib ve terbiyesini, yetimi evlendirmesini kaydederek ezcümle şöyle der:
"Âyet delâlet eder ki, velî çocuğunun salâhı için gerekli olan dinî bilgilerini ve edebi de öğretme yetkisine sahiptir. Bu maksadla çocuğa ücretle muallim tutar, çocuğa san'at, ticaret ve benzeri şeyler öğretecek kimseler bulur. Zira bunların hepsi çocuğun ıslâhı (faydalı hâle getirilmesi, hayata hazırlanması) için gereklidir. Bu sebeple ashâbımız (Hanefî imamlar) şunu söylemişlerdir: "Her kimin vesâyeti altında zî rahm-ı mahrem bir yetim var ise, onu, meslek öğretmek üzere bir usta yanına koyabilir." Ayrıca, İmam Muhammed, "Bu maksadla çocuğun malından harcayabilir" diye ilâve etmiştir. Hepsi ittifakla: "Yetime mal hibe edilecek olsa, terbiyesine bakan kimse (kanunî vasî'si değilse bile) onu kabzedebilir, zîra bunda çocuk için ıslah vardır" demişlerdir."

Râzi, ıslah zımnında saydığı "ilm ve edeb" öğretme işinin ticaret öğretmek sûretiyle hâlini ıslahtan daha mühim olduğunu, bunun çocuk üzerinde daha büyük müsbet te'sîr icrâ edeceğini ilâve eder.[479]

Çocuk Hakkında İçtihad Yetkisi:

Velinin evlendirme yetkisiyle alâkalı açıklamaya geçmeden Cessas tarafından âyetten istinbat edilen enteresan bir tesbîti kaydetmekte fayda var. Der ki: "Âyet-i kerîmede, velînin çocukla ilgili olarak ortaya çıkan meselelerde içtihad yapabileceği, yâni aklını ve fikrini kullanarak karar verebileceğine dair de delil vardır. Zîra, âyetin tazammun ettiği "ıslah içtihad yoluyla ve zann-ı gâlible bilinebilir." [480]

Yetimi Islah Kimlerin Hayrına?:

Son olarak şu noktayı da belirtelim ki, âyet-i kerîme, yetimlerin ıslahındaki "hayr"a dikkat çekerken "çocuk için hayırlıdır" diye kayıtlamamış, mutlak bırakmıştır. Bu ıtlakı değerlendiren âlimler "hem çocuk için, hem de kefîl için hayırlıdır" mânâsını çıkarmışlardır.
Bu durumda kefil deyince, yetimi üzerine alan akraba veya vasî, veya bunların yokluğu hâlinde velîlerin velîsi (veliyyü'l-evliyâ) olarak tavsif edilen Sultan (yâni devlet ve cemiyet) gözönüne alınacak olursa mâna şöyle olur: "Yetimin ıslahı, hem yetim ve hem de İslâm cemiyeti için daha hayırlıdır. Aksi hâlde, gelişigüzel yetişerek cemiyetin başına belâ olur ve hayat-ı içtimâiyede büyük rahneler açar."
Cemiyetin kültür ve terbiyesini almadan yâni dinî, edebî, ahlâkî, meslekî formasyona sâhip olmadan hayata atılacak bir zümrenin cemiyet için ne demek olduğu izah gerektirmeyecek kadar açıktır. Türk gençliğinin içine düştüğü anarşiyi, böylesi bir eğitimle izahtan daha isâbetli yol yoktur.[481]

Ailevî Himâye:

Âyet-i kerîmede ifâde edilen, yetimin muhâlatası yâni maddî-manevî zarara dûçar kılınmama şartıyla yetimin âile içerisine dâhil edilmesi tavsiyesi dikkatlerimizi bir başka noktaya çekmektedir: Çocukların aile içerisinde yetiştirilmesi meselesi. Kur'ân-ı Kerîm'de çocukların terbiye ve bakımlarıyla ilgili olarak, çocukların anne sütüyle beslenmeleri, süt devrelerinin miktarı gibi bir kısım teferruata yer verilmiş olmakla birlikte, çocukların ailevi atmosfer içerisinde yetiştirilmesi gereğini ifâde eden çok sarih emre rastlanmaz. Ancak yukarıdaki âyet bu emri bir vecibe olarak değil, bir tavsiye olarak yapmaktadır. Yâni çocukların "salâh şartıyla" ailevi bir atmosfer içerisinde yetiştirilmesi daha hayırlıdır. Şâyet ailede, istenen uygun atmosfer olmayacaksa bunda ısrar "çocuğun salâhına" olmayacaktır. Nitekim yukarıda kaydettiğimiz hadiste, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) en kötü evin, içerisinde yetim bulunan, fakat ona fena muâmele yapılan ev olduğunu haber vermiştir.
Ancak şunu da yeri gelmişken ifade etmek gerekir ki, günümüz medenî hayatında ortaya çıkan "yuva", "kreş", "ana okulu" gibi terbiye müesseseleri, âyet-i kerîme ve hadis-i şerîflerin ışığı altında değerlendirilecek olursa, bunlara çok ağır kayıtlar altında cevaz verilebilir, belki de hiç verilmez. Zîra, âyette vâzıh bir şekilde çocuğun aileye entegre edilmesinin daha hayırlı olacağı dile

getirilmekte, hele yetimlerin yetimhâne denen müstakil müesseselerde bir araya toplanması hiç mevzubahs ve imâ bile edilmemektedir.
Çocukların muvâzeneli ve normal bir gelişme gösterebilmelerinde âile hayatının zaruretini ortaya koyan son ilmî araştırmalar açısından değerlendirecek olursak, son asırlarda ortaya çıkıp günümüzde iyice yaygınlaşmaya yüz tutan yukarıdaki isimlerini kaydettiğimiz müesseselerin, medeniyetin insanlığa sunduğu bir mefhari değil, kaçınılması mümkün olmayan bir marazı, bugünkü medenî hayat anlayışının bir kamburu olarak görebiliriz[482]

Yetimin Malının Korunması

Çocuğun hayata hazırlanması meselesinde, İslâm'ın derpîş ettiği en mühim tedbirlerden biri, çocuğun malının korunmasıyla alâkalı teşrî-atıdır. Kur'ân bu mevzûyu da yetimle alâkalı bahiste ele almıştır. Tefsirlerde teferruâtlı olarak kaydedildiği üzere, İslâm'dan önce Arab cemiyetinde yetimlerin mallarından velîleri istediği gibi tasarruf etmekte, gasb edercesine serbestçe istihlâk etmekteydiler. Kur'ân-ı Kerîm yetimle alâkalı diğer birçok uyarılardan başka, onların mallarının korunması hususunu da mükerrer âyetlerde müstakilen ele almış, korunması, artırılması ve belli bir disipline göre harcanması için direktifler vermiş, bunlara uymayanlar için ağır tehdîdlerde bulunmuştur:
Şu âyet, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenleri şiddetle tehdîd eder:
"Yetimlerin zulmen mallarını yiyenler, muhakkak karınlarında sırf bir ateş yerler ve yarın çılgın ateşe yaslanırlar" (Nisa: 4/10).
İki ayrı yerde tekerrür eden şu âyet, yetim malının "en iyi şekilde" tasarruf edilmesini emreder
"Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, o en güzel olanından başka sûrette yaklaşmayın."
Bu meseleyi açıklayan diğer âyetlerin de yardımıyla müfessirler, "en güzel yaklaşma" tâbirinden şu üç temel esası anlarlar.[483]
1- Muhafaza.
2- Artırma.
3- Zamanında teslim.
Bu üç esası, en açık şekilde medâr-ı bahs eden âyet sûre-i Nisâ'da gelmiştir.
Bazı hükümlerini daha önce açıkladığımız bu âyetin tam meâli şöyledir:
"Yetimleri, nikâh çağına ermelerine kadar gözetip deneyin. O vakit, kendilerinde bir rüşd hissettiniz mi, hemen mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler de ellerine alacaklar diye, o malları israfla yemeye kalkmayın. İhtiyacı olmayan (zengin olan) tenezzül etmesin, muhtaç (fakir) olan da meşrû sûrette birşey yesin, mallarını kendilerine teslim ettiğiniz zaman da karşılarında şâhid bulundurun. Hesabınızı doğru tutmak için Allah'ın harekâtınızı hesâba çekmekte olması yeter" (Nisa: 4/6).
Yetimin malının korunması meselesinin can alıcı noktası olması hasebiyle, bu üç esası kısaca açıklayacağız:[484]

Muhafaza:

Bundan maksad, yetim rüşdüne erip kendi işlerini kendisi görüp malını da istikamet üzere tasarruf

edecek hâle gelinceye kadar her çeşit emvâlinin çocuğun menfaatlerini haleldar edecek şekilde kullanmaktan (israf, ziyan, yağmalama, âtıl durdurma gibi) velînin korumasıdır.
Bu mühim mes'ele ile alâkalı olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şu âyet de yer eder:
"Allah'tan korkun da yetimlere mallarını verin ve temizi murdara (helâli harama) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü onda, büyük bir vebal bulunuyor." (Nisa: 4/2).
Hemen kaydedelim ki, âyette geçen *"yetime malını vermek"* hükmündeki *"yetim"* tâbiri kelimenin hakikî mânasında "yetim"i ifade etmez. Çünkü, yetime malı verilmez, üzerinde yetimlik kalktıktan sonra verilir. Büluğa erip de rüşdünü isbat etmiş bulunan kimsenin de "yetim" olarak isimlendirilmesi "yetimlik"ten yeni çıkmış olması sebebiyledir.
Âyet-i kerîmenin esbab-ı nüzulüyle alâkalı rivayetlerden de anlaşılacağı üzere buradaki *"veriniz"* emri, "yetimin malına göz dikmeyiniz ve sırası gelince hiç müşkilât çıkarmadan tamamen veriniz ve vermek için iyi muhafaza ediniz" demektir.
Yetimin malının velî tarafından nasıl muhafaza edileceği hususunun anlaşılması için âyette geçen bir iki tâbirle alâkalı olarak kaydedilen açıklamalara bir göz atalım:

1- *"Temizin murdarla değiştirilmesi"* tâbirinden özetle şunlar anlaşılmıştır:

a) Velînin aynı cinsten olan kendi âdi malını yetimin daha değerli, daha kıymetli olan malı ile değiştirmesi. Bu yasaklanmış oluyor.

b) Herkesin kendi malı temiz ve helâldir. Yetimin malı ise haramdır. Binâenaleyh bir velînin kendi helâl olan malını yetimin haram olan malı ile değiştirmesi yasaklanmıştır. Malın aynı cinsten veya başka cinsten malla veya nakdî parayla değiştirilmesi de yasaktır. Fukaha bu noktadan hareketle velînin, velâyeti altındaki çocukla normal şartlarla alışveriş yapmasını yasaklamıştır. Bu meseleyi aydınlatacak bir fetvayı Ahkâmu's-Sığâr'dan kaydediyoruz:
"el-Fetâvâ's-Suğrâ'da zikredildiğine göre, vasî yetimin malını kendi hesabına satın alacak olsa, bakılır, eğer bu, çocuğun hayrına bir satış ise câizdir. Hayırlı olmaktan maksadın ne olduğuna gelince, on dirhem değerinde olan bir şeyi onbeş veya daha fazla dirheme satın almaktır. Veya onbeş dirhem değerindeki kendi malını çocuğa on dirheme satmaktır. İşte bu, çocuk için hayırlıdır. Değerinin fevkinde olursa hayırlı değildir. Fetva da bu vech üzeredir.
"Muhâfaza"nın mâhiyetini açıklayıcı bir diğer fetvayı daha kaydedeceğiz. Fetva akar nevinden, yani taşınmaz malların korunmasına râci:
"Vasî yetimin akarını yabancıya normal değeriyle (mislü'l-kıyme) satarsa câizdir. Ve bu mesele herkesçe bilinir. Şemsü'l-Eimme el-Halvânî der ki: "Bu, selef'in cevabıdır. Müteahhir âlimlerin cevabına göre, bu satış, üç şarttan biri ile câizdir: Ya müşteri kıymetinin fazlasını vererek alır, ya küçüğün bunun değerine ihtiyacı vardır, ya ölenin ödenmeyen borcu vardır. Fetvâ da bu görüşe göredir.
"Demek oluyor ki yetimin akar nevinden sâbit emlâkinin satılması ciddî şartlara bağlanarak kolayca ve çabucak istihlâki önlenmiş olmaktadır.

c) "Temizin murdarla değiştirilmesi" tâbirinden anlaşılan üçüncü mânâ "Velînin kendi malına iyi bakıp yetimin malını kötü hâlde bırakmasıdır." Bu da yasaklanarak, yetimin malına en az kendi malı kadar, hattâ daha iyi bakılması emredilmiştir.

d) Dördüncü olarak "Yetimin malını, tecavüz edip almayınız ki elinizde güzel mallarınızın ona mukabil zâyi olmasına sebep olup da felâkete düşmeyin" emri anlaşılmıştır.

e) Son olarak "Kendi helâl rızkınıza intizar eylemeyerek sabırsızlanıp yetimin malını haram yemek için pisboğazlığa kalkışmayınız" mânası anlaşılmıştır.
2- Daha önceki âyette geçen "Zengin olan tenezzül etmesin, muhtaç olan da meşrû sûrette bir şey yesin" ifadesi de bir nebze üzerinde durmamızı gerektirmektedir:
Râzi'nin kaydına göre, bir kısım âlimler zengin de olsa, fakir de olsa "kayyim"in gördüğü bakım hizmetine mukabil yetimin malından ücret alabileceğini söylemiştir. Ancak ekseriyet, âyetten zenginin almaması gerektiği, zîra, yetime bakmanın "farz" bir vazîfe olduğu, "farz" olan vazifeye mukabil ücret alınamayacağı görüşünü benimsemiştir. Bunlara göre "kayyim", fakir ise, ihtiyacı karşılayacak asgarî miktarda alır, zengin olacak olursa bunu tekrar iade eder, zenginleşmezse, yetimle helâlleşir.[485]

Artırma:

Bundan maksad, velînin, yetimin malını sâbit durdurmamasıdır. Bu da onu, ya bizzat ya da başkası vâsıtasıyla çalıştırmasıyla gerçekleşir. Eğer, nakit para ise mudârebe yoluyla ticarete verir. Ev ve hayvan ise kiraya verir. Tarla ise çeşitli usullerle eker, ektirir, fakat âtıl bırakmaz.[486]

Zamanında Teslim:

Âyette zikredilen, yetim malına en güzel yaklaşmanın üçüncü şartı, zamanında teslimdir. Çocukta rüşd hâli görülmeden önce, malın teslimi yasak olduğu gibi, rüşd hâli görüldükten sonra geciktirilmesi de yasaklanmıştır. Mezkur âyetin ıtlâkından, bir kısım âlimler, rüşd hâli görüldükten sonra yetimin taleb etmesini beklemeden derhal malın verilmesinin vâcib olduğu hükmünü çıkarmışlardır.
Âyet ayrıca, teslim işinin şâhitler huzurunda yapılmasını emretmektedir. Bu emrin zımnında, velî veya vasîlere, yetimlerin malları teslim edilirken şâhitler huzurunda ve sayılarak yapılması emri de vardır. Zîra "Şâhit huzurunda emanet olarak alınan her malın zimmetinden, şâhit huzurunda teslim sûretiyle kurtulunur."[487]

Erken Mes'uliyet:

Yetimin malının korunması zımnında kaydettiğimiz yukarıdaki açıklamalardan bir başka netice daha çıkmaktadır: Kur'ân-ı Kerîm, çocukların, mümkün mertebe erken yaşlarda mesûliyet sâhibi kılınmalarını istemektedir. Bu hedefe, onları, bülûğ çağından önce, ciddî ve disiplinli bir tâlim ve terbiyeye tâbi tutmakla ulaşılır. Nitekim âyet, "yetimleri deneyin" emrederek erken yaşlarda hayata hazırlanmalarını istemiş, "rüşd görür görmez teslim edin" emriyle de, teslimde yâni kendi idarelerini kendi ellerine vermekte gecikilmemesini emretmiş olmaktadır.
Bu âyet açısından -askerliğini yaptıktan sonra bile babasının vesâyetinden kurtulmayan, daha açık ifadesiyle rüşdüne erdikten yıllar sonra bile, müstahsil değil müstehlik olarak kalıp ekonomik bakımdan aileye yük olmaya devam eden gençlerin çokluğunu gözönüne alarak- memleketimizi değerlendirecek olursak, İslâmî ruhtan sâdece namazı, orucu, zekâtı terk noktasındaki zayıflamamızla değil, daha nice noktalardan nasıl uzaklaşmış bulunduğumuzu anlarız.[488]

Evlendirme:

Âlimlerin, yukarda kaydettiğimiz aynı âyetten çıkardıkları hükümlerden biri de evlendirme ile alâkalıdır. Âyette geçen *"onların işlerini düzeltmek hayırlıdır"* tâbirinden, ayrıca, velînin yetimi evlendirme hakkı da bulunduğu ifade edilmiştir.

Ancak, bu hak, yetimle arasında neseben bağ bulunan velîye tanınmıştır. Bu bağdan yoksun olan vasî, sırf "vasîlik" sıfatıyla evlendirme yetkisine sâhip olamaz. Sâdece kadı, âyetin zâhirine göre, "salâh üzere" olmak kaydıyla evlendirme ve malından tasarruf yetkisine sahip görülmüştür.

Aynı mâna "eğer onlarla bir arada yaşarsanız" ibâresinden de çıkarılarak, velînin yetimi evlendirme selâhiyeti ve onun, bu meselesiyle meşgul olma vazifesi te'kid edilmiş olmaktadır. "Zira, denmektedir, oğlansa kızıyla, kızsa oğullarından biriyle evlendirmek suretiyle, velî, yetimi, kendisiyle ve âilesiyle beraber kılmış, yetim de onlara karışmış olur." Ancak, ister velî bizzat evlensin, isterse yakınıyla evlendirsin her hâl ü kârda bu muâmele "yetimin ıslahı" şartıyla mukayyeddir.

Bu mes'eleyi ehemmiyetine binaen, Nisâ sûresi'nde tekrar ele alan Kur'ân-ı Kerîm, bilhassa velînin yetimle şahsen evlenmesi durumunda, yetimin bir haksızlığa uğratılmamasına dikkat çeker ve şöyle der:

"Eğer velîsi olduğunuz mal sâhibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil, hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz" (Nisa: 4/3).

Kur'ân-ı Kerîm, mağdûr edilebilecek durumda olan güçsüzlerin meseleleri üzerinde fazlaca durur ve dikkatleri onlar üzerine çekerek mağdûriyetlerini önleyici prensipler koyar. Bu maksadla, yetim kadın ve erkeklerin mağdur edilmemeleri için, yukarıda kaydedilen âyetlere (Nisâ: 4/2, 3, 6, 9, 10, 11) tekrar bir atıf daha yapılır.

"Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: "Onlara dair fetvayı size Allah veriyor: Bu fetva, kendilerine yazılan şeyi vermediğiniz ve kendileriyle evlenmeyi arzuladığınız yetim kadınlara ve bir de zavallı çocuklara ve yetimlere doğrulukla bakmanız hususunda Kitab'da size okunandır. Ne iyilik yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir" (Nisa: 4/127).[489]

Erken Evlendirme:

Yukarıdaki kaydedilen âyetler, ister kadın, ister erkek olsun, yetimlerin bilhassa evlendirilmeleri ile alâkalanmakta ve bu mesele ile ilgili hükümler getirmektedir. Âyetler, ifâde ettikleri sarih fıkhî hükümlerden başka, erkek ve kız, gençlerin erken evlendirilmelerine dair cevâzı, hatta cevâzın ötesinde tavsiye ve teşvîki de tazammun etmektedir. Nitekim, bu mesele üzerinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de sarih olarak ısrarla durur ve "mümkün mertebe erken evlendirme" prensibini vaz'eder.

"Kimin bir çocuğu olursa, güzel bir isim koysun ve en iyi şekilde terbiye etsin. Büluğa erince de derhal evlendirsin. Büluğa erdiği halde evlendirmez ve delikanlı da bir günah işleyecek olursa, bundan hâsıl olacak günah babaya da terettüp eder."

Ashâb'tan mervî örneklerden başka, bizzat Kur'ân-ı Kerîm, sâdece oğlan tarafının değil, kız tarafının da münâsib aday arayıp, teklif etme prensibine yer verir: "Bazı müfessirlerce Şuayb (aleyhisselâm)

olduğu ileri sürülmüş olan ve fakat Kur'ân'da ismi zikredilmeyen Medyenli kız babası, Hz. Mûsa'ya şu teklifi yapar:
"Bana sekiz yıl çalışmana karşılık bu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum" (Kasas: 28/27).

Cemiyetimizde örfleşmemiş bu Kur'anî irşadın, en azından bilinmesinde fayda vardır.[490]

Çocuğun Malı Ve Ebeveyni

Daha önce işâret ettiğimiz üzere, malın korunması meselesinde yetim olanla yetim olmayan çocuk arasında fark olmadığını göstermek için buraya Ahkâmu's-Sigar'dan bir iki fetva kaydedeceğiz.
Önce şunu belirtelim: Nasıl ki, bizzat Kur'ân-ı Kerîm, yetim malının yenmesini kesin bir dille haram etmiş, ancak çok sınırlı ve açık şartlarla velîsinin yemesine ruhsat vermiş ise, İslâm âlimleri de aynı şekilde, bülûğa ermeyen çocuğun malının anne ve babasına haram olduğunu ifâde ettikten sonra, çok sınırlı kayıtlarla ana-babanın çocuklarının malından istifâde edebileceği hükmünü getirmişlerdir. Söz konusu kayıtlara uymadan yenen malın, yetim malı gibi haram olduğunu açık bir ifade ile belirtmişlerdir. Temel prensip şudur: *"İnsan için sâdece kendi çalışması helâldir"* meâlindeki âyet (Necm: 53/39) mucibince, çocuğun ameli yazılmaya başlamazdan (yâni büluğa ermezden) önceki bütün hasenâtı çocuğa âittir, ebeveyne âit değildir." Bu hükümde "bütün âlimlerimiz (Hanefî fukaha) müttefiktir."
1. Fetvâ: "el-Kâdı el-İmam Zâhirüddîn'in Fetvasının Hibe bahsinde kaydedildiğine göre, baba, çocuğunun malına muhtaç olursa; bakılır, bu ihtiyaç meskûn mahalde -fakirlik ve yoksulluk sebebiyle- hâsıl olmuş ise, o malı herhangi bir müeyyide gerekmeksizin yer. Adam, dağ, çöl gibi (gayr-i meskûn) bir mahalde, -beraberinde yiyecek maddesinin bulunmaması sebebiyle- ihtiyaç hâsıl olmuş ise, çocuğun malından kıymetini ödeyerek yer. Zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur: *"Baba muhtaç olduğu takdirde çocuğun malından ma'ruf üzere yer."* Ma'rufa gelince: Fakir ise, herhangi bir müeyyideye tâbi olmaksızın yemesidir. Servet sâhibi ise, kıymetini ödeyerek yemesidir.
2. Fetva: Reşîdüddin'in Fetva'sında kaydedildiğine göre, anne, kendi malını, çocuğunun malıyla karıştırır, yiyecek alır ve küçükle birlikte yerse ve yediği kendi hissesini geçecek olursa, bu câiz olmaz. Zira, Yetim Malını Yemiş olmaktadır."
3. Fetvâ "Baba, erkek çocukları bir işe verse; onlar da para kazanacak olsalar, bunların kazançlarını baba alır, bundan kendileri için harcar, artan miktarı da, bülûğ ânında, diğer mallarıyla birlikte teslim etmek üzere onlar adına muhâfaza eder.
"Eğer baba mübezzir (müsrif) ise bu mallar hususunda kendisine güvenilemezse, kadı onları babadan alır ve bir yed-i emine teslim eder. Bu hüküm, sâdece çocuğun kazancından artan paraya râci olmayıp, çocuğun bütün mallarına râcidir."
4. Fetva: "...Küçük çocuğa meyve hediye edilmiş -ve bununla ebeveyne ikramda bulunmak düşünülmüşse- bundan yemek, onlara da helâldir. Fakat çocuğa, çocuksu bir hediye verilmiş ise, bundan anne ve babanın yemesi câiz değildir..."
Çocuğa hibe, hedye vs. yollarla intikal eden yiyecek dışındaki diğer maddelerin ebeveyne haram olacağı açıktır. Zîra bunlar çocuğun mülküne geçmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, çocuğun her çeşit

emvali, büluğdan önce, ebeveyne dahi haramdır. [491]

DÖRDÜNCÜ BAB
YOLDAN RAHATSIZ EDİCİ ŞEY TEMİZLEMEYE DAİR

-1- عن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]بَيْنَمَا رجلٌ يمشى بطريقٍ وَجَدَ غُصْنَ شوكٍ على الطريقِ فأخَّرَهُ فشكرَ اللهُ تعالى لهُ فَغَفَرَ له[. أخرجه الستة إ النسائى، و هذا لفظهم إ أبا داود فإنه قال: نَزَعَ رجلٌ لم يَعملْ خيْراً قَطُّ غُصْنَ شَوْكٍ عن الطريق: إمّا كان في شجَرةٍ فقَطَعَه، وإمّا كان موضوعاً فأمَاطَه، وذكر نحوه .

1. (181)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:

"Bir adam yolda yürürken, yol üzerinde bir diken dalına rastladı. Onu alıp dışarı attı. Cenab-ı Hakk bu davranışından memnun kalarak, ona mağfiret etti".

Yukarıdaki metin, Ebu Dâvud hariç beş kitabın beşinde aynen mevcuttur. Ebu Dâvud (az bir farklılıkla) şöyle kaydeder: *"Hiçbir hayır yapmamış olan bir adam, yoldan bir diken dalını kaldırdı. Bu ya (yola uzanmış) bir ağaç dalıydı kesip attı ya da yola bırakılmış bir şeyi kaldırıp attı..."* gerisi yukarıdaki gibi. [492]

-2- ولمسلم عن أبى ذرّ رضى الله عنه قالَ رَسُولُ اللهِ #:]عُرِضَتْ عليَّ أعمالُ أُمّتِى: حَسَنُهَا وسَيِّئُهَا، فَوَجَدْتُ في محاسنِ أعمالِها ا‘ذَى يُماطُ عن الطريقِ، ووَجَدْتُ في مَسَاوِئِ أعمالِهَا النُّخامةَ تكونُ في المسجِدِ تُدْفَنُ[.

2. (182)- Müslim'de Ebu Zerr (radıyallahu anh) hazretlerinden kaydedildiğine göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurmuştur ki:

"Bana ümmetimin, hayır ve şer, bütün amelleri arzedildi. İyi amelleri arasında, rahatsızlık veren bir şeyin yoldan atılması da vardı. Kötü amelleri arasında yere gömülmeden mescide bırakılmış tükrük de vardı." [493]

-3- ولهُ عن أبى برزة رضى اللهُ عنه قال:]قلتُ يَا نَبِيَّ اللهِ عَلِّمْنِى شيئاً يَنْفَعُنِى. قال: اعْزِلِ ا‘ذَى عَنْ طَرِيقِ المُسْلِمِينَ[.

3. (183)- Yine Müslim'de Ebu Berze (radıyallahu anh) anlatıyor:

"Ey Allah'ın Resûlü, bana faydalı olacak birşey öğret", dedim de şu tavsiyede bulundu:

"Müslümanların yolundan rahatsızlık veren şeyleri kaldır" [494]

AÇIKLAMA:

Yol hakkında kaydedilen üç hadisle ilgili olarak Hz. Peygamber'in Sünetinde Terbiye adlı kitabımızdan aşağıdaki pasajı iktibas ediyoruz:

"Sünnet, medeniyet ve terakkinin mühim âmillerinden biri olan yolların inşası, bakımı, emniyeti hususunda da Müslümanların dikkatini çekmiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yeni inşaatlar sırasında yolun ihmâl edilmemesini ve bunun (en az) yedi zira' olmasını istemiştir. Keza yol hususunda ihtilâf olunca da bunun yedi zira' üzere halle bağlanmasını emretmiştir. Şârihler, tarla ve bağ arasında az geçilen yolların komşular arasında anlaşmaya tâbi olarak daha geniş veya daha dar olabileceğini, bu rakamın ihtilaf hâlinde vaz edileceğini, keza çok geniş olan bir yolu da kimsenin istilaya hakkı olmadığını belirtirler.

İbnu Hacer'in de belirttiği gibi yedi zira'lık genişlikten maksad, yüklü olarak (taşıtların) rahatça gidip gelmesini sağlayacak, lüzûmu hâlinde zarûrî eşyaların kapı önüne bırakılmasına imkân verecek genişliktir. Bu miktar âmmenin menfaatına tahsîs edilen miktâr olması hasebiyle daha geniş olmadığı takdirde, daralmaya meydan vermemek için oturmak, satış vs. için işgâl etmek yasaklanmıştır. Her devrin nakil vâsıtalarına göre mezkur rakamın değiştirileceği şârihlerin ifâdesinden anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer zamanında Basra ve Kûfe şehri kurulurken ana caddeler 20, tâli sokaklar 9 zira' olarak planlanmış hadisten gelen rakamın bağlayıcı olmadığı fiilen gösterilmiştir.

Müslümanlara yolda eziyet verenler lânetlenerek, "yol kesenin cihad (bile olsa hiçbir amel)'i makbul olmayacağı ve ölüsüne namaz kılınmayacağı belirtilerek" yol emniyetinin ehemmiyeti belirtilmiştir.

Keza gelip geçenleri rahatsız edecek herhangi birşeyin yoldan atılmasının sadaka sayılacağı bildirilerek yolların temiz tutulmasına teşvik edilmiştir. Bu hususun ehemmiyeti bâzı rivayetlerde şöyle bir misalle açıklanır: "Hiçbir hayır ameli olmayan bir adam, yoldan geçenleri rahatsız eden bir ağaç dalını oradan kaldırıp attı. Allâh bu amelinden memnun kalarak onu cennetine koydu."

Yol hususundaki teşvik edici hadisler, müteâkip devirlerde, halifeleri yol işlerine ehemmiyet vermeye sevketmiştir.

Hz. Ömer'in Mekke-Medine arasına kuyular kazdırıp konak, dinlen/0ğğğpğğeyğeme yerleri yaptırdığı, ehl-i zimme ile anlaşmalarda "yol ve köprüleri tâmir etme" şartını koyduğu, Hz. Ali'nin dükkanların sokaklara taşmasını yasakladığı, Emevîler devrinde, yollara, yürünen mesâfeleri tesbit maksadıyla, bugünkü kilometre levhaları gibi her üç bin zirâ' mesafeye "mil" denen bir mesâfe "bina"sının yapılarak üzerine uzaklığı yazmaya varacak derecede, yol işlerine gittikçe artan bir ihtimam ve alâkanın verildiği görülmektedir. Makrîzî, 166 yılında Halîfe Mehdî tarafından Mekke, Medine, Yemen arasına deve ve katırların kullanıldığını posta teşkilatı kurulduğunu (...) Şam yollarının çok bakımlı olup konak yerlerinde yiyecek, içecek, yem nevinden her çeşit ihtiyâcın karşılandığını, Kâhire'den kalkan bir kadının yanına azık vs. almaksızın Şam'a yaya veya atlı gidebileceği kadar emniyet hâkim olduğunu, bu durmun 803 yılında Timur işgâli vaki oluncaya kadar devam ettiğini belirtir.[495]

BEŞİNCİ BAB
İYİLİK ÜZERİNE MÜTEFERRİK HADÎSLER

-1- عن صفوانَ بن سليم رضى الله عنه قالَ رَسُولُ اللهِ #:]السَّاعِى عَلى ا'رْمَلَةِ وَالْمِسْكينِ كَالمجاهِدِ في سَبيلِ اللهِ، أو كالَّذِى يَصُومُ النهارَ ويَقُومُ اللَّيلَ[. أخرجه مسلم، ومالك، وأبو داود

.

1. (184)- Safvân İbnu Süleym (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Dul ve kimsesizler için çalışan, Allah yolunda cihad eden veya gündüzleri oruç tutup geceleri de ibadet eden kimse gibidir"[496]

-2- وعن عَمْرو بن العاص رضى الله عنه قالَ رَسُولُ اللهِ #:]أرْبَعُونَ خَصْلَةً أعَهاَ مَنِيحةُ العَنْزِ، مَا مِنْ عامِلٍ يَعْمَلُ بخَصْلَةٍ منها رجاءَ ثَوَابِهَا وَتَصْدِيقَ موعُودِهَا إ أدخلَه اللهُ تعالى بها الجَنَّةَ[. قال بعض الرواة: فعَددْنا ما دونَ منيحةِ العنزِ من ردِّ السمِ، وتشميتِ العاطسِ، وَإماطةِ ا'ذَى عن الطريقِ ونحوِه، فما استطَعنا أنْ نَصِلَ إلَى خمسَ عشرةَ خصلةً. أخرجه البخارى، وأبو داود .

2. (185)- Amr İbnu'l-Âs (radıyallahu anh) anlatıyor. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:
"Kırk iyilik vardır. En üstünü sağmal keçi bağışlamaktır. Bu iyiliklerden birini, sevab ümîd ederek ve vâdedilen mükâfatı tasdik ederek yapan kimseyi Allah mutlaka, bu ameli sebebiyle, cennete koyar." Ravilerden biri (Hassân) diyor ki: "Keçi bağışı dışındaki amelleri saydık: Verilen selâmı almak, hapşırana yerhamukâllah demek, yoldan rahatsızlık veren şeyi temizlemek vs. gibi, fakat on beşe bile ulaşamadık"[497]

AÇIKLAMA:

Hadiste geçen kırk iyilik nedir? Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onları niye saymamıştır? diye bazı sorular hatıra gelmektedir. İbnu Battâl, râvilerden Hassân İbnu Atiyye'nin bunu sayamaması başkasının da sayamayacağı mânasına gelmediğini belirttikten sonra ezcümle şu açıklamayı yapar: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu sözleriyle sayıya gelmeyen bir kısım hayırların işlenmesine teşvik buyurmuşlardır. Şurası muhakkak ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu kırk hayrı biliyor idiler, ancak zikretmediler. Çünkü terki bizim için zikrinden daha faydalıdır. Şâyet bunlar belirlenmiş olsaydı onların dışındaki hayırların işlenmesine sekte vururdu. Nitekim, bu hayırları sayıp kırkı öte geçenler kulağımıza geldi." İbnu Hacer sahih hadislerden alınarak tâdâd edilen yirmiye yakın hayırlı ameli kaydeder.[498]

-3- وعن أبى موسى رضى الله عنه قالَ رَسُولُ اللهِ #:]عَلى كلِّ مسلمٍ صدقةٌ، قِيلَ أرَأيتَ إن لم يَجِدْ؟ قال: يعْمَلُ بيدَيْهِ فينفعُ نفسَهُ ويتصدَّقُ. قال: أرأيت إنْ لم يَسْتَطِعْ؟ قال يُعينُ ذا الحاجةِ الملهوفَ. قال: أرأيتَ إنْ لم يَستَطِعْ؟ قال: يأمرُ بالمعروفِ أو الخيرِ. قال: أرأيتَ إنْ لم يَفْعَلْ؟ قال: يُمْسِكُ عن الشَّرِّ فإنهَا صدَقةٌ[. أخرجه الشيخان .

3. (186)- Ebu Musa (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):
"Her Müslümanın sadaka vermesi gerekir" buyurdu. Kendisine:
"Ya bulamayan olursa?" diye soruldu.
"Eliyle, çalışır, hem şahsı için harcar, hem de tasadduk eder" cevabını verdi.
"Ya çalışacak gücü yoksa?" diye soruldu
"Bu durumda, sıkışmış bir ihtiyaç sâhibine yardım eder" dedi.
"Buna da gücü yetmezse?" dendi.
"Ma'rufu veya hayrı emreder" dedi.
"Bunu da yapmazsa?" diye tekrar sorulunca:
"Kendini başkasına kötülük yapmaktan alıkor. Zîra bu da bir sadakadır" buyurdu.[499]

AÇIKLAMA

1- Hadiste her Müslümana vermesi "gerektiği" belirtilen sadakadan maksad "farz" olan sadaka yani zekât değildir. Çünkü zekât, zenginlere gerekli ve farzdır. Öyle ise mendûb olan sadaka muraddır.
Hadis "sadaka" deyince sâdece maddî bağışların araştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Tatlı bir söz, şuurlu olarak başkasını rahatsız edici davranışlardan kaçınma bile sadaka olabilmekte ve üzerimizdeki borcun düşmesini sağlamaktadır. Ancak, bunlardan en üstünü, umumiyet itibariyle, verilen maddî sadakadır. Mevcut yoksa çalışıp kazanacak sonra tasadduk edip bağışlayacak. Çalışamayacak kimse muhtaca yardım etmek suretiyle aynı borcu ödeyebilir. Muhtaç, mutlak bırakılmış, binaenaleyh yapılacak yardım da mutlaktır, her çeşit "yardım" buraya girer.
Son çâre olarak ma'rûfu işlemek ve zarardan kaçınmak gösterilir. Hadîsin el-Edebu'l-Müfred'de yine Buhârî tarafından kaydedilen vechinde *"hayrı ve ma'rûfu emretsin"* denmiştir. Yukarıdaki hadisin ifâdesinde "ma'rufun emredilmesi" başlı başına bir amel olmakta ve "kötülük yapmaktan kaçınmak"tan önce gelmektedir. ez-Zeyn İbnu'l-Münîr bu sonuncu durumun yani kötülükten kaçınmak sûretiyle sadaka işleme keyfiyetinin niyetle olacağını belirtmiştir. Yani tabiatından gelen mücerred bir terk yeterli değildir, "Allah'a tekarrüb, rıza ve yakınlığını kazanmak düşüncesiyle kötülüğü terketmelidir" der.
2- Şârihler yukarıdaki ifadede geçen "Ya bulamazsa?" tâbirinin tertip ifâde etmediğini, binaenaleyh gücü yeten kimsenin, aynı anda bu sayılanların hepsini yapabileceğini, bu tertibin sırf bir izah için, herkesin mutlaka bir sadakada bulunabilme imkânına sahip olduğunu bildirmek için geldiğini belirtirler.
3- Bu hadis, niyet dahil her bir hayır amelinin sevab yönüyle sadaka derecesine çıkabileceğini göstermektedir. Ayrıca maddî sadakaya gücü yeten öncelikle bunu yerine getirmelidir, zîra diğerlerinden üstündür.
4- Allah'ın mahlûkatına karşı müşfik olup mal veya bir başka şekilde de olsa mutlaka bir iyilik yapma imkânı aranmalıdır.
5- Hadisin verdiği diğer bir derse göre, insanoğlu sırf kendisi için yaşamamalı, mutlaka, başkasına sirâyet edecek bir hayırda bulunmalıdır. Muhammed İbnu Ebî Cemre bu amelleri efdaliyet ve iktidar derecesine göre şöyle sıralar: Sadaka; buna gücü yetmezse buna yakın olan veya yerine geçen bir şey ki bu da çalışmak ve kazanıp harcamaktır. Çalışmaya gücü yetmeyen bunun yerine geçecek olan

yardıma tevessül eder. Bu olmadığı takdirde ma'ruf amel'de bulunmak. Bunun içine, önce zikredilenler dışındaki ma'ruf (aklen ve örfen hoş kabul edilen) ameller girer, yoldan rahatsızlık veren bir şeyi kaldırıp atmak gibi. Bu da olmadığı takdirde namaz. Buna da gücü yetmezse şerri terketmek gelir. Bu en düşük mertebeyi teşkîl eder. Burada şerden maksat dinin yasakladığı herşeydir.
İbnu Ebî Cemre, hadiste, içinde bulunduğu şartlar icabı, mendub amellerden hiçbirini yapamayacak durumda olan kimselere teselli bulunduğunu ayrıca kaydeder.
Şunu da belirtelim ki, İbnu Ebi Cemre "namaz" diyerek, yukarıdaki hadiste görülmeyen bir menduba yer vermektedir. Bu tâbirle, hadisin farklı bir vechine işaret etmektedir. Çünkü sözkonusu rivayette: *"... İki rekatlik kuşluk namazı bunların hepsinin yerine geçer"* buyrulmuştur.
Hadîste,
* Tasadduk etmek maksadıyla çalışmanın fazileti anlaşıldığı gibi,
* Kişinin, kazancını, önce kendi ihtiyaçları için harcaması gerektiği de anlaşılmaktadır.[500]

-4- ولهما عن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]كلُّ سُمَى من النّاسِ عليه صدقةٌ، كلَّ يومٍ تطلعُ فيه الشمسُ. قال: تَعْدِلُ بين ا‘‘ثْنَيْنِ صدقةٌ، وتُعينُ الرجلَ في دَابتِهِ فتَحْملهُ عليها أَو ترفعُ لهُ عليها متاعَهُ صدقة، قال: والكَلِمةُ الطيبةُ صَدَقَةٌ، وبِكُلِّ خَطوةٍ تَمشيهَا إلى الصَّةِ صَدَقةٌ، وتميطُ ا‘ذَى عن الطَّريقِ صَدَقَةٌ[.

4. (187)- Yine Buhârî ve Müslim, Ebu Hüreyre'den (r.a.) kaydettiklerine göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur:
"Güneşin doğduğu her yeni günde kişiye, her bir mafsalı için bir sadaka vermesi gerekir. İki kişi arasında adâlet yapman bir sadakadır. Kişiye hayvanını yüklerken yardım etmen bir sadakadır. Güzel söz sadakadır, namaza gitmek üzere attığın her adım sadakadır. Yoldan rahatsız edici bir şeyi kaldırıp atman sadakadır."[501]

-5- وعن حكيم بن حزام رضى الله عنه قال:]قلتُ يَا رَسُولُ الله: أرأيتَ أموراً كنْتُ أتحنَّثُ بها في الجَاهِلِيَّةِ منْ صةٍ وعتَاقَةٍ وَصَدَقَةٍ. هَلْ لى فِيها أجْرٌ قال: أَسْلمتَ عَلى مَا سَلَفَ لكَ منْ خَيْرٍ[. أخرجه الشيخان.وفي أخرى قال. قلتُ: فو اللهِ أَدعُ شيئاً صَنَعْتُهُ في الجاهِلِيةِ إ فَعلْتُ في ا‘‘سْمِ مثلَهُ.وفي أخرى: أنّه أعتق في الجاهليةِ مائةَ رقبةٍ وَحَمَلَ عَلَى مائةِ بعير فَلمَّا أسْلمَ فَعلَ مثلَهُ .

5. (188)- Hakîm İbnu Hizâm (radıyallahu anh) anlatıyor:
"Ey Allah'ın Rasûlü, dedim, cahiliye devrinde yaptığım hayırlar var: Dua, köle âzad etme, sadaka vermek gibi, bana bunlardan bir sevab gelecek mi?"
"Sen dedi, zaten, daha önce yaptığın bu iyiliklerin hayrına Müslüman olmuşsun."
Bir diğer rivayette der ki: Dedim ki: "Allah'a kasem olsun İslâm'da yaptıklarımdan hiçbirini eksik bırakmadan, câhiliye devrinde hepsini yapmıştım."
Diğer bir rivayette Hâkim'in câhiliye devrinde yüz köle âzad ettiği, yüz deve yükü mal tasadduk

ettiği, Müslüman olunca da aynı miktarda hayır yaptığını belirtir.[502]

AÇIKLAMA:

Hadis şârihlerinin üzerinde durdukları hadislerden biridir. Görüldüğü üzere, Hakîm İbnu Hizâm Müslüman olmazdan önce yaptığı hayırlardan bir sevab ve ücret alıp alamayacağı hususunda sormakta; Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de *"Daha önce yaptığın iyiliklerin hayrına Müslüman oldun"* cevabını vermektedir.
Burada karşımıza çıkan en mühim soru Allah rızası için yapılmayan hayırların bir değer taşıyıp taşımayacağıdır. Zîra temel prensibe göre, Allah rızası için yapılmayan hayırların bir değeri yoktur. Bu yüzden yukarıdaki hadis, âlimlerin ihtilaf etmelerine ve hadisi çeşitli te'villere tâbi tutmalarına sebep olmuştur. Şöyle ki:
1- *"Daha önce yaptığn iyi amellerin hayrına Müslüman oldun"*, sözü evvelce güzel alışkanlıklar kazanmışsın, bu alışkanlıklar Müslüman olmana, İslâm'da hayırlı işlere devam etmene fıtrî bir hazırlık olmuş mânâsına gelebilir.
2- Aynı söz, "Bu yaptıklarınla güzel bir nam kazandın. Bu nâmın Müslümanken dahi devam edecektir" mânasını taşıyabilir.
3- Geçmiş iyiliklerin, Müslüman olduktan sonraki hayır amellerinin sevabını artıracağı da ihtimalden uzak değildir.
4- Bazı âlimler "Bu sözün mânası, Müslüman olan her müşrike İslâm'a girmezden önceki hayırlı ameli yazılır, fakat kötü ameli yazılmaz demektir" demişlerdir.
5- Fakihler: "Kâfirin ibadeti sahîh değildir. Müslüman olsa bile eski ibadetleri nazar-ı itibara alınmaz" demişlerdir. Ancak bu hüküm Nevevî tarafından şöyle tefsir edilmiştir: "Fukahanın bundan muradı küfür hâlinde işlenen hayırların dünyevî ahkâm hakkında nazar-ı itibara alınmayacağıdır. Bu sözde âhiret sevabına dair birşey yoktur."
Hülasa hayır ve imanın müsbet yönde mertebe ve dereceleri bulunduğu gibi, şer ve küfrün de kendi aralarında menfî istikâmette derekeleri, mertebeleri vardır. Sıradan bir kâfirle zâlim, fâcir, fâsık ve sefih bir kâfir, bir olmamalıdır. Binâenaleyh hayırsever kâfirlerin, zâlim kâfirlere nazaran uhrevî hayatta farklı muameleye maruz kalması, mertebesinin farklı olması makuldür. Bu yüzdendir ki, cehennemin de, cennet gibi farklı tabakaları mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm'de cehennemliklerin maruz kalacağı farklı azablardan bahsedilmektedir.[503] Müteâkip hadisle ilgili olarak kaydedeceğimiz açıklama da bu bahsi tamamlar.[504]

6ـ وعن عائشة رَضى اللهُ عنها قالتْ:]قلتُ يَا رَسُولُ اللهِ: إنَّ ابنَ جُدْعَانَ كَانَ في الجاهليةِ يَصِلُ الرَّحِمَ، ويُطْعِمُ المِسْكِينَ، فَهلْ ذلكَ نَافِعَهُ؟ قال: يَنْفَعُهُ إنّهُ لَمْ يقُلْ يوماً ربِّ اغْفرْ لِى خَطِيئَتِى يومَ الدّينِ[.

6. (189)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor:
"Dedim ki Ey Allah'ın Resûlü, İbnu Cüd'an câhiliye devrinde sıla-i rahimde bulunur, fakirlere

yedirirdi. O bundan fayda görecek mi?" Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şu cevabı verdi: *"(Hayır) iyiliklerin ona bir faydası olmayacaktır. Çünkü o bir gün bile "Ya Rabbi kıyamet günü günahlarımı bağışla" dememiştir."*[505]

AÇIKLAMA:

İbnu Cüd'an efsânevî hayat hikâyesi olan bir câhiliye Arabıdır. Hz. Aişe ile aynı kabileye mensubtur. Yani Kureyşlidir. Bidâyette ahlâksız ve câni birisidir. Bu yüzden kabileden kovulur. Sonra çölde rastladığı bir mağarada Hz. Nuh (aleyhisselam)'un torunlarından ve beş yüz yıl kadar hayat süren Nüfeyl İbnu Abdiddâr'ın mezarını keşfeder. Oradan ele geçirdiği servetle zengin olur, kabilesine geri döner. Bu servetle büyük hayırlar yapar.
Yukarıdaki hadis, kâfir olarak ölen bir kimsenin sıla-ı rahim yapmak, fakirleri doyurmak gibi hayırlı işlerinin ahirette kendisine fayda vermeyeceğini ifade etmektedir.
Kadı Iyaz der ki: "Kâfirlere amelerinin fayda vermeyeceğine, bunlardan dolayı sevap görmeyeceklerine, azapları da hafifletilmeyeceğine İcma-i Ümmet vardır. Lâkin suçlarına göre küffârın azapları birbirinden şiddetli olacaktır."
Yani makamları cehennem olmak yönüyle hepsi birdir. Hiçbir hayırlı amel kâfirin makamını cennet kılmada işine yaramayacaktır. Ancak cehennem içerisindeki mertebelerine müessir olabilecektir. Cinâyet, zulüm, sefâhet gibi, aklen, vicdanen kötü olan amelleri sebebiyle esfel-i sâfilîn istikametinde derekeleri artacak, maruz kalacakları azab şiddetlenecektir.
İslâm âlimleri naslar arasındaki farklılıklardan ve zımnî delâletlerden bu mânâları çıkarmışlardır. Dinin tebliğ ve tesbiti sırasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu teferruatları, sarih ve doğrudan beyanlarla ortaya koysaydı, yanlış anlamalara sebep olabilir, cahiliye büyüklerinin, İslâm'da da büyük olarak korunmaları gibi telakkîler ortaya çıkabilirdi. Bu durumdan kabilecilik asabiyeti belli bir ölçüde hissemend olur, İslâm'ın te'sisine çalıştığı vahdet ve birlik ruhu zarardîde olabilirdi.[506]

7- وعن أبى ذرّ رضــى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #: [تَحقِرَنَّ مِنَ المَعْرُوفِ شَيئاً، ولو أنْ تلقَى أخاكَ بوجِهٍ طَلْقٍ]. أخرجهما مسلم.

7. (190)- Ebu Zerr (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *"Yapılan hayırdan (ma'ruf) hiçbir şeyi küçük bulup hakir görme, kardeşini güler yüzle karşılaman bile olsa (bunu ehemmiyetsiz görüp ihmâl etme)"*[507]

8- وعن حُذَيْفَةَ رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]كلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ[. أخرجه الخمسة إّ النسائى.وأخرجه الترمذى عن جابر، وزاد: وإنَّ منَ المعروفِ أن تلقَى أخاك بوجهٍ طَلِقٍ، وأن تُفْرِغَ من دَلْوِكَ في إناءِ أخِيكَ .

8. (191)- Huzeyfe (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Her bir ma'ruf sadakadır"
Bu hadisi Tirmizi, Hz. Câbir (radıyallahu anh)'den şu ziyade ile rivayet etti: *"Kardeşini güler yüzle karşılaman, kendi kovandan kardeşinin kabına su vermen de birer "ma'ruf"dur".*[508]

-9- وعن عدى بن حاتم رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إ سَيُكَلِّمُهُ رَبُّهُ، وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ تَرجُمَانٌ فَيَنْظُرُ أيْمَنَ منهُ فَ يَرَى إ مَا قَدَّمَ وَيَنْظُرُ اَشْأَمَ مِنْهُ فَ يَرَى اَّ مَا قَدَّمَ وَيَنظُرُ بين يَدَيْهِ فَ يَرَى إ النَّارَ تِلْقَاءَ وجْهِهِ: فاتَّقُوا النَّارَ ولو بِشَقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمةٍ طَيِّبَةٍ[. أخرجه الشيخان والترمذى .

9. (192)- Adiy İbnu Hâtim (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:
"Sizden herkese Rabbi, aralarında bir tercüman olmaksızın, doğrudan doğruya hitab edecektir. Kişi o zaman (ateşe karşı bir kurtuluş yolu bulmak üzere sağına bakar, hayatta iken gönderdiği (hayır) amellerden başka birşey göremez. Soluna bakar, orada da hayatta iken işlediği (kötü) amellerden başka birşey göremez. Ön cihetine bakar. Karşısında (kendini beklemekte olan) ateşi görür. (Ey bu dehşetli güne inanan mü'minler!) yarım hurma ile de olsa kendinizi ateşten koruyun. Bunu da bulamazsanız güzel bir sözle koruyun."[509]

AÇIKLAMA:

Ateşe karşı korunmak için, ne kadar küçük görünse bile iyi amellerden işlemek gerekir. Hayırlı ameller işlemek için zengin olmayı, âlim olmayı, mevki sâhibi olmayı veya şu yaşta, bu sıhhatte olmayı beklemeye hacet yok. Herkes hayır yapabilir, yarım hurma ile de olsa, tatlı bir söz, güzel bir yüzle de olsa, yoldan rahatsızlık veren bir taşı, bir dikeni kenara atmak sûretiyle de olsa. Hadîsler, başkalarına kötülükten vazgeçmeyi de "sadaka", hayırlı işler yapmaya "niyet" etmeyi de "sadaka" olarak ifâde ettiğine göre, hiç kimse ateşten korunmak için birşeyler yapmaktan uzak ve âciz kalmaz, yeter ki meselenin şuurunda olsun. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bir kısmı bu bölümde zikredilmiş olan sadaka ve marufla ilgili hadislerle mü'minde her an, her şeyinde hayrı arayan bir şuur uyandırmaya çalışıyor.
Mü'min, en ağır şartlarda, her çeşit imkânsızlıklarda bile mutlaka yapabileceği bir hayır bulabilir ve bununla "Hayır yapmaktayım. Rahmeti, ecri bol olan Rabbim'den mükâfat bekliyorum" diyebilir. Bu duygu, kendini değersiz, kıymetsiz görme kompleksinden, Allah'a karşı ye'se düşme felâketinden kurtarır. Yukarıda geçen hadislerde meknuz olan sonuncu gâyeyi de gözönüne almalıyız.[510]

-10- وعن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قالَ رَسُولُ اللهِ #:]أَ رجلٌ يَمْنَحُ أهلَ بَيْتٍ ناقَةً تَغْدُو بِعُسٍّ وَتَروحُ بِعُسٍّ إنَّ أجْرَهَا لَعَظِيمٌ[. أخرجه مسلم.»والعسُّ« القدح الكبير .

10. (193)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: *"Bilin ki, bir ev halkına, sütünden ve yününden istifâde etmeleri için, akşam ve sabah bol süt veren devesini, geçici olarak bağışlayan kimsenin*

ecri cidden büyüktür."[511]

---

[1] Buhârî, Enbiya: 47; Müslim, İmân: 46, (28); Tirmizî, İmân: 17, (2640).

[2] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/197.

[3] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/198-199.

[4] Tirmizî Sıfatu Cehennem: 10, (2601). Tirmizî hadis için "sahihtir" demiştir. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/200.

[5] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/200.

[6] Ebu Dâvud, Salât: 361, (1529); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/200.

[7] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/200-201.

[8] Buharî hadisi tâlik olarak kaydeder (İman: 31), Nesâî, İman: 10, (8, 105); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/201

[9] **Kefâretü'z-Zıhâr:** Zıhar, kocanın karısını neseb, emzirme (raza') veya musâharet suretiyle müebbeten mahremi olan (nikahı haram olan) bir kadının, kendisine bakılması caiz olmayan bir uzvuna benzetmesidir". Bu, bir nevi kısmî boşamadır. "Sen bana anamın sırtı gibisin" demesi gibi. Bu benzetmede bulunan kimse, kefârette bulunmadan zevcesine cinsi temasta bulunamaz. Kefareti, varsa köle azad eder. Yoksa üst üste iki ay oruç tutar veya altmış fakiri doyurur. (İbrahim Canan)

[10] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/202-203.

[11] Buhârî, İman: 31; Müslim, İman: 205, (129); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/203.

[12] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/203-204.

[13] Ebu Dâvud, Cenâiz: 20, (3116); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/204.

[14] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/204-205.

[15] Buhârî, Tevhid: 33; Müslim, İman: 153, (94); Tirmizî, İman: 18, (2646); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/205-206.

[16] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/206-207.

[17] Müslim, İman: 151, (93); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/207.

[18] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/207.

[19] Buhârî, İlm: 34, Rikak: 50; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/208.

[20] Müslim, Zühd: 64, (2999); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/208.

[21] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/208.

[22] Müslim, İman: 240, (153); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/209.

[23] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/209.

[24] Buhârî, Cenâiz: 1; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/209.

[25] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/209-211.

[26] Rezîn. Bu hadis Kütüb-İslâm Sitte hadîsi değildir. Rezin İbnu Muâviye'nin ilavesidir. Bu çeşitten Rezîn tarafından ilave edilen hadîslere sıkça rastlayacağız. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/212.

[27] Buhârî, İman: 1; Müslim, İman: 22 (....); Nesâî, İman: 13, (9, 107-108); Tirmizî, İman: 3, (2612); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/213.

[28] Müslim, İman: 1, (8); Nesâî, İman: 6, (8, 101); Ebu Dâvud, Sünnet: 17, (4695); Tirmizî, İman: 4, (2613).

[29] Buharî, İman: 37.

[30] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/215-218.

[31] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/218.

[32] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/218-220.

[33] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/220-221.

[34] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/221-222.

[35] Bunu Beş Kitap rivayet etmiştir. Metin Buhârî'den alınmıştır.

[36] Buhârî, İlm: 6; Müslim, İman: 10, (12); Tirmizî, Zekat: 2, (619); Nesâî, Siyâm: 1, (4, 120); Ebu Dâvud, Salât: 23, (486); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/223-225.

[37] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/225.

[38] Buhârî, İman: 34; Müslim, İman: 8, (11); Nesâî, Sıyâm: 1, (4, 120); Ebu Dâvud, Salât: 1, (391); Muvatta, Kasru's-Salât fi's-Sefer: 94, (1, 175); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/226.

[39] Buhârî, İman: 40, İlm: 25, Mevâkîtu's-Salât: 2, Zekât: 1, Farzu'l-Hums: 2, Mevâkıb: 4, Meğâzî: 69, Edeb: 98, Haberi'l-Vâhid: 5, Tevhîd: 56; Müslim, İmân: 23, 24, 25 (17); Ebu Dâvud, Eşribe: 7, (3692); Tirmizî, İman: 5, (2614); Nesâî, İman: 25, (8, 120); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/227-228.

[40] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/228-231.

[41] Tirmizî, Kader: 10, (2146); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/231.

[42] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/231-232.

[43] Ebu Dâvud, Eymân: 19 (3283); Nesaî, Vesâya: 8, (6, 251); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/232.

[44] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/232.

[45] Müslim, Mesâcid 33, (537); Muvatta, Itk 8, (2, 776); Nesâî, Sehv 20 (3, 18); Ebu Dâvud, Eymân 19 (3282); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/233.

[46] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/233.

[47] Müslim, İman: 56, (34); Tirmizî, İmân: 10, (2625); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/233.

[48] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/233-234.

[49] Ebu Dâvud, Zekât: 4, (1582); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/234.

[50] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/235.

[51] Nesâî, Zekât: 72, (5. 82); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/235.

[52] Müslim, İman: 62, (38); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/236.

[53] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/236.

[54] Nesâî, İman: 9, (8, 105). Buhârî, Salat: 28. Hadisi Nesâî tahric etmiştir. Ancak, Buhârî, Ebu Dâvud ve Tirmizî tarafından da rivayet edilmiş olan uzunca bir hadisin bir parçasıdır. Bak: Tirmizî, İman: 2, (2611); Ebu Dâvud, Cihad: 104, (2641); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/236.

[55] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/236-237.

[56] Buhârî, İman: 3; Müslim, İman: 57-58, (35-36); Ebu Dâvud, Sünnet: 15, (4676); Tirmizî, İman: 6, (2617); Nesâî, İman: 16, (8, 110); İbnu Mâce, Mukaddime: 9, (57); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/239.

[57] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/239-242.

[58] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/242.

[59] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/242-243.

[60] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/243-244.

[61] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/244.

[62] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/244-245.

[63] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/245.

[64] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/245-246.

[65] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/246.

[66] Buhârî, İman: 9, 14, İkrâh: 1; Müslim, İman: 67, (43); Tirmizî, İman: 10, (2626); Nesâî, İman: 3, (8, 96); İbnu Mâce, Fiten: 23, (4033). İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/246-247.

[67] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/247-248.

[68] Buhârî, İman: 8; Müslim, İman: 70, (44); Nesâî, İman: 19, (8, 114, 115); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/248.

[69] Buhârî, İman: 6; Müslim, İman: 71, (45); Nesâî, İman: 19, (3, 115); Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyamet: 60, (3517); İbnu Mâce, Mukaddime: 9, (66); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/248.

[70] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/248-249.

[71] Ebu Davud, Sünnet: 16, (4681); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/249.

[72] Tirmizî, İman: 12, (2629); Nesâî, İman: 8, (8, 104, 105); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/249.

[73] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/249.

[74] Buhârî, İman: 4; Müslim, İman: 64, (40); Ebu Dâvud, Cihâd: 2, (2481); Nesâî, İman: 9, (8, 105). (Metin Buhârî'ye aittir).

[75] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/250.

[76] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/250-251.

[77] Tirmizî, Tefsir, Sûre 2, (3092); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/251.

[78] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/251.

[79] Ebu Dâvud, Cihad 35, (2532); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/252.

[80] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/252-253.

[81] Müslim, İman: 209 (132); Ebu Dâvud, Edeb: 118 (5110); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/253.

[82] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/254-255.

[83] Buhârî, İmân: 17; Müslim, İman: 36, (22); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/259.

[84] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/259.

[85] Muvatta, Kasru's-Salât: 84, (1, 171); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/260.

[86] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/260.

[87] Müslim, İman, 37-38 (23). İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/261.

[88] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/261.

[89] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/261-266.

[90] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/266-270.

[91] Buhârî, İman: 11; Müslim, Hudud: 41, (1709); Nesâî, Bey'a: 17, (7, 148); Tirmizi, Hudud: 12, (1439); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/272.

[92] Biât'ın târihi gelişimi, Osmanlılarda biat şekli vs. hakkında geniş bilgi için Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü adlı ansiklopedik lügatine bakılsın (1, 228-231) (İbrahim Canan)

[93] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/272-274..

[94] Müslim, Zekat: 108, (1043); Ebu Davud, Zekat 27, (1642); Nesâî, Salât: 5, (1, 229); İbnu Mâce, Cihâd: 41, (2867); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/274.

[95] Buhârî, Ahkam: 42; Müslim, İmâret: 90, (1867); Nesâî, Bey'at: 18, (7, 148); Tirmizî, Siyer: 37, (1597); Muvatta, Bey'at: 1, (2, 982); İbnu Mâce, Cihâd: 43, (2874); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/275.

[96] Muvatta, Bey'a: 2, (2, 982); Tirmizî, Siyer: 37. (1597); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/275.

[97] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/275-276.

[98] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/276.

[99] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/277.

[100] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/277-278.

[101] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/278.

[102] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/278-279.

[103] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/279.

[104] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/279-280.

[105] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/280.

[106] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/280-281.

[107] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/281

[108] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/281-282

[109] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/282.

[110] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/282-283.

[111] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/283-284.

[112] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/284-285

[113] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/286.

[114] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/286.

[115] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/286-287.

[116] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/287-288.

[117] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/289.

[118] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/289-290.

[119] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/290.

[120] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/290-291.

[121] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/291-293.

[122] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/293.

[123] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/293-294.

[124] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/294.

[125] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/294.

[126] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/295.

[127] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/295.

[128] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/295-296.

[129] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/296-297.

[130] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/297.

[131] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/298.

[132] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/298.

[133] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/298.

[134] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/298.

[135] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/298-300.

[136] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/300-301.

[137] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/301.

[138] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/301.

[139] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/301-302.

[140] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/302.

[141] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/302.

[142] Buradaki ifâdede Abbâs'ın faizine bir istisna konmuş gözükmekte ve sanki "sermaye de terkedilmiştir" mânası anlaşılmakta ise de, şârihlerin belirttiği üzere böyle bir durum yoktur. Çünkü hadîste ilga edilen hususun "fair" olduğu tasrih edilmektedir. Bazı rivâyetlerde "ilk terkedilen faiz de Abbas'ın faizidir." Şeklinde gelmiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu yasağı daha müşahhas hâle getirmek

için, devrinin tanınmış bir bankeri olan Abbas'ı zikretmiştir. Abbas'ın kan yakınlığı tebliğatın ciddiyet ve müessiriyetine bir başka katkıda bulunacaktır. Nitekim kan ilgasına da bir diğer kan yakınını misal kılacaktır. İfadedeki zahiri istisnâ râvilere has bir hata olabilir. (İbrahim Canan)

[143] Şârihler, bu isimde de tashîf olduğunu, kan sâhibinin Hâris değil Rebîa İbnu'l-Hâris olduğunu rivâyetlere dayanarak açıklarlar. (İbrahim Canan)

[144] Tirmizî, Fiten: 2, (2610); Tefsir: 2, (3087); Müslim, Hacc: 194, (1218); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/305.

[145] Karı ve kocanın karşılıklı hak ve vazifeleri hususunda daha geniş bilgi ve bu bilgilerin kaynağını görmek isteyenlere Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye adlı kitabımızı tavsiye ederiz. (Bilhassa 385-307 sayfaları.); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/305-307.

[146] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/307.

[147] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/307-308.

[148] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/308-310.

[149] Buhârî, Hudud: 9, Riyât: 2, Hacc: 132, Meğâzi: 77, Fiten: 8, Edeb: 43; Müslim, İman: 120 (66); Ebu Dâvûd, Sünne: 16, (4686). Metin Buhârî'ye aittir; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/310-311.

[150] Buhârî, Hacc: 132, Edâhî: 5; Tefsîr, Berâe: 8, Bed'i'l-Halk: 2, Fiten: 8, İlm: 9; Müslim, Kasâme: 29, (1679); Ebu Dâvûd, Hac: 63, (1947).

[151] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/312-313.

[152] Nesî takviminin hesaplanışını öğrenmek isteyenlere Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsîrini tavsiye ederiz: (4. 2528-2541) (İbrahim Canan)

[153] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/313-315.

[154] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/315.

[155] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/315-316.

[156] Buhârî, Cenâiz: 80, 93; Müslim, Kader: 22, (2658); Muvatta, Cenâiz:. 52, (1, 241); Tirmizî, Kader: 5, (2139); Ebu Dâvud, Sünnet: 18, (4714); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/316-317.

[157] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/317-318.

[158] Buhârî, Mardâ: 1; Tirmizî, Emsâl: 4, (2870); Müslim, Sıfatu'l-Münâfıkûn: 58, (2809); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/320.

[159] Umdetu'l-Karî, 21, 210; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/320.

[160] Buhârî, İlm: 4, Edeb: 79; Müslim, Sıfatu'l-Münâfıkûn: 64, (2811); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/320-321.

[161] Tirmizî, Emsâl: 1 (2863).

[162] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/321-322.

[163] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/322.

[164] Müslim, İmam 232, (145); Tirmizî, İman 13 (2631); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/322.

[165] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/322-325.

[166] Muvatta, Kader: 3, (2, 899); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/328.

[167] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/328.

[168] Tirmizî, Menâkıb: 77, (3790); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/328-329.

[169] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/329-330.

[170] Tirmizî, İlim: 16, (2678); Ebu Dâvud, Sünne: 6, (4607); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/330-331.

[171] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/331.

[172] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/331-332

[173] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/332-333.

[174] Ebu Dâvud, Sünne: 6, (4604); Tirmizî, İlm: 60, (2666); İbnu Mace, Mukaddime: 2, (12); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/333-334.

[175] Bu mevzuda geniş bilgiyi birinci ciltte sunduk. (İbrahim Canan)

[176] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/334.

[177] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/334-335.

[178] Buhârî, İlm: 20; Müslim, Fedail: 15 (2282); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/336.

[179] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/336-337.

[180] Buhârî, Rikak 26; Müslim, Fezâil 15, (2283); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/337.

[181] Buhârî, Rikâk: 26, Enbiya: 40; Müslim, Fezâil: 17, (2284); Tirmizî, Emsâl: 7, (2877); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/338.

[182] Buhârî, İ'tisam: 2, Edeb: 70; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/338.

[183] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/338.

[184] Buhârî, İ'tisam: 5, Büyü: 60, Sulh: 5; Müslim, Akdiye: 18 (1718); Ebu Dâvud, Sünnet: 6, (4606); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/339.

[185] Ebu Dâvud, Sünne: 30, (4758); Tirmizî, Emsâl: 3, (2867); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/339.

[186] Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb: 9; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/339.

[187] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/339-340.

[188] Buhârî, Mevâkît: 7; Tirmizî, Kıyâmet: 17, (2449); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/339-340.

[189] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/340.

[190] Heysemî, Mecma'u'z-Zevâid'de, Taberânî'nin el-Mu'ce'mu'l-Evsat'ından nakleder (1, 123, 124); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/341.

[191] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/341.

[192] İbnu Abdilberr, Câmi'ul-Beyâni'l-İlm ve Fadlihi'de kaydetmiştir 2, 9; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/341.

[193] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/342.

[194] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/342.

[195] Bunun benzerini merfu olarak Ahmed İbnu Hanbel (Müsned 4, 126) ve İbnu Mace [Sünen, Mukaddime: 6, (43)] rivayet etmişlerdir. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/342.

[196] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/342-343.

[197] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/343.

[198] Buhârî, Nikah: 1; Müslim, Nikah: 5, (1401); Nesâî, Nikah: 4, (6, 60); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/345.

[199] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/345-347.

[200] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/347.

[201] Buhârî, İ'tisam: 5, Edeb: 72; Müslim, Fedâil: 127, (2356); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/348.

[202] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/348.

[203] Ebu Dâvud, Salât: 317 (1369).

[204] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/349.

[205] Dilimizde ceset kelimesi daha çok ölünün maddi vücudu için kullanılır ise de hadîste bazan cism bazan da cesed kelimeleri gelmiştir. Dilimizdeki beden kelimesi daha uygun gözüküyor.

[206] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/349-351.

[207] Buhârî, Savm: 54-59, Teheccüt: 7, 19, Enbiya: 37, Fedâilu'l-kur'ân: 34, Nikâh: 89, Edeb: 84, İsti'zan: 38; Müslim, Sıyâm: 181-194, (1159); Ebu Dâvud, Sıyâm: 53, (2425); Nesâî, Sıyâm: 76, (4, 209-210); Tirmizî, Savm: 57, (770); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/352-353.

[208] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/353-354.

[209] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/355.

[210] Buhârî, İman: 16, Ezân: 81, Rikâk: 18; Müslim, Salât: 283, (782); Muvatta, Salâtu'l-Leyl: 4, (1, 118); Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl: 1 (3, 218); Ebu Dâvud, Salât: 317, (1368).

[211] Buhârî, Rikak: 18.

[212] Buhârî, İman: 29; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/356.

[213] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/356-359.

[214] Buhârî, İlm 12, Edeb 80; Müslim, Cihad 6, 7, (1732-1733); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/359.

[215] Ebu Dâvud, Edeb: 52, (4904). Ebu Davud'da rivâyet daha uzundur. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/360.

[216] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/360-361.

[217] Buhârî, Teheccüd: 18; Müslim, Müsâfirîn: 219, (784); Ebu Dâvud, Salât: 308, (1312); Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl: 17, (3, 218); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/361.

[218] Buhârî, İman: 32, Teheccüd: 18; Müslim, Salâtu'l-Musâfirin: 220-221 (785); Muvatta, Salatu'l-Leyl: 4, (1, 118); Nesâî, Salatu'l-Leyl: 17 (3, 218); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/362.

[219] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/362-363.

[220] Tirmizî, Kıyâmet 21, (2455) (83 numaralı hadise de bak). İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/363.

[221] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/363.

[222] Buhârî, Edeb: 86, Savm: 51, Teheccüd: 15; Tirmizî, Zühd: 64 (2415); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/364.

[223] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/365.

[224] Müslim, Tevbe 12, (2750); Tirmizî, Kıyamet 60, (2516); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/366.
[225] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/366-367.
[226] Muvatta, Kelam: 9, (2, 987); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/368.
[227] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/368.
[228] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/368.
[229] (Bu son iki hadisi Rezîn tahric etti).el-Makasıdu'l-Hasene bu rivayeti İbnu's-Sem'ânî'nin Zeylü Târîhi'l-Bağdâd'da kaydettiğini, senedinde meçhul ravinin yer aldığını belirtir. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/368.
[230] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/369-370.
[231] Buhârî, Rikak: 35, Fiten: 13; Müslim, İman: 230, (143); Tirmizî, Fiten: 17, (2180); İbnu Mâce, Fiten: 27, (4053); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/370-371.
[232] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/371-372.
[233] Buhârî, Rikak: 35, İlm 2; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/372.
[234] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/372.
[235] Ebu Dâvud, Büyü: 81 (3534); Tirmizî, Büyü: 38, (1264); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/373.
[236] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/373.
[237] Buhârî, Zekat: 25, Vekâlet: 16, İcâre: 1; Müslim, Zekât: 79 (1023); Ebu Dâvud, Zekât: 43, (1684); Nesâî, Zekât: 66, (5, 79-80); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/374.
[238] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/374.
[239] Bu bahisle ilgili geniş bir tahlili, 96 numaralı hadisten sonra müstakilen sunacağımız için hadisler ile ilgili açıklamalara fazla yer vermedik. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/375.
[240] Buhari, Melâhim: 17, (4340); Müslim, İman: 78 (49); Ebu Dâvud; Salâtu'l-İydeyn: 248 (1140); Tirmizî, Fiten: 11 (2173); Nesâî, 17 (8, 111); İbnu Mâce, Fiten: 20, (4013); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/375-376.
[241] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/376.
[242] Müslim, İman 80, (50); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/376-377.
[243] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/377.
[244] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/378.
[245] Ebu Dâvud, Melâhim: 17, (4336); Tirmizî, Tefsîr, Mâide: (3050), İbnu Mâce, Fiten: 20, (4006); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/378.
[246] Ebu Dâvud, Melâhim 17, (4338); Tirmizî, Tefsir, Mâide (3059), Fiten 8 (2169); İbnu Mâce, Fiten 20 (4005); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/379.
[247] Tirmizî, Fiten: 9, (2170); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/379.
[248] Tirmizî, Fiten 70, (2258); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/380.
[249] Ebu Davud, Melâhim: 17, (4345); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/380.
[250] Ebu Dâvud, Melâhim 17, (4344); Tirmizî 13, (2175); İbnu Mace, Fiten 20, (4011); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/380.
[251] Gerek dindeki ehemmiyeti ve gerekse günümüz Türkiye'sinde arzettiği önem sebebiyle bu bahsi, kendine has belli başlı meseleleriyle

teferruatlı olarak işlediğimiz İslâm Işığında Anarşi kitabından aynen aktarmayı uygun bulduk. (İbrahim Canan)

[252] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/380-381.

[253] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/381-382.

[254] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/382-383.

[255] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/383.

[256] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/383-384.

[257] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/384-385.

[258] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/385-386.

[259] Bu bahiste "vâcib" tâbiri fakihlerin örfündeki sübûtu veya delâleti husûsunda bir şüphe bulunan dini hüküm mânasında değildir. Vâcib burada farz gibi kesin şart olan şeyleri ifade eder. (İbrahim Canan)

[260] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/386-387.

[261] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/387-388.

[262] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/388.

[263] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/388.

[264] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/388.

[265] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/388-389.

[266] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/389.

[267] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/389.

[268] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/389.

[269] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/389.

[270] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/389.

[271] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/389-390.

[272] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/390.

[273] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/390.

[274] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/390.

[275] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/390-391.

[276] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/391.

[277] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/391-392.

[278] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/392-394.

[279] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/394.

[280] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/395.

[281] En'âm: 6/129.

[282] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/395-396.

[283] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/396.
[284] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/397.
[285] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/397.
[286] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/397-398.
[287] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/398.
[288] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/398-399.
[289] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/399.
[290] Buhârî, Fadlu Leyletü'l-Kadr: 3, İtikâf: 1, 14; Müslim, İtikâf: 5, (1172); Muvatta, İtikaf: 7, (1, 316); Tirmizî, Savm: 71, (790); Nesâî, Mesâcid: 18, (2, 44); Ebu Dâvud, Sıyâm: 77, (2462, 2464); İbnu Mâce, Sıyâm: 59; (1771).
[291] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/400-401.
[292] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/403.
[293] Katâde, İbnu Abbas'ın bu yenen yedi ile, Abese suresinin 26-31. Ayetlerinde sayılan nimetleri kastdettiğini belirtir. (İbrahim Canan)
[294] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/403-405.
[295] Buhârî, Fadlu Leyleti'l-Kadr: 2, 3, İtikaf: 1, 9, 13; Müslim, Sıyâm: 213, (1167); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/405-406.
[296] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/406.
[297] Buhârî, İ'tikâf: 17; Ebu Dâvud, Savm: 78, (2466). İbnu Mâce, Sıyâm: 58 (1769); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/406.
[298] Hadisi Ebu Dâvud, Übeyy hazretlerinden [Savm 77, (2463)]; Tirmizî de Enes hazretlerinden [Savm 79, (803)] rivayet etmiştir. İbnu Mâce, Sıyam 58, (1770).İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/406-407.
[299] Buhârî, Hayz: 2, İtikaf: 2, 3, 4, 19, Libâs: 76; Müslim, Hayz: 6-7 (297); Muvatta, İ'tikâf: 1 (1, 312); Tirmizî, Savm: 80, (804); Ebu Dâvud, Sıyâm: 79 (2467, 2468, 2469); Nesâî, Hayz: 20, (1, 193).
[300] Ebu Dâvud, Savm: 80, 2473); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/407.
[301] Müstehaza hayızlı olmadığı halde - hastalık sebebiyle - kanı akan kadın.
[302] Buhârî, Hayz: 10, İtikaf: 10; Ebu Dâvud, Savm: 81, (2476); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/408.
[303] Buhârî, İ'tikâf: 8, 11, 18; Farzu'l-Humus: 4, Bed'u'l-Halk: 11, Edeb: 121, Ahkâm: 21; Müslim, Selam: 23-25 (2174, 2175); Ebu Dâvud, Sıyâm: 79, (2470); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/408.
[304] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/408-409.
[305] Buhârî, İtikaf: 5, 15, 16; Humus: 19, Megâzî: 54, Eymân: 29; Müslim, Eymân: 27, (1656) Tirmizî, Nüzûr: 12, 12, (1539); İbnu Mace, Keffarât: 18, (2129); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/409-410.
[306] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/410.
[307] Buhârî, Hars: 15; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/411.
[308] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/411.
[309] Muvatta, Akdiye: 26, (2, 743); Tirmizî, Ahkâm: 38, (1379); Ebu Dâvud, Harâc: 37, (3073).
[310] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/412.

[311] Ebu Dâvud, Harac: 37, (3074); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/412-413.

[312] Ebu Dâvud, Harac: 37, (3077).

[313] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/413.

[314] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/413.

[315] Ömer Nasuhi Bilmen'in Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu'nun ikinci cildine müracat edilsin. (İbrahim Canan)

[316] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/415-416.

[317] Buhârî, Salat: 18, Ezan: 51, 82, 128, Sıfatu's-Salat: 83, 128, Savm: 11, Mezâlim: 25, Nikâh: 91, Talâk: 21, Eymân: 20; Tirmizî, Savm: 6, (690); Nesâî, Talak: 32, (6, 166).

[318] (Sıyam: 24); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/416-417.

[319] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/417.

[320] Buhârî, Talak: 21; Muvatta Talak: 19, (2, 557).

[321] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/418.

[322] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/418-419.

[323] Muvatta, Talak 17, (2, 556).

[324] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/419.

[325] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/419.

[326] Tirmizî, Talak: 21, (1201); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/420.

[327] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/420-421.

[328] Ebu Dâvud, Edeb: 69, (4948); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/424.

[329] Müslim, Âdâb: 2, (2132); Ebu Dâvud Edeb: 69, (4949); Tirmizî, Edeb: 64, (2835); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/424-425.

[330] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/425.

[331] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/425.

[332] Ebu Dâvud, Edeb: 69, (4950). Metin Ebu Dâvud'a aittir, Nesaî'de muhtasar olarak kaydedilmiştir [Hayl: 3 (6, 218, 219)]; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/425-426.

[333] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/426.

[334] Buhârî, Edeb: 114; Müslim, Edeb: 20, (2143); Ebu Dâvud, Edeb: 70, (4961); Tirmizî Edeb: 65, (2839); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/426.

[335] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/426-427.

[336] Müslim: Adâb: 21; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/427.

[337] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/427.

[338] Bu hadisi Müslim, Âdab: 13, (2138); ve Ebu Dâvud, Edeb: 70, (4960) rivayet ettiler. Hadisin metni Müslim'e aittir; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/427-428.

[339] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/427-428.

[340] Ebu Dâvud, Edeb: 72, (4963); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/429.

[341] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/429.

[342] Muvatta, İsti'zan: 24 (2, 973); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/429-430.

[343] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/430.

[344] Buhârî, Salat: 58, Fadaili'l-Ashab: 9, Edeb: 113, İsti'zân: 40; Müslim, Fedailu's-Sahâbe: 38, (2409); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/431.

[345] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/432.

[346] Buhârî, Menâkibu'l-Ensâr: 45, Akîka: 1, Müslim, Âdâb: 26, (2146); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/432-433.

[347] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/433-434.

[348] Buhârî, Akîka: 1; Müslim, Adab: 24, (2145); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/434.

[349] Buhârî, Cenâiz: 42, Akîka: 1; Müslim, Âdab: 22, (2144); Ebu Dâvud, Edeb: 69, (4951) Hadisin metni; Müslim'deki metindir. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/434.

[350] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/435.

[351] Ebu Dâvud, Edeb: 78, (4970).

[352] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/435.

[353] Ebu Dâvud, Edeb: 112; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/436.

[354] Tirmizî, Edeb: 66, (2841); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/437.

[355] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/437-438.

[356] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/438.

[357] Buhârî Edeb: 108; Müslim, Edeb: 17, (2141); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/438.

[358] Müslim, Edeb: 16, (2140); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/438.

[359] Ebu Dâvud, Edeb: 70, (4955); Nesâî, Kadâ: 7, (8, 226-227); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/439.

[360] Ebu Dâvud, Edeb: 70, (4954); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/439.

[361] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/439.

[362] Buhârî, Edeb: 107-108; Ebu Davud, Edeb: 70, (4956); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/440.

[363] Müslim, Edeb: 14, (2139); Tirmizî, Edeb: 66, (2840); Ebu Dâvud, Edeb: 70, (4952); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/440.

[364] Ebu Dâvud, Edeb: 70, (4957); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/441.

[365] Buhârî, Edeb: 108; Müslim, Edeb: 29, (2149); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/441.

[366] Buhârî, Menâkıb: 20, Edeb: 106; Müslim, Âdab: 1 (2131); Tirmizî, Edeb: 68, (2844); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/442.

[367] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/442-445.

[368] Buhârî, Edeb: 105, 106, 109, Menâkıb: 20; Müslim, Adâb: 2, (2133); Ebu Dâvud, Edeb: 74 (4965); Tirmizî, Edeb: 68, (2845); İbrahim

Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/445.

[369]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/446.

[370]
Ebu Dâvud Edeb 76, (4968); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/446.

[371]
Ebu Dâvud, Edeb: 76, (4967); Tirmizî, Edeb: 68, (2846). Yukarıdaki metin Ebu Dâvud'undur. Tirmizî, hadise, "sahîh" demiştir, ayrıca: "Burada bizim için ruhsat var" diye kaydetmiştir. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/446.

[372]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/446

[373]
Ebu Davud, Edâhî: 21, (2837); Tirmizî, Edâhî: 23, (1522), Edeb: 63, (2834), [Tirmizî'de hadis İbnu Ömer'den değil, Amr İbnu Şu'ayb an ebîhi an ceddihi tarîkindendir. Burada bir sehiv söz konusu -Nesâî, Akîka: 5, (7, 166); İbnu Mâce, Zebâih: 1, (3165)- dur.]; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/447.

[374]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/447.

[375]
Müslim, Edeb: 27 (2147); Ebu Dâvud, Edeb: 116, (5106); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/447.

[376]
Ebu Dâvud, Edeb: 116, (5105); Tirmizî, Edâhî: 17, (1514). Tirmizî hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Rezîn şu ziyadeyi kaydeder: "Kulağına İhlas sûresini okudu, hurma ile tahnik etti ve ismini koydu." İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/448.

[377]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/448.

[378]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/448-449.

[379]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/449-450.

[380]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/450-451.

[381]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/451.

[382]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/452.

[383]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/452-453.

[384]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/453-454.

[385]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/454-456.

[386]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/456-457.

[387]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/457.

[388]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/457-458.

[389]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/458.

[390]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/458-459.

[391]
Muvatta, İsti'zân: 25 (2, 973); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/459.

[392]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/459.

[393]
Buhârî, Et'ime: 28, Eşribe: 28, Libas: 25; Müslim, Libas: 4, (2067); Tirmizî, Eşribe: 10 (1879); Ebu Dâvud, Eşrîbe: 17 (3723); Nesâî, Zînet: 87, (8, 198, 199); İbnu Mâce, Eşribe: 17, (3414); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/461.

[394]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/461-462.

[395]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/462-465.

[396]
Buhârî, Eşribe: 28; Müslim, Libas: 1, (2065); Muvatta, Sıfatu'n-Nebi: 11 (2, 924-925); İbnu Mace, Eşribe: 17 (3413); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/465.

[397] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/465.

[398] Ebu Dâvud, Et'ime: 46, (3838); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/465.

[399] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/465.

[400] Ebu Davûd, Et'ime: 46 (3839); Tirmizî, Siyer: 11, (1560); Tirmizî hadisin sahîh olduğunu söyledi. Metin Tirmizî'deki metindir. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/466.

[401] Bu rivayeti Rezîn tahrîc etti. Derim ki: Bunu Buhârî bab başlığı olarak kaydetmiştir. Doğrusunu Allah bilir, Buhârî, Vudu: 43. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/466.

[402] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/466-467.

[403] Buhârî, Rikak: 3; Tirmizî, Kıyamet: 23, (2456); İbnu Mace, Zühd: 27, (4231); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/469.

[404] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/469.

[405] Buhârî, Rikak: 4; Tirmizî, Zühd: 25, (2335); İbnu Mâce, Zühd: 27, (4232); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/470.

[406] Buhârî, Rikak: 2; Tirmizî, Zühd: 25, (2334); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/471.

[407] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/471-473.

[408] Tirmizî, Emsâl: 7, (2874); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/473.

[409] Buhârî Rikak: 4; Tirmizî, Da'vât: 113, (3545), Zühd: 23 (2332); İbnu Mâce, Zühd: 27, (4236), Metin Buhâri'den alınmıştır. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/474.

[410] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/474-475.

[411] Buhârî, Edeb: 2; Müslim, Birr: 1, (2548). Bu ifade Buhâri ve Müslim'de aynen gelmiştir. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/478.

[412] Şu ayetler görülebilir: Bakara: 2/83, 180, 215; Nisa: 4/7, 33, 36; En'âm: 6/6, 151; İbrahim: 14/41; Meryem: 19/14: Neml: 27/19: Ankebut: 29/8: Lokman: 31/14 Ahkâf: 46/15. 17.

[413] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/478-481.

[414] Ebu Dâvud, Edeb: 129, (5140); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/481.

[415] Ebu Dâvud, Edeb: 129, (5141); Tirmizî Birr: 1, (1898); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/482.

[416] Ebu Dâvud, Büyü: 79, (3530); İbnu Mâce, Ticârât: 64, (2291-2292); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/482.

[417] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/483.

[418] Müslim, Birr: 9, (251); Tirmizî, Daavât: 110 (3539). Rivayetin yukarıdaki metni, Müslim'deki metindir. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/483.

[419] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/483.

[420] Müslim, Itk: 25, (1510); Ebu Dâvud, Edeb: 129, (5137); Tirmizî, Birr: 8, (1907); İbnu Mâce, Edeb: 1, (3659); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/484.

[421] Tirmizî, Birr: 3 (1900).Tirmizî bu hadisi hem Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözü (merfu) olarak, hem de sahâbî sözü (mevkuf) olarak rivayet eder. Ayrıca mevkuf olarak rivayet eden tarîkin sahih olduğunu söyler. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/484.

[422] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/485.

[423] Nesâî, Cihad 6, (6, 11). İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/485-486.

[424] Ebu Dâvud, Edeb: 129, (5138); Tirmizî, Talâk: 13, (1189). Tirmizî hadisin sahih olduğunu da belirtti. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/486.

[425] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/486.

[426] Tirmizî, Birr: 3, (1901). Tirmizî, hadise "sahih" dedi. İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/486.

[427] Müslim, Sıyam 157, (1149); Tirmizî, Zekât 31 (667); Ebu Dâvud, Vesâyâ 12, (2877), Zekât 31, (1656); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/487.

[428] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/487-488.

[429] Buhârî, Hibe: 28, Edeb: 8; Müslim, Zekat: 50 (1003); Ebu Dâvud, Zekât: 34, (1668); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/488.

[430] Tirmizî, Birr: 6, (1905); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/489.

[431] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/489.

[432] Ebu Dâvud, Edeb: 129, (5142); İbnu Mâce, Edeb: 2, (3664); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/490.

[433] Müslim, Birr: 11-13 (2552); Tirmizî, Birr: 5 (1904); Ebu Dâvud, Edeb: 129, (5143); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/490.

[434] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/490.

[435] Ebu Dâvud, Edeb: 129, (5145); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/491.

[436] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/491.

[437] Bu rivayeti Rezîn tahric etti.

Bu rivayet Heysemî'nin Mecmau'z-Zevâid'inde, Taberâni'nin Mu'cemu'l-Kebir'inden kaydedilmiştir (3, 282). İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/492.

[438] Buhârî, Zekât: 10, Edeb: 19; Müslim, Birr: 147, (2629); Tirmizî, Birr: 13, (1916). İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/493.

[439] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/493-494.

[440] Müslim, Birr: 149, (2631);

Tirmizî, Birr: 13, (1917). İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/494.

[441] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/494.

[442] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/495.

[443] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/496.

[444] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/496-500.

[445] Bir peygamberin rüyâda bile olsa gördüğünün vahye dayandığı ve binâenaleyh hak olduğu (bak. Râzi, a.g.e. 26, 153) kaziyyesi ve usûlcülerin bir hüküm geldikte icra edilmeden neshedilip edilmiyeceği hususunu tartışmış olmaları (Râzî, a.g.e. 26. 155) gibi hususlar gözönüne alınırsa, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye tevessülüyle alâkalı âyetlere (Saffât: 37/101-102) dayanarak Hz. İbrahim zamanına kadar - belki de bir kısmı kayıtlara tâbi olarak - çocuk kurban etmenin câri olduğu, ondan sonra da bu tatbikâtın meşrûiyetinin neshedildiği de düşünülebilir. (İbrahim Canan)

[446] Bakara: 2/49; A'raf: 7/141; İbrahim: 14/6; Kasas: 28/4; Mü'min: 40/25.

[447] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/500-503.

[448] Ebu Dâvud, Edeb: 130, (5149); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/503.

[449] Tirmizî, Birr: 11 (1911); İbnu Mâce, Edeb: 3, (3666); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/504.

[450] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/504.

[451] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/504-507.

[452] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/507-509.

[453] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/510.

[454] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/510.

[455] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/511.

[456] Ebû Dâvud, Edeb: 158 (5222); Buhârî, Menâkıbu'l-Ensar: 45; İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/511.

[457] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/511.

[458] Bir Sa': 2120 grama tekabül eden bir ölçü birimi. (İbrahim Canan)

[459] Tirmizî, Birr: 33, (1953); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/512.

[460] Bu açıklama Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Sünnetinde Terbiye kitabından özetlenerek alınmıştır. (İbrahim Canan)

[461] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/512-515.

[462] Tirmizî, Menâkıb: 85, (3892); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/515.

[463] Buhârî, Talak: 14, Edeb: 24; Tirmizî, Birr: 14, (1919); Ebu Dâvud, Edeb: 131, (5150); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/517.

[464] Tirmizî, Birr: 14, (1918); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/518.

[465] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/517-518.

[466] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/518.

[467] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/519.

[468] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/519.

[469] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/519.

[470] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/520.

[471] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/519.

[472] Buhârî, Talak: 25; Müslim, Zühd: 42.

[473] İbnu Mace, Edeb: 6.

[474] Tirmizi, Birr: 14.

[475] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/520-521.

[476] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/521-523.

[477] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/523-524.

[478]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/524-525.

[479]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/525-526.

[480]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/526.

[481]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/526.

[482]
Terbiye açısında âilenin ehemmiyetini, daha önce zikrettiğimiz İslâm'da Çocuk Hakları adlı kitabımızda etraflıca açıkladık (s. 68-88). Orada müdellel olarak genişçe kaydedilenleri şöyle özetleyebiliriz:

1- Bilhassa süt devesini bakımevlerinde geçiren çocukların ruhî gelişmelerindeki gerilik sebebiyle, çocuk bakım müesseseleri, her çeşit maddi konforu hâiz bile olsa, hiçbir sûrette âilenin yerini tutamaz. Bu sebeple kimsesiz bir çocuk, âile içine yerleştirilmeli, hiçbir imkân olmadığı hallerde son çâre olarak yuvaya yerleştirilmelidir. Bu düşünce, ücreti devletçe karşılanan "koruyucu âile" müessesesini getirmiştir.

2- İnsan neslinin âile ile sağlıklı şekilde devam edeceği gerçeği anlaşılınca, âile müessesesini korumak için Birleşmiş Milletler öncülüğünde, bütün dünyada tedbirler alınmıştır: Çocuklu âilelere yapılan çeşitli maddî yardımlar, himâyeler, evlenme kredileri gibi.

3- Çocuk sağlıklı bir gelişmeye ancak âile yapısına uygun bir çevre içerisinde kavuşabileceğinden, çocuk himâye müesseseleri âileye benzetilmiştir: Oralarda çalışanlar geçmiş devirlerde hep kadınlardan seçilirken, zamanımızda, en alt seviyedeki müstahdemden en üst seviyedeki muallim ve doktora varıncaya kadar eşit sayıda erkek ve kadından teşkil edilmiştir. Çocuk yuvaları bile, aynen normal âilelerin oturduğu inşa ve tanzim edilen dâireler şeklinde, anne-baba rolünü oynayacak bir kadın ve erkek bakıcı nezaretinde kız-erkek çocukları (yine âilede olduğu gibi) belli yaşlara kadar ayırmaksızın 7-8 kişilik gruplar hâlinde teşkil edilmekte, burada kalan çocuklara, zaman zaman ziyâret edilecek, mektup yazılacak "sağdıç akraba"lar: Halalar, teyzeler, dayılar, amcalar bulunmaktadır. Maksad yuvadaki çocuğa mümkün mertebe âile havasını yaşatmak.

4- Âilenin terbiye açısından ehemmiyetini ortaya koyan mühim bir vak'a Rusya'daki tercübedir. Komünistler orada iktidara geçince yıkılması gereken burjuva müesseselerinden biri olarak, en ziyâde hücum edilen âile müessesesi, tarihte eşine rastlanmadık darbe yemiştir. Ancak, yeni görüşler bir müddet tatbik edildikten sonra, "çocuklara ilk içtimâi terbiyelerini vermede âilenin, kreşlerden, çocuk bahçelerinden veya devlet müesseselerinden daha iyi, daha müessir olduğu" gerekçesiyle tekrar âile düzenine dönülmüştür. Ayrıca âileyi koruyucu bir kısım kanuni tedbirler de alınmıştır.

5- Eskiden zengin çocuklarının fıtraten daha kaabiliyetli olduğuna inanılırken, şimdi bu düşüncenin yanlışlığı kabul edilmiştir. Zira anlaşılmıştır ki, çocuktaki bir kısım melekelerin inkişâfında âile muhiti, bu muhitin sağladığı maddî ve mânevi imkânlar büyük rol oynamaktadır. Çocuğun ortaya koyacağı şahsiyet fıtrî değil, kesbîdir, terbiyevîdir. Düzenli bir âilenin şuurla vereceği bir terbiyenin yerini hiçbir şey dolduramamaktadır. (İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/526-527.)

[483]
En'am: 6/152; İsra: 17/35.

[484]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/528-529.

[485]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/529-531.

[486]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/531.

[487]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/531.

[488]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/531-532.

[489]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/532-533.

[490]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/533.

[491]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/533-535.

[492]
Buhârî, Mezâlim: 28, Cemaat: 32; Müslim, Birr: 128, (1914), İmâret: 163, (1914); Muvatta, Salatu'l-Cemaat: 6, (1, 131); Tirmizî, Birr: 38 (1958); Ebu Dâvud, Edeb: 172, (5245); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/537.

[493]
Müslim, Mesâcid: 58, (553); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/538.

[494]
Müslim, Birr 131, (2618); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/538.

[495]
İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/538-539.

[496] Buhârî, Nafakât: 1, Edeb: 25, 26; Nesâî, Zekât: 78, (5, 86, 87); Müslim, Züd: 41, (2982); Tirmizî, Birr: 44, (1970); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/541.

[497] Buhârî, Hibe: 35; Ebu Dâvud, Zekat: 42, (1683); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/541-542.

[498] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/542.

[499] Buhârî, Zekât: 30, Edeb: 33; Müslim, Zekat: 55, (1008); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/542.

[500] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/542-544.

[501] Buhârî, Cihâd: 72, 128, Sulh: 33; Müslim, Müsâfirîn: 84, (720), Zekât: 56, (1009); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/544.

[502] Buhârî, Zekat: 24, Büyû: 100, İtk: 12, Edeb: 16; Müslim, İman: 194-196, (123); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/545.

[503] Daha ziyade bilgi için Ahmed Davudoğlu'nun Müslim Şerhi'ne bakılabilir I, 460-463.

[504] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/545-546.

[505] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/547.

[506] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/547.

[507] Müslim, Birr: 144, (2626); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/548.

[508] Buhârî, Edeb: 33; Müslim, Zekât: 52, (1005); Ebu Dâvud, Edeb: 68, (4947); Tirmizî, Birr: 45, (1971); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/548.

[509] Buhârî, Rikâk 49, 51, Tevhid 36, 24, Zekât 9, Menâkıb 25, Edeb 34; Müslim, Zekât 67, (1016); Tirmizî, Kıyamet 1, (2427); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/548-549.

[510] İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/549.

[511] Müslim, Zekât: 73, (1019); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 2/549.